LUND UNIVERSITY

The Significance of Spaciousness: an investigation of spaciousness in the context of the residential yard

Kristensson, Eva

2003

Link to publication

Citation for published version (APA):
Kristensson, E. (2003). *The Significance of Spaciousness: an investigation of spaciousness in the context of the residential yard*. [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för arkitektur och byggd miljö]. Lund Institute of Technology.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Rymlighetens betydelse

En undersökning av rymlighet
i bostadsgårdens kontext

Eva Kristensson

Sökord

Rymlighet, täthet, förtätning, bostadsgård, gård, utemiljö, bostadsmiljö.

© copyright Eva Kristensson och Institutionen för arkitektur,
Avdelningen för byggnadsfunktion, Lunds tekniska högskola, Lund 2003.
Layout: Hans Follin, LTH, Lund.
Översättning summary: Thomas Grundberg och Linda Schenk.
Omslagsbild: den studerade gården på Pionjärgatan i Västerberga, Linköping.
Foto: Eva Kristensson samt Thomas Schlyter (figur 12.8, 12.9, 12.11, 12.13, 13.13, 14.8, 14.11, 14.12).
Planer över gårdar: Lena Jungmark.
Solanalyser: Boguslawa Zaniewicz-Dybeck.

Tryck av KFS AB, Lund 2003

Asplundbiblioteket, 2003
Rymlighetens betydelse. En undersökning av rymlighet i bostadsgårdens kontext.
Lunds tekniska högskola, Institutionen för arkitektur, Lund

ISSN 1404-1235
ISBN 91-7740-067-4

Lunds tekniska högskola
Institutionen för arkitektur
Avd f byggnadsfunktion
Box 118
221 00 LUND

Telefon: 046 - 222 73 55
Telefax: 046 - 222 73 29
E-post: byggfunk@byggfunk.lth.se
Hemsida: www.byggfunk.lth.se

Innehåll

Sökord 2
Innehåll 3
Förord 7
Inledning 9
Avhandlingens uppläggning 12
Del I Bostadsgården och rymligheten 15
1 Bostadsgården och rymligheten 17
Perspektiv på rymligheten 19
Begreppet rymlighet 23
2 Syfte, inriktning, avgränsning och frågor 27
Frågeställningar 28
3 Täthetsfrågan i omvandling 31
Förtätningstrendens konturer 32
Två förhållningssätt till stadens täthet 33
Täthetsfrågan i en brytningstid 39
4 Bostadsgården 43
Gårdsbegrepp 43
Bostadsgården som innovation 45
”Folkhemsgården” 49
5 Friytenormer och ideal 51
Tillräcklig friyta 52
Synen på rymligheten 56
Två utredningar om barnen 58
Normernas försvagade legitimitet 60
Gott om utrymme 62
6 Täthet som forskningsfråga 65
Förtätning som miljöstrategi 66
Att utforska täthetens gränser 68
Den upplevda tätheten 72
Täthet och den bostadsnära utemiljön 78
Dimensioneringsfrågan som diskurs 83
Täthet och kvalitet 84

7 Metodologi 87
Teoretiska perspektiv 87
Tillvägagångssätt 96
Den kvalitativa forskningsstrategin 97
Undersökningens steg 101
En analysmodell 108

Del II Rymligheten och vardagslivet 113

8 Nittiotalsgårdar och miljonprogramsgårdar 115
Urvalet av gårdar 116
Nittiotalsgårdarna 118
De miljöförbättrade miljonprogramsgårdarna 121
Täthet och friytetillgång 123
Baskvalitet 125
Markslag 127
Redovisningens uppläggning 128

9 T 1 131
Bakgrund, planeringsideal och utformningsidéer 134
En bild av boendemiljön 142
Beskrivning av gårdarna 145
Beskrivning av intervjupersonerna 151
Att bo på T1 154
Hur användes den mindre gården? 158
Den mindre gårdens roller 159
Det mindre gårdsrummet och grannarna som ram för bruket 160
Förhållningssättet till utemiljön och bostaden på den mindre gården 162
Rymlighetens betydelse – den mindre gården 164
Den mindre gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion 165
Hur användes den större gården? 168
Den större gårdens roller 169
Det större gårdsrummet och grannarna som ram för bruket 172
Förhållningssättet till utemiljön och bostaden på den större gården 179
Rymlighetens betydelse – den större gården 182
Den större gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion 183

10 Läderfabriken 189
Bakgrund, planeringsideal och utformningsidéer 193
En bild av boendemiljön 197
Beskrivning av gården 200
Beskrivning av intervjupersonerna 205
Att bo i Läderfabriken 207
Hur användes gården? 211
Gårdens roller 212
Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket 218
Förhållningssättet till bostaden och utemiljön 224
Rymlighetens betydelse 226

Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion 229

11 Nevisborg 237
Bakgrund, planeringsideal och utformningsidéer 240
En bild av boendemiljön 244
Beskrivning av gården 247
Beskrivning av intervjupersonerna 252
Att bo i Nevisborg 255
Hur användes gården? 260
Gårdens roller 260
Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket 264
Förhållningssättet till utemiljön och bostaden 270
Rymlighetens betydelse 271
Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion 273

12 Västerberga 279
Bakgrund 282
En bild av boendemiljön 285
Beskrivning av gården 286
Beskrivning av intervjupersonerna 292
Att bo i Västerberga 295
Hur användes gården? 298
Gårdens roller 299
Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket 307
Förhållningssättet till bostaden och utemiljön 315
Rymlighetens betydelse 316
Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion 318

13 Tegelbruket 323
Bakgrund 326
En bild av boendemiljön 328
Beskrivning av gården 330
Beskrivning av intervjupersonerna 337
Att bo i Tegelbruksområdet 340
Hur användes gården? 344
Gårdens roller 344
Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket 346
Gårdens utformning 350
Förhållningssättet till bostaden och utemiljön 353
Rymlighetens betydelse 355
Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion 356

14 Åkershus 361
Bakgrund 364
En bild av boendemiljön 366
Beskrivning av gårdarna 368
Beskrivning av intervjupersonerna 374
Att bo i Åkershus 378
Hur användes gården? 381

Gårdarnas roller 382
Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket 388
Gårdarnas utformning 394
Förhållningssättet till bostaden och utemiljön 400
Rymlighetens betydelse 402
Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion 405

Del III Rymlighetens betydelse 411

15 Rymligheten och gårdens roller 413
Hur användes miljonprogramsgårdarna? 413
Hur användes nittiotalsgårdarna? 416
Fyra sammanhang för rymligheten 419
Gården som ett bostadsnära uterum 420
Gården som lekmiljö 425
Gården som social arena 426
Gården som utsikt 431
Rymlighet och gårdens bruksvärden 435
Ett reducerat miljöerbjudande – en sammanfattande diskussion 437

16 Bostadsgården som kontext 439
Gården som bostadsnära uterum 439
Det kollektiva uterummet 442
Ett gemensamt bostadsnära uterum – en sammanfattande diskussion 448

17 Bostadsgården som abstraktion och verklighet 451
Bostadsgården som planerings- och utformningsuppgift 452
Nittiotalsgårdarna 453
Miljonprogramsgårdarna 456
Föreställningar och praktisk användning 458
Bostadsgårdens förändrade ramar 460
Bostadsgårdens förändrade roll – en sammanfattande diskussion 463

Summary 469

Litteratur 477

Övriga källor 489

Bilagor 495

Bilaga 1 Begrepp och mått 497

Bilaga 2 Intervjufrågor 501

Bilaga 3 Växter 521

Förord

Det mesta i livet har vittförgrenade rötter. Så är det också med denna avhandling. De djupaste delarna av dess rotsystem har fått näring ifrån min mormors och morfars trädgård. Deras stora, mogna och rika trädgård var en egen värld full av sinnesförnimmelser som etsat sig fast. För en hyreshusunge var det en dröm att gömma sig i den långa hallonhäckens ljusgröna grenverk och få äta sig mätt på en delikatess som sällan stod på bordet hemma i vår lägenhet. När vår familj sedan flyttade till en villa i utkanten av min hemort fanns en omväxlande natur direkt utanför tomtgränsen. Vi som var barn i området gjorde många erfarenheter i vattenfyllda diken, höga träd och lador. Det fanns inga gränser för hur långt vi kunde utsträcka vår värld, mer än att vi hittade hem på kvällen.

Som forskare inom den kvalitativa forskningstraditionen träder man in med hela sin person i forskningsprocessen. Det finns forskare som därför väljer att beskriva sin privata inställning till det fenomen de undersöker. I min egen bakgrund, eller ”förförståelse” som det heter med en vetenskaplig term, finns många positiva upplevelser av trädgård och natur, där utforskandet av en stor och rik trädgård som barn har satt djupa spår. Detta lustfyllda förhållande till trädgård och natur, som jag har behållit som vuxen, är en del av den erfarenhetsvärld som det är svårt för att bortse ifrån i min forskarroll.

En av de personer som följt avhandlingsarbetet beskrev en gång forskningsprocessen som ”en resa ut i det okända”. Det har varit en både spännande och utsträckt resa. Den startade på Byggforskningsinstitutet i Lund, innan jag ens var medveten om att målet skulle bli denna avhandling. Jag är djupt tacksam för alla reskamrater jag haft under årens gång. Eftersom de har hunnit bli rätt många, vill jag börja med att rikta ett kollektivt tack till alla er som på olika gett ett bidrag till arbetet. Även om avhandlingsarbetet ofta känns som ett ensamarbete är de tankar som skrivs ner i hög grad ett resultat av många och långa diskussioner med andra som generöst delat med sig av sin kunskap och sina insikter.

Några personer vill jag lyfta fram. Det är först och främst mina två handledare. Eva Öresjö var den som med säker hand hjälpte mig igång, och Finn Werne har därefter med sin kritiska förmåga utgjort det nöd-

vändiga motstånd som behövs för att hela tiden driva tankeprocessen ett steg vidare. Min biträdande handledare Marianne Liedholm har gett många kloka synpunkter. I stödgruppen har också ingått Ulla Berglund, Cecilia Henning, Mats Lieberg och Johan Rådberg. Anne–Karine Halvorsen Thoréns insiktsfulla opposition vid mitt slutseminarium i juni 2003 gav god hjälp i den sista fasen av arbetet.

Det har varit roligt att vara doktorand vid avdelningen för byggnadsfunktion. Tack alla för ett gott kamratskap, alla tips och goda diskussioner vid kaffebordet och vid seminarier! Tack Cecilia Häggström, Ingrid Järnefelt, Mattias Kärrholm, Emma Nilsson, Katarina Nylund, Rickard Persson, Tomas Wikström och Ove Åhlund för synpunkter på olika versioner av avhandlingstexten! Tack Lena Jungmark och Boguslawa Zaniewicz–Dybeck för era skickliga illustrationer och Hans Follin för att du under tidspress gjorde denna bok! Tack Thomas Schlyter, min kollega under många år, som en gång fick mig att bli bostadsforskare!

Denna avhandling är tillägnad min familj – Anders, Ingrid och Johan! Den är också tillägnad min syster Ann, som också tillhört den närmaste stödtruppen.

Lund i november 2003

Eva Kristensson

Arbetet har till stor del finansierats av Skogs- och jordbrukets forskningsråd samt av Byggforskningsrådet.

Inledning

> Över Stockholm sveper en urbaniseringsvåg utan like. Alla talar om staden. Förtäta och bygg stadsmässigt är mantran som upprepas i debatter och medier. I ganska luddiga jämförelser med metropoler som Los Angeles, New York och Tokyo är megastadsglamouren närmast total. Stadens fördelar är i fullt rampljus. Färre talar i dag om nackdelarna, buller, avgaser och trängsel (Gunne, 2002a).

Denna avhandling handlar om vilken betydelse det har hur vi dimensionerar den bostadsnära utemiljön i områden med flerbostadshus. Bostadsgården, flerbostadshusets gemensamma trädgård, står lika mycket i centrum som rymligheten. Det är *bostadsgårdens rymlighet* som är själva undersökningsobjektet. Så här inledningsvis vill jag förtydliga detta tema genom att säga något om avhandlingens bakgrund.

Som en följd av de senaste decenniernas förtätningstrend har bebyggelsens täthet blivit en aktuell stadsbyggnadsfråga. I januari 2003 kunde man på radionyheterna höra Boverkets generaldirektör Ines Uusmann uttala sig för ett tätare stadsbyggande. Samtidigt pågick striden mellan grönstrukturbevarare och förtätare för fullt i huvudstaden. I decembernumret av tidskriften Arkitekten reflekterade arkitekt Nina Gunne över förtätningen i Stockholm. Gunne menade där att ”hur vi värderar och förstår grönstrukturen avgör i högsta grad vilka drag som vi kommer att göra under den expansiva period som ligger framför oss” (Gunne 2002b). Hur stadens friytor uppfattas har naturligtvis en avgörande betydelse för hur stadslandskapet kommer att utvecklas, särskilt i en situation då byggbar mark är en bristvara. Gunne lyfte också fram bristen på kunskap, om vad det gröna har för betydelse för stadens invånare, som grundläggande för hotet mot grönstrukturen. Kunskap om friytornas betydelse för stadens invånare är sannolikt en viktig bricka i spelet om den framtida stadsmiljön, inte bara i Stockholm.

Förtätning är ett komplext fenomen som berör en rad centrala egenskaper hos staden. Förtätning är också en kontroversiell stadsbyggnadsstrategi. Det är särskilt motsättningen mellan förtätning och friytor som den här avhandlingen tar sin utgångspunkt i. Krymper mellanrummen mellan husen blir det mindre obebyggd mark kvar. Vad som är en lämp-

lig avvägning mellan bebyggelse och friytor är en central stadsbyggnadsfråga. Under senare år har vi sett en påtaglig förändring i förhållningssättet till denna fråga i form av en rörelse från det ”rymlighetsideal”, som präglade mycket av efterkrigstidens bostadsbyggande, mot en ökad täthet. I rymlighetsidealet uttrycktes den funktionalistiska planeringens intresse för sol, ljus och grönska och efterkrigstidens starka socialpolitiska ambitioner. Det skulle finnas gott om utrymme för lek och rekreation, och det var särskilt barnens behov som betonades. I detta förhållningssätt avspeglades en antiurban hållning. Det var en reaktion mot den gamla stadens trångbodda fattigmiljöer. Den moderna, sunda och gröna bostadsmiljön, som skulle vara en motvikt mot arbetslivets höga krav, skapades bäst i städernas utkanter. Men den kritik, som senare kom att riktas mot många av förortsmiljöerna, har lett tillbaka till den intensiva, blandade och traditionella staden som förebild för stadsbyggandet. Detta har också inneburit en ökad täthet. Tillsammans med att förtätning betraktas som en tämligen väletablerad miljöstrategi utgör det nyurbana stadsbyggnadsidealet drivkrafter för ett tätare byggande, och vi ser här ett förändrat förhållningssätt till stadens täthet.

I detta historiska perspektiv ser vi också att de två olika synsätten, på hur tätt man bör bygga, har olika mål i sikte. Efterkrigstidens välfärdsperspektiv bryts i dag mot ett intresse för stadens konkurrenskraft, estetik och ekologi. Vi kan också konstatera att tätheten inte enbart utgör en planteknisk fråga och inte heller en för planerarkåren intern frågeställning, utan att den har en bredare samhällsförankring. Men samtidigt med starka drivkrafter för ett tätare stadsbyggande finns också motkrafter, som vill försvara och stärka det grönas roll i staden. Täthetsfrågan är också motsägelsefull. Ett viktigt motiv för detta avhandlingsarbete har varit att få belysa en planeringsfråga som är aktuell både för praktikerna och inom forskarsamhället.

I många avhandlingsarbeten finns också en mera personlig bakgrund till valet av det ämne, som man lägger ner så mycket arbete på. Mitt intresse för denna stadsbyggnadsfråga väcktes i slutet av åttiotalet i en utredning, som jag då deltog i. Uppdraget, från dåvarande Bostadsstyrelsen, omfattade en utvärdering av de så kallade miljöförbättringsbidragen.[1] Arbetet innebar en granskning av upprustade gårdar i miljonprogramsområden. Den grundläggande fråga, som denna fleråriga exkursion i miljonprogrammets utemiljöer kom att kretsa kring, var vad som kan

1. Arbetet genomfördes på dåvarande Byggforskningsinstitutet tillsammans med arkitekt Thomas Schlyter. Min del av arbetet resulterade i rapporten *Fem förbättrade gårdar* (Kristensson 1994). Miljöförbättringsbidragen var tänkta för att stödja en upprustning av den yttre miljön i problembelastade bostadsområden. De inrättades 1975 och fanns att söka under en tolvårsperiod.

betraktas som en ”god utemiljö”, och även hur denna fråga kan bedömas och diskuteras. I detta arbete ingick inte att ta reda på hur de boende såg på sin miljö, utan det handlade om en ”expertvärdering” av gårdarna. I en följdstudie fick jag möjligheter att fördjupa detta tema genom att studera hur gårdarna användes i en vardagsverklighet. I denna undersökning intervjuades hyresgäster i tre av de tidigare granskade fem bostadsmiljöerna.

I båda studierna kom tillgången på markutrymmen att framstå som en betydelsefull faktor som grep in i en rad olika sammanhang (Kristensson 1994, 1997). Rymligheten framträdde som en grundläggande förutsättning för gårdarnas innehåll och utformning. De större gårdarna var mera innehållsrika och differentierade än de mindre. Den minsta utmärkte sig genom att det fanns få obelamrade markutrymmen kvar, när lekredskap, cykelparkering, gångvägar och planteringar lagts ut. Det innebar en begränsad flexibilitet. I intervjuerna visade sig rymligheten som en förutsättning för många av de egenskaper, som de boende uppskattade. Med tämligen gott om utrymme fanns möjligheter att skapa en mångfunktionell utemiljö, med plats för den grönska som var central för den estetiska upplevelsen och naturkontakten i vardagsmiljön. Rymligheten gav också förutsättningar för en viss avskildhet i den kollektiva miljön, genom att huskropparna inte låg så nära varandra.

Vid denna tid beskrevs utemiljön i miljonprogramsområden ofta som ett ödsligt ingenmansland med ord som ”asfaltöknar” och ”gräsöknar”. I sådana schablonbilder värderades inte själva tillgången på markutrymmen särskilt högt. Men på de upprustade gårdar jag studerat framträdde marktillgången som en väsentlig resurs för att skapa en god bostadsmiljö.

Under 1980-talet blev det allt mera vanligt att byggandet skedde genom förtätning och komplettering av befintlig bebyggelse. För ett av de miljonprogramsområden jag studerade fanns rätt omfattande förtätningsplaner. De intervjuades reaktioner på dessa planer var starka. Att lägga nya hus på gårdarna uppfattades som ett hot och ett intrång i en uppskattad närmiljö. Reaktionerna förstärkte min uppfattning att tillräckliga friytor var en mycket viktig tillgång i boendemiljön.

I början av nittiotalet hade det nytraditionella ”stadsmässighetsidealet” slagit igenom inom nyproduktionen av bostäder. Det innebar en återgång till kvartersstadens form och oftast en högre bebyggelsetäthet än vad som tidigare varit vanligt. En förändring av rekordårens planeringsidéer var välkommen. Men de nya miljöerna möttes också av kritik. Var mera trånga och skuggiga gårdar och bilar närmare husen verkligen något som gav människor en bättre boendemiljö? Mina erfarenheter från de båda utemiljöstudierna stod i starkt kontrast till det täthetsideal som framträdde både i debatten och i den nya bostadsbebyggelsen. Det låg

nära till hands att ta tag i den fråga som låg i luften. Vad händer när gårdsarealerna krymper utifrån de boendes perspektiv? Att det finns en klyfta mellan idé och verklighet, mellan planerares abstrakta visioner och de boendes vardagsverklighet, är ett förhållande som utgör en av arkitekturforskningens vedertagna utgångspunkter. Feedback från användarna till ritbordet, mellan tillkomstens processer och människors vardagsverklighet, har betraktats som nödvändig för att utveckla professionens kunskap. Den klyfta som verkade finnas här, mellan planerarideal och de boendes vardagsumgänge med gårdarna, tyckte jag var viktig att uppmärksamma. Genom att komplettera de tidigare genomförda studierna, av de upprustade och förhållandevis rymliga miljonprogramsgårdarna, med en studie av mindre rymlig bostadsbebyggelse från nittiotalet så formades ramarna för denna avhandlings undersökning av rymlighetens betydelse.

Denna inledning startade i huvudstadens polariserade förtätningsdiskussion. Där kan den akuta bostadsbristen bli ett motiv för att nagga grönområden i kanterna. Men täthetsfrågan kan inte betraktas enbart utifrån detta Stockholmsperspektiv. På många håll i landet finns en helt annan problembild, med en alltför svag efterfrågan på bostäder. Då gäller det istället att erbjuda en så lockande bostadsmiljö som möjligt och en attraktiv utemiljö kan vara ett viktigt konkurrensmedel. Förhållningssättet till täthetsfrågan varierar utifrån de skilda förutsättningar som råder, vilket blir än mera tydligt i ett internationellt perspektiv. I denna avhandling har Sverige varit min utsiktsplats och sex bostadsmiljöer i Staffanstorp, Simrishamn och Linköping har utgjort de konkreta studieobjekten.

Även om idén till denna avhandling har fötts ur en planeringsdiskussion som ifrågasätter förtätning som generell stadsbyggnadsstrategi, så vill jag betona att avhandlingen inte primärt är ett inlägg i en polemiserad debatt. Jag kommer inte att diskutera om förtätning är önskvärd eller inte som stadsbyggnadsstrategi. Arbetet har koncentrerats på att *förstå* rymlighetens betydelse i bostadsgårdens sammanhang. Men min förhoppning är naturligtvis att det kan uppfattas som ett användbart kunskapsunderlag i debatten.

Avhandlingens uppläggning

Avhandlingen har delats upp i tre delar. I den första, som består av kapitlen 1–7, diskuteras avhandlingens tema under rubriken *Bostadsgården och rymligheten*. Det introduceras i det första kapitlet, som också inne-

håller en diskussion av det centrala begreppet ”rymlighet”. I kapitel 2 redovisas avhandlingens syfte, inriktning, avgränsningar och frågeställningar. I kapitel 3 diskuteras det förändrade förhållningssättet till stadens täthet, som jag ser som startpunkt för det förnyade intresset för täthetsfrågan. I kapitel 4 behandlas bostadsgården. I en kortfattad gårdshistorik beskrivs bostadsgårdens födelse inom den moderna stadsplaneringen. Kapitlet leder fram till en presentation av ”folkhemsgården”, som jag använder som en referens i avhandlingen. Folkhemsgården är en ideologisk modell för bostadsgården, som har sina rötter både i den moderna stadsplaneringens ambitioner att reformera den osunda industristaden och i efterkrigstidens välfärdspolitik. Kapitel 5 handlar om samhällets syn på vad som är tillräckligt rymligt för den bostadsnära utemiljön, som den visade sig i tidigare gällande normering. I kapitel 6 diskuteras för den här avhandlingen central forskning, bl.a. norsk ”förtätningsforskning” som varit en viktig inspirationskälla. I kapitel 7, som avslutar den första delen, beskrivs avhandlingens metodologi. Detta kapitel utgör en länk till den följande delen av avhandlingen.

I den andra delen, *Rymligheten och vardagslivet,* som omfattar kapitlen 8–4, redovisas fallstudierna. I kapitel 8 introduceras de sex exemplen, med deras likheter och särdrag. I kapitel 9–11 beskrivs nittiotalsgårdarna och i kapitel 12–14 de rymligare miljonprogramsgårdarna. Dessa kapitel innehåller den empirinära analysen av fallstudierna. Den sammanfattande diskussionen förs sedan i avhandlingens tredje del. Redovisningen består av sex självständiga beskrivningar, som kan läsas i godtycklig ordning. För den läsare som har begränsat med tid kan jag rekommendera de två exemplen från Linköping, nittiotalsområdet T1 samt miljonprogramsområdet Västerberga. Men de sex fallbeskrivningarna utgör tillsammans den fullständiga bakgrunden till den tredje delens diskussion om rymlighetens betydelse.

I den tredje delen, *Rymlighetens betydelse*, diskuteras hur den empiriska undersökningen har kunnat belysa avhandlingens frågeställningar. Kapitel 15–17 relaterar direkt till avhandlingens tre centrala frågeställningar som beskrivs i kapitel 2. I kapitel 15 diskuteras rymlighetens betydelse utifrån hur gårdarna användes. I kapitel 16 diskuteras vilken betydelse rymligheten har i just bostadsgårdens sammanhang. I kapitel 17 återknyter jag till avhandlingens startpunkt dvs. rymligheten som en planeringsfråga. Här diskuteras rymligheten i spänningsfältet mellan planeringsideal och människors vardagsverklighet. Kapitel 15-17 avslutas med en sammanfattande diskussion. Sist i avhandlingen finns en engelsk sammanfattning.

Del I

Bostadsgården och rymligheten

1 Bostadsgården och rymligheten

Gemensam trädgård - en självklarhet.

Lika väl som egnahemsägaren har sin trädgård borde det vara en självklarhet för dem som bor i flerbostadshus att det i bostadsområdet finns en gemensam trädgård med uteplatser som är användbara för barn, tonåringar, vuxna och äldre. I trädgården ska det finnas ombonade och soliga uteplatser där man kan sitta och äta eller umgås över en kopp kaffe. Där skall också finnas vrår där man kan få vara i fred, sandlåda för småbarnen, träd och stenar att klättra på, gräsmatta för solbad och lekar, utrymme för bollspel och cykling eller skridsko, pulka och snögubbe på vintern, möjligheter för egen odling m.m.

Träden, buskarna, blommorna och gräset på gårdarna har stor betydelse för hur den gemensamma bostadsmiljön upplevs. En rik och varierande växtlighet kan göra uterummen trivsamma, användbara, vackra och upplevelserika. Växtligheten ger lä och lövskugga och binder damm. Den kan också användas för att skapa större och mindre rum som gör att det blir ett växelspel mellan öppenhet och slutenhet på gården (Bostadsstyrelsen 1987, s. 1).

Den utemiljö som ligger direkt intill bostaden utgör en speciell kategori av stadsrum. Läget ger den en särställning. Det har ett uppenbart praktiskt värde. Med kaffemuggen i handen kan du gå ut och sätta dig i solen en stund efter jobbet, medan potatisen kokar. Dina barn kan leka direkt utanför ytterdörren. En trång inomhusbostad kan utvidgas utomhus om förutsättningarna är gynnsamma. Närheten till hemmet laddar också denna plats med en speciell mening. Hemmet är en viktig plats i våra liv, och denna innebörd överskrider ytterväggarna. Ord som grannskap, hembygd och uppväxtmiljö, visar på den särskilda betydelse som de bostadsnära omgivningarna har. Under varma dagar kan vardagslivet flytta ut i trädgården och gränsen mellan inomhus och utomhus, och också mellan privatliv och världen utanför, luckras upp.

I bebyggelse med flerfamiljshus delar man utemiljön med de människor som flyttat till samma adress. Den är varken privat, som villans och radhusets trädgårdar, eller offentlig, som stadens parker. Sett ur ett territoriellt perspektiv har den en mellanställning. Att utemiljön är tänkt att vara gemensam, innebär både begränsningar och möjligheter. Den kollektiva karaktären kan upplevas som påträngande och begränsa uterummets användbarhet. Men det gemensamma uterummet kan också vara en uppskattad arena för en vardagsgemenskap. De människor som möts där är inte vilka som helst, utan grannar med mer eller mindre insyn i varandras liv.

På det här sättet kan man beskriva ”bostadsgården”, det stadsrum som står i centrum för denna avhandling, och ett av avhandlingens två nyckelbegrepp. Med bostadsgård menar jag här ett samlat avgränsat markutrymme på tomtmark, som kan uppfattas som ett antal hushålls territorium. Bostadsgården har varit en vanlig form för den bostadsnära utemiljön i bebyggelse med flerbostadshus. Det bostadsnära läget och den kollektiva karaktären, utgör två grundläggande egenskaper hos detta stadsbyggnadselement. Men inom denna ram (av topologisk och territoriell bestämning) finns i stort sett obegränsade möjligheter för vad en gård skulle kunna innehålla och erbjuda. Inom efterkrigstidens omfattande bostadsproduktion skulle utemiljön vara rymlig och grön. Gården planerades som en plats för lek och avkoppling. Denna syn på gården avspeglas i det citat som inleder kapitlet. Texten har hämtats från *Gemensam trädgård*, den sista normskrift om bostadens utemiljö som Bostadsstyrelsen gav ut 1987. Det framgår att ”den gemensamma trädgården” förutsätter tämligen gott om utrymme, eftersom det skall finnas plats för alla åldrar i en varierad miljö som ger förutsättningar för olika typer av aktiviteter.

Om det krävs förhållandevis gott om markutrymme för att förverkliga den gemensamma trädgården, vad händer då när mellanrummen mellan husen minskar? Mot bakgrund av den förtätningstrend som vi sett under de senaste decennierna väcks en rad frågor när det gäller bostadsgården. Vad har det egentligen för betydelse – för de boende – hur mycket mark som avsätts för utemiljön? Kan man förtäta och ändå ha en god utemiljö eller är det väsentliga boendekvaliteter som försvinner? Vad är det för boendekvaliteter som påverkas? På ett mera övergripande plan kan man ställa frågan om krympande markutrymmen innebär en genomgripande förändring av gårdens roll som stadsrum. Är bostadsgården ett stadsrum i förändring? Vad innebär egentligen denna typ av rumsliga förändringar för vardagslivet? Trångboddhet är en klassisk bostadsforskningsfråga. Men hur kan ”trångboddhet utomhus” förstås och diskuteras?

Avhandlingens andra nyckelbegrepp är ”rymlighet”. Att jag valt att använda rymlighet, trots att ”täthet” är det ord som förekommer mest inom planeringsdebatten i dag, har sina skäl. Båda begreppen beskriver avvägningen mellan bebyggelse och obebyggd mark, men de har olika fokus. Täthet handlar om bebyggelsens täthet. Begreppet ”förtätning” anger en ökad bebyggelsetäthet. Med rymlighet förflyttar vi vår uppmärksamhet från det byggda till de obebyggda markutrymmena mellan husen. Rymligheten handlar om en egenskap hos de rum som skapas mellan husen i bebyggelsen. Med begreppet rymlighet poängteras det perspektiv på ”täthetsfrågan”[2] som utvecklas här. Men eftersom det finns starka kopplingar mellan rymlighet och täthet, rymligheten kan betraktas som en konsekvens av tätheten, så förekommer även ordet täthet rätt ofta i detta arbete.

Perspektiv på rymligheten

Att reglera bebyggelsens täthet tillhör de grundläggande uppgifterna inom stadsbyggandet. De flesta centrala stadsbyggnadsfrågor är på något sätt knutna till tätheten, t.ex. aspekter som avstånd och transportbehov, befolkningsunderlag och serviceförsörjning, exploateringsekonomi, markhushållning och bebyggelsens karaktär. När markens utnyttjandegrad bestäms är det ofta en rad olika avvägningar som görs. Det finns en stark koppling mellan bebyggelsetäthet och friytor. Motsättningen mellan att bygga tätt och att bevara och utveckla stadens grönstruktur är i dag en svårbemästrad planeringsfråga.

Rymlighet och grönska har getts olika tyngd under olika tider och inom olika stadsbyggnadsideal. Under efterkrigstidens starka utbyggnadsvåg hävdades ”gott om utrymme” som en central stadplanekvalitet. Utemiljöns roll definierades utifrån rekreation och folkhälsa och att bygga på tidigare oexploaterad mark i städernas utkanter gjorde rymligheten förhållandevis oproblematisk. Men i det sena nittonhundratalets nyurbana ideal är det den täta och funktionsblandade stadens intensitet som eftersträvas. Samtidigt är den byggbara marken mera begränsad, eftersom man gärna bygger mera centralt. Det finns också en föreställning om att den hållbara staden är tämligen tät. En slutsats som arkitekturhistorikern Björn Linn drar av sitt stadsbyggnadshistoriska avhandlingsarbete, är att det är

2. Begreppet “täthetsfrågan” refererar till hur man i vid mening betraktar frågan om hur tät staden skall byggas. Begreppet har jag lånat från Johan Rådbergs avhandling *Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975* (1988).

en normal företeelse, att varje epok endast förmår utveckla vissa delar av det totalt möjliga fältet (Linn 1974, s. 255). Han menar vidare att dessa delar i allmänhet är andra än dem som den föregående perioden satsat på. Det är med andra ord olika frågor som fokuseras. Vi kan konstatera att en hög rymlighet inte betraktas som någon självklar kvalitet i dag inom stadsbyggnadsdebatten.

Men om vi istället betraktar rymligheten utifrån människors vardagsliv, så framträder den ofta som en uppskattad egenskap. Landskapsarkitekten Ulla Berglund (1996) konstaterar, mot bakgrund av ett stort antal undersökningar som hon utfört tillsammans med sociologen Ulla Jergeby, att stadens invånare ger friytorna och grönskan ett stort värde. En generell slutsats i den omfattande bostadsundersökning som genomfördes på 1990-talet, var att ju större utrymme desto nöjdare var människor med sin bostad (Westerberg & Eriksson 1998, s. 71). Hushållens utrymmesstandard inomhus, dvs. antalet personer i förhållande till antalet rum i bostaden, kunde till stor del förklara variationerna i de boendes värdering av sina bostäder. Ju större rumsarea och ju fler rum desto bättre bedömning fick bostaden. Även balkongerna fick, liksom övriga utrymmen i bostaden, bättre betyg ju större de var (a.a., s. 63).

Som framgår handlade dessa resultat om rymligheten inomhus i bostaden. Men man kan anta att det finns en form av allmängiltig kvalitet i ”gott om utrymme” utifrån ett vardagslivsperspektiv, rymligheten relateras till vad som var praktiskt och önskvärt i de dagliga rutinerna. Hur man sedan väger denna egenskap mot t.ex. kostnad, bostadens läge och andra sidor av boendet är en annan fråga.

Kvantitet och kvalitet

Ett grundläggande tema i täthetsfrågan, som även är centralt i denna avhandling, är *relationen mellan kvantitet och kvalitet*. Kvantitet och kvalitet brukar språkligt sett betraktas som motsatsord (antonymer). Men som ett begreppspar i en diskurs kan de hanteras på olika sätt. Om man mera närgånget betraktar de skilda synsätt till bebyggelsens täthet, som berörts här, så ser man att de också innehåller olika syn på relationen kvantitet och kvalitet.

För att beskriva skillnaderna kan man teckna två helt olika ståndpunkter. Dessa utgör en hårddragen tolkning av hur relationen kvantitet/kvalitet framträder inom täthetsdebatten. I den första ståndpunkten betraktas gott om utrymme som ett kriterium för kvalitet. Kvantitet är med detta synsätt en delaspekt av kvalitet. Ju större kvantitet desto högre kvalitet. Det ”rymlighetsideal” som präglat mycket av efterkrigstidens stadsbyggande närmar sig denna ståndpunkt. En modifierad version är

att ”ju mer desto bättre” bara gäller upp till en viss gräns. Över denna är en ökad rymlighet inte bara onödig, ”överrymlig”, utan den kan också vara negativ och leda till att miljön uppfattas som ödslig och gles.

Den andra ståndpunkten är att det inte finns någon koppling mellan kvantitet och kvalitet. Det är vad man gör med det givna utrymmet som ger kvalitet. Detta synsätt är det många som närmar sig inom den nutida förtätningsdebatten. Att en hög utformningskvalitet och god utformning i hög grad kan kompensera för kvantitet är ett argument som används av dem som förespråkar förtätning som en generell strategi.

> Density has little to do with overcrowding or town cramming. It has everything to do with the design of the environment: the balance of massing, light and space. By controlling the way the buildings are arranged around public spaces, by ensuring that privacy is guaranteed and noise levels contained, it is possible for us to create attractive living environments, and to develop stronger and more vibrant communities (Rogers & Burdett 2000).

I citatet ovan uttrycks denna tilltro till att hantera begränsade markutrymmen genom en god utformning. I detta inlägg i den polariserade engelska förtätningsdebatten ser man tendensen att ge utformningen en i förhållande till utrymmet överordnad ställning.

Ett annat inlägg i denna debatt utgör boken *Building the 21st Century Home. The Sustainable Urban Neighbourhood.* Författarna David Rudlin och Nicholas Falk, som också förespråkar ett tätare stadsbyggande menar att man måste ifrågasätta den starka ställning som stadsgrönskan traditionellt har haft, utifrån metaforen att se den som ”stadens lungor”, dvs. ett livsviktigt organ. Grönskans stora nackdel, menar de, är att minska stadens täthet. Det gäller att balansera de positiva och negativa sidorna av friytorna (Rudlin & Falk 2000, s. 165).

I mina intervjuer med nittiotalsgårdarnas projektörer förekom uppfattningen att det är ”kvaliteten”, hur väl det aktuella markutrymmet är utformat, som är viktigast. Ulla Berglund konstaterade också denna inställning hos intervjuade planerare. Hon fann en tydlig tendens att betona ”kvalitet” framför ”kvantitet”. Föreställningen att ”hög täthet i bebyggelsen var en kvalitet i sig” förekom också (Berglund 1996, s. 78).

Det finns avgörande skillnader i dessa två olika synsätt på hur kvantitet förhåller sig till kvalitet. Tydligast är kanske att kvantitet värderas på olika sätt. I det första fallet betraktas kvantitet direkt som en kvalitet och i stort sett är förhållandet ”ju mer desto bättre”. I det andra fallet tycks kvantiteten inte ha så stor betydelse, utan det är utformningen som är den springande punkten för miljöns kvalitet. Men en annan viktig skillnad handlar om hur själva relationen kvantitet/kvalitet uppfattas. I det

första fallet uppfattas kvantitet som *en delaspekt av kvalitet*, i det andra fallet betraktas kvantitet och kvalitet som skilda egenskaper. De är inte ömsesidigt beroende av varandra, utan *kvantitet och kvalitet separeras här från varandra.* Riskerna med att separera kvantitet och kvalitet från varandra är uppenbara, dvs. att inte se dimensioneringen av markutrymmet som ett verktyg för att skapa en attraktiv miljö. Det framgår t.ex. i den låga värderingen av dåligt och torftig utformade grönytor, när man letar mark för förtätning. Den potential som ligger i själva utrymmet kan vara svår att hävda. Å andra sidan krävs att ”ofärdiga” utrymmen utvecklas för att de skall uppfattas som attraktiva.

Min avsikt med att så här inledningsvis problematisera relationen mellan kvantitet och kvalitet har varit att illustrera den komplexitet som är knuten till täthetsfrågan även på en grundläggande begreppslig nivå. Att den betydelse som är implicit i resonemanget ofta är svårtolkad leder lätt till oklarheter och förvirring i resonemanget.

Rymlighet som abstraktion och verklighet

En annan grundläggande relation som framträder i förtätningsdiskussionen kan knytas till begreppen *abstrakt* och *konkret*. Detta språkliga motsatspar uttrycker en motsättning som är central för planerarprofessionen och också för arkitekturforskningen. Egenskaper i den miljö som formas kan å ena sidan beskrivas utifrån hur de var tänkta och å andra sidan hur de uppfattas och har betydelse i verkligheten. Om vi ser till rymligheten så är den en abstraktion innan miljön är byggd. Den kan uttryckas i form av ett mått, eller representeras av ytor på en ritning. I det sammanhang när miljön är utförd och används så får rymligheten en annan dimension. Det handlar nu om hur egenskap har betydelse för hur rummet upplevs och tas i anspråk. Den ”upplevda rymligheten” kan relateras till den abstrakta, men inte på något enkelt och direkt sätt.

Rymlighet som abstraktion och som vardagsverklighet är två helt olika dimensioner av denna egenskap. Den första uttrycker rymligheten som ett kvantitativt mått på friytetillgång, den andra rymligheten som en kvalitativ egenskap, en rumslig karaktär, som upplevs med hela kroppen när den tar plats i den konkreta miljön. I arkitekten Inger Lise Saglies avhandling är denna motsättning ett centralt tema. Saglie (1998) använder genomgående termen täthet (density) i sitt arbete. Hennes nyckelbegrepp är ”den mätbara tätheten” (measurable density) och ”den upplevda tätheten” (perceived density). Hennes syfte med att undersöka förhållandet mellan den faktiska tätheten och den upplevda tätheten är naturligtvis att söka en kunskap, som skall vara möjlig att tolka in i ett planerings-

sammanhang, dvs. den skall kunna belysa översättningsproblemet mellan dessa två olika dimensioner. Jag återkommer till Saglies arbete i kapitel 6.

I den avslutande delen av detta inledande kapitel tänkte jag närma mig själva begreppet *rymlighet*. Betydelsen av detta för avhandlingen så centrala begrepp är tämligen svårfångat, vilket det följande citatet är tänkt att illustrera.

Begreppet rymlighet

> Rymlighet och trängsel i ett utrymme är alltså relativa och mångtydiga begrepp. Att flytta från landet till staden är ett byte av rymlig miljö med stort avstånd mellan människor till större täthet och trängsel, men med större utrymme och frihet för den enskilde, som en följd av i viss mening större avstånd mellan människor. Rymlighet har en positiv relation till frihet och omvänt, frihet kräver rymlighet. Jag har i det tidigare hävdat att skogen är den främsta frihetssymbolen för den svenska människan. Är den nordiska skogen rymlig? Den är ju motsatsen till det öppna, fria landskapet, men kan upplevas som oändlig just för att vi inte kan se var den tar slut. Därför kan skogen sägas vara rymligare än slätten eller havet, som om inte annat avgränsas av horisonten (Wiklund 1995, s. 191).

I denna text svingas ordet rymlighet effektfullt mellan en materiell och symbolisk dimension, som i påståendet att korta faktiska avstånd i staden kan innebära längre avstånd mellan människor i mental mening, när man byter en rymlig miljö på landet mot en tätare i staden. Arkitekten Tage Wiklund gör dessa reflektioner om rymlighet i sin avhandling *Det tillgjorda landskapet*, som handlar om den nordiska stadens karaktär och förutsättningarna för en urban kultur i Norden. Wiklund betonar i detta avsnitt av boken att människans ”behov av utrymme” är ytterst mångsidigt, och som utöver den fysiska – biologiska dimensionen (som även djuren har) även omfattar psykologiska, sociala och andliga dimensioner/aspekter (a.a., s. 190). Det är med andra ord en avsevärd kontext som begreppet förses med. Insikten om mångtydigheten hos begreppet är bra att behålla som utgångspunkt när man försöker fånga begreppets betydelse.

Av citatet framgår också dess positiva värdeladdning. Där kopplas rymlighet ihop med en känsla av frihet. Frihet brukar betraktas som något värdefullt. När en bostad eller en bebyggelsemiljö beskrivs som rymlig, så är det sällan som kommentaren avser att vara negativ, utan rymlighet brukar sammankopplas med en god miljö. Rymlighet har betraktats som

en stadsbyggnadskvalitet. Rymlighet har varit en kvalitetsindikator i form av trångboddhetskriterier och normer för minsta tillåtna friyta och för högsta hushöjd. Rymlighet är motsatsen till trångboddhet, trängsel, oönskad närhet och inskränkningar i rörelsefrihet. Rymlighet har också manifesterat välstånd. Stora hus och magnifika trädgårdar representerar rikedom och makt. Om en bostad eller stadsmiljö beskrivs som rymlig, så tolkar man det gärna som ett positivt omdöme och tänker på rymd, luftighet, generöst med utrymme och frihet från påträngande rumslig närhet.

Skulle motsatsen kunna vara tänkbar – att tolka rymlig i negativa termer? Om ett stort utrymme inte uppfattas som meningsfullt, utan snarare som innehållslöst och ödsligt, så skulle rymlig kunna betyda något som liknar överrymlighet. Utifrån den omvärdering av täthetsfrågan, som jag menar skett, så skulle man kunna förvänta att även de värden som är förbundna med rymlighet förändras. Vi kan se en märkbar glidning i betydelsen för begreppet tät. Man kan inte längre ta för givet att kommentaren ”en tät stadsmiljö” utgör ett negativt omdöme. Det kan istället avse en eftersträvad egenskap och representera närhet, intensitet, spontana möten och en urban karaktär.

Liksom täthet är rymlighet ett ord som används både som planeringsbegrepp och inom vardagsspråket. Enligt Svenska akademins ordbok, SAOB (2002) finns rötterna till adjektivet *rymlig* i fornsvenskans ”rumlika”, som betydde ”rymligt”, ”fullt ut” och ”ymnigt”. Ordboken redovisar en rad nutida betydelser där de viktigaste är: ”som kan rymma mycket” och ”som har gott om utrymme”. Substantivet *rymlighet* får betydelsen ”förhållandet att vara rymlig” och ”förhållandet att kunna ge rum åt något”. Rymlig kan också ha en innebörd som är frånkopplad förmågan ”att rymma mycket”, och mera allmänt betyda ”stor” och ”vidsträckt”. Ett torg kan beskrivas som rymligt, utan att man särskilt poängterar att det kan ge plats åt ett stort antal människor, många bilar eller många marknadsstånd. Rymlighet kan slutligen också mera neutralt avse en behållares kapacitet och ha en liknande innebörd som ”rymd”, ”storlek” och ”omfång”. Man kan då ställa frågan ”hur rymligt”? om både stora och små behållare, liksom om både täta och glesa stadsmiljöer. Att vi inte tolkar uttrycken ”ett rymligt hjärta” bokstavligt, beror på att vi är vana vid att rymligt här har en överförd bildlik betydelse. Även SAOB redovisar den koppling till frihet, som Wiklunds reflektion innehöll. Rymlighet kan också innebära en andlig form av rymlighet, som ordboken illustrerar med orden ”frihet”, ”frihetssinne” och ”självbestämmanderätt”.

Syftet med denna korta språkliga begreppsutredning är att visa på att begreppen inte har någon enhetlig innebörd inom det vanliga språkbruket, att rymlig och rymlighet används i både bokstavlig och en bildlik

mening, och att det inom vanligt språkbruk kan ha en positiv värdeladdning. Frihet och ett rymligt hjärta måste betraktas som positiva egenskaper. Men det förekommer också sammanhang där värdet inte är lika entydigt, som i uttrycket ”ett rymligt samvete”.

Inte heller i denna studie har begreppet en entydig definition. Jag har kommit att använda tre olika betydelser. Den första är knuten till beskrivningar av planer och konkreta bebyggelsemiljöer. I dessa fall handlar rymligheten om den abstrakta mätbara rymligheten. Det handlar också om en relativ betydelse. När jag beskriver en gård som ”rymligare” än en annan, handlar det inte om min upplevelse av gårdsrummets karaktär och inte heller om att gården behöver vara större, utan om att det finns mer friyta i förhållande till den byggda arean, än i jämförelseobjektet. Det andra rymlighetsbegreppet förekommer när jag refererar till de boendes upplevelser av rymligheten. Det handlar då om en subjektiv upplevelse av att det finns ”gott om utrymme”. I det allmänna resonemang som varken anknyter direkt till en beskrivning av en konkret miljö eller referera till de intervjuades upplevelser förekommer en tredje betydelse av rymlighet. Då närmar jag mig vardagsspråket och SAOB:s allmänna definition av ordet, dvs. förmågan att kunna rymma mycket. I avhandlingens rubrik *Rymlighetens betydelse* uttrycks denna mera allmänna definition. Vilken betydelse har det att det finns gott om utrymme?

Naturligtvis finns det en risk att denna flertydighet kan orsaka missförstånd. Jag har därför försökt att vara särskilt tydlig när distinktionen kan vara svår att uppfatta.

Rymlighet och täthet

Hur förhåller sig slutligen orden rymlig och tät till varandra? I språklig mening utgör de inget direkt motsatspar. Motsatsen till *rymlig* är istället ”trång”, ”smal”, ”snäv”, ”liten”, ”åtsittande”, ”begränsad”, ”kyffig”, ”hopträngd”; och motsatsen till *tät* är ”gles”, ”utspridd”, ”spatiös”, ”fåtalig” (Walter 2002). Även i ett planeringssammanhang uppfattar man att de inte beskriver motsatta egenskaper. När en bebyggelse beskrivs som rymlig leds tanken till rymd, luftighet och gott om utrymme. Däremot ger uttrycket gles bebyggelse en uppfattning av påtagliga avstånd mellan hus. Rymlig och dess motsatsord beskriver egenskaper *hos* rummet, medan tät och dess motsatsord relaterar till avstånden *mellan objekt i rummet.*

2 Syfte, inriktning, avgränsning och frågor

Det nya intresse som täthetsfrågan fått inom forskningen kan knytas till den pågående förtätningstrenden. ”Förtätningsforskningen” är praktiknära. Främst har det varit frågor om täthet och hållbar utveckling som behandlats, och de har i första hand formulerats utifrån en övergripande och strukturell nivå. Vad en tätare stadsstruktur kan innebära utifrån människors vardagsliv har inte fått samma uppmärksamhet. Det är detta perspektiv, täthetsfrågan betraktad utifrån människors livsvärld, som jag velat utveckla i denna avhandling.

Mitt huvudsyfte är att utifrån ett vardagsnära perspektiv studera vilken betydelse det har hur mycket friytor som avsätts i bebyggelse med flerbostadshus. Avsikten är ett förhållandevis öppet sökande efter olika aspekter av rymligheten som kan inverka på hur de boende tar sin gård i anspråk. Ett annat syfte är att diskutera hur tillgången på markutrymmen kan påverka gårdens roll för de boende, och härigenom belysa de två skilda förhållningssättet till rymligheten som berördes i det föregående kapitlet, dvs. ett rymlighetsideal respektive ett täthetsideal. Utifrån hur tillgången på markutrymme verkar påverka gårdens roll för de boende vill jag också diskutera den syn på dimensioneringen av utemiljön, och på hur en gård bör se ut, som fanns när gårdarna planerades och formades.

Angreppssättet har i första hand varit empiriskt. Rymligheten har studerats som den framträder i de boendes användning av ett urval gårdar. Under arbetets gång har jag känt ett allt större behov av en plattform för frågan. Detta har inneburit att den inledande diskussionen av forskningsfrågan fått tämligen stort utrymme. Denna kontextualisering av frågan har handlat om att dels placera den i ett rumsligt sammanhang, dvs. bostadsgården, dels förankra den i en forskningstradition och dels problematisera begreppet rymlighet.

Som framgått är undersökningen avgränsad till bostadsgårdens rymlighet. Den omfattar inte villa- och radhusträdgården, inte heller andra gröna stadsrum, där vi sannolikt skulle hitta en annan uppsättning av

aspekter av rymligheten. Avgränsningen är pragmatisk, avsikten har varit att begränsa antalet aspekter för att göra arbete mera hanterbart. Men inom bostadsgården som kategori finns också en vid variation, där särskilt läget är en central faktor. Att bo i stadskärnan, halvcentralt, i ytterstadsdel eller i förort, ger skilda sammanhang till bostaden och boendet. I ytterstadsdelen gränsar gården ofta till en kvarterspark som ligger inbäddad i ett sammanhängande system av förortsgrönska. I stadskärnan ligger ofta en mer eller mindre starkt trafikerad gata utanför. De rumsliga sammanhangen kring gården påverkar också livet på gården. En annan avgränsning har varit inriktningen på gårdens roll som plats för en vardaglig rekreation i vid bemärkelse. Jag berör inte t.ex. gårdens ekologiska betydelse eller utevistelsens medicinska betydelse för individ och folkhälsa. En tredje avgränsning är att undersökningen har begränsats till utelivet under sommarhalvåret.

Frågeställningar

Det är rimligt att anta att tillgången på utrymmen påverkar förutsättningarna för gårdens användning. Frågan blir då *hur* användningen av trånga gårdar skiljer sig från mera rymliga? Används de mindre? Används de på ett annat sätt? Blir det mera konflikter mellan olika boendekategorier? Väljer man i högre grad ersättningsmiljöer, dvs. att försöka kompensera brister i närmiljön med andra gröna rum? Denna typ av frågor utgjorde startpunkten för avhandlingen. I en forskningsprocess som formas av en kvalitativ forskningsstrategi griper arbetets olika faser in i varandra. Kunskapen produceras successivt. Det innebär att de centrala frågorna har omformulerats och preciserats under olika stadier av arbetet. Även nya frågor har dykt upp, som en konsekvens av de insikter som arbetet gett. Härigenom är det en rad frågor som under tidens gång format och styrt arbetet samt tolkning och reflektion.

De frågeställningar som varit centrala för arbetet kan dock samlas i tre frågeområden, eller teman. Det första, som är det mest centrala, är fokuserat på vad de boende gör och inte gör på sina gårdar. Det omfattar frågor om hur tillgången på markutrymmen kan inverka på *hur gårdarna används*. I vilka avseenden, situationer, funktioner och sammanhang framstår den aktuella tillgången på markutrymmen som betydelsefull, och i vilka tycks den inte vara så viktig? Vilka sammanhang och vilka funktioner framstår som känsliga för begränsade utrymmen? Utvecklas olika handlingsmönster som en följd av varierande rymlighet? Med ”används” menar jag både hur gårdarna tas i besittning i en direkt och aktiv mening,

men också hur de utnyttjas på ett passivt och upplevelseinriktat sätt. Att sitta på balkongen och njuta av utsikten över gården är med denna definition också ett sätt att ”använda” gården.

Vad är egentligen gården för typ av utomhusrum? I det andra temat behandlas den valda kontexten, dvs. bostadsgårdens rumsliga och sociala egenskaper. Grundläggande för den bostadsnära utemiljön är det självklara, men ändå ytterst väsentliga förhållandet, att den är knuten till bostaden och den privata sfären. Med det följer en rad förhållanden som karakteriserar gården och skiljer den från andra gröna stadsrum. Nyckelfrågan i detta tema är *vad rymligheten har för betydelse i just bostadsgårdens sammanhang?*

I det tredje frågeområdet undersöks hur rymligheten framträder i relationer mellan ”den tänkta gården”, dvs. den abstrakta bilden av gården, och den i verkligheten ianspråktagna gården. Detta tema är starkare knutet till planeringens värld, än de två föregående. Här har jag velat belysa *planerarnas intentioner*. Nyckelfrågan handlar om hur de som varit med och format boendemiljön sett på gården som planerings- och utformningsuppgift. Vilka utgångspunkter har styrt dimensioneringen av friytorna? Vilka föreställningar har det funnits kring hur gården kommer att användas, och vad är det för värden som prioriterats? Avsikten är att reflektera över de två olika bilder av bostadsgården som framträder när planerarnas synsätt konfronteras med det vardagsliv på gårdarna som framträder ur boendeintervjuerna.

3 Täthetsfrågan i omvandling

> Den stora frågan är om det stadslandskap som vi byggt under de senaste femtio åren är den stad vi behöver när vi lämnar industrisamhället och tar klivet in i vad som kallas kunskapssamhället. Hur skall vi med knappa resurser bygga om det ödsliga och glesa stadslandskapet så att hela staden blir en god plats för arbete, boende och besök och där bilen inte blir ett nödvändigt transportmedel (Nyström 2002)?

Under senare år har ett dominerande perspektiv på staden handlat om stadslivets omvandling i ett postindustriellt samhälle. Ibland hävdas att dagens samhälle kräver en helt ny rumslig form och radikala innovationer i klass med de som Ebenezer Howard och andra stadsförbättrare föreslog för ett sekel sedan för industristadens rehabilitering (se exempelvis Rudlin & Falk 2000, s. 2). I citatet ovan gör stadsmiljörådets kanslichef Louise Nyström ett inlägg i denna debatt, när hon poängterar täthetsfrågans centrala betydelse i omställningsprocessen. Här ifrågasätter hon om det rymliga stadslandskap, som skapats under industrisamhällets framväxt, är särskilt lämpligt för det framtida kunskapssamhällets krav. Det beskrivs som ”glest” och ”ödsligt” och man får en känsla av att rymlighet är en otidsenlig egenskap. Citatet illustrerar att det jag här kallar för ”förtätningstrend”, inte bara omfattar en påtaglig förändring i bebyggelsen, utan också en mental omdefiniering av täthetsfrågan, en förändrad syn på vad som är en lämplig täthet i staden. Täthet associeras inte längre enbart till trångboddhet och trängsel, utan också till närhet, vitalitet och upplevelseintensitet. När t.ex. temat ”compact living” behandlas i heminredningslitteraturen så är det inte bostadsnöden som illustreras, utan det kan handla om en fashionabel vindslya i ett centralt stadskvarter.

Detta kapitel handlar om den förändrade synen på stadens täthet, som också avspeglas i avhandlingens två grupper av undersökta gårdsmiljöer. Efter en inledande beskrivning av vad jag menar med ”förtätningstrend”, så diskuteras de två skilda förhållningssätten till täthetsfrågan som just berörts.

Förtätningstrendens konturer

Det är särskilt två drivkrafter för ett tätare byggande, som framträder i dag i stadsbyggnadsdebatten, det *arkitektoniska* och det *ekologiska*. Med det första avser jag det nytraditionella urbana ideal, som varit en inflytelserik efterträdare till modernismens idéer. Med det andra avser jag uppfattningen att se förtätning som en väg mot bärkraftig[3] stadsutveckling.

Men förtätning är inget nytt fenomen. Att en bebyggelse successivt förtätas över tiden, tillhör en normal utveckling vid befolkningstillväxt. Orsaken är konkurrensen om den byggbara marken (Göransson, Lagerqvist, Sjömar & Werne 1985, s. 186). Det som skiljer dagens situation från en mera konventionell förtätningsprocess är att det, utöver begränsad marktillgång och exploateringsekonomi, också finns dessa ”ideologiska” drivkrafter som argument för ett tätt byggande. Den täta staden betraktas både som en god modell för en bärkraftig utveckling och en lämplig form för det urbana livet (jmf Guttu, Nyhuus, Saglie & Halvorsen Thorén 1997b, s. 26).

Även om förtätning inte är en lika brännande fråga i Sverige, som på många andra håll, är det lika fullt en aktuell och kontroversiell planeringsfråga. En förändrad syn på tätheten har satt påtagliga spår i stadslandskapet, och det finns många exempel på nybyggda områden som utmärks av en högre täthet, än vad vi varit vana vid att se. I en studie, utförd av landskapsarkitekten Ulla Berglund och sociologen Ulla Jergeby, instämde samtliga intervjuade kommunala planerare (i Uppsala, Västerås och Enköping) i påståendet att ”det har blivit mindre plats mellan husen i nya bostadskvarter” och att ”trenden sedan början av 1980-talet gått mot högre exploatering och mer stadsmässighet” (Berglund 1996, s. 78). Intervjuerna genomfördes 1990 och 1994.

Att fånga förtätningen i generella mått är svårare. Nationell tätortsstatistik visar en tätortsutveckling med stora variationer över landet, i synnerhet när man jämför expansiva och stagnerande regioner. Under perioden 1995-2000 ökade befolkningstätheten för de tre storstadslänen, medan den minskade i övriga län (SCB 2002, s. 1). Den genomsnittliga befolkningstätheten i landets tätorter ökade något från1428 till 1433 invånare per kvadratkilometer (a.a. s. 14). Som framgår är det befolkningstätheten som redovisas. Utifrån vårt intresse av hur tätt man har byggt är dessa siffror svårtolkade. Det är oklart om en högre befolkningstäthet är

3. För en definition av begreppet ”bärkraftig” är det vanligt att hänvisa till Brundtlandkommissionens tolkning av ”sustainable development”, dvs. att den nuvarande utvecklingen inte skall ske på bekostnad av framtida generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov (Hägerhäll 1988, s. 22).

en följd av ett tätare byggande eller en högre boendetäthet, dvs. fler människor i förhållande till bostadsytan. I denna form av tätortsövergripande mått döljs också den mosaik av skilda tätheter som stadslandskapet uppvisar (se Rådberg, 1988). Att viss bebyggelse görs tätare kan vägas upp av andra faktorer som verkar i motsatt riktning, som t.ex. förskjutningar mellan andelen flerbostadshus och andelen småhus.

Ett annat tätortsövergripande mått, som vi kan få från den nationella statistiken, visar att den obebyggda markens andel av den totala tätortsarealen i Sverige minskade med 7 %, från 44 till 37 %, mellan 1970-1995 (SCB 1998, s. 68).

Två förhållningssätt till stadens täthet

De diametralt olika förhållningssätten till stadens täthet kan karakteriseras med hjälp av två begreppspar, där det ena är *rymlighet/täthet* och det andra *centralisering/decentralisering*. Utifrån det första kan vi tala om ett ”rymlighetsideal” respektive ett ”täthetsideal”. Det senare begreppsparet beskriver två helt skilda principer för att hantera stadstillväxt. *Centralisering* anger principen att bygga staden inåt, genom att förtäta, koncentrera och intensifiera. *Decentralisera* innebär att utvidga staden utåt mot dess obebyggda närområde. I de värderingar som ligger till grund för dessa diametralt skilda utbyggnadsstrategier ryms en rad olika aspekter. De spänner från vad det är för liv som staden skall ge ramar för, till tillgången på byggbar mark och samhällets natursyn. Är det grönskan i staden som skall stödjas eller är det naturen utanför staden som vi skall värna om?

Decentralisering och rymlighetsidealet har sina rötter i kampen mot trångboddhet och en osund stadsmiljö och också i uppfattningen att grönskan och ”naturen” är hälsosam i staden. En kombination av hygienism, socialpolitik och naturromantisk syn på stadens grönska var starkt förankrad i den moderna stadsplaneringen och utvecklades inom ramen för moderniseringsparadigmet. Rymlighet betraktades som ett kvalitetskriterium. Centralisering och täthet är sammankopplade i dagens förtätningsstrategi som utvecklats mot bakgrund av att moderniseringsparadigmet har ifrågasatts. Den polariserade bild jag skissar här är naturligtvis inte oproblematisk, eftersom verkligheten är mera komplex och mycket av denna komplexitet utesluts i en reducerad bild. Men motivet är naturligtvis att ge överblick.

Att öka stadens rymlighet

> Det var naturligtvis utvecklingen av den skarpa gränsen mellan stad och landsbygd, skarpare än någonsin under medeltiden, som låg bakom denna sentimentala längtan efter lantliga glädjeämnen och idealiseringen av landsbygdens andliga och estetiska företräden (Thomas 1988, s. 285).

I slutet av 1800-talet föreslog Ebenezer Howard trädgårdsstaden som lösning på industristadens problem. Idén byggde på att man genom att styra stadstillväxten utanför städerna skulle få både en hälsosammare livsmiljö och, genom de lägre markpriserna på landsbygden, lägre hyror och därigenom bättre köpkraft. Trädgårdsstaden lanserades som den oslagbara kombinationen av stadens och landsbygdens goda sidor. Historikern Keith Thomas betonar att Howard hade en lång tradition bakom sig när han på 1890-talet ansåg att ”stad och landsbygd måste ingå äktenskap” (Thomas 1988, s. 289). Med den ökande befolkningen hade städerna blivit allt tätare. Trädgårdar och annan grönska försvann successivt. Spänningsförhållandet mellan urbaniseringen och den längtan efter landet, som allt fler människor kände, intensifierades genom att städerna blev mindre lantliga (a.a., s. 287). Idén om trädgårdsstaden var ett sätt att försöka kombinera stadens sociala och ekonomiska möjligheter med landsbygdens fysiska miljö (a.a., s. 289). Howards vision om en självförsörjd och kooperativt ägd stad förverkligades inte, men den kom att bli förebild för ett rymligt och grönt stadsideal. Det blev en allmän uppfattning att det bästa sättet att komma åt problemen var genom att utvidga städerna. För att kunna bygga bättre bostäder till rimliga kostnader för de behövande var man beroende av de lägre markpriserna. Decentralisering blev grunden för ytterstadsdelen och den gröna förorten.

I Sverige har bostaden varit en av de viktigaste samhällsfrågorna under 1900-talet. Med den socialdemokratiska regering, som trädde till 1932, skapades den politiska grunden för att utveckla de bostadssociala målsättningar, som diskuterats inom arbetarrörelsen sedan sekelskiftet (Andersson & Nuder 1977, s. 13). En av de första åtgärderna var den allmänna bostadsräkning, som genomfördes 1933 för att kartlägga bostadsproblemen (a.a., s. 13). Samma år tillsattes den *Bostadssociala utredningen,* som kom att bilda grundstenen i den moderna svenska bostadspolitiken.

> Man måste också beakta den stora inverkan den allmänna levnadsstandardhöjningen kan få på planläggningen genom att större och helt nya anspråk i framtiden kommer att ställas på anläggningar och bebyggelsens utformning i samhällena. De genom standardhöjningen ökade behoven kan ej sällan få långt större räckvidd än de krav som ställs av befolkningstillväxten (Kungliga Byggnadsstyrelsen 1956).

Urbaniseringen och moderniseringen gick hand i hand. I planeringen av det moderna samhället framträder utrymmesstandarden som en central planeringsfaktor, vilket citatet ovan illustrerar. Texten är hämtad från Kungliga Byggnadsstyrelsens råd och anvisningar för generalplaneringen 1956, en föregångare till planverkets normlitteratur. Utrymme betraktades som en standardfaktor. Rymlighet och grönska kom att bli ett karakteristiskt drag hos efterkrigstidens bostadsområden, fram till att moderniseringsprojektet avslutades och började ifrågasättas under sjuttiotalet. Hur utrymmeskraven för den bostadsnära utemiljöns formulerades redovisas i kapitel 5.

Hur var då synen på byggandets centrala råvara – marken? Behovet av byggbar mark blev en central planeringsfaktor när tätortstillväxten accelererade under slutet av femtiotalet. Den rapport, som en grupp experter skrev inför en internationell konferens om städernas markbehov i Örebro 1965, ger en intressant inblick i täthetsdiskussionen vid denna tid (Kungliga Byggnadsstyrelsen 1965). I denna rapport problematiserades tätortsutbredningen varken utifrån en diskussion om jordbruksmarkens värde eller utifrån ett ökande transportbehov. Mark uppfattades inte som någon bristvara. Vad som uppfattades som ett problem var istället hur man skulle kunna beräkna markbehovet och särskilt den andel som bestod av den *ökade* utrymmesstandarden.[4] Men att nya planeringsidéer var på väg antyds i rapporten. Det var det ökade intresset för stadsmässighet som började bli märkbart. Utanför Köpenhamn hade idéerna om ”tett och lav” förverkligats i Albertslund Syd.

Att förtäta staden

> Men en dragning tillbaka till den gamla stadstypen börjar på många håll framträda i dagens samhällsbyggande. Det har återigen inträtt ett visst spänningsförhållande på det estetiska–miljömässiga planet mellan den funktionalistiska och den förfunktionalistiska stadsbyggnadsprincipen. Diskussionen har bl.a. rört ’stadsmässigheten’; den gamla slutenheten

4. En modell som diskuterades i rapporten byggde på kulturgeografen Sven Godlunds teorier om att utrymmesstandarden ökade parallellt med bruttonationalprodukten. Enligt Godlunds beräkningar hade ökningen av tätortsarealen per invånare och år under perioden 1950-1960 överensstämt med bruttonationalproduktens ökning under samma år. Med detta beräkningssätt för markbehovet blev prognosen för perioden 1960-80 en årlig ökning på 5,25%. Siffran omfattade dels den uppskattade tillväxten på bruttonationalprodukten, dels den prognostiserade ökningen av tätorternas folkmängd (Kungliga Byggnadsstyrelsen 1965, 6).

> och känslan av ombonat sammanhang har ställts upp mot den fria obundenhet, det öppna samband mellan bebyggelse och grönska som planeringen av de nya samhällsområdena tagit sikte på (Bygg 1962, 734–735).

Intresset för stadsmässighet var en reaktion mot det öppna och storskaliga byggnadssättet i rekordårens[5] byggande. Kritiken var inbyggd i spänningsfältet mellan tradition och förnyelse, mellan den traditionella och den moderna staden. I handboken *Bygg*, utgiven i början av 1960-talet, berördes denna polarisering. I citatet ovan ställs två diametrala estetiska uppfattningar om stadsrummen mot varandra, ”den gamla slutenheten” mot ”den fria obundenheten”.

Sjuttiotalet kom att bli en brytningstid för stadsbyggandet. I *Stockholms byggnadsordning* från 1997 beskrevs sjuttiotalet som en ”ny” stadsbyggnadsepok, då tankar om en urban karaktär, högre täthet och en återgång till den traditionella rutnätsplanen introducerades. Bostadsbyggandet kommer under åttiotalet att vända sig inåt i staden och vi ser en våg av kompletteringar inom redan utbyggda områden. Nu uppmärksammades frågor kring vad det var för stadsmiljö som producerades och hur det nya skulle fogas till det som var byggt tidigare. I direktiven till den statliga stadsförnyelsekommittén, som tillsattes 1979, framträdde denna förändring i förhållningssätt till stadens utveckling tydligt. ”Komplettering” och ”förtätning” föreslogs som ett medel att utveckla det befintliga stadslandskapet. I betänkandet *Stadsförnyelse och bostadsförbättring* (SOU 1981:99) ser man att en ny plattform för täthetsfrågan har utvecklats. Bebyggelsetäthet kopplas samman med ”stadsmässighet”. De följs åt hand i hand. Det följande citatet är hämtat från ett avsnitt som har rubriken ”Stadsmässigheten bör utvecklas”:

> I vår föreställning präglas staden av en tät och varierad bebyggelse, en mångfald verksamheter och en historisk kontinuitet. I alla dessa avseenden har utvecklingen under de senaste decennierna inneburit en viss

5. Begreppet ”rekordåren” brukar användas för att beskriva att det produktionssätt som brukar förknippas med miljonprogrammets bostadsbyggande introducerades redan före 1965, som brukar betraktas som miljonprogrammets startår. Rationaliseringen av byggindustrin var då redan i full gång. Rekordåren betecknar femtonårsperioden 1960-1974 då totalt runt 1,5 miljoner bostäder producerades (se Vidén 1999).

Miljonprogrammets början brukar kopplas till det riksdagsbeslut som togs 1965 om att bygga en miljon bostäder på tio år. Begreppet förekom första gången i en programskrift som togs fram till socialdemokraternas kongress 1964. Programskriften hette *Resultat och reformer* och hade arbetats fram av bl.a. Ingvar Carlsson och Olof Palme. Siffran 1 miljon grundades sannolikt på beräkningar gjorda för bostadsbyggnadsutredningen, som publicerade sitt slutbetänkande *Höjd bostadsstandard* 1965 (se Söderqvist 1999).

> utarmning. Den täta och varierade bebyggelsen har i många stadspartier ersatts av enhetliga och öppet grupperade byggnader med en föga detaljrik gestaltning. Tätheten har också urholkats genom gatubreddningar, anordnande av stora parkeringsplatser i centrala lägen etc. Genom rivningar och gatureglerings har en del av städernas historiska vittnesbörd suddats ut (SOU 1981:99, s. 70).

I samma avsnitt ifrågasattes gällande utemiljönormer utifrån att vara för ytkrävande. Det är rätt anmärkningsvärt, eftersom motståndet mot normerna brukade komma från ett annat håll, dvs. från exploatörerna, och inte från den offentliga sidan. Men här ställs frågan om inte ”kraven på ytor, utrustning och andra kvaliteter i gällande föreskrifter och normer för stadsbyggandet” är för högt ställda ”med hänsyn till faktiska behov och förutsättningar i den existerande bebyggelsemiljön?” (a.a., s. 71).

De ”arkitektoniska” motiven för en tätare stad handlar om att uppnå en mera urban karaktär. Det ”urbana” polariseras mot det ”suburbana”, den utglesade stadsväven och det uttunnade stadslivet, som man menar modernismen är skuld till. Den gamla kvartersstaden med dess varierade bebyggelse och blandning av bostäder, handel och nöjen, utgjorde en trygg förebild att återgå till i den osäkra situation för stadsbyggandet, som ifrågasättandet av modernismens planeringsidéer förde med sig. Nan Ellin menar att utmärkande för den europeiska postmoderna kritiken var att den direkt lyfte fram den traditionella staden som en ny vision för stadsbyggandet (Ellin 1999, s. 23). Detta intresse för den traditionella stadens värden avspeglades t.ex. i de svenska boktitlarna *Stadens renässans* (Söderlind 1998) och *Stadsbruk: essäer till stadens försvar* (Johansson 1993). Två bostadsområden som blivit särskilt kända och omdiskuterade för sin stadsmässiga karaktär är Ladugårdsängen som uppfördes till bostadsmässan 1992 i Örebro och Skarpnäck i Stockholm.

Under senare år har spänningen mellan moderna och postmoderna ideal minskat. Ett begrepp som beskriver att polariseringen mattats av är ”post-postmodernism” (Turner 1996). I Hammarby sjöstad, som utgjorde området för bomässan 2003 i Stockholm, har stadsmässigheten kombinerats med modernistiska ideal. Denna ”postmoderna nymodernism”[6] , som vi nu sett i en rad byggprojekt, beskrevs på följande sätt i ett av de kommunala planeringsdokumenten*:*

6. Ett begrepp som användes av kulturskribenten Peder Alton i en artikel om bostadsmässan i Hammarby sjöstad 2002. Den ”postmoderna nymodernismen” i Hammarby sjöstad omfattade, enligt Alton (2002), inte funktionalismens hela sociala och moraliska program, inte heller dess stadsplanemönster. I huvudsak handlade det om byggnader i funkiskostym, som placerats i kvartersstadens form, men även om utblickar mot naturmiljöer, sol och ljus, av funktionalismen särskilt omhuldade värden.

> I kransområden mellan innerstad och ytterstad utvecklas på redan utnyttjad mark, ofta i sjönära lägen, en ny stadstyp med innerstadens täthet och ytterstadens högre krav på grönska, luftighet och grönska. Kraven är högt ställda på en kretsloppsanpassning av en tät och stadsmässigt utformad bebyggelse. Planmönstret innebär i den nya täta kransstaden en kombination av mer traditionellt slutna kvarter och öppna delar för att tillvarata utsikt och ljus i sjönära strandzoner eller mot omgivande naturmark (Stockholms byggnadsordning, 1997 s. 104).

Det jag kallat för de ”ekologiska” motiven för ett tätare byggande har en sammansatt bakgrund. De har sin grund i att staden fått en alltmer strategisk betydelse för flödet av naturresurser. En allt högre andel av jordens befolkning lever i urbana miljöer. Koncentrationen av människor och verksamheter kräver stora energi- och materialflöden, vilket också ger negativa effekter för den lokala miljön (Sandström 2001 s. 119). Vår uppfattning av miljöproblemen har också förändrats. Problembilden har förskjutits från lokala problem till globala och från produktionens utsläpp mot de diffusa utsläppen från det totala varuflödet i samhället (SOU 1992:68). Sextiotalets larmrapporter handlade om kvicksilver och försurade sjöar, medan de globala miljöfrågorna om ozonskiktets förtunning och växthuseffekten dök upp under åttiotalet. Detta ledde till att de miljöpolitiska strategierna måste omfatta inte bara de industriella processerna utan också människors livsmönster i vardagslivet. Härigenom nådde biosfärens kris stadsplaneringens arena.[7] Miljöhistorikern Sverker Sörlin (1991) poängterar att det ökade intresset för miljöfrågor inte bara är en följd av att miljöproblemen blivit allt mera påtagliga, utan att det handlar om en mera djupgående förändring av natursynen. Det förändrade förhållningssättet till naturen är sammankopplad med de genomgripande samhällsförändringar som kan knytas till övergången till ett postindustriellt samhälle. Det är ett mera ”långsiktigt förhållningssätt” till naturen som håller på att växta fram i förhållande till den naturresursanvändningen som formats enligt industrisamhällets tillväxtmodell (Orrskog 1993, s. 8).

Att försöka utveckla en bärkraftig form för staden är i dag en av stadsplaneringens mest centrala uppgifter. Uppfattningen att det är möjligt att bygga en mera miljövänlig stad, och att det finns vissa former som är mera fördelaktiga än andra, är en förutsättning för den genomslagskraft som förtätningstankarna fått. Att betrakta förtätning som en möjlig miljöstrategi har sin bakgrund i studier, som visar att hög befolknings-

7. Med orden ”biosfärens kris har nått stadsplaneringen” inledde framtidsforskaren Per G. Berg antologin *Biologi och bosättning* (1993, s. 5). Denna bok var ett uttryck för 1990-talets ambitioner att integrera miljöfrågorna i samhällsplaneringen.

täthet kan ha en gynnsam inverkan på energianvändningen (Westford 1999, s. 18). Förtätning har blivit en officiellt uttalad miljöstrategi i en rad europeiska länder (Saglie 1998, s 16). Även i Sverige har flera statliga utredningar förespråkat förtätning, som t.ex. Boverkets *Vision 2009*, trafik- och klimatkommitténs samt kommunikationskommitténs slutbetänkanden (Westford 1999, s 13-14). Den förtätade och centraliserade stadsmodellen har också fått starkt stöd inom forskarvärlden. (Kain 1999, s 135). ”Förtätning”, ”centralisering” och ”intensifiering” är några nyckelord som fångas upp i tankemodellen, den *täta* eller *den kompakta staden* som i engelskspråkig litteratur kallas *för the compact city*.

> Vid konflikt mellan jordbruksintressen och tätortsutbyggnad bör högvärdig jordbruksmark inte tas i anspråk för tätbebyggelseändamål om en från samhällsbyggandets synpunkt likvärdig lösning kan åstadkommas på annan från jordbruket mindre värdefull mark (Prop 1975/76:1 s. 18).

Under 1970-talet ser vi en helomvändning i synen på mark som råvara för byggandet. Som bakgrund kan man hänvisa till en allmänt växande medvetenhet om begränsade naturresurser och livsmedelsbrist i ett globalt perspektiv, men också peka på en allmän reaktion i landet på den omfattande tätortsutbyggnaden på åkermark under det expansiva 1960-talet. En annan faktor, som bäddade för en mera restriktiv hållning till utbyggnad på jordbruksmark, var de kraftigt höjda världsmarknadspriserna på livsmedel. Även jordbrukets betydelse för regionalpolitik och landskapsvård ingick i denna debatt (Planverket 1983). Hushållning med jordbruksmark var en fråga som kom att betonas inom den fysiska riksplaneringen. Att betrakta jordbruksmarken som en begränsad resurs är en viktig aspekt i förtätningsfrågan.

Täthetsfrågan i en brytningstid

Efterkrigstiden brukar ofta beskrivas som en uppbyggnadstid, då det moderna välfärdssamhället får sin form. Slutet av nittonhundratalet betraktas däremot allmänt som en brytningstid, en period av reflektion och omorientering. Ett fenomen som uppmärksammats inom olika discipliner är att förändringar inte sker jämt, utan att vissa skeden är mera öppna för omvälvningar än andra (Bergström 1992, s. 12) Både statsvetaren Hans Bergström (1992) och sociologen Eva Öresjö (1997) använder sig av begreppet ”historiens formativa moment”, som de lånat av statsvetaren Bo Rothstein, när de diskuterar det sena nittonhundratalets genomgripande samhällsförändringar. Rothstein menar att vid vissa historiska tillfällen

är samhället vidöppet för förändringar, men det är inte givet vilka det blir; historiens formativa moment ger nämligen nya öppningar men pekar inte automatiskt ut någon viss handlingsväg. Öresjö ser ifrågasättandet av välfärdsstaten som ett uttryck för att vi befinner oss i ett formativt moment, och att detta även gäller för stadsbyggandet – ”uppbrottet från det funktionalistiska stadsplanetänkandet har skapat ett tomrum” (Öresjö 1997, s.212. Bergström påpekar att analyskraften och den politiska skickligheten hos medvetna aktörer betyder mycket för hur situationen utvecklar sig, och att ”de system som skapas tenderar sedan att låsa strukturen för årtionden framåt” (Bergström 1992 s. 12).

Socialpolitiska, hygieniska och stadsplaneestetiska målsättningarna var sammanvävda i de funktionalistiska planeringsidealen, som präglade byggandet under en tid, när tillväxt och välfärd var centrala samhällsmål. Funktionalismen vilade på den moderna stadsplaneringen, vars grund var en reaktion mot den osunda överbefolkade industristaden och innehåller en antiurban hållning. De nyurbana stadsbyggnadsidéerna bemöter en helt annan problembild. Intresset för det urbana har sin bakgrund i det som byggdes som en reaktion mot den gamla stadens trångboddhet och osunda bostadsmiljö. Stadsmässighetsidealet, som är prourbant, vänder sig mot det konkreta resultatet av den tidigare problemanalysen, i form av ett funktionsuppdelat och utspritt stadslandskap. Vi ser att de historiskt förankrade motiven för den lugna, gröna och rymliga ytterstadsdelen sjunker undan. Bergström menar också att det är typiskt att en tids lösningar blir nästa tids problem (Bergström 1992 s. 13). Vi ser att denna reflektion stämmer in på det skede som diskuteras. Den moderna stadsplaneringens målsättning var att mildra följderna av 1800-talsstadens oreglerade tillväxt. Men de lösningar som valdes med zonering, uppbrutna kvarter och en utglesad bebyggelse blev sedan måltavla för den postmoderna kritiken, vars lösningar i sin tur har börjat kritiseras.

Kritiken av den moderna stadsplaneringen tar avstamp i en på många sätt förändrad planeringssituation. Efter rekordårens byggande var de kvantitativa bostadspolitiska målen i stort sett avklarade, bostadsbristen var upphävd och trångboddheten eliminerad (se Adler 1995, s. 48). Eftersom den urbaniseringsprocess som startade i mitten på 1800-talet höll på att avslutas, så hade behovet av att bereda plats för de nya stadsinvånarna, den starka motorn i efterkrigstidens expansiva stadsbyggnadsperiod, mattats av. Samhällsutvecklingen glider in i en ny fas. Nu uppträder andra ideal för stadens form. De stöds av en helt annan konstellation av idéer, som omfattar kritiken av funktionalismens planeringsdoktrin och det intresse för ett bärkraftigt stadsbyggande, som utvecklades ur åttiotalets miljöengagemang.

Men inställningen till täthetsfrågan idag är inte så entydig, som den polariserade bild som tecknats här kan ge intryck av. Behovet av att uppmärksamma förtätningens konsekvenser för stadens friytor och deras sociala, ekologiska, estetiska och kulturella värden, var t.ex. bakgrunden till den grundliga behandling som de fick i översynen av plan- och byggglagen under början av 1990-talet. Den gröna strukturens betydelse för staden diskuterades ingående i det andra delbetänkandet, i det omfattande avsnittet om ”Tätorternas grönområden” (SOU 1994:36). Plan- och byggutredningen ledde fram till ändringar inom PBL som syftade till att stärka det grönas roll inom den översiktliga planeringen.[8] Vi kan konstatera att täthetsfrågan i dag är fylld av motsättningar.

8. I PBL 2 kap 2§.

4 Bostadsgården

Detta kapitel handlar om bostadsgården. Vad är en bostadsgård? Vad skall en bostadsgård innehålla? För att karakterisera de gårdar som studeras i denna avhandling, å ena sidan miljonprogramsgårdarna och å andra sidan nittiotalsgårdarna, har jag behövt en referenspunkt. Som en sådan yttre referenspunkt har jag valt att lyfta fram den idealtyp, som utvecklades under efterkrigstiden, och som jag kallar för *folkhemsgården*. Begreppet beskriver detta synsätt på hur en bostadsgård bör se ut. Folkhemsgården vilar på de idéer som fanns när bostadsgården introducerades som ett nytt stadsbyggnadselement under tidigt nittonhundratal, och den kan beskrivas genom att hänvisa till det citat från *Gemensam trädgård* som inledde det första kapitlet (Bostadsstyrelsen 1987, s. 1).

Bostadsgården och folkhemsgården är sammankopplade. Bostadsgård är en stadsbyggnadsterm och beskriver en typ av gårdar. Folkhemsgården refererar till ett ideologiskt innehåll. När mellanrummen mellan husen krymper finns det fortfarande bostadsgårdar, fast de blir mindre. Men i tät bebyggelse kan de inte uppfylla den innebörd som förknippas med ”folkhemsgården”. Både bostadsgården och folkhemsgården diskuteras i detta kapitel.

Gårdsbegrepp

I sin avhandling *Gård i stad* utreder arkitekten Malena Larsvall (1993) begreppet *gård*. Den medeltida motsvarigheten till dagens svenska ord kunde dels betyda ett omgivande stängsel, dels också själva den inhägnade platsen och dels kunde ordet också omfatta gården med sina omgivande byggnader, dvs. hela anläggningen (Larsvall 1993, s.13). Så småningom tonas den första betydelsen av stängsel eller gärdsgård ner. Larsvall lyfter fram den betydelseförskjutning som gård har fått i samband med flerbostadshusbebyggelse, och som man t.ex. kan se i skriften *Begrepp för utemiljö* från 1983. I denna skrift definieras gård bl.a. som ”utrymme mellan hus, i regel med slutet byggnadssätt, eller mellan hus och

gata", och man hänvisar till TNC 75 (Bergsjö & Nilsson 1983, s. 65). Larsvall menar att denna lite vagare betydelse av gård, som utrymme mellan hus och mellan hus och gata, sannolikt har att göra med att mera öppna kvarterstyper utvecklats (Larsvall s.14). Begreppets flertydighet framstår klart.

Begreppet *bostadsgård* betecknar en viss typ av gårdar. Bostadsgården är knuten till flerbostadshusbebyggelse. Begreppet har i första hand använts inom facklitteratur om utemiljön (exempelvis Boverket 1999 och Torseke Hulthén 2000). Men vi hittar det varken i Svenska Akademins Ordbok eller i deras ordlista.[9] I en historisk studie *Svenska bostadsgårdar 1930-59* (Persson & Persson 1995) förs en begreppsdiskussion. Med bostadsgård avses här: "Mark i anslutning till bostadshuset som de boende upplever som 'sin'." Begreppet ges utöver en sådan upplevelsebaserad innebörd även en administrativ, det handlar om mark på kvartersmark, och knyts också till bebyggelsetyp, dvs. flerbostadshusets utemiljö (Persson & Persson 1995 s. 9). Författarna landskapsarkitekterna Agneta Persson och Bengt Persson ansluter sig också till den officiella definition av ordet "gård" som görs i *TNC 89,* Tekniska nomenklaturcentralens sammanställning av plan och byggtermer. Formuleringen är densamma som redovisades i *Begrepp för utemiljö* ovan. Persson och Persson kompletterar med att bostadsgård utöver "utrymme mellan hus inom ett byggnadskvarter" eller "mellan ett hus och gata", också kan omfatta: "T.ex. mark runt ett punkthus, trädgårdar vid flerfamiljsvillor och utrymmet mellan lamellhus" (a.a., s. 9).

Man kan naturligtvis diskutera om grönskan kring ett punkthus kan betecknas som "bostadsgård". Denna utemiljö utgör enligt min mening tillsammans med trädgårdar kring flerfamiljsvillor bostadsgårdens gränsland. Samtidigt så är det dessa markutrymmen som står till förfogande för de boende. Vi ser att för Persson och Perssons är *bostadsgård* inte bara ett morfologiskt begrepp, som behandlar gårdens relation till bebyggelsen i kvarteret, utan det är också ett funktionellt begrepp som visar gårdens roll. Bostadsgården utgör inte bara ett "utrymme mellan hus", utan är flerbostadshusets utemiljö och den plats de boende upplever som "sin". I Persson och Perssons begreppsdiskussion avspeglas landskapsarkitektens kunskapsintresse genom fokuseringen på själva markutrymmet. En fördel med begreppet *bostadsgård* är att kopplingen till bostaden görs tydlig.

9. Information från Martin Gellerstam i ordboksredaktionen i Lund, november 2002. Upplysningen att begreppet saknas i ordboken bör kompletteras med att bokstaven "b" behandlades i ordboken i början av 1900-talet. Bostadsgård finns inte heller upptaget i "Språkbanken".

För de gårdar som studerats i avhandlingen är begreppet bostadsgård inte särskilt problematiskt. Det handlar om tämligen välavgränsade markutrymmen. Jag använder också ”gård” synonymt med bostadsgård. I vardagsspråket är detta mera ospecificerade ord den vanligaste benämningen. Men gård tenderar att vara mera flertydigt än bostadsgård. I vardagsspråket kan gård både betyda bebyggelsen tillsammans med gårdsrummet och enbart själva gårdsrummet. Men det brukar inte vara något problem att förstå att det är olika innebörder som avses i uttryck som ”att gå ut på gården” och ”vi som bor på den här gården”. Ofta inkluderas även invånarna, som när man pratar om ”gårdens traditioner”. Eftersom jag i avhandlingens andra och tredje del i hög grad refererar till de boendes beskrivningar av gården och gårdslivet så har jag valt att låta ”gård” ha denna flertydiga betydelse.

Inom friytelitteraturen förekommer också ett antal andra benämningar. Många är sammankopplade med ordet ”trädgård”. Vi har tidigare stött på ”gemensam trädgård” (Bostadsstyrelsen 1987). Det ligger nära ”den kollektiva trädgården” (Gustavsson & Wahlström 1979). Även ”hyreshusets trädgård” har använts (exempelvis Bauer 1948).

Bostadsgården som innovation

Den intensiva stadstillväxt som sammanföll med industrialismens genombrott var ett av 1800-talets mest omvälvande samhällsfenomen. Denna nya utveckling, då städernas andel av ländernas totala befolkning blev allt större, var koncentrerad till Västeuropa och USA, knappt märkbar i övriga delar av världen (Öhngren 1984, s 207). Massinvandringen till städerna, där arbetstillfällena fanns, skapade omfattande sociala spänningar och hälsoproblem. Smittsamma sjukdomar spreds snabbt i de överbefolkade fattigkvarteren och dödligheten var hög i städerna. Att medellivslängden i Manchester 1842 bara var 17 år för arbetarna och deras familjer och att motsvarande värden var 38 år för det lantliga Rutland, Englands minsta grevskap, är en slående beskrivning av stadsproblemens omfattning (Girouard 1985, s. 268). England industrialiserades tidigt. London och Manchester får ofta illustrera 1800-talsstadens problem.

Men även i Stockholm, där antalet invånare fyrdubblades under 1800-talet, var levnadsvillkoren svåra. Staden hade de högsta kända dödstalen i förhållande till andra jämförbara europeiska storstäder (Gustafson 1976, i Thörn 1997, s. 37). I etnologen Helene Brembecks studie av uppväxtvillkoren för arbetarklassens barn i Göteborg kring sekelskiftet 1800/1900 får man en påtaglig inblick i arbetarbefolkningens boendeförhållandena

vid denna tid (Brembeck 1988). Här beskrivs en miljö med dåliga avloppsoch dräneringssystem, med råttor som flockades kring de öppna sopkärlen på gårdarna, med lyhördhet, fönsterdrag, vägglöss, kackerlackor och krånglande kakelugnar. De sämsta bostäderna var de källarlägenheter, som många fastighetsägare olagligt smugit in i de hårdexploaterade kvarteren.

Nittonhundratalets stadsplanering utgör, i allt väsentligt, en reaktion mot 1800-talets stadsslum. Den engelske kulturgeografen Peter Hall menar att detta förhållande är oerhört viktigt för att förstå de centrala idéerna i 1900-talets planering (Hall 1988 s. 7). Bostadsgården kan betraktas som en av flera innovationer inom den moderna stadsplaneringen. Den var ett av de medel som användes för att förbättra stadsmiljön. Bostadsgården introducerades med samma syfte som parken dvs. för att bemöta den växande industristadens problem.[2] Liksom det funnits parker tidigare har också principen att organisera bebyggelse kring ett internt gårdsutrymme förekommit länge och inom åtskilliga byggnadskulturer (Linn 1974). Men den typ av gårdsrum som diskuteras här kan behandlas som en särskild form, som utvecklades som en reaktion på industristadens sanitära problem.

Varför fick stadsgrönskan denna centrala roll som reformåtgärd för staden? En viktig bakgrund var den ökade kunskapen om sambandet mellan sanitära förhållandena och sjuklighet och höga dödstal. Redan i början av 1800-talet hade man anat ett samband mellan dåliga bostäder och sjukdomsspridning (Thörn 1997, s. 144). I sin avhandling om bostadsfrågan i Sverige kring sekelskiftet betonar idéhistorikern Kerstin Thörn det stora inflytande som ”hygienismen” kom att få i kampen mot sjukdomar, men också som ett vidare samhälleligt renhetsprojekt (a.a., s. 142-153). Med denna idéströmning som grund diskuterades även sociala, moraliska och estetiska värderingar på människors liv. De hygieniska tankarna kom att i hög grad påverka de ideal som utvecklades kring bostaden. Blanka vita snickerier var inte bara ett medel att avslöja smutsen utan blev också ett estetiskt mode.

---

10. Den engelske landskapsarkitekten George F. Chadwick (1966) beskriver den offentliga parkens utveckling i England som i huvudsak en reaktion på den kolossala tillväxten hos industriträderna vilket skapade ett grundläggande behov för grönskan i staden, men också som en följd av den viktorianska erans passionerade lust för reformer. Chadwick påpekar att det funnit parker tidigare, men då i första hand i form av privata markområden knutna till de välbesuttna klassernas bostäder. Catarina Nolin (1999) behandlar i sin avhandling *Till stadsbornas nytta och förlustande* den offentliga parken i Sverige under 1800-talet. Även Nolin betonar den sanitära betydelse som den offentliga parken gavs i England och att landet på många sätt var en förebild för Norden och övriga Europa när det gäller utvecklingen av detta stadsbyggnadselement.

Sol, ljus och luft skulle göra bostadsmiljön mera hälsosam. Thörn menar att sekelskiftets trädgårdsstadsidéer i Sverige hade en stark förbindelse med hygienismen och att kopplingen mellan hygienismen och natur skulle finnas kvar under lång tid som tankebild inom stadsplaneringen. Men Thörn antyder att det var en ytterst mångfacetterad innebörd som naturen fick kring sekelskiftet. Kontakten med naturen ansågs ha ett välgörande inflytande på människan. Thörn konstruerar begreppet ”funktionsestetik” för den kombination av hygien, naturromantik och ändamålsenlighet som utvecklades till en ny estetik kring sekelskiftet (a.a., s. 156). Den form av skönhetsupplevelse som knöts till naturen vill hon också se i ljuset av det nationalromantiskt färgade intresset för naturen vid denna tid.

Hygienismens starka inflytande på funktionalismen uttrycks i *Acceptera,* det funktionalistiska manifestet som gavs ut året efter Stockholmsutställningen 1930. Det var med hygienismen som grund som funktionalisterna introducerade en helt ny stadsplanemodell, där de slutna kvarteren öppnades upp för att ge plats för sol och grönska.

> Vi har tidigare påpekat hur äldre stadsplaner framtvingat en stor procent bostäder, som aldrig nås av direkt solljus. Numera måste vi oavvisligt ställa den fordran på ett bostadsområde, att det så planlägges, att varje lägenhet får tillräcklig tillgång till sol och luft, ett krav som helt och hållet omkastat de äldre stadsplanebegreppen, vilka laborerade med slutna kvarter och rumsbildande gatuanläggningar (Asplund m.fl. 1931/1980, s. 50).
>
> Men ej blott kvarteret bör på detta sätt luckras upp för att varje lägenhet skall tillförsäkras sitt kvantum av luft och ljus. Bostaden måste få ett komplement i parker för äldre och lekplatser för barn som ytterligare uppluckrar hela stadsområdet (Asplund m.fl. 1931/1980, s. 56).

I de funktionalistiska planeringsidealen var de hygieniska, socialpolitiska och stadsplaneestetiska målsättningarna sammanvävda. Det var ett grönt förortslandskap som skapades, format utifrån tanken om en lugn och hälsosam boendemiljö, med rymliga gårdar, lekplatser, bollplaner och enkelt utformade parker. Det hygieniska motivet för grönskan kom så småningom att tonas ner i takt med en ökande välfärd. Den rekreativa rollen övertog den hygieniska, när de stora fattigsjukdomarna var bekämpade.

Arkitekturhistorikern Björn Linn (1974) anser att bostadsgården introducerades under tidigt 1900-tal, och att den sedan fick en mera allmän spridning under 1920-talet. Den bestod då av ett inre gårdsrum i kringbyggda stadskvarter. Han beskriver denna form av gårdar som en motsats till bakgården. De var istället ett ”centrum – ett utomhusrum

med egenvärde" (Linn 1974, s. 12). Linn visar att det fanns tendenser till ett mera utvecklat gårdsrum på många håll från slutet av 1800-talet, t.ex. i statsunderstött bostadsbyggande i USA och i Sovjet, och att man kan se kopplingar mellan de olika ansatserna. Men som en central förebild för den nya gården lyfter han, med hjälp av arkitekturhistorikern Siegfried Gideon, fram bebyggelse i stadsdelen Tusschendijken i Rotterdam som uppfördes 1919-20 (a.a. s. 116). Enligt Gideon var denna bebyggelse, ritad av stadsarkitekten J. J. P Oud, det första exemplet på att använda den invändiga gården för att förbättra hyreshusbebyggelsen. Bottenvåningslägenheterna hade egna privata trädgårdslotter och den inre delen av gården var gemensam. Den gemensamma delen kunde nås direkt från gatan vid kvarterets kortsidor. En liknande behandling av gårdsrummet hade arkitekten Berlage i Amsterdam gjort i stadsdelen Amsterdam-Zuid i Amsterdam (a.a. s. 116, 122). Gideon betonar att Berlage hade förkastat trädgårdsstadsidéerna och istället ville ha en sluten urban karaktär på bebyggelsen.

Björn Linn introducerade begreppet "storgårdskvarter" för det bebyggelsemönster, som han behandlar i sin avhandling *Storgårdskvarteret* från 1974. I hans definition av begreppet utesluts kvarterstyper med radhus eller andra typer av småhus. Storgårdskvarteret omfattar bebyggelse med flerbostadshus (Linn 1974, s.12). Själva begreppet "storgårdskvarter" är ett uttryck för uterummets centrala värde i denna typ av bebyggelse (Linn 1974, s. 12). Linn påpekar att även i Österrike, Tyskland och Danmark innehåller benämningen för denna kvarterstyp ordet "gård". När Linn talar om själva gårdsrummet använder han "gård". Linns "gård" motsvarar i stort sett bostadsgården.

Linn är fascinerad av 1920-talet, som han ser som en särskilt innovativ period och betydelsefull för det fortsatta bostadsbyggandet under 1900-talet. Linn menar att storgårdskvarteret hade en första fas som avslutas kring 1930, när den traditionella kvartersstrukturen bryts upp (a.a., s. 247), men att den också i modifierade former levt vidare som stadsbyggnadsmönster. Avhandlingens sista kapitel innehåller ett utkast till en typindelning av storgårdskvarteret. Det är Linns fjärde grundtyp "det halvöppna kvarteret i friare mönster" (a.a., s. 247), som många av miljonprogrammets gårdar skulle kunna sorteras till. Denna typ definieras som ett planmönster, där man övergett det strikta rutnätet, men där det finns tydliga rumsbildande avsikter och husen har grupperats kring gårdsliknande bildningar.

Jag har här beskrivit bostadsgården, som en innovation inom den moderna stadsplaneringen. Historikern Marjatta Hietala definierar *innovation* på följande sätt: "an innovation is the general acceptance and implementation of new ideas, processes, products or services" (Hietala

1987). Jag menar att bostadsgården lever upp till Hietalas definition av en innovation. Det var en ny modell av uterum som introducerades, som blev allmänt accepterade, och som också kom att fortleva som typ och idé, trots att det skett omfattande förändringar i flerbostadsbebyggelsens rumsliga organisation, sedan storgårdskvarteret utvecklades på 1920-talet. Det finns som vi sett starka kopplingar mellan storgårdskvarteret och bostadsgården. Storgårdskvarteret beskriver ett bebyggelsemönster där bostadsgården är ett centralt element.

”Folkhemsgården”

”Den tydligaste vattendelaren i den svenska bostadspolitikens historia går åren närmast efter andra världskrigets slut” och den kan betraktas mot fonden av den allmänna radikaliseringsvåg som svepte fram över Västeuropa under denna tid (Strömberg 1989, s. 145, 146). I Thord Strömbergs beskrivning framträder bostadspolitiken som en socialdemokratisk ”sucess story” och som det sannolikt mest styrda området inom politiken (a.a., s. 168). Bostadsfrågan var ett socialt problem som stat och kommuner skulle ta ansvar för. De bostadssociala målsättningarna avspeglades i boendemiljön. Efterkrigstidens moderna bostadsområden fick en grön och rymlig karaktär och formades efter den gemenskapsideologi som genomsyrade grannskapsenheten, den planeringsmodell som dominerat efterkrigstidens omfattande bostadsbebyggelse. Bostadsområdena växte fram utanför den gamla bebyggelsen, där det fanns gott om plats för grönska kring husen. Gården var grannskapsenhetens minsta byggsten, en mötesplats och gemensam trädgård för de boende. Landskapsarkitekterna Eva Gustavsson och Marianne Wahlström (1979, s. 120) menar att ”grannskapsideologin innebar en mycket viktig förändring i synen på gården” och att ”gården förväntades ge utrymme för den gemenskap och ansvarskänsla som skulle prägla boendet”. Under framförallt 1960- och 70-talen bedrevs ett omfattande arbete med att utveckla statliga riktlinjer för den bostadsnära utemiljön. Centrala frågor var utrymmesstandard, solbelysning, tillgänglighet, barnens lek och säkerhetsfrågor. Intresset för utemiljön var knutet till efterkrigstidens starka samhällsengagemang i bostadsproduktionen.

Det ideal för utemiljön som utvecklades, och som jag här illustrerat med *Gemensam trädgård*, har jag kallat för ”folkhemsgården”. Detta ideal, med rötter i 1800-talets hygienism, är färgat av efterkrigstidens välfärdspolitik. Folkhemsgården utgör en representation av den framväxande välfärdsstaten och det moderniseringsprojekt som präglade det svenska

samhället vid denna tid. ”Folkhemsgården” är en tankekonstruktion, och en förenklad modell av verkligheten. De risker som finns med att använda abstraktioner får vägas mot den överblick, som de kan ge.

5 Friytenormer och ideal

Inom de kvalitetsregler som utvecklats för stadsbyggandet har tätheten varit en kärnfråga. Hur tätt man bygger har betraktats som grundläggande för boendemiljöns kvalitet. Av de reglernas historia, som arkitekterna Johan Rådberg och Rolf Johansson tecknar i boken *Stadstyp och kvalitet*, framgår att mera ”sol, ljus och luft” i bostadsbebyggelsen har varit ett viktigt mål under hela den period som de behandlar, dvs. 1874–1975 (Rådberg & Johansson 1997, s. 30). En utgångspunkt i deras framställning är att varje tid har utvecklat ett eget sätt att förhålla sig till kvalitetsfrågan. Kvalitetsreglerna kan därför diskuteras utifrån olika ”värderingsmönster”, som förekommit under skilda perioder (a.a., s. 18). Med en sådan utgångspunkt närmar vi oss också utemiljönormeringen i detta kapitel, som handlar om synen på dimensioneringen av den bostadsnära utemiljön inom den statliga normeringen.

Rådberg och Johansson avgränsar i sin regelhistorik ”funktionalismens epok” till åren 1930–1975. De menar att den nya syn på kvalitetsfrågorna, som utvecklades med det funktionalistiska genombrottet 1930, utmärkte sig genom ett tekniskt–vetenskapligt synsätt. Man ville utveckla mätbara, generella, och vetenskapligt grundade ”objektiva” mått på en stadsplans kvalitet. På det sätt skulle man ”rensa bort all godtycklighet” inom stadsbyggandet. Rymlighetstalet och skärmvinkeln (dvs. relationen mellan hushöjd och husavstånd) var två sådana mått, som fick stor uppmärksamhet. Rådberg och Johansson påpekar att efter 1950 övergavs de ”universella” parametrarna och istället försökte man lägga fast funktionellt baserade krav eller rekommendationer (a.a., s. 23). Utemiljönormeringen kan placeras in i denna senare regeltradition. Normkraven utgav sig inte för att vara ”objektiva” mått på kvalitet, utan en avvägning mellan olika krav. Exempel på sådana ”normkrav” var ett minsta antal soltimmar och storleken på lekplatsen utanför bostaden.

Vad är det för värderingsmönster som framträder i kvalitetsreglerna för utemiljön? I de följande avsnitten beskrivs först de direkta riktlinjerna och rekommendationerna. Därefter diskuteras det synsätt på rymligheten som avspeglas i reglerna. Utrymme och innehåll är starkt sammankopplade i normerna. Utrymmet relateras till gårdens funktio-

ner och innehåll. Därför är det nödvändigt att uppmärksamma både vad som sägs om utrymmestillgång och om utemiljöns innehåll och funktioner. Vad är det som gården skall dimensioneras för?

Tillräcklig friyta

> Om tomter tas i anspråk för bebyggelse som innehåller en eller flera bostäder eller lokaler för barnstuga, skola eller annan jämförlig verksamhet, skall det finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse på tomten eller på utrymmen i närheten av denna (PBL 3 kap 15 § 6 mom).[11]

På det här sättet uttrycks utrymmeskravet för den bostadsnära utemiljön inom gällande planlagstiftning. Det skall finnas *tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse*. Ungefär samma formulering fanns även inom tidigare lagstiftning. Den infördes 1972 i 1959 års byggnadsstadga (som var kopplad till 1947 års byggnadslag).[12] Vad som skiljer dagens situation från den som gällde tidigare, är att vi inte längre får någon hjälp att tolka vad detta ”tillräckligt” skulle kunna innebära. I de tillämpningsanvisningar som hörde till byggnadsstadgan utvecklades vad tillräckligt innebar, tillsammans med en rätt långtgående beskrivning av vad som menades med ”lämplig utformning”. När den nya plan- och bygglagen trädde i kraft 1987 upphörde det gamla regelsystemet. Det nya kom att få en annan karaktär, då man valde att gå över från detaljstyrning till ramlagstiftning. Normeringen begränsades. Ett av de områden där de statliga normerna togs bort var just de som omfattade friytorna på tomtmark. De tillhörde de områden där lagförfattarna ansåg att lagtexten var uttömmande i sig eller att frågan skulle avgöras på kommunal nivå (Johansson 1989, s. 15). De tidigare tillämpningsanvisningarna till byggnadsstadgan, kom att ersättas med Boverkets *Nybyggnadsregler.* För den bostadsnära utemiljön var det enbart tillgänglighetskrav och säkerhetsfrågor som bevakades där.

---

11. Vidare anges i 6:e momentet att: ”om det inte finns tillräckliga utrymmen för att anordna både parkering och friyta skall i första hand friyta anordnas”. I 16 § anges att på bebyggda tomter dvs. vid kompletteringsbebyggelse, får dessa bestämmelser tillämpas i ”skälig utsträckning”.

12. I byggnadsstadgans 53 § 4 mom. fanns följande text: ”Inrymmer byggnad mer än två bostadslägenheter, skall på tomten eller på utrymme som är gemensamt för flera bostadslägenheter finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse, om sådan kan beredas för rimlig kostnad och utan synnerlig olägenhet.”

Det har funnits två vägar för den statliga styrningen av den bostadsnära utemiljön. Den ena var kopplad till de statliga bostadslånen; normerna kunde ställas som villkor för lånen. Den andra var knuten till planlagstiftningen och gällde då oavsett belåningsform. Reglerna bevakades när detaljplanerna upprättades och vid bedömningen av bygglov. Under den period som berörs här var *Bostadsstyrelsen* den lånehanterande myndigheten och *Statens planverk* utfärdade anvisningarna till hur lagstiftningen skulle följas. 1988 slogs dessa myndigheter ihop till det nya *Boverket*.

Enligt God bostad

> I 1954 års upplaga av 'God bostad' framhölls i första hand vikten av att bostadens inre får en ändamålsenlig utformning. De senaste årens utvecklingstendenser, bland annat den stegrade trafiken och den många gånger hårda markexploateringen, har gjort det nödvändigt att utvidga programmet för kraven på bostaden till att i större utsträckning än tidigare omfatta även den yttre miljön, eller vad vi i korthet kallar uterummet: anläggningar för utevistelse, rekreation och lek, gångstråk, körbanor och bilplatser. Frågan om dessa områdens utformning har fått en framskjuten plats i den föreliggande upplagan (God bostad 1960, förordet).

Bostadsstyrelsen bildades 1948 ur dåvarande Statens byggnadslånebyrå. *God bostad* var namnet på den centrala publikationsserien för Bostadsstyrelsens låneregler. Den första normsamlingen i denna serie kom ut 1954 och kallades helt enkel för *God bostad* (Kungliga Bostadsstyrelsen 1954). Denna skrift innehåller ingen utförlig beskrivning av utemiljön. Det var först med den nya versionen, *God bostad 1960* (Kungliga Bostadsstyrelsen 1960), som en mera omfattande kvalitetsdiskussion om utemiljön inleddes. Fyra år senare kom nästa upplaga, *God bostad i dag och i morgon* (Kungliga Bostadsstyrelsen 1964). De båda sistnämnda innehöll i stort sett identiska texter om utemiljön. I den följande beskrivningen är det den senare versionen som jag refererar till.

Ur beskrivningen av "uterummet" framträder tydligt den standardutjämnande målsättning som var grundläggande för efterkrigstidens sociala bostadspolitik. En god utemiljö skall vara en "självklarhet" även för flerbostadshuset och gården karakteriseras som en "kompensation för småhusets egen trädgård". Utrymmeskravet är rätt opreciserat. Att man undviker att ange kvantitativa riktvärden motiveras med att det dels är en mycket komplex uppgift, dels att det saknades ett tillräckligt kunskaps-

underlag. Istället fanns en allmänt hållen formulering om att friytorna skulle vara tillräckliga i förhållande till vad de var avsedda för. De skulle också dimensioneras ”efter sina funktioner”.

Men för lekmiljön menar man att det finns ett uppenbart behov av ”vägledande normer”. De riktvärden för lekmiljön som redovisas hade utvecklats av arkitekten Hans Wohlin inom hans licentiatarbete *Barn i stad* (Wohlin 1961). Riktvärdena säger att småbarnslekplatsen skall ligga inom ett största avstånd på 50 meter från entré, ha ett barnunderlag som motsvarade 1-30 familjelägenheter samt omfatta en nettoareal på 100-200 m². Det är viktigt att uppmärksamma att det senaste är ett *nettomått.* Till detta skall man lägga alla andra typer av markutrymmen, som planteringar, gångvägar, skyddsområden mot trafik och övriga friytor som var tänkta både för barn och vuxna. Man kan tycka att 150-200 m² är ett lågt värde. Wohlin menade dels att småbarnens lekar inte var särskilt utrymmeskrävande, dels att riktvärdet gällde under förutsättning att det fanns plats för de äldre barnens lek på annat håll (Bygg, 1962, s. 712). Vi kan i efterhand konstatera att Wohlins riktvärden kom att få en mycket stor överlevnadsförmåga. De framskymtar även i den sist utgivna skriften om bostadens utemiljö *Gemensam trädgård* (Bostadsstyrelsen 1987), som var nummer nio i God bostad–serien.

Normerna i *God bostad* hade ingen formellt bindande status, men de uppfattades som vägledande för den statliga lånehanteringen. Efter 1975 fick Bostadsstyrelsens publikationer en starkare inriktning mot råd och exempel, då kvalitetsreglerna flyttades över till normsamlingen *Svensk Byggnorm* (*SBN*) *1975* (Statens planverk 1975b).[13]

Det var flera av dessa senare skrifter från Bostadsstyrelsen som enbart behandlar utemiljön. Stort utrymme får rekordårens utemiljöer, eftersom Bostadsstyrelsen under några år var granskande instans för de statliga miljöförbättringsbidragen. I dessa skrifter är inte dimensioneringsfrågan särskilt central, då de behandlar hur befintliga miljöer kan för-

13. God bostad 3, E*xempel på gemensamma uterum och lokaler* (Bostadsstyrelsen 1976) var en exempelsamling, där ett antal nybyggda boendemiljöer presenterades. I God bostad 4, *Bra miljö* (Bostadsstyrelsen 1977a) diskuterades några miljöförbättringsprojekt. I God bostad 6, *Bilderbok om boendemiljön* (Bostadsstyrelsen 1978) redovisade idéer från en tävling om förbättring av ett bostadsområde i Karlskoga. God bostad 7, *Utomhus* (Bostadsstyrelsen 1981) innehöll Bostadsstyrelsens erfarenheter av handläggningen av miljöförbättringsärenden under slutet av 1970-talet. I några skrifter berördes speciella gruppers behov. God bostad 8, *God bostad för äldre* (Bostadsstyrelsen 1982) behandlade bostadsmiljön för äldre. God bostad 5, *Kollektivhus* (Bostadsstyrelsen 1977b) handlade om kollektivhus. De markutrymmen som föreslås för entréområdet är dels småbarnslekens 100-200 m² för 30 familjelägenheter, dels 7 m² per lägenhet som nettomått för de vuxnas ”gemensamma uteplatser” (s. 17).

bättras. Med tiden ser vi en viss förändring i synen på utemiljön. De tidigare skrifterna från början av sextiotalet förmedlar en mera statisk syn på miljön än de senare, där man påtalar att uterummet bör vara förändringsbart och kunna utnyttjas på ett flexibelt sätt, och att de boende bör ha inflytande över och kunna påverka sin miljö.

I *Gemensam trädgård* (God bostad 9) utvecklas en granskningsmodell för utemiljön, som bygger på tidigare normer och rekommendationer tillsammans med tjänstemännens samlade erfarenhet av miljöförbättringsärendena. Som godtagbar utrymmesstandard anges att ”uteplatserna” skall vara minst 10m²/lgh och motsvara minst 20 % av entrégården. Med *uteplats* avsågs ”användbar friyta”, dvs. riktvärdena var nettomått. Planteringar, gångvägar m.m. räknades inte in i uteplatsvärdet.

Enligt Svensk Byggnorm

Den andra vägen för kvalitetsstyrning gick via planlagstiftningen. I början av 1960-talet hade 1959 års byggnadsstadga just trätt i kraft och till byggnadsstadgan utfärdades ”tillämpningsanvisningar”. Det är den tredje upplagan av dessa anvisningar som diskuteras här, den redan nämnda *Svensk Byggnorm 1975* (Statens planverk 1975b), som började gälla 1976. *SBN 1975* innehöll dels föreskrifter, dels exempel på hur dessa kunde uppfyllas. Föreskrifterna var bindande, det krävdes dispens för avvikelser, medan exemplen på lösningar och metoder inte var det. En bygglovssökande kunde presentera andra lösningar för att uppfylla föreskrifterna. I en särskild kommentarsamling (Statens planverk 1976) fanns det sedan förklaringar, motiveringar och litteraturhänvisningar, som skulle vara till hjälp i tillämpningen av *SBN*.

De bindande kraven redovisas både i form av ”allmänna krav”, där det sägs att friytorna skall vara lättillgängliga, tillfredsställande solbelysta, utformade för att undvika olyckor och kunna nås trafiksäkert, och i form av ”särskilda krav” för dels *entréområdet* (område inom 50 meter från entréerna), dels *närområdet* (område inom 150 meter från entré). Eftersom vi diskuterar bostadsgården så är det kraven på ”entréområdet”, som vi är intresserade av. Här föreskrev *SBN* att friytorna skulle vara ”tillräckligt stora och lämpligt utformade för småbarnslek”.

Vad denna formulering från byggnadsstadgan kan innebära illustreras genom de exempellösningar som presenteras. Här ser vi först Wohlins riktlinjer från God bostad: småbarnslekplatsen skall ligga inom 50 meter från entré, omfatta en yta på sammanlagt 100-200 m², och vara avsedd för högst 30 familjelägenheter. Vidare sägs att lekplatsen skall innehålla en eller flera sandlådor om sammanlagt minst 20 m² och att det skall finnas utrymme för bollek, cykling, vinterlek, klätterlek samt sittplatser

för barn och vuxna. Lekplatsen skall också vara väl solbelyst mellan klockan 9–17 och kunna övervakas från bostaden. I kommentarsamlingen till SBN kan man se att ”väl solbelyst” innebär fem timmars sol mellan dessa klockslag vid höst- och vårdagjämning. Utrymmeskravet för småbarnslekplatsen motsvarade 5 m² per familjelägenhet. I kommentarsamlingen påpekas att för de vuxnas utevistelse krävdes ytterligare 5 m². Här får man en bakgrund till de 10 m² som *Gemensam trädgård* så småningom kommer att rekommendera. Dessa ytor var som framgått tänkta att kompletteras med *närområdets* friytor, som också skulle vara lättillgängliga och kunna nås trafikfritt.

Enligt Bostadens grannskap

Kraven i *SBN* skulle vara uppfyllda vid bygglovgranskningen. Men det saknades någon form av övergripande rymlighetsmått, som garanterade att de var möjliga att uppnå i de detaljplaner som ritades. En sådan övergripande riktlinje för rymligheten kom att utvecklas och infördes i *Bostadens grannskap* (Statens planverk 1975a). Riktlinjen kallades för *disponibel friyta*, och definierades som ”tillgänglig obebyggd yta som kan nås inom 50 meter från entré utan att passera yta avsedd för motorfordon”. Den disponibla friytan skulle uppgå till 100 m² friyta per 100 m² våningsyta. Även disponibel friyta var ett nettomått, bl.a. mark intill gator, starkt skuggad mark och kraftigt lutande partier räknades bort. Anvisningarna i *Bostadens grannskap* hade ingen bindande status, utan utgjorde bara rekommendationer.

Disponibel friyta var ett generellt mått. Det skulle gälla för allt bostadsbyggande. Normen utvecklades i en tid då bostadsutbyggandet var koncentrerat till städernas utkanter. Disponibel friyta förutsatte en sådan utbyggnadssituation med tämligen gott om mark. Men det framgår att normförfattarna var medvetna om att detta mått kunde vara svårt att uppfylla vid kompletteringar i befintlig miljö. Riktvärdet kunde underskridas, om det var motiverat av ”de lokala förhållandena” (a.a., s. 4), och ”lägre värden” skulle godtas i ”äldre sluten bebyggelse” (a.a., s. 6). Men något alternativt värde för trånga lägen diskuterades inte.

Synen på rymligheten

Rådberg och Johansson beskriver *Bostadens grannskap* som något av den svenska normperiodens höjdpunkt och det mest ambitiösa försök som gjorts i att precisera riktvärden för kvaliteter i bostadsområden (Rådberg

& Johansson 1997, s. 29). Skriften är ett tunt litet häfte på tjugo sidor. Den fylligare remisshandlingen (Statens planverk 1972) ger en tydligare bild av ett förhållningssätt till rymligheten. Detta förhållningssätt vilade på uppfattningen att bostaden och dess närmiljö är viktiga för människor. Barnen är en grupp som uppmärksammas särskilt.

> Olika gruppers behov av rekreation och utevistelse kolliderar då den tillgängliga ytan är för liten. Friytorna skall räcka till för alla som bor i området. I situationer då vi i huvudsak är hänvisade till bostadsområdet utgör friytorna en väsentlig del av den miljö som skall stimulera vår fysiska och psykiska utveckling (Statens planverk 1972, s. 13).

Vad innebär då detta synsätt på rymligheten? *För det första* deklarerar man ett positivt samband mellan storlek och användbarhet. Det konkreta utrymmet uppfattas som en förutsättning för det uteliv, som man föreställer sig skall utvecklas i bostadsområdet. En god rymlighet menar man också gynnar flexibilitet och förändringsmöjligheter för nya krav. I inledningen slås fast att ”barn kräver stora och differentierade ytor”. *För det andra* deklareras att motsatsen, en hög bebyggelsetäthet, är negativ för barnen, dels genom att det ger otillräckliga lekutrymmen, dels för att det kan leda till direkta trängseleffekter. *För det tredje* kan man konstatera att förhållningssättet till rymligheten primärt handlar om dess betydelse för uterummets användbarhet. Som vi ser betraktas gott om utrymme som något positivt, dåligt med utrymme som något negativt och att dessa värderingar knyts till en handlingsorienterad syn på utemiljön, dvs. det handlar om vad man kan ”göra” eller ”inte göra” där.

I remisshandlingen förekommer även en helt annan typ av resonemang kring rymlighetens betydelse. I det utgår man ifrån den *visuella upplevelsen* av rymligheten. I intresset för detta perspektiv avspeglas kritiken av en ogästvänlig skala i många bostadsområden. Här avspeglas också den pågående introduktionen av ett mera urbant stadsbyggnadsideal. Rapportförfattarna gör en distinktion i ”den mätbara”, objektiva rymligheten, och den av människor subjektivt ”upplevda” rymligheten, och påpekar sedan att det inte finns någon självklar överensstämmelse mellan den mätbara och den upplevda rymligheten. Detta förhållande illustreras med två olika exempel (a.a., s. 29). Känslan av en stadsmässig täthet får man menar författarna i första hand genom intima rumsbildningar och trånga passager. Den behöver således inte vara kopplad till en hög bebyggelsetäthet. Upplevelsen av täthet är istället knuten till stadsrummens skala. Men högexploaterade höghusområden kan däremot uppfattas som rymliga, i meningen glesa och blåsiga, även om bebyggelsetätheten är hög.

Detta resonemang handlar som vi ser inte om vad man kan göra i ett uterum, utan om den visuella upplevelsen av ett rum mellan husen, t.ex. ett gårdsrum. Vi ser att i detta sammanhang, när rymligheten diskuteras med utgångspunkt i rumsupplevelsen eller rumskänslan, förändras de värdeladdningar som begreppen ”tät” respektive ”rymlig” fått i det tidigare resonemanget, som utgick ifrån ett handlingsorienterat perspektiv på rymligheten. Jag konstaterade tidigare att gott om utrymme då ansågs vara positivt och begränsade utrymmen som något negativt. Om vi utgår ifrån den visuella rumsupplevelsen kan stora (särskilt dåligt utformade) uterum uppfattas som negativa och en tät småskalig stadsmiljö beskrivas i positiva termer.

Vad jag vill poängtera här är att det rör sig om två olika perspektiv på täthet/rymlighet. Inom normeringen relaterades utrymmet till vad en gård borde inrymma av innehåll och funktioner. När den visuella upplevelsen av ett gårdsrum diskuteras kan däremot rummets storlek värderas på ett helt annat sätt. Att tydliggöra dessa olika perspektiv ser jag som grundläggande för en förståelse av täthetsfrågan. Om perspektivet på rymligheten är oklart blir också diskussionen oklar.

Två utredningar om barnen

Jag kommer här att uppmärksamma två statliga utredningar, som är centrala för denna diskussion om barnen och rymligheten i bostadsmiljön, och gör härmed ett avsteg från principen att bara redovisa den normlitteratur som producerades på myndighetsnivå. Huvudsyftet för den första utredningen var att ta fram ett underlag till anvisningar för planeringen och utformningen av de miljöer som barn vistades i utomhus. Som tidigare nämnts infördes bestämmelser om bostadens friytor i byggnadsstadgan 1972. Detta var en direkt följd av denna utredning om barns utemiljö (SOU 1975:30, s. 180). I rapporten *Barns utemiljö* (SOU 1970:1) redovisas en kritisk syn på de relativa täthetsmåtten, (som exempelvis exploateringstalet) och man menar att friytorna istället borde dimensioneras utifrån funktionskrav. Det var viktigare att tillgodose funktionskraven, än att uppfylla ”abstrakta relationstal” (SOU 1970: 1, s. 52). Man menade att tätheten inte kunde betraktas som någon kvalitetsnorm ”i sig”. Motivet för denna ståndpunkt var att de lokala förutsättningarna, som bebyggelsens gruppering, friytornas disposition, osv., kunde ge helt olika bruksvärden. Även i denna utredning ser vi den handlingsorienterade syn på dimensioneringsfrågan, som framträtt så tydligt inom norm-

litteraturen och också att man liksom Rådberg & Johansson påpekade tar avstånd från de generella parametrarna. Dimensioneringen bör grundas på funktionskraven.

Den andra utredningen, Barnmiljöutredningen, hade ett vidare perspektiv på barns levnadsförhållanden. Den redovisades i ett huvudbetänkande *Barnens livsmiljö* (SOU 1975:30) och i åtta underlagsrapporter. I en av dem *Barnen och den fysiska miljön* (SOU 1975:36) knöts diskussionen om barnens miljö till en analys av sociala och rumsliga förändringar i det moderna samhället. Här diskuteras hur barnens villkor påverkas av den rumsliga segregeringen i de moderna bostadsmiljöerna, att barn lever i en annan värld än de vuxna och avskilda från många av samhällets verksamheter. Barn lever också i miljöer som de inte kan påverka. Biltrafiken begränsar deras värld, och härigenom får också det närmaste grannskapet större betydelse. Författarna lyfter också fram det stora antalet barn i många flerbostadshusområden. Den utbredda trångboddheten innebär fler barn utomhus, än vad närmiljön var tänkt att fungera för. Enligt folk- och bostadsräkningen 1970 var 43 % av alla barn i flerbostadshus ”trångbodda” (a.a., s. 63).

I *Barnens livsmiljö* anser man att planeringen av bostadsområdets utemiljö borde utgå från det synsätt på leken som utvecklats för förskoleverksamheten, dvs. att ”ge varje barn bästa möjliga betingelser att rikt och mångsidigt utveckla sina känslo- och tankemässiga tillgångar” (SOU 1975:30 a., s. 173). I detta synsätt står barnets utveckling i centrum och miljön blir ett verktyg för barnens utveckling. Då man ser leken som barnens sätt att utforska tillvaron och lära sig behärska den, blir det viktigt vilka förutsättningar den får.

I underlagsrapporten *Barnen och den fysiska miljön* utvecklas omfattande resonemang om rymlighetsfrågan. Utgångspunkten är naturligtvis barnens behov av utrymme, men där förs även en mera allmän diskussion om rymligheten som planeringsfaktor.

> Det råder ingen tvekan om att barn, både små och stora, behöver väl tilltagna ytor att röra sig på (SOU 1975:36, s. 70).

Det förhållningssätt som framträder ur *Barnen och den fysiska miljön* har mycket gemensamt med det som vi sett i remisshandlingen till Bostadens grannskap. Liksom i remisshandlingen framstår gott om utrymme som en positiv egenskap, och motsatsen dåligt med utrymme som en negativ egenskap. Tillgången till markutrymmen ses som en förutsättning för barnens möjligheter till olika aktiviteter. Man betonar här betydelsen av de konkreta ”faktiska möjligheter” som ett markutrymme kan erbjuda (SOU 1975:36, s. 58). Av betydelse är inte bara friytornas omfattning utan också friytornas form, innehåll, läge och relation till andra utrym-

men. Här diskuteras också de sociala konsekvenserna av en hög täthet för barnen. När för många barn vistas på en begränsad yta störs leken och utemiljöns utvecklande roll reduceras. Ett antagande är att dåliga möjligheter till konstruktiv lek skulle kunna leda till destruktivt beteende. Här refererar man till Monica Höwelers undersökningar av barns utevistelse i tät bebyggelse (a.a., s. 66). Utredarna konstaterar att den gamla ”stenstaden” inte kan leva upp till barnens behov av utrymme. Det är förortens rymligare bostadsmiljöer som kan erbjuda de utrymmen som krävs för barnens lek (a.a., s. 70).

> Barnen är beroende av sin miljö för att kunna utvecklas. Allt vad de gör äger rum någonstans. Den fysiska miljön kan innehålla möjligheter, som berikar barnens lek och samspelet med andra. Den kan stimulera och ge uppslag till aktiviteter, den kan innehålla möjligheter till påverkan, som omformar miljön, så att den står i samklang med barnens, familjens och grannskapets sociala liv. Naturligtvis kan man ej planera och bygga fram socialt välfungerande liv för individerna. Däremot gäller motsatsen – den fysiska miljön kan utformas, så att den utgör ett hinder för familjens sociala liv och barnens utveckling (SOU 1975:36, s. 37).

Normernas försvagade legitimitet

Inom utemiljönormeringen framträder en förhållandevis sammanhållen målsättning för den bostadsnära utemiljön. Men det finns också sprickor i denna bild. Sprickorna visar att vi närmar oss den tid då det modernistiska paradigmet och de funktionalistiska planeringsidéerna konfronteras på bred front. De nya tankarna handlade om flexibilitet, förändring och inflytande, och om symboliska värden som hemkänsla, förankring och identitet. De handlar också om skönhetslängtan, en traditionell trädgårdskultur och om naturen. Det var sådant som hade svårt att rymmas inom kvantitativa normer och en strikt funktionsplanerad utemiljö.

> Utformandet av bostadsmiljön förutsätter en rad subjektiva avgöranden och vilar i hög grad på projektörens skapande förmåga. Men den omständigheten att det är omöjligt att garantera en god bostadsmiljö enbart genom normer får rimligtvis inte innebära att hela frågan lämnas därhän (Kungliga Bostadsstyrelsen 1954, s. 21).

Man kan knappast påstå att normförfattarna var blinda för normeringens baksidor. En varning för en alltför stark tilltro till normerna levererades, som vi ser av citatet ovan, redan i God bostad 1954. I God Bostad 1960 och 1964 påpekades de detaljerade normernas begränsade möjlig-

heter att garantera en god miljö. Det är intressant att notera att Wohlin poängterade att hans avsikt med lekplatsnormerna var att de skulle vara ”fakultativa”, alltså ha en ”rådgivande karaktär” (Wohlin 1961, s. 45). Wohlin betonade också att underlaget för de föreslagna riktvärdena var begränsat, och att det därför fanns ett behov av mera ingående studier.

De riktlinjer som normlitteraturen utvecklade hade en generell karaktär. De var tänkta att gälla för alla flerbostadsområden. De generella kravens begränsningar kommenterades också i remisshandlingen till Bostadens grannskap: ”Mycket av det som karaktäriserar en god boendemiljö går inte att reglera med normer för fysisk planering. Det krävs förmåga till inlevelse och förståelse för hur man bäst tillvaratar de möjligheter varje bebyggelseområde ger (Statens planverk 1972 s. 13)”.

Vid remisshanteringen av *Bostadens grannskap* visade sig en starkt kritisk inställning till styrande normer. Lennart Holm, dåvarande generaldirektör för planverket, ställde sig frågande till denna reaktion. Han undrade vad det var för ”normförtryck”, som remissinstanserna hade så dåliga erfarenheter av. Holm påpekade att det vid denna tid enbart förekom parkeringsnormer och rekommendationer för trafiksäkerheten (Boendeutredningen 1975, s. 233). Det är möjligt att en negativ syn på rekordårens starkt reglerade produktionsapparat överfördes på den bostadsnära utemiljön. Det verkade som om man förlorat förtroendet för den statliga styrningen. Huvuddelen av remissinstanserna ansåg att anvisningarna endast borde ha ”rådgivande form”, dvs. vara ett kunskapsunderlag (Statens planverk 1973, s. 21). Men samtidigt påpekades av samma remissinstanser att det behövdes anvisningar som underlag för planeringen, och att det var ett bra hjälpmedel för att förbättra boendemiljön. Man ville ha kunskapen, men inte styrningen.

Vid miljonprogrammets slut fanns fler lägenheter i förhållande till antalet invånare än någonsin tidigare i Sveriges historia, och man kan konstatera att i stort var de bostadspolitiska målsättningarna uppfyllda (Andersson & Nuder 1977, s. 24). Miljonprogrammets får ofta symbolisera slutet på ett skede inom bostadsbyggandet. Det finns ett ”före” och ett ”efter miljonprogrammet” som skiljer sig åt på ett avsevärt och mångskiftande sätt, eftersom sjuttiotalet också är en allmän brytningstid för samhällsförändringar. Den nya lagstiftning som trädde i kraft 1987 var ett uttryck för ett systemskifte. Här avspeglades en allmän decentraliseringsvåg av samhällsansvar från de centrala myndigheterna till kommunerna. Här avspeglades också den avreglering och avpolitisering av bostadssektorn, som hängde samman med avvecklingen av det subventionerade statliga bostadslånesystemet och det normsystem som var kopplat till detta. Det var inte bara kommunerna som fick ett utökat ansvar, lagstiftningen syftade också till att ge ett tydligare ansvar till byggherren.

Efter att *Gemensam trädgård* kom ut 1987 dröjde det tolv år tills Boverket publicerade *Gröna områden i planeringen* 1999. Denna skrift är ingen ”bostadslitteratur” jämförbar med tidigare *God bostad*, utan har en annan utgångspunkt. Den behandlar hela staden och har sin tyngdpunkt i grönskans roll för ett bärkraftigt stadsbyggande. Avsikten är att informera om hur man med hjälp av tillgängliga planinstrument skall kunna säkerställa de gröna områdena i staden. Avsnittet om ”bostadsgårdar och villatomter” är kortfattat. Synsättet på bostadsgården stämmer annars rätt väl överens med andan i *Gemensam trädgård*. Utemiljön är en ”ram för vardagliga aktiviteter” (Boverket 1999, s. 18). Dimensioneringfrågan kommenteras inte och beskrivningen innehåller inga kvantitativa riktlinjer.

Gott om utrymme

Det förhållningssätt till bostadsgårdens rymlighet, som framträder ur den tidigare gällande normeringen, vilade på uppfattningen att närmiljön har stor betydelse för människors välfärd, och att tillräckliga markutrymmen utgör en grundläggande förutsättning för en god miljö. Målsättningen var att de boendes utrymmesbehov skulle tillgodoses. En god tillgång på utrymmen betraktades i stort sett entydigt som något positivt och begränsade ytor som något negativt. Att relatera rymligheten till ett ”program” för utemiljöns innehåll var också centralt. Man utgår ifrån de funktioner och aktiviteter som en gård borde inrymma. Förhållningssättet till utemiljön präglades också av ett *göra-perspektiv.* Det handlar om vad man kan och inte kan göra på gården. Som en röd tråd genom normerna finns intresset för barnens miljö. Det är den grupp vars behov behöver särskilt stöd enligt normförfattarna.

Normeringens historiska sammanhang är välfärdssamhällets framväxt. Den goda bostaden var en social rättighet. Även normeringen av den bostadsnära utemiljön kan betraktas utifrån detta sammanhang. Den goda bostadsmiljön skulle vara den lugna motsatsen till det pressande arbetslivet i det moderna industrisamhällets uppdelning av tillvaron i en produktionssfär och en rekreationssfär. När man byggde främst i tätorternas utkanter var det förhållningssätt till rymligheten, som framträder inom normeringen, inte särskilt problematisk. Men inför det ökande byggandet i befintlig stadsmiljö, står man rätt oförberedd.

Man kan konstatera att dimensioneringsfrågan idag har betydligt vagare konturer, än det synsätt på rymligheten som avtecknar sig i normlitteraturen. Regelsystemet talar inte om hur ”tillräckligt” bör tolkas. Det tycks inte heller finnas någon gemensam föreställning inom planerar-

professionen, om hur den bostadsnära utemiljöns utrymmesbehov bör hanteras (Berglund 1996). De röster som var kritiska till avregleringen av utemiljön uttryckte en stark oro för att kvalitetsfrågorna skulle bli styvmoderligt behandlade.

6 Täthet som forskningsfråga

Intresset för förtätning som miljöstrategi har skapat ett nytt forskningsområde. Frågeställningarna inom ”förtätningsforskningen” har i huvudsak varit makroorienterade, och handlat om stadens täthet i förhållande till transportmängd, resvanor och energiåtgång. Men det förekommer också att man närmat sig de mera vardagsnära följderna av ett tätare stadslandskap. Till den senare typen av forskning hör det norska projektet *Fortetting med kvalitet*, som omfattade fallstudier på tre orter i Norge. Saglie, som tillhörde forskargruppen, har sedan fördjupat diskussionen av studiens resultat.

Inom forskning om den bostadsnära utemiljön utgör ofta bebyggelsens täthet och friytetillgång centrala aspekter. De tillhör de grunddata som ofta redovisas, när en bebyggelsemiljö beskrivs. I Sverige har tidigare gällande riktlinjerna för friytornas dimensionering används som kvalitetskriterier när utemiljöns standard analyseras. Däremot finns det sparsamt med mera utvecklade resonemang kring vilken betydelse tillgången på markutrymmen har för utemiljön ur användarnas perspektiv. Detta gäller även i ett nordiskt sammanhang. I stort sett saknas systematiska värderingar av storlek och dimensionering utifrån vad människor önskar sig av den bostadsnära utemiljön (Guttu m.fl. 1997a, s. 56). Inom norsk forskning har man uppmärksammat den tätare typ av bostadsbebyggelse, som under senare år byggts i mera centrumnära lägen. Inom svensk friyteforskning är det i första hand landskapsarkitekten Ulla Berglund som, tillsammans med sociologen Ulla Jergeby, under många år studerat hur den bostadsnära utemiljön används. Även om de inte direkt behandlat rymligheten har denna aspekt berörts.

Min avsikt med detta kapitel är att med utgångspunkt i några centrala forskningsarbeten belysa hur täthet/rymlighet problematiserats i förhållande till den bostadsnära utemiljön. Särskild uppmärksamhet får den norska förtätningsforskningen.

Förtätning som miljöstrategi

> The relationship between urban form and sustainability is currently one of the most hotly debated issues on the international environmental agenda. The way that cities should be developed in the future, and the effect that their form can have on resource depletion and social and economic sustainability, are central to this debate (Jenks m.fl. 1996, s. 11).

Förtätning som miljöstrategi utgår ifrån att stadsbyggandet måste förändras i bärkraftig inriktning, att det finns vissa modeller för stadens utveckling, som är mera fördelaktiga än andra och att förtätning sannolikt är en god strategi. De miljövinster som är målet med en mera effektiv markanvändning och mera kompakt bebyggelse handlar om att spara mark utanför städerna, och att minska trafikvolymerna i förhållande till en mera spridd bebyggelse, vilket förhoppningsvis leder till lägre energiförbrukning och utsläpp av koldioxid (Saglie 1998, s. 17). Även andra fördelar som bättre service, bättre transportsystem och ett vitalare kulturliv påtalas i samband med den kompakta staden (Jenks, Burton & Williams 1996, s. 84).

Att det bland forskarna råder delade meningar om den kompakta stadens för- och nackdelar avspeglas i de två översikter av förtätningsforskningen, som jag kommer att referera till i det följande avsnittet.

Två kunskapsöversikter

> Is the compact city then a romantic ideal or is it a genuine way forward (Jenks m.fl. 1996, s. 6)?

Forskarantologin *The Compact City: A Sustainable Urban Form*?, som kom ut 1998, gav en lägesbeskrivning av den vetenskapliga diskussionen kring förtätning och modellen ”the compact city”. Något svar på frågan om den täta staden verkligen var ”ett steg framåt” mot en hållbar stadsutveckling kunde de brittiska redaktörerna för antologin inte ge. Deras slutsats var istället att bidragen i antologin ger en motsägelsefull bild av förtätning som miljöstrategi (Jenks m.fl. 1996, s. 6-7). Redaktörerna redovisar två motiv för sin förhållandevis kritiska inställning till den kompakta staden: dels tycks miljöfördelarna av förtätning vara marginella, dels ser man risker med att genomföra förtätning i stor skala, utan att ha en tillräcklig förståelse för följderna för stadsmiljön. De betonar också att medan förtätningens mål i första hand är av övergripande och av strategisk natur, så är de lokala följderna direkta och konkreta. Konsekven-

serna av en ökad täthet slår igenom i det lokala sammanhanget. Behovet av ytterligare kunskap poängteras. Man menar att de sociala fördelningseffekterna borde uppmärksammas i högre grad. Den täta staden kan ha fördelar för vissa grupper, men sannolikt inte för alla.

Liknande slutsatser som redaktörerna för boken *The Compact City* drar också arkitekten Pia Westford (1999) av sin genomgång av de senaste årens förtätningsstudier, som också omfattat nordisk litteratur. I rapporten *Bebyggelseförtätning som miljöstrategi* för hon ett utförligt resonemang kring förtätning och resvanor, och hon kommer fram till att det inte finns några enkla samband mellan täthet å ena sidan och transportbehov och resvanor å den andra. Det finns en rad studier som stödjer hypotesen om samband mellan hög täthet och lägre energikonsumtion, men samtidigt visar forskningen att frågan om transportbehov och resvanor är mycket komplex, och att man inte kan räkna med att förtätning innebär ett minskat resande. Westford menar att det krävs en rad olika verktyg för att påverka transportberoendet och resvanor. Hon betonar också att trafikens miljöproblem inte bara handlar om totala transportvolymer, utan också om trafikkoncentrationer, vilket påverkar den lokala trafikmiljön. Om problemen med buller, otrygghet och barriärer blir för stora kan det leda till en utflyttning från städerna, vilket kan vara en risk med bebyggelseförtätning (Westford 1999, s. 32). Westfords slutsats är att bebyggelseförtätning är en överskattad miljöstrategi. Istället betonar hon betydelsen av hur de lokala miljöerna utformas. Ett villkor för ett lågt transportberoende är en hög självförsörjningsgrad, dvs. att det finns ett rikt utbud av service och handel nära bostaden. En omställning till bärkraftighet borde därför, enligt Westford, innebära boendemiljöer med ett rikt utbud av aktiviteter, en hög självförsörjningsgrad och ökat distansarbete i befintlig bebyggelse.

Hur tätt är ”tätt”, och hur kompakt är ”den kompakta staden”? För att förstå förtätningsdiskussionen är det självklart betydelsefullt vad som menas med ”tätt” och ”kompakt”. Detta framgår ofta dåligt. Naturligtvis leder förtätning till högst olika konsekvenser beroende på vad det är för bebyggelsetäthet som man utgår ifrån. I många lägen kan ett intensifierat markutnyttjande vara tämligen okontroversiellt och även odelat positivt. I situationer där utgångsläget är en hög exploateringsgrad accentueras motsättningarna mellan olika markanvändningsanspråk. Det finns ett stort behov av att konkretisera förtätningsdebatten. Vad handlar det om för grader av täthet och rymlighet? Vilka referenser utgår man ifrån? Handlar det om storstadstäthet eller småstadstäthet, citytäthet eller förortstäthet?

Ett annat problem, som landskapsarkitekten Elisabet Lundgren Alm (2001, s. 17) påpekar, är att det är svårt att finna en konsekvent definition på täthet även i källor som koncentrerat sig på frågan. Att olika

perspektiv på täthet/rymlighet starkt påverkar värderingen av dessa rumsliga egenskaper har berörts i det föregående kapitlet och kommer också att diskuteras här.

Att utforska täthetens gränser

En mera positiv inställning till förtätning, än vad de två kunskapsöversikterna förmedlar, färgar redovisningen av det norska forskningsprojektet *Fortetting med kvalitet*. Projektets bakgrund var den målsättning om ett tätare stadsbyggande, som miljödepartementet föreskrev i början av 1990-talet. Enligt direktivet skulle förtätning inte ske på bekostnad av grönstruktur och bostadskvaliteter (Guttu m.fl. 1997b, s. 25). Men *när* går förtätningen ut över grönstruktur och bostadskvaliteter? Skall man inte förtäta om det sker på bekostnad av dessa värden? Skall grönytorna räcka till för alla? Forskargruppen konstaterar inledningsvis att det behövs en målsättning för stadens grönstruktur för att kunna behandla den typ av frågor som direktivet väcker (a.a., s. 26). Vilka kvalitetskrav skall man egentligen kunna ställa? *Fortetting med kvalitet* är något av ett pionjärarbete inom området. Det var enbart i två av kommunerna, Oslo och den medelstora kommunen Skien, som den bostadsnära utemiljön studerades.[14] Fallstudierna i Oslo och Skien redovisades i två separata rapporter (Guttu m.fl. 1997a, Guttu m.fl. 1997b).

I en inledande diskussion redovisar forskargruppen sitt förhållningssätt till undersökningens nyckelbegrepp täthet och förtätning. En grundläggande utgångspunkt är att tillgången på friytor påverkar vad utemiljön kan erbjuda sina invånare, *olika täthet ger utemiljön olika möjligheter* (Guttu m.fl. 1997a, s. 52). De menar också att begränsade utrymmen innebär en prioriteringssituation, vilket leder till att konflikter mellan olika brukargrupper sannolikt uppstår lättare i täta områden. Det är vissa egenskaper hos gården som man menar är särskilt känsliga för hög bebyggelsetäthet. Till dessa hör: friytornas storlek, sol, utsikt, insyn, buller, parkering, trafiksäkerhet och olika brukargruppers möjligheter att få plats (a.a., s. 54).

Samtidigt betonar man betydelsen av en god utformning för utemiljöns attraktivitet och att dålig planering och utformning kan innebära att de möjligheter som finns utnyttjas dåligt. När bostadskvaliteter bedöms är det därför viktigt att försöka skilja på vad som kan knytas till dålig utformning, och vad som mera direkt är en följd av begränsade markutrymmen

14. Ett skäl till valet av Skien var att denna kommun betraktades som ett exempelriskt exempel när det gäller genomförandet av det nationella förtätningsmålet (Saglie 1998, s. 222).

(a.a., s. 53). Forskargruppen påpekar att det är en långt mera krävande uppgift att skapa goda utemiljöer i tät bebyggelse, än där tillgången på markutrymmen är större. Kraven på god utformning ökar således i täta miljöer.

En annan fråga är hur en tät miljö *värderas.* Av tradition har den bostadsnära utemiljön setts som viktig för människor och av stor betydelse för bostadens kvalitet. Men hur vägs begränsade utemiljökvaliteter i förhållandet till andra aspekter som uppfattas som viktiga vid valet av bostad? Forskargruppen är också intresserad av vad som uppfattas som en acceptabel täthet. De menar att sammanhanget är avgörande för hur människor uppfattar tätheten och vilken standardnivå som accepteras. Vad som uppfattas som tätt i Skien behöver inte vara tätt i Oslo; vad som uppfattas som tätt i utkanten av staden, upplevs sannolikt inte som tätt i centrum. Forskargruppens menar att upplevelsen av täthet är starkt kulturellt präglad, och de hänvisar i denna ståndpunkt till den amerikanske kulturgeografen Y. F. Tuan (a.a., s. 53) och hans bok *Space and Place: The Perspective of Experience.* Forskargruppen påpekar att urbaniseringen är ett rätt sent fenomen i Norge. Preferensstudier visar att villaboendet, det egna huset, är den boendeform som norrmännen traditionellt sett föredrar framför andra. Att denna glesa form av bebyggelse föredras är naturligtvis problematiskt, när en förtätningspolitik skall implementeras.

Fallstudierna

Bedömningen av de studerade gårdarna gjordes utifrån tre olika angreppssätt. Det första var en granskning med hjälp av generella standardkrav, dels det norska låneorganets (Norsk Stats Husbank, ”Husbanken”) standardnivåer, dels de kommunala kvalitetsreglerna i Oslo och Skien. Vad som granskades var i första hand solbelysning, bullernivå samt om kravet på 25 m²/lägenhet av gemensamma friytor uppfylldes.[15] Det an-

15. Enligt Husbankens låneregler krävs för att få lån att en viss ”minstestandard” uppfylls. I den ingår inga krav på gemensamma friytor utan bara på privat uteplats. För att få ett mera fördelaktigt lån, krävs som insats en högre standardnivå. I denna ingår riktlinjer för de gemensamma friytorna. De skall utgöra minst 50 m² per lägenhet och minst 25 m² när det gäller byggande i ”existerande tät stadsmiljö”. De gemensamma friytorna skall också ha en acceptabel bullernivå (om högst 55 dbA) och halva utrymmet skall vara solbelyst klockan 15.00 vid vår- och höstdagjämningen.

I Oslo kommuns riktlinje för de gemensamma friytorna anges att de skall vara 25 % av den totala våningsytan. Skiens kommun har en rymlighetsnorm som gäller inom stadens centrumzon. Måttet utgår ifrån den så kallade skärmvinkeln, dvs. relationen mellan hushöjd och husavstånd. Gårdsrummets bredd skall vara minst 30 meter och förhållandet mellan dess höjd och bredd skall vara 1:3 eller 1:4 (Guttu m.fl. 1997b, s. 136).

dra angreppssättet var forskargruppens egna expertvärderingar och det tredje, som bara genomfördes i Skien, var en intervjustudie, där boende och intillboende grannar intervjuades.

I Oslo var det två av fallstudierna som omfattade flerbostadshus. De låg i stadsdelarna ”Tøyen” och ”Kampen”, båda byggda i slutet av 1800-talet. Efter förtätningen var exploateringsgraden inom undersökningsområdet i Tøyen i genomsnitt 2,0 och i Kampen 1,15. I Skien studerades fem olika förtätningsobjekt. Tätheten i dessa var betydligt lägre än i Oslostudien.[16] Det tätaste området bestod av tre kvartersliknande husgrupperingar i två till fem våningar. En av dessa studerades närmare, och det är enbart gården i denna husgrupp, som jag kommer att uppmärksamma här. Av de övriga fyra områdena i Skien var två småhusdominerade och förhållandevis glesa och två utgjorde begränsade ifyllnadsprojekt i staden.

I Tøyen var värdet för de gemensamma friytorna 13 respektive 6 m² per lägenhet, och i Kampen var motsvarande värden 8,4 respektive 16,5 m² per lägenhet. Vi ser att i ett av fallen var friytetillgången bara en fjärdedel av Husbankens riktvärde. Utemiljön hade stora brister i båda stadsdelarna. Forskarna påpekar otillräcklig solbelysning, höga ljudnivåer, markutrymmen som var för små för att kunna vända sig till alla brukarkategorier samt dåliga möjligheter till avskärmning, både av den privata zonen och av de gemensamma ytorna (Guttu m.fl. 1997a, s. 218–219). I både Tøyen och Kampen hade de nya husen försetts med balkonger och privata uteplatser. De gav hushållen en egen plats utomhus. Men med gårdarnas begränsade mått uppstod också en tydlig konflikt om utrymmet mellan privata uteplatser och de gemensamma friytorna.

På gården i Skien fanns privata uteplatser längs med fasaderna. Den övriga delen var gemensam, men enligt forskargruppen ”privatiserade” den privata zonen i praktiken även de gemensamma friytorna. Att de gemensamma friytorna varken användes av barn eller vuxna bekräftades av boendeintervjuerna. Solförhållandena var i stort sett tillräckliga. Med 28 m² friyta per lägenhet uppfylldes också Husbankens utrymmeskrav, men forskarna konstaterade att det ändå fanns dåligt med plats för olika kategorier av brukare (Guttu m.fl. 1997b, s. 142).

16. Som ett alternativt värde till exploateringstalet redovisas här istället TU, ”tomteutnyttelse”. TU definieras som ”bruksarealet” i procent av ”tomtarealen”. I det tätaste exemplet var TU 101%. I de övriga varierade detta värde mellan 16 och 78%. Bruksarealen definieras som all våningsyta innanför ytterväggar och tomtarealen måttet på tomten innanför tomtavgränsningen (Guttu m.fl. 1997b, 21).

> Undersøkelsen fra Oslo tyder på att det er behov for minstekrav till utearealer. Det holder ikke med å si at kvalitet skal veie opp for kvantitet. I tett by er det faktisk slikt at kvantitet, dvs. tilgang till arealer, også er kvalitet (Guttu m.fl. 1997a, s. 221).

Vad drar man för slutsatser av fallstudierna? I Osloexemplen tycks gränsen för tätheten ha överskridits. Forskargruppen konstaterar, som vi ser av citatet, att otillräckliga utrymmen inte kan kompenseras med god utformning, och att i dessa trånga områden är själva tillgången på utrymme en kvalitet (a.a., s. 221). Forskargruppen konstaterar också att det med denna grad av täthet är orealistiskt att tro att den bostadsnära utemiljön skall kunna tillmötesgå alla brukargruppers behov. Även i de centrumnära områdena i Skien saknades plats för alla brukarkategorier på gårdarnas gemensamma ytor. Det behövs därför bra och tillräckligt stora offentliga grönytor som komplement (Guttu m.fl. 1997b, s. 202).

Forskargruppen för också en diskussion om själva rymlighetsmåtten (Guttu m.fl. 1997a, s. 221, Guttu m.fl. 1997b, s. 202). De menar att det inte räcker att ange areal per lägenhet för att garantera en viss standard i tätare bebyggelse, och särskilt inte när det gäller små husgrupper. Det finns en överhängande risk för att den sammanlagda ytan blir för liten, om utrymmet enbart beräknas i form av ett antal kvadratmeter per lägenhet. Forskargruppen anser att man därför också borde använda någon form av minsta totala gårdsareal, tillsammans med den typ av rymlighetsmått som Skiens kommun tillämpar (Guttu m.fl. 1997b, s. 136). Det senare utgår ifrån relationen mellan hushöjd och gårdsbredd och anger också ett minsta mått för gårdsbredden, för att förhindra alltför smala och skuggiga gårdsrum.

Intervjustudien i Skien var rätt begränsad. Totalt intervjuades sex personer per område: två barn, två medelålders vuxna och två äldre. Enligt forskargruppen visade studien att ”täthetsupplevelsen” både handlar om konkreta fysiska och om sociala förhållanden, men att de sociala konsekvenserna av hög täthet verkade vara de mest betydelsefulla. Med sociala konsekvenser menar man en önskan om att skydda privatlivet. De boende ville kunna komma och gå utan att känna sig kontrollerade av sina grannar och också ha möjligheter till en privat utevistelse. Till en negativ täthetsupplevelse räknade forskargruppen också en störande ljudnivå. Fria utblickar från lägenheten verkade påverka upplevelsen av områdets täthet i positiv riktning.

Den centrala slutsatsen från projektet *Fortetting med kvalitet* är att överensstämmelsen var dålig mellan den i naturvetenskapliga termer beskrivna tätheten för de studerade områdena och hur tätheten framträdde i intervjuerna (Guttu m.fl. 1997b, s. 13). Ett i siffror tätt område be-

hövde inte uppfattas som tätt av de boende, medan ett område med låg exploateringsgrad kunde beskrivas som tätt. En sannolik förklaring till detta förhållande är enligt forskargruppen att ”den mätta tätheten” relaterar till fysiska egenskaperna, medan de intervjuades upplevelse av tätheten i första hand är knuten till det sociala sammanhanget, dvs. samspelet med grannarna.

Den upplevda tätheten

Saglies avhandling *Density and townplanning: implementing a densification policy* innehåller en bred genomgång av fenomenet förtätning utifrån både stadsbyggnadsteori och den mera praktiknära planeringsdebatten. Av hennes innehållsrika arbete är det enbart den diskussion hon för med utgångspunkt i intervjustudien i Skien, som uppmärksammas här.

När Saglie närmar sig förtätningens konsekvenser har hon ett perspektiv som sträcker sig utanför boendemiljön i det enskilda kvarteret. Hon vill belysa den vidare frågan om hur det är att bo i områden med hög täthet, och liksom forskargruppen uppmärksammar hon kontextens betydelse för täthetsupplevelsen. Hon poängterar särskilt *lägets betydelse* (Saglie 1998, s. 225). Å ena sidan kan man välja att bo med god tillgång till centrum och urbana nöjen, men med hög täthet, trafikens avigsidor och begränsad tillgång till grönområden. Å andra sidan kan man välja ett mera perifert läge med god tillgång till natur och grönområden, lugn och ro, men med långa avstånd till de urbana nöjena.

> High density living may theoretically be understood within two different contexts, either as urban living or as living in residential areas of high density (Saglie 1998, s. 225).

Just närvaron eller frånvaron av *urbanitet* är centralt i hennes resonemang. Saglie påpekar att det är nödvändigt att skilja mellan dessa olika kontexter, eftersom det är möjligt att bygga förorter med hög täthet i perifera lägen med få element av urbanitet i en traditionell mening. Det är rimligt, menar hon, att anta att närhet till stadskärnan är attraktivt och gör en hög täthet mera acceptabel. Men om man bosätter sig i stadens utkant, så innebär det sannolikt en önskan om större rymlighet, som större avstånd till grannarna och god tillgång till naturområden. Att *livsstilen* kan ha stor betydelse för hur människor förhåller sig till täthet tillhör också hennes utgångspunkter (a.a., s. 226). Det handlar inte bara om

hushållets sammansättning, utan i hög grad om vilken uppfattning människor har av ”det goda livet”. Vilka grupper föredrar ett centralt men tätt läge? Vilka är fördelarna och nackdelarna med ett centralt boende?

Saglie anser att ett boende i tät miljö måste analyseras både utifrån vad det finns för kvaliteter i själva boendemiljön och i förhållande till ”urbanitet” (a.a., s. 261). Dessa två perspektiv på bebyggelsens täthet leder till två olika undersökningsperspektiv, dels hur det är ”att bo” i innerstadsmiljö, dels hur det är ”att leva” i innerstadsmiljö. Saglie menar att det hon kallar för traditionella boendekvaliteter framstår som viktiga i intervjuerna, men att det även är andra värden som eftertraktas och som prioriteras högt. Därför räcker inte det första perspektivet på täthet när man diskuterar boendet i innerstad. Det är för begränsat för att förstå varför människor, *trots* att man kan peka ut brister i miljön, väljer att bo centralt. Folk flyttar inte dit för att det är ”tätt”, utan för de möjligheter som det centrala läget ger.

För de människor som flyttade till de centrumnära bostäderna i Skien verkade det främsta motivet ha varit att få ett enklare vardagsliv. Bland de intervjuade fanns många äldre människor som lämnat ett villaboende, och som såg de praktiska fördelarna med denna typ av bostäder. Stadslivet både uppskattades och ogillades. Det var få personer som Saglie ville sätta etiketten ”urbanist” på. Trafiken och sämre tillgång till grönska var två mindre uppskattade sidor av ett boende i staden. Saglie berör också de strategier som intervjupersonerna utvecklat som en ”anpassning” till den begränsade tillgången till grönska och natur i staden. En sådan var att komplettera lägenhetsboendet i staden med ett sommarhus. Det förekom att man flyttade ut från staden under större delen av sommaren. Enligt Saglie kunde man med denna kombination förena ett boende i tät bebyggelse med norrmännens ”kärlek till naturen”. Veckan tillbringas i staden, där det centrala boendet i en lägenhet erbjuder en lätthanterlig vardagssituation, vilket underlättar för weekendresorna till en stuga i bergen eller vid vatten (Saglie 1998, s. 321). Även om de intervjuades syn på ”de traditionella bostadskvaliteterna” inte får så mycket uppmärksamhet i texten, så framgår det att de har betydelse, även i dessa centrumnära lägen.

Liksom forskargruppen anser Saglie att tätheten i första hand framträder som ett socialt förhållande i intervjuerna, ”density was mainly a social condition” (a.a., 320-321). Upplevelsen av täthet var sammankopplad med möjligheterna att vara anonym i den kollektiva miljön. Enligt Saglie kunde miljöns fysiska egenskaper bara delvis förklara upplevelsen av täthet (a.a., s. 252).

Relationen mellan ”den mätta” och ”den upplevda” tätheten

> The main finding was that *experience of density did not coincide with measured density*. There is a strikingly large gap between measured density and the feeling of living dense. Actually in all five of the investigated developments in Skien, measured density differed from perceived density (Saglie 1998, s. 249).

Forskargruppens slutsats om den dåliga överensstämmelsen mellan den objektiva ”mätta tätheten” och ”den upplevda tätheten” är central i Saglies diskussion om vad tätheten kan ha för konsekvenser för boendet. Vi ser av citatet att hon anser att skillnaden också är ”påfallande stor”. Hur denna motsättning, mellan täthet som mått och täthet som upplevd verklighet, kan förstås är ett tema som fördjupas teoretiskt. En central fråga är vad det är som konstituerar ”den upplevda tätheten” och hur den förhåller sig till den med naturvetenskapliga mått mätbara tätheten. Det översättningsproblem som finns här mellan dessa två typer av täthet är enligt Saglie sammankopplat med två olika rumsuppfattningar. Den mätta tätheten hör ihop med ”det absoluta rummet”, som har sin grund i naturvetenskapernas abstrakta och geometriska rumsuppfattning. Denna dimension av tätheten är knuten till planerarnas terminologi och till tillkomsten av miljön. Den upplevda tätheten är kopplad till det konkreta och ”sociala rummet” och den uttrycks i brukets sammanhang.

> An understanding that there is not a simple connection between high measured density and the level of perceived density is at least a good beginning, and may serve as a basis for a more nuanced debate of urban density (Saglie 1998, s. 74).

Man kan tycka att slutsatsen om att det inte finns något enkelt samband mellan den mätta och den upplevda tätheten är rätt självklar, särskilt om man utgår från Saglies betoning av kontextens betydelse för hur tätheten uppfattas. Även ett villaområde kan uppfattas som tätt när de jämförs med glesare områden, eller beskrivs av en person som tidigare bott på landsbygden. Men denna tolkning av slutsatsen förutsätter en viss innebörd i begreppet ”upplevd täthet”, dvs. att det handlar om människors värderingar av tätheten. Nu är begreppet mera oklart. Slutsatsen, som ges stor tyngd i både Skienrapporten och avhandlingen har en generell karaktär. Normativt tolkad kan den få stor betydelse som argument i planeringssammanhang.

Som avslutning på denna beskrivning av projektet *Fortetting med kvalitet* och Saglies avhandling kommer jag att diskutera slutsatsen och begreppet ”den upplevda tätheten”. Motivet är att det finns oklarheter både kring begreppet och kring slutsatsen om den dåliga överensstämmelsen mellan ”den mätta tätheten” och ”den upplevda tätheten”.

Täthet och trängsel

> It seems quite clear that high density does not necessarily mean crowding. The feeling of high density largely derives from a feeling of unwanted presence of other people, or an intrusion on privacy through visual control and disturbance from noise. Density, is thus, mainly a social concept and not a quantitative entity. The perception of density is dependant on earlier experiences and present phase of life (Saglie 1998, s. 260)

Jag tar min utgångspunkt i ett citat från avhandlingen. Den inledande meningen innehåller påståendet att hög täthet inte med nödvändighet behöver innebära en känsla av att det är trångt. Denna slutsats av studien är svår att invända emot. Men att hög täthet inte *nödvändigtvis* behöver betyda trängsel, innebär också att hög täthet *kan* leda till trängsel, vilket kanske är en i sammanhanget lika intressant slutsats. I den följande meningen påpekas att känslan av hög täthet härrör till stor del från en upplevelse av påträngande närhet från andra. Denna slutsats accentueras, när Saglie påpekar att ”täthet” i första hand är ett ”socialt begrepp” och inte ”en kvantitativ storhet”. Om ”trängsel” kan betraktas skild från den mätbara, i kvantitativa termer beskrivna, tätheten kan diskuteras. Trängsel brukar betraktas som ett socialt fenomen som också är rumsligt situerat. Trängsel kan inte betraktas oberoende av det materiella rum som utgör ram för denna upplevelse.

Av redovisningen av intervjustudien har också framgått att hög täthet kan innebära att det faktiska utrymmet inte räcker till för olika kategorier av boende, vilket leder till konkurrens, t.ex. mellan äldre och barn. Dessa resultat skulle kunna nyansera slutsatsen att täthet i första hand är ett socialt begrepp. Kan det också vara så att hög täthet frammanar ett större behov av avskildhet, vilket gör att frågor kring trängsel har kommit att dominera i intervjuerna? Kan det vara så att önskemålen om anonymitet och tillräcklig avskärmning är en konsekvens av hög fysisk täthet? Om man på detta sätt betraktar uttrycken för trängsel som ett täthetsrelaterat fenomen, kan man också tala om att det här finns en överensstämmelse mellan en hög faktiskt täthet och ”den upplevda tätheten”.

> Space and spaciousness are closely related terms, as are population density and crowding; but ample space is not always experienced as spaciousness, and high density does not necessarily mean crowding. Spaciousness and crowding are antithetical feelings. The point at which one feeling turns into another depends on conditions that are hard to generalize. To understand how space and human number, spaciousness and crowding are related, we need to explore their meaning under specific conditions (Tuan 1977/2002, s. 51).

En central teoretisk referens för Saglie är den tidigare nämnda geografen Yi-Fu Tuans bok *Space and Place: The Perspective of Experience*. I Tuans bok finns ett kapitel som har rubriken ”Spaciousness and crowding”, där han uppmärksammar fenomenen rymlighet och trängsel. Det är här som han för det resonemang som utgör en viktig utgångspunkt både för forskargruppen och för Saglie. I kapitlets inledande avsnitt, som citeras ovan, påpekar Tuan att begreppen utrymme och rymlighet har starka kopplingar till varandra liksom också begreppen befolkningstäthet och trängsel. Men han poängterar sedan att detta inte betyder att gott om utrymme nödvändigtvis upplevs som rymligt och att hög befolkningstäthet inte med nödvändighet behöver innebära trängsel. Det är således inte entydigt och förutsägbart hur människor reagerar på olika miljöer utifrån dessa egenskaper. En känsla av trängsel kan enligt Tuan uppstå under i hög grad skilda förhållanden (Tuan 1977/2002, s. 60). Även två människor i ett rum kan under vissa förhållanden frammana en känsla av att det är för trångt. Hur nära vi tolererar andra menar han också varierar avsevärt mellan skilda kulturer (a.a., s. 62).

Tuans resonemang handlar, som vi ser, om förhållandet mellan befolkningstäthet och trängsel (population density/crowding). Det är detta resonemang som Saglie relaterar till som stöd för sin uppfattning om karaktären på relationen mellan ”den mätta” tätheten och ”den upplevda tätheten”. Häri ligger en problematik. Tuans budskap är att även om vi befinner oss bland många människor, så behöver vi inte känna oss trängda. Men i Saglies version betyder slutsatsen att miljöer med hög exploateringsgrad inte behöver upplevas som ”täta”. Vi ser att det är en annan typ av relation som Saglie diskuterar, där det inte är självklart att hon kan stödja sig på Tuan. Tuan påpekar också i bokens inledning att mycket av hans resonemang har en tentativ karaktär (a.a., s. 7).

Saglies frågeställning om hur ”den upplevda tätheten” relaterar till den i planerna ”mätta tätheten” är intressant. Men den är mera oklar än Tuans. Det beror i stor utsträckning på att ”den upplevda tätheten” (perceived density) är ett vagare begrepp än Tuans ”crowding” (som även Saglie ibland använder istället för ”perceived density”). Crowding är ett begrepp

som fått stor uppmärksamhet inom socialpsykologisk forskning. Crowding betecknar, enligt psykologen Irwin Altman (1975, s. 3), ett förhållande som uppstår när regleringen av den privata sfären inte fungerat tillfredsställande, vilket resulterar ”i ett överskott av oönskad social kontakt”. Begreppet ”den upplevda tätheten” har en mera oklar betydelse, vilket leder till att också slutsatsen, att det finns en dålig överensstämmelse mellan den konkreta mätbara tätheten och den upplevda tätheten, delvis hänger i luften.

> The perception of density is connected to a concrete, physical world: the spaces where our everyday life takes place. The perception of density is a qualitive impression of high or low intensity. This perception of the immediate surroundings is the primary, taken-for-granted impression of the physical surroundings (Saglie 1998, s. 41).

När begreppet introduceras i avhandlingen används ordvalet ”perceived density”. Den upplevda tätheten handlar, med andra ord, om den *med sinnena uppfattade tätheten*. I citatet ovan beskrivs upplevelsen av täthet som kopplad till en konkret fysisk värld. Men i diskussionen är det täthet som ett socialt förhållande som oftast avses. Synonymt med ”perceived density” används också “experienced density”. Tuan beskriver ”experience” som en samlingsterm för alla de varierande sätt som människor får kunskap om och konstruerar sin verklighet (Tuan 1977/2002, s. 8). Även Saglies begrepp ”upplevd täthet” kan betraktas som en samlingsterm för olika täthetsrelaterade upplevelser. I begreppet inkluderas också hur människor *värderar* en tät miljö, en innebörd som får stor tyngd i resonemanget. Även uttrycket ”feeling of living densily” används. ”Upplevd täthet” handlar således också om hur människor tycker det är att bo i tät bostadsmiljö. Om vi går tillbaka till den först nämnda innebörden av ”den upplevda tätheten”, dvs. den med alla sinnen uppfattade tätheten, så är den en intressant utgångspunkt för en vidare diskussion om täthetens betydelse. Saglie nämner t.ex. att ljudnivån påverkar upplevelsen av täthet. Tätheten skulle således kunna ha olika stor betydelse för olika sidor av vår sammansatta miljöperception.

Vi ser att definitionen av ”upplevd täthet” är både vid och tämligen vag, och att den inte bara omfattar hur människor upplever sin omgivning utan också hur de värderar den. Det leder till att slutsatsen är svårtolkad.

Täthet och den bostadsnära utemiljön

Täthet i urban miljö

Ett ökat byggande i centrumnära och halvcentrala lägen och nya förebilder för bebyggelsen har gett täthetsfrågan en starkare urban kontext. Det är en förändring gentemot det tidigare dominerande suburbana sammanhang, som t.ex. präglade normeringen av de bostadsnära uterummen. Detta förhållande påverkar naturligtvis de ramar som formar täthetsfrågan. Det gör också den avnormering, som följde med PBL 1987, vilket innebar att det blev svårare att hävda kvalitetskrav för den bostadsnära utemiljön. I Norge skedde en motsvarande avreglering ett par år tidigare på åttiotalet (Nordiska ministerrådet 1992, s. 71). Utvecklingen har lett till ett stort avstånd mellan (de tidigare) normernas kvalitetskrav och utemiljöstandarden hos de bostäder som byggs i lägen med mera begränsade markutrymmen och utifrån andra förebilder. Det är tydligt att den tidigare normapparaten var avpassad för efterkrigstidens utbyggnadsmodell.

Vi ser en ny kategori av bostadsbebyggelse, som kan karakteriseras genom mera begränsade utrymmen och ett mera centrumnära läge. Det är denna typ som analyseras i en norsk studie av kompletteringsbebyggelse i Oslo (Christoffersen och Lorange 1992). Huvuddelen av de totalt 28 dokumenterade bostadsprojekten, som med ett undantag var byggda efter 1985, hade formen av traditionell kvartersbebyggelse. Tätheten var hög, med ett exploateringstal på mellan 2,0 och 3,0. De gemensamma friytorna i kvarteren var begränsade, i genomsnitt 16 m² per lägenhet, och i många fall var de dåligt iordningställda. Den totala gårdsytan underskred dock sällan 1000 m². Parkeringen hade placerats i underjordiska garage, som ofta sträckte sig in under delar av gårdsrummet och gav gårdarna sämre växtbetingelser. De flesta av projekten låg intill gator med genomfartstrafik och hade därigenom ett trafikutsatt läge. I stort sett hade alla bostäder tillgång till balkonger eller privata uteplatser. Offentliga friytor fanns förhållandevis nära, men kunde sällan nås utan att passera trafikerad gata.

När arkitekterna Eva Björklund och Karin Lidmar i början av nittiotalet undersökte drygt fyrtio nya bostadsprojekt så konstaterade de att gällande normer om utrymme, sol, gruppstorlek och innehåll haft liten genomslagskraft (Nordiska ministerrådet 1992, s. 79-80).[17] I bedömningen av utemiljön använde de den granskningsmodell som redovisas i

17. Den undersökta bebyggelsen var slumpmässigt utvald utifrån de bostadsprojekt som fått bostadslån 1986.

Gemensam trädgård. Björklund och Lidmars studie visar att i mindre än hälften av de undersökta områdena fanns 10 m² ”gemensamma uteplatser” per lägenhet (nettovärde), nära hälften hade mindre än 5 m² och i de mest högexploaterade områdena fanns så lite som 1 m². Bara en dryg tredjedel av utemiljöerna var tillräckligt solbelysta.[18] Det förekom småbarnslekplatser i lägen med 0 soltimmar under vinterhalvåret. En tredjedel av projekten hade bara småbarnslekplats och inga gemensamma uteplatser för större barn, ungdomar och vuxna.

Gemensamt för dessa granskade åttiotalsområden är att de skiljer sig från de föregående decenniernas bostadsbebyggelse, genom att ha en lägre grad av rymlighet. De avviker också från den ”folkhemsgård” som diskuterats i tidigare kapitel. Man kan tala om nybyggd stenstad, eftersom tätheten både närmar sig och även överskrider 1800-tals stadens kvarter. Ett norskt begrepp för denna nya tätare bostadsbebyggelse i mera centrala lägen är ”bybolig” (Schmidt & HalvorsenThorén, 2001 s.23).

Inom det urbana stadsbyggnadsidealet är det inte bostadsgården som får störst uppmärksamhet utan stadens offentliga rum, den bild av staden som visas upp i konkurrens med andra städer. Närhet, täthet och upplevelseintensitet är värden som betonas, som också påverkar förutsättningarna för stadens grönska. Berglund och Jergeby (1989, s. 5-6) tillhör de forskare som problematiserar det urbana stadsbyggnadsidealets förhållningssätt till täthet. De menar att förtätningstrenden hotar de värden som de sett människor uppskatta i sina utemiljöstudier, och de betonar att det inte finns ”någon ny kunskap eller dokumenterad erfarenhet som motiverar de i dag gängse avstegen från de tidigare normerna”. Med höga markpriser och stadsmässighet som ideal väger behovet av brukbara friytor ganska lätt. Från intervjuer med kommunala planerare i tre svenska städer (Västerås, Enköping och Uppsala) drar de slutsatsen att naturen i staden har ett stort värde för dess invånare, men att den inte är lika självklar för planeraren. Berglund och Jergeby anser att det finns ett behov att återinföra någon form av friytestandard inom planeringen.

Rymlighet och utemiljöns kvalitet

Hur små kan arealerna vara utan att det går ut över kvalitet och användningsmöjligheter? Denna fråga är en nyckelfråga i förtätningssammanhang menar författarna till en norsk kunskapsöversikt om den bostadsnära utemiljön (Halvorsen Thorén, Guttu & Pløger 1997, s. 33).

18. Utifrån kravet på fem timmars sol vid höst- och vårdagjämning på hälften av de gemensamma uteplatserna.

Här påpekas att de krav, som varit vanligt att ställa på utemiljön under de senaste decennierna, inte uppnås i de nya bostadsmiljöer som byggt i mera centrala lägen, men att insikten om att trånga gårdar kan vara problematiska inte är ny. Redan på fyrtiotalet diskuterades konflikter mellan olika brukarkategorier i trånga gårdsrum i Oslo. Då liksom nu blir barnen utmotade från den närmaste bostadsmiljön, eftersom det finns dåligt med plats för dem där. Men idag gör biltrafiken gatorna till en mera farlig lekplats.

Av översikten framgår att Husbankens krav på 25 m² gemensam friyta per lägenhet sällan uppfylls i ny bebyggelse i innerstadsmiljö i Oslo. Enligt författarnas mening är inte heller denna standardnivå tillräcklig. Den garanterar inte att det finns plats både för barnens lek och möjligheter till lugn och ro. Det begränsade markutrymmet leder till konkurrens mellan olika brukarkategorier. De hänvisar också till studier som visar att gårdarna i det inre av Oslo används tämligen lite av sina invånare. Men de betonar, att även om gårdsrummen endast i liten utsträckning används som platser ”att vara på”, så skall man inte dra slutsatsen att de inte är viktiga för invånarna. Även små ytor kan ha stort värde som en miljö att se ut över, inifrån lägenheterna och när man passerar förbi.

I en enkätstudie (Guttu & Martens 1998), som omfattade 36 centrumnära bostadsprojekt på sju olika orter i Norge, framträdde en stor variation i hur nöjda de boende var med sina gårdar och hur mycket de använde dem. Enligt denna studie var utemiljöns kvalitet avgörande för hur mycket gårdarna används. I områden med stora bruksvärden använde mer än tre av fyra utemiljön dagligen eller minst en gång i veckan. I de områden, som hade den sämsta utemiljön, förekom det att ingen använde utemiljön. I genomsnitt var det en tredjedel av dem som svarade på enkäten, bland dem de flesta av barnfamiljerna, som använde den bostadsnära utemiljön dagligen. Detta förhållande kan tolkas som att barnfamiljerna valde områden med gynnsamma förutsättningar för utemiljön. Barnfamiljerna hade också valt en mindre tät och mera småhusliknande bebyggelse som inte heller låg mitt i centrum (a.a., s. 11). Något direkt samband mellan exploateringsgrad och de boendes värdering av gården fann man inte i denna studie (a.a., s. 9).

> There is no simple relationship between density and satisfaction; other significant variables combining with density affect perceived density and influence satisfaction (Cooper Marcus & Sarkissian 1986, s. 33).

I en kunskapsöversikt, som bygger på ett hundratal utvärderingsstudier, i första hand nordamerikanska och brittiska, behandlas olika sidor av bostadsmiljön i medeltät bebyggelse. I avsnittet om täthet påpekar bokens författare Clare Cooper Marcus och Wendy Sarkissian (1986, s. 33-35)

att det inte finns några enkla samband mellan täthet och bostadskvalitet, dvs. mellan den mätbara tätheten och hur nöjda de boende var. De menade att det är i kombination med andra förhållanden som den faktiska tätheten påverkar utemiljöns kvalitet.

I texten framträder två nyckelbegrepp för upplevelsen av täthet: *avstånd* och *avskildhet.* Marcus och Sarkissian menar att de flesta människors upplevelse av täthet utgår ifrån det fysiska avståndet. Men de betonar att upplevelsen av detta avstånd påverkas av hur utrymmet är utformat. Genom en känslig utformning kan man påverka synförhållandena och därigenom känslan av att ”bo för nära”. Även placering av dörrar och fönster har betydelse. De menar också att utsikt mot attraktiva grönytor kan ha betydelse för upplevelsen av områdets rymlighet. Grönområden, som ligger nära, men som man inte ser från bostaden, är i allmänhet irrelevanta för upplevelsen av täthet i bostadsmiljön.

När det gäller den andra aspekten, avskildhet, så menar Cooper Marcus och Sarkissian att ju högre bebyggelsetätheten är desto viktigare är det att genom utformningen begränsa insynen i bostäder, på privata uteplatser, gårdar och balkonger. Avskildhet kan uppnås dels genom avstånd, dels genom avskärmning. I mera täta miljöer skapas avskildheten genom avskärmning med stängsel, häckar eller att man drar för gardinerna för fönstren. Cooper Marcus och Sarkissian anser att tillgången till en tillräckligt avskärmad plats med privat karaktär har avgörande betydelse för om ett område upplevs som trångt eller inte. Liksom den norska forskargruppen påpekar Cooper Marcus och Sarkissian också att ljudmiljön kan bidra till upplevelsen av hög täthet. De exemplifierar med lekande barn, högljudda grannar och anläggningar som orsakar buller.

Med fokus på utomhuslivet

I Berglunds och Jergebys utemiljöstudier är rymligheten ingen uttalad analysfaktor, men utrymmets betydelse framträder som en aspekt bland flera i den samlade bilden av hur utemiljön tas i anspråk av människor. Två grupper av människor som uppmärksammats särskilt är pensionärer och vuxna som är hemma med barn. Deras uteliv har studerats i stadsdelarna Gröndal och Aspudden i Stockholm. Studierna karakteriseras av ett vardaglivsperspektiv. Det inkluderar både tid och rum. Berglund och Jergebys studier handlar inte bara om *vad* människor gör utomhus, utan också om *när* och *var*. Vi får följa barn och deras föräldrar, dagmammor och pensionärer i bostadens närhet.

> Där finns visserligen inte plats för stora gräsmattor och den nästan otrafikerade gatan och skogsbacken mittemot är viktiga komplement till

> gården för barnens mer ytkrävande lekar. Men gårdarna med sina enkla lekplatser, buskar att gömma sig i, träd att klättra i och gångar att cyklar runt på, används flitigt av barnen vid våra besök. Samtidigt ger den rika grönskan rum för vuxna, som vill sitta lite för sig själva. Träd och planteringar skyddar mot ”fönsterögon” och lösa möbler ger möjlighet att välja sol eller skugga och större eller mindre avskildhet. Utsikten över den lilla gatan som funktionellt sett mest är en del av ett gångstråk ger en uppskattad möjlighet till kontakt med livet utanför (Berglund & Jergeby 1998, s. 63-64).

I denna beskrivning av gårdarna i kvarteret Vandraren i Aspudden är tillgången på utrymme en egenskap som är inflätad i beskrivningen av gårdens användningsmönster. Berglund och Jergeby menar att gårdarna, som de egentligen anser är ”för trånga”, har en yteffektiv utformning. Utformningen är med andra ord viktigt för gårdens rymlighet. Här framgår också att näraliggande ytor avlastar gårdarna. En svagt trafikerad gata och en skogsbacke mittemot gårdarna var viktiga komplement för barnens mera ytkrävande lekar. I den fortsatta beskrivningen av kvarteret Vandraren framgår också att det särskilt i trånga miljöer är viktigt att ta hänsyn till väderstrecken. Att gårdarna öppnade sig mot söder var en förutsättning för att de skulle få tillräckligt mycket sol trots de små måtten. De hemmavarande föräldrar, som intervjuades, menade att de viktigaste egenskaperna hos en gård var ”storleken, ytornas beskaffenhet och möjligheterna till skiftande aktiviteter för barn i olika åldrar” (Berglund, Jergeby, Kreutzfeldt 1985, s. 152). De tyckte det var viktigare med ”en stor gård med plats för lekar som kräver utrymme” än lekredskap (Berglund, Jergeby, Kreutzfeldt 1985, s. 126).

I Berglund och Jergebys arbeten har jag funnit några olika sammanhang där författarna relaterar till tillgången till markutrymmen. Här har redan nämnts gårdarnas *utformning, solförhållanden* och tillgång till *kompletterande ytor*. En annan aspekt som berörs är *konkurrens om utrymmet* mellan olika brukargrupper (se exempelvis Berglund & Jergeby 1989, s. 45–46). Konkurrens mellan de mindre barnen och skolbarnen förekom framförallt på de gårdar som var små och omgärdade av hus och trafik. De större barnen kunde känna sig bortmotade om gården bara har lekutrustning som vände sig till de små barnen. Men det hände att de mindre barnen istället fick stå åt sidan då de större barnen tog över deras lekplats. Pensionärerna kände sig lätt utkonkurrerade av barnen. En speciell faktor som påverkade rymligheten var de daghemsenheter som låg insprängda i bostadsbebyggelsen. Med daghemsbarn på gården förstärktes risken för konkurrens mellan olika grupper av användare. Rymligheten berörs också i förhållande till *flexibilitet och förändring*. Berglund och

Jergeby konstaterar (1998, s. 67) att rymliga gårdar är lättast att förändra. På trånga gårdar, där kommunikationssystemet upptar huvuddelen av utrymmet, är det betydligt svårare att genomföra förändringar.

Dimensioneringsfrågan som diskurs

I det föregående kapitlet, där friytenormeringen diskuteras, framträder en förhållandevis enhetlig syn på bostadsbebyggelsens täthet. Det var i första hand utemiljöns praktiska användbarhet som uppmärksammades inom normeringen, och utrymmet betraktades som en förutsättning för funktioner och aktiviteter. Normeringen var avpassad för ett bostadsbyggande i ytterstadsdelar och förortslägen. I detta kapitel framträder ett mera komplext förhållningssätt till tätheten. Mycket av den bebyggelse som de refererade studierna har handlat om har ett annat läge, en annan form och en annan täthet än den dominerande delen av efterkrigstidens bostadsutbyggnad. Den har en mera urban än suburban kontext. Inom normeringen var utgångspunkten för dimensioneringen hur mycket utrymme som olika funktioner och aktiviteter krävde. Den norska forskargruppen och Saglie är intresserade av förtätningens gränser. Detta leder istället till frågor som ”hur små kan egentligen friytorna vara”? och ”hur tätt kan man bygga innan människor anser att det är *för* tätt”? Vi har också sett att perspektivet på bostadsmiljön i flera fall har vidgats. Det omfattar inte bara det som finns allra närmast bostaden, utan också bostadens läge i staden. Rymligheten behandlas inte heller bara utifrån vad man kan göra på gården. I Saglie avhandling är det hur människor uppfattar tätheten, ”den upplevda tätheten” som står i fokus. Hennes diskussion om den ”upplevda tätheten” handlar främst om behovet av att upprätthålla en gräns mellan det privata och det gemensamma i den kollektiva miljön.

Dessa olika perspektiv på täthetsfrågan är uttryck för skilda sätt att närma sig denna centrala stadsbyggnadsfråga, och de kan i sin tur knytas till kunskapens instrumentella karaktär. Med det menar jag at den kunskap som produceras har olika syften och den produceras i olika sammanhang. Min poäng är att hävda att hur frågorna formuleras och även de slutsatser och reflektioner som görs när de besvaras, färgas av detta sammanhang. Projektet *Fortetting med kvalitet* finansierades till stor del med departementsmedel och dess huvudsyfte var att belysa frågor kring den nationella förtätningspolitiken. En välvillig inställning till förtätning

ligger, så att säga, i uppdraget. Markutrymmet betraktas som en begränsad resurs som måste utnyttjas effektivt och meningsfullt (Guttu m.fl. 1997b, s. 213).

Vi ser att dessa två ideologiska utgångspunkter konfronteras i täthetsfrågan. Samhällsvetaren Ulf Sandström betonar att det finns en stark spänning mellan arkitekturens vetenskapliga ambitioner och de politiska ställningstaganden som ”ofrånkomligen är förenade med bostadsutformning och stadsplanering” (Sandström 1989, s. 12). Både det bostadssociala och det miljöideologiska perspektivet på bebyggelsens täthet är värderingsgrunder som utgör politiska ståndpunkter. Den norska forskargruppen lyfter fram en rad värdekonflikter, som är sammankopplade med förtätning. De påpekar riskerna för att en okritisk förtätningsvåg kan medföra genomgripande och oönskade konsekvenser för staden som livsmiljö. De negativa effekterna för grönstruktur, boendekvalitet och för bebyggelsens karaktär kan vara betydande (Guttu m.fl. 1997b, s. 23-27). Detta skall då vägas mot fördelarna av att slippa ingrepp i ett tidigare obebyggt landskap (Guttu m.fl. 1997a, s. 228-229).

Täthet och kvalitet

Den bild av täthetens betydelse som denna genomgång av forskningen ger är sammansatt. Det framgår att det faktiska markutrymmet har en nyckelroll för en god bostadsmiljö tillsammans med hur detta utrymme utformas. Utformningens betydelse betonas starkt, men den norska forskargruppen bakom projektet *Fortetting med kvalitet* konstaterar också att en god utformning inte kan ersätta kvantitet. De föreslår, liksom Berglund och Jergeby, normativa redskap för att hävda den bostadsnära utemiljöns kvaliteter. De menar att det också finns ett behov av att utveckla själva rymlighetsmåtten i tät bebyggelse.

Att många av de tätare miljöer som byggts under senare tid ligger i innerstadsmiljö, har lett till Saglies intresse för vilken betydelse en urban omgivning har för upplevelsen av täthet. Hur är det att bo i ett centralt läge i staden? Det framgår att för de personer som bodde i de centrumnära områdena i Skien hade bostadsvalet i första hand handlat om att få en enklare vardag. Det var få ”urbanister” bland de intervjuade. I den norska forskningen beskrivs utemiljöns bruksvärden som ”traditionella bostadskvaliter”, när diskussionen vidgas till att omfatta den vidare frågan om hur det är att leva i tät stadsmiljö. Saglie konstaterar att dessa traditionella bostadskvaliteter var viktiga även för de människor som valt att bo i ett centrumnära läge.

Saglie anser att täthetsfrågan bör studeras i ett vidare sammanhang, som omfattar bostadens läge i staden, människors livsstil och den allmänna kulturella kontexten. Berglund betonar också kontexten i form av vad som finns direkt utanför gården av grönområden, som t.ex. kan vidga barnens lekområde och ge en känsla av större rymlighet. Saglie diskuterar också bostadspreferenser, och påpekar att människor gör ett medvetet val när de väger ihop olika för- och nackdelar hos olika typer av bostäder. Väljer man att bo centralt får man också räkna med att bo tätt.

Enligt den norska forskargruppen handlar människors upplevelse av täthet i första hand om sociala faktorer och hur man upplever att bo med grannar nära. Att kunna skydda sig för påträngande närhet framstår som betydelsefullt. Även Cooper Marcus och Sarkissian ser behovet av att skydda privatlivet som en av de centrala aspekterna av täthet i boendemiljön. Mot denna diskussion kan man ställa Berglunds och Jergebys ståndpunkt att gårdens främsta värde för de boende är att ge möjligheter för möten. Det var lusten att träffa andra, som utgjorde ett viktigt motiv för att gå ut för de hemmavarande föräldrar och pensionärer de haft kontakt med.

Mot bakgrund av de studerade förtätningsobjekten i Oslo konstaterar forskargruppen att den bostadsnära utemiljön inte kan tillmötesgå alla brukargruppers behov (Guttu m.fl. 1997b, s. 13). De äldre, mera utrymmeskrävande och säkerligen mera störande barnen, hänvisas till andra utrymmen utomhus. Detta förutsätter att det finns kompletterande ytor på lämpligt avstånd, som också kan nås utan att barnen behöver passera trafikerade gator. Denna reflektion kan uppfattas som en pragmatisk reaktion på den faktiska situationen i innerstadsmiljöer. I synnerhet små gårdar behöver kompletterande friytor på nära håll, och man bör se stadens olika typer av grönska som ett samverkande system. Men detta resonemang inrymmer också två viktiga frågor, dels forskningsfrågan om vad det är för funktioner i det bostadsnära uterummet som är möjliga att ”ersätta” på annat håll, dels den politiska frågan om vem som skall ta ansvar för de bostadsnära lek- och rekreationsområdena.

I det föregående kapitlet fördes en diskussion om ”den upplevda rymligheten”. Begreppet avsåg en visuell upplevelse av miljön, ”rumskänslan”. I detta kapitel har Saglies begrepp ”upplevd täthet” berörts. Det senare relaterar främst till en känsla av trängsel och männsikors önskan om att avskärma sitt privatliv när man bor i flerbostadshus. ”Den upplevda rymligheten” liksom ”upplevd täthet” utgör två centrala perspektiv på täthetsfrågan. Men de utgör också en begränsad del av alla täthetsrelaterade fenomen i boendemiljön. Det handlingsorienterade perspektiv som jag valt är ett annat sätt att närma sig frågan. Det handlingsorienterade angreppssättet är i högre grad fokuserat på själva på mark-

utrymmet och hur det tas i anspråk av de boende. Min diskussion om rymligheten betydelse handlar främst om hur tillgången på friytor påverkar gårdens roll för de boende.

Genom att lyfta fram de olika perspektiven förtydligas skillnaderna mellan dessa olika angreppssätt på täthetens och rymlighetens betydelse. Saglies ansats innebär att hon försöker tolka hur människor värderar vad som är ”tätt” utifrån deras individuella erfarenhetsvärldar. Hon placerar också bostaden i en vidare kontext som omfattar en diskussion om stadslivets för- och nackdelar.

7 Metodologi

Steven J. Taylor och Robert Bogdan (1984, s. 1) inleder sin handbok i kvalitativ forskningsmetodik, *Introduction to Qualitative Research methods – the Search for Meanings,* med att reflektera över termen ”metodologi”. De menar att inom samhällsvetenskapen brukar begreppet inrymma alla de ställningstaganden som formar ett forskningsprojekt. Metodologi handlar om på vilket sätt vi ”närmar oss problemen” och hur vi ”söker svaren”, dvs. i klartext hur vi forskar. I begreppet metodologi inordnas både teori och metod, vilket har en poäng eftersom det ofta finns ett beroendeförhållande mellan en viss forskningsinriktning och viss teori.

I det här kapitlet kommer jag att redovisa min ”metodologi”, både de teoretiska utgångspunkterna och hur jag mera konkret gått till väga i undersökningen. Sist i kapitlet beskrivs den analysmodell jag utvecklat.

Teoretiska perspektiv

Den följande beskrivningen av avhandlingens teoretiska referensram har strukturerats utifrån tre utgångspunkter. Den första handlar om hur jag närmat mig frågan om rymlighetens betydelse. För denna undersökning har jag valt ett handlingsorienterat perspektiv. Det innebär att rymlighetens betydelse studeras utifrån hur gårdarna används, och att det är gårdarnas bruksvärden som uppmärksammas. Den andra utgångspunkten är att för arkitekturforskaren är den konkreta miljön central. Jag är intresserad av vad det faktiska utrymmet har för betydelse. Den empiriska undersökningen präglas i första hand av en kvalitativ forskningsstrategi, men behovet av att synliggöra den konkreta miljön har lett till en kombination av kvalitativ och kvantitativ metod.

Att vara intresserad av den konkreta miljöns betydelse för människor innebär ett dubbelt perspektiv. Det omfattar både människan och miljön, eller som problematiken också beskrivs som själva gränssnittet, dvs. relationen miljö/människa. Detta förhållande utgör den tredje utgångs-

punkten. Forskningsområdet människa–miljö är mycket omfattande och också gränsöverskridande. Det inrymmer bl.a. arkitekturforskning, miljöpsykologi, socialpsykologi och antropologi.

Med handlingen som utgångspunkt

Rymlighetens betydelse studeras således utifrån hur gårdarna används och utifrån vad människor gör, men också utifrån vad de gör och utifrån vad de gärna skulle vilja göra på sin gård. Jag har försökt förstå rymligheten som rumslig egenskap, utifrån hur det aktuella utrymmet möjliggör respektive begränsar, försvårar eller förhindrar olika handlingsalternativ. Angreppssättet innebär en fokusering på gårdens bruksvärden för invånarna.

Ett handlingsorienterat perspektiv på den konkreta miljön är inte nytt inom arkitekturforskningen, utan utgör snarare det traditionella. Särskilt inom bostadsforskningen och den byggnadsfunktionella grenen av arkitekturforskningen har den konkreta aktiviteten eller handlingen betraktats som det egentliga uttrycket för relationen mellan människa och miljö. Tomas Wikström (1994, s. 279–280) menar att man sett aktiviteten som själva länken mellan människa och närmiljö. Men han betonar också att relationen mellan människan och den materiella omgivningen inte måste uppfattas som renodlat instrumentell. Handlingen sker i ett meningssammanhang. Den förutsätter en avsikt och den har en innebörd. Viktigast i denna tradition, är enligt Wikström, utgångspunkten i människors vardagliga handlingar och att människan inte betraktas som objekt utan som aktör.

Amos Rapoport (1982, s. 13) betonar just handlingarnas *mening*. Han menar att människor i högre grad handlar utifrån den innebörd som miljön har för dem, och inte utifrån dess direkta fysiska egenskaper. Rapoport menar att alla handlingar kan analyseras utifrån fyra element. Dessa är: *den aktuella aktiviteten*, *hur aktiviteten utförs*, *sammankopplade aktiviteter* (associated activities) och *aktivitetens innebörd* (a.a., 15). Denna tankemodell har påverkat min tolkning av intervjuerna, när jag försökt förstå utelivet på de studerade gårdarna. Modellen kan exemplifieras med aktiviteten ”att sitta ute”, vilket är en vanlig vuxenaktivitet utomhus. Till denna handling finns ofta andra aktiviteter kopplade som att läsa tidningen, sola, ta en kopp kaffe och prata med grannarna. Vad som är innebörden med dessa handlingar går sannolikt utöver själva aktiviteterna. Man går ut för att koppla av, få frisk luft, och lite mänsklig kontakt. Jag har också velat uppmärksamma vad människor *inte* gör på gården. En viktig frågeställning har varit vad det finns av *hinder* för gårdens användbarhet, dvs. vad som kan göra gården mindre lockande och be-

gränsa användningen. En annan frågeställning har omfattat förekomsten av *kompensationsstrategier*. Med det menar jag olika sätt att kompensera avsaknad av kvaliteter, som man antingen räknar med finns hos bostadsgården, eller som man önskar att den bostadsnära utemiljön skulle ha.

Det handlingsorienterade perspektivet gör begreppen *användning*, *användare, användningssätt* och *användbarhet* centrala. Med användning menar jag inte bara det som är observerbart, utan också det mera osynliga bruket av gården. Inom forskning om friytor och rekreation förkommer rätt ofta en uppdelning av utemiljöanvändningen i *en aktiv, aktivitetsinriktad*, och *en passiv, upplevelseinriktad*, form av användning, även om dessa begrepp inte alltid påtalas explicit.[19] Synonymt med användning och användare använder jag också bruk och brukare. Användningssätt är ett deskriptivt begrepp, som helt enkelt anger ett sätt att använda gården. Användbarhet är ett analytiskt begrepp. Utifrån detta begrepp reflekterar jag över överensstämmelsen mellan gårdarnas miljöerbjudande och de olika individernas önskemål och förväntningar på miljön.

Att synliggöra det materiella

> For any theory on architectural spaces, there is a necessity to maintain and focus on the materiality of space, and at the same time develop different social as well as individual perspectives on it (Saglie 1998, s. 43).

Sedan 1980-talet har vi sett ett ökat intresse för den rumsliga dimensionen inom samhällsvetenskaplig forskning. Vissa frågor om vardagslivets rumslighet delar arkitekturforskaren med samhällsvetaren. Men arkitekturforskarens utsiktsplats skiljer sig också från samhällsvetarens, genom att hennes kunskapsintresse primärt handlar om den konkreta miljön, och hur den gestaltas, byggs, förvaltas, används och upplevs. Den materiella miljöns direkta och påtagliga betydelse som bruksvärde och upplevelse tillhör arkitekturforskarens särskilda intresseområde. Syftet med detta resonemang är att poängtera att den konkreta formens betydelse är en kärnfråga hos arkitekturforskaren, och att övertygelsen om att den *har* betydelse är själva drivkraften inom både arkitekturprofessionen och arkitekturforskningen.

19. I boken *Uteliv* använder Berglund & Jergeby begreppet ”det passiva utnyttjandet” i ett resonemang där de menar att många pensionärer sällan går till grönområden ”för att vistas där”. Det är vanligt att man ”bara” passerar förbi på väg att uträtta ett ärende, eller ser ut över grönskan från fönster eller balkong. Berglund & Jergeby betonar att ”det passiva utnyttjandet” har väsentlig betydelse för det värde människor ger det gröna (Berglund & Jergeby 1989, s. 6).

Detta kan tyckas självklart. Men mitt motiv, för att ändå beröra detta förhållande, är att mycket av den forskning som inrymmer ett rumsligt perspektiv på tillvaron i första hand relaterar till en mera övergripande samhällsnivå och fokuserar primärt på sociala förhållanden. Vad som är viktigt inom arkitekturforskningen är att synliggöra det materiella, samtidigt som det mänskliga är centralt i en förståelse av den konkreta miljöns betydelse. Detta förhållande betonar Saglie i det inledande citatet. Hon menar också att arkitekturforskaren använder sig av andra rumsbegrepp, än t.ex. sociologer och geografer, eftersom arkitekturforskaren har andra mål för sin förståelse av rummet. Saglie tilldelar det arkitektoniska rummet tre viktiga egenskaper. Den första, som har en överordnad karaktär, är rummets *materialitet* (materiality); den andra är att rummet är *stationärt* (rootedness) och den tredje är det arkitektoniska rummets *bruksvärden* (user values) (Saglie 1998, s. 42).

Med dessa begrepp kan man också karakterisera gården som undersökningsobjekt. De materiella egenskaperna, gårdarnas storlek, innehåll, utformning och disposition är grundläggande. Den stationära karaktären, att husen och gården är knutna till en viss plats, är en förutsättning för de sociala processer som är förknippade med boendet. Med tiden kan en gemenskap mellan grannarna och en lokal boendekultur utvecklas och gården får sin roll i vardagliga rutiner. Slutligen är studiens inriktning på gårdens bruksvärden central utifrån den handlingsorienterade ansats jag valt.

Den konkreta miljöns betydelse visar sig på en rad olika sätt. Utifrån vår vardagserfarenhet vet vi att den kan vara olika påtaglig i olika situationer. Ibland griper den in på ett högst märkbart sätt, som när den tvingar oss att böja ryggen för att inte slå huvudet, när vi måste dra in magen då vi passerar bakom bordsgrannens stol eller när vi snubblar över en hög tröskel. I andra fall är inte miljön lika handgripligt påtaglig, utan kan ha en mera subtil och indirekt karaktär, som när vi njuter av en vacker miljö. I dessa fall kan miljön betraktas som ett medium som förmedlar en estetisk upplevelse. Den konkreta miljön kan också användas som ett verktyg för att uppnå ett särskilt syfte. Vi väljer t.ex. ut tomtens enda plana yta till boulespelet.

Det är rimligt att utgå ifrån att egenskaper hos rummet, som rymligheten, inte har samma betydelse i olika situationer, utan att konsekvenserna är beroende av sammanhanget. Att betrakta rymlighetens betydelse som *kontextuell* har varit en grundläggande utgångspunkt för arbetet.[20] Teoretiskt

20. Saglie har också, som tidigare framgått, utgått från en sådan inställning till tätheten i sin avhandling (Saglie 1998). Även landskapsarkitekten Elisabet Lundgren Alm (2001, s. 17) betonar att täthet kan bestämmas och upplevas på många olika sätt, och att begreppet därför bör användas ”kritiskt och relaterat till sammanhanget”.

sett finns ett oändligt antal kontexter. I denna undersökning berörs, utöver den materiella kontexten, också människors livssituation i vid mening och det sociala samspelet på gårdarna. Jag har även inkluderat en ”ideologisk” kontext, till vilken jag räknar de boendes uppfattningar om hur en gård bör se ut. Om människor anser att en gård, i första hand, skall vara en robust och stimulerande lekmiljö, eller om gårdens primära roll är att vara en vacker trädgårdsmiljö, så leder det sannolikt till olika förhållningssätt till rymligheten. Det är med andra ord svårt att separera frågan om rymlighetens betydelse från de förväntningar och föreställningar som människor kan ha om den nära utemiljöns roll och funktion. Detta förhållande betonar också Rapoport. Han menar att hur människor uppfattar och värderar sin miljö är starkt påverkat av föreställningar och ideal (Rapoport 1982, s. 13).

Att hävda det materiellas betydelse som en konkret bas för människors handlingar och upplevelser, innebär inte att man menar att det materiella determinerar handlingarna, utan att man ger tingen och det rumsliga en självständig position. Det materiella är inte bara en neutral ram för handlingarna och ett geografiskt läge, utan det är indraget i handlingarna och upplevelserna genom människors ständiga interaktion med sin omgivning.

Samspelet mellan människa och miljö

Inom den tidiga bostadsforskningen var förhållningssättet till relationen människa/miljön i hög grad instrumentellt. Det var de direkta och påtagliga sambanden mellan miljöutformning och aktivitet som studerades. Målet var att ta fram en generell kunskap kring det praktiska bruket av bostaden, genom att undersöka hur mått och planlösningar stämde överens med vardagslivets rutiner. Med Lennart Holms (1995, s. 58) uttryck handlade det om en ”finslipning av byggnaden som bruksredskap”. Den traditionella bostadsforskningen har i efterhand kritiserats för en ensidigt teknisk–funktionell inriktning. Under senare år har frågeställningarna inriktats på de många andra sätt som miljön kan vara betydelsefull för människor, och de har också fått en mera komplex karaktär. Härigenom har det funnits ett behov av att utveckla metodologin.

Hur synliggör man *både* miljön och människan? Som redan nämnts utgör mitt angreppssätt på denna fråga en kombination av kvalitativ och kvantitativ metod. Det är olika typer av information, insamlade med en rad olika tekniker, som utgör underlag för analys och reflektion över rymlighetens betydelse för hur de boende tar sin gård i anspråk. För arkitekturforskaren är det grundläggande att utförligt beskriva den miljö som diskuteras. Men denna medvetna metodkombination har också en teoretisk grund, inspirerad av psykologen Pia Björklids diskussion om

olika interaktionistiska perspektiv. Björklids (1991, s. 3–5) utgångspunkt är att skiljelinjen mellan olika interaktionistiska perspektiv handlar om hur man betraktar människan respektive miljön (både den sociala och den fysiska). Skillnaderna menar hon kan beskrivas utifrån en polarisering mellan ett ”aktivt” respektive ett ”passivt” förhållningssätt. Detta gäller både i förhållande till ”människan” och till ”miljön”. Hennes resonemang knyts till en teoretisk modell där fyra renodlade typfall uppstår som en följd av olika kombinationer av aktivt och passivt.

Den första kombinationen, där både människan och miljön betraktas som passiva, är ointressant enligt Björklid, eftersom den inte förekommer i praktiken. Den andra kombinationen, som omfattar en ”passiv miljö” och en ”aktiv individ”, beskriver Björklid som ett ”individorienterat synsätt”. I det tredje typfallet kombineras ”en passiv individ” och ”en aktiv miljö”. Denna konstellation innebär att människan betraktas som styrd av den materiella och/eller den sociala omgivningen, dvs. ett ”miljödeterministisk” eller ett ”socialdeterministiskt synsätt”. I det fjärde och sista typfallet uppfattas både individen och miljön som aktiva i ett ömsesidigt samspel. Detta synsätt på relationen människa–miljö betecknar Björklid som *dynamisk interaktionism*. Björklids kritik av de kombinationer, där enbart människan eller miljön betraktas som aktiv är att de ”undervärderar det ömsesidiga samspelet och utbytet mellan individ och miljö”. Det leder till att antingen miljön eller människan förblir anonym och outvecklad. För att betona att människors subjektiva upplevelser av miljön är viktiga, så hänvisar Björklid, med stöd av psykologen Kurt Lewin, till att det snarare är den ”upplevda” miljön än den ”verkliga” som styr människors beteende (Lewin 1951 i Björklid 1991, s. 13-14). Björklid (1991, s. 5) menar också att bl.a. George Herbert Meads socialpsykologiska teorier tillhör detta interaktionistiska perspektiv. Mead återkommer vi till i nästa avsnitt.

Med ett dynamisk interaktionistiskt synsätt betraktas miljön både som en ”objektiv” materiell företeelse och utifrån hur den framträder för olika individer, i deras ”subjektiva” upplevelse av omgivningen. Det dubbla perspektivet förutsätter både kvantitativa och kvalitativa data, vilket får följder för forskningsprocessen, som måste innehålla både kvantitativa och kvalitativa metoder.

> The human being’s ability to perceive and comprehend the physical environment is grossly limited. To bring order to the immensity and complexity of all that is outside oneself simplification, condensation and schematization are necessary and these processes lend themselves to a high degree of personalization (Lawton 1980, s. 17).

Det räcker således inte med den subjektiva bilden av miljön. När den nordamerikanske miljöpsykologen M. Powell Lawton (1980, s. 10) hävdar att det finns klara begränsningarna hos ett forskningsperspektiv, som *enbart* behandlar verkligheten som den framträder för olika människor, dvs. med ett renodlat fenomenologiskt[21] perspektiv, så är hans motiv att den individuella bilden av miljön alltid är starkt präglad av varje människas förmåga att tolka miljön. Har man bara tillgång till denna bild är det svårt att analysera samspelet mellan människa och miljö. Lawton betonar att man måste ha kunskap om både människan och miljön *samt* kombinationen av människa-miljö i form av den subjektiva upplevelsen, för att förstå människors beteenden i förhållande till omgivningen. Den subjektiva upplevelsen ser han som själva gränssnittet mellan människa och miljö.

I de begrepp vi använder för att närma oss detta gränssnitt mellan miljö och människa framträder också vår syn på fenomenet. När pedagogen Ann Skantze (1996, s. 6) diskuterar gränssnittets problematik talar hon om *förmedlande begrepp*. De beskriver hur vi ser på samspelet mellan miljö och människa. Hon påpekar att i vardagsspråket används ofta ordet *påverka*, men i ett vetenskapligt sammanhang förknippas detta ord

21. Begreppet fenomenologi är inte oproblematiskt. Begreppet betecknar både en filosofi, en metod och en forskning som inspirerats av den fenomenologiska filosofin. Steinar Kvale menar att ett fenomenologiskt förhållningssätt, i en allmän ickefilosofisk mening, har varit förhärskande inom kvalitativ forskning (Kvale 1997, s. 54). Kvale påpekar att även om inte Taylor och Bogdan direkt drar in Husserls fenomenologiska filosofi i sin kända metodhandledning, så bygger den ändå på fenomenologin genom att verkligheten förstås genom aktörernas egna perspektiv. De använder också begreppet explicit. I sin bok positionerar Bogdan & Taylor fenomenologin som en motpol till positivismen genom att knyta begreppen till de två grundläggande teoretiska perspektiv som dominerat samhällsvetenskapen (Taylor & Bogdan 1984, s. 1-2).

Den fenomenologiska filosofin utvecklades av Edmund Husserl vid sekelskiftet. Vetenskapsteoretikern Jan Bengtsson beskriver fenomenologin som en kunskapsteoretisk ansats. Han menar att det finns en konstant idé som inte bara håller ihop Husserls fenomenologi utan också den som utvecklades efter honom. Fenomenologin går ut på ”att i någon betydelse få grepp om sakerna så som de visar sig i erfarenheten, begreppslägga dem, men utan att våldföra sig på dem”; detta kräver ”en öppenhet, följsamhet och sensibilitet” (Bengtsson 1988, s. 26). Bengtsson beskriver fenomenologin som ”en metod”. Men det är inte en metod i traditionell betydelse, om man med det menar ett antal på förhand bestämda principer som skall leda forskningen och som då bara visar det principerna tillåter, utan fenomenologiska undersökningar skall istället ”ledas av sakerna själva som de visar sig”. Inom fenomenologin gäller det att varken ta vetenskapliga teorier, sunda förnuftet eller vilka som helst åsikter för givna, utan att göra full rättvisa åt de objekt som är föremål för undersökningen. Enligt Bengtsson kom Husserls fenomenologi att starkt inspirera och påverka inte bara filosofin utan också sociologi, psykiatri, psykologi och pedagogik (a.a. s. 94–99).

med ett förenklat och miljödeterministiskt synsätt på relation människa/miljö. Den konkreta materiella miljön är inte något som ”påverkar” människor på något enkelt sätt, utan något som människor lever i relation till, på ett komplext och sammansatt sätt. Själv väljer hon begreppet *mening* som förmedlande begrepp, utifrån sitt kunskapsintresse om hur människor skapar mening av den miljö de lever i. Med ordvalet betonas komplexiteten i den process som förmedlar i relationen människa/miljö och också att hennes intresse för relationen handlar om meningsskapande mentala processer. Skantzes begrepp ger också ett perspektiv på det ord jag valt för att hantera relationen människa/miljö. Som framgått har jag valt *betydelse* som ”förmedlande begrepp”. Mitt kunskapsintresse handlar om den materiella miljön. Min utgångspunkt är att miljön *har* betydelse för den handlande människan och att den konkreta miljön dras in i våra handlingar i varierande utsträckning. Men betydelsen är inte förutsägbar på något enkelt sätt, utan individuell, situationell och kontextuell. Idag har jag kanske större lust än i går att sätta mig en stund på gården, eftersom det är flera andra ute och solen äntligen kommit fram.

Symbolisk interaktionism

Den kvalitativa metodens grundläggande drag kommer att diskuteras längre fram i detta kapitel. Men jag vill här lyfta fram det teoriinnehåll i kvalitativ metod, som brukar föras till *symbolisk interaktionism.* Symbolisk interaktionism är inte bara en teoretisk inriktning. Det är också ett utvecklat forskningsprogram, som fått stark genomslagskraft (Cuff & Payne 1979/1982, s. 144). Taylor och Bogdan (1984, s. 9) poängterar den starka sammanflätningen mellan kvalitativ metod och symbolisk interaktionism, vilket också avspeglas tydligt i deras råd till den kvalitativa forskaren.

Att kvalitativ metod är sammankopplad med symbolisk interaktionism utgör en bakgrund till att denna socialpsykologiska inriktning ingår i den teoretiska referensramen för avhandlingens empiri. Synsättet är inflätat i den form av kvalitativ metod, som är vanlig inom samhällsvetenskaplig forskning. Man får det så att säga på köpet. Det var rätt sent i avhandlingsarbetet som jag blev uppmärksam på den symboliska interaktionismens centrala betydelse i metodlitteraturens råd. Men det visade sig då att detta handlingsinriktade synsätt på tillvaron passade mycket bra till undersökningens centrala frågeställningar. Den bild jag konstruerat av rymlighetens betydelse kom att få stöd av de centrala tankegångarna inom symbolisk interaktionism. Jag kommer därför att beröra några av dess grundläggande drag.

Symbolisk interaktionism[22] brukar förknippas med Mead, som verkade vid Chicagouniversitetet 1894–1931 (Cuff & Payne 1979/1982, s. 111). Meads tankar vidareutvecklades av hans elev Herbert Blumer. Kärnan inom symbolisk interaktionism är den medvetna handlingen. Människors handlingar är styrda av avsikter, det finns ett mål med handlingen och handlingen är medlet för att uppnå det målet (a.a., s. 118). Mead ansåg att man inte kunde bygga en kunskap om vad människor gör bara på observationer av kroppsrörelser, en giltig förklaring *måste* ta hänsyn till tankar och känslor (a.a., s. 143). Helt grundläggande för symbolisk interaktionism är *interaktionen*, människans samverkan med omgivningen. Blumer (1969/1998, s. 2, 5) menar att följande punkter är grundläggande för symbolisk interaktionism. Den första är att människor handlar utifrån *den innebörd* som företeelser har för dem. Den andra är att denna innebörd formas i interaktionen. Den tredje punkten är att innebörden hanteras och modifieras i en tolkningsprocess i interaktionstillfället.

Symbolisk interaktionism har i första hand utvecklats för att förstå interaktion mellan människor i små grupper, i så kallad ”ansikte–mot–ansikte-kontakt”. Men förhållningssättet till interaktion omfattar även materiella företeelser. Mead talar om ”object”, som översätts med ”ting och företeelser”, i en relativt ny svensk handbok om symbolisk interaktionism, (Trost & Levin 1996, s. 36).

Handlingarna är alltid kopplade till ett yttre sammanhang. Detta yttre sammanhang består av hela den *situation* som omger handlingen, dvs. de andra människorna, den konkreta fysiska omgivningen, personens hälsa, vädret, osv. Ett viktigt begrepp här är ”definitionen av situationen” (a.a., s. 11-12). Vad som avses med detta är att hur en människa uppfattar en situation, bestämmer hur hon beter sig. Om hon uppfattar situationen som verklig, så blir den också verklig i sina konsekvenser, dvs. styr hennes beteende. Denna utgångspunkt är metodologiskt viktig. Som forskare tar man sin utgångspunkt i den verklighetsuppfattning som människor ger. Vad som är sant eller inte sant är inte möjligt att veta, men vi accepterar den version vi får som betydelsefull.

---

22. Beteckningen symbolisk interaktionism, myntad av Blumer, är kopplad till den centrala ställning som jaget och självmedvetandet har inom denna socialpsykologiska inriktning. Självmedvetandet grundar sig på människans förmåga att inta samma attityd gentemot sig själv, som andra människor har gentemot henne (Cuff & Payne 1979/1982, s. 112–113). Hon kan se på sig själv som både subjekt och objekt. Vår förmåga att sätta oss in i andras synsätt är möjlig genom att vi har gemensamma ”signifikanta symboler”. Det gör att vi kan ha en meningsfull kommunikation med varandra genom språket, vilket har en avgörande betydelse för människors förmåga att hantera livet tillsammans med andra.

Människor lever tillsammans med andra människor i en materiell omgivning som de interagerar med på ett medvetet sätt. De tolkar den, ger den innebörder och använder sig av den. Det är den materiella omgivningens betydelse i *situationen,* som jag är ute efter att fånga. Eftersom den materiella miljön bara är en del av den totala situationen, kan den inte betraktas som oberoende av situationen i sin helhet. Mitt användningsområde för symbolisk interaktionism tillhör inte det sedvanliga. Men jag menar att detta perspektiv ger en god bild av det sammansatta sammanhang som den materiella miljön ingår i i handlingsögonblicket.

Tillvägagångssätt

Mot bakgrund av den begränsade forskning som finns om avhandlingens tema har undersökningen fått en *explorativ* karaktär. En ”explorativ” ansats innebär ett förhållandevis öppet sökande. Målet är att belysa och problematisera det fenomen som studeras. Min avsikt har varit att förhållandevis förutsättningslöst undersöka den grundläggande frågan om rymlighetens betydelse. Det har inneburit ett brett sökande med ”ett rörligt sökarljus”, om man använder en etnologisk metodterm. Valet av teorisammanhang och metodansatser har varit *pragmatiskt*. Det är ingen i förväg vald teoriansats som jag velat pröva, utan jag har valt angreppssätt som har sett ut att vara fruktbara för att utveckla frågeställningen. Med en explorativ inriktning har den *kvalitativa* huvudansatsen varit självklar. Den ger den frihet till en flexibel arbetsprocess som krävs med en explorativ inriktning. Inom den kvalitativa forskningsstrategin används ofta *fallstudien* som metod, och i detta arbete ingår sex fallstudier. Det är sex olika bostadsmiljöer som undersökts.

Den tidigare starka polariseringen mellan kvantitativ och kvalitativ har tonats ner under senare år, och det är vanligt att kvalitativa och kvantitativa metoder kombineras. Pål Repstad (1987/1988, s. 8) pekar på att eftersom kvantifiering är så grundläggande för den mänskliga kulturen att det svårt att undvika mått även inom kvalitativ forskning. Men han poängterar att de har en *underordnad roll*. Måttangivelser som t.ex. några, ett fåtal, enstaka, huvuddelen, en dominerande del osv. förekommer i de flesta studier. Cuff och Payne (1979/1982, s. 206) talar i detta sammanhang om ”milda former av mätningar”, och menar att t.ex. klassificeringen är en mild form av mätning.

Den kvalitativa forskningsstrategin

Kvalitativ metod utgör idag en väletablerad metodologi. Valet behöver därför knappast motiveras närmare och jag gör enbart en grov inledande karakterisering av metoden. Här beskriver jag de allmänna drag, som metodlitteraturen brukar betona, och som även präglat mina fallstudier.[23] Mera uppmärksamhet får tolkningen av kvalitativa data.

En kvalitativ forskningsstrategi skiljer sig på en rad sätt från en kvantitativ. Det handlar om ett helt annat sätt att närma sig den empiriska världen, med Bogdan och Taylors (1984) ord. Repstad (1987/1988) beskriver kvalitativa metoder genom att poängtera, att de handlar om *att karaktärisera*. Ordet ”kvalitativ” står för kvaliteter, dvs. egenskaper eller framträdande drag hos ett fenomen.

Inom kvalitativ forskning studeras fenomen som helheter. De reduceras inte till ett antal variabler. Angreppssättet är också *kontextorienterat* och *situationsbundet*. Inspirerad av fenomenologin är det *livsvärlden* som forskaren försöker få tillträde till. Verkligheten förstås utifrån de undersökta människornas egna referensramar. Till synes irrationella beteenden kan vara *rationella* om man konsekvent ser dem utifrån individens perspektiv. Närheten till det fenomen som studeras är grundläggande. *Närhet till materialet* får man genom att inte förlita sig på andras uttalanden som informationskälla, utan genom att skaffa sig förstahandsinformation. Kvalitativ metod karakteriseras också av en *flexibel form* för arbetet. Det är tillåtet att låta nya insikter förändra uppläggningen. Man startar ofta med en vagt formulerad forskningsfråga som utvecklas successivt. *Att forskningsprocessens olika faser flyter in i varandra och blir parallella* tillhör också metodens flexibilitet. Även i denna avhandling har perspektiven och frågorna utvecklats successivt och modifierats under arbetets gång.

Tolkning och teoribildning

Det finns olika syn på hur det insamlade materialet bör bearbetas. Grovt sett rör sig diskussionen mellan två ytterligheter. Bakom dessa finns den generella frågan: Hur stor bör överensstämmelsen vara mellan aktörens och forskaren förklaringar? Repstad har kallat dessa motsatta ståndpunkter för ”återberättande” respektive ”diagnostisering”. Å ena sidan finns den rent återberättande deskriptiva studien, där människors berättelser får stå för sig själva med ett minimum av tolkning och begrepps-

23. Presentationen bygger på Taylor och Bogdan (1984), Repstad (1987/1988), Kvale (1997) och Cuff & Payne (1979/1982).

produktion. Ett argument för den noggranna beskrivningen är att läsaren lättare kan avgöra studiens tillförlitlighet (Henriksson & Månsson 1996, s. 37). Man kan diskutera dem. Men studier med en stark deskriptiv tyngdpunkt kritiseras också för att vara alltför distanslösa, och att forskaren då är onödigt återhållsam med generaliseringar (Dahlgren 1996, s. 88-89).

Å andra sidan har vi en hög grad av tolkning av materialet. Med ”diagnostisering” menar Repstad att aktörernas beteende och självbild konsekvent förklaras utifrån bakomliggande förhållanden. Renodlad diagnostisering leder till att man egentligen frånkänner aktörerna varje form av rationalitet eftersom alla mänskliga handlingar beskrivs som något annat än vad de ser ut att vara (Repstad 1987/1988, s. 65). Något enkelt råd för hur man bör gå till väga i denna fråga ger inte Repstad, utan menar med hänvisning till Lofland att forskaren måste gå balansgång mellan ”narrativism” och ”övertolkning” (Lofland 1976 i Repstad 1987/1988, s. 64).

Jag har valt att ligga förhållandevis nära ett återberättande i den mening att jag betraktat intervjupersonernas beskrivningar som ”sanna” och rationella utifrån den situation de befann sig i, även om min kunskap om varje intervjuperson och dennes livssituation är högst begränsad, och i de flesta fall grundad på ett enda möte. Jag vet egentligen inte särskilt mycket om den djupare tillförlitligheten i de uppgifter de lämnat. Med hänvisning till tidigare diskussion om att ”definitionen av situationen” så ansluter jag till det förhållningssätt som sociologen Marianne Liedholm (1991, s. 28) redovisar i sin avhandling. Hon menar att ”vi får nöja oss med den bild intervjupersonen för tillfället hyser och/eller den bild intervjupersonen vill offentliggöra” och vidare att ”båda har sannolikt betydelse för behov och handlingsbenägenhet och är därigenom det vi egentligen är ute efter för att öka vår förståelse”.

Hur man utvecklar teori är naturligtvis ett centralt moment i metodhandledningarna. Det är genom att skapa begrepp och andra teoretiska förslag som forskaren rör sig från beskrivning till teori. Dessa empiriska generaliseringar utvecklas successivt, genom att man identifierar och studerar olika teman och konstruerar typologier. Repstad (1987/1988, s. 71) påpekar att i kvalitativa metoder är det inte nödvändighet att följa den kvantitativa metodregeln att kategoriseringar ska vara uttömmande och ömsesidigt uteslutande, utan snarare tvärtom. I en kvalitativ närstudie beskrivs samma företeelse utifrån olika synvinklar och med en känsla för ambivalens och oklara gränser. Detta förhållande karakteriserar också de kategorier som jag konstruerat.

Inom kvalitativt inriktad forskning är man skeptiskt inställd till alltför generella, abstrakta och spekulativa teorier. Det är således inte de stora allomfattande teorierna som man försöker åstadkomma, utan det som kan karakteriseras som *middle-range theories*. Robert Mertons begrepp beskriver teorier som är grundligt förankrade i empirin och som har ett begränsat tillämpningsområde (Cuff & Payne 1979/1982, s. 220).

Vad är det för typ av kunskap som uppnås? Den kunskap som produceras i den kvalitativa studien är inte ”absolut”, i meningen statistiskt säkerställd. Den har en annan karaktär. Forskaren söker efter en detaljerad förståelse av andra människors perspektiv. Kunskapen är tentativ och preliminär; Repstad (1987/1988, s. 12) använder ordet ”approximativ”. De fakta som tas fram är inga objektiva enheter, utan de är socialt konstruerade betydelser (Henriksson & Månsson 1996, s. 36).

Generaliserbarhet och validitet

> All settings and people are at once similar and unique. They are similar in the sense that some general processes may be found in any setting or among any group of people. They are unique in that some aspects of social life can best be studied in each setting or through each informant because there it is best illuminated. Some social processes that appear in bold relief under some circumstances appear only faintly under others (Taylor & Bogdan 1984, s. 8).

Jag kommer här att beröra de två begrepp, som jag ser som de mest centrala i anslutning till produktion av kunskap – *generaliserbarhet* och *validitet*. Generaliserbarheten handlar om möjligheterna att, från en begränsad studie, kunna dra slutsatser med en mera allmän räckvidd. Inom kvantitativ forskning är generaliserbarheten ytterst central, och den grundas på variabelanalyser och kvantifiering. I den kvalitativa studien kan man inte ge någon precis information om den generella giltigheten. Istället lyfter man fram och *diskuterar* de mönster som man har identifierat i materialet (Repstad 1987/1988, s. 72). Generaliseringen är inte heller lika central i en forskningsinriktning där den goda beskrivningen är ett viktigt mål.

Generalisering bygger på ett förhållningssätt till relationen mellan det individuella och det generella. En uppfattning, som Taylor och Bogdan för fram i citatet ovan, är att i det individuella kan det generella avspeglas. När Skantze (1996, s. 20) diskuterar detta förhållningssätt till relationen mellan det individuella och det generella, menar hon att hos varje människa finns unika drag, samtidigt som det finns mycket som hon

delar med andra människor. Skantze betonar att genom det subjektiva kan vi komma närmare en förståelse av vad ett mänskligt relaterande till den konkreta fysiska miljön innebär.

De villkor som präglade vardagssituationen hos de småbarnsföräldrar jag intervjuade kan man anta också delas av andra småbarnföräldrar med liknande levnadsomständigheter. Det finns strukturella drag hos samhället, som man kan anta verkar på ett likartat sätt för fler, än just de jag råkat träffa. I de enskilda intervjuerna åskådliggörs en generell problematik. Dessa insikter menar jag har ett värde, även om det är oklart *i vilken utsträckning* de har en generell räckvidd. Repstad menar att man ofta kan göra ”en grov och subjektiv uppskattning av hur pass representativa resultaten är” (Repstad 1987/1988, s. 12).

Den formella generaliseringen är en särskild form av generaliseringar som kan knytas till kvalitativ forskning. Den formella generaliseringen har inspirerats av sociologen Georg Simmel som ansåg att sociologer i högre grad borde göra ”formella” analyser av sociala relationer (Cuff and Payne 1979/1982, s. 121-122). Begreppet ”formell analys” bygger här på ett särskiljande mellan ”form” och ”innehåll”. När det gäller många sociala fenomen menar Simmel att deras innehåll skiljer sig åt, men att de ändå kan ha samma formella struktur. Cuff & Payne exemplifierar den formella generaliseringen med begreppet ”karriär” som kan knytas till en rad olika sammanhang, inte bara till arbetslivet utan också till t.ex. kriminellas och mentalpatienters ”karriärer”. Boendekarriären är ett ytterligare exempel. Till sitt innehåll är dessa karriärer helt skilda åt, men de kan visa liknande formella egenskaper eller strukturella drag. Det är denna typ av generalisering som jag använder, när jag i avhandlingens sista del diskuterar ”den reducerade” bostadsgården.

Kvale diskuterar *analytisk generalisering*, vilket innebär att man gör ”en välöverlagd bedömning i vilken mån som resultaten från en undersökning kan ge vägledning för vad som kommer att hända i en annan situation”. Ett intressant förhållande är att rollfördelningen inte är given här. Det vanligaste är att forskaren påvisar slutsatsernas generaliserbarhet. Men i kvalitativa studier är också läsaren delaktig i den analytiska generaliseringen. Även läsarens avgör i vilken mån den givna kunskapen kan uppfattas som giltig i ett annat sammanhang. Kvale betonar här att det är viktigt att forskaren har tillräckligt med belägg för att den analytiska generaliseringen skall kunna genomföras. Möjligheterna för generaliseringen beror på hur ”rik, tät och solid beskrivningen av fallet är” (Kvale 1997, s. 210-211).

En lika central metodologisk fråga, som generaliserbarhet, är validiteten, dvs. hur giltiga och trovärdiga resultaten är. Inom positivistisk kunskapstradition är begreppet validitet knutet till genomförda *mätningar*.

Kvale menar att om man utvidgar begreppets betydelse till att också omfatta i vilken utsträckning en metod undersöker *vad den är avsedd att undersöka*, så kan man tala om att kvalitativ forskning i princip kan leda till en valid vetenskaplig kunskap (a.a., s. 15). Den grundläggande inställningen är att *validering är en process.* Den är invävd i hela arbetsprocessen. Det är det sätt som forskaren angripit frågan på, metod- och teorival, hur fältarbetet genomförts, hur materialet analyserats och tolkats och hur slutsatserna dragits, som tillsammans bestämmer hur trovärdig studien är. En vedertagen metod för att öka tillförlitligheten i slutsatserna är så kallad *triangulering* av data. Triangulering innebär att fenomenet undersöks utifrån olika perspektiv, med olika undersökningstekniker.

Kvale (1997, s. 217) diskuterar den postmoderna kunskapssynens följder för begreppet validitet. I en postmodern kunskapssyn betraktas inte kunskap som en spegling av verkligheten utan som en social konstruktion av verkligheten. Att sträva efter en absolut kunskap ersätts av ”föreställningen om försvarbara kunskapsanspråk”. Validering handlar då i mycket om forskarens *hantverksskicklighet*. Kvale betonar vikten av att kontrollera, ifrågasätta och teoretisera. Validering handlar också om *kommunikation* eftersom kunskap skapas i en dialog. Slutligen får också den *pragmatiska bekräftelsen* genom handling större betydelse.

Undersökningens steg

Insamlingen av data har varit inriktad på att dels fånga de boendes sätt att använda gårdarna, dels att få en tillräckligt inträngande beskrivning av gårdarnas utformning och dels att lyfta fram de tankar som funnits om den studerade miljön under planeringsprocessen. Dessa tre olika moment utgör underlaget för att belysa de frågeställningar som formulerades i kapitel två, dvs. hur gårdarna användes, rymlighetens betydelse i gårdens kontext och hur planerarnas intentioner för gårdarna förhöll sig till det faktiska bruk som framträdde i boendeintevjuerna. Arbetsmomenten diskuteras i följande ordning:

1. Dokumentation och analys av gårdarnas konkreta utformning.
2. Beskrivning av de idéer som styrt planmönster och friyteutformning utifrån både skriftliga och muntliga källor samt en orientering om bostadsområdets karaktär.
3. Samtalsintervjuer med ett strategiskt urval hyresgäster.

Arbetsmoment 1 – gården

I det första arbetsmomentet har olika beskrivnings- och analysmetoder använts för att teckna en yttre bild av miljön. De har omfattat plananalyser och en relativt grov inventering av växtligheten. I plananalyserna har ingått solstudier, beräkning av olika mått för täthet/rymlighet och en beskrivning av fördelningen mellan olika markslag på gårdarna. Dokumentationen av vegetation, markslag och skötsel var mera ingående i studien av miljonprogramsgårdarna, eftersom ett syfte var att analysera upprustningsinsatserna. En närmare beskrivning av dessa gårdar finns i rapporten *Fem förbättrade gårdar* (Kristensson 1994). I denna rapport beskrivs också hur vegetationsinventeringen gått till.

Till plananalysen hör också den granskning jag gjort av gårdarna utifrån de kvalitetskrav som formulerades i Bostadsstyrelsens skrift *Gemensam trädgård* (Bostadsstyrelsen 1987), se kapitel 8. Den standardnivå som uttrycks i Gemensam trädgård relaterar till tidigare gällande friytenormering. Granskningsmetoden kan betraktas som ett väldokumenterat sätt att beskriva vissa kvalitetskriterier hos gårdarna, som jag här kallat för ”baskvalitet”. Gemensam trädgård innehåller både kvantitativt formulerade riktvärden, och kvalitativt uttryckta krav. I min bedömning av gårdarnas baskvalitet har jag enbart utgått ifrån de kvantitativt formulerade kraven. För att få en mera heltäckande bild av miljöns karaktär har jag också gjort en ”expertbeskrivning”. Med det menar jag min egen beskrivning av gårdarna. Det är en beskrivning som tar sin utgångspunkt i den inomvetenskapliga diskurs, som utvecklats inom friyteforskningen.

Det har funnits två syften med denna dokumentation och analys av den konkreta miljön. Det centrala har varit att beskrivningen ingår i undersökningens grundläggande kombination av att låta gårdens miljö framträda på två olika sätt, dels utifrån de intervjuades individuella erfarenheter av utemiljön, dels utifrån en yttre beskrivning av gårdarna. Det andra syftet med en grundlig dokumentation av de miljöer som studeras har varit att ge läsaren en möjlighet att jämföra dessa exempel med andra miljöer, som hon har erfarenheter av. För att underlätta jämförelser har jag strävat efter att använda vedertagna tekniker för miljöbeskrivning.

Arbetsmoment 2 – ideér i planeringsprocessen samt förvaltarens bild av området

Det andra arbetsmomentet har omfattat nyckelintervjuer med representanter från bostadsföretagen, arkitekter och landskapsarkitekter. Även skriftliga källor som plandokument och olika utredningar har använts.

Syftet har varit att belysa hur dimensioneringsfrågan hanterats i planeringsprocessen tillsammans med de huvudidéer om utemiljöns innehåll och funktion som kommit att prägla den byggda miljön. Det finns här en skillnad mellan de två delstudierna, eftersom den målmedvetna fokuseringen på rymligheten fanns först i studien av nittiotalsgårdarna. Därför är det bara i den senare delstudien som bakgrunden till exploateringsgraden diskuteras. I studien av miljonprogramsgårdarna beskrivs den upprustning av utemiljön som genomfördes under början och mitten av 1980-talet. Här har inte de projektörer som ritade den ursprungliga utemiljön intervjuats, utan de som anlitades för miljöförbättringsarbetet.

Avsikten med att intervjua förvaltningspersonal har varit att både samla uppgifter och uppfattningar om de olika områdenas karaktär och dess invånare. Intervjuerna har gett en ytterligare pusselbild till en förståelse för varje områdes särdrag. Ett viktigt motiv för dessa intervjuer var att de skulle utgöra en introduktion till respektive område inför intervjuarbetet och göra mig uppmärksam på punkter som borde beröras i intervjuerna.

Arbetsmoment 3 – intervjuer med hyresgäster

Det tredje momentet, boendeintervjuerna har varit det mest arbetskrävande. Avsikten med intervjuerna har varit att fånga de boendes konkreta förhållningssätt till gården mot bakgrund av livssituation och tidigare boendeerfarenheter. Som stöd vid intervjuerna har jag haft en intervjuguide med ett antal frågor (se bilaga 2). Intervjuerna kan beskrivas som tematiskt strukturerade samtalsintervjuer (jmf Davies & Esseveld 1989, s. 19). Med strukturering av en intervju menar man vanligen i vilken utsträckning frågorna är öppet ställda eller mera bundna och preciserade. I intervjuguiden förekom båda dessa typer av frågor. De öppna frågorna syftade till att, utan att styra de intervjuades associationsbanor, ge inspiration till samtalet och leda in det på de teman som skulle behandlas. Tidigt i intervjuerna ställdes den öppna frågan: ”På vilket sätt tycker du att du har glädje av gården?” Mera preciserade frågor handlade t.ex. om hur ofta och hur långa stunder de intervjuade vistades på gården.

Intervjuerna har pendlat mellan ett friare samtal och ett samtal styrt av intervjuguidens teman. Om tidsramarna för intervjun varit begränsade, eller det varit svårt att få en lugn intervjusituation (vilket inte var ovanligt i familjer med små barn) blev samtalen som regel starkare uppbundna till frågemallen. När det fanns gott om tid var förutsättningar bättre för eftertanke och associationer. Som regel inleddes intervjuerna med att jag frågade om det var något speciellt förhållanden kring utemiljön, som personen hade funderat på inför att vi skulle träffas.

Samtalsintervjun är en flexibel insamlingsteknik. Forskaren har stora möjligheter att påverka informationsinhämtningen under intervjuns gång, genom att följa upp svaren, be om förtydliganden, fördjupa vissa teman, osv. Triangulering kan också användas *inom* en undersökningsteknik. I en intervjusituation innebär det att man ställer frågor om samma fenomen på olika sätt. Detta har jag använt mig av för att få de centrala frågorna grundligt penetrerade. Denna systematiska tjatighet har varit fruktbar och ett viktigt metodologiskt verktyg. Genom att älta frågorna friläggs successivt den motsägelsefullhet och ambivalens, som ofta inte anas ur ett enda svar. Ibland har denna metod tröttat ut intervjupersonen, i andra fall har de själva dragits med i en gemensam upplevelse av nyfikenhet. Att samtalet innebär en ömsesidig konstruktion av verkligheten betonas i metodlitteraturen. Både den intervjuade och intervjuaren påverkas av varandra, vilket är viktigt att reflektera över.

Hur gården användes, och hur detta bruk var relaterat till den aktuella utformningen, var den kärnfråga som intervjuerna kretsade kring. Jag ville veta vad de intervjuade gjorde på gården, vad som fick dem att gå ut och vad som hindrade dem från att använda utemiljön. Jag ville också veta vilken betydelse den konkreta utformningen hade för deras sätt att använda gården. Genom att be intervjupersonerna berätta om ”på vilket sätt”, ”hur ofta” och ”hur länge” de använde gården; vilka förändringar av utemiljön de skulle vilja se; hur hon eller han menade att ”bra gård” såg ut; om gården var ”bättre” eller ”sämre” än andra gårdar de hade erfarenhet av osv. framträdde deras skilda förhållningssätt till utemiljön.

De intervjuade fick också beskriva sin uppfattning av hur deras grannar använde gården. Med Repstads (1987/1988, s. 9) begrepp använde jag intervjupersonerna både som ”respondenter” och som ”informanter”. Intervjupersonernas huvuduppgift var respondentens, och att ge en direkt information om hur de själva använde gårdarna. Som informanter bidrog de till min lokalkännedom om gårdens liv och invånare. På detta sätt fick jag två kompletterande perspektiv på gårdens användning. Angreppssättet syftade till en ökad validitet.

Någon direkt fråga om rymligheten har inte funnits i intervjuguiden. Min målsättning har varit att fånga de boendes egna perspektiv på rymligheten. Eftersom jag var intresserad av att se i vilka sammanhang, som rymligheten verkade gripa in i användningsmönstren, undvek jag att styra tankebanorna i denna fråga. Men när täthet och rymlighet fördes på tal ställde jag följdfrågor för att få synpunkterna förtydligade.

Antalet intervjuer har inte varit bestämt på förhand. Inom kvalitativ metod samlas informationen successivt tills det uppstår en form av ”mättnad”. Principen är att låta intervjuarbetet pågå så länge varje nytt tillfälle ger något väsentligt nytt. Hur många intervjuer som genomförts har där-

för varierat mellan områdena. Antalet intervjuer har varit en avvägning mellan en sådan informationsmättnad och den tid som det varit möjligt att lägga ner på fältarbetet. Ett kvalitativt material får inte heller bli *för* stort. Det finns en gräns för hur mycket information som man kan hantera samtidigt. Totalt intervjuades 42 hushåll i de tre miljonprogramsområdena och 38 i nittiotalsområdena.

Intervjuerna förbereddes med ett informationsbrev om den planerade studien, som skickades till samtliga hushåll på de utvalda gårdarna. De hushåll som jag önskade intervjua fick ett ytterligare brev. Breven följdes sedan upp med ett telefonsamtal. Det var flera av de utvalda hushållen, som jag inte fick kontakt med. De gick inte att nå per telefon, svarade inte på utskickat brev och var inte heller hemma vid upprepade besök på platsen. Några saknade telefonabonnemang eller hade hemligt telefonnummer. Några personer avböjde också att bli intervjuade. I de följande tabellerna redovisas dessa förhållanden kring intervjuerna.

	Västerberga	Tegelbruksområdet	Åkershus
Antal intervjuer på plats	12	8	12
Antal telefonintervjuer	4	3	3
Antal som avböjt intervju eller inte varit möjliga att nå	5	6	11
Totala antalet kontaktade hushåll	21	17	26

Figur 7.1 *Boendeintervjuerna i den första delstudien (miljonprogramsområdena).*

	T1	Läderfabriken	Nevisborg
Antal intervjuer på plats	17	11	9
Antal telefonintervjuer	-	1	-
Antal som avböjt intervju eller inte varit möjliga att nå	3	6	8
Totala antalet kontaktade hushåll	20	18	17

Figur 7.2 *Boendeintervjuerna i den andra delstudien (nittiotalsområdena).*

Intervjuerna har med några undantag genomförts i hemmen. Enstaka intervjuer har genomförts utomhus och några per telefon. Telefonalternativet valdes när det var svårt att boka in en lämplig tid, personen var bortrest eller när det av andra skäl bedömdes vara en praktisk lösning. Att intervjuerna genomfördes under olika förhållanden, var en följd av att jag ville vara tillmötesgående mot intervjupersonerna, för att skapa ett positivt utgångsläge vid intervjusituationen. Intervjuerna spelades med få undantag in på bandspelare. Det gällde vid enstaka telefonintervjuer, där den intervjuade inte önskade att samtalet spelades in. Vid dessa tillfällen fördes anteckningar. De kortaste intervjuerna var runt en halvtimme långa och de längsta varade i drygt två timmar. Intervjuarbetet genomfördes under det varmare halvåret.[24]

Urvalet av intervjupersoner har följt en rad kriterier, som både omfattat demografiska aspekter och förhållanden som berör lägenhetens läge i förhållande till gården. Jag har eftersträvat en spridning i ålder, kön och hushållstyp. Intervjugrupperna skulle innehålla både barnhushåll och hushåll utan barn samt omfatta både ensamboende och samboende vuxna. När det gällde bostadens läge har jag eftersträvat en spridning i förhållande till de olika trapphusen och till olika våningsplan. Grupperna skulle också innehålla både hushåll med och utan privat uteplats.

Vid intervjutillfället samlade jag också in vissa data om de intervjuade personernas livssituation. Det omfattade uppgifter kring familjeförhållanden, arbete, tidigare boerfarenheter och uppväxtmiljö, tillgång till fritidshus och bil m.m. Intervjuerna har kompletterats med begränsade observationer. Vid varje besök på gården förde jag anteckningar om vad som hände på gårdarna.

Bearbetningen av intervjumaterialet

Bearbetningen av intervjuerna har varit mycket av ett hantverk, till stor del inriktat på att göra ett omfattande arbetsmaterial hanterbart. Jag kommer här att beskriva mitt arbetssätt. I denna beskrivning förekommer

24. Intervjuarbetet på miljonprogramsgårdarna startade i Åkershus i Staffanstorp våren 1991, med tyngdpunkt i maj månad. Under hösten 1991, huvudsakligen i september, intervjuades hyresgästerna i Tegelbruksområdet i Simrishamn. Intervjuerna i Västerberga i Linköping genomfördes under våren 1992 i första hand under juni månad. Intervjuarbetet på nittiotalsgårdarna Läderfabriken i Simrishamn och T1 i Linköping utfördes juni till september 1998, och intervjuerna i Nevisborg i Staffanstorp utfördes under några dagar i perioden juni-september 1997. Enstaka kompletteringar har gjorts utanför dessa beskrivna intervjuperioder.

begreppen *boendestil* och *brukartyp.* Begreppen är knutna till den analysmodell, som jag utvecklade rätt tidigt i arbetet. En beskrivning av denna analysmodell följer efter detta avsnitt.

Mitt arbetsmaterial har bestått av de i stort sett ordagrant utskrivna boendeintervjuerna. Varje område hanterades för sig. Det första bearbetningsmomentet innebar en innehållsmässig sortering av texten i varje intervju. Arbetet bestod av att samla de partier av texten som behandlade samma tema, och att ge detta tema en arbetsrubrik. De teman jag identifierade sammanfördes till en lista. Denna lista förändrades och kompletterades under arbetets gång. Temalistan omfattade en stor spridning i olika ämnen. Några exempel på teman var: ”boendeideal”, ”allmänt om utemiljön i bostadsområdet”, ”grannarna och den sociala miljön”, ”hur gården används av de andra”, ”gårdens kultur och normer”, ”gårdens betydelse”, ”hur intervjupersonen använde gården”, ”synpunkter på gårdens utformning” och ”kompensationsstrategier”. Under många av dessa rubriker fanns också underteman.

Efter det första steget var all text i intervjuerna insorterad under de drygt tjugo temarubrikerna. I det andra bearbetningsmomentet sammanfördes all den text som handlade om ett visst tema från samtliga intervjuer. Varje enskilt intervjuutsnitt hade märkts med den aktuella intervjupersonens förhållningssätt till gården och boendet, dvs. ”boendestil” och ”brukartyp”. Dessa kategoriseringar utgjorde ett sorteringsverktyg inom respektive tema. Jag sammanställde också de personrelaterade uppgifterna, som samlats in under intervjuerna under en särskild punkt, ”personbeskrivning”. De innehöll också en kondenserad beskrivning av varje persons livssituation och vardagsvanor. Syftet med dessa komprimerade ”porträtt” var att göra de individuella livssituationerna mera lättillgängliga i analysarbetet. Varje intervju sammanfattades till slut och fick en kortfattad kommentar.

När detta sorteringsarbete var gjort startade det mest omfattande arbetet. Det tredje bearbetningsmomentet innebar en analys av det nu innehållsmässigt sorterade och sammanställda materialet. Ett första steg var att lyfta fram den information som fanns inom varje tema, dvs. en ”kodning” av texten. Det gick till så att jag markerade centrala meningar och partier i texten och försökte fånga dess innehåll och innebörd med korta meningar och begrepp. Därefter vidtog tolkningsarbetet, vilket innebar ett sökande efter mönster och samband inom varje tema. Tolkningsarbetet innebar också ett kontinuerligt pendlande mellan den kodade texten och den information jag hade om intervjugruppen. Användningssätt, värderingar, synpunkter m.m. relaterades till intervjupersonernas olika livssituation och till analysmodellens olika kombinationer av boendestil samt brukartyp. Var det t.ex. bara de aktiva brukaren som var kritiska till

gårdens utformning? Ett sökande efter mönster gjordes också i relation till den fysiska miljön. Var kanske de livligare grannkontakterna koncentrerade kring en viss trappuppgång?

Det kanske viktigaste värdet med de upprepade bearbetningarna av intervjuerna var att de systematiska genomläsningarna ledde till en förtrogenhet med materialet. Det är nödvändigt att hålla materialet levande, för att kunna se både övergripande drag och särskiljande mönster i ett mångfacetterat underlag. På detta sätt ”knådades” materialet tills det kändes i stort sett ”uttömt” på viktig information.

Ett problem under bearbetningen av intervjuerna var hur jag skulle hantera de skilda situationerna som uppstått vid intervjuerna med sammanboende par. Min förfrågan om intervju hade varit ställd till hushållet. Vid intervjutillfället deltog ibland bara en i paret och ibland båda personerna. Det förekom att man hade både sammanfallande och skilda uppfattningar om de teman som diskuterades. Vid några av parintervjuerna var den ena personen starkt dominerande. I redovisningen har jag försökt att skilja på de handlingsmönster, som paret hade som hushåll, t.ex. att tillbringa huvuddelen av den lediga tiden i fritidshuset och de åsikter som de haft som enskild person, t.ex. om man kände sig besvärad av att vara ”betittad” ute på gården.

En analysmodell

Syftet med denna analysmodell var både att få en samlad bild av intervjupersonerna i respektive undersökningsområde, och också att den skulle vara till hjälp för lyfta fram intressanta frågeställningar ur intervjuerna. Modellens två nyckelbegrepp är *boendestil* och *brukartyp*. Boendestilen handlar om de intervjuades förhållningssätt till boendet. Brukartypen handlar om deras sätt att använda gården. Begreppen utgör rubriker för två typologier. De tre kategorier jag använt för boendestilen är *de förankrade, de indifferenta* samt *de negativa*. Brukartypen omfattar typfallen: *den aktiva brukaren*, *den passiva brukaren* samt *ickebrukaren.* Typologierna visar den stora spännvidd som kan finnas inom en grupp hyresgäster som tillsammans disponerar en bostadsgård. Modellen bygger både på det empiriska materialet och på annan forskning.

De kategorier jag valt att använda för boendestil respektive för brukartyp utgör renodlade typfall. Det har naturligtvis funnits hyresgäster som har varit svåra att klassificera. Det har inneburit en subjektiv bedömning att i varje enskilt fall bestämma var tyngdpunkten har legat. Huvuddelen av intervjupersonerna har dock haft en självklar plats i den grova indel-

ningen. Ett motiv för att inte ha ett för stort antal kategorier har varit att få en hanterbar och inte alltför omfattande analysmodell. I analysmodellen korstabuleras dessa två dimensioner. En del konstellationer i denna struktur kan tyckas vara mera självklara än andra, som den förankrade aktiva brukaren. Andra mera oväntade kombinationer, som den negativa aktiva brukaren, är också intressant att lyfta fram. Genom att på detta sätt positionsbestämma intervjupersonerna får man en bild av respektive intervjugrupp.

Brukartyp/boendestil	Aktiv brukare	Passiv brukare	Ickebrukare
Förankrad			
Indifferent			
Negativ			

Figur 7.3 Principfigur för analysmodell.

Boendestil

Begreppet boendestil bygger på att man betraktar boendet som det överordnade sociala sammanhanget för hur gården tas i anspråk. Inom bostadsforskningen har man intresserat sig för att försöka förstå de skilda förhållningssätt till boendet som människor kan ha. Detta intresse omfattar både skillnader mellan olika individer och skillnader mellan olika grupper. Ett centralt tema är hur betydelsefull bostaden är för människor.

Mitt antagande är att förhållningssättet till bostaden avspeglar sig i synen på utemiljön. Jag menar då att vad bostaden betyder för människor också inverkar på hur de uppfattar gården och det uteliv som utspelas där. Om man känner sig förankrad i sitt boende eller om bostaden är mera tillfällig borde innebära olika starkt intresse för att engagera sig i bostadens närmiljö. För en av de personer jag intervjuade, en ständigt arbetande ung man med egen rörelse och med den egna villan som idealbostad, var gården inget han investerade några känslor i. Det var inte svårt att förstå att han inte var särskilt intresserad av en diskussion om gemensam skötsel av gården. Han visste knappt hur det såg ut där. I Marianne Liedholms studie av bostadsområdet Södra Vallby i Västerås framgick att hyresgästernas grad av förankring i ett bostadsområde kan påverka intresset för att engagera sig i boendefrågor. Hennes undersökning handlade om förutsättningar och hinder för boinflytande. Den höga omflyttningen inom bostadsområdet var en kritisk faktor för en verksamhet som bygger på samarbete och kontinuitet (Liedholm 1984).

För att få fram en bild av de intervjuades förhållningssätt till sitt boende har jag ställt frågor om trivsel och flyttplaner, om motiven för att flytta till området, om grannkontakter, boendeideal, tillgång till fritidsbostad och andra förhållanden som kan kopplas till boendesituationen.

Som inspirationskälla till min kategorindelning vill jag särskilt nämna den typologi som Tomas Wikström (1994, s. 140-144) utvecklar i sin avhandling.[25] Wikström identifierar fem olika idealtyper utifrån grad av social förankring i området. För de *delaktiga* utgjorde grannskapet en viktig del av referensramen i livet, medan de *reserverade* inte ingick i den samhörighet som fanns i bostadsområdet i lika stor utsträckning. Det var en grupp som var mera obundna till grannar och grannskap. De *upptagna* bestod av en yngre generation där dubbelarbete, fritidsaktiviteter och familjeliv i bostaden begränsade utrymmet för att odla lokala band i området. Gemensamt för de *utanförstående* var att de tillbringade mycket tid i området utan att ha några starkare band till grannar och grannskap. För den femte gruppen, *de bortvända,* var bostaden troligen tillfällig, och de vände sig i sina framtidsplaner bort från det lokala sammanhanget.

Jag har valt en mera grov indelning. De tre kategorierna utgör en sammanfattande bedömning av hur jag uppfattade intervjupersonens förhållningssätt till sitt boende utifrån lägenhet, grannar och grannskap. *De förankrade, de indifferenta* samt *de negativa,* är en konstruktion som syftar till att täcka in mycket skilda förhållningssätt till bostaden. I min klassificering av intervjupersonerna har jag utgått från i vilken grad de uppfyllde följande påståenden:

- är nöjd med lägenheten,
- trivs i bostadsområdet/stadsdelen,
- planerar att inte flytta inom överskådlig framtid,
- känner sina grannar,
- har bott länge i nuvarande lägenhet eller på den undersökta gården,
- har släktingar, t.ex. föräldrar, barn, syskon i samma område,
- är uppvuxen, har bott som barn i området,
- engagerar sig i bostaden eller i bostadsområdet.

De personer som jag betraktat som ”förankrade”, kan karaktäriseras med hjälp av flera av dessa punkter. Gruppen kan exemplifieras med en äldre kvinna, som menade att hon trivdes i hög grad, som hade många grannkontakter, umgicks med flera av grannarna och inte hade några planer på

25. Wikströms arbete handlade om människors reaktioner när hemmet hotades vid ombyggnad. Det var bostadsområden från 1940- och 50-talen som studerades.

att flytta. De ”indifferenta” hade fått en bostad som passade dem relativt bra. De var inte missnöjda, men relativt oengagerade i grannarna och i bostadsområdet. Till denna kategori sorterade jag t.ex. den medelålders kvinna som menade att det inte var så viktigt var hon bodde, eftersom hon hade en rörlig livsstil. Kvinnan trivdes, men hon hade inte rotat sig. De ”negativa” uppfyllde endast få eller inga av satserna ovan. De trivdes inte med bostadsformen, bostaden och/eller området. De skulle vilja bo på något annat sätt eller någon annanstans. Ett exempel på denna kategori var en kvinna med många barn. Familjens trångboddhet var en källa till irritation, och hon saknade starkt den tidigare bostaden som varit eget hus med trädgård.

Brukartyp

Brukartypologin bygger på, den tidigare nämnda, uppdelningen i en *aktiv* och en *passiv* form av användning. Med detta begreppspar förtydligas två poler för användningen av utomhusmiljön. Det förekommer även andra närbesläktade begreppspar. Roger Ulrich (1985, s. 13) har använt *on-site user* och *off-site values* för att ge uppmärksamhet till den stora betydelse som grönområden kan ha, även om människor inte använder dem ”på platsen”. Det Ulrich diskuterar är den estetiska och emotionella betydelsen av grönskan. Hans begrepp innebär en geografisk uppdelning, dvs. människor befinner sig antingen ”i” eller ”utanför” den miljö som uppmärksammas. I detta sammanhang kan man också lyfta fram Rapoports distinktion i miljöns *manifesta* funktioner, dvs. det som är påtagligt och direkt framträdande, respektive dess *latenta* funktioner. Den latenta betydelsen exemplifieras med att parker och andra offentliga grönområden, även om de inte används, kan ha en stor positiv inverkan på hur människor uppfattar en stadsmiljö. Grönskan ökar områdets attraktivitet och den utgör en form av social och kulturell markering (Rapoport 1982, s. 34).

Brukartypen tar sin utgångspunkt i detta särskiljande av en aktivitetsinriktad respektive en upplevelseinriktad användning av utemiljön. Denna motsättning utgör underlaget för *den aktiva brukaren* respektive *den passiva brukaren*. Dessa två kategorier har kompletterats med *icke-brukaren*, som är en empirisk generalisering, som gav sig till känna i ett tidigt stadium av fältarbetet. Detta förhållningssätt framträdde så tydligt att det var nödvändigt att lyfta fram. I min definition av en aktiv och en passiv brukare ingår också den geografiska aspekt, som skiljer on-site use och off-site use från varandra. Den aktiva brukaren är en person som använder gården på ett konkret sätt genom att vistas där, och den passiva brukaren upplever gården i första hand från fönster och balkong. Det har

också funnits ett pragmatiskt motiv för denna uppdelning mellan den aktiva och den passiva brukaren. Med denna definition har det varit lätt att dra gränsen mellan dessa två kategorier.

De aktiva brukarna hade konkreta erfarenheterna av att vistas på gården. De kunde vara en småbarnsförälder, som övervakade sina barn ute, eller andra vuxna som kopplade av, läste, solade eller umgicks på gården. De aktiva brukarna omfattade också de hyresgäster som var ute på sina privata uteplatser, under förutsättning att uteplatsen låg på gården. Att enbart passera över gården, för att ta sig till och från lägenheten, var inte tillräckligt för att betraktas som aktiv brukare. Jag har valt att sätta gränsen för det ”aktiva” bruket förhållandevis lågt, till i genomsnitt ett besök i månaden. Den passiva brukaren var i första hand åskådare och vistades sällan eller aldrig på gården. Den passiva brukaren visade att utblicken över grönskan och livet på gården var ett uppskattat och betydelsefullt inslag i boendet.

Ickebrukaren var en person som varken vistades på gården eller som visade något större intresse för utblicken över gården och det sociala liv som kanske utspelade sig där. Det var vanligt att ickebrukaren tillbringade mycket tid på arbetet, i fritidsbostaden, eller i andra miljöer. Det förekom också att ickebrukarens lägenhet inte haft någon utsikt mot gården och att hon eller han därigenom varit mera avskurna från denna plats än övriga hyresgäster.

Del II

Rymligheten och vardagslivet

8 Nittiotalsgårdar och miljonprogramsgårdar

I den här delen av avhandlingen redovisas fallstudierna. De beskrivs var och en för sig, och de diskuteras i första hand utifrån sitt eget sammanhang. I avhandlingens tredje del förs en sammanfattande och fördjupad diskussion av resultaten. Undersökningen av miljonprogramsgårdarna har, som framgått, redovisats tidigare i två rapporter. Den version som följer i kapitlen 12–14 utgör en koncentrerad återgivning av dessa rapporter, i första hand *Gröna kvaliteter och socialt samspel* (Kristensson 1997). Studien av nittiotalsgårdarna har inte redovisats tidigare i publicerad form.

I detta inledande kapitel introduceras de sex bostadsmiljöerna med deras särdrag och likheter. Kapitlet innehåller också en sammanställning av granskningen av gårdarnas ”baskvalitet”, dvs. hur respektive gård uppfyllde den standardnivå som rekommenderades i *Gemensam trädgård*. Här finns också en sammanställning av analysen av hur olika markslag fördelade sig på gårdarna.

Det förekommer vissa skillnader i beskrivningen av de två grupperna av gårdar. Historiebeskrivningen för miljonprogramsgårdarna startar inte vid dess tillkomst. Miljonprogramsgårdarna rustades upp under början av 1980-talet. Det är intentionerna för denna tämligen omfattande förändring som beskrivs, och det är de personer som ritade upprustningen som har intervjuats, inte de ursprungliga markprojektörerna. Redovisningen av miljonprogramsexemplen innehåller inte heller någon diskussion om hur exploateringsgraden bestämdes när områdena byggdes. När denna studie genomfördes var jag ännu inte inriktad på just rymlighetens betydelse, utan jag hade ett mera allmänt kvalitetsperspektiv på utemiljön. Flera av dem som haft nyckelroller när miljöerna formades fanns inte heller kvar i livet. Jag hänvisar istället till de mera allmänna resonemang om karaktären på efterkrigstidens byggande, som förs i avhandlingens inledande del. Undersökningen av nittiotalsgårdarna hade däremot frågan om rymlighetens betydelse som utgångspunkt. I studien av nittiotalsområdena ingick också intervjuer med de arkitekter som deltagit i planeringen.

För de två grupperna av gårdar rör det sig också om två olika planeringsprocesser. När nittiotalsgårdarna kom till ingick markprojekteringen som en av många planeringsuppgifter i ett nybyggnadsprojekt, och projekteringen av utemiljön bedrevs på ett tämligen traditionellt sätt. Planeringen av förbättringsförslagen till miljonprogramsgårdarna var mera okonventionell. Här fanns för det första en viss boendemedverkan. De tre bostadsföretagen hade fått statligt stöd för förbättringsinsatserna. Som villkor krävdes att planeringen skulle ske med medverkan av de boende, en medverkan som dock kunde vara av olika omfattning. För det andra stod utemiljön i centrum i upprustningsprojekten, eftersom miljöförbättringsprojekten var en riktad insats för utemiljön.

Urvalet av gårdar

I kvalitativa studier är det vanligt att använda *kontrastering* som urvalsprincip. Syftet är att genom jämförelse åskådliggöra det enskilda fallet. De exempel som skall studeras väljs då utifrån att de är olika. I t.ex. etnologen Åke Dauns (1974) avhandling *Förortsliv* framträder det moderna förortslivet skarpare när det ställs mot det liv som levdes i äldre arbetarstadsdelar. Även i denna undersökning har kontrastering varit en urvalsprincip. Som framgått har fallstudierna genomförts som två separata undersökningar. De två grupperna av bostadsmiljöer skiljer sig både när det gäller rymlighet och genom att de representerar skilda stadsbyggnadsideal. Miljonprogramsexemplen präglas av funktionalistiska ideal, medan dessa planeringsprinciper ifrågasätts i den andra gruppen, där ett postmodernt inflytande framträder.

Nittiotalsbebyggelsens har valts på samma orter som miljonprogrambebyggelsen, dvs. i Linköping, Staffanstorp och Simrishamn. Motivet för att återkomma till samma orter var att, även om förhållandena naturligtvis ändras över tiden, få en viss kontinuitet när det gäller ortstyp, bostadsmarknad, fritidsutbud och liknade, som kunde underlätta att göra jämförelser mellan det trånga och det rymliga området inom varje ort. Samtliga sex områden tillhör det allmännyttiga bostadsbeståndet och upplåtelseformen är i samtliga fall hyresrätt.

Urvalet av de tre miljonprogramsexemplen utgick från den grupp av fem miljöer som studerades i det ursprungliga uppdraget från Bostadsstyrelsens. De två fall som valdes bort var de minst rymliga. De gårdarna som studerades tillhör bostadsområdena Tegelbruksområdet i Simrishamn, Åkershus i Staffanstorp och Västerberga i Linköping. Från Åkershus har två gårdar dokumenterats och intervjuerna berör tre gårdar. Motivet för

att välja två gårdar i Åkershus var att undersöka konsekvenserna av en funktionsuppdelning i dels en ”lekgård” och dels en ”lugn gård” helt utan lekutrustning. I Tegelbruksområdet råkade jag välja den gård i området som för tillfället var mest socialt belastat.

Urvalet av de tätare områdena styrdes av pragmatiska förhållande. För de mindre orterna Staffanstorp och Simrishamn var utbudet av nybyggda flerbostadshusområden så begränsat att de valda exemplen var mer eller mindre självskrivna. I Linköping fanns ett större antal områden som tillkommit under denna period. Men kombinationen av att bebyggelsen skulle vara ”tätare”, präglad av det nyurbana stadsbyggnadsidealet och tillhöra det allmännyttiga beståndet ledde till att T1 valdes. Även i detta område studerades två gårdar, som jag kallat ”den mindre” och ”den större”. De utgör tillsammans ett kvarter. Både i Nevisborg och i Läderfabriken valdes den minsta gården i områden. Intervjuerna på nittiotalsgårdarna genomfördes fyra till sju år efter att inflyttningen skett.

Nittiotalsgårdarna

Område (kommun)	Inflyttningsår	Exploateringsgrad[26]	Antalet lgh i området/delområdet	Antalet våningar
T1 (Linköping)	1994	1,05	101	2–4
Läderfabriken (Simrishamn)	1991	0,85	102	2–3
Nevisborg (Staffanstorp)	1991	0,60	124	2–3

Figur 8.1 Nittiotalsexemplen.

Nittiotalsgårdarna, som blev inflyttningsklara under de första åren på 1990-talet, har tydliga drag av ett nytraditionellt urbant ideal. Det har i första hand inneburit sammanhängande huskroppar som bildar slutna kvartersformer, och därigenom också slutna gaturum, samt hus med ett mera stadsmässigt än förortslikt utseende. Det har också förekommit tankar om att försöka integrera olika verksamheter i bostadsbebyggelsen för att få en mera mångfunktionell miljö.

Det kvarter som studerades i Linköping tillhör en nybyggd stadsdel, Läderfabriken är ett begränsat kompletteringsområde i Simrishamns stadskärna och gården i Staffanstorp ingår i ett större utbyggnadsområde i utkanten av orten. I Simrishamn och i Linköping var det centrumnära

26. På T1 har exploateringsgraden beräknats för det kvarter, som innehåller de två gårdarna. I Läderfabriken har detta mått på tätheten beräknats på bostadsdelen av planområdet, dvs. de tre gårdarna samt mellanliggande gränder. Avgränsningen har lagts på halva avståndet till den byggnad som innehåller bibliotek m.m. I Nevisborg har exploateringsgraden beräknats för den bebyggelse som omger gården. Här ingår också garage och förrådsbyggnader och halva den parkeringsplats som man delar med nästföljande husgrupp. I Läderfabriken och på T1 ingår ingen markparkering i beräkningsunderlaget, eftersom parkeringen i dessa områden ligger under mark.

Vid beräkning av exploateringsgraden brukar bruttoytan beräknas som den area som byggnaderna upptar på marken multiplicerad med antalet våningar. På detta sätt har exploateringsgraden beräknats på T1 och i Nevisborg. Men för Läderfabriken skulle beräkningssättet vara missvisande. På grund av den komplicerade bebyggelsen, med delvis inredda vindsvåningar och viss lägenhetsyta i souterrängplan har jag istället utgått ifrån den av bostadsföretaget framräknade totala lägenhetsytan. Genom detta tillvägagångssätt är inte ytterväggar, trapphus och oinredda delar av vindsvåningar medräknade, vilket innebär att det framräknade värdet kan vara något för lågt.

läget ett motiv för en relativt hög exploateringsgrad. Det var också ett motiv för valet av en stadsmässig karaktär. Stadsmässigheten var ett sätt att formmässigt integrera den nya bebyggelsen i sin omgivning. Det skulle ge kontinuitet och sammanhang. I Nevisborgs var inte det senare motivet för valet av stadsmässighet lika tydligt. Den valda formen var här mera renodlat en följd av tidens ideal. Det var en tydlig distansering från rekordårens typ av flerbostadshusbebyggelse. Men även i nittiotalsområdena i Linköping och i Simrishamn avspeglades ett avståndstagande från den sena efterkrigstidens bostadsbebyggelse. I undersökningsområdet i Simrishamn finns utöver bostäderna också bibliotek, restaurang, en utställningslokal och dagcentral. För T1 i Linköping fanns en målsättning att försöka integrera andra verksamheter, men det studerade kvarteret innehåller enbart bostäder. Även Nevisborg består i stort sett enbart av bostadsbebyggelse.

I avståndstagandet från rekordårens bostadsbebyggelse avspeglades också en tydlig omorientering hos de allmännyttiga bostadsföretagen. Målsättningen var att dessa områden skulle attrahera en bredare marknad än vad bostadsföretagens genomsnittliga bestånd från denna tid kunde göra. Bostäderna var inte bara tänkta för hyresgäster med låg inkomst och dåliga valmöjligheter. Av undersökningen framgår att inget av nittitalsområden kan betraktas som något direkt lågstatusområde.

Nittiotalsbebyggelsen kan beskrivas som *postmoderna reformkvarter*. Detta begrepp har myntats av Rådberg och Friberg (1996) och ingår i en typologi över olika kvarterstyper, som förekommer i svensk stadsbebyggelse. Det något komplicerade begreppet kräver en beskrivning. Runt mitten av 1970-talet återintroduceras den slutna kvarterstypen, efter att i stort sett varit helt frånvarande sedan 1930 och funktionalismens genombrott i Sverige. Rådberg och Friberg menar att det är i första hand 1920-talets slutna kvartersformer och i första hand storgårdskvarteret som står som förebild för den slutna kvarterbebyggelsens renässans (Rådberg & Friberg 1996, s. 71). Rådberg och Friberg pekar på att det var med hjälp av 1907 års stadsplanelag som det blev möjligt att föreskriva lägre hushöjder och lägre tomtutnyttjande, och att också förhindra gårdshus och flyglar som gjorde kvarterens inre trånga. De kallar denna kvarterstyp för *reformkvarter* (a.a., s. 59). I dessa finns en sammanhängande gård, som antingen är gemensam för de boende eller uppdelad efter fastighetsgränserna.

Med begreppet ”postmoderna reformkvarter” anspelar de både på den historiska förebilden och hänvisar till det nutida sammanhanget. Det ”postmoderna reformkvarteret” har, enligt Rådberg & Friberg, slående likheter med de äldre förebilderna. Men det finns också principiella skillnader. Den strikta uppdelningen mellan den halvprivata gården och den offentliga gatan är inte lika distinkt i den nya kvarterstypen som hos dess

historiska förebild. I de fall där dessa skillnader är stora urskiljer Rådberg & Friberg en undergrupp, som de ger namnet *postmoderna hybridområden* (a.a., s. 71). Sammankopplade huskroppar bildar ”kvartersliknande former”, men bebyggelsen saknar den traditionella kvartersstadens gatustruktur. Planmönstret har istället likheter med efterkrigstidens enklavbyggande där flera gårdar tillsammans bildar en trafikseparerad enhet. Kvarterstypen kan därför betraktas som en ”hybrid”. Bland de tre nittiotalsexemplen utgör Läderfabriken det tydligaste exemplet på en hybridform.

När undersökningen genomfördes fanns relativt stora skillnader i sammansättningen av hyresgäster mellan de tre undersökningsområdena. Kvarteret på T1 hade en ung befolkning, 50 % av de vuxna invånarna var under 30 år. Här fanns också drygt trettio barn och ungdomar. Inom intervjugruppen var hälften högskoleutbildade eller hade en pågående högskoleutbildning. Att T1 ligger på en utbildningsort, i ett gynnsamt läge till flera av utbildningsinstitutionerna och att kvarteret också inrymde ett antal studentlägenheter utgjorde sannolikt bakgrunden till denna åldersfördelning och utbildningsprofil. I Läderfabriken fanns inga vuxna under trettio år. De två dominerande grupperna på denna gård var barnhushållen och ensamboende pensionärer. Här bodde 23 barn och ungdomar, men inga förskolebarn. I Nevisborg fanns även mindre barn, totalt 28 barn och ungdomar i de 33 lägenheterna. I jämförelse med Läderfabriken fanns flera yngre hushåll och få äldre människor. Ingen av de intervjuade i Nevisborg hade högskoleutbildning. Bland de intervjuade i Läderfabriken fanns en stor spridning i utbildningsnivå från folkskola till högskola.

Gårdarnas rymlighet

Exploateringsgraden i nittiotalsområdena varierar mellan 0,6 och drygt 1,0. I den följande tabellen ser vi att friytetillgången ligger på mellan 16-25 m² per lägenhet.

Område	Gårdsareal	Antal lgh studerad gård	Friyta/lgh på gården
T1			
mindre gård	526 m²	32	16 m²
större gård	1708 m²	69	25 m²
Läderfabriken	515 m²	21	25 m²
Nevisborg	620 m²	33	19 m²

Figur 8.2 Nittiotalsgårdarnas friytetillgång.

De miljöförbättrade miljonprogramsgårdarna

Område (Kommun)	Byggår	Exploa-terings-grad	Antal lgh. i området/del-området	Antal våningar
Västerberga (Linköping)	1965-66	0,45	319	3
Tegelbruksområdet (Simrishamn)	1970-74	0,35	282	3
Åkershus (Staffanstorp)	1971-73	0,35	450	3

Figur 8.3 Miljonprogramsexemplen.

Miljonprogramsgårdarna kan sorteras till miljonprogrammets normalbestånd, dvs. en måttligt tät bebyggelse. Gårdarna omges av lamellhus i tre våningar, vilket var miljonprogrammets vanligaste typ av flerbostadshus (Vidén 1999, s. 43). I mitt ursprungliga urval av miljonprogramsområden var det inte storstadsregionernas högexploaterade förortsområden som jag ville uppmärksamma, utan den dominerande, och också mera anonyma, delen av miljonprogrammets flerbostadshusbebyggelse.

Medan exploateringsgrad, bebyggelsetyp och planmönster var en följd av rekordårens sätt att bygga, så har gårdarnas innehåll och utformning påverkats av åttiotalets miljöförbättringsidéer. Under hela den period som det var möjligt att få miljöförbättringsbidragen var det nära 1800 projekt som genomfördes med stöd av dessa pengar (Schlyter 1994, s. 27). Miljöförbättringsprojekten blev en omfattande arbetsuppgift för landskapsarkitektkåren, och man skulle kunna tala om att det utvecklades en ”miljöförbättringsarkitektur”, en särskild genre för hur utemiljön skulle förbättras. Någon motsvarande enhetlig förebild för hur en bra gård bör se ut fanns inte för dem som ritade nittiotalsgårdarna.

I den allmänna bilden av miljonprogrammet beskrevs utemiljön som torftig och ofärdig. De ombyggda gårdarna skulle bli bättre anpassade till de boendes behov. Men här fanns också ett ideologiskt mål. Miljöförbättringsarkitekturen var en uppgörelse med miljonprogrammets utformning och formspråk. Också upprustningsinsatserna på de undersökta gårdarna uttrycker en reaktion mot den ursprungliga miljön. Miljonprogramsbebyggelsen hade, trots stora skillnader inom beståndet, blivit liktydigt med ett skällsord. Ett av målen med miljöförbättringen var att

försöka tona ner miljonprogramsstämpeln, och man slår en brygga bakåt till tidigare ideal, till en mera traditionell trädgårdskaraktär och även en folklig odlingstradition.

Därmed inte sagt att det helt saknas gemensamma drag mellan de ursprungliga och de upprustade gårdarna. I vilken omfattning gårdarnas ursprungliga drag suddades ut, var i hög grad en ekonomisk fråga. Det berodde på vilka ekonomiska resurser som fanns till förfogande. För de tre projekt som redovisas här fanns en tämligen stor variation i upprustningskostnad.[27] Det fanns också en idémässig kontinuitet, i målsättningen att utemiljön skulle vara funktionell och även rationell att sköta. Man kan också se ett fortsatt rumsskapande kring funktionsbestämda markutrymmen. De sammanhållna buskplanteringarna, buskagen, fanns kvar för att rama in, avgränsa och avskilja lekplatser, sittplatser, cykelplatser osv.

Vid undersökningstillfället framträdde skillnader mellan dessa bostadsmiljöer. Västerberga utmärkte sig som ett bostadsområde med gott anseende på hyresmarknaden i Linköping, medan både Åkershus i Staffanstorp och Tegelbruksområdet i Simrishamn uppfattades som ortens lågstatusområde. Gården i Tegelbruksområdet visade sig vara den socialt sett mest belastade inom området. I Åkershus låg de utvalda gårdarna i vad som uppfattades som den lugna delen av bostadsområdet. Både Tegelbruksområdet och Åkershus uppfattades som storskaliga områden i sina lokala sammanhang. I Linköping finns mera storskaliga bostadsområden än denna trevåningsbebyggelse i Västerberga.

Tre rum och kök var den största lägenhetstypen både i Tegelbruksområdet och i Åkershus, medan det i Västerberga även fanns större lägenheter. På gården i Västerberga fanns också en förhållandevis stor andel barnfamiljer med två vuxna, en hushållstyp som det fanns få av i Åkershus och som saknades helt i Tegelbruksområdet. I Västerberga fanns 24 barn och ungdomar mantalsskrivna på gården, varav tre var tonåringar, i Åkershus fanns tretton på de två gårdarna och på gården i Tegelbruksområdet fanns fyra. Om vi ser till de tre intervjugrupperna så hade 12 av de 16 intervjuade i Västerberga tillgång till fritidshus och i stort sett samtliga hade bil; i Åkershus hade runt hälften av hushållen bil och två hade fritidshus; i Tegelbruksområdet hade ett fåtal bil, och ingen av de intervjuade hushållen fritidshus. Inom de tre intervjugrupperna hade huvuddelen av de förvärvsarbetande lägre tjänster inom vård och omsorg eller

27. För de tre områden som diskuteras här var upprustningskostnaden lägst i Åkershus med 7 000 kronor per lägenhet och högst i Västerberga med 30 000. I Tegelbruksområdets var kostnaden 11 000 kr per lägenhet. Alla värden är uttryckta i 1986 års kostnadsnivå.

industri- och servicearbeten. Sammantaget visar dessa uppgifter på att det fanns betydande skillnader mellan grupperna av intervjupersoner, där sannolikt respektive områdes karaktär avspeglas. I Västerberga var det en större andel bland de intervjuade i arbetande ålder som var förankrade på arbetsmarknaden. Här fanns också relativt många barnfamiljer med två vuxna. Intervjugruppen i Tegelbruksområdet framstod som en mera utsatt invånargrupp. Åkershus skulle mycket grovt kunna positioneras i ett mellanläge.

Boendeintervjuerna på miljonprogramsgårdarna genomfördes runt fem år efter upprustningsinsatserna. Vid intervjutillfället hade växtligheten haft fem år av etablering och tillväxt.

Deras rymlighet

De tre bostadsområdena har en måttlig kvartersexploatering. Gårdarnas storlek varierar som en följd av skillnader i planmönster. Störst var gården i Västerberga med 3800 m². I tabellen nedan anges både total areal samt areal per lägenhet. När det gäller friyta per lägenhet har gårdarna i Åkershus det högsta värdet med 70 m²/lägenhet och gården i Tegelbruksområdet har det lägsta värdet med 42 m²/lägenhet.

Område	Antal lgh studerad gård	Gårdsareal	Friyta/lgh på gården
Västerberga	63	3830 m²	61 m²
Tegelbruksområdet	53	2250 m²	42 m²
Åkershus			
”Lekgården”	36	2490 m²	69 m²
”Lugna gården”	36	2540 m²	70 m²

Figur 8.4 Miljonprogramsgårdarnas tillgång på friytor.

Täthet och friytetillgång

När jag här har talat om rymligare och tätare gårdar så relateras inte dessa beteckningar till något bestämt täthetsmått. De rymligare är rymligare än de tätare, och de tätare är tätare än de rymligare. Vi har sett att (netto)exploateringstalet för nittiotalsområdena ligger mellan 0,6 och 1,0 och att motsvarande värden för miljonprogramsgårdarna är 0,35-0,45.

Grovt sett har nittiotalsmiljöerna den dubbla bebyggelsetätheten och värdet på markutrymmet per lägenhet är betydligt mindre än hälften när man jämför med miljonprogramsgårdarna. Gårdarna är också betydligt mindre i absoluta mått. Jag vill här påpeka att det kan finnas rätt svaga samband mellan exploateringsgrad och gårdarnas friytetillgång. Detta gäller främst för miljonprogramsgårdarna. Deras storlek och friytetillgången per lägenhet hänger ihop med hur bebyggelsen grupperats. I vilken utsträckning som den obebyggda marken har samlats på gårdarna eller placerats som mellanrum mellan gårdarna har varierat.

Miljonprogramsgårdarna uppfyller det rymlighetvärde, *disponibel friyta*, som rekommenderades i *Bostadens grannskap* (Statens planverk 1975), vilket inte nittiotalsgårdarna gör. De är med andra ord inte ”normenliga” enligt detta tidigare gällande mått.[28]

Hur täta är dessa två grupper av gårdar? För att positionera nittiotalsområdena tar jag återigen hjälp av Rådberg och Friberg (1996). I deras typologi av olika bebyggelsetyper finns också orienterande täthetstal. Exemplen på ”postmoderna reformkvarter” är alla från Stockholm: Skarpnäck, Enskededalen, Norra Hammarbyhamnen och Södra stationsområdet . I de kvarter som de använt som beräkningsunderlag ligger exploateringsgraden på 1,2–2,3, och hushöjden är 3–9 våningar (Rådberg & Friberg 1996, s. 74). Som vi sett är nittiotalsområdena i denna avhandling mindre täta. Eftersom de inte utgör någon storstadsbebyggelse, kan man också förvänta att de har en lägre täthet än Rådberg & Fribergs exempel.

Om vi istället relaterar nittiotalsgårdarna till efterkrigstidens bostadsbyggande så ser vi att de är tätare än den ”normalexploatering” som anges i handboken Bygg (1962 i Rådberg 1988, s. 362). För lamellhus i tre våningar angav Bygg ett nettoexploateringstal på 0,4–0,55, för hus i fyra våningar 0,5-0,65. Nittiotalsgårdarnas täthet närmar sig istället de mera

28. Enligt Bostadens grannskap skall den disponibla friytan på kvartersnivå vara lika stor som den sammanlagda våningsytan. Disponibel friyta är ett nettobegrepp. Med det menas användbara friytor som kan nås inom 50 meter från entré utan att passera trafikytor för motorfordon. Eftersom det är ett nettobegrepp så behöver den totala obebyggda marken vara större. Med en beräkningsmodell, som Johan Rådberg utvecklat, kan man på ett enkelt sätt göra en översiktlig bedömning om detta värde uppfylls. Detta rymlighetsvärde uppnås om rymlighetstalet på kvartersnivå är ungefär 1,6. Översatt till exploateringstal innebär det följande värden: 0,48 för tvåvåningsbebyggelse, 0,52 för 3 våningsbebyggelse och 0,54 för fyravåningsbebyggelse (Rådberg 1986, s. 17-18). Vi ser att för samtliga miljonprogramsområden underskrids det aktuella värdet för trevåningsbebyggelse. I nittiotalsområden, där hushöjden varierar mellan två till fyra våningar, överskrids även det högsta värdet (e = 0,54).

högexploaterade Stockholmsförorternas. Enligt Rådberg ligger nettoexploateringsgraden för Hallonbergen, Bredäng Centrum, Fittja Centrum och Västra Flemingsberg i intervallet 0,8–1,0 (Rådberg 1988, s. 28).

När det gäller de studerade miljonprogramsområdena ligger deras täthet under handbokens Byggs ”normalexploatering”. De tillhör den del av miljonprogrammets flerbostadshusbebyggelse som har en låg till måttlig exploateringsgrad.[29]

Baskvalitet

När man granskar friytestandarden med Bostadsstyrelsen manual framträder en mycket tydlig skillnad mellan de två grupperna av områden. Miljonprogramsgårdarna uppfyller denna standard. Ett undantag är att ”gruppstorleken”, dvs. antalet hushåll i förhållande till lekplatser och sittplatser, kan vara för stor. Men de värden som relaterar till friytetillgången har varit enkla att uppnå. För nittiotalsgårdarna har det inte varit lika lätt att uppnå riktvärdena. På T1 var genomsnittsvärdet för användbara uteplatser för de båda gårdarna mindre än hälften av vad som förordas. På ingen av dessa gårdar uppnåddes det rekommenderade solvärdet.

Standardkraven i Bostadsstyrelsens *Gemensam trädgård* är samlade under tre huvudbegrepp: *uteplatser, växtlighet* och *klimat*. För dessa begrepp anges riktvärden för vad som skall betraktas som godtagbar standard på entrégården. Dessa riktvärden beskrivs i de följande tabellerna där granskningen av de studerade gårdarnas ”baskvalitet” har ställts samman.

Det i sammanhanget centrala begreppet *uteplats* förklaras i Gemensam trädgård på följande sätt: ”Mark som är iordningställd och utrustad för utevistelse (annan än förflyttning o d) räknas alltid som uteplats oavsett reell användbarhet för utevistelse. Hit räknas också annan mark, som utan att vara iordningställd och utrustad för ändamålet, bedömts som användbar för utevistelse, t.ex. rumsligt avgränsade gräsmattor, berghällar, skogsdungar etc. (Bostadsstyrelsen 1987, s. 7).” Uteplatsvärdet är ett nettobegrepp som anger användbar vistelseyta. Planteringar, gångvägar och oanvändbara impediment räknas inte hit. De riktvärden som anges för solvärden och uteplatsernas storlek bygger på Svensk byggnorm. Riktvärdet för växtlighet torde vara ett erfarenhetsbaserat mått.

29. Här använder jag Rådbergs kategoriindelning (se Rådberg 1988, s. 386).

Gemensam Trädgård (Bostadsstyrelsen 1987)	T1 större gård	T1 mindre gård	Läder-fabriken	Nevis-Borg
Uteplats: ”när uteplatsernas sammanlagda storlek ligger över 10m²/lgh och de upptar minst 20% av den obebyggda marken på entrégården” (s. 4).	4,7 m²/lgh 19% För litet utrymme per lgh Tillräckl. andel	0,5 m²/lgh 7% För litet utrymme per lgh För liten andel	4,9 m²/lgh 20% För litet utrymme per lgh Tillräckl. andel	8,4 m²/lgh 45% För litet utrymme per lgh Tillräckl. andel
Grupp: ”när det finns högst 30 lgh kring respektive uteplats på entrégården (småbarnslekplats m.m.)” (s. 5).	69 lgh För stor grupp	32 lgh Godtagbar storlek	21 lgh Godtagbar storlek	33 lgh Godtagbar storlek
Växtlighet: ”när växtligheten upptar minst 50% av marken och när den hårdgjorda marken inte enbart består av asfalt” (s. 8).	45% För liten andel	46% För liten andel	24% För liten andel	56% Tillräckligt
Klimat: ”när utrymmena för småbarnslek och uteplatserna för annan stilla utevistelse [...] får minst 5 timmars sol mellan 9-17 vid höst- och vårdagjämning. När de övriga uteplatserna har minst 1 timmes sol samma tid” (s. 10).	Uppnås på lekplats, men inte på alla privata uteplatser.	Ingen del av gården har 5 tim. sol.	Ingen del av gården har 5 tim. sol.	Uppnås på lekplats, men inte på alla privata uteplatser.

Figur 8.5 *Nittiotalsgårdarnas baskvalitet. Sammanställning av analys enligt ”Gemensam trädgård”.*

Gemensam Trädgård (Bostadsstyrelsen 1987)	Väster-berga	Tegelbruks-området	Åkershus två gårdar
Uteplats: ”när uteplatsernas sammanlagda storlek ligger över 10m²/lgh och de upptar minst 20% av den obebyggda marken på entrégården” (s. 4).	19 m²/lgh 30% Tillräckligt	12 m²/lgh 28% Tillräckligt	26 m²/lgh 38% Tillräckligt
Grupp: ”när det finns högst 30 lgh kring respektive uteplats på entrégården (småbarnslekplats m.m.)” (s. 5).	Tillräckligt många uteplatser	För stor grupp med 53 lgh	För stor grupp för lek
Växtlighet: ”när växtligheten upptar minst 50% av marken och när den hårdgjorda marken inte enbart består av asfalt” (s. 8).	55% Tillräckligt	62% Tillräckligt	82% Tillräckligt
Klimat: ”när utrymmena för småbarnslek och uteplatserna för annan stilla utevistelse [...] får minst 5 timmars sol mellan 9-17 vid höst- och vårdagjämning. När de övriga uteplatserna har minst 1 timmes sol samma tid” (s. 10).	Tillräckligt med sol	Tillräckligt med sol	Tillräckligt med sol

Figur 8.6 *Miljonprogramsgårdarnas baskvalitet. Sammanställning av analys enligt ”Gemensam trädgård”.*

Markslag

De två följande figurerna visar fördelningen mellan hårdgjorda markytor, som på de studerade gårdarna omfattade betongplattor, asfalt, sand, grus och kullersten, och de vegetationsklädda markytorna, dvs. gräs, buskplantering och odlingsytor. Man kan förvänta att det finns bättre plats för mera växtlighet på de rymligare och större gårdarna, än på de mindre. Detta antagande stämmer in på miljonprogramsgården i Åkershus, där drygt 80% av gården var grön och på nittiotalsgården i Läderfabriken, där motsvarande värde bara var 24%. Men detta utgör de extrema vär-

dena för denna grupp av gårdar. Vi ser också att fördelningen mellan gröna och hårdgjorda markslag var i stort sett den samma på miljonprogramsgården Västerberga och nittiotalsgården Nevisborg. Till Nevisborgs förhållandevis höga gröna värde bidrog konstruktionen med de två förgårdarna på ömse sidor om huvudgården, där cykelparkeringen fanns. På de tre miljonprogramsgårdarna samt på T1 var det möjligt att köra med större fordon på gårdarna, men inte på gårdarna i Nevisborg och i Läderfabriken.

Markslag	T1 Den större gården	T1 Den mindre gården	Läder-fabriken	Nevis-borg
Vegetationsytor	45%	46%	24%	56%
Hårdgjorda ytor	55%	54%	76%	44%
	100%	100%	100%	100%

Figur 8.7 Nittiotalsgårdarna, fördelningen av olika markslag

Markslag	Västerberga	Tegelbruks-området	Åkershus
Vegetationsytor	55%	62%	82%
Hårdgjorda ytor	45%	38%	18%
	100%	100%	100%

Figur 8.8 Miljonprogramsgårdarna, fördelningen av olika markslag

Redovisningens uppläggning

Redovisningen av de sex fallstudierna följer en gemensam mall. Varje fall inleds med en ”ögonblicksskildring” och några sammanfattande reflektioner över gården sedd med forskarens ögon. Därefter följer en beskrivning av de planeringsidéer som varit väsentliga för utformningen av utemiljön. För nittiotalsgårdarna behandlas också bebyggelsens täthet och gårdarnas dimensionering. Efter denna bakgrundsbeskrivning följer den bild av boendemiljön som förmedlades av de intervjuade representanterna för respektive bostadsföretag. I miljonprogramsexemplen samt för

Nevisborg ingår också intervjuer med representanter för den lokala hyresgästföreningen. Därefter beskrivs och analyseras gårdarnas utformning och karaktär, med de moment som redovisats i metodologikapitlet.

Efter denna beskrivning av miljön gjord utifrån ett utifrånperspektiv, redovisas intervjuerna med de boende. Denna del inleds med en beskrivning av intervjupersonerna. Därefter beskrivs och diskuteras deras förhållningssätt till gården och rymlighetens betydelse för just denna gård. Varje fallstudie avslutas med en sammanfattande diskussion av gårdens användbarhet.

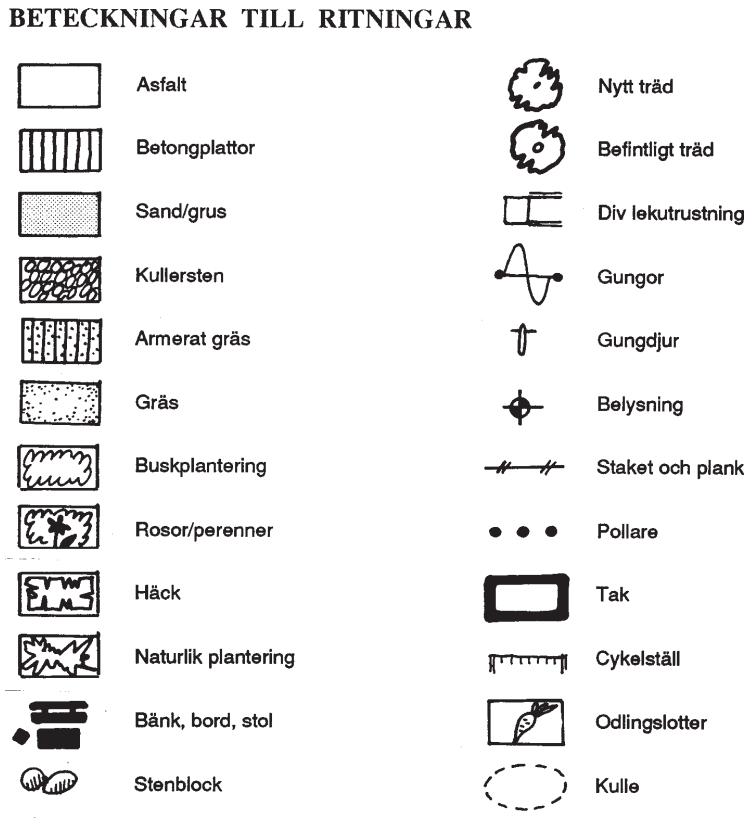

Figur 8.9 *Beteckningar till ritningar.*

9 T 1

Denna måndag i mitten av augusti är det skönt sommarväder. Skolorna har ännu inte börjat. De båda gårdarna är tomma när jag passerar mitt på eftermiddagen. Men i passagen mellan gårdarna ser jag Maria. Hon är på sin uteplats. Hennes son badar i en liten plastbassäng. Samtidigt sitter tre äldre människor och pratar på en balkong. Vid femtiden är det fortfarande varmt och skönt. På gårdarna är ingen utomhus. Halv sju kommer en ung kvinna ut på sin uteplats på den större gården. En kvart senare cyklar en pojke i sjuårsåldern runt, runt på gårdens gångvägar, och hans några år äldre bror sparkar en fotboll mot ett av husen. Att ingen klagar på bollspelet beror nog på att det innanför denna husvägg bara finns förråd. En timma senare är pojkarna ensamma om att njuta av den milda sommarkvällen på gården. En bil kör in och parkerar tillfälligt på gården. Nu kommer en lite äldre pojke ut och cyklar. På fältet norr om kvarteret spelar samtidigt ett gäng pojkar fotboll.

Dagen efter är det också soligt och varmt. Utelivet visar ingen större skillnad mot igår när jag kommer och går på gårdarna. Enstaka människor kommer och går. Vid tvåtiden badar två barn på Marias uteplats. Vid femtiden ser jag en kvinna och ett barn på en balkong vid den mindre gården. En timme senare har de gått in och det är helt tomt utomhus där, liksom på den stora gården. I passagen mellan gårdarna har Elsa kommit ut på sin balkong. En man i tjugoårsåldern cyklar snabbt över den större gården. En ung kvinna parkerar sin cykel och går in i ett av husen.

När man rör sig längs med Rekrytgatan mot stadens centrum är det lätt att slinka in på den första och mindre av gårdarna. Man leds i en båge förbi husen och kommer snabbt fram till den gång- och cykelväg som delar upp kvarteret i två gårdar. Till höger ser man den gamla oxelallén vid Rekrytgatan och till vänster ett öppet fält, som visar att T1 ännu inte är färdigbyggt. Här finns nu en bollplan och lite lekanordningar. Om allésidan upplevs som framsida, är detta kvarterets baksida, där man blickar ut över den obebyggda tomten och har ett parkeringshus direkt på vänster hand. Passagen genom kvarteret är tänkt som en genväg till parkeringshuset. Härifrån kommer man också in på den stora gården. Utan att

nämnvärt behöva vika av från sin raka kurs tar man sig snabbt över detta gårdsrum, och genom ett valv i huset kommer man åter ut på Rekrytgatan, som där allén slutar viker av i nittio graders vinkel.

Den beskrivna rörelsen genom kvarteret visar på ett av områdets karakteristiska drag. Det är lätt att ta sig in på gårdarna. Den mindre gårdens öppning mot Rekrytgatan är bred och gränsen mot detta mera privata område är vag. Öppningar på samtliga fyra sidor gör även den större gården rätt lättillgänglig.

Vid mina besök i kvarteret hade gårdslivet inte haft någon större omfattning.[30] Jag såg aldrig någon som vistades ute på den mindre gården. På den större såg jag några barn. Mina intryck från gårdarna under en augustivecka och några dagar i september stämde överens med fastighetsskötarens erfarenheter. Enligt honom användes inte den mindre gården alls och den större användes ”sällan”.

Bostadsområdet T1 är byggt på tidigare militär mark. Detta halvcentrala och 28 hektar stora markområde frigjordes när Svea trängregemente upphörde 1985. Det kvarter som studeras ligger i utkanten av den tätaste delen av T1. Härifrån är det en dryg kilometer till Stora Torget i stadskärnan. Kvarteret gränsar till ett mindre industriområde som delar stadsdelen i två delar. På den andra sidan av industriområdet är bebyggelsen lägre och glesare. De studerade gårdarna utgör ett långsmalt slutet kvarter. Den gamla oxelallén längs med Rekrytgatan förankrar de nya husen på platsen.

Figur 9.1 *Den större gården på T1 i början av augusti 1998. Bilden är tagen vid sextiden på kvällen.*

30. I anslutning till intervjutillfällena gick jag flera rundor i kvarteret. På den större gården vistades jag också då och då under stunder som varade mellan 10 till 30 minuter. Observationerna gjordes 10-14 augusti, 24-25 augusti samt 7 september, 1998.

Figur 9.2 Det undersökta områdets läge i Linköping.

Figur 9.3 *Det undersökta kvarteret vid Rekrytgatan på T1.*

Bakgrund, planeringsideal och utformningsidéer

Planläggningen inleddes med en arkitekttävling. Det kontor som vann tävlingen fick uppdraget att vidareutveckla sitt förslag. Men den översiktliga planen över hela T1-området och efterföljande detaljplaner arbetades fram av den arkitekt, som tidigare påbörjat kommunens planarbete för T1. Planområdet delades upp mellan fyra olika byggherrar. Det studerade kvarteret tillhör det allmännyttiga Stångåstaden AB:s bestånd, och det ritades av det vinnande arkitektkontoret. Här flyttade hyresgästerna in 1994. I underlaget till följande bakgrundsbeskrivning ingår intervjuer

med den ledande arkitekten i det vinnande kontoret, här kallad ”arkitekten”, den arkitekt som gjorde planarbetet, här kallad ”planarkitekten”, den landskapsarkitekt som ritade utemiljön samt dåvarande stadsbyggnadschef.

T1 präglas av åttiotalets ideologiska omorientering av stadsbyggandet. Här är reaktionen mot miljonprogrammets enhetliga form av flerfamiljsbebyggelse tydlig. De grundläggande målsättningarna i tävlingsprogrammet handlade om att ta hänsyn till det centrala läget, om anpassning till kringliggande bebyggelse och att skapa en varierad bebyggelsemiljö. Det fanns också uttalade sociala intentioner för området. Under slutet av sjuttiotalet utvecklades vad som kommit att kallas för ”Linköpingsmodellen”. Det var ett sätt att försöka tillmötesgå den nya sociallagstiftningens intentioner om att ge bättre uppmärksamhet åt människors sociala behov inom samhällsplaneringen. Även planeringen av T1 vilar på denna tradition.

Ett område med stadsmässig karaktär

När man promenerar genom det som en gång var T1:s gamla kasernområde, rör man sig längs gator som omges av slutna kvarter med hus i övervägande fyra till sex våningar. Här och där kan man kika in på gårdarna och deras grönska, men för övrigt är det de slutna gaturummen som skapar upplevelsen av området. Den något strama gatubilden luckras ibland upp av en smal förgårdsmark med grönska, men annars möter husen trottoar och gata direkt. I stadskärnan tillhör affärer och andra verksamheter i bottenvåningarna gaturummens attraktioner. Med något undantag är det bara bostäder på bottenplanen här på T1.

När området planerades var den stadsmässiga karaktären självskriven. Enligt planarkitekten hade det funnits en allmän övertygelse, om att på T1 skulle man ”verkligen försöka åstadkomma den här stadsmässigheten”. Denna inriktning förankrades i plandokumenten. Den befästes också i ett ”miljöprogram”, som planarkitekten arbetade fram i kontakt med de olika byggherrarnas arkitekter. I dessa förhållningsregler beskrevs hur man skulle uppnå den traditionella kvartersstadens rumslighet. Kvarteren skulle avgränsas med ”gatuhus” i fyra till fem våningar och ha slutna hörn, för att ge området en ”stadsmässig karaktär”. Miljöprogrammet innehöll inga direktiv för gårdsrummen, förutom att bostadshusens entréer i första hand skulle vändas mot gården, men att de också skulle ha kontakt med gatusidan via genomgående trapphus eller portar.

Arkitekten menade att det i första hand var områdets centrumnära läge som motiverat den urbana karaktären. Tanken var att den nya bebyggelsen skulle efterlikna ”innerstaden” både till karaktär och till funktion. Stadsmässigheten sågs som en lösning på uppgiften att formmässigt knyta ihop det nya med det gamla.

Man kan betrakta T1 som något av ett stadsmässigt experiment i Linköping. Här introducerades de urbana stadsbyggnadsidéerna i stadens bebyggelse. De förebilder som de intervjuade arkitekterna hänvisade till var från Stockholm och andra större städer. Bostadsområdet Skarpnäck beskrevs som en viktig inspirationskälla. Även Minneberg, ett annat bostadsområde i Stockholm, nämndes samt, i lite mera allmänna ordalag, ”bostadsmiljöer” i Berlin och Wien.

Grannskapet som planeringsmodell

> Bostadsområdet skall inte enbart ge människor en bostad. Bostadsområdet skall vara en levande växtplats för områdets barn och ungdomar men också för vuxna och gamla. Människor fäster mycket stor vikt vid valet av bostad och bostadsområde. Det vilar därför ett stort ansvar på samhället att vid planeringen av bostäder och bostadsområden försöka tillgodose människors behov och önskemål. (Ur skol- och socialnämndens ramprogram för området, vilket ingick i det underlagsmaterial som tävlingsdeltagarna fick.)

De sociala mål som formulerades för T1 handlade om att uppnå en allsidigt sammansatt befolkning, att stadsdelen som helhet skulle kunna erbjuda en total boendeservice när det gällde barnomsorg, skola och hemtjänst, och att planeringen av bostadsområdet skulle syfta till att stödja gemenskap och kontakt mellan människor och deras möjligheter till en rik fritid. Grundläggande för dessa mål om grannsamarbete, socialt engagemang och ansvarstagande var att forma grannskap. Stadsdelen bröts upp i delområden om runt 250 bostäder. När T1 planerades fanns tankar om att vidareutveckla Linköpingsmodellen till ett ökat medborgarinflytande över beslut som berörde kommunens service i området. Den starka roll som det sociala perspektivet initialt haft i områdets planering kom att försvagas i samband med växande sparkrav och en genomgripande omorganisering av kommunens förvaltningsstruktur i början på nittiotalet.

Bebyggelsens täthet

T1 har en tämligen hög exploateringsgrad i jämförelse med tidigare utbyggnadsområden i Linköping.[31] Ur intervjuerna och planeringsdokumenten framträdde en rad motiv för en med Linköpingsmått relativt hög exploateringsgrad. Några av motiven kan beskrivas som ”stadsbyggnadspolitiska”. De handlade om att det centrumnära läget borde utnyttjas till så många bostäder som möjligt, att högre hus gav underlag för en ökad tillgänglighet genom hiss och att ett rejält befolkningstillskott skulle stödja stadskärnans handel och verksamheter. De motiv, som kan beskrivas som ”stadsbyggnadsideologiska”, handlade om att en stadsmässig karaktär uppnås genom hög täthet. Planarkitekten menade att tätheten var viktig för att uppnå innerstadskaraktär.

Som vi ser fanns det starka kopplingar mellan en stadsmässig karaktär och en förhållandevis hög täthet. Men att denna koppling inte var självklar för alla inblandade arkitekter antydde arkitekten, som menade att det inte fanns någon enhetlig syn på hur tätt man borde bygga bland de tre arkitektkontor som vunnit första till tredje pris i tävlingen. En ytterligare drivkraft för ett högt markutnyttjande var exploateringsekonomin och byggherrarnas önskan om att få in många lägenheter på den mark de tilldelats. I tävlingsförslagen åskådliggjordes olika grader av täthet. Förslagen utgjorde härigenom en form av utredningsmaterial för denna fråga. Det vinnande förslagets nivå blev vägledande för den vidare planläggningen.[32] Enligt planarkitekten förekom inte någon form av mera systematisk kartläggning av markbehovet för olika ändamål. I det skrivna materialet har jag inte heller funnit någon ansats att formulera det grönas utrymmesbehov.

Det kvarter som studerats tillhör den tätare och mera stadsmässiga delen av T1. I den detaljplan som reglerade utbyggnaden av detta delområde beskrevs tätheten med uttryck som ”relativt hög exploatering” och ”en bebyggelseskala som anknyter till den relativt näraliggande stadskärnan”. Ett mera konkret mått var att planen gav klartecken för 80 lägenheter. Utbyggt kom området att innehålla 98, dvs. nära 20% fler.

---

31. I sitt examensarbete vid arkitektskolan i Lund beskrev arkitektstuderande Sofia Edlund fem flerbostadshusområden i Linköping byggda under perioden 1959-1990, däribland T1. Av de genomsnittliga bruttoexploateringstal som redovisades där framgår att T1 var det tätaste området. Täthetstalen var följande:

Fridhem: 0,56 (1950-tal), Johannelund: 0,61 (1960-tal), Skäggetorp: 0,51 (1970-tal), Lambohov: 0,37 (1980-tal), T1: 0,78 (1990-tal). Värdet för T 1 avser den tätaste delen som ligger närmast stadskärnan (Edlund 1995).

32. I tävlingsförslagen varierade antalet lägenheter från runt 1100 till ca 1600. Det vinnande förslaget innehöll 1260 lägenheter.

Enligt dåvarande stadsbyggnadschefen hade det inte förekommit någon större tveksamhet om att välja en rätt hög exploateringsgrad, när området började planeras. Ett mera kritiskt förhållningssätt till exploateringsgraden hade arkitekten när han i efterhand reflekterade över denna fråga. Han menade att funktionella krav på utemiljön hade kommit ”lite i skymundan” under planeringen. Mycket av kraften hade gått till diskussioner om husen. Han antydde att tätheten borde ha uppmärksammats mera under planeringsskedet. I det följande citatet reflekterar han över målsättningen med den stadsmässiga karaktären.

> Jag tror vi var lite förblindade av det där med [...] dels att vi tvingades exploatera alldeles för hårt, och dels att vi var lite granna förblindade av tron på det här stadsmässiga. Det tror jag. Att vi inte då tog chansen att göra mera skyddade gårdar och, med mera grönytor och uteplatser. Programmet var inte riktigt rätt i det fallet, kan man säga (arkitekten).

Planarkitekten berättade att han fått negativa reaktioner på tätheten från boende i området. Ambitionerna att skapa stadsmässiga kvaliteter hade lett till att vissa lägenheter fått mindre bra lägen. Även han lyfte fram motsättningen mellan den stadsmässiga karaktären och funktionella boendekvaliteter.

> Ibland undrar jag [...] jag har träffat folk som har bott på T1 och tycker att det är hemskt, för att det är så mörkt och tätt. Dom har suttit i någon lägenhet och hamnat precis mitt för en vägg, och så har dom tyckt att det där är väl onödigt det där med gatubild och stadsmässighet, det gagnar ju inte oss hyresgäster. Vi skulle mycket hellre ha träd utanför (planarkitekten).

Intentionerna för gårdarna

Ur intervjuerna framträdde en osäkerhet om hur man skulle hantera gårdarna. De utgjorde på sätt och vis en ny planeringsuppgift. Genom att vara mindre rymliga skiljde de sig från det traditionella ytterstadsområdets gårdar. Ambitionen om en stadsmässig karaktär gav ett annat sammanhang till miljögestaltningen. Här, liksom i många andra åttio- och nittiotalsområden konfronterades efterkrigstidens intresse för funktionella kvaliteter mot det postmoderna intresset för bebyggelsens karaktär och form.

> Ja man vill ju alltid att det skall vara ett folkliv så klart och att uteplatserna skall nyttjas och att barnen skall ha någon närmiljö att kunna vistas i, som dom tycker är kul, men det må jag ju säga, att det är ju inte mycket till lekplatser här. Det är ju bara att erkänna det. [...] men det är klart att,

> nej man vill ju liksom att brukarna skall tycka om det, att dom skall kunna gå ut och sätta sig på soffan, kanske på en filt. Men det gör man inte här. Det kanske inte jag heller hade gjort (landskapsarkitekten).

I intervjun hänvisade landskapsarkitekten inledningsvis till det synsätt som han blivit inskolad i. En gård skall kunna användas aktivt av sina invånare. Men detta synsätt var inte oproblematiskt här. Motsättningarna mellan förebilden och de förutsättningar som fanns på platsen var tydliga. I landskapsarkitektens resonemang dyker en annan förebild upp – ”innerstadsgården”. Med stenstadens begränsade gårdsrum som referens, i stället för ytterområdenas mera rymliga och gröna gårdar, blir inte det begränsade markutrymmet lika problematiskt. Av ”innerstadsgården” kan man inte förvänta sig samma rymlighet.

Gården som plats för lek och rekreation

> Men är det inte så att lekplatserna används inte i Linköping på gårdarna överhuvudtaget mycket, för att alla har sina barn på dagis (arkitekten)?

Det fanns en insikt om att det skulle bli en hel del barnfamiljer som flyttade in i de nybyggda bostäderna. Hur såg arkitekterna på detta förhållande? Av tradition har bostadsgården setts som barnens revir. Men denna utgångspunkt ifrågasattes av arkitekten, när han menade att gården inte var så viktig som lekmiljö i ett samhälle där barnen tillbringar sina vardagar på daghemmen. Det var ett påstående som han sedan skärskådade närmare.

> Nej, jag tror att vi helt enkelt var lite dels förblindade av den där tanken att barnen leker inte på gårdarna längre, så vi behöver inte ha så mycket grejer där. Det andra var väl också då, att man ville dra in lite grand av den här hårdgjorda miljön inne på gårdarna från gatorna, därför att man ville bygga stadsmässigt. Jag tycker det där var en miss, det var en miss alltså (arkitekten).

Enligt arkitekten hade planeringen av T1 präglats av ett stort intresse för miljöns visuella karaktär. Detta förhållande betraktade han som en sannolik förklaring till att barnens behov inte uppmärksammats i så hög grad. Även landskapsarkitekten valde att ge leken en nedtonad roll på gårdarna. Han deklarerade att: ”leken här, den har fått stryka på foten, det kan jag säga direkt”. För honom hade det varit ett medvetet val att inte låta utformningen styras för mycket av en anpassning till barnens lek.

> För ibland tycker jag nog att vissa innerstadsgårdar, där kravet har funnits på stora lekplatser, då blir det ingenting annat, och dom tycker inte jag blir bra.

I den bredaste delen av den större gården placerade landskapsarkitekten en ”samlingsplats” för invånarna. Den innehåller en sittplats och en mycket liten lekplats”. Mest inbjudande är kanske det lilla område som ligger utanför gårdarna, som en grön remsa mellan kvarteret och industriområdet. Den intima miljön utgjorde en kontrast gentemot gårdarna.

Gården som stadsrum

Ambitionen att utveckla en stadsmässig karaktär kom även att omfatta utemiljön i kvarteren. Resultatet av denna ambition är intressant att lyfta fram. Vi kan urskilja två principer för hur denna stadsmässighet skulle uppnås. Den första var att även låta gårdsrummen närma sig de offentliga stadsrummens karaktär. Denna idé har lett till förhållandevis omfattande hårdgjorda ytor och en mera representativ utformning av gårdsmiljön. En produkt av denna princip är utformningen av samlingsplatsen på den större gården.

> Jag tycker det är stadsmässigt och att det hör hemma i denna typen av gård. Så att det var en central punkt. Torget skulle dit, ett stort torg. [...] Jag hade kanske velat centrera det lite hårdare, men som sagt här fanns ytan (landskapsarkitekten).

För denna plats, av landskapsarkitekten kallad ”torget”, var stadsbyggnadselementet torget förebild. Landskapsarkitekten menade att detta offentliga stadsrum stämde väl överens med områdets allmänna karaktär, och det har här transponerats till gårdsmiljö. ”Torget” skulle ramas in med ett antal ljuspunkter och ett av träden har belysts underifrån som en effektfull åtgärd. Dessa arrangemang var tänkt att skapa ”en viss stadskaraktär eller innerstadsmiljö”.

> Det är klart det där med portiker och grejer, det va väldigt inne på 80-talet, det gör ju att man drar fram gångvägar överallt som man kanske inte annars skulle ha gjort. Annars har man ju ingen nytta av en portik (arkitekten).

Den andra principen innebär att man gör gårdarna mera tillgängliga även för andra än deras egna invånare. Enligt arkitekten hade det varit en allmän idé att man skulle skapa inblickar in i gårdsrummen och på så sätt få en mera intressant och rumsupplevelse i bebyggelsen. Att använda portiker och andra öppningar i kvarteren var något av ett mode på åttiotalet, me-

nade han, och en idé som ”definitivt” utgjort en av de gemensamma utgångspunkterna för planeringen av T1. Det hade också funnits en allmän föreställning att människor inte bara skulle kunna kika in på gårdarna utan också kunna röra sig fritt genom kvarteren. Det var både ”rumsupplevelser” och möjligheterna att ”smita igenom”, och ”komma fram snabbt” som eftersträvades. Man skulle även kunna cykla igenom kvarteren.

Vi ser att båda dessa principer innebär att skillnaderna mellan gården, det mera privata stadsrummet, och de offentliga stadsrummen minskar. Dessa intentioner står också i stark konflikt med den gängse föreställningen om gården som de boendes revir, och i motsättning till möjligheterna att skapa en avskild och skyddad miljö. Vid intervjun framgick att arkitekten varit medvetenhet om den inneboende konflikten, något som även bostadsföretaget varnat för under planeringen. Men idéerna har ändå fått genomslagskraft.

Den tolkning som man här har gjort av stadsmässighet på gårdsnivå är långt ifrån självklar. I den traditionella kvartersstaden finns en skarp gräns mellan de privata eller halvprivata gårdarna och den offentliga gatan. Gårdarna kan ibland inrymma en frodig och skyddad trädgårdsmiljö. På de studerade gårdarna lyser det trädgårdslika, blommorna och en intim rumslighet med sin frånvaro.

Övriga förutsättningar, skötselanpassning och växtval

Kvarteret innehåller enkelsidiga lägenheter som vänder sig in mot gårdarna. Enligt brandskyddets krav måste husen därför kunna nås även från gårdssidan vid brand. Detta behov ställde krav på hårdgjord uppställningsplats för stegvagn på nio meters avstånd från fasaderna runt hela gårdarna samt tillräckliga bredder och svängradier på anslutande gångar. Landskapsarkitekten betonade att dessa krav hade inneburit en stark styrning av gårdsrummens utformning, vilket bl.a. lett till en hög andel hårdgjord mark. Det framgick att bostadsföretagets önskemål om en skötselvänlig utemiljö också påverkat utformningen i hög grad. Landskapsarkitekten var väl insatt i dessa intentioner, eftersom det var han som utarbetat deras anvisningar för en skötselanpassad projektering. Anvisningarna innebar en styrning av utformningen och en begränsning av växtvalet. Onödigt beskärningsarbete skulle undvikas genom medvetet växtval och växtplacering. Arterna skulle vara tåliga och lättskötta, och skötselpersonalen skulle helst ha erfarenheter av de växter som valdes. Vissa arter skulle undvikas helt. Till dessa hörde alla typer av taggiga buskar, vilket också inkluderade rosor. Perenner var man också mycket restriktiv med.

Gårdens rymlighet

> Och jag måste säga, att själv tycker jag det, att i en innerstadsmiljö, så ska det vara lite trångt. Det hör till tycker jag (landskapsarkitekten).

Det framgår att målsättningarna om att ge området en urban karaktär även påverkat landskapsarkitektens syn på gårdarna. Han menade att trånga gårdar på sätt och vis ”hör till” upplevelsen av innerstadsmiljö. Men det framgår att han också såg det begränsade markutrymmet som en restriktion för gårdsmiljön. Även han menade att tätheten över lag var ”väldigt hög” i T1-området.

> När vägen genom var ritat, och gångvägarna till entréerna och uteplatserna var gjorda, ja, då fanns det ju inga ytor kvar (landskapsarkitekten).

Förutsättningarna var olika för de två gårdarna. Landskapsarkitekten menade att för den mindre gården var gränsen sannolikt nådd för vad som kunde bli ”en fungerande utemiljö”. På den större gården fanns bättre förutsättningar. Men även här innebar kvarterets täthet restriktioner. Landskapsarkitekten menade att det inte fanns tillräckligt med plats för att både utveckla en lekmiljö och att åstadkomma en gård som var trevlig att se ut på. Det begränsade utrymmet innebar med andra ord en valsituation. Det var det senare alternativet som han valde. En gård belamrad med skrymmande lekutrustning ansåg han inte vara attraktiv. Den minimala lekplats, han ritade in, vände sig till de allra minsta barnen. De äldre barnens behov av lekutrymmen fick, menade han, tillfredsställas utanför gårdens gränser.

En bild av boendemiljön

Den följande bilden av T1 som bostadsmiljö bygger på intervjuer med sex personer med olika ansvarsområden inom bostadsföretaget. Ur intervjuerna framträdde en viss stolthet över T1. Området var ”något utöver det vanliga”. Det kunde knappast förknippas med den gängse bilden av allmännyttans bostäder. Här fanns en variation i lägenhetsplaner, i hushöjder, i en blandning av både gammal och ny bebyggelse och i olika upplåtelseformer.

Social miljö

Omflyttningen i detta kvarter var betydligt högre än genomsnittet för företagets totala bestånd.[33] I nybyggda bostadsområden kan omflyttningen vara hög, men omflyttningen borde ha minskat på T1, menade tjänstemännen. Hög omflyttning i ett bostadsområde brukar ofta förknippas med sociala problem. Men någon sådan koppling fanns inte här. Företaget fick få störningsanmälningar från T1 och enligt deras uppfattning betraktade hyresgästerna T1 som ett tryggt område. Hyresgästerna verkade trivas bra över lag. Vad som sannolikt påverkade omflyttningstalen var hyresnivån, tillsammans med den relativt stora grupp av studenter och andra yngre hushåll, som flyttade ofta. Bostadsföretagets tjänstemän ansåg att det var en ”ganska blandad sammansättning”, en ”normal befolkning” och ”rätt mycket invandrare”, som bodde i deras lägenheter på T1. I och med det nära läget till universitet var området attraktivt för studenter. Studenterna bodde inte enbart i de särskilda ungdomslägenheterna. Det var inte ovanligt att de även delade på de större lägenheterna. Tjänstemännen påpekade också att det var relativt mycket barnfamiljer som blivit invånare på T1.

För– och nackdelar

> Jag tror att det är väldigt många som skulle vilja bo på T1 för planlösningar och så är väldigt bra. Det ligger nära stan och så vidare. Det har många fördelar, men det har en stor nackdel också, hyran.
> – – –
> Det är ju dom kommentarerna man får, att folk trivs i området, det ligger relativt centralt och det är gångavstånd, men att dom tycker kanske att det är lite dyrt.

Här beskriver två av bostadsföretagets tjänstemän T1-området. Båda lyfter fram det centrala läget som en av områdets goda sidor. De intervjuade tjänstemännen var också odelat positiva till bebyggelsens karaktär. Den ansåg att den var betydligt mera tilltalande än miljonprogrammets standardiserade bostäder i stadens utkanter. De poängterade också att inslagen av bevarade gamla byggnader och uppvuxna träd bidrog till känslan

33. Enligt bostadsföretagets statistik var omflyttningen 44% i det studerade kvarteret 1998. Motsvarande värde för bostadsföretagets samtliga 19 000 lägenheter var 27%. För femårsperioden 1994–98 var den genomsnittliga omflyttningsfrekvensen för hela beståndet 26%. För kvarteret hade omflyttningen under denna period successivt ökat från 8% inflyttningsåret till det höga värdet 1998. (Källa: AB Stångåstaden.)

av att området inte var nybyggt. T1 hade fått ”färdiga kvaliteter”, och redan från början fanns en lummig grönska i området. Däremot betraktade de den förhållandevis höga hyran som en nackdel och även som en viktig faktor för hur T1 värderades. Det var rätt vanligt att hyresgästerna uppgav hyresnivån som motiv för att flytta ifrån området.

Tjänstemännen kunde inte förmedla några synpunkter från hyresgästerna om utemiljön och hade själva få kommentarer. Enligt fastighetsskötaren var hyresgästerna nöjda med skötseln av utemiljön. Någon självförvaltning, i den mening att de boende deltog i skötseln på ett organiserat sätt, förekom inte. Förutsättningar i form av lokal hyresgästorganisation saknades. Fastighetsskötaren ansåg att de aktuella gårdarna var bra utformade ur skötselsynpunkt. Området var ”lättskött”.

Kommentarer om tätheten

> Jag tycker att hela T1 är lite för kompakt med huskroppar. Nu finns ju Vallaskogen jämte, men jag tycker att det finns några exempel på, där huskropparna ligger alldeles för tätt.

En av tjänstemännen ansåg att tätheten tillhörde områdets största nackdelar. Han menade att exploateringsgraden blivit för hög. Problemen handlade inte bara om att husen låg för nära varandra, vilket innebar både insyn och begränsad utsikt, utan också om att utemiljön blev lidande. Enligt honom hade utemiljön en avgörande betydelse för hur hyresgästerna värderade bostadsmiljön. Tjänstemannen berörde också det kommersiella värdet i utemiljön. Den yttre miljön var ”otroligt viktigt” i det första intrycket som en potentiell kund fick. Kvarteret hörde inte till de tätaste delarna av T1, men det hade ändå blivit ”för tätt”, menade han.

Beskrivning av gårdarna

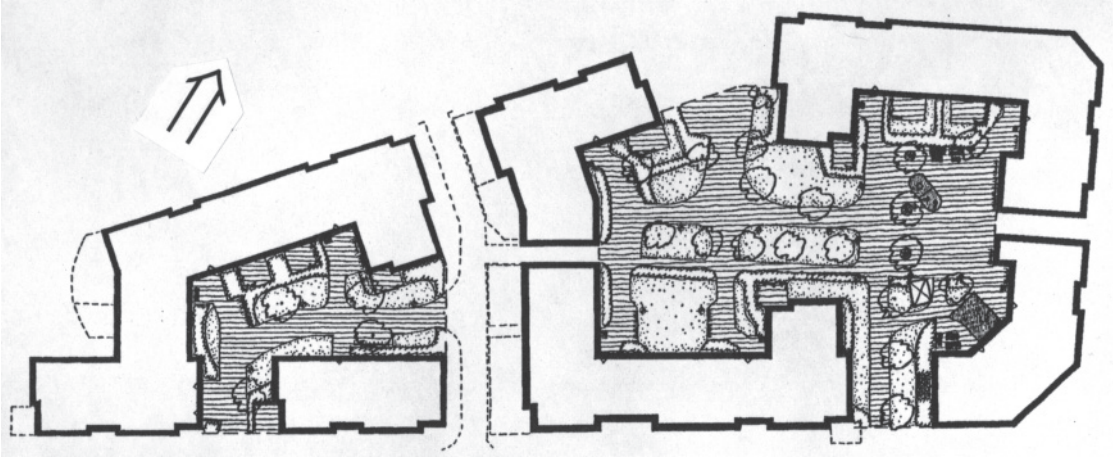

Figur 9.4 ”Den mindre” och ”den större” gården på T1. Skala 1:1000.

Båda gårdarna har ingått i studien. Den mindre omges av bostadshus i tre våningar. I anslutning till den större gården förekommer även fyra våningar, och mot gården har delar av husen trappats ner till två våningar. Entréerna är genomgående och man kan alltså ta sig in i trapphusen både från gårdssida och från gatusida. Huvuddelen av friytorna ligger inne på de två gårdarna. Men kvarteret innehåller också det lilla område jag kallat för ”baksidan”. Det ligger som en buffert mellan bostäderna och det angränsande industriområdet i väster. I denna avskilda miljö finns en liten småbarnslekplats med sandlåda, gungdjur och två bänkar. Där finns också några uteplatser, varav en tillhör kvarterets tvättstuga. Gårdarna har en sparsam möblering. De är öppna och lätta att överblicka. Den enda intima rumslighet finns i anslutning till de privata uteplatserna. Vid undersökningstillfället gav utemiljön ett vårdat och välskött intryck.

Den mindre gården domineras av den gångväg som lagts centralt i den långsmala gården och som binder samman husens entréer. Vid entrépartierna finns cykelställ och på den soligare gårdshalvan även en bänk. På den soligare gårdssidan finns också tre uteplatser i sydöstligt läge. De ramas in av lägre buskar och det finns även buskage mot fasaderna i andra lägen. Begränsade gräsytor fyller ut övriga markutrymmen. Ett par bänkar har placerats på gården, men det finns ingen samlad sittplats och inte heller någon antydan till lekmiljö.

På den större gården domineras den östra delen av det ”torg”, som varit en central gestaltningsidé för denna gård. På ”torget” har en begränsad lekplats smugits in med en minimal sandlåda och två gungdjur. På några meters avstånd från sandlådan finns gårdens enda sittplats, två bänkar med bord. I den östra halvan finns också en liten uteplats och ett litet förrådshus som tillhört det daghem som haft lokaler vid denna gård, men där verksamheten nu upphört. I den västra gårdshalvan möts den breda infarten från norr, där man kan angöra gården med bil, och de vägar som leder upp till de tre entréerna. De omgivande gräsytorna styckas upp i svåranvändbara bitar. På denna gård finns markutrymmen som kan användas till lek. Det går att cykla runt på gångar och övriga plattytor. Det finns en liten gräsmatta, som kan användas till bollspel och annat. Även på den större gården är kommunikationsytorna ett framträdande inslag i gårdsmiljön.

I kvarteret finns totalt 16 privata uteplatser kopplade till bostäderna i bottenvåningen. Husen i detta kvarter byggdes utan källare. Lägenhetsförråd och tvättstugor har placerats i bottenplanet. Detta förhållande innebär att det är färre bostadslägenheter som har markkontakt och uteplats. På den större gården finns fem privata uteplatser och på den mindre gården tre. Tre uteplatser ligger på ”baksidan” i en lugn och exklusiv avskildhet och tre uteplatser har placerats på den soligare sidan av passagen mellan gårdarna. Sedan finns ytterligare två som vänder sig ut mot Rekrytgatan. Huvuddelen av uteplatserna är inramade av buskage. Mot passagen avgränsas de med staket och mot Rekrytgatan med mur. Sju av uteplatserna består av en plattyta på runt 10–13 m². På övriga varierar storleken mellan 18 till drygt 40 m². På de större finns också lite gräs. Samtliga privata uteplatser är tämligen öppna för insyn.

Vegetation

Kvarterets grönska innehåller sex trädarter och tretton buskarter. Det är arter som bildar en robust grönska, som inte nämnvärt varierats inom området. Buskarna har i första hand använts för att mjuka upp fasaderna och rama in de privata uteplatserna. Perenna blommor och andra mera krävande växter hade varit bannlysta, genom de restriktioner som syftat till en skötselanpassad anläggning. På den större gården är de lönnar som bevarats från regementstiden en stor tillgång. Träden står fritt utan någon undervegetation. När området undersöktes antydde det obefintliga slitaget på den lilla gården och det begränsade slitaget på den större att det här var en miljö som barnen sällan använde. Växtligheten var då relativt

väletablerad. Huvuddelen av buskplanteringarna hade en sluten karaktär. De gamla träd, som flyttats inom området hade överlevt omställningen, men var inte i helt god kondition.

Sex lönnar hade bevarats på den större gården, när området byggdes ut. Vid undersökningstillfället 1998 var den största lönnen runt tio meter hög och hade en krondiameter på cirka nio meter. De övriga var mindre, 5-7 meter höga. Tre av de gamla lönnarna hade också flyttats till ”baksidan”. De nya träd som planterats på den större gården var av arter som inte blir lika stora. Av nio rönnar, två oxlar, två rosenaplar och en syrén hade bara enstaka fått en krondiameter på över 1,5 meter. Topphöjden låg i genomsnitt under fyra meter. På den mindre gården fanns inga sparade träd. Ett av de nyplanterade träden var av större kvalitet. Denna lind hade en krondiameter på knappt två meter. Fem mindre träd fanns också på gården. Buskagen i kvarteret var ofta uppbyggda av en medelhög buske som bukettapel, rönnspirea eller aronia som i kant mot gångväg eller gräsyta hade en lägre art, i de flesta fall en lågväxande spirea. Enstaka högre buskar stack upp som accenter. På hösten 1998 var det få buskar som blivit högre än en dryg meter. Växternas etablering var förhållandevis god.[34]

Gårdarnas dimensionering

Den mindre gården är drygt 500 m² och den större drygt 1700 m². Uttryckt i utrymme per lägenhet innebär det 16 m² för den mindre och 25 m² för den större gården. Den mindre gården är, som vi ser, inte bara mindre i absolut mening utan också räknat som utrymme per lägenhet. Det mindre gårdsrummet är 35 meter långt och bredden varierar mellan 11 till 17 meter. Det större gårdsrummet är 51 meter långt och bredden är som mest 34 meter och som minst 20 meter. Nettoexploateringstalet är 1, 05 för kvarteret.

Baskvalitet

I detta avsnitt relateras gårdarnas utemiljö till den standardnivå som rekommenderas i *Gemensam trädgård*. Det är uteplats, gruppstorlek, sol och andel grönska som kommenteras här, se också sammanställningen i

34. Både träd och buskage på den lilla gården vara i god kondition (dvs. >75% god växt), liksom de nyplanterade träden och huvuddelen av buskagen på ”baksidan”. På den större gården var huvuddelen av de nyplanterade träden och buskarna ”i god växt”. Av de sex bevarade träden var två i något sämre kondition. De flyttade träden var också i sämre kondition.

kapitel 8. På den mindre gården finns bara 0,5 m² ”mångsidigt användbara uteplatser” per lägenhet. Det är den lilla gräsmattan i gårdens mitt, som jag räknat som ”användbar uteplats”. Riktlinjen enligt *Gemensam trädgård* är 10 m²/lgh. På den större gården utgör de ”användbara uteplatserna” en tillräckligt stor andel av gården, medan utrymmet per lägenhet, 4,7 m², är för litet. På den större gården överskrids värdet för ”gruppstorlek”, dvs. 30 lägenheter, kraftigt. Här finns en lekplats till 69 lägenheter. Solanalysen visar att ”torget” på den större gården har tillräckliga solvärden. I detta värde ingår enbart skuggverkan från de omgivande huskropparna. De lönnar som står på torget skuggar både sittplats och lekplats under dagen. Lövskuggan kan var både önskad och oönskad beroende på väderleken. Torget ligger i den del av gården som har de bästa solvärdena. Sandlådan utanför det nedlagda daghemmet har 0–1 timmars sol. Den största gräsmattan har en lika låg solbelysning. Huvuddelen av de privata uteplatserna har mindre än fem timmars sol under den period som avses, dvs. mellan höst- och vårdagjämningen. På den mindre gården underskrids detta värde över hela gården. Drygt hälften av gårdarnas markutrymmen består av hårdgjord mark, resten är vegetationsklädd. I stort sett når de härigenom upp till *Gemensam trädgårds* riktlinje om att 50% av gårdens mark skall vara grön.

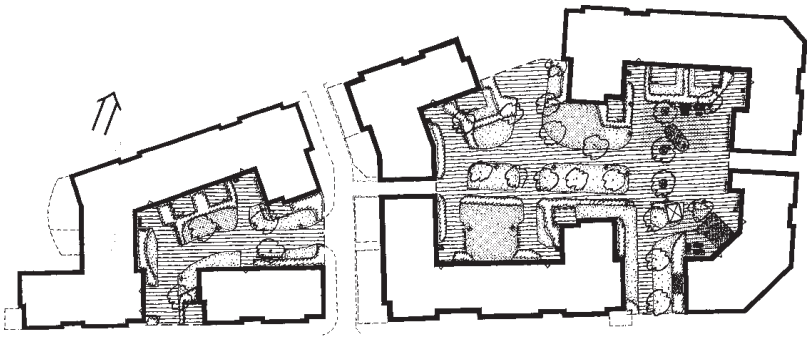

Figur 9.5 *Avgränsning av gemensamma ”användbara uteplatser”.*

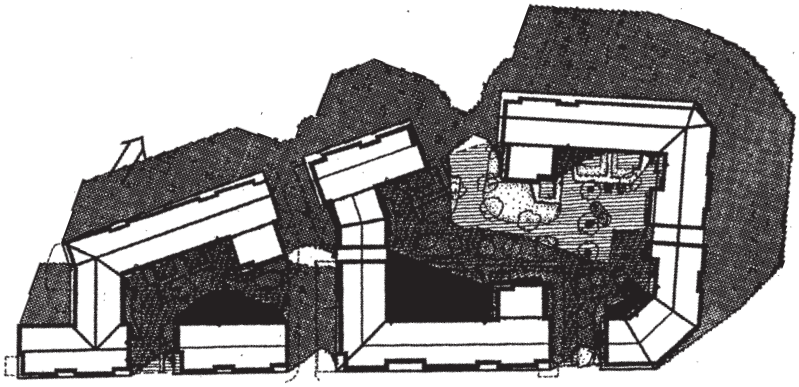

Figur 9.6 *Analys av solförhållanden i det undersökta kvarteret på T1. Svart färg anger 0–1 soltimmar, grå färg 1–5 soltimmar 9.00–17.00 vid vår- och höstdagjämningen. Övriga delar av kvarteret har minst fem timmars sol.*

Tabell 9.1 - 9.3

9.1 Kvarterets vuxna invånare

	Ungdomar /	Yngre medelålder /				Äldre medelålder /				Yngre äldre /			Äldre äldre	
Åldersgrupp/ hushållstyp	*20-24*	*25-29*	*30-34*	*35-39*	*40-44*	*45-49*	*50-54*	*55-59*	*60-64*	*65-69*	*70-74*	*75-79*	*80-84*	*85-89*	*Samtl. åldrar*
Kvinna	15	16	3	8	3	3	4	1	2	-	3	2	1	1	62
Man	12	12	7	3	1	4	3	1	1	3	-	2	-	1	50
Totalt antal boende 20 år-	27	28	10	11	4	7	7	2	3	3	3	4	1	2	112

9.2 Kvarterets barn och ungdomar

	Förskolebarn /		Skolbarn			
Åldersgrupp:	*0-5*	*6-9*	*10-12*	*13-15*	*16-19*	*Samtl. åldrar*
	14	4	4	2	9	33

9.3 Intervjupersonerna

	Ungdomar /	Yngre medelålder /				Äldre medelålder /				Yngre äldre		
Åldersgrupp/ hushållstyp	*20-24*	*25-29*	*30-34*	*35-39*	*40-44*	*45-49*	*50-54*	*55-59*	*60-64*	*65-69*	*70-74*	*75-79*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. kvinna utan barn	1	-	1	-	-	-	-	-	1	-	1	-	4
Ensamb. man utan barn	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Ensamb. kvinna med barn	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Ensamb. man med barn	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Samboende utan barn	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	4
Samboende med barn	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Samboende med barn och fler än två vuxna	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Totalt antal hushåll:	3	2	3	3	1	1	-	-	1	1	2	-	17
Totalt antal intervjuade personer:	4	2	3	3	1	2	-	-	1	1	2	-	19

Beskrivning av intervjupersonerna

Kvarterets invånare

Kvarteret innehåller 101 lägenheter, fördelade med 32 på den lilla gården och 69 på den större.[35] Här bodde i början av hösten 1998 sammanlagt 112 personer över 19 år. 62 var kvinnor och 50 män.[36] Sammantaget var det en relativt ung befolkning, 50% var i åldern 20–29 år. Av kvarterets barn och ungdomar var i stort sett hälften flickor och hälften pojkar. 14 var förskolebarn (0–5 år), 22 barn var i åldern 0–12 år. 35 personer hade inte Sverige som födelseland. Utöver Sverige fanns 11 nationer representerade, varav 8 var utomeuropeiska. I de fall de båda makarna i ett samboende par inte tillhörde samma åldersgrupp, har ”parets ålder” räknats efter den yngsta personen i tabell 9.1 och 9.3.

Urvalet

Totalt intervjuades 17 hushåll, 5 från den mindre och 12 från den större gården. Från den mindre gården intervjuades ett barnhushåll med två vuxna, ett hushåll med en ensamstående förälder (en kvinna), en ensamboende kvinna, en ensamboende man samt ett ungt par utan barn. Tre av dessa hushåll innehöll personer med utländsk härkomst. Lägenheterna kring den mindre gården kan nås via fyra trapphus. De utvalda hushållen var spridda i tre av dessa trapphus och på samtliga våningsplan. Två av hushållen hade uteplats. Ett av hushållen bodde i en lägenhet som saknade balkong.

Intervjugruppen från den större gården innehöll 5 hushåll med barn, 3 ensamboende kvinnor i olika åldrar, 1 yngre och 1 äldre ensamboende man samt 3 samboende par, varav ett var yngre, ett medelålders och ett äldre. Barnhushållen bestod av tre familjer med två föräldrar, varav en familj även hade en vuxen släkting inneboende, samt två barnhushåll med en ensamstående förälder (en kvinna och en man).

---

35. Lägenhetsfördelningen i det studerade kvarteret på T1 är 17% 1 r o kv/1r o k, 40% 2 r o k, 24% 3 r o k samt 17% 4 r o k och större. Sjutton lägenheter var vid undersökningstillfället speciella ungdomsbostäder och åtta så kallade omsorgslägenheter.

36. Uppgifter från riksskatteverkets folkbokföringsregister. Utdraget daterat 1998-08-06. Enligt uppgift från kommunens statistikansvarige var det inte möjligt att få uppgifter om samhörighet, dvs. om personer bor tillsammans, utan endast civilstånd (gift, ogift, änka/änkling). Det har därför inte varit möjligt att beskriva hushållsstrukturen för invånarna.

Husen kring den större gården innehåller fem trapphus. De tolv hushållen var spridda på samtliga våningsplan och i fem av de sex trapphusen. Två hushåll hade lägenhet med uteplats. Ett av hushållen hade inte balkong. Huvuddelen av de intervjuade hade bott i detta kvarter i mer än två år, varav åtta i fyra år, dvs. sedan husen var nybyggda. Två hushåll hade bott mindre än ett år i området.

Livssituation

Av de nitton personer som deltog i de sjutton intervjuerna studerade fyra personer på heltid, fyra var hemarbetande eller föräldralediga, sex personer förvärvsarbetade på heltid, en person på halvtid, en var långtidssjukskriven och tre var ålderspensionärer. Sju av de sjutton hushållen hade barn. Runt hälften varken arbetade eller studerade på heltid utan hade hemmet som vardagslivets bas. I fyra av barnhushållen var någon i familjen hemma med barnen hela dagarna.

Hur mycket av sin tid och fritid de intervjuade tillbringade i området varierade. En grupp var mycket hemma. En familj berättade att de ”aldrig” reste bort, vare sig på helger eller under somrarna. En medelålders man menade att han utnyttjade bostaden ”hur mycket som helst”. Men även det motsatta förhållandet förekom. Ett medelålders par tillbringade i stort sett varje helg under sommarhalvåret i sitt fritidshus. Ett ungt nyinflyttat par reste ofta till släkt och vänner i andra delar av landet. Fyra av de sjutton hushållen hade eget sommarhus och ytterligare några hushåll hade tillgång till fritidshus genom barn eller föräldrar. Men huvuddelen av de intervjuade hade inte tillgång till fritidshus på något av dessa sätt. En familj hade kolonilott. Runt hälften av hushållen saknade bil.

Även utbildningsnivån varierade. Hälften var högskoleutbildade eller bedrev högskolestudier. Övriga hade gymnasieutbildning eller studerade för tillfället på gymnasienivå. En person hade enbart folkskola. Intervjugruppens yrken speglade de skilda utbildningsnivåerna från akademiker som t.ex. ekonom och geolog till lägre administrativa tjänstemän, hantverkare samt personer som arbetade inom hemsjukvård och livsmedelsindustri. Pensionärernas tidigare yrken underströk också den blandade socioekonomiska sammansättningen.

Bostadsval, bostadsideal och passform

> Utav personliga skäl var jag tvungen att hitta någonstans att bo helt plötsligt akut och då hamnade jag här helt enkelt (medelålders man).

I intervjuerna avspeglades att valmöjligheterna på hyresmarknaden hade varit begränsade, mer för en del än för andra. Ett handikapp hade begränsat valfriheten kraftigt för en person. Med ett akut bostadsbehov, som flera redovisade, hade det också funnits få lägenheter att välja mellan. Några hushåll var nyinflyttade på orten. De hade inte närmare känt till bostadsmarknaden på orten. Men för rätt många av de intervjuade hade det varit ett förhållandevis medvetet bostadsval. Några personer ville bo kvar i en stadsdel de trivdes i, när de bytte lägenhet. Även om flera menade att det varit något av en tillfällighet att de hamnat i sin nuvarande bostad, hade de ändå gjort en positiv värdering av bostaden, när de bestämde sig för att flytta dit.

Huvuddelen av de intervjuade hade under sitt liv bott både i lägenhet och i någon form av småhus. Huvuddelen hade också tillbringat största delen av sin barn- och ungdom i villa, radhus eller annan bostadstyp med egen trädgård. Bland dem var några uppvuxna på landet på lantgård, i lantarbetarbostad eller liknande. En knapp tredjedel var uppvuxna i lägenhet. Hälften av de intervjuade hade under sitt vuxna liv enbart bott i lägenhet. Inom denna grupp fanns de yngsta av de vuxna hyresgästerna, men även flera personer i yngre medelåldern och någon äldre person. Den andra hälften hade bott i villa, radhus eller hus på landet huvuddelen av sitt vuxna liv eller växlat mellan eget hus och lägenhet. Huvuddelen av de intervjuade hade inte vuxit upp i Linköping utan flyttat hit på grund av studier eller arbete.

Hur motsvarade den nuvarande bostaden de intervjuades föreställningar om hur de ville bo? Som framgått var det ingen enhetlig boendegrupp, utan människor i olika skeden av livet och i skilda livssituationer. Tre grupper med relativt olika förhållningssätt till bostaden framträdde. Den första var de yngsta av de vuxna hyresgästerna. Denna bostad var en av deras allra första och den verkade motsvara deras önskemål rätt väl. Områdets läge var uppskattat. Det var nära till centrum, universitetet, lärarhögskolan och tekniska högskolan. Huvuddelen av de unga hyresgästerna var uppvuxna i villa med trädgård och var inflyttare till Linköping. Den andra gruppen var unga småbarnsföräldrar som tydligt deklarerade att de önskade en annan bostadstyp. Det ville flytta till radhus eller villa. De ville ha en markbostad med en lättillgänglig utemiljö för barnens skull. Flera önskade också en bostad som man ägde och hade kontroll över. De var inne i en annan fas i livet än de yngre kontraktsinnehavarna. Lägenheten betraktade de som ett första steg i en boendekarriär, och de hade planer på att flytta vidare så fort de avslutat sina studier och fått en mera trygg ekonomisk situation. Som småbarnsföräldrar hade de ett annat perspektiv på bostaden. För en kvinna var en markbostad en självklar bostadstyp för en familj med barn. Hon hade själv bott i

villa under sin uppväxttid. Villadrömmen var mer realiserbar för några, än för andra. För en av ensamföräldrarna var det ett bostadsideal som sköts på framtiden. Den tredje gruppen var de hushåll som lämnat sin villaperiod bakom sig. Med stigande ålder, och barn som för länge sedan lämnat hemmet, var lägenheten en boendeform som de uppskattade.

Det förekom också bostadspreferenser som inte var lika starkt kopplade till dessa tre skilda skeden i livet. Den tredjedel som inte tillhörde någon av de tre beskrivna grupperna var en tämligen heterogen grupp. Här fanns t.ex. de unga barnfamiljer som inte redovisade några flyttplaner. Till denna grupp hörde också den medelålders man som efter en period i villaboende och bostadsrätt nu bodde i denna hyreslägenhet. Den nuvarande bostaden hade han flyttat till i ett skede av livet när han behövt en lägenhet snabbt. Bakom de kritiska ögon som han betraktade det nuvarande boendet med, fanns en önskan om att bo på annat sätt. Gruppen av ”övriga” innehöll också en invandrad barnrik familj, som i sitt hemland bott i eget hus med trädgård. De hade en het önskan om få byta ut lägenhetsboendet mot ett enfamiljshus. Det var inte upplåtelseformen, ägandet, som var det centrala utan boendemiljön. För den intervjuade kvinnan var det egna huset den bostadsform hon varit van vid från sitt hemland och som hon menade var den bästa ramen för familjelivet. Hon saknade mycket den trädgård de hade haft tidigare i sitt hemland för barnens och sin egen skull, men också för den släkting, som bodde i denna utvidgade familj.

Man kan urskilja olika inställningar när det gäller preferenser för bostadens läge i staden. En man som var infödd linköpingsbo påpekade att T1:s läge passade honom utmärkt. Längre ut från centrum ville han inte bo. En motsatt inställning framträdde i intervjun med en man som var uppvuxen i ett av stadens ytterområden. Det framgick att han kände sig mera hemma i den typen av bostadsmiljö, han ville bo ”en bit från stan”.

Att bo på T1

Huvuddelen av de intervjuade hade en övervägande positiv syn på den nuvarande boende. De uttryckte detta förhållande med ord som: ”jättebra”, ”jag trivs ju så bra”, ”trivs mycket bra”, ”jag tycker det är jättefint” osv. Men det fanns också en grupp som inte var lika nöjda. De såg både för- och nackdelar hos bostaden och trivdes ”sådär”. Ett av hushållen var uttalat negativt till bostaden. Runt hälften av de intervjuade hade inte några aktuella planer på att flytta. Den grupp, som var mer eller mindre

inställda på att flytta redovisade olika individuella motiv för detta. De flyttningsbenägna barnhushållen framhöll att de ville ha en mera barnvänlig bostadsmiljö och avsåg då i första hand utemiljön.

> För det är ju mitt i stan, samtidigt som det är i utkanten. Vi har ju nära till naturen. Fem minuter bort till skogen har vi ju här. Och sju minuter ner till stan, så det kan inte vara bättre (medelålders kvinna).
>
> Och så är det ju liksom en bit ifrån stan. Om man vill ha lite lugn och ro, så behöver man ju inte bo mitt i smeten heller. Det är skön miljö och tyst och lugnt tycker jag (ung kvinna).

”Läget” framstod som stadsdelens stora fördel. Det var nära till stadens centrala delar. Flera hade också nära till sin arbetsplats eller utbildningsplats. Ett yngre par utan bil uppskattade att de båda hade mindre en tio minuters väg till arbete och utbildningsplats. En familj utan bil hade valt bostaden utifrån att den låg nära mannens arbete. Kvinnan, i citatet ovan, betonade att det inte bara var nära till ”stan” utan också till ”naturen”. Det var just det halvcentrala lägets fördelar som uppfattades som en stor kvalitet, med både närhet till centrum och till attraktiva grönområden. Det var både äldre och yngre som kommenterade detta förhållande. Av uppskattade promenadområden i närheten nämndes framför allt Vallaskogen. ”Trädgårdsföreningen”, Linköpings pärla bland de gamla parkerna var favoritmålet för en av småbarnsföräldrarna.

Även byggelsens karaktär framträdde som en av områdets främsta fördelar. ”Hela utseendet på området är trevligt”, menade en trettioårig kvinna. En annan kvinna använde ordet ”charmigt”, och poängterade att det inte var ”så symmetriskt byggt”, utan att det fanns ”lite vinklar och vrår”. Flera jämförde T1 med de ytterområden som byggdes under sextio- och sjuttiotalet. Det var inte enbart konkreta områden som lyftes fram i denna jämförelse som var till T1:s fördel utan också schablonbilden av miljonprogrammets hyreshusområden. Man menade att denna bebyggelse var en motsats till ”betonggetton” och ”fyrkantiga lådor”. En äldre kvinna var glad för att man bevarat några av de gamla byggnaderna och att de nya husen ”smälte in” i området. Hon liksom flera andra tyckte om att man sparat uppvuxna träd, vilket gav en grön karaktär åt området. Ett par i tjugoårsåldern betonade särskilt den representativa karaktären hos bebyggelsen. T1 var ”nybyggt”, ”fräscht” och ”välskött”. Det var ett område som man gärna visade upp för sina vänner.

Det förekom också jämförelser, som var till ytterområdenas fördel och till T1:s nackdel. Några av de intervjuade saknade de grannskapsplanerade områdenas bredare utbud av närservice och en mera barnvänlig miljö med rymligare gårdar och grönområden. De hade själva bott eller hade vänner i dessa områden. En kvinna berättade om det lättsamma um-

gänget med sina tidigare grannar på en gård i ett av dessa ytterområden. Den gården beskrevs som både grönare, soligare och trevligare än den nuvarande utemiljön på den större gården.

De nackdelar som berördes handlade i första hand om de begränsade möjligheterna att vara utomhus. Man saknade balkong, hade balkong åt norr, saknade markkontakt och önskade en mera barnvänlig utemiljö. För huvuddelen av de intervjuade barnhushållen verkade inte det halvcentrala läget kunna väga upp nackdelen med en utemiljö som de inte ansåg vara barnvänlig. De önskade eller planerade att flytta för att få en bättre miljö för barnen. Hyresnivån framstod också som en av områdets nackdelar.

Grannar och grannkontakter

I detta kvarter verkade grannkontakterna vara begränsade, och gårdarna framstår inte som några platser för ett grannumgänge. De intervjuade kopplade inte detta förhållande till problematiska grannar, utan de flesta menade att de hade bra grannar. Men i huvudsak bestod grannrelationerna ändå av enbart ”hälsningskontakt”[387]. Man kände igen och hejade på varandra när man möttes. För huvuddelen av de intervjuade var denna hälsningskontakt förbehållen dem som man delade trapphus med. Det var trapphusets invånare, som man i första hand upplevde som sina grannar. De övriga på gården var mera anonyma. Den kvinna som citeras här tillhörde det fåtal, som hade haft någon form av närmare umgänge med en granne. Hon och en äldre kvinna hade vid några tillfällen druckit kaffe i varandras hem.

> Nu har det ju varit ganska stor rörlighet i det här området, så att just nu får jag säga att det är några lägenheter i trappuppgången som jag inte har någon aning om vilka som bor där, och sen finns det ytterligare ett par, där man hejar. Så finns det en granne, som jag pratar lite mer med. Vi har fikat lite så där, men det är sporadiskt (medelålders kvinna).

En äldre kvinna hade också lite mer kontakt med sina grannar än de flesta av intervjupersonerna. Trots den korta tid hon bott i området var det flera grannar som hon brukade småprata med, även personer utanför den egna trappuppgången. Kvinnan beskrev sig själv som en person som var ”van att vara ute bland folk”. En medelålders man kan illustrera den

37. Liedholm använder de tre begreppen ”hälsningskontakt”, ”utvecklad grannkontakt” och ”främlingsskap” för att beskriva olika nivåer på samspelet mellan grannar i en studie av bostadsområdet Vallby i Västerås (Liedholm 1984, s. 89).

grupp, som hade en låg nivå på grannkontakterna. Han kände igen de flesta i sin trappuppgång till utseendet. Men det var ett fåtal han hälsade på. Dessa tre personer, liksom flera andra av de intervjuade, ansåg att den höga omflyttningen i området minskade möjligheterna att lära känna sina grannar. Några hänvisade till ”studenterna”, för att förklara den höga rörligheten och den svaga grannkontakten. Studenterna bodde inte kvar, och de höll sig för sig själva.

> Jag har alltså bott i hyreshus, där alla hälsar på alla. Jag har bott i villa där man pratar med grannarna och så kommer man hit, och ingen hälsar. Det var en ny erfarenhet för mig. Jag vart precis paff, för jag tycker det liksom är en självklarhet att man säger hej till varandra i trappan (medelålders man).

Den medelålders mannen beklagar här den svaga grannkontakten. Att känna sina grannar såg han som en grundläggande kvalitet i boendet. Det handlade främst om ”trygghet”, men också om andra fördelar. Det hade varit trevligt att t.ex. kunna låna lite kaffe en kväll. Men det var något som han absolut inte tänka sig att göra nu. Mannen uttryckte spontant en önskan om att lära känna sina grannar bättre. Denna typ av önskemål förekom i flera av intervjuerna, och de uttalades både av äldre och yngre. En ung kvinna påpekade att också hon, liksom den medelålders mannen, var van vid en helt annan grannkultur. Kvinnan beklagade den anonymitet som hon upplevde. Det var fler än hon bland de intervjuade som funderat på hur man skulle kunna förbättra grannkontakterna. En annan kvinna berättade att hon medvetet försökte småprata med sina grannar i trappuppgången för att bryta den anonyma stämningen.

Den grannkontakt som efterfrågades var en form av ”lagom” gemenskap, som inte kändes kravfylld men som ändå kunde ge både trygghet och fylla ett behov av opretentiösa kontakter. Flera hänvisade till erfarenheter av ett mera livligt grannumgänge i andra bostadsområden de bott i, när de beskrev den nuvarande boendemiljön. Flera av de intervjuade kunde också tänka sig någon form av ”självförvaltning” av området utifrån just motivet att det skulle kunna förbättra grannkontakterna.

Den dominerande inställningen var att grannkontakterna var för begränsade. Men det förekom också andra förhållningssätt. En kvinna beskrev familjens familjeorienterade livsstil. De var vana vid och tyckte om att umgås inom familjen. En äldre man hänvisade till sin bekantskapskrets, när han sa att grannarna inte var så betydelsefulla för honom. Inom forskning om grannkontakter är ett centralt tema den balansgång mellan kontakt och autonomi, som ofta uppträder i grannrelationer.[38] En med-

38. Se t.ex. Olsson m.fl. 1997.

elålders kvinna berörde detta förhållande, när hon beskrev en något ambivalent inställning till grannkontakterna. Man kan längta efter mera kontakt, samtidigt som det också kan vara skönt att undvika risken för kravfyllda relationer.

> Jag försöker att säga något åt någon, men det blir liksom inte mera. På ett vis kan det vara skönt kanske, men på ett vis så kan man ju känna den där saknaden, att vi kunde kanske gå ut tillsammans och sätta oss och ha lite trevligt, eller något sånt (medelålders kvinna).

”Studenterna” urskiljs som en särskild grupp. Några beskrev dem som ett trevligt inslag. Man såg fram emot höstens nya kull av studenter. Det hände något nytt i området på detta sätt. I några av de äldre hyresgästernas intresse för dessa unga människor fanns ett omhändertagande engagemang. En äldre man berättade att han och hans fru bjudit med en av studenterna på en biltur för att visa henne stadens omgivningar. Men det förekom också negativa erfarenheter av studenterna. Ett äldre par menade att störande studenter var ett av motiven för att de nu höll på att flytta. De bodde nära den koncentration av smålägenheter som fanns i ett av husen vid den större gården. En annan hyresgäst beskrev studentkulturen på följande rätt drastiska sätt:

> Jag har blivit allergisk mot studenter. Jag hatar dom, det är hemskt. Dom har ju, dom studenter som kommer hit, dom, det är rätt kul att se faktiskt, man lär sig beteendemönstret. Dom kommer med mamma och pappa på släpkärra. Mamma sätter upp gardiner och alltihop. Och sen åker mamma och pappa på söndagen. Upp med balkongdörren, upp med en öl, järnet på stereon, dom skiter i alla grannar fullständigt. Och det är ok, ung erfarenhet förvisso då va, men det är så trist när det är så där (medelålders man).

Hur användes den mindre gården?

Den mindre gården var ett utrymme som man passerade över på väg till och från bostaden. Man ställde sin cykel där och där fanns också lite grönska. Men gården var ingen en plats att träffa grannarna på eller god lekmiljö för barnen. Det fanns en stor samstämmighet hos de fem intervjuade hushåll att detta markutrymme varken användes av barn eller vuxna. Det var ytterst sällan som man såg någon ute. Den lilla lekplatsen på ”baksidan” användes sparsamt.

Den mindre gårdens roller

Vilken glädje tycker du att du har av gården?

Kvinna 1: Nej det kan jag säga direkt att det har jag inte. [...] Ja, det är ju bara en cykelbana rakt igenom och sen är det, det är ju liksom inget. Nej där är jag inte.

– – –

Man 1: Det här har man väl ingen glädje av alls egentligen, mer än att man liksom passerar in här. Men annars, den är så pass liten, så det finns ju inte mycket att titta på direkt. Det är inte någon fin trädgård direkt att titta ut över.

– – –

Kvinna 2: Ja, det är ju i alla fall grönt när man tittar ut och så har dom planterat några träd också. Det tycker jag är trevligt, att kunna se träd utifrån

– – –

Kvinna 3: Nej det är väl det att det ser trevligt ut när man kommer hem på kvällarna och ser trevligt ut när man får hit folk.

Gården var något som man passerade över innan man gick in i bostaden eller var på väg till tvättstugan. Där lämnade man sin cykel, på liknande sätt som man lämnar sina skor och stövlar i farstun. Men den hade inte enbart denna roll. Den var också en i mångas ögon rätt trevlig omgivning till entréerna. Man satte värde på att det överhuvudtaget var en grön miljö och också att den såg snygg och välskött ut. Ingen av de intervjuade hushållen brukade vistas ute på gården, varken barn eller vuxna. En man berättade att han vid ett par tillfällen suttit utanför tvättstugan, när han väntat på att tvätten skulle bli färdig. En kvinna hade några gånger suttit på bänken vid den lilla gräsmattan och pratat med en numera avflyttad granne. Det var inte heller någon som betonade att gården var en utsikt som man njöt av.

Bland de fem hushållen fanns två med barn. Dessa barn använde aldrig gården som lekmiljö. Lekplatsen på ”baksidan”, i grönområdet mot parkeringsplatsen, hade använts sporadiskt av ett barn. En femårig flicka var där ibland.

Det mindre gårdsrummet och grannarna som ram för bruket

Man kan konstatera att gårdens användes på ett begränsat sätt av de intervjuade. Man kan också konstatera att gården inte upplevdes som ett tillräckligt attraktivt miljöerbjudande. De intervjuade menade att det inte fanns något som lockade ute på gården och ingenstans att ta vägen där. Barnhushållen sökte sig till andra lekmiljöer. Den lilla gräsmattan på gården upplevdes ligga för nära uteplatser och fönster. Där var man för nära inpå sina grannar.

> Den är för trång. Sen tror jag faktiskt att det påverkar lite det här också att bottenvåningen, att den är precis i marknivå, så att folk bor där och man ser rakt in och rakt igenom deras bostäder (medelålders kvinna).

Av de fem hushållen hade två bott fyra år i området, ett i 2,5 år och övriga kortare tid. Det var ingen som ansåg sig ha någon mera utvecklad grannkontakt. Man hälsade på dem som bodde i den egna trappuppgången, och det förekom att man bytte några ord med varandra. Men det var inte någon som hänvisade till att en begränsad grannkontakt skulle vara en bakgrund till att gården inte var lockande. Om gården inte uppfattades som ett vistelserum var det möjligt att denna aspekt inte upplevdes som betydelsefull vid den mindre gården.

Gårdens utformning

De intervjuades helhetsomdömen om gården varierade. Det yngre par, som var mest positiva till gården, använde ordet ”hotellkänsla” för att beskriva sin uppskattning av att det var snyggt och välskött. Den person som var mest negativ använde samma metafor, men med en helt annan laddning. Utsikten var som från ett tredjeklass hotell på Cypern. Det var ”en dålig gård”. De övrigas kommentarer kan placeras på en skala mellan dessa två uttalanden. Det förekom sparsamt med synpunkter på gårdens detaljutformning. Detta förhållande kan sannolikt knytas till att gården inte användes aktivt, och att det därför fanns begränsat med kommentarer som var grundade i en konkret erfarenhet av att använda gården.

Det fanns en del synpunkter som handlade om växterna på gården. En kvinna önskade en mera varierad växtlighet. Önskemålen omfattade fruktträd, bärbuskar och mera blomning. Förslagen handlade om att få

lite mer av trädgårdskaraktär. Den nuvarande anläggningen präglades av en slitstark och neutral grönska. Det var de trädgårdslika inslagen, som flera frågade efter.

De egna platserna utomhus

I intervjugruppen fanns ingen som hade uteplats mot gården. Två av hushållen hade uteplats mot ”baksidan”, dvs. utrymmet mellan den mindre gården och parkeringshuset, två hade balkonger och det femte hushållet bodde i en lägenhet utan balkong. Det egna uterummet, både i form av uteplatser och i form balkonger var uppskattade. Den man vars lägenhet saknade balkong, beklagade starkt att han inte hade något eget uterum.

De båda hushållen som hade uteplatser använde dem dagligen. Det skyddade läget betonades som en väsentlig förutsättning för uteplatsernas attraktivitet. Innehavaren till den uteplats, som hade det mest skyddade läget på baksidan, använde den som en mindre radhusträdgård. Denna kvinna tyckte att uteplatsen kändes så ostörd att hon kunde sola i badkläder där. Hon och hennes katter var ute dagligen vid vackert väder. Utöver vad som räknas upp i det följande utsnittet ur vårt samtal, hade kvinnan också använt uteplatsen till att hänga tvätt och att grilla på. Kvinnan har just berättat att hon utvecklat ett trädgårdsintresse.

Kvinnan: Ja det är sånt som har kommit på senare tid då, mer och mer. Jag har ju liksom, jag är väldigt okunnig, men jag försöker lära mig. Jag har ju haft ganska stora planer på att göra lite mer planteringar och lådor och så där. Man kan ju göra väldigt mysigt, och förra sommaren var det ju fint, så då var jag självförsörjande på tomater och smultron och örtkryddor och sånt där. Det är ju rätt trevligt.

– – –

Intervjuaren: Vad använder du uteplatsen till? Vad gör du där?

Kvinnan: Ja, jag har ju katterna dels där ute, men jag sitter ofta, jag håller på med, ja, nu har det ju inte blivit så mycket med planteringar då, men annars håller jag på med blommor och sitter ute och läser.

Intervjuaren: Äter?

Kvinnan: Ja det med.

Intervjuaren: Ofta?

Kvinnan: Ja när, förra sommaren var det ju mer. Nu har det ju liksom ösregnat nästan varje dag, så nu har det ju inte blivit.

Intervjuaren: Men när det är fint väder, så tycker du om att sitta ute?

Kvinnan: Ja det är det. Just det här att kunna kliva ut och ta morgonkaffet, det är ju underbart.

Kvinnan tillbringade mycket tid i hemmet. Det välbefinnande som var kopplat till boendemiljön framgick mera tydligt när hon jämförde den nuvarande med den tidigare bostaden, som legat mera centralt.

Kvinnan: Nej jag fick liksom ingen ro. Jag trivdes inte helt enkelt. Det var bara det där instängda. Det finns en liten balkong över Vasavägen, hårt trafikerad, så man kunde ju inte ha den öppen och jag trivdes inte alls. Så jag var ute ganska mycket, levde krogliv och sånt och sen hittade jag den här, och då sätter jag hellre pengarna på det.
Intervjuaren: Men här känner du dig inte instängd?
Kvinnan: Nej.
Intervjuaren: Men om du inte hade haft uteplats? Hur viktig är den i det här sättet att bo?
Kvinnan: Jag tror att det är jätteviktigt. Jag tror det.

I denna beskrivning kan man få en föreställning om vilken bostadskvalitet ett lätt tillgängligt och avskilt uterum kan utgöra.

Förhållningssättet till utemiljön och bostaden på den mindre gården

I sitt förhållningssätt till boendet har ett av de fem intervjuade hushållen betraktats som *förankrad*, tre som *indifferenta* och en som *negativ*. Samtliga fem har betraktats som *ickebrukare* i förhållande till hur de använde den mindre gården. De var varken aktiva och ute på gården eller passiva genom att visa att de uppskattade att titta ut över trädgårdsanläggningen och de eventuella händelser som skulle kunna försiggå där.

Brukartyp/ boendestil	*Aktiv brukare*	*Passiv brukare*	*Icke-brukare*
Förankrad			**K**
Indifferent			**K,M,b** **K,b** **K,M**
Negativ			**M**

Figur 9.7 *Beskrivning av intervjugruppen på den mindre gården på T1 utifrån boendestil och brukartyp. Beteckningarna **K** (kvinna) **M** (man) och **b** (barn) anger hushållets sammansättning.*

Boendestil

Den enda person som jag uppfattade som *förankrad* var den kvinna som visade hur betydelsefull uteplatsen var för henne. Hon var också nöjd med bostadens läge i staden och uppskattade lägenhetens utformning. Uteplatsen var en viktig pusselbit för att förstå hennes stora uppskattning av bostaden. De tre hushåll som har betraktats som *indifferenta* var en blandad grupp. De uppgav att de trivdes, men två av hushållen hade planer på att flytta. I ett av fallen fanns en koppling mellan flyttplanerna och ett missnöje med gården. Den nuvarande bostaden stämde inte överens med hennes föreställningar om en god bostadsmiljö för barnfamiljer. Den andra personen med flyttplaner uttalade tydligt att det inte var så viktigt var hon bodde, hon hade en rörlig livsstil. För denna kvinna hade lägenheten varit en tillfällig boplats under ett år. Det tredje ”indifferenta” hushållet, ett ungt par, menade att de trivdes bra. Bostadens läge passade dem bra, de var nöjda med lägenheten och uppskattade sin uteplats på ”baksidan”. Det femte hushållet, en man i yngre medelåldern, var ensamboende. Denna person såg jag som något av ett gränsfall mellan ”indifferent” och ”negativ”, men han kom att betecknas som negativ. På frågan om han trivdes hade han svarat ”ja”. Men det var uppenbart att han inte var särskilt nöjd med den nuvarande bostaden. Hit hade han kommit när han flyttade hemifrån, och det verkade som om han inte hade kunnat styra bostadsvalet själv i någon större utsträckning. Att lägenheten inte hade balkong såg han som en stor brist.

Brukartyp

Ickebrukarnas syn på gården var en blandning av kritik och ointresse. De två hushåll, som hade egna uteplatser på ”baksidan” var helt ointresserade av gården. Uteplatserna var en tillräcklig kompensation för en gård, som de inte hade någon större glädje av. För ett av de två hushåll som höll på att flytta, var den begränsade utemiljön en bidragande orsak. För det andra hushållet tycks gården ha varit mera ointressant. Hon ansåg visserligen att det var en dålig gård, men påpekade att hon inte var så intresserad av ett gårdsliv överhuvudtaget. Det femte hushållet menade att han inte hade någon glädje alls av gården. Hans lägenhet saknade utsikt mot gården.

Rymlighetens betydelse – den mindre gården

Intervjuaren: Är det någonting som du tycker skulle ha kunnat vara bättre? Annorlunda?

Mannen: Ja, allting hänger ju på platsbrist här. Men hade det varit större plats, så det i alla fall kunnat vara några blommor eller någon liten gräsyta eller något sådant, så det såg trevligare ut, eller vad säger man, lite grönare. Nu är det bara en stor gång i mitten och så är det några gräsplättar vid sidan. Men det är för att det är så litet, så det går ju inte att göra någonting av det.

Rymligheten framstår som en betydelsefull faktor för hur gården uppfattades. Flera av de intervjuade hänvisade också direkt till tillgången på markutrymmen. De menade att det varken fanns plats för en god lek- och rekreationsmiljö eller en upplevelserik utsikt, och också att det var svårt att föreställa sig några åtgärder som skulle kunna göra gården mera attraktiv, eftersom den grundläggande förutsättningen i form av utrymme saknades. Det förekom också att man ifrågasatte om detta mellanrum mellan husen överhuvudtaget kunde kallas för en ”gård”. Storleken tillsammans med utformningen samverkade till något, som man hade svårt att betrakta som en ”gård”. På min fråga om vilken glädje han hade av gården svarade en man att den hade han ingen glädje av, eftersom den var ”för liten”.

När det gäller gårdens praktiska användbarhet är det de dåliga förutsättningarna för barnens lek och de vuxnas utevistelse som lyfts fram. De handlar både om otillräckliga markutrymmen och om för korta avstånd. Den lilla gräsplätt, som finns centralt på gården, har både små mått och ligger nära uteplatser och fasader.

Det mycket låga värdet för ”mångsidigt användbara uteplatser” visar på svårigheterna att ordna användbara gemensamma vistelseytor på ett begränsat utrymme, men det är sannolikt också en följd av det inte funnits någon större ambition att utforma sådana på gården. Landskapsarkitekten ansåg också att möjligheterna var begränsade för denna gård.

Min bedömning av att rymligheten har stor betydelse för den mindre gårdens användbarhet bygger inte på några absoluta kriterier. Det hade naturligtvis gått att placera någon form av lekutrustning på gården eller att på andra sätt försöka skapa en bättre miljö för lek. Men jag anser att de begränsade utrymmena utgjorde mycket starka restriktioner för möjligheterna till både en god lekmiljö och en gemensam vistelsemiljö för vuxna.

> Ja, rent spontant. Jag tycker inte att det är särskilt trevlig utemiljö, beroende på att husen står alldeles för tätt. Det tornar upp sig. Så även om det inte finns några sittplatser - jag tror inte att jag skulle utnyttja dom, även om det fanns det (medelålders kvinna).

Det aktuella markutrymmet kommenterades också i relation till rumskänslan, den visuella upplevelsen av rummets dimensioner. Det förekom direkta påpekanden om att den mindre gården var för ”trång”, att husen stod för ”tätt”. Eftersom gårdsrummet är tredimensionellt kan man reflektera över i vilken mån den citerade kvinnans rumsupplevelse är relaterad till de omgivande husens höjd. Hennes uttryck att ”det tornar upp sig” antyder detta förhållande.

Det förekom också kommentarer där rymligheten och utformningen kopplades ihop. En man menade att eftersom gården var ”så pass liten”, så fanns det ”inte mycket att titta på” där. Om man antar att det inte bara är tillgången på utrymme, utan även hur miljön är utformad, som påverkar upplevelsen av rymlighet, så kan man också reflektera över i vilken grad den aktuella utformningen bidrog till upplevelsen av att gården var liten. Det hade varit möjligt att ge de boende ”mer att titta på” genom en mera detaljrik utformning. Men om detta skulle påverkade upplevelsen av rymligheten är en av de frågor som studien av detta gårdsrum väcker. En annan fråga är i vilken utsträckning den visuellt dominerande cykelvägen påverkade uppfattningen att detta markutrymme knappast var en gård.

Den mindre gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion

Som framgått har samtliga intervjuade vid den mindre gården betraktats som ickebrukare. För dem var gården i första hand en grön och prydlig entrémiljö. Men i intervjuerna med dessa människor framträder också en föreställning om att en gård borde vara något mer, än vad den här kunde erbjuda. Det var flera som också ifrågasatte om detta markutrymme kunde kallas för en gård. De menade att det snarare var ”en cykelväg” eller ”en passage” mellan husen. Man kan också utifrån intervjuerna konstatera att det fanns brister i överensstämmelsen mellan de boendes önskemål och förväntningar och vad gården kunde erbjuda och att ”användbarheten” härigenom var begränsad.

Den unga familj, som planerade att flytta, var nöjda med bostadens läge och med lägenheten, men inte med utemiljön. Kvinnan och hennes man var uppvuxna i villa och det var en markbostad som de ville ha. Men

kvinnan menade att en ”bra” gård hade kunnat vara en kompensation för att deras lägenhet inte hade markkontakt. En ”bra” gård, skulle ha varit större och soligare och innehållit trevliga sittplatser och lekplatser.

Det är en komplex uppgift att försöka bedöma vilken betydelse den begränsade användbarheten kunde ha i termer av bostadskvalitet. Hur en större, soligare gård med attraktiva lekplatser, trevliga sittplatser och en mera intressant trädgårdsanläggning skulle användas av dessa människor, vet vi inte. Men en reflektion är att användbarheten sannolikt hade kunnat vara större med bättre förutsättningar. Det framträder stora skillnader i hur detta begränsade miljöerbjudande värderades. Den unga familjen menade att det bidrog till familjens planer på att flytta. Men de två hushållen som hade egna uteplatser på ”baksidan” visade att de var rätt ointresserade av gården och hur den såg ut.

Figur 9.8 *Inblick på den mindre gården på T1 från passagen mellan gårdarna. Foto taget 980812.*

Figur 9.9 *”Baksidan” på T1 med flyttade lönnar. Foto taget 980813.*

Figur 9.10 *En av de privata uteplatserna på ”baksidan” på T1. Foto taget 980813.*

Figur 9.11 *En av de privata uteplatserna i passagen mellan gårdarna på T1. Foto taget 980819.*

Hur användes den större gården?

Kvinnan: Nej, den används inte särskilt mycket faktiskt.
Intervjuaren: 'Inte särskilt mycket', vad betyder det?
Kvinnan: Det betyder att det är en grupp av 4-5 barn som man ser regelbundet och dom bor samtliga där i den raden.
– – –
Kvinnan: Ja dom är mycket ute. Cyklar och sparkar boll och några gräver i sandlådan, men det är i princip bara dom barnen.
– – –
Kvinnan: Nej jag kan inte påminna mig att jag har sett någon vuxen sitta på gården. Nu har jag ju inte jag kontroll dygnets alla timmar, men.

Den större gården verkade användas i större omfattning än den mindre, men det handlade ändå om ett begränsat bruk. Flera av de intervjuade menade att det "aldrig" var vuxna som vistades på gården, utan att det bara var ett mindre antal barn som använde den. Men det förekom att man även observerat vuxna på gården, och det visade sig att bland de intervjuade fanns personer som använde gården aktivt.

Den större gårdens roller

En ung kvinna och en ung man berättade att de suttit ute och läst på gården. Två kvinnor hade besökt gårdens lekplats med sina barn. En annan kvinna hade vid några enstaka tillfällen druckit kaffe med en släkting på bänkarna vid lekplatsen. Hennes barn använde gården som lekmiljö. Ytterligare en förälder berättade att hans barn brukade vara ute på gården. Denne man använde sporadiskt sin uteplats, som vände sig mot gården. Bland de vuxna var det den läsande kvinnan, som oftast gick ut på gården. Det kunde hända en gång i veckan vid vackert väder. De övriga besökte gården runt en gång i månaden, eller mera sällan. Dessa personer hade gått ut var och en för sig.

Som vi ser handlar det inte om något omfattande uteliv. Gården framstår inte som någon uppskattade lekmiljö och inte heller som någon mötesplats för grannarna. Den kan inte heller beskrivas som ett trädgårdsrum, som många njöt av från fönster och balkonger. I intervjuerna framträder gården i första hand som en trevlig grön miljö som invånarna passerade över på väg till och från sina bostäder.

Mannen: Men ändå är det ju skönt att ha en fin gård och inte bara ha en asfaltplatta eller något sånt. [...] Så det är väldigt vackert alltså.
Intervjuaren: Vilken glädje tycker du att du har av gården?
Mannen: Jag har väl inte så stor glädje, annat än när man går igenom den, så tycker man att det är fint. För den är ju väldigt fint planerad och särskilt på kvällarna när det lyser.

Den äldre ensamboende man, som citeras här, kan illustrera den huvudsakliga roll som gården verkade ha för flertalet av den intervjuade, oavsett om de var mer eller mindre positivt inställda till boendet som helhet. Mannen var nöjd med den gröna utblicken över gården, men ansåg att han för övrigt inte hade någon större glädje av gården. Det kändes främmande för honom att gå ut och sätta sig där. Det förekom också en mera negativt distanserad syn på gården. ”Man känner att det här inte är min gård”, var en kommentar från en medelålders kvinna. En medelålders man beskrev sin inställning till gården på följande sätt:

Som jag har glädje av gården? Ingen alls. Jag har alltså ingen nytta av den, ingenting.

Gården som de vuxnas uterum

Kvinnan, som då och då gick ut för att läsa, motiverade det med att ”jag måste ju få luft”. Hon tyckte om att vara utomhus, och eftersom lägenheten saknade balkong, så gick hon istället ut på gården. Kvinnan satte sig alltid på samma ställe, på den bänk som stod nära hennes entré. Denna plats såg hon som trapphusets ”hörna”. Men hon beklagade att bänken alltid låg i skugga när hon kom hem om vardagarna. Kvinnan hade inte använt gården på något annat sätt. Det hade den inte inbjudit till det, menade hon. För mannen som också gått ut och satt sig för att läsa på gården, handlade det bara om enstaka lässtunder. Hans lägenhet saknade fönster mot gården, vilket innebar att han kände sig avskild från den.

Gården som lekmiljö

Intervjuaren: På vilket sätt tycker du att du har glädje av den här gården?
Kvinnan: Jag länge hade vi ingen, ja, mer än att det var vackert att se på. Men sen hon kom här [barnet], så har vi suttit i sandlådan där borta i hörnan ett antal gånger i och för sig.
Intervjuaren: Ofta?
Kvinnan: Ja ett tag var det ofta, men nu har hon blivit så stor, så att nu är hon inte riktigt nöjd med bara sandlådan. Nu åker vi ner till Trädgårdsföreningen. Där är det ju en jättebra lekpark med klätterställningar och.

Lekplatsen på gården användes sporadiskt av de minsta barnen. Men lekmiljön framstod som begränsad även för rätt små barn. Det barn som citatet handlar om var bara ett och ett halvt år, men hennes mamma menade att lekplatsen inte räckte till längre. De gick bara dit om de hade ”tidsbrist”, vilket kunde hända någon gång i månaden. Annars sökte de sig till andra ställen. En kvinna med en femårig son beskrev också gården som en dålig lekmiljö. Där fanns ”ingenting att göra” för hennes son. De använde aldrig gården, utan besökte andra lekplatser.

Kvinnan: Ja cyklar gör han ju, fast det är ju inte kul heller att köra fram och tillbaka på gården. [...] och sen just, det måste finnas lite leksaker så där.
Intervjuaren: Har han haft någon kompis här?
Kvinnan: Nej inte här på gården. Ja, det är synd, det är lite tråkigt faktiskt, för då när vi flyttade in här, då var ju ingenting klart, så vi kunde ju inte se hur det skulle bli, men.

Den nära trafiken var en källa till oro. De mindre barnen ville man inte släppa ut själva på gården, på grund av trafiken på omgivande gator. Flera barnhushåll såg detta förhållande som en stor nackdel hos boendemiljön. Barnen var beroende av sina föräldrar för att vara ute, och när de gick ut tillsammans valde föräldrarna i första hand andra lekmiljöer.

Man skulle kunna tro att gården var de minsta barnens revir. Men det visade sig att huvudanvändarna var de något äldre barnen, de som kunde sysselsätta sig själva och fick vara ute själva. Vad gjorde de där? Det var i första hand de hårdgjorda markytorna och den största samlade gräsmattan som användes. Gården var inte till sin utformning ett miljöerbjudande, genom t.ex. robusta buskage, klätterträd, kullar eller liknande, utan markutrymmet användes som ett mera neutralt underlag för barnets egen utrustning. Det kunde vara cykel, rullskridskor, fotboll eller batteridriven leksaksbil.

> Lekmiljön skapar han ju själv, genom att använda sina egna saker. Det finns ju ingenting som, det finns ju inget utbud för honom, absolut inte (medelålders man).

En pappa till en sjuårig pojke berättade att hans son var ute en stund varje dag. Pojken hade inga kamrater på gården, utan var oftast själv där. Ibland tog han sig till andra lekmiljöer. Han fick inte ge sig iväg själv på cykel, utan var beroende av vad som fanns på gångavstånd. Så här beskrev pappan hur pojken använde gården:

> Han är ju fortfarande så pass liten, så det händer att han leker med bilar och kör i sandlådan. [...] Min pojke använder ju gården väldigt mycket måste jag säga. Han åker inlines och sen så kör han med sin radiostyrda bil och så. Men han får inte, han får inte cykla för mig, mer än just att vet var jag har honom. Han cyklar runt här (medelålders man).

Några av de intervjuade gjorde mig uppmärksam på gårdens akustik. De påpekade att ljudvolymen kunde vara hög på gården. En man ansåg att det hade att göra med ”själva miljön” i den kringbyggda gården. Han ville inte lägga skulden på de lekande barnen, utan menade att det var gården som bidrog till ljudnivån. Men kvällar när det hade varit skönt att sitta ute på uteplatsen gick han hellre in. En äldre kvinna var glad för att hennes balkong inte vände sig mot gården, av samma skäl. Här antyddes en konflikt mellan de lekande barnen och ett önskemål om att kunna sitta på sin balkong i lugn och ro. Någon uttalad konflikt framskymtade inte i intervjumaterialet.

Gården som utsikt

Mannen: Om man säger så, vi vistas ju inte där, men däremot är det fint att titta ut faktiskt. Det är grönt.

Kvinnan: Man kan ju följa faktiskt årets skiftningar väldigt väl, för vi har en fin lönn som står utanför.

Som nämnts är det ett trevligt helhetsintryck av gården som framstår som gårdens främsta värde. Men det var få som menade att man njöt av utsikten från fönster och balkong. Det var bara ett hushåll som jag betecknat som ”passiva brukare”. Denna man och kvinna uttryckte på ett tydligt sätt att utsikten över gården hade ett värde för dem. Från lägenheten kunde de se en av de lönnar som sparats vid utbyggnaden, och de uppskattade att ha detta stora träd i sin utsikt. Kvinnan, som tillbringade mer tid i hemmet än mannen, berättade att hon tyckte det var trevligt att titta på när barnen lekte gården. Tre av hushållen hade inte utsikt mot gården från sina lägenheter.

Det större gårdsrummet och grannarna som ram för bruket

I detta avsnitt diskuteras hur de intervjuade betraktade gårdens miljöerbjudande. Det var rätt många som inte verkade nöjda med utemiljön. När de intervjuade försökte förklara *varför* de inte använde gården, framträdde både en social och en rumslig dimension. Huvuddelen av de intervjuade berörde det sociala förhållandena, och de verkade vara viktiga för utevistelsen. Som sociala hinder framstod de svaga grannkontakterna och att det inte fanns några traditioner för ett gårdsliv. Föreställning att man helt enkelt inte går ut ”själv” och sätter sig på gården var relativt utbredd. Känslan av att vara utsatt och betittad på gården var ett annat socialt hinder som nämndes. Av betydelse var också hur de intervjuade upplevde gårdens territoriella uppdelning.

Huvuddelen av dem som vistades på gården hade negativa kommentarer om gårdens konkreta miljö utifrån sitt aktiva bruk. Samtliga intervjuade hushåll med barn var kritiska till gården som lekmiljö. Flera påpekade att det fanns få ställen att ta vägen för de vuxna.

Någonstans att vara och någon att prata med

> Nej, jag kanske blir ensam om jag går ut där, så då kvittar det ju. Man kan ju inte sitta på en gård själv. Ja, du förstår (medelålders kvinna).

Att en gård kunde vara en mötesplats för grannarna var det flera som upplevt i ett tidigare boende. De menade att det hade varit trevligt om något av ett sådant gårdsliv hade kunnat utvecklas även här. En kvinna berättade om det spontana grannumgänget på den gård som hon några månader innan flyttat ifrån, och om de organiserade festtillfällen som hyresgästföreningen hade ordnat där. Där hade boendegruppen varit ungefär lika stor, som kring den gård hon nu tillhörde. I den nuvarande bostadsmiljön kände hon inte sina grannar lika väl, gården var ingen etablerad mötesplats och det fanns inte heller någon lockande plats att gå ut till. Förutsättningarna var med andra ord sämre.

> Och jag skulle nog inte vara främmande för att gå ut kanske och sätta mig och läsa en bok eller en tidning ute, om det var så att det fanns sittmöjligheter just här där det är soligt och fint (medelålders kvinna).

De personer som visade det största intresset för gårdens roll som mötesplats var människor som tillbringade mycket tid i hemmen, som pensionärer, hemarbetande och deltidsarbetande. De hade både tid och lust att utveckla sina kontakter i området. Flera hade erfarenheter av ett gårdsliv från tidigare bostadsområden. I en yngre kvinnas vision var gården en mötesplats för både vuxna och barn, där de vuxna lärde känna varandra och barnen lekte tillsammans.

Att känna sig övervakad och betittad

> Men idag skulle jag aldrig i hela mitt liv mer vilja bo längst ner. Aldrig. För att man, det har du kanske inte tänkt på, men om jag sätter mig på den uteplatsen, då kan hela, varenda hyresgäst kan sitta och stirra på mig när jag sitter där, så jag känner mig utsatt. Det gör jag, uttittad och utsatt på något sätt. Jag känner mig inte, jag känner att jag kan inte vara för mig själv (medelålders man).

Att känna sig ”utsatt” och ”uttittad” påverkade den citerade mannens inställning till sin uteplats. Denna känsla, som flera av de intervjuade beskrev, uttrycker den kollektiva gårdens villkor. Det fanns stora individuella variationer i hur detta förhållande upplevdes. Kvinnan, som ibland gick ut läste på gården, tyckte inte att det var besvärande att vara

sedd av sina grannar, inte heller den kvinna som hade uteplats i ”passagen” mellan gårdarna. Men för den här mannen begränsades uteplatsens användbarhet av att uteplatsen inte kändes tillräckligt avskild. Det hindrade honom t.ex. från att äta utomhus. En kvinna beskrev också de känslor av obehag som upplevelsen av att vara exponerad på gården gav henne. Denna kvinna med invandrarbakgrund och en stor familj hade svårt att känna sig hemma på den gemensamma gården. Hennes bostadsideal var det sätt hon i alla år bott i sitt hemland, dvs. i eget hus med trädgård.

Gårdens territorialitet

> Men jag går ju inte bort till sandlådan och sätter mig (medelålders kvinna).

Den medelålders kvinna som sagt att hon kunde tänka sig att gå ut och sätta sig på gården, om det bara fanns en solig plats, avvisade bänkarna vid sandlådan. Man skulle kunna tro att detta berodde på att utsikten över sandlådan kanske inte var den trädgårdsmiljö hon längtade efter, eller att träden skuggade för mycket. Men kvinnan uppgav andra skäl. Genom huskropparnas läge antyddes en uppdelning av gårdsrummet i två delar, och sittplatsen låg inte i den gårdshalva som den här kvinnan tillhörde. Hon menade att det därför kändes det ”lite avigt på något vis” att gå ut och sätta sig där. En yngre man, som bodde vid den gårdshalva där sittplatsen låg, uppfattade inte heller att bänkarna vid lekplatsen var avsedda för honom. Han ansåg att de var reserverade för lekplatsens besökare. Kvinnan hade också avvisat tanken att slå sig ner på de gräsmattor som låg i soligt läge eftersom hon där kom för nära inpå de fönster och de privata uteplatserna. Det var flera av de intervjuade som visade att de upplevde och påverkades av denna form av social kodning av gårdsrummet. Det fanns platser på gården som det kändes främmande att använda, eftersom de tycktes vara avsedda för andra. Genom upplevelsen av en territoriell indelning begränsades av gårdens användbarhet ytterligare.

Gårdens utformning

De intervjuade hade ofta både positiva och negativa omdömen om gårdarna. En kvinna ansåg att gården var ”rätt fin” som anblick, men när hon betraktade den som vistelsemiljö var hon mera kritisk. Med sitt

föräldraperspektiv hade hon svårt att tycka att den var bra, om den inte var bra för hennes barn. Detta synsätt på gården var vanligt hos barnhushållen.

Synpunkterna på gårdens utformning var av två slag. Den första omfattade anblicken av gården, dess visuella värden. Den andra omfattade de funktionella egenskaperna, gårdens praktiska brukbarhet. Synpunkterna på det visuella intrycket kan ytterligare delas upp i övergripande omdömen och sådana som handlade om utformningen mera i detalj.

Intervjuaren: Vad är det som du tycker är bra på den här gården?
Kvinnan: Det är just att det är så prydligt, det är gångar och det är buskar där och en gräsmatta. Det ser väldigt prydligt ut.

Det var en rätt allmän uppfattning att gården såg trevlig ut. Den var ”fin”, ”snygg”, ”fräsch”, ”välansad”, ”välskött”, ”trevligare att se på än på många andra ställen”. Man uppskattade anblicken både för egen del, och på det sätt som bostadsområdet visade sig för andra. Att det var välskött, snyggt och prydligt tycktes vara en viktig egenskap. Det var flera som betonade just denna aspekt. En man ansåg dock att skötselnivån och därigenom prydligheten hade minskat med åren. Kommentaren visade att han värdesatte en god skötselstandard. Den särskilda omsorg och lite påkostade karaktär som ”torget” fått värdesattes. En man ansåg att ”torget” var den trevligaste delen av gården.

Ja det, vad skall vi säga, grundtanken är fin, för dom har ju sparat gamla trän här […] så att strategiskt sett så står dom ju skitsnyggt träden alltså, jättefina.

Grönskan framstod som en av gårdens bästa sidor. Flera visade sin uppskattning av att de gamla träden hade sparats vid utbyggnaden. Den övriga grönskan var mera anonym i beskrivningarna, och det var i bara i något enstaka fall som den kommenterades närmare. I första hand var det själva förekomsten av grönska i närmiljön som påpekades. Man uppskattade att det var en grön gård och inte en ”gata” eller ett asfalterat utrymme.

Kvinnan: Ja grönskan. Sterilt är det ju inte va, utan det är ju grönt.
Mannen: Så du ser årstiderna i träden. Dom har bevarat lite av dom faktiskt.

I detta citat ställs ”grönska” som motpol till en ”steril” miljö. Växtligheten gör gården levande. I samtalet med detta medelålders par berördes den naturupplevelse som grönskan förmedlar. I träden avspeglas naturens årliga cykel.

Även bland dem som poängterade dessa positiva sidor hos gården, var det flera som menade att utemiljön var lite för sparsmakad. Kommentarerna om att miljön hade kunnat vara ”lite roligare” och ”intressantare” och förslagen om ”mera färg” och ”blommor” har jag tolkat som att det var en mera upplevelserik och trädgårdslik miljö man ville ha. Den i och för sig fina och prydliga anläggningen skulle kunna erbjuda något mer. En kvinna upprepade ordet ”kantig” flera gånger när hon beskrev gården. Det var något med hur gångvägarna delade upp gården, tillsammans med den sparsmakade anläggningen, som gjorde att hon upplevde den som ”kantig”. Hon önskade att det hade varit ”mera liv” i gården. Med det avsåg hon inte i första hand människor utan mera liv i gårdens utformning, ”mer att titta på”. Det var främst mera växter som hon föreslog. Växterna stod för den efterfrågade skönhetsupplevelsen. Gården skulle få färg från ”småbuskar” och ”blommor”. Det skulle finnas trevliga soffor med blommor intill på gården. Man skulle kunna sitta ute i en vacker omgivning. Kvinnan återkom till de saknade blommorna flera gånger i vårt samtal. Hon var inte ensam om att fråga efter trädgårdens främsta skönhetsattribut. Det förekom flera uttryck för en önskan om en mera upplevelserik anläggning och en mera trädgårdslik karaktär. En kvinna, som bott i eget hus med stor trädgård i många år, betonade att det var just ”vanliga blommor” hon ville se på gården, inte bara de blommande buskar som ofta utgör den kollektiva trädgårdens substitut för blommor:

Den grupp som i första hand kommenterade gårdens funktionella egenskaper var barnfamiljerna. De ansåg, som framgått, att gården var dåligt utrustad för barnen. En större sandlåda, gungställning och rutschkana var några av deras önskemål. En kvinna gjorde mig uppmärksam på den opraktiska utformningen av sargen runt sandlådan. När hennes lilla dotter lekte i sandlådan ville hon att mamman skulle sitta nära. Bänkarna stod en bit ifrån och kvinnan satt på den låga, obekväma sargen av träkubb som omgav sandlådan.

Som också framgått fanns önskemål om sittplatser på gården. En kvinna beskrev vad som var viktiga egenskaper hos en trevlig sittplats. För det första skulle den vara avskild, så att man inte satt i ”tomma intet”. Den skulle också kunna ge visst skydd för insyn. Med ordet ”revir” betonade hon att det skulle vara en rumsligt tydlig plats, t.ex. en ”berså”. Det skulle gärna finnas något fint att titta på vid sittplatsen som en ”fontän”. Kvinnan ansåg att det fanns ett samband mellan utformningen av gården och grannumgänget på gården. I denna reflektion jämförde hon denna gård med den hon tidigare bott vid. Där hade barn och föräldrar lockats ut på gården, och barnfamiljerna hade utgjort en motor i det sociala livet på gården.

Att en sittplats måste vara solig för att vara attraktiv betonades, och det var flera personer som beklagade att gården var alltför skuggig. Skuggigheten gjorde gården till en mindre lockande plats att vara på. I den soligare delen av gården, vid ”torget”, skuggade de stora träden. En man påpekade att det var just bristen på sol som bidrog till att han tyckte att den här gården var ”sämre” än många andra gårdar.

En ung man ansåg att gården över huvud taget inte var utformad som en plats, där man stannade upp eller träffades på, utan som en plats som man bara passerade över.

Gården är en genomfart

> Det är många som cyklar här vet du (medelålders kvinna).

Ett av hushållen kommenterade genomfartstrafiken över gården. Både mannen och kvinnan ansåg att cykeltrafiken över gården var till stor nackdel för gårdens miljö. Den trafik de beskrev kom från gång- och cykelvägen i passagen mellan gårdarna, den korsade över gården och tog sig i första hand ut vid den breda öppningen i norr. Mannen menade att gården hade upplevts mer som en ”gård” om de inte haft denna trafik över gården. Kvinnan kommenterade också öppningarna in på gården. De gav henne en känsla av otrygghet. Om man hade haft färre öppningar in på gården hade det också varit enklare att ordna en solig och mysigare hörna menade hon.

> Kvinnan: Man känner sig liksom... det finns ju inte tryggheten på det sättet, när det är öppet åt så många olika håll. Jag är sån att jag vill känna att jag har [söker efter ord].
> Intervjuaren: Nåt i ryggen?
> Kvinnan: Precis.

De egna platserna utomhus

> Ja den har jag jättestor glädje av. Fast den är ganska liten (medelålders kvinna).

Bland de intervjuade fanns två hushåll med egna uteplatser. Den ena uteplatsen låg i passagen mellan gårdarna, den andra inne på gården. Den kvinna som hade uteplatsen i passagen uppskattade den mycket. Det var på denna lilla trädgårdsplätt, som jag sett de badande barnen under mina observationsrundor. Det rätt utsatta läget, i direkt anslutning till gång och cykelvägen, hindrade inte kvinnan från att gärna an-

vända sin uteplats. Där var hon i stort sett varje dag vid vackert väder, tillsammans med sin son, drack kaffe, åt, hängde tvätt och odlade lite blommor. Kvinnan påpekade att hon gärna haft en något större uteplats. Den man som hade uteplats inne på gården, var däremot besvärad av insynen. Han använde sitt uterum betydligt mera sällan, ”högst en gång i veckan” och han menade att det begränsade bruket berodde på det utsatta läget.

Hur balkongerna användes hade stora likheter med hur uteplatserna användes. Både uteplats och balkong erbjöd en lättillgänglig plats utomhus. Samtliga intervjuade balkonginnehavare visade att de uppskattade sina uterum. Man kan också se en koppling mellan gårdsbruk och balkongbruk. Det var den balkonglösa kvinnan som ibland suttit och läst på gården, och det var flera av de intervjuade balkonginnehavarna som menade att de inte hade något behov av gården, eftersom de hade en bra balkong.

Balkongens värde påverkades av läget. En man beklagade både att balkongen vände sig mot norr och att han hade utsikt mot gatumiljö istället för en grönska. Några personer kände sig störda av närhet och insyn från andra balkonger och näraliggande hus.

> Ja den är viktig. För mig är den väldigt viktig, dels att jag har någonstans [där] jag kan komma ut. Jag kan inte gå och känna mig instängd. Och sen kan jag ha lite blommor och sånt. Det känns lite ute fast det är inne. Och sen så äter ju vi när det är skönt, varmt, så äter vi all mat, sitter där ute jämt, på kvällstid. Nu i år har det ju inte varit så, men förra året då satt vi hela kvällarna (medelålders kvinna).

Den medelålders kvinna som citeras här tillhörde de balkonginnehavare som tydligast visade att de uppskattade sitt uterum. Hon berättade att hon och hennes man använde balkongen mycket, fast den låg i ”fel” väderstreck, dvs. mot norr. Men den verkade vara viktig ändå för detta par, som bott i hus med trädgård i många år. Balkongen gav dem en möjlighet att på ett enkelt sätt vara utomhus. De var vana vid trädgård, och balkongen var ett visst substitut. Varma sommarkvällar tillbringade de på balkongen, ”satt där ute jämt”, ”åt all mat” och de kunde även dra fram TV-apparaten till balkongöppningen. Bakom tv-tittandet på balkongen framträdde lusten att vara utomhus, den särskilda upplevelsens av att vara utomhus, som antyds av flera. De ville vara ute så länge de kunde.

> Nej, den använder jag varje dag förstås, när det är sommar. Jag har mina blommor och så, då går jag ju ut och, jag pysslar ju med dom. Och så går jag ut, för hunden ligger därute och så sitter vi där. Och så fort jag kan så sitter jag ju, tar med min mat och så, det gör jag (äldre kvinna).

En äldre kvinna hade också överfört något av ett invant trädgårdsliv till balkongen, som hon använde varje dag. Det var en rad olika vardagliga sysselsättningar, som hon brukade göra där ute, som att äta, läsa, handarbeta, eller bara sitta i solen tillsammans med sin hund. Från balkongen hade hon utsikt åt flera håll och det framgår att hon uppskattade att stå och titta på folklivet därifrån. På balkongen hängde hon också tvätt. Det var uppenbart att för henne tillhörde det vardagslivets små njutningar att kunna hänga tvätten utomhus.

Några av balkonginnehavarna beskrev ett mera begränsat bruk. Men även dessa personer menade att det var ute dagligen. Den kvinna som inte hade balkong tyckte att det var en stor brist hos bostaden. På min fråga varför hon saknade balkongen, menade hon, att hon inte var någon ”stadsmänniska”. Hon tyckte om att vara ute och ville gärna bo med trädgård. En balkong hade utgjort en viss ersättning för en trädgård.

Förhållningssättet till utemiljön och bostaden på den större gården

I intervjuerna framträdde en stor spännvidd i förhållningssättet till utemiljön, som både avspeglade den varierande betydelse som den nära utemiljön hade för denna blandade grupp av människor, och också deras olika förhållningssätt till sitt boende. Bland de tolv intervjuade hushållen har sju hushåll betraktats som *förankrade* i förhållande till sitt boende, två som *indifferenta* och tre som *negativa*. I förhållande till hur de använde gården har jag betraktat fyra som *aktiva brukare*, ett som *passiva brukare* och övriga som *ickebrukare*. Avvägningen mellan att vara ”aktiv brukare” och ”ickebrukare” har gjorts vid runt ett besök i månaden.

Brukartyp/ boendestil	*Aktiv brukare*	*Passiv brukare*	*Icke-brukare*
Förankrad	**K,M,b,b** **K**	**K,M**	**K** **K** **K, b** **M**
Indifferent	**K,M,b,b** **M,b**		
Negativ			**K,M** **K,M,K,b,b,b,b,b,b** **K,M**

Figur 9.12 *En beskrivning av intervjugruppen på den större gården på T1 utifrån boendestil och brukartyp. Beteckningarna **K** (kvinna) **M** (man) och **b** (barn) anger hushållets sammansättning.*

Boendestil

Kvinnan: Och sen som sagt så flyttade jag hit. Och jag visste inte alls hur det skulle bli, men det är helt fantastiskt. [...] Jag trivs.
Intervjuaren: Du har rotat dig här?
Kvinnan: Ja, det har jag faktiskt.

Sju hushåll har betraktats som *förankrade*. Bostaden verkade passa dem bra i stort, och den hade värden som de uppskattade. Flera hade medvetet försökt att ha en öppen attityd mot grannarna, för att göra sig mera hemmastadda. De sa att de trivdes och ingen av dem visade någon önskan att flytta. Huvuddelen av denna grupp var i äldre medelåldern eller äldre, men här fanns också den unga kvinna, som ibland gick ut och satte sig och läste på gården. Den kvinna, som citeras ovan, hade inte bott i lägenhet, när hon flyttade till T1, men funnit sig väl tillrätta i den nya bostaden. Med åren hade hus och trädgård blivit en betungande uppgift, som hon nu tyckte det var skönt att slippa. Kvinnan uppskattade sin balkong och de gröna omgivningarna. Ett medelålders par hade också lämnat ett eget hus och trädgård, när de flyttade till T1.

Två hushåll har betraktats som *indifferenta*. Bostaden passade dem förhållandevis väl, men de hade planer på att flytta till ett boende som de trodde att de skulle trivas bättre i. Genomgående för både de indifferenta och de negativa var att de hade ett mera distanserat förhållningssätt till sitt boende, vilket också inkluderade utemiljön. De visade inte heller

något intresse för ett mera livligt gårdsliv eller uttryckte önskemål om eller en mera upplevelserik utemiljö. Till de indifferenta hörde den småbarnsfamilj som ville flytta till en markbostad. Kvinnan i denna familj hade avfärdat gården som lekmiljö. När hennes dotter skulle leka, tog de sig till andra ställen.

Tre hushåll har betraktats som *negativa.* Till denna grupp har jag räknat det äldre par, som var så störda av ungdomsbostäderna, att de valt att flytta ifrån området. Här finns också en yngre man som var missbelåten med lägenheten och den norrvända balkongen. Mannen menade att det fanns en anonymitet i området som var kopplad till lägenhetsboendet som bostadsform. Den boendekultur som han mött här var ovan för honom. Den trångbodda barnfamiljen, för vilken bostadens passform var iögonfallande dålig, har jag också fört till denna grupp.

Brukartyp

De fyra *aktiva brukarna* var trots denna beteckning inte särskilt ”aktiva”. Det handlade om ett sporadiskt bruk av gården från runt en gång i veckan till runt en gång i månaden. Det som förenade dessa människor var att de hade erfarenheter av att vistas ute på gården. Till denna grupp hörde den läsande kvinnan, mannen med uteplats på gården och två kvinnor som ibland följde med sina förskolebarn ut till lekplatsen på gården. Det trädgårds- och naturintresserade paret var de enda personer, som jag betraktade som *passiva brukare*. De visade att de uppskattade gården som utsikt. Det var en kombination av balkongen, bostadsområdets gröna omgivningar och det egna fritidshuset som tillmötesgick deras önskemål om tillgång till natur och trädgård. Även de personer som betraktats som ”aktiva brukare” och ”ickebrukare”, satte värde på att utemiljön utgjorde en grön omgivning till entréerna och gav ett välskött intryck.

Övriga har uppfattats som *ickebrukare*. Ickebrukarna var en blandad grupp, som bestod av två barnhushåll, fyra pensionärshushåll och ett ungt par. För dem hade gården inte varit en tillräckligt lockande vistelsemiljö. De har inte heller betonat gårdens värde som utsikt. Hälften av ickebrukarna hade inte heller utsikt mot gården, utan lägenheterna vände sig utåt. Till ickebrukarna räknar ett pensionerat paret som uppskattade sin rymliga och sydvända balkong, men för vilka gården var en tämligen anonym plats. Till ickebrukarna räknar jag också den barnrika familjen, som önskade en bättre lekmiljö för barnen och en mera avskild utomhusmiljö för familjelivet. I denna grupp finns också en äldre kvinna, som tyckte om att vara utomhus, men där gården inte lockade. Hon var även

besvärad av insynen på balkongen. Kvinnan besökte andra platser, där det var ”skönare att sitta”. Här finns också ett ungt par som hade planer på att flytta.

Rymlighetens betydelse – den större gården

Det är främst i relation till någon funktion eller aktivitet som rymlighetens betydelse framträder. Den välutrustade lekmiljö, som flera önskade, kräver utrymme. Gårdens möjligheter att uppfattas som ett vistelserum för de vuxna förutsätter att det finns någonstans att sitta i soligt läge som känns tillräckligt skyddat och inte för nära någons uteplats, balkong eller fönster. Det var flera som berörde att markutrymmena var oattraktiva om de låg för nära en grannes uteplats och fönster, eftersom man var rädd för att störa och inte heller själv ville bli störd, avlyssnad och betittad. Begränsad tillgång till sol och hög ljudnivå är två aspekter som också kan relateras till tillgången på markutrymmen. Något förenklat kan man säga att rymlighetens betydelse här verkar handla om begränsade markutrymmen i förhållande till leken och om otillräckliga ”avstånd”, brist på sol och hög ljudnivå i förhållande till de vuxnas utevistelse. Med otillräckliga avstånd menar jag här svårigheterna att skapa avskilda och skyddade platser på gården.

Även i intervjuerna från den större gården förekom direkta kommentarer om rymligheten. De handlade om att gården var ”liten” och att man vill ha en ”större” gård. I dessa sammanhang var det flera som jämförde med de mera rymliga bostadsmiljöerna i stadens ytterområden. Några personer betonade också att den begränsade marktillgången minskade möjligheterna att förändra gården.

> Om man skall jämföra dom här två gårdarna, så tycker jag att vi är lyckligt lottade, som har hamnat här, för den där blir mera kompakt här, här borta. Jag har tänkt på det ibland när jag går förbi (medelålders kvinna).

Den medelålders kvinna som citeras här var glad både för att bo vid den större gården och för att lägenheten hade ett särskilt gynnsamt läge vid den bredaste delen av gården. Hon kände sig inte besvärad av insyn i lägenheten. En nära släkting, vars lägenhet vände sig mot passagen mellan den mindre och den större gården, beklagade däremot det korta avståndet till grannarna. Släktingens missnöje hade sannolikt gjort kvinnan mera medveten om lägets betydelse. Från hennes lägenhet var det nära trettio meter till andra sidan av gården. Vid släktingens lägenhet fanns det kortaste avståndet inom området, med runt nio meter. Denna aspekt

av rymligheten var det flera som berörde. En annan kvinna beskrev ingående sin upplevelse av en påträngande närhet i passagen. När hon tittade ut genom fönstret var hon rädd för att grannarna trodde att hon ”glodde på dem”, och hon berättade att man hörde varandras samtal tydligt ute på balkongen. Variationen i lägenheternas läge avspeglades i intervjuerna. De hushåll, som hade balkong mot allén vid Rekrytgatan och mot det obebyggda fältet norr om området visade att de uppskattade den fria utsikten och att inte ha grannar direkt inpå.

Även när det gäller den större gården väcks frågan om utformningens betydelse för den upplevda rymligheten. Här begränsade brandskyddets behov av körbara ytor möjligheterna att skapa en sammanhängande trädgårdsmiljö. På de uppsplittrade och oskyddade gräsytorna är det sannolikt inte så lockande att slå sig ner med filt eller medhavd trädgårdsstol.

Den större gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion

Det samlade intervjumaterialet ger en tämligen klar bild av hur gården användes. Huvuddelen av de intervjuade menade att de inte någon större nytta eller glädje av gården, utöver att den utgjorde en trevlig anblick. Den användes inte i någon större omfattning som rekreationsmiljö och inte heller hade den någon större betydelse som upplevelserik utsikt eller skönhetsupplevelse. För huvuddelen av de intervjuade var gården i första hand ett markutrymme som man passerade över på väg till och från lägenheten. Dess huvudsakliga roll var att utgöra ett grönt entréområde.

Frågan om gårdens användbarhet, dvs. hur utemiljön kunde tillmötesgå de intervjuades förväntningar, är svårare att besvara. Förväntningarna på utemiljön kan vara mer eller mindre möjliga att uppfylla. Vilken typ av krav och önskemål som de intervjuade uttryckte varierade också utifrån deras livssituation. Den individuella livssituationen framstår härigenom som ytterst central för den roll som gården verkar ha i det intervjuades vardagsliv. Gården kan i varierande grad tillmötesgå de skiftande kraven. Bland de intervjuade fanns både hushåll, som var nöjda med vad gården kunde erbjuda och hushåll som var direkt missnöjda.

Bristerna i gårdens användbarhet handlar i första hand om lekmiljön och svårigheterna att hitta en attraktiv sittplats utomhus. Samtliga hushåll med förskolebarn kritiserade gårdarna som lekmiljö och föredrog andra platser. Det förekom också en oro för den nära trafiken på gatorna som omgav kvarteret. Ett av de intervjuade barnhushållen uppgav som

motiv för deras flyttplaner att få en mera lättillgänglig och barnvänligare utemiljö. Men även för andra än barnhushållen hade gårdarna kunnat var mera attraktiva som vistelserum. I samtalen framträdde en önskan om en i deras ögon mera användbar gårdsmiljö. Framför allt efterfrågades någon solig, trevlig och skyddad sittplats.

Man kan reflektera över vilken betydelse dessa brister har. Ur intervjuerna framträdde lusten att vara utomhus, det speciella rekreationsvärde som är knutet till utomhusmiljön. Man kan anta att en attraktiv nära utemiljö hade kunnat berika flera av de intervjuades vardagsliv. Ur intervjuerna framträdde också ett intresse för gården som en arena för ett opretentiöst umgänge med grannarna. Det var framför allt de personer som tillbringade mycket tid i bostadsområdet, som pensionärer och hemmavarande föräldrar med barn, som visade att de skulle ha uppskattat om gården hade kunnat vara en mötesplats för grannarna. Flera hade erfarenheter av ett uteliv på gården från andra bostadsmiljöer. På ett personligt plan kan en sådan boendekvalitet vara mycket betydelsefull. På ett generellt plan kan goda grannrelationer stödja ett områdes sociala utveckling och även en bidra till en mera öppen inställning till grannar med olika bakgrund. Kvinnan berättade, att när hon planerade att flytta till T1, hade hon fått kommentarer om att det bodde mycket ”invandrare” i området. Men det var ett förhållande som var ointressant för henne, eftersom hon var van med grannar från olika kulturer i sitt tidigare bostadsområde. För den barnrika familjen var det i första hand ett uterum för familjelivet, som de efterfrågade. För trångbodda hushåll kan utemiljön ha en avlastande roll. Delar av vardagslivet kan flyttas ut när vädret tillåter det.

Kompensationsstrategier

> Han tycker det är tråkigt att vara här (Medelålders kvinna och förälder till fyraårigt barn).

Med kompensationsstrategier menar jag här tydliga tendenser på att gården upplevdes vara otillräcklig och att andra miljöer inte bara var ett komplement, utan även kan tolkas som en ersättning för gården. Samtliga intervjuade föräldrar till förskolebarn valde att ta sig till andra ställen på grund av en i deras ögon bristfällig lekmiljö på gården. Det var både mera näraliggande lekplatser och utflyktsmål på lite längre avstånd som beskrevs. En av familjerna berättade att de nyligen hade skaffat en kolonilott, för att deras barn skulle få en trafikskyddad och trevlig plats att vara på utomhus.

Närmasts lekplats fanns i bostadsområdet på andra sidan Rekrytgatan. Den kvinna, som varje dag gick dit med sina två barn, tyckte att det var ett jobbigt arrangemang för att barnen skulle få komma ut och leka. Hon hade både ett förskolebarn och ett spädbarn. Att det var opraktiskt handlade inte bara om att ta sig fram och tillbaka, menade hon. Behövde hon hämta något i hemmet var det bara att samla ihop allt de haft med sig, sätta på barnen avtagna kläder och gå hem igen tillsammans. En kvinna, som bara hade ett barn tyckte inte det var några större problem att varje dag ta sin dotter på cykeln och ge sig i väg till en annan lekmiljö. Hennes favoritmål var lekplatsen i den en av stadens äldre parker. I kvinnans framtidsplaner ingick det att flytta till en mera barnvänlig utemiljö.

Figur 9.13 *På den västra gårdshalvan i kvarteret på T1 finns den största samlade gräsytan. För övrigt splittrar vägarna upp gårdsytan och gör det svårt att skapa mera intima miljöer. Foto taget 980819.*

Figur 9.14 *På de övre våningarna på den större gården på T1 bryter trädkronorna siktlinjerna i utsikten. Lite till vänster i bilden ser man bakbordet i sandlådan. Foto taget 980812.*

Figur 9.15 *Lekplatsen på den större gården på T1 består av en liten sandlåda och två gungdjur. Bänkarna utgör gårdens enda gemensamma sittplats. Foto taget 980812.*

Figur 9.16 *Rekrytgatan ligger direkt utanför kvarteret på T1. Foto taget 980907.*

Figur 9.17 *Den studerande kvinnans läshörna på den större gården på T1. Foto taget 980907.*

10 Läderfabriken

Torget är inte särskilt stort. Fotbollen far upp mot en vägg, studsar mot en balkongfront och dimper ner igen på stenläggningen. Den jagas vidare och det ser rätt riskabelt ut med alla fönster som är vända mot torget. Den vuxna mannen är lika engagerad i spelet som de tio pojkarna. Bollspelet rör sig i torgrummet mellan biblioteket och gårdarna. Även i går och i förrgår var pojkarna där. Men det var inget uteliv på den gård jag valt att studera, under dessa lite mulna junidagar.

När jag besöker Läderfabriken igen i juli skjuter fotbollsspelarna mål mot bibliotekets vägg. Inne på gården står dörren öppen in till Elsa. Hon har bryggt kaffe och skall just dricka det tillsammans med Greta, som bakat frallor. Jag blir inbjuden till deras eftermiddagskaffe. Elsa berättar att hon skulle äta middag med Sven senare i veckan. Efter kaffet går Greta och Elsa ut och pratar med Vera.

Det är en skön sommareftermiddag. Britt-Marie sitter i solen på sin uteplats och läser en deckare. Från loftgången på andra våningen har jag god överblick över gården, samtidigt som jag sitter lite vid sidan om. Jag intervjuar Gunilla, som har ordnat en krukträdgård på sitt utrymme i loftgången. Medan vi sitter där kommer Britt-Maries man ut för att prata med sin fru. En sexårig flicka, som bor på den andra våningen, har flera gånger tagit sig upp- och nedför trapporna och ut på gården. Hon var där i korta stunder, gick runt och gjorde inget särskilt. Efter vårt samtal vattnar Gunilla sina blommor och kryddor och pratar lite med de äldre kvinnorna, som fortfarande är ute på gården. Under eftermiddagen har några av gårdens invånare kommit och gått. En kvinna sitter och röker på sin uteplats på andra våningen.

I mitten av augusti, sista veckan innan skolan börjar, besöker jag gården igen. Elsa och Vera kommer ut och hejar. En flicka och en pojke i tolvårsåldern pratar med varandra någon minut. På eftermiddagen rensar Elsa ogräs i Gretas små planteringar vid uteplatsen, ett arbete som Greta har svårt att klara av. Micke, tio år, kommer ut med en påse chips och vankar runt. När det börjar regna töms gården.

Som besökare upplever man att denna gård är till för dem som bor här. Den utgör ingen genväg genom området och gårdsrummet är tämligen slutet och intimt. Det känns privat. Mot gården vänds tjugo entrédörrar

och från lägenheterna i bottenvåningen kliver man direkt ut i detta gemensamma uterum. Platsen är helt överblickbar. Det tillhör utevistelsens villkor här att vara sedd och hörd av grannarna.

Gården är liten. Den har villatomtens mått, men den skall delas av drygt tjugo hushåll. Det innebär att man är nära inpå varandra. Att det inte enbart var barn som använde gården framgick efter några besök[39] I sju av de tolv lägenheter som hade sina entréer i gårdens nivå bodde äldre människor. Det var några av dessa personer, som jag oftast stötte på vid mina tillfälliga visiter. De få barn jag observerade hade inte varit upptagna av någon synbar lek, utan tycktes mera gå ut på gården och kolla in läget. Vid samtliga besök i Läderfabriken hade jag sett de fotbollsspelande pojkarna på torget utanför gården.

Gården formas av två huskroppar. Den större är vinklad i nittio grader och tillsammans bildar de två husen ett trekantigt gårdsrum. Gården har två öppningar dels mot torget, dels via en trappa ner mot den gränd som skiljer denna gård ifrån nästa. Tvärs över öppningen mot torget går en brygga i luften. Bryggan kopplar ihop de loftgångar som löper längs med två av gårdens fasader. Tre trappor leder ner till gården. Gårdens mark är plan, trots att husgruppen ligger i en sluttning. Nivåskillnaden tas upp av byggnaderna. Loftgångshusen innehåller smålägenheter i bottenplanet. På den andra våningen ligger tre- och fyrarumslägenheter i två etager med invändig trappa. Den tredje huslängan består av radhusliknande lägenheter i tre plan. De möter gården med sin andra våning. I bottenplanet har dessa femrumslägenheter sina entréer mot gatan.

Läderfabriken ligger mycket centralt. I riktning in mot stadens centrum ansluter området direkt till den gamla låga bebyggelsen. På den motsatta sidan ligger Simrishamns järnvägsstation och ett parkområde intill järnvägsspåren. Från en del av lägenheterna har man utsikt över havet.

39. I anslutning till varje besök i Läderfabriken noterade jag vad som hände på gården och i de två loftgångarna. Jag uppehöll mig inte några längre stunder på gården, utom vid inventeringen av vegetationen. Istället gjorde jag korta ”turer” över gården. Gårdsrummet var så litet att närvaron av en ”främmande” person troligen skulle påverka användningen starkt. Gården observerades vid upprepade tillfällen under sex sommarvardagar 1998, den 15-17 juni, 1 och 21 juli samt den 19 augusti.

Figur 10.1 *För enpersonshushållen räckte de små privata uteplatser som fanns vid alla lägenheterna vid gården i Läderfabriken. Fotot taget 980702.*

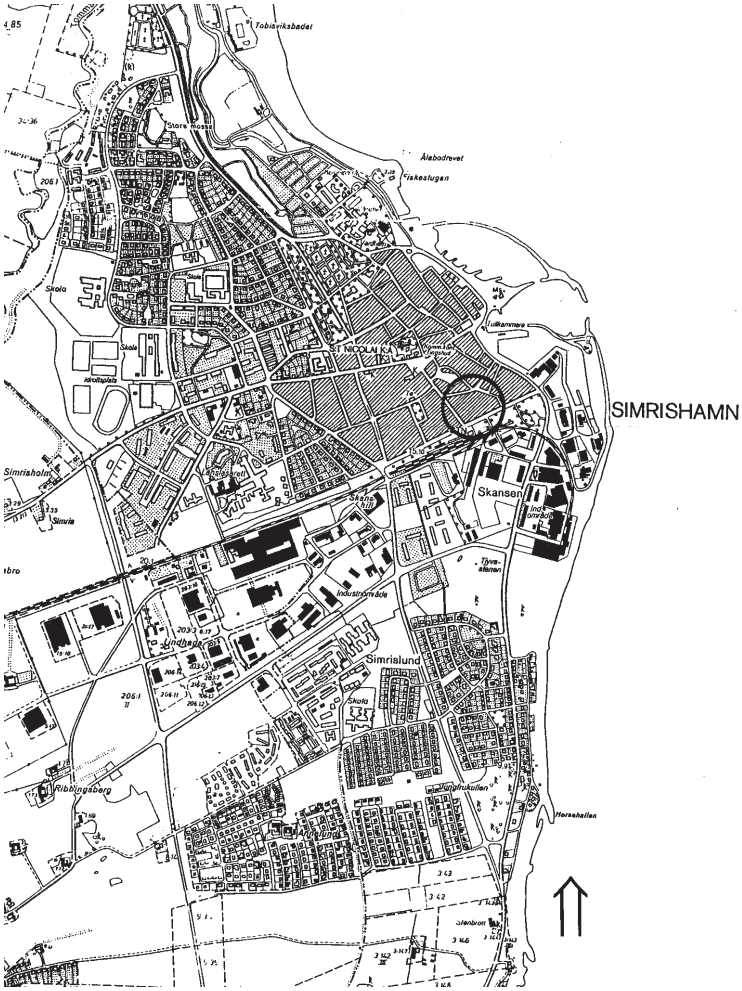

Figur 10.2 Undersökningsområdet i Simrishamn.

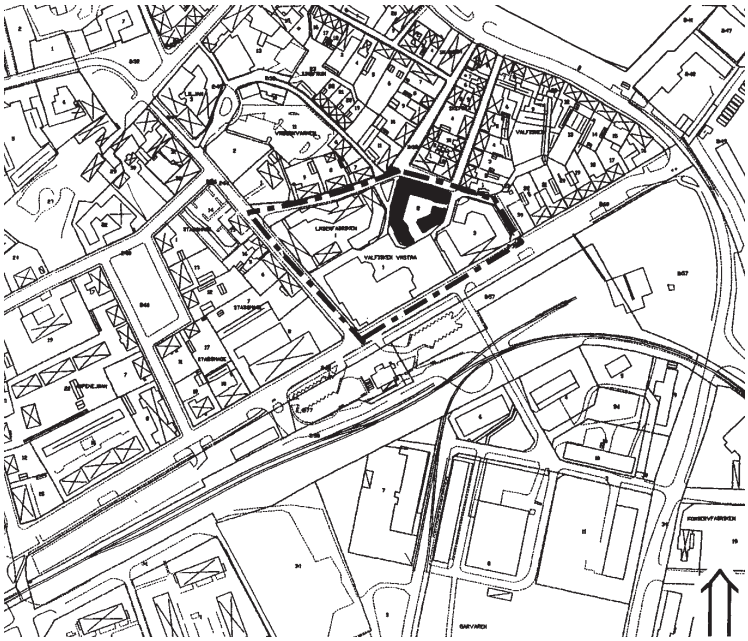

Figur 10.3 Läderfabriken ligger precis i kanten på stadskärnan i Simrishamn.

Bakgrund, planeringsideal och utformningsidéer

Ehrnbergs läderfabrik var en gång Österlens största industri. Detta monument över landets tidiga industrialiseringsperiod revs under slutet av sjuttiotalet och på tomten i stadskärnan, på bara hundra meters avstånd från staden centrum, byggdes 102 nya lägenheter. De delades upp i tre enheter i form av tre omkringbyggda gårdar. På fabrikstomten byggdes också ett hus för olika kommunala verksamheter. Här ligger nu stadens nya bibliotek. Mellan biblioteket och de tre gårdarna formades ett torg, ett offentligt stadsrum, som ger lite rymd mellan bostäderna och det friliggande kulturhuset. Läderfabriken tillhör det kommunala bostadsföretagets bestånd. I deras (Simrishamns Bostäder AB) försäljningsbroschyr presenteras Läderfabriken som ”ett välplanerat bostadsområde, centralt beläget i en kulturhistorisk miljö”.

Att detta bostadsprojekt betraktades som speciellt framgår av intervjuerna med den dåvarande planarkitekten, den arkitekt som vann tävlingen och ritade området samt den landskapsarkitekt, som projekterade

gårdarna och övriga markutrymmena i området. Att stadskärnan är klassificerad som riksintresse för kulturminnesvården innebar särskilda krav på att den nya bebyggelsen skulle infogas på ett varsamt sätt. Ambitionerna om en hög kvalitet på bebyggelse och uterum förstärktes sannolikt av att det även var en av stadens kulturbyggnader som skulle ligga här. En arkitekttävling utlystes och i tävlingsprogrammet betonades att höga krav på gestaltning och anpassning. Den detaljplan som fastställdes i december 1987 byggde i stora drag på resultatet av arkitekttävlingen.

En lokal stadsmässighet

> Ja stadsmässigt skulle det ju vara, eftersom det var ett innerstadsprojekt (planarkitekten).

Ordet ”stadsmässig” förekom varken i tävlingsprogrammet, juryutlåtandet eller i detaljplanen, men dåvarande planarkitekten menade att en sådan karaktär på bebyggelsen hade varit underförstådd. Han använde ”stadsmässigt” för att beskriva Läderfabriken tillsammans med ”tätt”, ”gyttrigt” och ”småstad”. För honom var läget det främsta motivet för att välja en stadsmässig karaktär. Förebilden för den stadsmässiga karaktären var den omgivande stadskärnan. Det var den gamla, småskaliga bebyggelsen i Simrishamn, mer än en abstrakt idé om stadsmässighet, som var utgångspunkten för planarkitekten, när han utvecklade tävlingsprogrammet. Den arkitekt som vann tävlingen, och som sedan ritade husen, delade denna uppfattning om en stadsmässighet tolkad utifrån den gamla, småskaliga bebyggelsen i Simrishamn.

Fabriken hade legat som en koloss omgiven av småskaliga bostadshus. Arkitekten valde att bryta upp det tidigare massiva industrikvarteret och låta det omgivande gatunätet fortsätta in i kvarteret, som bilfria gränder. Uppdelningen i tre gårdar svarade upp mot tävlingsprogrammets önskemål om en byggelsen uppdelad i tre etapper. Resultatet har blivit ett planmönster, som kan beskrivas som ett mellanting mellan det traditionella stadskvarteret och de upplösta kvartersmönster som varit vanliga i efterkrigstidens flerbostadshusområden. Här finns både en strävan efter att efterlikna en sluten kvartersstruktur och att få en trafikfri närmiljö. Från utsidan av kvarteret finns en likhet med de omgivande kvarteren. Sammanhängande huskroppar bildar slutna kvarter och avgränsar ett distinkt gaturum. I kvarterets inre finns en bilfri miljö. Men gårdarna är inte omflutna av ytterområdenas obligatoriska grönska utan av ett stensatt offentligt stadsrum med en stadsmässig karaktär.

Förhållandet mellan gårdsrummen och övriga markutrymmen i kvarteret är rätt intrikat, betraktat utifrån relationen privat–offentligt. De gränder som dragits genom det gamla industrikvarteret och den torgliknande platsen i kvarterets mitt är formellt reglerade som offentlig plats. Men de upplevs sannolikt inte entydigt som ”offentliga”, utan också som knutna till bostäderna i området. Arkitekterna menade också att torget hade en sådan dubbel funktion, dvs. både som ett offentligt stadsrum och som en gemensam tillgång för de människor som bodde i Läderfabriken.

En utformningsprincip var att markera skillnaden mellan gårdarnas halvprivata områden och de offentliga markutrymmena i kvarteret. Utanför gårdarna skulle det vara en stadsmässig karaktär, men inne på gårdarna skulle man mötas av en trädgårdslik, intim och småskalig miljö, som hade de omgivande kvarterens trädgårdsmiljöer som förebild. Som vi ser har arkitekterna i Simrishamn gjort ett annat vägval än sina kolleger i Linköping. Stadsmässigheten skulle inte, som på T1, glida in på gårdarna utan strikt hållas utanför. Utanför gårdarna breder däremot stadskärnans gatstensbeläggning ut sig.

Ett socialt perspektiv

Ur intervjuerna med arkitekten och planarkitekten framträdde även sociala intentioner för gårdsmiljön. Gården skulle formas som en mötesplats. Arkitekten beskrev valet av loftgångshus, som något mer än en teknisk–ekonomisk lösning. Tanken var också att ”få ut folk” och ”aktivera gården” så mycket som möjligt. Från loftgångarna leder trappor ner på gårdarna. På väg från och till lägenheterna rör sig gårdens invånare i ett system av loftgångar, trappor och bryggor mellan husen och det uppstår möjligheter till möten. Invånarnas rörelsemönster kanaliseras på detta sätt ut på gården. En ”social” idé var också att ge varje gård en gemensamhetslokal. Lokalen kan nås både från gården och från torget.

Bebyggelsens täthet

Läderfabriken är med Simrishamnsmått mätt ett förhållandevis tätt bostadsområde. Men det var ingen av de intervjuade arkitekterna, som ansåg att den valda exploateringsgraden var för hög. Planarkitekten menade istället att man nog hade kunnat bygga ytterligare lite tätare. Tomtens läge i stadskärnan påverkade förhållningssättet till exploateringsgraden. Enligt planarkitekten fanns det från politiskt håll ett intresse av att utnyttja det attraktiva läget genom en högre täthet. Det riktvärde för täthe-

ten som angavs i tävlingsprogrammet var ”minst 90 lägenheter”, men det framgick att det fanns en beredskap för att även acceptera en högre täthet. Tävlingsjuryn menade i sitt utlåtande att riktvärdet för tätheten var ”välavvägt”, men att en ”väsentligt högre exploatering knappast var förenligt med de miljökrav som bör ställas”. Den förverkligade versionen innehöll, som framgått, 102 lägenheter.

I täthetsdiskussionen var projektets ekonomi en nyckelfråga. Ambitionen att hålla ner bebyggelsens höjd av hänsyn till stadsbilden ledde till att kvarterets inre måste bebyggas, för att uppnå den exploateringsgrad som ansågs vara ekonomiskt rimlig. Hur man under planeringsprocessen såg på tillgången till friytor i kvarteret framstår som mera oklart i plandokumenten och intervjuerna. Det fanns en medvetenhet om att utrymmet för lek kunde bli otillräckligt. I stadsplanen konstaterades att den höga exploateringsgraden innebar att det inte skulle finnas plats för några kvartersgemensamma lekutrymmen och att lekutrymmet begränsades till de kringbyggda gårdarna. Vi ser att tillräckliga lekutrymmen i kvarteret inte var någon prioriterad planegenskap och att det fanns en medvetenhet om bristen på lekutrymmen. Det innebär också att barnen hänvisades till andra friytor i staden.

Intentioner för gården

Landskapsarkitekten konstaterade i intervjun att området var ”väldigt högt exploaterat”. I hans beskrivning av intentionerna för gårdens utformning framgår att den var tänkt att kunna användas dels enskilt, för att t.ex. sola och läsa, dels för gemensamma aktiviteter. Här skulle gårdens invånare kunna träffas, och ”mammorna” skulle ha någonstans att sitta och prata och dricka kaffe, när de följde med sina barn ut. Det skulle också finnas en lekplats på gården. Landskapsarkitekten menade att man utifrån lägenhetsfördelningen kunde räkna med att det skulle bo barnfamiljer på gården. Det var därför en boendekategori som man måste planera för. Den lilla sandlådan med lekhydda, som han ritade in, var avsedd för de minsta barnen. De skulle också kunna cykla runt den lilla gräsmattan i gårdens mitt. Men några ungdomar på rullskridskor fanns det inte plats för på denna lilla gård, konstaterade han. Landskapsarkitektens intention med gårdens gräsmatta var att gräset skulle ge gårdsrummet en mjukhet och trädgårdskaraktär som stod i kontrast till de stora stenlagda ytorna utanför. Gräset var också tänkt att ha en symbolisk funktion och förmedla en upplevelse av ”växandet” och den levande naturen.

En bild av boendemiljön

Följande beskrivning av bostadsmiljön i Läderfabriken bygger på intervjuer med den person som var ansvarig för bostadsföretagets administrativa förvaltning, den person som var ansvarig för den tekniska förvaltningen av bostadsbeståndet och fastighetsskötaren. Ett kort samtal hölls också med fastighetsskötarens arbetsledare. De två förvaltarna var fullständigt överens om att Läderfabriken inte var något typiskt hyreshusområde, utan att projektet var helt unikt. De konstaterade att Läderfabriken skilde sig från företagets övriga bostadsbestånd på en rad olika sätt. Det handlade inte bara om läget i stadskärnan. Läderfabriken representerade också en ny typ av bebyggelse som var mera varierad och inte så ”standardiserad” som i det övriga bostadsbeståndet. Projektet var också mera påkostat och lägenheterna ”exklusivare” än inom normalproduktionen. Här hade man också byggt betydligt tätare än tidigare. I intervjuerna med förvaltarna framträder Läderfabriken som något av ett flaggskepp för kommunen.

Status och social miljö

> Ja, det är ju ett välfungerande område. Det har ju satt sig nu, det måste man ju säga (den administrative förvaltaren).

Omflyttningen i området hade tidvis varit hög. Det var ett förhållande som förvaltarna menade hade att göra med den förhållandevis höga hyran. Läderfabriken byggdes under en period då produktionskostnaderna var allmänt höga i landet. Periodvis hade man haft tomma lägenheter, och hyressubventioner infördes, när det uppstod uthyrningsproblem. Den höga omflyttningen var således inte kopplad till att området inte var attraktivt, menade förvaltarna. Läderfabriken var istället ett bostadsområde med god status, kanske den högsta, på hyresmarknaden i Simrishamn. Lägenheterna betraktades allmänt som mera exklusiva än i andra hyreshusområden på orten. Men även i Läderfabriken hade man haft problematiska hyresgäster.

Hade Läderfabriken också en avvikande boendesammansättning? Något systematiskt underlag för en jämförelse inom bostadsföretagets bestånd fanns inte. Den bild av Läderfabrikens invånare som redovisas bygger på de intervjuades personliga uppfattningar. De menade att Läderfabriken hade lockat till sig en helt ny grupp av hyresgäster. Det var tidigare sommarboende i trakten, som när de blivit äldre valde att bosätta sig i Simrishamn. Dessa före detta sommargäster, som till antalet inte var

någon dominerande grupp, beskrevs som förhållandevis krävande hyresgäster. De efterfrågade en hög nivå på skötsel och service och en lugn bostadsmiljö. För övrigt verkade området innehålla en förhållandevis blandad sammansättning av invånare. Huvuddelen var väl integrerad i samhället. I Läderfabriken bodde förhållandevis många äldre. En boendekategori som saknades helt var ungdomar med eget hyreskontrakt. Smålägenheterna var få, stora och dyra. Här fanns också en grupp människor med invandrarbakgrund. De intervjuade förvaltarnas uppfattning var att hyresgästerna trivdes i området. Det menade också fastighetsskötaren, som sannolikt var den person, som hade mest kontakt med de boende i området. Han spekulerade i om det var områdets skala som bidrog till att det kändes mera personligt, när han jämförde Läderfabriken med bostadsföretagets största miljonprogramsområde – Tegelbruket.

Ur intervjuerna framträdde skilda boendekulturer på Läderfabrikens tre gårdar. På en av de två gårdar som inte studerades fanns skarpa konflikter mellan några barnfamiljer och några av de hyresgäster som var angelägna om en hög kvalitetsnivå. Motsättningarna handlade om synen på gården. Skulle gården i första hand vara en lugn och prydlig miljö eller en plats för barnen, då man fick räkna med både högljudda lekar och den form av skräpighet som lätt följer med en lekmiljö. Konflikterna betraktades som så svårlösta, att man inom bostadsföretaget hade diskuterat att omvandla gården till ett kategoriboende för seniorer. Om det fanns ett samband mellan det begränsade markutrymmet och denna djupa konflikt kan diskuteras. Men man kan anta att det begränsade utrymmet bidragit. Det är svårt att på en liten yta inrymma både en lugn och prydlig trädgårdsmiljö och en robust lekmiljö. Den andra gård som inte studerades utmärkte sig genom att där fanns ett rikt gårdsliv. Detta gårdsliv, där både äldre och yngre deltog, upprätthölls i första hand av hyresgäster med invandrarbakgrund. På denna gård fanns också den mest omfattande lekutrustningen och här var slitaget också mest omfattande. Den gård som studerats, beskrevs som den lugnaste och mest konfliktfria inom området.

För- och nackdelar

Till områdets goda sidor räknade de intervjuade det centrala läget och att kvarterets inre var en trafikskyddad miljö. De menade att de privata uteplatserna var uppskattade och välutnyttjade. Loftgångarna och de trappor som ledde ner till gårdarna var däremot ett irritationsmoment. Trapporna slamrade och hyresgästerna hade klagat på insynen in i lägenheterna från loftgångarna. Det senare problemet har en generell karaktär, som är knuten till loftgångshusen som hustyp.

Täthetens följder

> Men sen har man glömt bort att det bor oerhört mycket barnfamiljer här. Det gör det ju i och med att det är stora lägenheter [...] så att det bor ju barnfamiljer här, men dom har ju då svårt att rymmas (den administrative förvaltaren).

Läderfabriken var det tätaste området i företagets bestånd. I intervjuerna framträder tätheten som en av områdets största nackdelar. Särskilt en av förvaltarna betonade problemen med den höga exploateringsgraden. Utemiljön var visserligen påkostad och fin, menade han, men inte barnvänlig. Det var lekmiljön som ”kommit i kläm” i planeringen av området. Slitaget på utemiljön såg han som en följd av att det begränsade utrymmet. Den undersökta gården hade förskonats från slitage. Enligt fastighetsskötaren berodde det på att barnen tog sig till de två övriga gårdarna, där lekutbudet var bättre. Hyresgästerna hade påpekat både slitaget och bristen på lekutrustning.

> Ett oerhört slitage alltså på dom här gårdarna, det är det, jätteslitage på buskar och gräs. Det är få lekredskap tycker barnfamiljerna. Men det har ju också med ytan att göra. Man kan ju inte klämma in något mer helt enkelt. Det finns ju gränser för det också. Det är ju också styrt av ytorna det också (den administrative förvaltaren).

I Läderfabriken finns många stora lägenheter, 35% av lägenheterna år fyror och femmor. Att det var många barnfamiljer som valde att bo i detta område, trots en begränsad lekmiljö, berodde enligt den administrative förvaltaren på att det var stor brist på större hyreslägenheter i Simrishamn. Läderfabriken innehöll de enda femrummarna i Simrishamns Bostäders bestånd. Behövde man en stor hyreslägenhet var det här den fanns.

Den tekniske förvaltaren, arbetsledaren och fastighetsskötaren påpekade att den kompakta karaktären på området gav konsekvenser för skötseln. Det begränsade utrymmet hade inneburit lösningar som i första hand var marksnåla, men inte rationella ur skötselsynpunkt. I förhållande till de mera rymliga ytterområdena var skötseln mera arbetskrävande och komplicerad genom de små måtten. Det gällde särskilt för sophanteringen och snöröjningen.

Beskrivning av gården

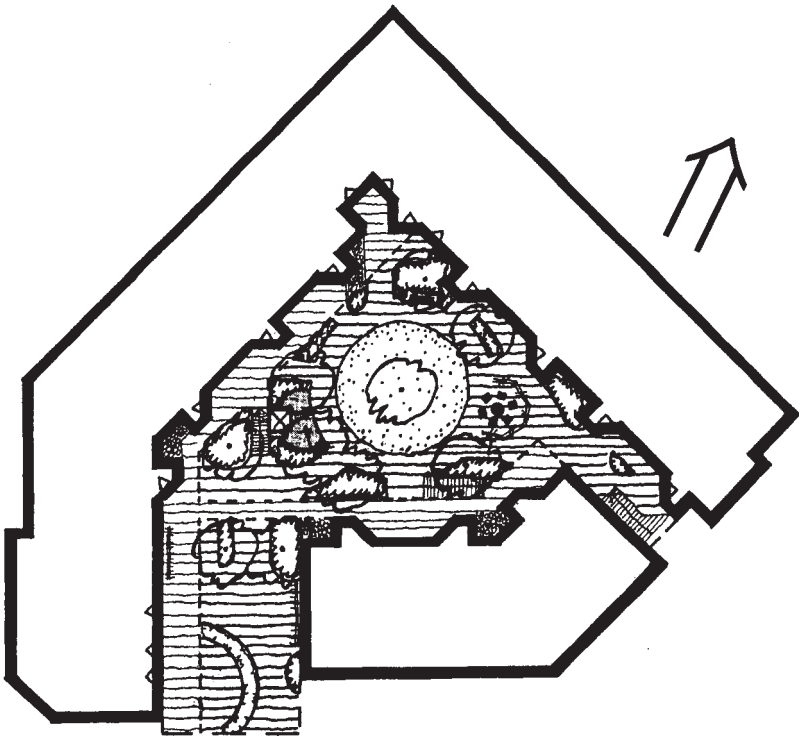

Figur 10.4 Den studerade gården i Läderfabriken, Simrishamn. Skala 1:500.

Det är den minsta av de tre gårdarna som studeras här. Alla lägenheter vid gården har individuella entréer och vid varje entré finns små uteplatser. Gårdsrummet kantas således av de privata uteplatserna. Även i loftgångarna finns en liten uteplats markerad utanför varje lägenhet. På gården skiljer små plank uteplatserna från varandra. Men mot gården ligger det tämligen öppet. Vid undersökningstillfället fanns trädgårdsmöbler och även en del planteringskrukor med blommor på huvuddelen av uteplatserna. Möbleringen gav ett intryck av att uteplatserna var använda. På den gemensamma delen av gården finns sandlådan med det lilla lekhuset, den runda gräsmattan och strax intill den gemensamma sittplatsen med trädgårdsmöbler. Runt gräsmattan finns en plattlagd gång och utanför ligger en ring av buskplanteringar.

Vegetation

Växtligheten ger karaktär åt gårdsrummet. Trädkronorna lyfter upp grönskan från den marknära nivån. Till frodigheten bidrar också klätterväxterna. Växtligheten är varierad, och artvalet understryker gårdens trädgårdskaraktär. Här finns både låga och klättrande rosor, buskar med en framträdande blomning och bärbuskar. Vildkaprifol, rosor och hybridolvon bidrar med trädgårdsdofter. Artvalet och den småskaliga utformningen innebär att det är en relativt skötselkrävande anläggning.

Av de tio träd som planterades inne på gården har körsbärsträdet som står i gräsrundelns mittpunkt en särställning. Detta ”vårdträd” är av en relativt snabbväxande art och kan bli ett stort träd. De övriga träden är fyra äppelträd, två uppstammade häggar, en rosenhagtorn samt två smalväxande pyramidekar som markerar gårdens öppning mot torget. Buskplanteringar ramar in gräsmattan i gårdens mitt samtidigt som de avgränsar uteplatserna längs med fasaderna. Buskplanteringarna består av lågväxande och marktäckande arter i kombination med högre buskar och ofta också en klätterväxt som försöker ta sig uppför konstruktionerna kring loftgångar och trappor.

Vid inventeringen av vegetation i juli 1998 hade körsbärsträdet nått sex meters höjd och fått en krondiameter på fyra meter. Flera av de övriga träden stod trångt och ibland alltför nära fasaderna, och flera av trädkronorna var därför hårt inskurna. Några av buskarterna hade blivit för stora för sin växtplats. Små planteringsytor kräver att man träffar rätt i växtvalet. Det är också viktigt med robusta arter, som klarar sig i de små och därigenom utsatta planteringsytorna. Anläggningen gav ett välskött intryck och slitaget var i stort sett obefintligt. Huvuddelen av träden och buskarna hade fått en god etablering, även gräsmattan var i god kondition.

Gårdens dimensionering

Gården är drygt 500 m². Per lägenhet finns 25 m² friyta. Alla anläggningar är små och de olika ytorna har passats in i anläggningen som pusselbitar. Sandlådan med lekhyddan är knappt 9 m², gräsmattan knappt 60 m² och uteplatserna drygt 3 m². Mellan den gemensamma sittplatsen och närmaste privata uteplats är avståndet bara två meter. Nettoexploateringsgraden för bostadsbebyggelsen är 0,85.

Baskvalitet

I detta avsnitt relateras utemiljön till den standardnivå som rekommenderas i *Gemensam trädgård*. Det är uteplats, gruppstorlek, sol och andel grönska som kommenteras här, se också sammanställningen i kapitel 8. I Läderfabriken uppnås bara hälften av riktvärdet för gemensamma ”mångsidigt användbara uteplatser” på 10 m²/lgh. Det är gräsmattan, lekplatsen och den gemensamma sittplatsen som jag räknat som ”användbar uteplats”. Det antal lägenheter som delar på dessa anläggningar följer i stort sett riktvärdet. Solanalysen visar att kravet på fem timmars sol inte uppnås på någon plats på gården. Det innebär att varken de privata uteplatserna på gården eller lekplatsen har tillräcklig solbelysning.

En fjärdedel av gården består av gröna markutrymmen, dvs. gräs och buskplantering, och tre fjärdedelar är hårdgjord mark. Den gröna standard, som föreslås i ”Gemensam trädgård” uppnås inte. Att få hälften av gårdens markutrymmen att bli gröna är sannolikt inte möjligt med det begränsade markutrymmet på denna gård. Men gården har ändå en grön karaktär. Med växtvalet kompenseras i viss mån markbristen, när det gäller upplevelsen av grönska. Trädens kronor tillsammans med klätterväxter och buskplanteringar bidrar med en frodighet, som är välgörande i en miljö, där de tekniska konstruktionerna kring loftgångar och trappor är tämligen dominerande.

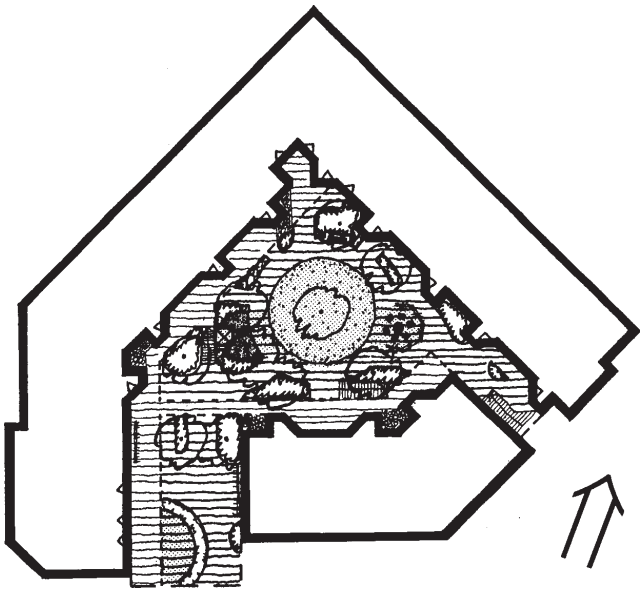

Figur 10.5 Avgränsning av gemensamma ”användbara uteplatser”.

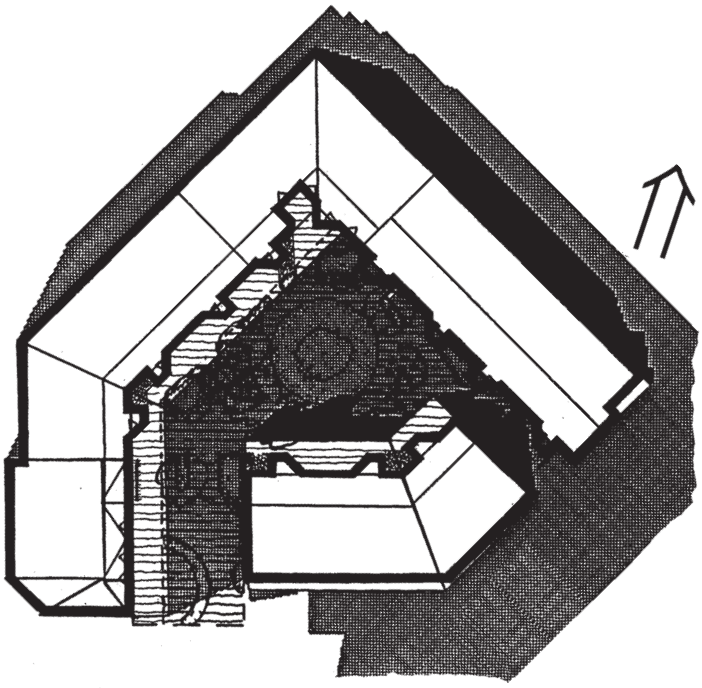

Figur 10.6 *Analys av solförhållanden på den undersökta gården i Läderfabriken. Svart färg anger 0–1 soltimmar, grå färg 1–5 soltimmar 9.00–17.00 vid vår- och höstdagjämningen. (De vita korridorerna på gården utgörs av loftgångarna).*

Tabell 10.1 - 10.3

10.1 Gårdens vuxna invånare

	Ungdomar /		Yngre medelålder			/	Äldre medelålder			/	Yngre äldre			/ Äldre äldre	
Åldergrupp/ hushållstyp	*20-24*	*25-29*	*30-34*	*35-39*	*40-44*	*45-49*	*50-54*	*55-59*	*60-64*	*65-69*	*70-74*	*75-79*	*80-84*	*85-89*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. man utan barn	-		-	-	-		-	-		-	-	1	1	-	2
Ensamb. kvinna utan barn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	1	1	6
Ensamb. kvinna med barn	-	-	1	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Ensamb. man m. barn	-	-	-	-	1	1	-1	-	-		-	-	-	-	3
Samboende med barn	-	-	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4
Totalt			2	2	5	1	2			1	1	3	2	1	20

10.2 Gårdens barn och ungdomar

	Förskolebarn /	Skolbarn				
Åldergrupp:	*0-5*	*6-9*	*10-12*	*13-15*	*16-19*	*Samtl. åldrar*
Flickor	-	3	1	2	7	13
Pojkar	-	2	3	2	3	10
Totalt		5	4	4	10	23

10.3 Intervjupersonerna

	Ungdomar /		Yngre medelålder			/	Äldre medelålder			/	Yngre äldre			/ Äldre äldre	
Åldergrupp/ hushållstyp	*20-24*	*25-29*	*30-34*	*35-39*	*40-44*	*45-49*	*50-54*	*55-59*	*60-64*	*65-69*	*70-74*	*75-79*	*80-84*	*85-89*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. man utan barn	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	*1*
Ensamb. kvinna utan barn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	1		4
Ensamb. kvinna med barn	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*3**
Ensamb. man med barn	-		-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	*2*
Samboende med barn**	-	-		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*2*
Totalt	-	-	-	3	3	1	-	-	-	1	-	3	1	1	*12*

* varav 1 telefonintervju.

Beskrivning av intervjupersonerna

Gårdens invånare

Av de totalt 21 lägenheterna vid gården är 12 stycken fyra- och femrumslägenheter.[40] Man kan förvänta att det bor barnfamiljer i lägenheter av denna storlek. Så var också fallet vid undersökningstillfället. Av de 20 hushåll som då bodde vid gården hade drygt hälften barn. De övriga var ensamboende personer över 65 år. Gårdens befolkning bestod av två huvudsakliga grupper, dels barnhushållen, dels de ensamboende pensionärerna, varav huvuddelen var kvinnor. De unga hushållen saknades helt. Åtta av barnhushållen bestod av en ensamförälder med barn. Av de 24 vuxna personerna (vuxna barn är inte inräknade) var 15 kvinnor och 9 män. Tre vuxna samt ett barn hade utländskt medborgarskap. I hela området var det totalt en sjättedel av hushållen som inte var födda i Sverige. Denna beskrivning av gårdens invånare omfattar de personer, som var mantalsskrivna på adressen vid undersökningstillfället.[41] Huvuddelen av de 23 barnen var tonåringar, 9 var 6–12 år. Därutöver fanns ett vuxet barn som var mantalsskrivet på gården. Några barn i förskoleålder fanns inte vid gården. I de fall de båda makarna i ett samboende par inte tillhörde samma åldersgrupp, har ”parets ålder” räknats efter den yngsta personen i tabill 10.1 och 10.3.

Urvalet

12 hushåll intervjuades, 3 av dem bodde i de radhusliknande lägenheterna, som hade entré både ut mot gatan och från gårdssidan. Övriga hushåll bodde i loftgångshusen, 6 med ingång i gårdens nivå och 3 med sin entré från loftgången en våning upp. De som intervjuades var 5 ensamboende äldre kvinnor, 1 ensamboende äldre man, 3 kvinnor och 2 män som var ensamföräldrar samt 2 barnfamiljer med två vuxna. Av de 12 barn som ingick i dessa hushåll bodde 10 hemma vid undersökningstillfället. Lägenheterna var inflyttningsklara 1991. Två tredjedelar av de

40. Lägenhetsfördelningen på den studerade gården i Läderfabriken är följande: 2st. 1½ r o k, 5 st. 2 r o k, 2 st. 3 r o k, 7 st. 4 r o k samt 5 st. 5 r o k. På denna gård finns fem av de totalt nio femrumslägenheterna i området. Lägenhetsfördelningen för hela området är 4% 1 r o k, 32% 2 r o k, 29% 3 r o k, 26% 4 r o k samt 9% 5 r o k.

41. Befolkningsuppgifterna är hämtade från riksskatteverkets folkbokföringsregister. Utdraget är daterat april 1998.

intervjuade hade bott vid gården i minst fyra år, varav några sedan området var nybyggt dvs. i sju år. En av de intervjuade var nyinflyttad. Övriga hade bott mellan ett till två år vid gården.

Livssituation

Av de 14 vuxna personer, som ingick i de 12 hushållen, var 5 ålderspensionärer. Övriga förvärvsarbetade, de flesta på heltid, förutom den kvinna som studerade på halvtid, och den kvinna som hade något nedsatt arbetstid på grund av barn. En hyresgäst delade sin tid mellan hemmet i Läderfabriken och sin särbos villa. För övriga var bostaden i Läderfabriken den dominerande basen för vardagslivet. Inget av hushållen hade fritidshus. Två av hushållen hade kolonilotter. Huvuddelen av de äldre var förhållandevis friska och rörliga och det ingick i deras vardagsvanor att röra sig utanför bostadsområdet. En person var på grund av begränsad rörlighet mera bunden till hemmet. Hälften av hushållen hade bil.

Utbildningsnivån varierade från folkskola till högskoleutbildning. Det var de äldre kvinnorna som bara hade folkskola, i några fall kompletterad med utbildning i ett hantverksyrke eller språkstudier. Av övriga intervjupersoner uppgav runt hälften gymnasium och hälften högskola som högsta utbildningsnivå. Bland de förvärvsarbetande personerna hade två industriarbeten, övriga var tjänstemän. De arbetade bland annat inom vård och utbildning, som försäljare, och som kommunala och statliga tjänstemän.

Bostadsvalet, bostadsideal och passform

Det var ingen av de intervjuade som hade haft släktingar eller vänner i området när de flyttade till Läderfabriken. För de äldre intervjupersonerna hade bostadsvalet ett samband med den förändrade livssituation som följer av åldrandet. De var samtliga ensamstående. De hade av nuvarande hälsoskäl, eller med tanke på framtida problem, önskat en bostad utan trappor. Att det blev just Läderfabriken tycks ha varit något av en tillfällighet för de flesta. När de vände sig till bostadsföretaget hade det funnits tomma lägenheter i markplanet här. Men de hade också gjort en positiv värdering av den bostad de erbjudits. Det centrala läget och lägenhetens placering i bottenvåningen framträder som de två viktigaste motiven för deras bostadsval. Samtliga äldre var uppvuxna i hus med trädgård, de flesta på landet. De flesta hade också bott i eget hus med trädgård under huvuddelen av sitt vuxna liv. De var först som äldre de lämnat sin villa eller lantgård och flyttat till lägenhet. För två personer var bostaden i

Läderfabriken den första lägenhet de bott i under sitt liv. De äldre intervjupersonerna verkade vara rätt nöjda med den nuvarande bostaden. Några påpekade att det kändes tryggt och bekvämt att bo i lägenhet.

För barnhushållen framstår bostadsvalet som mera sammansatt. En gemensam nämnare för flera av dem var att de sökt bostad under tidspress. I några fall fanns ett samband mellan bostadsbehov och skilsmässa. Ett par av hushållen hade flyttat till Läderfabriken för att få en större lägenhet. Även bland barnhushållen var det flera som pekade på slumpens betydelse för att de nu bodde i Läderfabriken. Det hade funnits tomma lägenheter där. Det centrala läget hade också vägt positivt i vågskålen. De medelålders hade som grupp en större erfarenhet av lägenhetsboende än de äldre. Huvuddelen var uppvuxen i lägenhet. Som vuxna hade samtliga utom en person bott i villa i mellan tio till tjugo år.

I huvuddelen av barnhushållen fanns bara en vuxen person. Flera av dem hade tidigare bott i villa under många år. Som ensamföräldrar hade de nu valt ett annat boende av både ekonomiska och praktiska skäl. För de intervjuade barnhushållen var tanken på att bo i eget hus inte något avslutat kapitel. Som ett starkt motiv för enfamiljsbostaden framträder möjligheterna att få en mera rymlig och avskild utemiljö. Ett hushåll höll mer eller mindre aktivt på att söka efter sin drömbostad, en gård på landet med plats för djur. För den person som delade sin tid mellan sitt hem och sin särbos villa, verkade bostaden passa utmärkt utifrån den aktuella kombinationen av boendemiljöer. Som en motpol till denna positivt inställda gårdsinvånare fanns en person som efter kort boendetid i Läderfabriken var på väg att flytta. Denna ensamförälder med flera barn önskade en marklägenhet i en bostadsmiljö som var mera anpassad för barnfamiljer.

Att bo i Läderfabriken

Hur såg det intervjuade på Läderfabriken? När de beskrev sin inställning till bostaden berörde de både den konkreta miljön och de grannar man fått på köpet, när man valde att bosätta sig här. De äldre verkade ha en övervägande positiv inställning till sitt boende. ”Trivs”, ”här vill jag bo”, ”jag kan ju bo här, här är ju skönt, inga trappor”. Ingen av dessa personer hade några överhängande planer på att flytta. Inom gruppen av barnfamiljer fanns en mera varierad inställning till den nuvarande bostaden. Huvuddelen menade att de ”trivdes”, några mycket bra, några tillräckligt bra för att bo kvar. Av de två hushåll som deklarerade att de hade mer

eller mindre aktiva planer på att flytta fanns den familj som sökte en gård på landet och den som nu var på väg från gården. Bland deras motiv för att flytta vägde den begränsade utemiljön tungt.

I de intervjuades beskrivning av Läderfabriken övervägde positiva omdömen. Det centrala läget framstod som en av de främsta fördelarna. Det var praktiskt med närheten till stadens centrum, till affärer och andra verksamheter. Stadskärnans utbud med uteserveringar och uteliv fanns på några minuters avstånd från hemmet. Det var trevliga kvarter att strosa i på kvällarna. En stor fördel var närheten till strand och bad, och till hamnen med dess folk- och båtliv. Att det fanns ett bibliotek i kvarteret var uppskattat. ”Helt suveränt”, menade en kvinna vars båda barn ofta var där.

För att beskriva Läderfabrikens goda sidor var det flera som jämförde med ”miljonprogramsområdet”, både som schablonföreställning och i form av Tegelbruksområdet. De visade sin uppskattning av att Läderfabriken var annorlunda, och långt ifrån något ”betonggetto”. Ett hushåll betonade att det just på denna gård var ”lugnt och fridfullt”, och de inte kände sig störda av grannar eller alltför intensiv lek. Att gården såg trevlig ut och att man hade egna uteplatser var två positiva egenskaper som påpekades. Några poängterade att det var en tillgång att ha både uteplats och balkong. Det innebar att man hade en egen plats ute i olika väderstreck med sol vid olika tidpunkter på dagen.

Det var flera som visade att de satte stort värde på entréförhållandena på gården. Att ha en egen ingång menade de kändes personligt, medan en bostad som nås via ett trapphus känns mera anonym. Det var några personer som särskilt poängterade denna egenskap i bebyggelsen. De menade att de individuella entréerna skilde denna bebyggelse från ”vanliga” hyresbostäder. Här fick man något av en radhuskänsla genom den egna ingången och den lilla uteplatsen utanför.

De nackdelar som berördes var dels sammankopplade med bebyggelsens täthet, dels gällde de lägenheterna. När tätheten berördes handlade det i första hand om att lekutrymmet, både på gården och i bostadsområdet som helhet, var otillräckligt, att det fanns för lite grönområden i området och att närheten till grannarna kändes påträngande i det lilla gårdsrummet. När det gäller lägenheterna så fanns det ingen enhetlig värdering. De positiva kommentarerna var spridda mellan de tre huskropparna, medan de negativa helt och hållet var koncentrerade till loftgångshusen. De positiva kommentarerna handlade om att lägenheten var ”trevlig” ”ny”, ”fräsch”, ”modern”, hade ”hög standard” och en god planlösning, och även om rymden i de lägenheter som hade dubbel takhöjd. Bland dem

som bodde i loftgångshusen var det var rätt många som klagade på att det var mörkt inomhus. De menade att det begränsade ljuset inomhus var en följd av den utskjutande loftgången och det tak som fanns ovanför.

> Dom tar ju ljuset också ju, för i köket får jag ju alltid ha tänt när jag gör någonting. Där är ju aldrig ljust (äldre kvinna).

Grannar och grannkontakter

> Intervjuaren: Finns det någon tradition av grannsamvaro?
> Kvinnan: Tanterna sitter ofta tillsammans.
> Intervjuaren: Men inte ni som är yngre?
> Kvinnan: Nej.

De intervjuade verkade känna sina grannar, åtminstone i en ytlig mening. För huvuddelen handlade grannkontakterna om att man hälsade och småpratade lite, när man stötte på varandra på gården eller i tvättstugan. Några utbytte enklare tjänster. På T1 hade det varit grannarna i trappuppgången som de intervjuade i första hand avsett, när de pratade om ”sina grannar”. Här i Läderfabriken var det samtliga hushåll kring gården som man betraktade som sina grannar. Men det förekom en tydlig uppdelning av grannarna utifrån gårdens rumsliga förhållanden. De personer som hade sin ingång i gårdens nivå menade att de kände hushållen kring gården mycket bättre än grannarna en trappa upp.

I stort sett samtliga av de intervjuade hade vad jag kallat för ”hälsningskontakt” med sina grannar.[42] Denna nivå på grannrelationerna innebär att man hälsar på varandra, och den inkluderar också de sporadiska pratstunderna och även tillfälliga tjänster. Några av de intervjuade markerade att det var just denna typ av lite opretentiösa grannrelationerna som man ville ha. Det var trevligt att växla några ord då och då, men det räckte med det.

> Jag tycker det är trevligt. Man jag skulle aldrig kunna ha det på någon annan nivå heller. Jag skulle aldrig kunna umgås med mina grannar på det sättet, bjuda in och så där. Nej, nej. Jag vill ha så där precis lagom (medelålders man).

Liksom flera andra använde mannen som citerats här ordet ”umgås” som en form av vattendelare i det sociala landskapet. Med ”att umgås” menade de något mer än småpratet. Någon enstaka gårdsfest var också en form av grannsamvaro, som inte innebar att man ”umgicks”, inte heller

42. För begreppet hälsningskontakt se Liedholm 1984, s. 89.

när man t.ex. tog hand om grannens post under någon sommarvecka. Att ”umgås” innebar att man bjöd in varandra i hemmen. En annan medelålders man markerade också sitt ointresse för närmare kontakter. Efter arbetsdagens slut var det framförallt lugn och ro som han ville ha, att få ”vara för sig själv”. Att hälsa och småprata var just den nivå på grannkontakterna som han önskade. ”Nej, man har nog av sitt eget alltså.”

> Inte jag i alla fall. Jag har inte det behovet. Jag sitter på dagarna och snackar med folk i stort sett från morgon till kväll, sen när jag kommer hem, så kör jag till skogen och sätter mig. Då vill jag vara för mig själv. Jag vill det (medelålders man).

Men bland de personer som hade ”hälsningskontakt” förekom också en önskan om en mera utvecklad grannkontakt, och att lära känna någon granne lite närmare. Det var däremot ingen av de intervjuade som ansåg att den nuvarande nivån på grannkontakterna var påträngande och att man önskade vara mera anonym. Med andra ord tycks grannrelationerna vara förhållandevis friktionsfria utifrån vad som framgick ur intervjuerna.

Det förekom också mera utvecklade grannkontakter. Detta grannumgänge var knutet till den grupp pensionärer som bodde i bottenvåningen av loftgångshusen. De pratade i stort sett dagligen med varandra och man träffades också i hemmen. Några hade ett organiserat kaffedrickande och några åt middag med varandra. Skalan på grannrelationernas intensitet var glidande. Det förekom även bland de äldre att man dragit en gräns mot ett alltför nära umgänge med grannarna.

Man kan reflektera över vilken betydelse grannkontakterna hade på denna gård. För de ensamboende äldre tycks de ha ett stort värde. De gav kontakt, trygghet och också viss praktisk hjälp. För de medelålders hushållen tycks grannkontakterna mera vara ett tecken på en tämligen friktionsfri samlevnad. Att heja och byta några ord var ett sätt att visa respekt för varandra inom detta kollektiv.

Jag vill också ge grannkontakterna funktionen av att vara *ett socialt smörjmedel* för vardagstillvaron i en miljö som präglades av rumslig närhet. Att känna varandra var sannolikt en tillgång för grannsämjan i denna miljö som utformats för att föra människor samman i den yttre miljön. Ur intervjuerna framträdde en tolerant inställning till grannarna. En medelålders kvinna berättade att de aldrig fått några negativa reaktioner från grannarna på de sporadiska fester de haft i hennes familj. Hon beskrev istället den vänliga nyfikenhet som präglade de kommentarer hon fått. Ett gemensamt gårdsminne var den fest man haft en midsommarafton några år tidigare. Det var en av de äldre kvinnorna på gården som tagit initiativet. De hade haft knytkalas och en av männen hade spelat

dragspel. Det var framförallt i intervjuerna med de äldre kvinnorna som denna fest fördes på tal. Festen var en symbol för vad som var möjligt att göra tillsammans. Många hade deltagit.

Men bilden av gårdslivet var inte helt och hållet idyllisk. En konfliktpunkt som framträdde var barnens lek på gården. Några föräldrar hade förstått att deras barn kunde upplevas som störande. En kvinna beskrev hur hennes son hade lärt sig att ”smyga” ut från gården när han hade rullskridskorna på.

Hur användes gården?

Kvinnan: Ja, det är alltså av pensionärsdamerna. Det är deras samling, där möts man.

Intervjuaren: Men dom är på sina platser, dom går aldrig och sätter sig på gården?

Kvinnan: Nej, nej den är ganska obrukad. Det är barnen ibland som är ute och leker, men inte mina barn, utan det är mindre barn i så fall.

Intervjuaren: Hur ofta är det barn som leker på gården?

Kvinnan: Ja, nu är det ju sommarlov, men annars är det ju, så fort det är fint väder, så när barnen kommer hem från sina dagis och skolor, så från fyra till sju, åtta på kvällen, så kan här ju vara stora gäng ungar.

Intervjuaren: Det kan det vara? Nästan varje kväll eller någon gång i veckan eller?

Kvinnan: Nej, varje kväll. Rätt så skränigt kan det vara. Det ekar lite granna.

Den bild av gårdens bruk, som den här kvinnan förmedlar, stämmer rätt väl överens med intervjugruppens allmänna uppfattning av hur gården användes. Det var barn och några av de äldre kvinnorna som man i första hand såg ute på gården. Kvinnorna satt på sina uteplatser, ibland tillsammans, ibland var och en på sin egen uteplats, men inom hörhåll från varandra. De samlades inte vid den gemensamma sittplatsen, där det fanns ett trädgårdsmöblemang. Den gemensamma sittplatsen verkade bara användas vid enstaka tillfällen. Utöver barnen och de äldre var det enstaka personer som beskrevs som mer flitiga gårdsanvändare än övriga. En kvinna som bodde med utgång mot gården och en kvinna på andra våningen såg man rätt ofta på sina uteplatser. Några menade att det var barn ute på gården varje dag, medan andra ansåg att riktigt så ofta var det inte.

I denna beskrivning av gårdens användning har jag i första hand tagit hjälp av intervjupersonerna som ”informanter”. De har gett sin bild av gårdens allmänna uteliv. I den följande redovisningen blir de i högre grad ”respondenter” och beskriver sitt eget bruk av gården. Här skall vi gå närmare in på hur gården användes.

Gårdens roller

Vilken glädje tycker du att du har av gården?

> Jag vet inte egentligen om man har någon större glädje. Det har jag inte tänkt, jag tycker väl att det är skönt att jag bor på nedre botten och kan gå ut och sätta mig och så där, och jag gläds ju när det börjar blomma och är grönt och fint (äldre kvinna 1)

> Ja, när det är varmt och fint, så man kan sitta här ute. Då går jag ju ut och sätter mig där. Ja, jag sitter ute och pratar med grannar, om dom kommer ut. Eller också går jag ut och sätter mig och tar kaffekoppen med mig (äldre kvinna 2).

Man kan urskilja olika användningsmönster som kan knytas till de två redan nämnda huvudkategorierna av vuxna gårdsinvånare. Det var pensionärerna i bottenvåningen som oftast var ute på gården. Samtliga av de äldre intervjupersonerna menade att de var ute varje dag vid fint väder, och även flera gånger om dagen. Vädret påverkade utevistelsens längd. En kvinna berättade att hon kunde vara ute i flera timmar om det var fint väder. De äldre gick ut för att få ”frisk luft”, för att ”pyssla” lite på uteplatsen eller för att prata med en granne. En man hade ”plantskola” i krukor på sin uteplats för växter till kolonilotten. För huvuddelen av de äldre tycks det sociala motivet vara starkt för utevistelsen. Men de gick även ut om gården för tillfället var tom.

> Nej, varje dag är det väl inte. Men en gång i veckan har det väl varit nu i sommar minst, på något sätt att man åtminstone har suttit där ute i solen, tagit en öl eller grillat. Så i genomsnitt en, möjligen två gånger i veckan (medelålders man).

För intervjupersonerna i medelåldern var gården i första hand en plats att koppla av på. De kunde sitta på sin uteplats en stund på kvällen efter arbetet, eller på annan ledig tid, läsa tidningen, och ta det lugnt. En kvinna betonade att det just var solen hon var ute efter när hon gick ut. Det sociala motivet för att gå ut framträdde inte lika starkt hos de medelålders intervjupersonerna som hos de äldre. Det var istället avsaknaden

av en avskild närmiljö som uppfattades som gårdens allvarligaste brist. De medelålders var inte heller ute lika ofta som de äldre. Det var ingen bland dem som menade att de använde gården varje dag. För en grupp handlade det om sporadiska besök. Övriga menade att de ”sällan” eller ”aldrig” gick ut och satte sig. Med ”sporadiska” besök menar jag en eller några gånger i veckan. Besöken kunde vara runt en halvtimme eller timme.

En av de personer som var mest ointresserade av gården ställde sig frågande till varför han skulle välja att sätta sig på gården, när det fanns andra platser nära som var betydligt mera attraktiva. Och varför gå ut på en gård där det ”aldrig sitter folk”? Denna person menade att känslan av att vara ”uttittad” hade ett samband med om man var ensam på en plats eller om det fanns andra där. Det framgick att hans bedömning av gårdens attraktivitet inte var kopplad till den aktuella utformningen.

> Simrishamn har så mycket annat att erbjuda än att sitta här. Då går jag som sagt ner till hamnen i stället, för där kan man titta på massor med folk, eller träffa andra att sitta och prata med eller (medelålders man).

Intervjugruppen innehöll fyra hushåll som hade sin bostadsentré på andra våningen. Bland dem var det en familj som föredrog att använda balkongen framför uteplatsen, medan en kvinna använde sin uteplats i loftgången relativt ofta.

Gården som mötesplats

På min fråga: ”Vad gör du när du är ute?” svarade en av de äldre kvinnorna: ”Vi sitter och pratar”. Kvinnan gör, som vi ser, en direkt koppling mellan utevistelse och umgänge. Gårdens roll som mötesplats var med andra ord viktig för henne. Det var flera av de äldre som använde gården som träffpunkt. Man kan notera att denna kontakt hade utvecklats sedan de flyttat till området. De hade inte känt varandra tidigare. Den rumsliga närheten i kombination med likhet i livssituation bland de äldre tycks ha gett gynnsamma förutsättningar för en utveckling av grannkontakter. Gården erbjöd en arena, där dessa grannkontakter kunde utvecklas, en arena som i första hand tycks vara förbehållen de hyresgäster som bodde i gårdens nivå. Det var en mötesplats i den lilla skalan. Den var begränsad till den grupp människor som man kunde stöta på ute på gården, och det var en ännu mera begränsad grupp som utgjorde kärnan i detta uteliv. Om man inte var intresserad av en samhörighet med denna grupp, var gården inte särskilt lockande som mötesplats.

Det framgick att grannsamvaron utomhus varierat över tiden. Det var flera, som ansåg att man träffades mera för några år sedan. Den gemensamma sittplatsen hade då utnyttjats som samlingspunkt.

> För förut när här bodde andra hyresgäster, då samlades vi alltid här nere. Du vet där står ju trädgårdsmöbler. [...] Och vi kunde samlas. Vi gick var och en och tog vårt kaffe och satt och hade det mysigt där i hörnan. Det är ju aldrig någon som gör det nu (äldre kvinna).

Gården som nära uterum

Kvinnan: Jag går väl och plockar lite och rensar och vattnar och sopar, skurar hela gården för det är mycket fågelbajs. Ja, jag har matat dom för mycket, och det får jag betala med visitkorten.

Intervjuaren: Går du ut för att du tycker det är skönt, eller går du bara ut när det finns någon att prata med?

Kvinnan: Nej, jag går ut ändå. Men det är ju klart att det är roligt att prata lite grand där. […] Men jag kan mycket väl gå ut och sätta mig själv också. Då sätter jag mig med en tidning ibland, korsord, bara jag är ute.

Den viktigaste funktionen som de intervjuade gav gården var att den utgjorde en nära plats utomhus. Det var de egna uteplatserna som man vistades på. Den övriga gården utgjorde det rumsliga sammanhang som uteplatsen tillhörde. Utevistelsen kunde omfatta ett allmänt pysslande på uteplatserna, som den citerade kvinnan berättar om. Men huvuddelen av de aktiviteter som de intervjuade gjorde på gården var sådant som de egentligen lika väl hade kunnat göra inomhus, som att sticka eller annat handarbete, att lösa korsord, läsa en bok eller tidning, ta en öl eller sitta och prata med någon familjemedlem. Detta förhållande visar att meningen med utevistelsen går utöver den konkreta aktiviteten. Meningen var just att vara utomhus. Den äldre kvinna som citerades ovan sammanfattade sina motiv för att gå ut med orden: ”Bara jag är ute.” En annan kvinna betonade särskilt ”den friska luften”, en tredje kvinna ”solen”. En medelålders man uttryckte det som att ”man känner sig bättre om man är ute”. En äldre man, som menade att det kunde räcka med att ha dörren på glänt, visade på sitt sätt att det finns en gemensam nämnare i utevistelsen som man kan kalla för ”utomhusupplevelsen”. Utomhus finns vissa kvaliteter, som inte kan uppnås inomhus.

För en äldre kvinna som hade nedsatt rörelseförmåga var närheten viktig. Uteplatsen låg direkt utanför hennes ytterdörr. Tidigare hade hon gärna promenerat ner till hamnen, men nu var avståndet dit för långt.

Gården som anblick och utsikt

> Jo, man blir glad så fort man kommer in här (äldre man).

Det var några av de intervjuade som särskilt betonade att det satte värde på utsikten över gården. En äldre man menade att det först och främst var det han såg med sina ögon, som var den glädje han hade av gården. Han beskrev gården som ”väldigt fint” och som ”en oas”. Han talade om de blommande fruktträden, men också om grönskan ”över huvud taget”. Det var tydligt att mannen uppskattade grönskan på gården. En kvinna, som bodde på andra våningen, visade också att hon uppskattade det visuella intrycket av gården och att detta var gårdens huvudsakliga värde för henne. Även om hon bodde en trappa upp upplevde hon ett samband med gården, när hon satt på sin uteplats och såg ut över grönskan.

> Jag har ju inte samma glädje som damerna här nere och familjerna, utav att ha kanske växterna som är planterade runt om. Det har jag ju inte. Det har jag ju liksom skapat själv, men det är ändå, jag är ändå en del utav en trädgård. Jag öppnar dörren och har alltså ett uterum (medelålders kvinna).

Med mängder av krukor med blommor och kryddor i hade denna kvinna gjort en egen trädgård på sin uteplats. Hon satt ofta och kopplade av där på kvällarna. I hennes beskrivning av uteplatsens värde tangerar hon också gårdens sociala roll. Även om hon satt på sin egen uteplats upplevde hon en samhörighet. Det var trevligt att höra de äldre kvinnornas prata nere på gården menade hon. Det var flera av de intervjuade som påpekade att det kändes tryggt att ha människor omkring sig, och såg det som en positiv egenskap hos flerbostadshuset som boendeform.

Gården som lekmiljö

När lekmiljön fördes på tal var det utifrån två olika perspektiv. Det första handlade om lekmiljön ur barnens perspektiv, och då var det bristerna i lekmiljön som påtalades. Det andra handlade om de lekande barnen ur de vuxnas perspektiv, och då var det störningarna som beskrevs.

På gården fanns nio barn mellan sex och tio år. Av dem var fem pojkar. Det fanns en stor samstämmighet när det gällde föräldrarnas värdering av lekmiljön på gården och i bostadsområdet som helhet. De ansåg att den var otillräcklig för barnens behov dåligt. De menade att gården var ostimulerande även för de yngsta barnen, dvs. de som var sex till sju år gamla. Gården var för liten och det fanns ”ingenting” att göra där.

Barnen sökte sig därför till andra ställen. En kvinna berättade att hennes söner, som var i yngre skolåldern, brukade röra sig mellan alla tre gårdarna inom området. Den egna gården var de sällan ”stationerade” på, som hon uttryckte det, utan den var något som de mest sprang igenom. Pojkarna tog sig även till platser utanför området. De kunde gå till parken vid järnvägsstationen, till hamnen eller till stranden. En annan kvinna, med en son i yngre skolåldern, beskrev områdets begränsningar för barn i sonens ålder. Om han cyklade, åkte rullskridskor eller använde sitt skateboard inne på gården upplevde hon att det kunde störa grannarna. Utanför gården var det stensatta torget ett dåligt underlag. En förälder menade att områdets största tillgång för hennes sexåriga flicka var biblioteket.

Det var särskilt pojkarnas rörliga och utrymmeskrävande lekar som de intervjuade menade att det varken fanns plats eller utrustning för inom området. Att pojkarnas lekmiljö uppmärksammades mest beror på att det var fler barnhushåll med yngre pojkar än med yngre flickor som intervjuades. Det framgår att det i huvudsak var markytorna i sig som utgjorde lekmiljön. Barnens cyklade, åkte rullskridskor, spelade fotboll eller ”bara” jagade varandra. Men det framgår också att gatstensbeläggningen inte var det bästa underlaget för dessa sysselsättningar. De två pojkar, som satt med vid en av intervjuerna saknade en fotbollsplan. På torgets stenläggning var det lätt att snubbla omkull och slå sig och gårdarna var för små för fotboll. De önskade också en större sandlåda och ”en stor asfaltyta” för att åka rullskridskor och spela basket på. En förälder menade att det saknade en ”rejäl lekplats”, som också kunde fungera som en samlingsplats för barnen i området. Där hade det kanske varit lättare för hans barn att hitta en kompis.

> Det skulle finnas basketkorg till ungarna. Det skulle finnas fotbollsmål. Det skulle vara lite bättre arrangerat för barnen att leka (medelålders kvinna).

Även föräldrar med lite äldre barn påpekade utemiljöns brister. En kvinna beskrev hur hennes femtonårige son och hans kamrater alltid sökte sig utanför området för att åka skateboard. Parkeringsplatsen till en av de större matbutikerna och hamnen efter arbetstid hade blivit deras favoritplatser. Ibland var de i parken vid järnvägsstationen och tränade golfslag. Några önskemål för de tonåriga flickorna formulerades inte. Det är möjligt att pojkarnas aktiviteter konfronterades med den befintliga utemiljön på ett mera påtagligt sätt. En av de tonåriga flickorna menade att hon ibland satt på familjens balkong, läste eller lyssnade på musik. Går-

den var ingen miljö hon reflekterade över för sin egen del. Den var till för ”småbarn” och det kändes främmande för henne att gå ner och sätt sig där.

Kvinna 1: Det vi retar oss mest på det är dessa här rullskridskorna.
Kvinna 2: Ja, som ungarna ligger och kör med.
Kvinna 1: Och håller på att köra på en.
Kvinna 2: Sen tar dom trapporna också, och så kör dom på gången där uppe.
Intervjuaren: Det hörs, förstår jag.
Kvinna 2: Ja, det dånar ju ända in ju.

Lek med utrustning på stensatt underlag i omkringbyggda gårdsrum hörs väl. Cyklande barn, barn på rullskridskor och fotbollsspelande barn ute på torget var det som framförallt upplevdes som störande. Det framgick att barn som lekte inne på gården kunde upplevas som störande. En av de äldre kvinnorna betonade att hon alltid uppskattat barn, och tyckte att det var trevligt att se på när de lekte. Men det var uppenbart att hon också tyckte att det var störande att ha dem så nära inpå. Även med stängd dörr och stängda fönster trängde ljudet in i lägenheten hos den kvinna som hade lekplatsen strax utanför köksfönstret. En annan kvinna menade att det kunde var sex till sju barn som samtidigt var ute på gården. En tredje kvinna hade en gång räknat till femton barn. Det är lätt att förstå att det kan bli högljutt och trångt på den lilla kringbyggda gården, vid ett sådant besök.

> Här ute på gården, här är eko-ljud för att det är ju så kringbyggt ju. [...] Ja, det blir eko-ljud ju på något vis. Det säger alla, att hade det varit öppnare, går ju ljudet vidare om man säger (äldre kvinna).

De intervjuade föräldrarna var medvetna om att deras barn kunde upplevas som störande, en vetskap som kändes lite obekväm. Någon öppen konflikt mellan barnhushållen och de äldre framkom inte av intervjuerna. Det var flera som uttryckte en tolerant inställning till barnen. Det måste finnas plats för barn i ett bostadsområde, menade de. Men att det var en konkurrens mellan lekande barn och möjligheterna för vuxna att koppla av på gården var uppenbart. Runt hälften av de intervjuade ansåg att de var störda av barnen eller att det kunde vara rätt ”skränigt”, även om man inte beklagade detta förhållande. Men det fanns också andra som menade att det var förhållandevis lugnt på denna gård i varje fall i jämförelse med de två övriga gårdarna.

Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket

Vad var det som gjorde att gården uppfattades som ett uppskattat miljöerbjudande av vissa personer, medan andra inte såg den som särskilt lockande? Som framgått var det flera av de äldre som ofta gick ut på gården, medan de medelålders använde den mera sällan eller aldrig. Ingen av dem som bodde på den andra våningen använde gården som en plats att vistas på. Jag skall här diskutera dessa skilda förhållningssätt till gården. Att både de konkreta fysiska ramarna de sociala förhållandena hade betydelse för hur gården används var tydligt. Men det är också tydligt att deras betydelse varken var entydiga eller förutsägbara.

De begränsade markutrymmenas betydelse för leken har berörts. Vi kan konstatera att det fanns en samstämmig bedömning av gårdens fysiska förutsättningar för barnens lek. Det framgår också av intervjuerna att för de vuxna var den gemensamma delen av gården ett sällan använt vistelserum. En av de intervjuade, som hade sin entré på andra våningen, menade att orsaken till att hon aldrig gick ner och satte sig på gården var att det inte fanns någon plats att ta vägen där. Det fanns ingen självklar plats på gården för dem som bodde högre upp i loftgångshusen, påpekade hon. De konkreta fysiska förhållandena utgör en grundläggande förutsättning för utevistelsen. Det var fler än denna kvinna som menade att det inte fanns någonstans att ta vägen på gården för dem som inte bodde i gårdens nivå.

De sociala förhållanden som är knutna till det kollektiva rummets villkor verkar ha stor betydelse för hur gården användes. En önskan om mera svängrum kring privatlivet konfronteras med den rumsliga närhet som finns på gården. De intervjuades sätt att ta utemiljön i anspråk påverkade också av hur de uppfattade gårdsrummets territorialitet. Det är dessa två aspekter som diskuteras i de två följande avsnitten. I ett tredje avsnitt beskrivs de intervjuades syn på de egna uterummen utomhus, uteplatsen och balkongen, och i ett fjärde avsnitt redovisas de intervjuades syn på gården utformning.

Den rumsliga närheten

Gårdens begränsade storlek, dess samlade form och de individuella entréerna, som var placerade som en ram kring gårdsrummet, leder till att invånarnas rörelser sammanstrålar på gården och att det är nära mellan dem där. Den rumsliga närheten ger upphov till interaktion mellan gårdsinvånarna. En medelålders man berättade att han ibland stannade upp

och bytte några ord med framförallt de äldre grannarna, när han var på väg över gården. Det kunde också hända att de kom över till honom, när han själv satt ute på sin uteplats. Denna form av interaktion kan tolkas som ett positivt inslag i gårdslivet. Men det framgår helt klart att den rumsliga närheten också kunde uppfattas som negativ och påträngande, och att man önskade en mera avskild miljö kring sig själv och familjelivet utomhus. Vad som i första hand framstår som negativt är invånarnas känsla av att vara sedda och avlyssnade, i den mening att deras integritet utmanas. Här följer ett utsnitt från intervjun med en man som saknade en plats utomhus där han kunde känna sig mera privat. I citatet försöker mannen förklara varför han inte tycker om att gå ut och sätta sig på gården. Även hans fru deltar i samtalet.

Intervjuaren: Men du går inte ut och sätter dig och läser tidningen på gården nu? Kan du försöka beskriva varför?
Mannen: Nej, det är den här liksom känslan att.
Kvinnan: Att dom tittar på dig?
Mannen: Ja, och det är ju liksom inte bara jag som sitter där, om man skall förklara. Det är inte mitt. Okey vi har den här lilla plätten, men jag tycker det känns inte rofullt att gå ut där och sätta sig. Sen, varför alltså? Det blir instängt och, det känns inte bra helt enkelt.

När intervjun genomfördes var det sommar. Mannen, som var ledig, menade att det hade varit skönt att sitta utomhus och läsa tidningen på morgonen. Men det var tydligt att han den egna uteplatsen inte var tillräckligt lockande för honom. Det han saknade var en plats där han kunde sitta i ”lugn och ro, lite för mig själv”. Av det vidare samtalet framgick att en sådan plats inte med nödvändighet måste var en egen trädgård, utan att det hade räckt med ”lite större plats i alla fall”, än vad den nuvarande gården kunde erbjuda. Det var något han saknade mycket. Med orden ”lite större plats”, och ”min lilla plätt”, uttryckte han både önskemålet om mera utrymme kring sig själv, dvs. att den rumsliga närheten kändes för påträngande och önskemålet om ett eget territorium, en egen plats att ha kontroll över. Mannen visade tydligt att det inte fanns någon plats på gården som det kändes bekvämt för honom att vara på:

> Lägenheten är bra, centralt, men jag saknar ju, [en plats att] gå ut och sätta sig och lägga sig. Det kan man inte här. Jag kan inte det. Det får jag ju säga (medelålders man).

Han beskrev sin upplevelse med ord som att det kändes ”instängt” på gården och att uteplatsen låg ”inklämd” mellan de andra. I denna inställning till att vara på gården fanns också en rädsla för att störa grannarna,

vilket t.ex. hindrade honom från att grilla på den egna uteplatsen. Mannen menade att avsaknaden av en rymligare och mera avskärmad utomhusmiljö var ett av de främsta motiven för familjens planer på att flytta. En kvinna sa att det kändes som att sitta på en ”scen”, ute på gården. Även om denna känsla inte hindrade henne att från att gå ut, så var den alltid närvarande, menade hon. Kvinnan ansåg att det hade varit en fördel om uteplatserna varit mer avskilda.

Det var ingen av de intervjuade på den andra våningen som gick ner och satte sig på gården. Gården var något man passerade igenom på väg till bostaden och en utsikt från uteplatsen i loftgången. Det hade kanske känts bättre om sittplatsen inte legat så nära några av lägenheterna i bottenvåningen, menade en kvinna, och antydde härigenom att närheten till intilliggande bostäder hade betydelse för hur användbar hon ansåg att den gemensamma sittplatsen var. En annan kvinna, som också hade sin entré från loftgången, menade att den gemensamma sittplatsen på gården inte upplevdes som en attraktiv plats, eftersom den låg helt öppen för insyn. Det var möjligt, menade hon, att känslan av att vara betittad hade kunnat lindras om sittplatsen legat mera skyddad, som ”en gammaldags berså”, med ”tjock grönska”.

> För att det blir trots allt, så officiellt tittbart. Jag har inte någon privat sfär där nere. Det hade kanske varit annorlunda om det hade varit lite mer berså, lite mer skyddat (medelålders kvinna).

Det var ingen bland de äldre kvinnorna, för vilka gården var en mötesplats, som nämnde att det kände sig betittade när det gick ut. För dem skapade sannolikt de utvecklade grannkontakterna ett socialt sammanhang för utelivet, där de kände sig hemma. Även bland de medelålders intervjuade fanns personer som inte verkade vara besvärade av den rumsliga närheten. En av dem sa att hon inte kände några hinder för att gå ut och sätta sig i solen.

Gårdens territorialitet

> Nej, jag har ju mitt här ute, så jag går inte där borta och sätter mig (äldre kvinna).

Den starkaste territoriella indelningen var uppdelningen i de privata uteplatserna och den gemensamma delen av gården. En annan viktig uppdelning var uppfattningen att gården i första hand var avsedd för de hushåll som hade direkt utgång mot den.

> Nej, men det har varit liksom att jag har suttit med ungarna. Då vill jag sitta för mig själv här i hörnan. Men annars, hade någon annan kommit och satt sig där borta, då kanske man hade gått bort och pratat. Det vet jag, det har vi gjort förr om somrarna (medelålders man).

I detta citat kommenterar en medelålders man min fråga om varför han inte använde den gemensamma sittplatsen. I svaret gör han en tydlig distinktion mellan den egna uteplatsen och den gemensamma sittplatsen. Den privata uteplatsen var det egna reviret och privatlivets plats för honom. Det var där han satt och pratade med sina barn. Sittplatsen ute på gården var ett gemensamt utrymme. Hade han varit sugen på umgänge, och det suttit någon vid den gemensamma sittplatsen, då hade han kanske gått dit och pratat en stund.

De egna uteplatserna erbjöd en legitim plats att vara på, och det var just uteplatsens värde av att vara ”en egen” plats utomhus som verkade vara betydelsefullt. En medelålders man menade att den privata uteplatsen hade stort värde för honom, även om den låg helt öppen för var och en som passerade över gården eller i loftgångarna. Han betonade att det var för att det var familjens egen plats på gården. En äldre kvinna påpekade detta förhållande flera gånger under intervjun. Hon uppskattade att kunna ”rå över” en egen plats och använda den när det passade henne själv. För de äldre som umgicks på gården var det inte bara praktiska motiv som föranledde att de umgicks på de egna uteplatserna, utan det ”kändes” också bättre att sitta där, som en kvinna påpekade.

> Men sen är det ju det att man träffar ju inte folket uppifrån, och dom går inte här ner och sätter sig. För dom har ju uteplatser uppepå (äldre kvinna med utgång mot gården).

> Man tar inte med sig stolar och sätter sig där nere, för det är mest för dom som bor redan där nere. Och ifall man vill sitta, så sitter man på balkongen här (tonårig flicka på den andra våningen).

De hushåll som hade utgång direkt mot gården har en större rumslig närhet till den, än de som har sina entréer från loftgångarna. Hos båda dessa grupper förekom uppfattningen att gården i första hand var till för de hyresgäster som hade sin entré i gården nivå. Av dem som hade sin entré från loftgången var det bara en person som berättade att hon suttit nere på gården. Vid ett par tillfällen hade hon druckit kaffe med en granne som bodde på bottenvåningen.

De egna platserna utomhus

De egna platserna utomhus, uteplatserna och balkongerna, var genomgående uppskattade. Det var flera som poängterade att de var en betydelsefull del av bostaden och viktig i bostadsvalet. Balkongerna låg på gavlarna eller på utsidan av husen och uteplatserna låg vända in mot gårdsrummet. Uteplatserna och balkongerna kunde därför komplettera varandra, eftersom de låg åt olika väderstreck. Klimatet påverkade användbarheten. Ett skuggigt eller blåsigt läge gjorde dem mindre attraktiva. Balkongerna var mera vindutsatta än uteplatserna. En kvinna menade att hon aldrig använde sin balkong, eftersom det kunde vara mycket blåsigt där. Hur solbelysta uteplatserna var varierade, eftersom de var vända mot olika väderstreck. Längs med det ena loftgångshuset var de norrvända, längs med det andra vända mot sydöst. Uteplatserna längs med ”radhuslägenheterna” var de soligaste, vända mot sydväst och inte heller skuggade av utskjutande tak och loftgång. En man som hade uteplats i rent norrläge ansåg att den i stort sett var oanvändbar, då den alltid låg i skugga. Några av de äldre kvinnorna menade att skuggan på uteplatsen inte alltid var negativ, eftersom de tålde värme dåligt. Men det var flera som menade att det var just solen man ville ha om man gick ut.

Den kvinna som anlagt en krukträdgård på sin uteplats i loftgången beskrev utförligt vilken värde uteplatsen hade för henne. Efter arbetet var hon ofta där och pysslade med sina växter, rökte en cigarett och kopplade av. Hon kunde sitta där från i tio minuter eller i flera timmar.

Intervjuaren: Hur ofta använder du, hur viktig är den här uteplatsen för dig?
Kvinnan: Mycket. Här tillbringar jag stor del utav kvällarna.
Intervjuaren: Så om det är tillräckligt bra väder, så är du här varje dag när du är hemma?
Kvinnan: Ja, det är ju det att här är tak också. Så att trots att det regnade så igår, så satt jag här ändå och läste tidningen och fikade.
Intervjuaren: Vad gör du här, mer än det, sitter här?
Kvinnan: Jag tycker det är roligt att flytta om mina krukor, samla tankar, kontemplation.
Intervjuaren: Och det gör du bättre här än i lägenheten?
Kvinnan: Ja, ja, det är en frihet överhuvudtaget att sätta sig här.

Det var två hushåll som utnyttjade och uppskattade balkongen mer än uteplatsen. En familj som bodde på andra våningen föredrog balkongen, eftersom den var solbelyst på eftermiddagen, och för att de kände sig störda av förbipasserande när de satt på uteplatsen i loftgången.

> Att sitta där, och barnen springer hela tiden. Och om man har gäster och vill sitta lite ute, det går inte (medelålders man).

En kvinna kände sig mera betittad på uteplatsen än på balkongen, eftersom den låg på utsidan av gården. Från balkongen hade hon utsikt över havet. Balkongen var en mycket uppskattat del av bostaden, och hon använde den dagligen.

> Utan balkong hade jag inte flyttat hit, det hade jag inte (medelålders kvinna).

Gårdens utformning

Av intervjuerna framgår att det fanns en allmänt positiv inställning till anblicken av gården. Huvuddelen menade att gårdsrummet var trevligt utformat. I många kommentarer framskymtade också de personliga referensramarna till värderingen av gårdens miljö. En kvinna, som flera gånger upprepade att hon uppskattade gräset på gården, hänvisade till att hon i stort sett hela sitt liv levt med mycket ”grönt” omkring sig. Kvinnan hade haft lantbruk och den lilla gräsplätten var en symbol för den grönska hon omgett sig med större delen av sitt liv.

> Utan växter är det ingenting (medelålders man).

Att en gård skall vara en grön plats framträder som en djupt rotad föreställning, och växtligheten har en särställning som en attraktiv komponent i miljön. Vad som uppskattades var träden, att det fanns gräs på gården och själva förekomsten av grönska. Men det förekom också önskemål om en mera påtaglig trädgårdskaraktär. Det var den traditionella trädgårdens karaktär som avtecknades i kommentarerna från en av de äldre kvinnorna, som inte var särskilt entusiastisk över gårdens nuvarande utseende. Kvinnan hade i många år levt med en egen stor trädgård och ville gärna se mera blommande växter på gården.

> Ja, blommor det tycker jag är jätteskönt (äldre kvinna).

De intervjuade verkade för övrigt i stort sett nöjda med gårdens utformning. Det förekom få önskemål om att förändra den. Ett tydligt irritationsmoment var slamret från trapporna. Trapporna och loftgångarna var det sämsta med gården menade en kvinna, som bodde intill en av trapporna.

Intervjuaren: Skulle du vilja vara med och sköta gården mera ?
Äldre kvinna 1: Det förbjuder vaktmästaren.
Äldre kvinna 2: Har vi inte åkt ut förr, så åker vi då.

Hyresgästerna deltog inte i skötseln av området på något organiserat sätt. Men några av de äldre kvinnorna hade spontant satt blommor i kanten på de planteringsytor som avgränsade deras uteplatser. De hade bott med trädgård i huvuddelen av sitt liv, och de ville ha blommor vid sin bostad. För att få utrymme för blommorna fick de bekämpa växtkraften hos planteringarnas buskar. Deras odlingslust hade inte uppskattats av fastighetsskötaren, och det var detta förhållande som föranlett det skämtsamma svaret på min fråga om intresset för självförvaltning.

Huvudsyftet med min fråga om de intervjuades intresse för gårdens skötsel var att få en inblick i deras engagemang i gården. Bland de äldre på gården varierade svaret från ett tydligt nej till ett tydligt ja. De som var positiva nämnde som motiv att få en mera välskött anläggning och att det kunde vara en ”rolig” uppgift. Bland de medelålders dominerade inställningen att de helst ville slippa delta i gårdens skötsel. Det var skönt att någon annan hade ansvaret för detta arbete.

En kvinna förde själv frågan på tal. Hon hade gärna sett att hyresgästerna skötte gården, dels för att kunna påverka den och få en mer trädgårdslik karaktär, dels hoppades hon att det gemensamma arbetet kunde leda till en större gemenskap på gården. Kvinnan hade funderat en hel del på denna idé.

Förhållningssättet till bostaden och utemiljön

Vi ser i den följande översikten att intervjugruppen i Läderfabriken innehåller samtliga tre boendestilar och att samtliga tre brukartyper är representerade. Vi ser också att intervjugruppen har sin tyngdpunkt i kategorin ”aktiva brukare”.

Brukartyp/ boendestil	*Aktiv brukare*	*Passiv brukare*	*Icke-brukare*
Förankrad	**K** **K** **K** **K** **M,b**	**K,b,b** **M**	**K,b**
Indifferent	**K,M,b,b*** **K,b,b**		**K,M,b**
Negativ			**M,b,b,b**

* I detta hushåll har en av de vuxna betraktas som aktiv brukare och en som ickebrukare.

Figur 10.7 *Beskrivning av intervjugruppen i Läderfabriken utifrån boendestil och brukartyp. Beteckningarna **K** (kvinna) **M** (man) och **b** (barn) anger hushållets sammansättning.*

Boendestil

Samtliga enpersonshushåll, dvs. de äldre, har betecknats som förankrade. De uppgav att de trivdes, de hade inga planer på att flytta, och bostaden verkade passa dem väl. Några av de äldre hade bott på gården sedan området var nybyggt. Huvuddelen hade utvecklade grannkontakter. Flera uttryckte en samhörighet med grannarna och gården.

Barnhushållen har jag uppfattat som en mera heterogen grupp när det gäller förhållningssättet till sitt boende. Tre av barnfamiljerna har betraktats som förankrade. Bland dem finns den kvinna som tydligt visade att hon uppskattade sin bostad, som skulle vilja ha mera utvecklade grannkontakter och som var intresserad av ett rätt långtgående engagemang i gårdens skötsel. Tre hushåll har jag betraktat som indifferenta. Inom denna grupp förekom mer eller mindre aktiva planer på att flytta till en annan bostadsform. Ett hushåll har betraktats som *negativt* och var på väg att flytta från området. Denna person önskade en mera barnvänlig bostadsmiljö, och han hade många kritiska synpunkter på lägenheten.

Brukartyp

Av de tretton vuxna personer som deltog i de tolv intervjuerna har sju betraktats som aktiva brukare, två som passiva brukare och fyra som ickebrukare. Brukartypen har definierats med utgångspunkt i gårdsrummet. Det innebär att det enbart var personer som använde sina uteplatser på gården som har betraktats som aktiva brukare, inte de som använde sin uteplats i loftgångarna. Samtliga personer, som jag betraktat som aktiva brukare, har fått sin beteckning genom att de använde sin egen uteplats på gården. Eftersom jag satt en låg gräns för det aktiva bruket har även de som använde sin uteplats sporadiskt kommit att tillhöra denna grupp. Med ”ofta” avser jag i stort sett dagligen vid god utesäsong, med ”sporadiskt” från någon eller några gånger i veckan till minst en gång i månaden. Till de passiva brukarna har räknat de två personer som på ett tydligt sätt uttryckte att de uppskattade anblicken av gården och att den visuella upplevelsen var gården huvudsakliga värde för dem. Ickebrukarna bestod av de hushåll som bodde en trappa upp och som inte betraktats som passiva brukare. Bland dem fanns två hushåll som föredrog balkongen framför uteplatsen. I Läderfabriken fanns några gränsfall bland dem som använde sina uteplatser sällan. Av gränsfallen har en person betraktats som aktiv och en som ickebrukare.

Rymlighetens betydelse

Av intervjuerna framgår att gården uppfattades som relativt liten. Men att den upplevdes som liten innebar inte automatiskt att den upplevdes som *för* liten. Storleken var olika betydelsefull i olika sammanhang, och den kunde uppfattas både som tillräcklig och som otillräcklig. Storleken kunde också framstå som en tämligen neutral faktor utan större betydelse. Man kan i detta sammanhang påminna om att gården inte användes aktivt av de vuxna som hade entré från loftgångarna. Detta förhållande innebar att det var en mera begränsad grupp som samlades kring gården, dvs. tolv hushåll. Samtidigt var det fortfarande 21 lägenheter som hade utblick mot gården och som man kan bli sedd ifrån.

> Jo men den är behaglig gården. Jag upplever den så. Och den här känslan av att det är inte så stort, för jag vill inte ha det här stora, om man jämför med andra gårdar som jag har sett. Jag tycker här är mycket mysigare än till exempel borta på gröna gården, [...] och även den röda (medelålders man).

Det framgår att gårdens skala både handlade om antalet kvadratmeter och om antalet hushåll. ”Liten” i positiv bemärkelse verkade omfatta både en rumslig och en social dimension. Dessa dimensioner är sammankopplade. Genom att det är färre lägenheter kring gården är den också mindre än de två övriga i området.

Rymlighetens betydelse varierade i förhållande till gårdens olika roller. Den framstår som en tämligen neutral faktor när det gällde gårdens roll som mötesplats för den grupp av äldre kvinnor som hade sin utgång direkt mot gården. För dem tycktes inte gårdens storlek vara särskilt betydelsefull. Det var ingen som påpekade att han eller hon kände sig störd av den rumsliga närheten. I förhållande till gårdens funktion som utsikt framstod storleken också som neutral och även ”lagom”. Det begränsade utrymmet beskrevs i detta sammanhang även som något positivt. Gården hade en behaglig storlek, en intim karaktär. Det var en lagom stor gård att blicka ut över. På min fråga om vad som var bra på gården svarade en kvinna med att kommentera storleken på följande sätt:

> Lagom stor. Nu har man väl blivit van också, så nu känns dom andra [gårdarna i området] dom är ju större också, öppnare. Denna är, jag trivs med att den omfamnar en lite. Det tycker jag är bra. Och jag tycker det är bra människor som bor här (medelålders kvinna).

Hon var en av de två personer som spontant uttryckte att den begränsade storleken gav en behaglig rumsupplevelse. De menade båda att gårdsrummet var intimt och överblickbart. Kommentarer om att det bor ”bra människor” visar på att grannsämjan är en komponent i den harmoniska bilden av den lilla gården. Det var bra grannar som man delade gårdsrummet med. Hur den rumsliga närheten hade upplevts om grannsämjan varit sämre vet vi inget om.

Det var i första hand när tätheten och gårdens storlek upplevdes som problematiska, dvs. då markutrymmet betraktades som otillräckligt eller avstånden på gården som för korta, som de intervjuade kommenterade dessa egenskaper hos gårdsrummet. Tillgången på markutrymmet framträdde i första hand som begränsande för användbarheten i två sammanhang. Det gällde dels i samband med möjligheterna att skapa avskildhet kring det enskilda bruket av gården, dels för gården som lekmiljö. Som vi ser är det i förhållande till en ”aktiv” användning av gården, dvs. när barn och vuxna vistades ute på gården, som den upplevdes som trång. Ett undantag var, som vi sett, gårdens funktion som mötesplats för de äldre kvinnorna kring gården.

> Den är lagom stor. Den är lagom till mig. Den är precis som jag vill ha den (äldre kvinna).

Uteplatserna är bara några kvadratmeter stora. I hur storleken uppfattades avspeglades de intervjuades skilda livssituationer. De äldre ansåg att den egna uteplatsen var lagom stor. Den passade bättre för ett enpersonshushåll, och de ville inte heller ha mera att ta hand om. Där fanns plats för en liten sittplats och någon kruka med blommor. Men som framgått hade några av de äldre kvinnorna töjt på gränsen och utvidgat sina uteplatser något genom sina blomsterodlingar i de närmaste planteringsytorna.

> Ja, det räcker för mig. [...] men alltså jag har alltså inte det här behovet av att ha en massa. Men det ser trevligt ut med den här lilla gröna plätten. Det räcker för mig (medelålders man).

Även för denna medelålders man tycks den egna uteplatsen var tillräckligt stor. Här påpekar han också att gården är lagom stor för hans del. Men han poängterar samtidigt att hans värdering hade ett samband med den nuvarande boendesituation som särbo, då han hade tillgång till en ytterligare bostad.

De övriga barnhushållen önskade däremot större utrymme för sitt familjeliv utomhus. I deras önskemål framskymtade ett mera rejält uterum, en radhusträdgård eller liknande. Det var flera av de intervjuade som upplevde att den privata sfären utomhus var för begränsad. I det följande intervjuutsnittet citeras en man som beklagade att han kände sig störd av närheten till grannar från sin balkong.

> Mannen: Balkongen har man ingen nytta av överhuvudtaget. Jag kan ta grannen i handen, och det är inte så man vill ha en balkong.

Den man som avfärdade uteplatsen i loftgången på grund av den trafik som passerade förbi uttryckte också att han upplevde ett intrång i privatlivets rumslighet.

> Tänk om här hade bott tio barnfamiljer här, och så den lille plätten där. Vad skulle dom gjort där? Där är ju ingenting att göra. Där är en fågelholk bara. (fastighetsskötaren)

Vid undersökningstillfället bodde tolv barnfamiljer vid denna gård. Huvuddelen av de drygt tjugo barnen i dessa hushåll var dock tonåringar. Men att barnens lekmiljö kommit i kläm, som en följd av det begränsade markutrymmet, framgår tydligt av intervjuerna. Det var nog i förhållande till lekmiljön som det begränsade utrymmet tydligast framstod som ett problem. Det genomgående missnöjet med gården som lekmiljö, och

de kommentarer som förekom om att barnens framfart och en hög ljudnivå kunde vara störande, hade en gemensam grund i det begränsade markutrymmet.

Föräldrarna till gårdens yngre barn efterfrågade en mera rymlig och innehållsrik lekmiljö, utifrån barnens behov. De såg det begränsade markutrymmet som en restriktion för barnens lek. Gårdens storlek innebar också att det var korta avstånd mellan lekande barn och bostäderna. Ett mindre barn, som lekte stillsamt var ett positivt inslag i gårdsmiljön, medan en grupp skolbarn på cyklar eller rullskridskor strax utanför lägenheten upplevdes som störande. Eftersom miljön var ”kompakt” blev det ett högt ”ljud” på gården menade en av de kvinnor, som själv hade barn. Den kvinna som bodde närmast den lilla lekplatsen ansåg att avståndet var alltför kort mellan den och hennes bostad. Bollspelet ute på torget upplevdes också som störande av några av de intervjuade hushållen. I en familj arbetade båda makarna skift och behövde ibland sova på dagtid. Deras lägenhet var vänd mot torget och bollspelet störde deras sömn. De blev också störda av bollspelet när de satt på sin balkong.

Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion

> Nej, det kan ju inte bli som på landet ju, det går ju aldrig (äldre kvinna).

Utifrån den redovisning som gjorts här av hur de intervjuade personerna använde gården kan man reflektera över gårdens *användbarhet*, dvs. överensstämmelsen mellan gårdens faktiska miljöerbjudande och vad de boende ville kunna göra på gården. En svårighet är att förväntningar och anspråk kan röra sig olika långt ifrån de möjligheter som inryms i denna bostadsmiljö. En av de äldre kvinnorna, som verkade mycket nöjd med sin bostad, visade samtidigt att det fanns sådant som det var omöjligt att uppnå i den nuvarande bostaden. Den nära naturkontakt, som hon hade uppskattat starkt i ett tidigare mera lantligt boende, var omöjlig att få i Läderfabriken. Även om hon saknade naturen tycks bostaden passa henne väl och gården vara användbar för henne. I den följande diskussionen kommer jag att tolka ”användbarheten” utifrån den form av mera näraliggande avvägning som illustrerats med den äldre kvinnans inställning till gården.

Gården upplevdes som tillräckligt lockande för att användas ”ofta” eller ”sporadiskt” som ett uterum av runt hälften av de vuxna som intervjuats. Det var de egna uteplatserna som fanns intill de individuella

entréerna som användes. För några av de äldre personerna hade gården också betydelse som mötesplats. Att huvuddelen av de intervjuade satte värde på gården som anblick framgår.

De två dominerande invändningarna mot gården, kritiken av lekmiljön och missnöjet med den begränsade avskildheten kring uteplatserna var aspekter som inskränkte användbarheten. Flera av de intervjuade ansåg att den rumsliga närheten innebar att gården inte var någon lockande rekreationsmiljö. De önskade mera svängrum kring privatlivet utomhus.

För de förhållandevis många barn som bodde vid gården var den inget attraktivt lekutrymme. Man kan på goda grunder påstå att den studerade gården hade en begränsad användbarhet som lekmiljö. De intervjuade föräldrarna ansåg att gården var för liten och att den sparsamma lekutrustningen vände sig till barn som var yngre än deras barn. Det var över huvud taget dåligt med arrangemang för barnen i Läderfabriken, menade man. Det framgick också att gatstensbeläggningen utanför gårdarna inte var uppskattad som underlag för det som barnen gärna ville göra på hårdgjorda markutrymmen som att åka skateboard och rullskridskor.

En del barn hade också mött irritation från några av de vuxna på gården, och flera föräldrar hade uppfattat att grannar kunde bli störda när deras barn lekte inne på gården. Denna situation innebar att barnen sökte sig till andra lekmöjligheter, dels de två andra gårdarna, dels till övriga friytor inom området och dels letade de upp andra ställen utanför Läderfabriken. Även barn som var i den ålder, som inte brukar anses vara trafikmogna, tog sig själv till andra platser i staden. Flera föräldrar nämnde biblioteket, som områdets största tillgång för barnen. I samband med gårdens roll som lekmiljö ligger det nära till hand att tala om kompensationsstrategier, när barnen sökte andra möjligheter.

När det gäller gårdens vuxna invånare kan det vara mera problematiskt att betrakta besöken i andra rekreationsmiljöer som kompensationsstrategier, även om det är sannolikt att de innehåller en sådan komponent. Men vi vet inte om en i deras ögon mera attraktiv gård skulle användas mera. I vilken grad de intervjuade sökte andra platser som ersättning för en närmiljö som inte var tillräckligt attraktiv är svårt att bedöma. Men av intervjuerna framgår att det är flera som upplevde klara restriktioner för hur gården och de egna uteplatserna kunde användas, och att de sökte sig till andra utomhusmiljöer för att få lite mera utrymme kring sig själv och sin familj. Gården ingick i det system av olika utomhusmiljöer som de intervjuade personerna besökte. Hur central gården var i detta system varierade mellan olika individer.

Huvuddelen av de äldre var förhållandevis vitala. Flera berättade att de gärna promenerade eller tog en cykeltur i omgivningarna. I Simrishamn är det nära till många natursköna ställen. Två av de äldre hade bil. Det var särskilt en av dessa personer som betonade att bilen var ett viktigt frihetsattribut, och att hon ofta gjorde korta bilturer. En av de äldre hade en kolonilott som han besökte varje dag. Men för den kvinna som hade svårt att gå ökade gårdens betydelse genom att vara en lättillgänglig utemiljö.

Vi har konstaterat att det inte var något omfattande villaträdgårdsliv som utspelades på de medelålders hushållens uteplatser. Flera av de intervjuade nämnde ”stranden”, ”havet” och ”hamnen” som uppskattade fritidsmiljöer. En familj tillbringade ofta hela arbetsfria dagar på stranden, ”från nio till fem”, och de betonade vilket stort värde de satte på denna möjlighet. Av intervjun framgick att gården inte var någon lockande plats för familjelivet.

> Det är stranden här nere. Det är liksom, det är nog andningshålet det. Att man kan, så jag vet inte vad som skulle hända om vi inte kunde köra till stranden, för så har det varit, vi har ju varit vid stranden.

Ett av de medelålders paren berättade att de hade som daglig vana att först ta en lång promenad och sedan umgås med mannens föräldrar på sin kolonilott. Varken gården eller uteplatsen i loftgången upplevde de som någon lockande utemiljö. Genom att skaffa en kolonilott hade de fått en egen utemiljö, något av en kompensation för den trädgård, som det varit vana att ha tidigare. Paret tillbringade mycket tid på kolonilotten, ”ja, nästan hela tiden som vi är lediga”.

Figur 10.8 *Huvudentrén till gården i Läderfabriken. Här ser man de tekniska konstruktionerna kring loftgångarna, med trappor och den brygga i luften som förbinder ovanvåningarna i de två husen. Fotot taget 981001.*

Figur 10.9 *Gårdens centrum i Läderfabriken. Mitt i gräsrundeln står gårdens vårdträd. Fotot taget 980721.*

Figur 10.10 *Lekplatsen i Läderfabriken är liten och den ligger nära bostäderna. Fotot taget 980814.*

Figur 10.11 *Den gemensamma sittplatsen i Läderfabriken. Fotot taget 980819.*

Figur 10.12 *”Krukträdgården” i loftgången på den andra våningen i Läderfabriken. Fotot taget 980814.*

Figur 10.13 *”Torget” i kvarterets centrum i Läderfabriken. Foto taget 980814.*

Figur 10.14 *De nya husen i Läderfabriken ansluter direkt till stadskärnans gamla bebyggelse. Fotot taget 980819.*

11 Nevisborg

En varm augustidag leker Helena ute på gården. Klockan är tolv. Helena är fyra år. Hennes pappa har följt med ut och sitter på bänken vid sandlådan. De har tagit med sig bullar och dricka. Först är de ensamma, men efter en stund kommer Jonas ut. Barnen pratar. Sedan cyklar Jonas runt, runt på gården. Nu kommer sexåriga Viktor och hans yngre bröder ut. Samtidigt leker två flickor i tioårsåldern på gräsmattan utanför gården. De är på ”utflykt”.

En annan dag, två veckor senare är det värmebölja och disigt. Vid femtiden på eftermiddagen rastar några barn en hund ute i parken. För övrigt är där rätt tomt. Enstaka cyklister susar förbi, inga barn leker på lekplatsen. Men en timme senare har en grupp pojkar börjat spela fotboll. Inne på gården vankar Helena runt själv.

En kvinna sitter på en bänk vid lekplatsen i parken medan sonen klättrar i rutschkanan. De är de enda personer jag träffar på under min runda genom parken denna eftermiddag i början av oktober. Det är mulet och lite blåsigt. Inne på gården är det tomt. Några av de vuxna invånarna passerar förbi medan jag inventerar vegetationen. Vid femtiden kommer Viktor ut tillsammans med en kompis. Först sparkar de i luften mot varandra. Sedan samlar de upp regnvatten i en hink. Efter en stund är det fyra pojkar i sandlådan. De har spadar och sandformar, och med vattnets hjälp blir sanden allt geggigare. En halvtimme senare har de slutat att gräva och springer omkring på gräsmattan. Det har börjat dugga och jag lämnar gården. Ute i parken promenerar ett äldre par. Två pojkar i femtonårsåldern kommer förbi med en fotboll.

Den lilla gården är helt överblickbar. Allt som händer här kan ses från fönster och balkonger. Vid mina tillfälliga besök var det bara barn som använde gården, förutom den pappa som följde med sin dotter ut.[43] De vuxna hade bara passerat förbi på väg till och från sina lägenheter.

43. I anslutning till varje besök i Nevisborg noterade jag vad som hände på gården. Jag uppehöll mig inte några längre stunder på gården, utom vid inventeringen av vegetationen. Istället gjorde jag korta ”turer” över gården. Gårdsrummet var så litet att närvaron av en ”främmande” person troligen skulle påverka användningen starkt. Gården observerades vid upprepade tillfällen under sju vardagar sommaren 1997, den 23 juni, 14, 15, 26 och 28 augusti, den 2 september samt den 8 oktober.

Flerbostadshusen i Nevisborg bildar sex gårdar, som har samlat längs med en gata. Mellan gårdarna ligger fyra parkeringsplatser, som är kringbyggda med garage- och förrådsbyggnader. I området finns också en förskola och ett fritidshem. Den gård som studerats är den minsta i området. När man passerar förbi på gatan framgår det tydligt att gården tillhör dem som bor där, man slinker knappast in mellan husen av misstag.

Två vinklade huskroppar omsluter den lilla gården, som i stort sett är kringbyggd. En smal öppning leder ut mot gatan, och från den motsatta sidan av gården når man vad jag kallar för ”baksidan”. Den består av en gräsremsa mellan husen och en skyddsplantering mot en väg. Lägenheterna nås via fyra trapphus som ligger i var sitt hörn av gården. Två av lägenheterna i bottenvåningen har egen entrédörr.

På ömse sidor av husgruppen finns smala förgårdar. Där är cykelparkeringen placerad och man kan även ta sig in i trapphusen från detta håll. En av förgårdarna gränsar mot den närmaste parkeringsplatsen. Låga byggnader, som innehåller garage, cykelförvaring och sophus, skärmar av parkeringen. Arkitekten använde begreppen ”nyttogård” och ”entrégård” för förgårdarna respektive ”rekreationsgård” för huvudgården för att beskriva deras skilda roller.

Nevishög ligger utkanten av Staffanstorp, på drygt en kilometers avstånd från ortens centrum. *Nevisborg* var det första delområde som byggdes ut. Huvuddelen av Nevisborg består av flerbostadshus som tillhör ortens allmännyttiga bostadsbestånd.[44] Den gård som studerats ligger här. I juni 1991 var samtliga 124 lägenheter i flerbostadshusen i Nevisborg uthyrda.

Figur 11.1 Lekplatsen vid gården i Nevisborg. Fotot taget 970815.

44. Stiftelsen Staffanstorpshus bytte namn till Staffanstorpshus AB i samband med att företaget ombildades till ett helägt kommunalt aktiebolag 1 januari 1996.

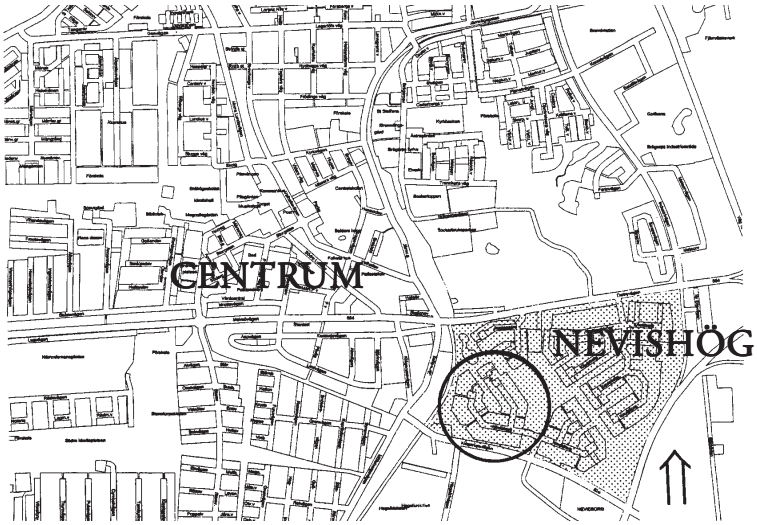

Figur 11.2 Undersökningsområdet ligger i utkanten av Staffanstorp.

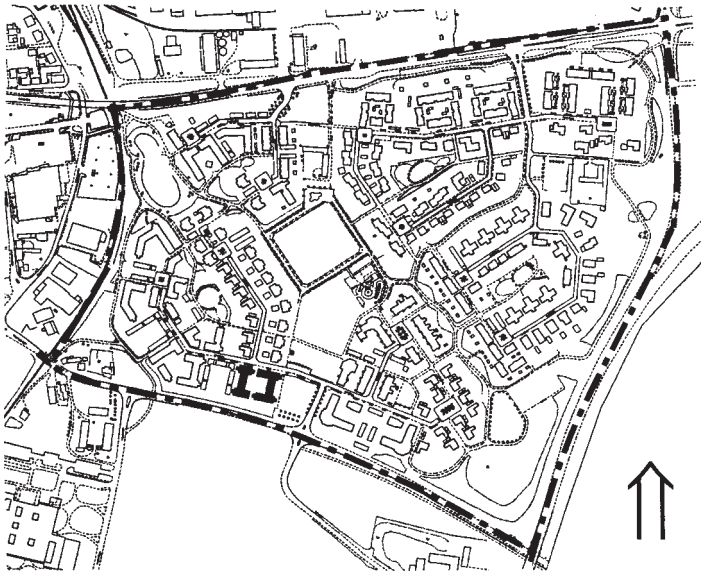

Figur 11.3 Den studerade gårdens läge.

Bakgrund, planeringsideal och utformningsidéer

Staffanstorp är en pendlingsort på nära avstånd från både Malmö och Lund. Här bor många i villa. Det var två målgrupper som man särskilt hade i tankarna, när det nya bostadsområdet Nevishög planerades under slutet av åttiotalet, dels äldre som inte längre ville bo kvar i eget hus, dels ungdomar som behövde en egen bostad på orten. Planeringen av området kom att bryta mot en inarbetad modell. I denna förändring avspeglades inte bara att Staffanstorp fått en ny stadsarkitekt, utan också att man avlägsnade sig från de funktionalistiska ideal som under flera decennier präglat ortens utbyggnad. Arbetet inleddes med en arkitekttävling och detaljplanen togs sedan fram i ett samarbete mellan det vinnande kontoret och den nya stadsarkitekten i Staffanstorp.

Med småstaden som förebild

> Ett nytt sätt att arbeta på, ja ett annorlunda. Ja det var inte så rätvinkligt som våra övriga områden här under Ingeborgs tid.[45] Och man tyckte att det var en mycket mera spännande miljö (stadsarkitekten).

Nevishög kom att präglas av åttiotalets postmoderna intresse för platsens historia och kvartersstaden som modell. Enligt tävlingsprogrammet skulle den nya bebyggelsen förankras i ortens byggnadstradition. Vid intervjun nämnde stadsarkitekten också bostadsmässan i Upplands Väsby 1985, och den ”täta lite stadsmässiga miljön” som visades där, som en allmän inspirationskälla. Att så medvetet integrera flerbostadshus i en lägre bebyggelse, som man gjorde här, var enligt henne något nytt, och i kontrast mot tidigare enhetliga flerbostadshusområden och villamattor. Bostäderna fördelades på sex delområden. Inom varje bostadsgrupp samlades bebyggelsen kring en gata, där även biltrafik var tillåten. Trafiklösningen kan beskrivas som ett blandsystem, en kombination av överordnad trafikseparering genom utifrånmatning och gator med blandad trafik in i varje delområde. I områdets trafikskyddade centrala grönstråk placerades det överordnade gång- och cykelvägnätet.

45. 1985 hade kommunen fått en ny stadsarkitekt, som efterträdde Ingeborg Hammarskjöld-Reiz, känd företrädare för funktionalismen.

Den stadsmässiga gatan

> Sen ville vi ha viss stadsmässighet när det gällde bebyggelsen och dess läge utefter de här gatorna (stadsarkitekten).

Ordet ”stadsmässighet” förekom inte i tävlingsprogrammet. Men stadsarkitekten använde detta ord spontant för att sammanfatta de intentioner som funnits för bebyggelsen. Den projekterande arkitekten ville inte lika självmant sätta en speciell rubrik på de ansatser som gjorts för att närma sig en traditionell småstadsbebyggelse. På min direkta fråga svarade han att ordet var användbart för att just karakterisera gaturummen. De hade fått, vad han kunde kalla för, en ”stadsmässig” eller ”småstadsmässig” karaktär. Den ”stadsmässiga gatan” var en grundläggande idé för planen. Arkitekten menade att gatan både underlättade orienterbarheten i området och gav en god tillgänglighet till bostäderna. Hyresgästerna skulle kunna ställa sin bil på gatan, direkt utanför den husgrupp de bodde i, och bilparkeringen kunde delas upp i mindre enheter som låg nära bostäderna. På ett principiellt plan handlade det också om att återupprätta ”gatan” som stadsbyggnadselement och det offentliga rummet, som ”en gemensam kvalitet för alla”.

Konsekvenserna för trafiksäkerheten av att föra in biltrafiken nära husen hade diskuterats under planeringsskedet. Arkitekten menade att man varit överens om att pröva ”en lite ny ordning” här, och att riskerna fick vägas mot de värden som gatan gav. Han hade utgått ifrån att bilarnas hastighet skulle vara låg på de tämligen korta sträckorna. Något som han däremot varit mera osäker på var hur utfarterna från parkeringsplatserna mot gatan skulle fungera, eftersom sikten där skulle bli begränsad.

Bebyggelsens täthet

Stadsarkitekten beskrev Nevisborg som ett ”relativt tätt” bostadsområde utifrån ortens mått, och att den aktuella tätheten motiverades av det förhållandevis centrumnära läget. En överordnad princip för stadsdelen Nevishög hade varit att koncentrera bebyggelsen inom de olika delområdena. Motiven var dels att kunna spara ett större gemensamt grönområde centralt i området, dels att uppnå en viss täthet kring gaturummen. Detta sätt att disponera området innebar att flerbostadsbebyggelsen i Nevisborg kunde uppfattas som rätt tät, menade hon. Exploateringsgraden kom också att drivas upp av ambitionen att få hiss i en del av husen, vilket ledde till att hushöjden ökades från två till tre våningar i delar av bebyggelsen. Intresset för en god tillgänglighet till bostäderna var en följd

av att man förväntade att en hel del äldre hyresgäster skulle komma att bo i Nevisborg. Men den arkitekt som ritade husen ansåg att det hade varit bra om man hållit fast vid intentionen om en högsta hushöjd på två våningar. Med den tredje våningen förändrades gårdarnas karaktär på ett kännbart sätt och det var ”en mycket påtaglig hyreshuskänsla” som smög sig in, menade han.

Utemiljöns karaktär

Det vinnande tävlingsförslaget innehöll inte bara en tydlig vision för bebyggelsen utan också för friytorna. Tanken var att de skulle få en enkelhet som stod i kontrast mot en karaktärsfull bebyggelse. ”Renodling”, ”koncentration”, ”återhållsamhet” och ”minimalism” var några av de nyckelord som arkitekten använde för att beskriva intentionerna för områdets grönska. Den gemensamma parkens kännetecken skulle vara öppenhet, långa siktlinjer och en återhållsamhet i de parkelement som användes. Arkitekten betonade också värdet av en konsekvent genomförd ”hierarki” av uterum. Närmast bostaden låg den gemensamma gården, därefter gatan och sedan bostadsgruppens ”gröning”, dvs. de utbuktningar på stadsdelens parkområde, som riktades mot de sex husgrupperna. Till sist fanns det gemensamma parkrummet som i sin tur var sammankopplad med ortens överordnade gröna struktur.

Intentionerna för gården

Av intervjuerna med stadsarkitekten och den arkitekt som ritade området framgår att även gårdarna skulle präglas av den anda av enkelhet som gällde för parken. Arkitekten beskrev gården som en ”råyta”, där endast det ”elementäraste lekbehovet hos barn” hade dukats fram. Den intervjuade landskapsarkitekten delade arkitektens värderingar, och hon ville föra dessa tankar vidare när gårdarna utformades, för att miljön skulle få en klar ”tydlighet och identitet”.

Landskapsarkitekten ansåg att tidigare utformning av utemiljö in flerbostadshusområden hade varit alltför starkt inriktad på barnen och härigenom förbigått andra grupper av hyresgäster. Det var hennes motiv för att tona ner lekmiljön. Enligt landskapsarkitekten hade denna medvetna strategi att ”hålla igen” med lekredskap på gårdarna också förankrats hos bostadsföretaget. Friytor för ”närlek” skulle enligt tävlingsprogrammet tillgodoses på tomtmark och kompletteras med större lekplatser och bollplaner på parkmark. På den studerade gården består när-

lekens utrustning av en minimal sandlåda. För att ta sig till den gemensamma lekplatsen i parken måste barnen passera den trafikerade gata, som leder in i området.

Under intervjun reflekterade arkitekten över den inställning de haft till lekmiljön när området planerades. En kommentar i efterhand var att de kanske varit *för* restriktiva. Han menade att det hade varit lättare att legitimera återhållsamheten med lekutrustning, om lekplatsen i parken legat närmare och utan gator emellan.

Gårdarna skulle ha en trädgårdsliknande karaktär. Landskapsarkitekten förtydligade vad hon menade med denna intention, genom att ställa det trädgårdslika i kontrast till schablonbilden av miljonprogramsgården. Det trädgårdslika innebar att man inte bara skulle ”lösa en massa tekniska funktioner”, utan skapa en behaglig plats. Gårdarna skulle inte ha miljonprogramgårdarnas ”stora asfaltormar” och ”jättelika sandlekplatser”. Det trädgårdslika innebar istället ”generöst med växter” och begränsat med hårdgjorda ytor. Framför allt handlade trädgårdskvaliteterna om den subtila upplevelsen av ”mjukhet” och ”intimitet”, menade hon.

Landskapsarkitektens princip var att ge gårdarna en ”stomme” av grönska, som hyresgästerna sedan kunde komplettera efter hand.

> Så att det skall vara ganska enkelt, och att det också skulle tåla det här att man sätter ut blombyttor och sånt där. För att det som gjordes från början skall vara en bra bas då för eget pyssel och inte konkurrera med eget pyssel, […] utan hjälpa fram varann (landskapsarkitekten).

Gårdens rymlighet

Landskapsarkitekten ansåg att den studerade gården var ”trång”, men att detta inte var något huvudproblem. Hon menade att stora markutrymmen inte var någon garanti för bra gårdar, och hänvisade till den ”ödslighet” som man kan uppleva på rymliga miljonprogramsgårdar. Det viktigaste var att utemiljön var behaglig och präglades av omsorg.

Hur man upplever rymligheten är en kulturfråga menade landskapsarkitekten och exemplifierade med: ”Kommer man från landet vill man ha utblick.” Om människor förväntade likadana gårdar i Nevisborg som i miljonprogrammet, så upplevde de naturligtvis området som ”trångt”. Det gällde att ha ”dom rätta förväntningarna”. Landskapsarkitekten ansåg att de begränsade markutrymmena i Nevisborg balanserades av andra kvaliteter, och att gårdarna skulle förlora sina kvaliteter om de fylldes med lekredskap.

> Man har inte alla dom här lekredskapen [här]. Jag tror ju stenhårt på det att om det bara blir lekredskap här så blir dom odrägliga. Det kommer

> automatiskt att ta bort medelklass och överklass. Dom kommer aldrig vilja flytta hit. Det kommer att segregera ännu mera (landskapsarkitekten).

I samtalet framträdde också en strategi för hur man bör hantera små gårdar. Den innebar att man inte bör binda upp de begränsade markutrymmena till olika funktioner, utan låta de få en mera generell utformning. På denna gård har det inneburit en förhållandevis omöblerad gräsyta, som är tänkt att kunna användas till olika ändamål.

En bild av boendemiljön

Den följande beskrivningen av Nevisborg som bostadsmiljö bygger på intervjuer med bostadsföretagets förvaltare samt ordförande och vice ordföranden för den lokala hyresgästföreningen i Nevisborg.

Social miljö

Det var ingen av dessa personer som ansåg att Nevisborg var ett ”problemområde”. Här fanns inga omfattande störningsproblem och knappt några problemhyresgäster. Representanterna för hyresgästföreningen ansåg att Nevisborg var ett ”lugnt” bostadsområde. Här kände man sig trygg. Något dåligt rykte hade det aldrig haft. Men både förvaltaren och representanterna för hyresgästföreningen ansåg att den höga omsättningen på hyresgäster kunde motverkade den sociala stabiliteten inom området. Under 1997 hade omflyttningen i Nevisborg varit betydligt högre än genomsnittet för bostadsföretagets samlade bestånd. Detta år var omflyttningen från området den lägsta på fem år med 29%.[46]

Vem bodde i Nevisborg? Enligt förvaltaren fanns det många barnfamiljer i Nevisborg. Här bodde också de barnrika familjerna, som behövde stora lägenheter. Däremot var det ”ytterst få” ensamboende i detta område, ett förhållande som han ville förklara med hyresnivån.

46. Motsvarande värde för hela beståndet var 23,5%. Under femårsperioden 1993-1997 var medelvärdet på avflyttningen från Nevisborg 41,7% och för hela beståndet 26,5%.

För- och nackdelar

Välbyggda hus, fina gårdar, en hög utrustningsstandard i lägenheterna med både tvätt- och diskmaskin och en varierad bebyggelse var områdets fördelar enligt förvaltaren. Till de goda sidorna hörde också en ”bra trivsel” och en ”trygg miljö”. Hög hyresnivå och hög omflyttning var de främsta nackdelarna. Till de sämre sidorna hörde också att området var ”för trångt”. Klagomålen från hyresgästerna handlade i första hand om begränsade lekmöjligheter på gårdarna och bristen på parkeringsplatser. Bostadsföretaget hade i efterhand kompletterat gårdarnas utrustning.

Enligt förvaltarens uppfattning användes gårdarna ”mycket” av barnen, medan det var mera sällsynt med vuxna utomhus. Hyresgästföreningens representanter såg lekmiljön som en av huvudbristerna i området. De menade att barnen inte hade någonstans att ta vägen, och att de mindre barnen släppte man inte iväg själva till lekplatsen i parken. Till skillnad från förvaltaren ansåg de att även vuxna hyresgäster använde gårdarna, och att gårdarna därför borde kompletteras även för deras räkning.

För hyresgästföreningens representanter handlade boendemiljön i första hand om det sociala livet i området. En angelägen uppgift för dem var att försöka motverka motsättningar mellan svenskar och invandrare i området. Hyresgästföreningen hade startat en barn- och ungdomsverksamhet med detta syfte.

Kommentarer om tätheten

> Jo, för att det är så ihopaträngt där nere helt enkelt. Det är för trångt. Det finns vissa lägenheter som knappt får någon sol överhuvudtaget, ligger intill garage bara en meter mellan garaget och sovrumsfönstret. Det är mörkt och lite fuktigt i vissa lägenheter (förvaltaren).

Förvaltaren såg tätheten som en av området största nackdelar. Han hade föredragit en lägre bebyggelsetäthet, och det var i första hand bristen på sol i lägenheterna som han avsåg med denna kritik. Representanterna för hyresgästorganisationen såg inte tätheten som något större problem. De menade att gårdarna var förhållandevis stora, med undantag av den gård som studeras här.

Gatans problematik

Förvaltaren berättade om de upprepade trafiktillbuden i anslutning till gatan. Det var framför allt utfarterna från parkeringsplatserna som han ansåg vara problematiska. Som den projekterande arkitekten befarat så utgjorde den begränsade sikten ett problem. Hyresgästerna ville ha trafikspeglar uppsatta vid dessa utfarter mot gatan. Bostadsföretaget hade satt upp trafikbommar vid en korsande cykelväg.

Ordföranden i hyresgästföreningen var angelägen om att få bort *all* parkering från gatan. Hans främsta motiv var utsläppen av bilavgaser direkt intill bostäderna. Särskilt på vintrarna var det ett problem med tomgångskörning, då bilrutorna skrapades rena från is.

Skötsel och självförvaltning

> Så man trodde inte när man drog igång det här att det skulle finnas sån vilja och sån kunskap. Men det finns, speciellt bland pensionärerna, gamla yrkesmän, många av dom, helt perfekt, jätteduktiga. Så det är faktiskt en enorm kunskap (förvaltaren).

I Nevisborg fanns en lokal hyresgästorganisation. Härigenom fanns den organisatoriska basen för den ”självförvaltning” som startade i juni 1997. Skötselmodellen var helt nyinförd när undersökningen gjordes. Hyresgästerna hade tagit över trappstädning och i stort sett all utemiljöskötsel inom området. För sina insatser fick de ersättning i form av en lägre hyra.[47] Det överskott som skapades användes till denna hyresreduktion, men också till att generellt hålla nere hyresnivån samt dessutom till en ”pott” som kunde användas till olika insatser i området. Dessa pengar disponerades av hyresgästorganisationen. Med både skötselansvar och ekonomiska resurser hade hyresgästerna stora möjligheter att förändra den befintliga utemiljön. I Nevisborg var det runt trettio personer som deltog i självförvaltningssystemet.[48]

Förvaltaren hade vid intervjun påpekat att den ”svårskötta” utemiljön utgjorde ett problem. Att området var orationellt ur skötselsynpunkt var enligt honom en följd av den småskaliga utformningen. Med den nya skötselmodellen omvärderades kraven på utemiljön. Med hyresgästernas fokus på att förbättra gårdarna och skötselarbetets kontaktfrämjande funk-

47. Vid intervjutillfället 1997 var hyresreduktion 274 kr/månad. Ersättningen hade en fixerad nivå oavsett hur mycket man deltog i arbetet.

48. Nevisborg var indelat i fem skötselområden, och fem personer var utsedda som ”lagkaptener”. Den lokala hyresgästföreningens ledning organiserade arbetet.

tion, så förändrades situationen radikalt. Representanterna för hyresgästföreningen såg inte småskaligheten som ett problem utan snarare som en tillgång. De tyckte det var en trevlig miljö. Som framgår fanns en större tolerans för en mera skötselintensiv utformning med självförvaltning som skötselmodell.

Beskrivning av gården

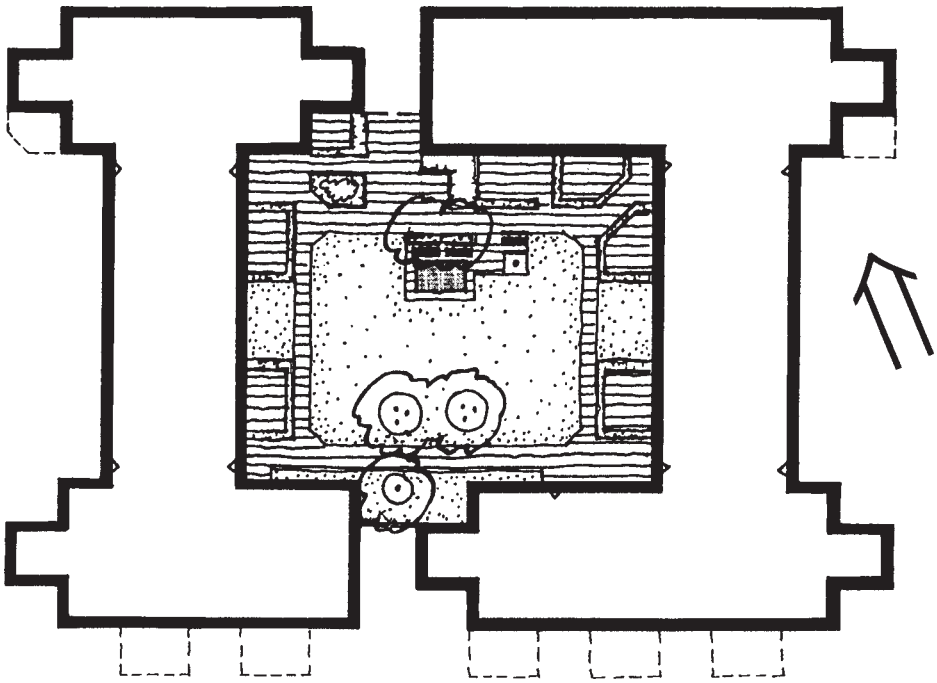

Figur 11.4 Den studerade gården i Nevisborg, Staffanstorp. Skala 1:500.

De privata uteplatserna ramar in gården och den centrala gräsmattan. I kanten av gräsmattan ligger en liten sandlåda med ett gungdjur och ett bakbord. Intill står två sittbänkar. Nära sandlådan finns också en liten vattenkonst, ett keramikklot placerat på målade keramikplattor. En ytterligare bänk står vid detta konstverk, som var torrlagt vid undersökningstillfället. På gräsmattan finns också två små trädgrupper. Mellan gräset och uteplatserna löper en smal gångväg av betongplattor som förbinder trapphusentréerna i gårdens fyra hörn.

I ”baksidans” gröna rum ligger fem uteplatser. Vid undersökningstillfället visade de mera omfattande spår av att vara använda, än de som låg mot gården, där det bara fanns sittmöbler på två av de totalt sju uteplatserna. En av uteplatsinnehavarna på baksidan hade omvandlat sitt uterum till en veranda med tak och väggar. På en annan uteplats fanns en liten sandlåda. Med häckar och staket hade hyresgästerna markerat att baksidan var deras territorium och delat upp grönområdet i små ”tomter”. De ursprungligen runt 12 m² stora uteplatserna hade härigenom utvidgats till rejäla trädgårdsplättar. Den som innehöll sandlådan var drygt 70 m² stor. Inne på gården varierade uteplatsernas storlek från 7–15 m². Ytterligare två uteplatser vände sig mot ”nyttogårdarna”.

Vegetation

Gården upplevs som ett grönt gårdsrum, och gräset är ett viktigt bidrag till den gröna karaktären. Växtligheten består av få komponenter: gräsmattan, de klippta avenbokshäckarna kring uteplatserna och två körsbärsträd vid bänkarna. På gräsmattan finns också några träd. Planterade i grupper ser dessa ostammade askar ut som flerstammiga träd. Två häggmisplar bildar ett minibuskage vid gårdens entré. Den ”stomme” av grönska som erbjudits hyresgästerna hade inte kompletterats vid inventeringstillfället. Det var på ”baksidan” som man i första hand såg spår av hyresgästernas trädgårdsintresse.

Anläggningen innehåller två trädarter och två buskarter. Vid inventeringstillfället i oktober 1997 var de två körsbärsträden runt fem meter höga, och hade en krondiameter på runt två meter. Askarna i gräsmattan var runt fyra meter höga. Av växtligheten att döma hade gården inte varit utsatt för något omfattande slitage.[49]

Gårdens dimensionering

Den studerade gården är 27 meter lång och knappt 22 meter bred. Ytan är 620 m². Baksidan” är totalt 350 m². Entrégårdarna är tillsammans 415 m². Den sammanlagda arean på detta system av markutrymmen kring gården är nära 1400 m², dvs. mer än det dubbla gårdsutrymmet. Men

49. Allt gräs på gården var i god kondition (dvs. i mer än 90% god växt). Detta gällde även för partierna kring sandlådan. Huvuddelen av häckarna var också i god kondition (dvs. de bedömdes vara i mer än 75% god växt). Av de avenbokar, som planterats som en strumpa kring trädgrupperna i gräsmattan, hade däremot runt hälften inte överlevt.

beräkningen av andelen gårdsyta per lägenhet har följt samma principer, som för de övriga gårdarna, dvs. det är enbart det centrala gårdsrummet som ingått. Denna gård skall delas av 33 lägenheter, vilket ger en gårdsareal per lägenhet på 19 m². Nettoexploateringsgraden för den husgrupp som bildar gården är 0,60.

Baskvalitet

I detta avsnitt relateras utemiljön till den standardnivå som rekommenderas i *Gemensam trädgård*. Det är uteplats, gruppstorlek, sol och andel grönska som kommenteras här, se också sammanställningen i kapitel 8. I Nevisborg finns per lägenhet drygt 8 m² av ”mångsidigt användbara uteplatser”. Detta värde kan jämföras med riktvärdet på 10 m²/lgh. Som ”användbar uteplats” har i huvudsak räknats den centrala delen av gården innanför gångvägarna. Det aktuella planmönstret gör gården till en skyddad miljö med enbart gångtrafik, vilket ger gynnsamma förutsättningar för en hög andel användbar lek- och vistelseyta. Andelen ”användbara uteplatser” av gården totala yta uppfylls. Men det antal lägenheter som delar på dessa utrymmen överskrider riktvärdet (30 lägenheter) något. Det är 33 lägenheter kring gården.

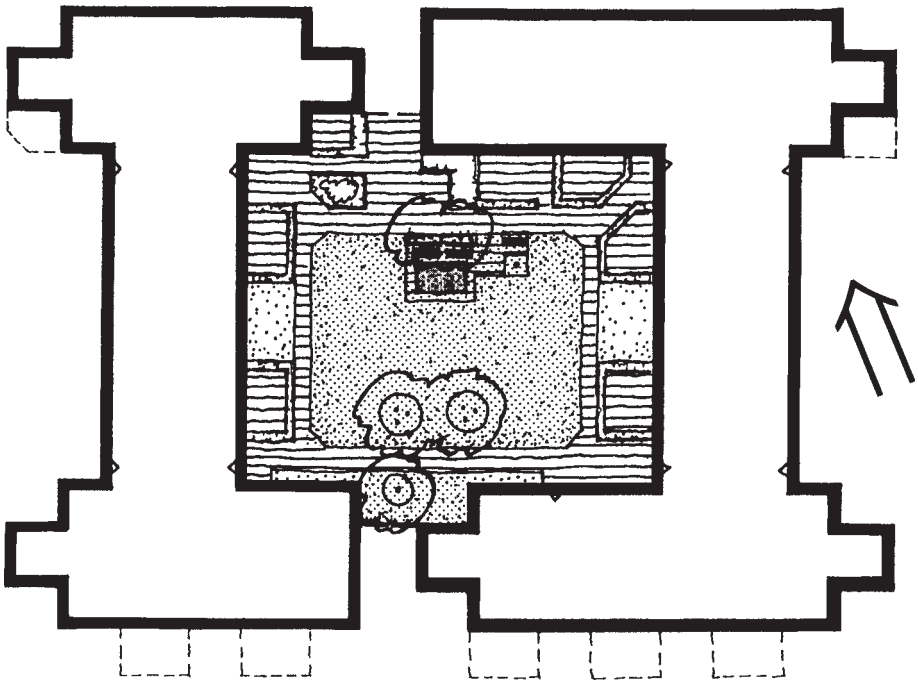

Figur 11.5 *Avgränsning av gemensamma ”användbara uteplatser” på gården i Nevisborg. Skala 1:500.*

Riktvärdet för solbelysning, dvs. minst fem timmars sol mellan klockan nio och fem vid vårdagjämningen uppfylls för sandlådan och sittbänkarna. På en av uteplatserna saknas sol helt vid denna tid på året, medan två av uteplatserna har ett soligt läge. Av solstudierna framgår att vid vår- och höstdagjämningen försvinner solen från gården mellan klockan fyra och fem på eftermiddagen. Vid midsommartid läggs den i skugga mellan klockan sex och sju på kvällen.

Drygt hälften av gårdens yta är vegetationsklädd. Det är en hög andel grönska på en så liten gård. Standardkravet för andelen växtlighet enligt *Gemensam trädgård* är härigenom uppfyllt.

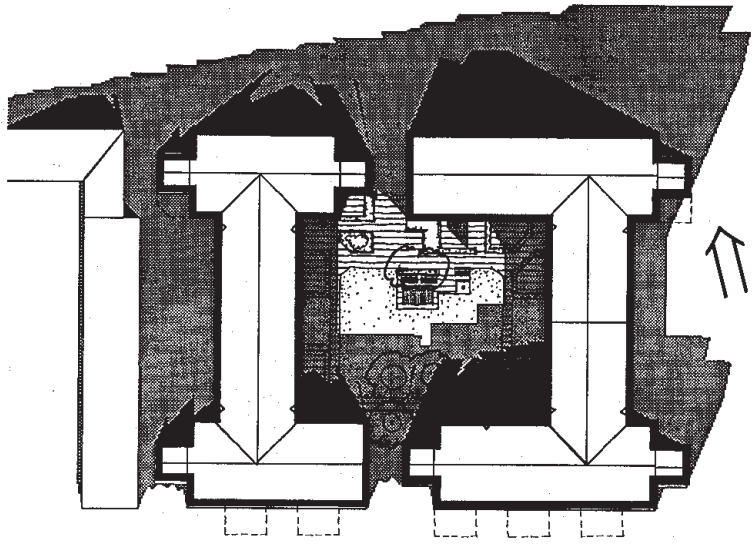

Figur 11.6 *Analys av solförhållanden på den undersökta gården i Nevisborg. Svart färg anger 0–1 soltimmar, grå färg 1–5 soltimmar 9.00–17.00 vid vår- och höstdagjämningen. Övriga delar av gården har minst fem timmars sol.*

Tabell 11.1 - 11.3

11.1 Gårdens vuxna invånare

	Ungdomar /		Yngre medelålder			/	Äldre medelålder			/	Yngre äldre			
Åldergrupp/ hushållstyp	*20-24*	*25-29*	*30-34*	*35-39*	*40-44*	*45-49*	*50-54*	*55 59*	*60 64*	*65 69*	*70 74*	*75 79*	*80 84*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. man utan barn	-	2	1	-		1	-	-	-		-	-	1	5
Ensamb. kvinna utan barn	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	3
Ensamb. kvinna med barn	-	1	1	5	1	-	-	-	-	-	-	-	-	8
Samboende utan barn	-	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	3
Samboende med barn	1	1	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Flerboende med barn	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Totalt antal hushåll	1	5	4	6	3	2	1	1	-	1	-	-	2	26
Totalt antal vuxna personer	*2*	*7*	*6*	*7*	*5*	*3*	*1*	*1*		*2*			*2*	36

11.2 Gårdens barn och ungdomar

Åldergrupp:	*0-5*	*6-9*	*10-12*	*13-15*	*16-19*	*>19*	*Samtl. åldrar*
Flickor	1	2	-	2	-		5
Pojkar	6	4	2	4	4	3	23
Totalt	7	6	2	4	6	3	28

11.3 Intervjupersonerna

	Ungdomar /		Yngre medelålder			/	Äldre medelålder			/	Yngre äldre			
Åldergrupp/ hushållstyp	*20-24*	*25-29*	*30-34*	*35-39*	*40-44*	*45-49*	*50-54*	*55-59*	*60-64*	*65-69*	*70-74*	*75-79*	*80-84*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. man utan barn	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Ensamb. kvinna utan barn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ensamb. kvinna med barn	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Samboende utan barn	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
Samboende med barn	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Totalt antal hushåll	-	*2*	*2*	*4*	-	-	-	-	-	*1*	-	-	-	*9*
Totalt antal vuxna personer som deltog i intervjuerna	-	*3*	*2*	*6*	-	-	-	-	-	*1*	-	-	-	*12*

Beskrivning av intervjupersonerna

Gårdens invånare

Av de totalt 32 lägenheterna kring gården var 5 stycken fyrarumslägenheter. Övriga var tre- och tvårumslägenheter med runt hälften av vardera typ.[50] Vid detta tillfälle var 26 hushåll mantalsskrivna på gårdens adress. [51] Av dessa innehöll femton barn. Tillsammans hade barnhushållen 28 barn, som var mantalsskrivna på gården. Som framgår av tabell 2 fanns en stor övervikt av pojkar. Bara 5 av de 28 barnen var flickor. Det fanns också en stor spridning i barnens ålder. 13 barn var under tio år, 10 barn var tonåringar och 3 var över arton år.

Huvuddelen av hushållen innehöll bara en vuxen person, med eller utan barn. Hälften av barnhushållen bestod av två vuxna och hälften av en ensamstående förälder, där alla var kvinnor. Med ”flerboende” i tabell 11.1 avses här ett samboende med en äldre släkting. Sex vuxna och fyra barn hade utländskt medborgarskap. Ytterligare fem personer hade invandrarbakgrund. I de fall de båda makarna i ett samboende par inte tillhörde samma åldersgrupp, har ”parets ålder” räknats efter den yngsta personen i tabell 11.1 och 11.3.

Urvalet

Nio hushåll intervjuades. Denna grupp innehöll en ensamboende man i tjugoårsåldern, fem barnhushåll, varav tre med en ensamstående förälder och två med samboende föräldrar samt slutligen tre samboende par utan barn. Ett av paren utan barn var i sextioårsåldern, de övriga var yngre. I barnhushållen var samtliga vuxna i trettioårsåldern. Barnhushållen innehöll sju barn från spädbarnsålder till högre tonår. Några av hushållen hade också besökande barn som var mantalsskrivna hos den andra vårdnadshavaren. En person hade utländskt medborgarskap och ytterligare en person hade invandrarbakgrund.

50. Av områdets totalt 124 lägenheter var fem för gruppboende. Av de 119 vanliga lägenheterna var drygt fyra femtedelar två- och trerumslägenheter. Övriga 21 lägenheter var fyrarums och femrumslägenheter. I området fanns inga enrumslägenheter.

51. Av hela områdets befolkning på 282 personer var 106 barn under arton år. Av den vuxna befolkningen var 70% mellan 25-50 år. Det fanns bara fyra personer över sextio år. Befolkningsuppgifterna är hämtade från Riksskatteverkets folkbokföringsregister. Utdraget är daterat 29 maj 1997.

I tre av de fem intervjuer som genomfördes i hushåll med två vuxna deltog båda personerna, i de övriga deltog bara en av dem. De intervjuade hushållen var spridda i samtliga trapphus. De fem som bodde på bottenvåningen hade tillgång till en egen uteplats. Övriga bodde på den andra våningen och hade balkong. En av uteplatserna låg i det markutrymme jag kallat för ”baksidan”, utanför gården, två vände sig mot entrégårdarna och två låg på huvudgården.

I maj 1991 var lägenheterna kring gården inflyttningsklara. Men av de hushåll som då flyttade in var det få som fortfarande bodde kvar vid undersökningstillfället. Av intervjupersonerna fanns ett hushåll som bott i sin lägenhet i sex år, tre hushåll hade bott i tre till fem år och övriga hushåll mindre än två år varav tre i knappt ett år. För dem var det den första sommaren som de tillbringade i den nya bostaden.

Livssituation

Av de fjorton vuxna personer, som ingick i de nio intervjuade hushållen, förvärvsarbetade nio, samtliga på heltid. En person var vuxenstuderande. Av de övriga var två pensionärer, en person föräldraledig och en sjukskriven. Huvuddelen av kvinnorna hade vårdyrken. De arbetade som vårdbiträde, undersköterska och barnskötare. Huvuddelen av männen var industriarbetare, någon arbetade med fastighetsskötsel och en person var driftsledare på ett mindre tillverkningsföretag. Den högsta utbildningsnivån var gymnasium. Det fanns en grupp som hade grundskola eller yrkesskola som högsta utbildningsnivå. Flera av de intervjuade hade vuxit upp i sydvästra Skåne. En man var uppvuxen i Staffanstorp, och en kvinna i en by strax utanför. Av de nio hushållen uppgav fem att de hade vänner i området.

De intervjuade verkade tillbringa förhållandevis mycket tid i bostaden. Ingen hade fritidshus eller kolonilott. Ingen berättade om någon särbo, som han eller hon bodde hos ibland. Två av de nio hushållen hade inte bil. De intervjuade hushållen kunde resa iväg någon eller några veckor på sommaren och på helgerna kunde de åka på någon utflykt eller träffa släktingar. Men det verkade också var rätt vanligt att man tillbringade hela helgerna i bostaden. Det var ingen som på grund av ett rörelsehinder var särskilt bunden till hemmet.

Inom intervjugruppen fanns människor med vitt skilda livssituationer. Den innehöll t.ex. den ensamboende man, som arbetade mycket, och som kände att han som ung singel hamnat lite fel bland alla barnfamiljer. Han ville gärna ha flera grannar som var i hans egen livssituation. Här fanns också den ensamstående kvinna, vars liv var fyllt av heltidsarbete på annan ort och av att både vara tonårsmamma och att ta hand om

gamla föräldrar. Här fanns det unga par, som nyligen flyttat ihop i sin första gemensamma bostad, och som sedan tidigare hade vänner i bostadsområdet. Här fanns också de barnfamiljer som mer eller mindre tillfälligt landat i detta område, och som i tankarna var på väg till en annan bostad. Tre personer hade nära släktingar i området.

Bostadsval, bostadsideal och passform

Varför hade man flyttat till just Nevisborg? Ett hushåll hade medvetet sökt sig hit, men för huvuddelen verkade det i första hand ha varit det begränsade urvalet på hyresmarknaden som styrt dem till Nevisborg. De hushåll som ville ha större lägenheter hade blivit hänvisade till Nevisborg, eftersom tre rum och kök var den största lägenhetsstorleken i de äldre flerbostadshusområdena i Staffanstorp. Några hade i ett val mellan Åkershus och Nevisborg föredragit Nevisborg. För hälften av de intervjuade hushållen hade behovet av bostad varit sammankopplat med skilsmässa eller separation.

Huvuddelen hade som barn bott på mindre orter eller på landet. Som vuxna hade flera erfarenheter av att bo i lägenhet. Två personer var uppvuxna i storstadsmiljö utanför Sverige.

Hur verkade den nuvarande bostaden stämma överens med deras krav och önskemål? Flera av hushållen hade medvetet valt att flytta till en mindre ort. En kvinna hade sökt efter en lugnare och tryggare boendemiljö för sig själv och sin familj, då hon flyttade till Nevisborg från en av Malmös moderna förorter.

Intervjugruppen var förhållandevis ung, huvuddelen var under fyrtio år. Även bland de hushåll som verkade vara förhållandevis nöjda med sin bostad planerade flera att så småningom flytta från Nevisborg. Det var ett eget hus, som var deras mål. För barnhushållen framstod den egna trädgården som en viktig drivkraft för flyttplanerna. En kvinna önskade ”en stor trädgård”, där hon kunde släppa ut sina barn och inte vara orolig för att de, som här, kunde springa ut på gatan. Hon motiverade sitt eget trädgårdsintresse med att hon var uppvuxen på landet ”med stor vacker trädgård”. Ett av hushållen hänvisade till att de bott i villa i långa perioder, och var vana med enfamiljshuset som bostadsform.

För de yngsta hushållen var önskemålet om det egna huset inte lika överhängande. Men även det unga par som nyligen flyttat ihop och den unga ensamboende mannen såg sig själva i eget hus i framtiden.

Att bo i Nevisborg

Jo visst. Vi jättetrivs. Vi vill inte flytta någonstans (man 1).
Ja, det lär väl bli för ett tag framåt. Vi trivs ju så bra här (kvinna 1).
Förhållandevis så gör jag väl det (kvinna 2).
Både ja och nej (kvinna 3).
Nej, jag trivs inte här (kvinna 4).

Trivdes de personer jag intervjuat i detta bostadsområde, eller funderade de på att flytta därifrån? Som framgår av citaten varierade deras inställning till den nuvarande bostaden. Huvuddelen sa att de ”trivdes”, samtidigt som flera också deklarerade att de mer eller mindre aktivt sökte en annan bostad. Min fråga om deras flyttplaner hade ingen tidsgräns. Det var endast det äldre paret som förbehållslöst menade att man ”absolut inte” tänkte flytta. De hade en rymlig uteplats mot baksidan och menade att de ”jättetrivdes”. Några hushåll svarade att de tänkte bo ”ett tag framåt” och ”det kändes bra just nu”. Den kvinna som tydligt markerade att hon inte trivdes var relativt nyinflyttad till både orten och bostadsområdet. Familjen var trångbodd och hon var också missnöjd med utemiljön. En annan kvinna sa att hon trivdes bra, men hänvisade till att familjen ännu inte hade några barn. Hon menade att för barnfamiljer var gården otillräcklig.

Vad såg man som områdets för- och nackdelar? Omdömena berörde såväl ekonomiska, som sociala och fysiska förhållanden. Ett sätt att förtydliga värderingen av den nuvarande boendemiljön var att jämföra den med Åkershus. Till Åkershus fördelar hörde en lägre hyra och rymligare gårdar. Det var egenskaper som ställdes i kontrast till Nevisborgs högre hyror och mera trånga gårdar. Nevisborgs fördelar omfattade nyare och fräschare lägenheter och också en mera varierade bebyggelse, som man ansåg var överlägsen Åkershus´ upprepade planmönster och likformiga huskroppar.

En man uppskattade de små undangömda parkeringsplatserna i Nevisborg. Han jämförde dem med de stora samlade parkeringsytorna i Åkershus, som han menade förtog det goda intrycket av en annars rätt grön och trevlig miljö i detta område. Men det var flera av barnhushållen som av trafiksäkerhetsskäl önskade att parkeringen låg på större avstånd från bostäderna och istället hänvisade till Åkershus parkeringsmodell. I dessa skilda uppfattningar avspeglas hushållens olika livssituationer.

Kvinnan: Ungarna kan ju springa fritt här.
Mannen: Och det är öppna fält här, där dom brukar leka.

Till områdets fördelar hörde, enligt de intervjuade, läget i utkanten av orten, en trevlig typ av bebyggelse, fina lägenheter och att det var ett i social mening ”lugnt” område. Nevisborg hade ”ett skönt läge” menade en medelålders kvinna. Samtidigt som det var förhållandevis nära till centrum och till en välförsedd livsmedelsbutik, så fanns här en grönare, rymligare och allmänt lugnare miljö. Här fanns ytor för barnen att vara på. En annan kvinna, som tidigare bott i ett av Malmös mera omskrivna miljonprogramsområden, ansåg att det hade varit ”rena drömmen” att komma hit. Kvinnan uppskattade både att området kändes tryggare och att det hade en annorlunda typ av bebyggelse. Hon hade vantrivts med ”alla dom här höga husen, som liksom står nästan kloss intill varandra” i det tidigare området. Hon uppskattade blandningen av flerbostadshus och småhus, och att det inte fanns några ”höga hus” i Nevisborg. Även om gårdarna inte var särskilt stora, och husen låg rätt tätt, så menade hon att helhetsintrycket av området ändå var luckert:

> Därför tycker jag om detta området, dels p g a att det högsta huset som är här är trevånings och sen är det två våningar och sen ligger det små villor eller hus inemellan. Och här är ju gräsmattor och grönområden och här är träd. Man känner att man bättre kan andas på något sätt (medelålders kvinna).

En ung man poängterade också variationen i bebyggelsen, med gårdar som såg olika ut och höjdskillnader på husen. Han tyckte det var ”snyggt” och ”väldigt tilltalande”. Lägenheterna beskrevs genomgående som ”fina och rymliga”, ”nya” och ”fräscha”. Flera visade att de uppskattade att ha egen tvättmaskin i lägenheten. Men det framgick att lägenheter hade olika gynnsamt läge när det gällde utsikt och solbelysning. I de bästa lägena hade man fri utsikt mot grönområden och det omgivande landskapet. Det var flera som visade att de satte stort värde på den fria utsikten, att inte ha hus ”åt alla håll” utan vida utblickar över landskapet.

> Här är väldigt stor omsättning på folk. Dom flyttar ut och in och ibland hinner man liksom inte veta vem det är som bor ovanpå. Dom har flyttat in och ut här ovanpå jag vet inte hur många gånger nu, sen vi har flyttat hit (medelålders kvinna).

Som områdets nackdelar framstod i första hand hyresnivån och den höga omsättningen på hyresgäster, något som i stort sett samtliga personer berörde spontant. Det var både tråkigt och lite otryggt att kända grannar flyttade och att man inte visste vilka nya människor som närmiljön skulle delas med. En ytterligare nackdel var insynen i bottenvåningens lägenheter. En kvinna berättade att människor stannat upp och stirrat in genom hennes fönster. Olustkänslorna handlade både om privatlivets integritet,

men också om rädsla för inbrott. Insynen både från gatan och genom de fönster som låg direkt intill en av entréerna var troligen den största nackdelen med bostaden menade en annan kvinna, som också bodde i bottenvåningen med rum utmed gatan. Hon tyckte att hennes lägenhet hade ett inklämt läge. Åt det ena hållet hade hon utsikt mot garage- och förrådsbyggnaderna vid parkeringsplatsen, och åt det andra ut mot gatan och in i grannens kök tvärs över gatan. Det var fler än denna kvinna som beklagade att de hade en begränsad utsikt. En av de intervjuade lyfte fram fuktproblem, ett problem som även förvaltaren fört på tal. Kvinnan hade fått mögel i lägenheten.

Några av de intervjuade berörde även sociala problem, både tendenser till motsättningar mellan svenskar och hyresgäster med invandrarbakgrund, och också upprepade inbrott i bilar, garage, källare och cykelförråd.

Trafikmiljön

> Dom kör som idioter här. Dom som inte bor på områden kommer med en jäkla fart, motorcyklar och sånt, livsfarligt. Nej, det här är inget barnvänligt område alls, även om man kan tycka det utifrån. Det är det inte. Det är mycket därför vi flyttar härifrån också, för att det är ju även våra barn ju (kvinna 1).

> Och folk som kör nere på den gatan kör väldigt sakta, inklusive mig själv. Jag har aldrig sett någon komma som idioter där, i och med att det svänger där va i en liten krök. Kör du fort där, så dånar du rätt in i dom parkerade bilarna. Så för barns sida eller barnfamiljers sida, så får jag faktiskt säga att det är en väldigt bra gård (kvinna 2).

Gatan utanför gården fick många kommentarer. Barn och bilar uppfattades som en problematisk kombination. Flera av de intervjuade berättade om att ett av gårdens barn hade blivit påkört. Det verkade vara tämligen vanligt både att barn höll till ute på gatan, och att folk körde för fort där. Men som framgår av citaten förekom olika uppfattningar om bilförarnas hänsynsfullhet. Det var flera av barnhushållen som önskade en mera bilfri boendemiljö. En kvinna släppte aldrig ut den tvåårige sonen själv på gården, eftersom gatan låg på en husbredds avstånd. Det fanns inte heller någon grind, som höll barnen kvar på gården. Liksom förvaltaren var det flera av de intervjuade hyresgästerna som kommenterade utfarterna från parkeringsplatserna. De menade att det var knepigt att ta sig ut på gatan, eftersom sikten var helt skymd där.

De omgivande friytorna

Parken var en naturlig väg att ta då man gick eller cyklade till den närmaste livsmedelsaffären eller vidare in mot centrum. Samtliga intervjuade använde också parken på andra sätt än som kommunikationsstråk. I parken lekte barnen, man rastade sina husdjur där och det förekom att man ”bara” promenerade. Men parkanvändningen verkade inte var särskilt intensiv, det var det intryck som intervjuerna förmedlade och som jag också själv fått vid mina rundor i parken. En av de hundrastande personerna tyckte att det var synd att det var så få människor som gick dit. Satte man sig i parken var det lätt att känna sig uttittad. Denna känsla kunde också bero på att parken var så öppen menade hon.

I parken låg en välutrustad lekplats, som flera av gårdens barn använde. De större barnen gick dit själva, de mindre i sällskap med sina föräldrar. Lekplatsen innehöll gungor, sandlåda, linbana, en klätterställning, en rutschkana och en mindre basketplan inplacerade i ett landskap som skapats av kullar och växtlighet En av de intervjuade hushållens tonåringar använde ibland den basketplan som fanns vid lekplatsen. En annan av tonåringarna hade spelat fotboll i parken. En familj berättade att deras barn ibland lekte på gräsfältet som gränsade till gården och som hängde ihop med parken. Det hände också att hela familjen gick ut och gjorde något tillsammans där. Några av de yngsta lägenhetsinnehavarna berättade att de använt gräsfältet till fotboll och brännboll vid några tillfällen.

> Nu är jag ju ute och går med hundarna, och då går jag ju gärna till dom här gräsmattorna, för dom älskar att hålla på och kräla runt i gräset, .men även annars så tycker jag det är skönt t.ex. när man slutat jobbet och gjort vad man ska, så framåt kvällningen bara gå ut och strosa, och så det att det finns bänkar på olika ställen, så slår man sig ner lite och sitter och glor lite grand och så där och sen strosar man vidare (medelålders kvinna).

Inom intervjugruppen var det troligen de två hundrastande kvinnorna som använde parken flitigast. De besökte den i stort sett dagligen. En av kvinnorna berättade att hon även ”strosade” där själv utan sina hundar. Det äldre paret promenerade då och då i parken. De gick ibland till dammen i parken och matade fåglarna. Parken och övriga grönytor hade en ytterligare roll som flera berörde. Som mellanrum mellan bostadsgrupperna luckrade de upp och gav grönska till Nevishögsområdet.

Grannar och grannkontakter

> Om jag då skall gå ut och handla och dom är ute med sina små barn, […] då stannar man och så sätter man sig och så pratar man med dom (kvinna 1).

> Jag hälsar ju på alla grannar så när vi stöter på varandra, när jag är på väg över [gården] eller på väg tillbaka, så kan jag stanna och snacka och byta några ord och så här, men mer är det inte (kvinna 2).

> Nej, hälsar och pratar gör man ju med en del, med det är inte många faktiskt (man 1).

> Och så får man aldrig riktig kontakt med grannarna. Jag vet inte ens vem som bor här i huset (kvinna 3).

Det förekom olika grad av grannkontakt. Den starkaste formen hade sannolikt de två hushåll, som berättade att de umgicks med grannar i sina hem. Därefter kommer den grupp av kvinnor som träffades på gården, när de följde med sina barn ut. I ett nästa steg kan man peka på de personer som ibland småpratade med några av de grannar som de kände lite bättre. Dessa spontana pratstunder på gården skedde stående. Man slog sig aldrig ner på bänkarna. Slutligen fanns de personer som enbart hälsade på sina grannar. Bland flera av dem som hade den svagaste formen av grannkontakter framskymtade en önskan om att lära känna sina grannar bättre.

Det framgår att även hälsningsvanorna varierade. Någon hälsade på i stort sett alla, men det var mera vanligt att man i första hand hälsade på grannarna i den egna trappuppgången. Entréförhållandena påverkade rörelsemönstret över gården. Några gick sällan över gården eftersom de brukade ta sig in i trapphusen från utsidan av gården.

De intervjuade lyfte fram några förhållanden som de menade påverkade kontaktmönstren. För det första nämndes den höga omsättningen av hyresgäster. Det var svårt att lära känna sina grannar när de hela tiden byttes ut. För det andra var det flera som inte kände sig hemma i det grannliv som utspelades på gården, eftersom de inte tillhörde gruppen av barnfamiljer. För det tredje förekom åsikten att boendegruppen kring gården var för stor för att en mera allmän gemenskap skulle kunna utvecklas.

Hur användes gården?

> Ja, jag får ju säga det att den används ju väldigt mycket av småbarnen här så att säga. Men det är väl också i princip dom enda som använder gården egentligen så att säga. Folk sitter ju ute på sina uteplatser och så, men (medelålders man).

Hur mycket tycker du att gården används, är det ofta folk ute på gården? Det var en relativt samstämd bild av hur gården användes, som framträdde ur svaren på frågor av denna karaktär. Gården användes i första hand av barnen. Vid hyggligt väder var det ”som regel”, ”ofta” eller ”dagligen” barn ute. Det var ett antal yngre barn, som lekte på gården och några av de yngre barnens föräldrar brukade följa med sina barn ut. Barnen var från två till sju år. Kring gården fanns sju uteplatser. Av dessa var det bara tre som användes i någon nämnvärd utsträckning. Två av de hushåll som använde sina uteplatser intervjuades. För övrigt verkade gården vara något som man i första hand passerade över på väg till och från bostaden.

Gårdens roller

På vilket sätt tycker du att du har glädje av gården? När de intervjuade beskrev hur de själva och deras familjer använde gården, var det en mera nyansrik bild som växte fram, än när de beskrev hur deras grannar använde den. Ur intervjuerna kan man urskilja två grupper med skilda förhållningssätt till gården. Den första var uteplatsinnehavarna. De två intervjuade hushåll som hade egen uteplats mot gården använde detta uterum regelbundet och gärna. Den andra gruppen var de hushåll som inte hade egna uteplatser mot gården. Inom denna grupp kan vi urskilja de kvinnor som följde med sina barn ut. För de övriga inom denna grupp verkade gården ha en rätt begränsad roll. Mer än hälften av de vuxna vistades aldrig på gården.

Barnen var gårdens huvudanvändare. Det var också vanligt att barnhushållen relaterade till sina barn, när de beskrev gårdens roll. En kvinna berättade att när hon flyttade till Nevisborg var hennes son bara några år gammal. Då hade det varit praktiskt att bo i bottenplanet. Samtidigt som hon arbetade i köket kunde hon ha uppsikt över pojken när han lekte på gården. Eftersom sonen nu vuxit ifrån gården så menade kvinnan att hon inte längre hade ”så mycket” glädje av den gemensamma delen av gården.

Gårdens huvudfunktioner kan beskrivas på följande sätt. Gården var lekmiljö för de mindre barnen, en mötesplats för några av de föräldrar som följde med sina barn ut och även för de personer som sporadiskt stannade upp för en pratstund på gården samt slutligen ett nära uterum för uteplatsinnehavarna. Gården var också ett kommunikationsrum, som möjliggjorde de spontana möten som ibland uppstod. Gården funktion som utsikt var nedtonad. Flertalet av de intervjuade hade kritiska kommentarer om gårdens upplevelsevärden.

Gården som lekmiljö

I första hand var det förskolebarnen som höll till på gården. Gården var för begränsad för de äldre barnen, och de sökte sig till andra ställen. De gick till lekplatsen och till dammen i parken, till kompisar och till fältet utanför gården. De intervjuade föräldrarna lyfte fram situationen för de barn som var i en mellanålder, de som var för stora för sandlådelek men ännu inte fick ge sig iväg från gården på egen hand. En kvinna, som hade en sjuårig son, påpekade att gården var helt otillräcklig som lekmiljö för honom. Pojken och hans kamrater sprang mest runt och ”busade” där. Men hon ville inte släppa iväg honom själv till lekplatsen i parken.

Vad gjorde barnen på gården? I föräldrarnas beskrivningar var det först och främst i sandlådan, på gräsmattan och på plattgångarna, som barnen lekte. Barnen cyklade och åkte rullskridskor på plattorna, på gräsmattan ”sprang de omkring” och de kunde också ha ”pick-nick” där. De något äldre barnen hade haft ”vattenkrig” och på vintern ”snöbollskrig” på gården. De två unga tonåringar, som satt med vid en av intervjuerna, konstaterade att gården bara var för ”småbarn”. Där fanns ingenting som var intressant för ungdomar.

Missnöjet med gården som lekmiljö var genomgående. Gården beskrevs som otillräcklig och dåligt utrustad. Det var flera av de intervjuade som ansåg att just den här gården var särskilt dåligt lottad. En kvinna ansåg att även för hennes tvåårige son var utbudet otillräckligt, och att sandlådan var för liten. Hon menade att gården var ”jättedålig” som lekmiljö.

> Vad är det här ute – en sandlåda! Det är under all kritik (kvinna 1).

> Och här är inte mycket för barnen. Nu är här en sandlåda. […] Och skall dom gunga, då får dom gå ända bort, längst borta där, i fjorton, femton [Nevisborg 14, 15] är det kanske ja, för att kunna gunga. Och jag menar, har man då barn som kanske inte är mer än två tre år, så släpper man inte iväg dom så långt. Så det tycker jag är lite synd. Det är dålig miljö för barn, alltså det är inte mycket. Sandlådan det är inte mycket att hurra

för. Det tycker jag är lite negativt (kvinna 2).

Gården som mötesplats

Nej. Vi bara står och pratar (äldre man).

Inte så att jag har suttit där så, nej. Däremot har man ju stått och pratat med grannarna därnere, men inte så att man har suttit därnere (tjugoårig kvinna).

Gården var ingen allmän samlingsplats för grannarna. Det tycks inte ha förekommit några gårdsfester eller andra former av gemensamma träffar på gården. Som framgått var gården en plats för de spontana möten, som uppstod när man rörde sig i gårdsrummet på väg till eller ifrån bostaden, källarförråden eller garagen. Den var också mötesplatsen för de kvinnor som följde med sina barn ut. En av dessa kvinnor berättade att hon gick ut med sin son ett par gånger i veckan och att de var ute någon timme i taget. Kvinnan satte sig antingen på bänkarna vid sandlådan, eller, om det var varmt, på gräset vid någon av de två trädgrupperna där det fanns lite skugga. En annan kvinna besökte gården mera sporadiskt, eftersom hennes son blivit äldre. För henne handlade det om någon gång i månaden.

Intervjuaren: Vad gör du när du är ute på gården?
Kvinnan: Ja, vad gör jag då? Då är det ju det här att då skall Peter antagligen visa någonting och ”mamma titta här” och ”vad jag kan” och det och det.
Intervjuaren: Händer det att du tar med dig en tidning eller en bok eller
Kvinnan: Jaarå, det också.
Intervjuaren: Kaffe?
Kvinnan: Inte på den här gården, men där borta vid lekplatsen har vi haft med kaffekorg någon gång.

Gården som nära uterum

För hushållen med uteplats mot gården framstår den gemensamma delen av gården mest som en omgivning till den egna uteplatsen. För de kvinnor som följde med sina barn ut, kan gården betraktas både som en mötesplats och som ett nära uterum. Kvinnorna deklarerade att de enbart gick ut för att övervaka och vara sällskap till sina barn. De gick inte ut själva.

Det var således ingen av de intervjuade som uppgav att de använda den gemensamma delen av gården som ett rekreationsrum för egen del, för att t.ex. sola, läsa eller koppla av på något annat sätt. Kvinnornas motiv för besöket på gården var kopplat till att barnen skulle övervakas. Det umgänge som hade utvecklats mellan några av dem gjorde besöken på gården trevligare.

Hur såg dessa kvinnor på gården som ett uterum för egen del? De gav den enda sittplatsen dåligt betyg. En kvinna beskrev den som några ”smutsiga bänkar”, och påpekade att det inte fanns något bord där. Eftersom det inte fanns något bord där var det ingen som tog med sig något kaffe ut, menade en av de andra kvinnorna.

Gården som utsikt

Intervjuaren: Tycker du att du har glädje av gården på något sätt?
Kvinnan: Inte det minsta lilla.
Intervjuaren: Inte det minsta, även om du använder den?
Kvinnan: Nej, det tycker jag inte.
Intervjuaren: Även om du använder den, det här att du kan sitta med…
Kvinnan: Ja men då hade vi nog gått in och pratat med varandra annars, det tror jag.
Intervjuaren: Inte det minsta lilla?
Kvinnan: Nej.
Intervjuaren: Någonting att titta ut på?
Kvinnan: Nej. Jo barnen som är där och leker, dom är roliga att titta på. Dom kan jag titta på ganska länge.
Intervjuaren: Men inte trädgården?
Kvinnan: Det är ingen trädgård.

I detta intervjuutsnitt förnekade en medelålders kvinna att gården var till någon glädje för henne, trots att hon tillhörde den grupp av kvinnor som ibland träffades ute. I ordväxlingen framträdde hennes syn på gården. Det var uppenbart att hon inte uppfattade gården som någon större tillgång. Som barn hade hon bott med en stor trädgård och hon hade svårt att betrakta gården som ”trädgård”.

Gårdens roll som ”utsikt”, fick få positiva omdömen. Det var de två uteplatsinnehavarna som hade en allmänt positiv inställning till gården. Den ena uteplatsinnehavaren uppskattade att ha en god överblick över gården, att gräsmattan inte var uppfylld av en ”massa buskar”. Den andra tyckte om att gården var ett omslutet gårdsrum som var avskiljt från trafik. Denna kvinna visade att hon uppskattade att det fanns gräs förhållandevis nära husen, istället för de stora hårdgjorda körytor, som hon sett

på andra gårdar. Hon tyckte att gården var ”mycket mysig”. Utöver dessa två hushåll var det ingen som lyfte fram några upplevelsemässiga kvaliteter hos gården.

Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket

Utöver de förhållanden som var kopplade till en individuell livssituation, som brist på tid, att man var borta på kvällarna och liknande skäl, så framträder både det sociala sammanhanget för utevistelsen och de konkreta förutsättningarna som avgörande för hur lockande gården tedde sig för de intervjuade. Som framgått var det få vuxna som använde gården på ett aktivt sätt. Vad var det var för hinder och brister som samverkade i detta förhållningssätt till gården? I detta avsnitt diskuteras de inblickar som intervjuerna ger i denna komplexa fråga. Här beskrivs också hur de egna uterummen användes och också de konkreta synpunkter som de intervjuade hade på gårdens utformning.

> Och sen helgerna, ja visst man hade mycket väl kunnat sitta, men är det då fint väder, då åker man hellre på stranden och badar, och sen kommer man inte hem förrän det är kväll, och då är det inte en kotte därnere, och då är det inte så kul att sitta där (medelålders kvinna).

Det var olika sidor av det sociala sammanhanget som berördes av de intervjuade. För det första menade man att det inte fanns någon allmän tradition av att umgås på gården. En tom gård var inte lockande för dem som var intresserade av att prata en stund. För det andra uppfattades gården som mer eller mindre upptagen av barnen och de föräldrar som följde med sina barn ut. Hade man inte småbarn, eller kände dem som brukade träffas vid sandlådan, så var det främmande att gå ut och sätta sig på gården. Två ytterligare aspekter på det sociala sammanhanget, som framträdde tydligt, var uttryck för rumslig närhet och territorialitet.

I många sammanhang var de sociala och de fysiska faktorerna svåra att skilja åt. De utgjorde tillsammans gårdens förutsättningar. Så här motiverade en av de kvinnor som ibland gick ut med sitt barn varför hon inte besökte gården själv:

> Nej, det är tråkigt att sitta där bara. Gården är så tråkig. Och sen är det ju inte så mycket folk här heller ute. Det är ju inte det på den här gården (medelålders kvinna).

Att hon inte tyckte det var lockande att gå ut och sätta sig på gården, berodde dels på att där sällan var andra grannar ute, dels på att gården inte var någon särskilt attraktiv plats. Där var ”inget”, menade hon. En annan kvinna var hemma med sitt yngsta barn och tillbringade mycket tid i bostaden. Hon sammanfattade sin uppfattning av gården med att det var ”tradigt att gå ut där”. Där fanns varken någonstans att ta vägen, ingen sittplats som var skild från lekplatsen, eller ett socialt sammanhang. Att gå ut och sätta sig på ”sandlådekanten” med ett barn i barnvagn kändes konstigt. Det framgick att både hon och hennes man hade uppskattat ett grannumgänge med gården som arena, där de kunde ”träffa fler” av sina grannar tillsammans med sina barn. Hade man varken uteplats på gården eller tillhörde umgänget vid sandlådan, så var det svårt att hitta en plats på gården.

Ett begränsat miljöerbjudande

Som framgått var de två uteplatsinnehavarna vid gården nöjda med vad som fanns på den gemensamma delen av gården, medan de övriga inte var särskilt nöjda med vad som erbjöds. För uteplatsinnehavarna var gården en tillräcklig omgivning till uteplatsen. Men för de övriga verkade den vara otillräcklig som ett självständigt uterum. Vad var det som fattades? Denna fråga kan betraktas utifrån två infallsvinklar. Den första handlar om att det inte fanns någonstans att ta vägen på gården, ingen självklar plats att slå sig ner på. Den andra handlade om gårdens upplevelsevärden, att gården inte uppfattades som ett uterum som var njutbart för ögonen.

Var skall jag gå ut och läsa tidningen? frågade en medelålders man som bodde på andra våningen och aldrig gick ut på gården. Han ansåg att det inte fanns någon plats för honom på gården. Sitta på bänkarna vid sandlådan tänkte han inte göra. Något alternativ erbjöds inte, inga ljugarbänkar vid entréerna eller någon annan sittmöjlighet som var skild från lekplatsen. En kvinna menade att gården saknade en lugn och avskild plats, i synnerhet om det samtidigt var ”en massa ungar” ute. När hon och hennes man ville sitta utomhus så valde de mellan sin balkong och att gå hem till en kompis, som hade uteplats vid en av de andra gårdarna i Nevisborg.

En kvinna gjorde mig uppmärksam på att ett bord kan vara en viktig möbel på en gård. Det framgick att bordet hade en vidare betydelse för henne än den rent instrumentella, dvs. som en upphöjd yta att kunna lägga eller ställa saker på. Att bara ”sitta och titta” på en bänk vid sandlådan menade hon kändes ”väldigt dumt”. Med ett bord var det enklare att dricka kaffe, läsa eller lösa ett korsord. Dessa sysslor gav inte bara

utevistelsen innehåll, utan legitimerade också på något sätt hennes närvaro på gården. Det var därför bordet var en så viktig möbel. Det var flera som upprepade den här kvinnans önskemål om ett bord.

Att gården hade kunnat vara ett mera upplevelserikt uterum var en åsikt som flera delade. Att man saknade en mera innehållsrik anblick kan ses som en kommentar till den relativt återhållsamma utformningen. Gården var ”stel och tråkig”, där fanns ”ingenting”, deklarerade en medelålders man. En kvinna betonade att en gård måste var trevlig att se på för att vara lockande. Hon påpekade spontant att om gården varit trevligare hade hon använt den, ”då hade jag gått ut och satt mig”. Det var i första hand mera blommor och en karaktär som närmar sig den traditionella trädgården, som efterfrågades.

Den rumsliga närheten

Det förekom få kommentarer om att man kände sig betittad på gården. De som aldrig gick ut på gården, hade betonat andra motiv för att den inte var lockande. Men en av uteplatsinnehavarna påpekade att känslan av att vara exponerad begränsade hennes användning av uteplatsen. Denna känsla hindrade henne att äta utomhus. När familjen grillade, bar de in maten och åt inomhus. En av de nuvarande uteplatsinnehavarna menade att det bara var tre av de sju uteplatserna mot gården som användes. Vad som var bakgrunden till detta förhållande är oklart. Kände man sig kanske iakttagen i för hög grad där eller fanns det andra motiv? En av de intervjuade hade tidigare bott i en lägenhet på bottenvåningen med uteplats mot gården. Denna kvinna berättade att hon ”aldrig” använt uteplatsen, eftersom hon kände sig så ”iakttagen” där. Att uteplatserna mot baksidan hade ett mera gynnsamt läge var det flera som påpekade.

Gårdens territorialitet

Gården hade en tydlig territoriell indelning. Den territoriella kodningen har som framgått varit starkt styrande för hur de olika delarna av gården användes. Uteplatsen var platsen för familjeliv och umgänge med vänner. Häckarna markerade den privata sfären och utgjorde en tydlig gräns mellan uteplatser och den övriga delen av gården. Den egna uteplatsen var det självklara vistelserummet för uteplatsinnehavarna. Gården var det kollektiva rummet, en mötesplats för grannarna och barnens gemensamma lekrum.

En kvinna gjorde mig uppmärksam på att den territoriella indelningen kan leda till olika regler för hur man bemöter sina grannar. Kvinnan ansåg att på uteplatserna var grannarna mera otillgängliga för samvaro, än när de satt på den gemensamma delen. Hon menade att man måste respektera privatlivet på uteplatserna. När hon passerade över gården ville hon inte ”tränga sig på” de grannar som satt på sina uteplatser genom att stanna upp och prata lite. Men hade de suttit ute på gården så hade det varit lite annorlunda.

Den gemensamma delen av gården var barnens och småbarnsföräldrarnas område. Här fanns också en territoriell kodning som påverkade hur detta rum uppfattades. Sittplatsen hade en symbolisk koppling till gårdens funktion som lekmiljö och användes av de föräldrar som följde med sina barn ut. Det var flera av de intervjuade, som inte hade barn i lekåldern, som menade att det kändes främmande att sätta sig intill en grupp, som man inte tillhörde och med människor som man inte kände särskilt väl. Det önskemål om en grillplats på gården, som några förde fram, utgjorde ett förslag till att försöka förändra den territoriella kartan. Grillplatsen kunde kanske bli en ny mötesplats på gården.

> Och jag menar, hade det varit en stor grill på gården, jag tror det hade blivit en helt annan gemenskap, så att många kanske går ner. Vi hade ju haft stor nytta av det (ung kvinna).

De egna platserna utomhus – privata uteplatser och balkonger

Beskrivningarna av hur uteplatserna och balkongerna användes ger ett perspektiv på gården. De egna uterummen erbjöd en lättillgänglig plats utomhus, där man inte i lika hög grad behövde ta hänsyn till det kollektiva rummets villkor som ute på gården. Här kopplade man av solade, drack kaffe, läste. Det förekom att man åt frukost och middag där. För huvuddelen av de intervjuade tycks det vara en uppskattad del av bostaden. Men det var flera som också påpekade att dessa uterum hade kunnat erbjuda mera gynnsamma förutsättningar för utevistelsen. I en trädgård kan man välja mellan skuggigare och soligare platser, mellan blåsigare och mera skyddade lägen. På balkongens och uteplatsens begränsade yta är det ett klimat i taget som erbjuds. Orienteringen mot väderstrecken påverkar i hög grad användbarheten.

> Alltså själva gården därute har jag väl inte glädje av så alltså, mer än att uteplatsen är jag ju ofta på så att säga, och det var ju anledningen till att jag tog första våningen. Det är ju rätt trevligt att sitta därute på kvällar och sånt här och grilla och så (ung man).

Den tjugoåriga man som citerats här var en av de två intervjuade, som hade uteplats mot gården. Han ansåg att en uteplats var klart överlägsen en balkong, men att uteplatsen hade kunnat vara större och gärna innehållit lite gräs. Då hade den känts mer som en ”trädgård”, menade han. Mannen var inte särskilt störd av insynen på uteplatsen. Under den varma årstiden använde han uteplatsen ”minst två till tre gånger i veckan”. Där drack han kaffe, snackade med kompisar och grillade vid enstaka tillfällen.

Den andra uteplatsinnehavaren hade tidigare bott i villa. Hon menade att uteplatsen gav något av en villakvalitet till bostaden. Detta lilla trädgårdssubstitut gav henne en skyddad och användbar vrå av gården. Där kopplade hon av, läste, solade och drack kaffe. Även om hon kände sig besvärad av insynen använde hon uteplatsen ofta, varje dag om det var skönt ute. Även dottern använde gärna uteplatsen. Mannen satt där ibland på kvällarna och pratade med sina vänner. Kvinnan var nöjd med uteplatsens utformning och ansåg att den var lagom stor.

De två hushåll som hade uteplatser som vände sig mot ”nyttogårdarna” var mindre nöjda med sina uterum. Dessa uteplatser tillhörde de minsta. En kvinna beklagade att deras uterum låg i skugga hela eftermiddagen. Uteplatsen hade gärna fått vara både större och soligare.

Kvinnan: Jag solar och tycker om att sitta där på kvällarna, men den är förbenat liten.
Intervjuaren: Den är för liten – för liten för vad?
Kvinnan: Två man kan sitta och mer kan vi inte vara. Vi kan inte sitta och äta där. Nej, det kan vi inte.

Fyra av de intervjuade hushållen hade balkong. För den citerade kvinnan var det storleken som i första hand begränsade balkongens användbarhet. Storleken tillsammans med det svårreglerade klimatet framstår som de faktorer som begränsande balkongernas användbarhet. Under intervjuperioden hade det varit värmebölja och flera berättade om hur varmt det kunde bli på balkongerna. När en annan kvinna berättade om sitt och sambons balkongbruk så framgick det att det i första hand var på kvällarna som de brukade använda balkongen. Där kunde de sitta med kompisar, prata, ta en öl, spela spel och kort. De hade också lite blommor på balkongen. Det framgick att gården inte uppfattades som någon lockande plats för henne, när hon kom hem trött från arbetet. Det var en stund av lugn och ro som hon ville ha.

Gårdens utformning

Synpunkterna och omdömena om gården handlade mer om sådant som man saknade, än om sådant som fanns på gården. Kritiken, liksom förändringsförslag och önskemål, kan knytas till tre teman: lekmiljön, sittplatser och gårdens upplevelsevärden. Med förslagen ville man förbättra lekmiljön, skapa en träffpunkt för de vuxna på gården och få en mera innehålls- och upplevelserik miljö. Förslagen var både mer och mindre långtgående. En del riktades direkt mot den befintliga gården, andra närmade sig en idealbild. Till de mera genomförbara förslagen hörde en grill. Som framgått önskades också bord till sittplatsen och nya sittmöjligheter skilda från sandlådan.

Den person, som menade att gården var ”lite fattig”, illustrerar en inställning, som flera uttryckte. Den person som påpekade att gården var ”tråkig”, uttryckte sig med starkare ord. Ur intervjuerna framträdde en stark önskan om en mera upplevelserik miljö, en miljö att njuta av med ögat. De innehöll också idéer om hur gården skulle kunna förändras och kompletteras. En kvinnas önskemål handlade om att få vattenkonsten att fungera igen.

> Det är ju för det första bra att där är gräs. Att det inte bara är asfalt och betong och stenplattor, utan att där är gräs och ett par träd i alla fall (kvinna 1)

> Ja, här kunde gott ha varit lite mer blommor och lite mer ... och lite trevligare (kvinna 2).

> Det är tradigt med bara gröna buskar. Det skulle varit lite mer färg på det (kvinna 4).

Det är tydligt att växtligheten är betydelsefull för gårdens attraktivitet. Själva förekomsten av grönska framträder som något positivt. Gräset uppskattades. Det var bra för barnens skull, för att de inte slog sig lika hårt, som när de trillade på asfalt och plattor. Gräset gav också gården en mjukare karaktär.

Flera delade åsikten att växligheten var för sparsam. De önskade en rikligare och mera varierad vegetation. ”Här är ju inga växter”, var en kvinnas drastiska sätt att uttrycka detta förhållande. Det var en mera frodig, färgrik och blomrik trädgårdsanläggning som önskades. Huvuddelen av informanterna var uppvuxna med trädgård, och det var en mera traditionell trädgårdskaraktär som framträdde ur deras önskemål.

Förhållningssättet till utemiljön och bostaden

Hur såg de intervjuade på sitt boende och i första hand på sin utemiljö? I detta avsnitt redovisas min klassificering av dessa människor utifrån deras förhållningssätt till boendet och gården. Av översikten framgår att samtliga boendestilar är representerade men bara två av de tre möjliga brukartyperna. Det var ingen av de intervjuade som jag uppfattade som passiv brukare. Ingen hade särskilt betonat utblicken över gården som ett av gårdens värden för dem.

Brukartyp/ boendestil	*Aktiv brukare*	*Passiv brukare*	*Icke-brukare*
Förankrad	**K,b,b** **K,M,b,b**		**K,M** **K,M**
Indifferent	**M**		**K,M** **K,b**
Negativ	**K,b**		**K,M**

Figur 11.7 *En beskrivning av intervjugruppen i Nevisborg utifrån boendestil och brukartyp. Beteckningarna **K** (kvinna) **M** (man) och **b** (barn) anger hushållets sammansättning.*

Boendestil

Runt hälften av de intervjuade har betraktats som *förankrade.* De var en blandad grupp, som inte hade några överhängande planer på att flytta. Till dem har jag räknat det äldre par som ”jättetrivdes” och de tre hushåll som, utifrån nuvarande livssituation och möjligheter på bostadsmarknaden, menade att de hade en bostad som passade dem bra. Samtliga uppgav att de trivdes. Ett av hushållen hade en nära släkting i området. Tre av hushållen hade vänner i området. Samtliga hushåll som betecknats som *indifferenta* berättade att de trivdes, men de var i tankarna på väg till ett annat boende. Här fanns en barnfamilj som ville flytta till eget hus, den unga man som ville ha flera ungdomar omkring sig och en kvinna som planerade att bo kvar tills barnen var utflugna. Sedan ville hon försöka förverkliga sina bostadsdrömmar. De två *negativa* hushållen hade påtagliga flyttplaner. De hade också genomgående negativa kommentarer om boendemiljön. I deras skarpa kritik av gården avspeglades sannolikt önskemålet om att bo i enfamiljshus med egen trädgård.

Brukartyp

Av de nio intervjuade hushållen har fyra betraktats som *aktiva brukare* och fem som *ickebrukare*. I de hushåll som innehöll två vuxna tillhörde båda personerna samma brukarkategori. Det var uteplatsinnehavarna och de kvinnor som följde med sina barn ut, som har betraktats som aktiva brukare av gården. Till gruppen av *ickebrukare* hörde den kvinna som menade att hon besökte gården ”någon enstaka gång”. Övriga ”ickebrukare” besökte aldrig eller ytterst sporadiskt gården i den mening att man gick ut och slog sig ner där. Men det förekom bland ”ickebrukarna” att man stannade upp och pratade en stund med någon granne. Gemensamt för ickebrukarna var att de inte hade uteplats mot gården. I denna grupp fanns två hushåll, som inte hade utsikt mot gården från sina lägenheter.

Rymlighetens betydelse

Gården är runt 600 m² med uteplatserna inräknade. Den är ett gemensamt uterum för 32 lägenheter. Vid undersökningstillfället bodde barnfamiljer i samtliga fyror och i huvuddelen av trerumslägenheterna. 28 barn var mantalsskrivna här, varav tretton under tio år. Den gräsmatta som fyller ut huvuddelen av gården utanför uteplatserna är 18 x 14 meter. Det är ett rätt begränsat markutrymme för gårdens barn och vuxna. Flera av de intervjuade beskrev gården som ”liten” och mindre än de övriga i området.

Landskapsarkitekten hade vid intervjun påpekat att det inte var något större problem att gården var liten. Det viktigaste var att den kändes behaglig och präglades av omsorg. I denna inställning framträdde ett tydligt förhållningssätt till avhandlingens nyckelfråga, dvs. förhållandet mellan kvantitet och kvalitet. Rymligheten ges här en relativt underordnad betydelse. Kvalitet betonas istället. Landskapsarkitekten var angelägen om miljöns estetiska värden. Hur trånga gårdar kan användas framstår som mera oklart.

Vad visar då intervjuerna med de boende? Ur intervjuerna framträder en sammansatt bild av rymlighetens betydelse. Jag kommer här att diskutera rymligheten utifrån tre olika sammanhang. Det första är i relation till en aktiv användning av gårdens, det andra är i förhållande till möjligheterna att förändra gården och det tredje är i förhållande till den visuella upplevelsen av gårdsrummet.

För dem som hade egna uteplatser på gården verkade gården vara tillräcklig som uterum. En av dessa hushåll hade den största uteplatsen på gården. Den intervjuade kvinnan ansåg att uteplatsen var tillräckligt stor för henne. Hennes son behövde inte längre gården som lekmiljö, och för egen del hade hon inga anspråk som krävde större markutrymmen. Inte heller den andra uteplatsinnehavaren ställde några krav på den gemensamma delen av gården. Gården framstår som tillräckligt stor för de två uteplatsinnehavarna. För de intervjuade, som inte hade uteplats mot gården, framstår däremot det aktuella utrymmet som alltför begränsat. Gräsmattan och tre bänkar på rad vid sandlådan uppfattades som ett otillräckligt miljöerbjudande av flertalet av de intervjuade utan uteplats. Var det några barn ute och lekte kände de att gården var upptagen. Detta resonemang handlar om gården som en plats att vara på, vilket förutsätter att det finns någonstans att ta vägen som upplevs som en tillräckligt attraktiv plats.

Det är i den aktiva användningen av gården, i gårdens funktion som uterum och som lekmiljö, som det begränsade utrymmet framträder som särskilt betydelsefullt. Som framgått fanns ett utbrett missnöje med gården som lekmiljö, vilket kan knytas till det begränsade markutrymmet. Bristen på utrymme yttrade sig bl.a. i form av en konkurrenssituation för olika anspråk eller grupper.

Rymligheten sätter också ramar för förändringsmöjligheterna. Det finns knappast utrymme för en ytterligare sittplats, inte heller för så mycket mera lekanläggningar på gården. På en av de större gårdarna i området hade man i efterhand satt upp en gungställning. En vanlig ståndpunkt var att på den här gården skulle man nog undvika en motsvarande komplettering av lekmiljön. Det skulle ta för mycket av gården i anspråk. En kvinna menade att det på grund av det begränsade utrymmet bara var ”smågrejer” som man kunde göra för att förbättra gården. Det var inte heller möjligt att göra gården så grön och lummig som större gårdar kunde bli, när vegetationen var uppvuxen, menade hon. Här saknades helt enkelt ytorna.

I förhållande till gårdens funktion som mötesplats verkar rymlighetens betydelse variera. För de korta pratstunderna på gården krävs inget större utrymme. Istället är det väsentligt att det finns en plats där spontana möten kan ske. Gårdsrummets mått verkade inte heller vara så betydelsefulla för det mera etablerade umgänget kring sandlådan. Men utrymmet framstår som en begränsande faktor för de som inte kände sig hemma vid sandlådan och som önskade en annan mötesplats.

Mannen: Det är för tätt.
Intervjuaren: Vad menar du med för tätt?
Mannen: Liksom det ligger för kompakt intill varandra… Den här

> gården är väldigt liten egentligen, faktiskt mot dom andra gårdarna.

I citat ovan svarar en man på min fråga om varför gården inte lockade honom. Han upplevde att gården var för liten. En kvinna använde orden ”väldigt instängd” för att beskriva att också hon tyckte att gården kändes trång. Som framkommit tidigare förekom också en motsatt syn på gårdsrummets dimensioner. En av uteplatsinnehavarna menade att gården var mysig genom att den kändes omsluten. I dessa kommentarer relateras inte gårdens storlek till någon speciell aktivitet eller funktion, utan rymligheten bedöms utifrån dess betydelse för den visuella rumsupplevelsen. I dessa sammanhang ser vi att rymligheten kan upplevas och värderas på diametralt olika sätt.

Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion

Uteplatserna mot gården och mot entrégårdarna består av ett plattlagt utrymme som omges av klippta häckar. En kvinna berättade, att när häcken var nyplanterad, hade hon använt jorden kring plantorna för egna odlingar. Hon hade satt ”fullt med blommor” kring de taniga häckplantorna. Då nådde solen ner till hennes odlingar. Nu hade häcken vuxit sig tät, och det fanns inte längre något utrymme för hennes odlingsglädje. Uteplatsen tillhörde de minsta. På fem kvadratmeter, som skuggas av en häck, finns inte mycket plats för odling. Detta är ett exempel på ett av de samband mellan utemiljöns rymlighet och dess användbarhet som framträdde i intervjuerna. På en större gård hade det funnits bättre plats för större uteplatser, odlingslotter eller rabatter som intresserade hyresgäster kunde sköta. På ”baksidan” syns spåren av ett större svängrum för uteplatsinnehavarnas odlingsintresse och lust att forma sin närmaste miljö. Huvuddelen av de intervjuade hade som barn bott i villa, radhus eller i hus på landet. Ett relativt stort antal hade som vuxna bott i egen villa. Det fanns således en stark trädgårdsbakgrund hos den intervjuade gruppen. Deras trädgårdsintresse hade kunnat tillföra gården det som många saknade, en visuellt mera innehållsrik miljö.

På detta sätt kan man resonera kring rymlighetens betydelse för gårdens användbarhet, dvs. överensstämmelsen mellan gårdens miljöerbjudande och de förväntningar och önskemål som intervjupersonerna uttryckte. De privata uteplatserna gav möjligheter för ett enskilt bruk av gården för några av hushållen. På den övriga delen dominerades gårds-

bruket av de mindre barnens behov av lekmiljö. För dem som inte hade uteplats på gården uppfattades gården som ett begränsat erbjudande, i synnerhet om man inte deltog i samvaron vid sandlådan. Gården innehöll bara en sittplats, och den uppfattades som knuten till småbarnslekplatsen. Vi kan konstatera att gården varken kunde tillmötesgå tidningsläsaren, som ville koppla av efter arbetet, eller de personer som var sugna på lite umgänge utomhus, men som inte tillhörde det etablerade kvinnoumgänget vid sandlådan. Intervjuerna innehåller en rad uttryck för att de intervjuade önskade en mera lockande utemiljö, för både barn och vuxna. Mot bakgrund av detta resonemang kan man på hävda att gården hade en begränsad potential för de olika funktioner som den närmaste utemiljön kan inrymma och att rymligheten finns inflätad i många av de förhållanden som påverkade gårdens attraktivitet.

Vad skulle kunna göra gården mera attraktiv? Svaren på en sådan hypotetiskt inriktad fråga blir naturligtvis spekulativa. Det är oklart om en rymligare och mera välutrustad gård hade lockat ut de människor, som nu inte använde gården. Jag ställde denna typ av frågor, för att få en ytterligare infallsvinkel till en diskussion om gårdens utbud. Svaren visade på att det fanns ett intresse för en mera användbar gård. Runt hälften menade att de hade använt gården mera, om den hade varit trevligare. Den man som frågade var han skulle läsa tidningen menade att en mera attraktiv gård hade han kanske gått ut och satt sig på.

Man kan också belysa gårdens användbarhet genom att diskutera de tecken till kompensationsstrategier som intervjuerna innehåller. Gränsen för vad som kan betecknas som ett komplement eller som en kompensation är så intrikat att dra, att jag nöjer mig med att peka på problematiken. Det är självklart att gårdsmiljön har en begränsad betydelse och att det finns andra utemiljöer som man gärna besöker. Men det var flera personer, som med hänvisning till vad man såg som grundläggande brister i gårdsmiljön, deklarerade att de valde andra miljöer för sig och barnen. En kvinna som beskrev gården som ”jättetråkig” berättade att hon ofta sökte sig till andra platser, när hon skulle gå ut med sin lille son. Ett favoritställe var stadsparken i Lund, där det fanns en rejäl sandlåda för pojken att gräva i.

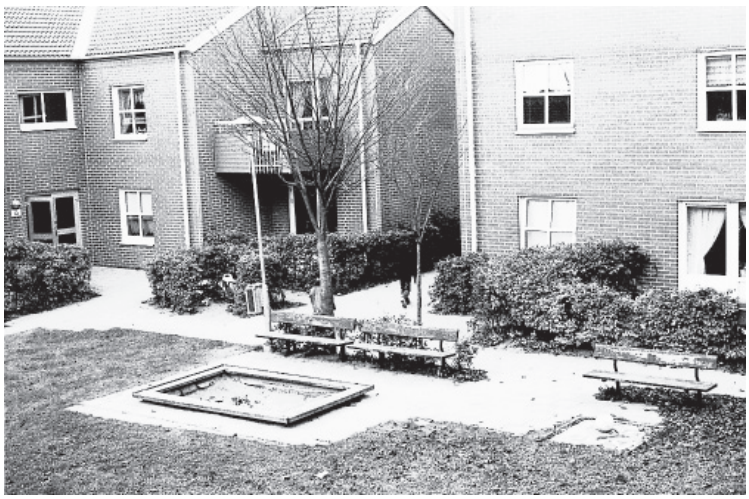

Figur 11.8 *Bakom lekplatsen ligger entrén till gården i Nevisborg. Fotot taget november 2001.*

Figur 11.9 *Gården i Nevisborg är enbart utformad för gående. Gångarna är smala, och det finns rätt mycket gröna markutrymmen på gården. Här ser vi också en av de privata uteplatser som finns för lägenheterna i bottenvåningen. Fotot taget 981001.*

Figur 11.10 *Cykelparkeringen har placerats på utsidan av husen, i de utrymmen som arkitekten kallade för ”nyttogårdar. Fotot taget 981001.*

Figur 11.11 *På ”baksidan” ligger de privata uteplatserna i ett mera avskilt läge. Här fanns denna utbyggda veranda vid undersökningstillfället. Fotot taget 980815.*

Figur 11.12 *Det går att parkera längs med den gata som leder in i området. Fotot taget 981001.*

Figur 11.13 *Lekplatsen i stadsdelens gemensamma park. Fotot taget 970902.*

12 Västerberga

Det är en av de första riktigt vackra försommardagarna, en tisdag i mitten av maj. Mitt på dagen är det över tjugo grader varmt. Två pojkar leker med duschen, låter den strila och ser på hur vattnet rinner ner i sandlådan. Två flickor springer runt lekstugan, några andra barn gungar på gunghönorna och gungorna. Jag pratar med tre kvinnor som är ute med sina barn. ”Det måste vara en kvinna som ritat gården” och ”det är bra att det inte bara är en massa lekredskap utan att barnen får använda sin fantasi”, är två av deras positiva kommentarer om gården. Kvinnorna tycker om det finns gräs att sitta på, att det är lummigt och att barnen kan sysselsätta sig. Att lekplatsen är uppdelad gör den rymligare, menar de. Duschen är bra, och det gör inget om barnen blir kladdiga när de leker med den blöta sanden. Vid halvfemtiden är det fem kvinnor på gården. De har suttit på gräsmattan vid sandlådan med de stora stenarna både på för- och eftermiddagen. Därifrån har de god uppsikt över barnen. De har kaffe med sig. En av kvinnorna säger att även när det är så här varmt som idag behöver man inte åka iväg. Här på gården finns både skugga och dusch.

Dagen efter är en av en av kvinnorna ute redan före nio på morgonen. Hon sitter under ett träd för att få skugga och hennes två barn kör runt med trampbil och en trehjuling. Kvinnan är kvar vid lunchtid. Då tar hon fram den lunch hon haft med sig till sig själv och barnen. Två pojkar leker med duschen. Vattnet rinner ner i sandlådan och efter en stund är det fyra små pojkar i den geggiga vattenpölen. En åttaårig pojke står på taket på lekstugan. Några barn leker med den stora grävskopan. En av mammorna går in för att byta på sönerna som blivit genomblöta i sandlådan.

Vid fyratiden är det tio kvinnor och fjorton barn på gården. Flera har varit här en stor del av dagen. De sitter i grupper och pratar med varandra. Barnen rör sig runt omkring på gården, men är mest på den del där lekredskapen finns. En kvinna, som är rätt nyinflyttad, sitter ensam i pergolan och läser, medan hon tittar till sina barn. En äldre kvinna passerar på väg hem från sin kolonilott. Två män sitter och pratar med varandra. Den ena mannen säger att det är rätt sällan som han går ut, men att han nu lockats ut av den andra mannen. Efter klockan fyra börjar några bryta upp från gården. Strax före sex finns inga vuxna kvar, men fem barn är ute själva.

De sexton trevåningshusen vid Pionjärgatan i Västerberga formar fem gårdar. Huvuddelen av friytorna ligger inne på gårdarna, som härigenom känns väl tilltagna. Bostadsområdet gränsar till naturmark. Det ligger en ekbacke och ett öppet fält strax utanför den gård som studerats. Från två av husen ser man ut över Tinnerbäcken och en uppdämd damm i bäcken. Den samlade parkeringen ligger vid infarten till området.

De gula tegelhusen ger inga direkta associationer till schablonbilden av ett miljonprogramsområde. De har varken platta tak eller står i det sedvanliga rätvinkliga planmönstret. Fyra av dessa tegelhus omger gården. Tre av husen har sina entréer mot gården. Mot det fjärde, som vänder sin baksida mot gården, ligger en liten trädgårdsmiljö med några odlingslotter i ett skyddat och soligt läge. I den upprustade utemiljön syns tydligt en målsättning att sudda bort den rationella karaktär som den tidigare haft.

Gården känns generöst tilltagen. Den är som en liten park mellan husen. Det visade sig att några av de kvinnor, som jag pratat med på gården inte bodde här. De gick hit med sina barn, eftersom de tyckte att miljön var mycket trevligare här, än den på egna gården. Kvinnan, som haft med sig lunch till gården, bodde i den andra delen av Västerberga.

Västerberga byggdes i mitten av 1960-talet. Området ligger i stadsdelen Berga i den södra delen av Linköping. Härifrån är det drygt två kilometer fågelvägen in till centrum. I miljöförbättringsprojektet ingick de bostäder som ligger vid Pionjärgatan. Området tillhör det allmännyttiga *AB Stångåstadens* bestånd.

Figur 12.1 *Gården i Västerberga. Fotot är taget 900917, fem år efter miljöförbättringsinsatserna och två år innan invånarna intervjuades.*

Figur 12.2 *Undersökningsområdet utgör en del av bostadsområdet Västerberga i Linköping.*

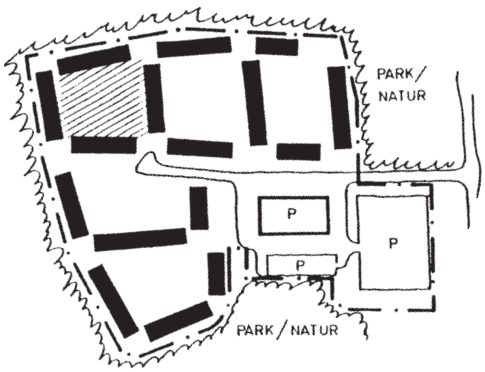

Figur 12.3 *De fem gårdarna vid Pionjärgatan i Västerberga med den studerade gården. Skala 1:6 000.*

Bakgrund

Det var några engagerade personer inom hyresgästföreningens lokala organisation som i början på åttiotalet tog initiativet till miljöförbättringsprojektet. Den lokala organisationen bildades med huvudsyftet att driva just denna fråga. Upprustningsidéerna förankrades hos bostadsföretaget, som hade förhoppningar om att en förbättring av utemiljön skulle kunna motverka en trend av ökande sociala problem. Det statliga bidrag som sedan beviljades gav ekonomiska förutsättningar för en relativt omfattande ombyggnad. Upprustningen projekterades under hösten 1984 och våren 1985, med en aktiv boendemedverkan. Varje gård utgjorde en arbetsenhet. Vid två möten per gård och vid en utställning av det färdiga förslaget, kunde hyresgästerna lämna synpunkter på arbetet. Hyresgästföreningen genomförde också flera enkäter för att undersöka intresset bl.a. för privata uteplatser och för odlingslotter.

Intentioner för gården

Utemiljön var före ombyggnaden tidstypisk för ett miljonprogramsområde. I den problembeskrivning som bifogades till ansökan om miljöförbättringsbidragen, beskrevs utemiljön som ofunktionell och sliten och med stora upplevelsemässiga brister. Det var en rad problem som

lyftes fram bl.a. att lekmiljön var dålig, och att utemiljön inte heller vara lockade för vuxna. Denna problembeskrivning låg sedan till grund för upprustningsinsatserna.

Av intervjun med markprojektören framgår att barnen var en prioriterad brukargrupp vid miljöförbättringen. Området var barnrikt när projektet drogs igång, och eftersom området innehåller stora lägenheter, var det sannolikt att det även i framtiden skulle vara ett barnrikt område. Så här beskrev markprojektören hur han hade tänkt att gården skulle användas:

> Tanken är att gården skall ge möjlighet för nästan alla grupper att använda den. Men det är ju främst barnen ändå. Det är barnrika gårdar. Det är sådana lägenheter som det bor mycket barnfamiljer i, ganska stora lägenheter inte så hemskt dyra heller. Jag tror att då vi ritade området var det 60-70 barn på en av gårdarna. Det har väl varit ganska avgörande för utformningen, just att det skulle kunna användas av barn. Men även för andra. Det finns då odlingar. Det är andra grupper man når då. Det finns en sittplats på varje gård som är avskild från barns lek (markprojektören).[52]

När projektören i efterhand kommenterade resultatet, tyckte han att det var positivt att man kunnat få in vatten på gårdarna. På denna gård blev det i form av en dusch, på en av de andra gårdarna en mera utvecklad vattenlekanläggning. Han var också nöjd med att det tidigare strikta och rätvinkliga formspråket hade ersatts av de starkt kurvade former som markutrymmena nu visade. Utanför husen breder en oregelbunden asfaltyta ut sig, som ömsom smalnar av och ömsom vidgar sig, avgränsad av kraftigt svängande runda former. Projektörens avsikt var att på detta sätt tona ner den påtagliga karaktär av angöringsgata som den tidigare breda entrévägen hade haft, samtidigt som det fortfarande skulle vara möjligt att angöra med t.ex. ambulans, färdtjänst och flyttbilar vid entréerna.

Utemiljöns klimat var en av punkterna på problemlistan. Sittplatserna skulle ha vindskydd, och på varje gård skulle det finnas ett regntak, som skydd för barn och vuxna vid regnskurar. Tillgängligheten för personer med rörelsehinder var en annan punkt som projektören bevakade. Vid upprustningen gjordes en nivåanpassning av marken vid entréerna, och

52. Markprojektören hade arbetat med flera andra miljöförbättringsprojekt före Västerberga. Även här utgick han från den arbetsmodell som han och hans kollegor utvecklat. De använde en checklista, som utgjorde en systematisk genomgång av olika sidor av utemiljöns innehåll och utformning. Huvudrubrikerna berörde följande sidor av utemiljön: klimat, kommunikationer, belysning, piskplatser, hundrastplatser, odlingslotter, uteplatser, lek och spel, fritid och samvaro, entréer, markbeläggningar, regnskydd, konstnärlig utsmyckning, bil-, moped- och cykelmekarplats samt växter.

samliga bord i sittgrupperna fick en rullstolsanpassad höjd. Även skuggförhållandena på gårdarna studerades. En målsättning var att den nya anläggningen inte skulle kräva en större skötselinsats, än den ursprungliga utemiljön. Projektören beskrev ett antal punkter, där denna ambition styrt utformningen.

Markprojektören ansåg att det hade varit en stor fördel att de boende deltagit i planeringen. Han menade att det var viktigt att ta till vara deras kunskaper om hur gården fungerade. Arbetsformen verkade passa honom. Han hade också en klar uppfattning om ansvarsfördelningen i ett sådant samarbete, och han betonade den centrala roll som projektören har. Projektören måste ta ansvaret för det långsiktiga perspektivet, designen såg han också som sitt ansvar. Hyresgästernas uppgift var i första hand innehållet och funktionerna.

> Det engagerar mig. Jag tycker det är skojigt. Jag tycker om att ha möten med de boende. Det skall blåsa kring öronen. Det tycker jag. Jag har lärt mig att ha möten. Det är skojigt och utvecklande att lära känna vad andra människor tycker och tänker (markprojektören).

På boendemötena hade projektören gett sin syn på vad en bra gård kan vara, bl.a. genom att visa bilder från förbättrade områden. Han hade argumenterat för att använda begränsat med lekredskap och istället prioritera lekmaterial som sand och vatten.

> Ja, jag frågar dem 'var skulle ni vilja ha sandlådan för små barn?' Då skriver vi dit 'sandlåda för små barn' på den befintliga planen. Det är precis efter deras önskemål. Vi ställer en massa frågor, så får vi vaska ut det dom vill ha (markprojektören).

Hur kom då hyresgästernas medverkan att påverka det konkreta resultatet? Enligt projektörens mening hade det lett till den relativt omfattande och innehållsrika lekmiljö som nu fanns på gården. Hyresgästerna hade t.ex. önskat sig de stora stenarna i en av sandlådorna, klätterträd och en lekstuga inbäddad i buskar. De hade tillsammans diskuterat placeringen av viktigare anläggningar. Det var hyresgästerna som, genom majoritetsbeslut i varje hus, bestämde om man skulle anlägga uteplatser till lägenheterna i bottenvåningen. Det fanns hyresgäster som inte velat ha uteplats. Deras motiv var dels att uteplatsen innebar en viss hyreshöjning, dels att de tyckte att det kändes otryggt att få en ny ingång till lägenheten via uteplatsen.

En bild av boendemiljön

Den följande bilden av Västerberga som boendemiljö bygger på intervjuer med arbetsledaren för skötselpersonalen i Västerberga och den person som var ordförande i hyresgästföreningens kontaktkommitté när miljöförbättringsprojektet genomfördes.

Social miljö

Bostäderna vid Pionjärgatan i Västerberga framstår inte som något problemområde. Arbetsledaren ansåg att området i stort sett var ”problemfritt”. Det hade ett gott anseende på hyresmarknaden, det fanns många sökanden till lägenheterna, och området hade en lägre omflyttningsfrekvens än genomsnittet för bostadsföretagets bestånd.[53] Arbetsledaren betraktade det som ”ett stabilt område med få sociala problem” och med ”hög status”. Enligt arbetsledaren fanns här en ”normal” fördelning av olika hyresgästkategorier för ett område av sin ålder. Det var ingen grupp som var särskilt dominerande. Bostadsområdet var rätt barnrikt, men många av barnen började bli äldre.

Enligt miljöförbättringsprojektets ”eldsjäl”, som bott på Pionjärgatan i nära tjugo år och som var med och startade kontaktkommittén, var hyresgästerna en både socialt och åldersmässigt blandad grupp. Där bodde hyresgäster från ”alla samhällsskikt”.

För- och nackdelar

> Det finns inget bostadsområde där du kan ta dig till centrum på tio minuter och cyklar lugnt utan att behöva åka i värsta trafiken. Du går ner på tjugo minuter. Du kan ta på dig skidorna utanför porten och åka ut på landet, än så länge. Jag har närbutik (den tidigare ordföranden för kontaktkommittén).

Det var en övervägande positiv bild av området som de båda intervjuade gav. Till områdets goda sidor hörde närheten till grönområden, närheten till service i stadsdelscentrumet, att det också var tämligen nära till stadens centrum och att lägenheterna höll en god standard. Enligt dem upp-

53. 1991 låg omflyttningsfrekvensen på 10,5% i Västerberga och på 16,9% för hela Stångåstaden. Den genomsnittliga omflyttningsfrekvensen för femårsperioden 1987-91 var för Västerberga 11,6% och för hela Stångåstaden 15,5%. (Källa: bostadsföretagets statistik).

skattade hyresgästerna den upprustade utemiljön. De privata uteplatserna hade blivit populära. Efterfrågan på lägenheter med uteplats var större än för motsvarande lägenhetstyp utan uteplats.

Beskrivning av gården

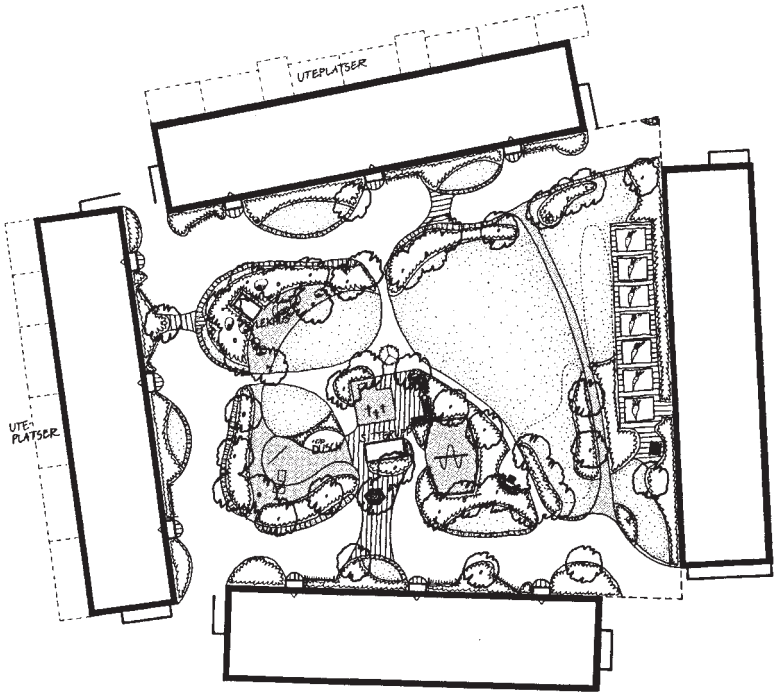

Figur 12.4 Den studerade gården i Västerberga, Linköping. Skala 1:1000.

Gården innehåller två områden med skilda karaktärer. På den norra halva ligger sju stycken odlingslotter. En smal grusgång passerar förbi detta område som har lite trädgårdskaraktär. I denna soligare del av gården finns också en större gräsyta med en liten kulle, som kan användas till pulkabacke på vintern. Denna del av gården har färre anläggningar än den södra delen dit lekplatserna koncentrerats. Lekdelen av gården genomkorsas av gångvägar som ansluter till entréerna.

Lekplatserna har formats med vegetation, stenblock och markens form. Härigenom blir de dels inte så dominerande i gårdens miljö, dels får lekredskapen en mera spännande omgivning, än om de hade legat mera öppet. Det finns tre olika sandlekplatser samt gungor. Den första är en vanlig typ av sandlåda för de minsta barnen. Den andra är sannolikt tänkt för lite större barn. Den är delvis ingrävd i en anlagd kulle och mot kullen har den en hög sarg och en lyftanordning för sanden. En cykelslinga följer sargen. Vid sandlådan finns en dusch. En tredje sandlåda ligger vid ett buskage med en lekstuga. Sandlådan innehåller stora stenblock och två träd har planterats direkt i sanden.

Till de anläggningar som vänder sig till de vuxna hyresgästerna, kan man räkna sittplatserna, odlingslotterna och de privata uteplatserna. Det finns fyra sittplatser på gården, varav två nära småbarnssandlådan. En av dessa har försetts med ett regntak, som också kan fungera som ett skydd för solen. Något mera avskilt ligger sittplatsen med grill, och vid odlingslotterna finns en flyttbar bänk. Femton lägenheter har fått uteplatser. De nås via en trappa från balkongen. Uteplatserna ligger inte inne på gården, utan på två av husens utsidor. På det ena stället ligger uteplatserna direkt intill en gång- och cykelväg. De har därför försetts med ett meterhögt staket, som ger dem ett inbåsat utseende. På det andra stället är uteplatserna något större, drygt 35 m², och de ramas in av en låg häck.

Gården kan beskrivas som en robust vardagsmiljö, som i första hand vänder sig till yngre barn och deras föräldrar. En viss återhållsamhet med lekredskap bidrar till att gården inte ser belamrad ut, trots att det fanns en hel del av lekutbud. Den medvetna skötselanpassningen av anläggningen har satt spår i utemiljön. Denna ambition visar sig bl.a. i väl tilltagna svängradier på gångar, att samtliga träd placerats i buskage och i den begränsade bredden på buskagen.

Vegetation

Buskplanteringar avgränsar vistelseytorna från entrézonen och ramar in lekplatser och sittplatser. De buskage som följer fasaderna gör övergången mellan hus och mark mjukare och ger också lite avstånd mellan fönstren och dem som passerar förbi.

Växtvalet är överlag varierat och det är i första hand tåliga träd- och buskarter som valts. Det mera trädgårdslika inslaget består av bärbuskar, några utspridda fruktträd och odlingsområdet vid gårdens sydända. De flesta fruktträd och bärbuskar är koncentrerade till denna plats. Längs med den sydvända fasaden finns en lång rad med bärbuskar. De nio rönnar, som sparades från den ursprungliga anläggningen, har kompletterats

med 24 nya träd av tio olika arter samt nio fruktträd. Det finns nu både snabbväxande och mera långsamväxande och långlivade trädarter samt blommande prydnadsträd och fruktträd på gården. Två fontänpilar planterades i sandlådan vid lekstugan. Hästkastanj och lind placerades mitt på gården, där det finns plats för dem att utvecklas till stora vårdträd.

Vid upprustningen planterades 34 olika buskarter. Hälften av de 800 buskar som sattes består av de fem arterna ölandstok, måbär, rönnspirea, svarta vinbär och brudspirea. Till leksnåren kring lekplatserna användes robusta arter som olika viden, rönnspirea, fläder, korallkornell och naverlönn. Vid samtliga entréer finns en smal spaljé som stöd för vildvin, pipranka och alpklematis, en art vid varje port i respektive hus. Det finns också klätterväxter vid sittplatsen mitt på gården.

Av den befintliga vegetationen sparades inte mycket vid ombyggnaden. När växtligheten inventerades i september 1987 hade den nya vegetationen funnits på plats i två växtsäsonger.[554]

Gårdens dimensionering

Den studerade gården är med sina 3830 m² den största av de sex gårdar som undersökts i denna studie. 63 hushåll delar på detta utrymme, vilket innebär 61 m²/lägenhet. Nettoexploateringsgraden för bebyggelsen vid Pionjärgatan är 0,45.

Baskvalitet

I detta avsnitt relateras utemiljön till den standardnivå som rekommenderas i *Gemensam trädgård*. Det är uteplats, gruppstorlek, sol och andel grönska som kommenteras här, se också sammanställningen i kapitel 8. I Västerberga finns per lägenhet 19 m² ”mångsidigt användbara uteplatser”, vilket motsvarar nästan det dubbla riktvärdet. Även *andelen* ”användbara uteplatser” av gårdens totala yta uppfylls med god marginal. Det finns

54. Vid inventeringen bedömdes i stort sett samtliga träd vara i god kondition. Med undantag för fruktträden hade de nya träden en medelhöjd på nära fyra meter och en krondiameter på drygt två meter. I stort sett var all buskplantering också i god kondition. Men huvuddelen var fortfarande glesa och få buskage hade nått rumsbildande höjd. Gräset var i god kondition, förutom visst slitage i anslutning till kullen på gräsmattan. Slitageskador förekom i huvudsak i form av smitvägar genom de planteringar som omgav lekytorna. Utformningen med relativt mycket gångvägar och stora svängradier hade sannolikt bidragit till att det var ett måttligt slitage på anläggningen.

flera lekplatser och flera sittplatser att välja på för de 63 hushållen. Härigenom tillfredsställs gruppvärdet (dvs. högst 30 lägenheter kring respektive uteplats).

Det är också tillräckligt med sol, riktvärdet på minst fem timmars sol mellan klockan nio och fem vid vårdagjämningen uppfylls vid samtliga lekplatser och vid övriga vistelseytor. Vid sandlådor och sittplatser fanns också skuggande vegetation. Drygt hälften av gårdens yta är vegetationsklädd. Standardkravet för andelen växtlighet enligt *Gemensam trädgård* är härigenom uppfyllt.

Att det är en stor gård ger gynnsamma förutsättningar för att uppfylla riktlinjerna för uteplats, vegetation och solbelysning.

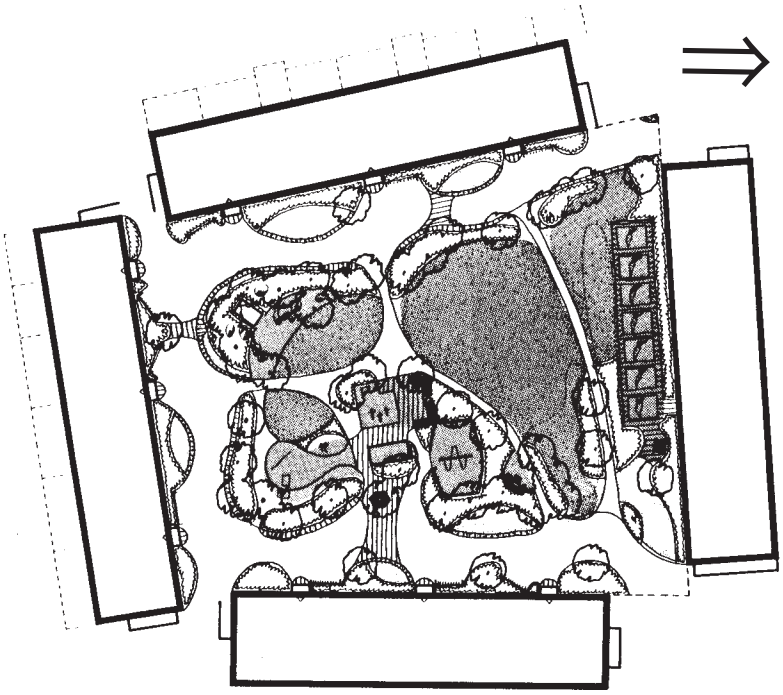

Figur 12.5 *Avgränsning av gemensamma "användbara uteplatser" på den undersökta gården i Västerberga. Skala 1:1000.*

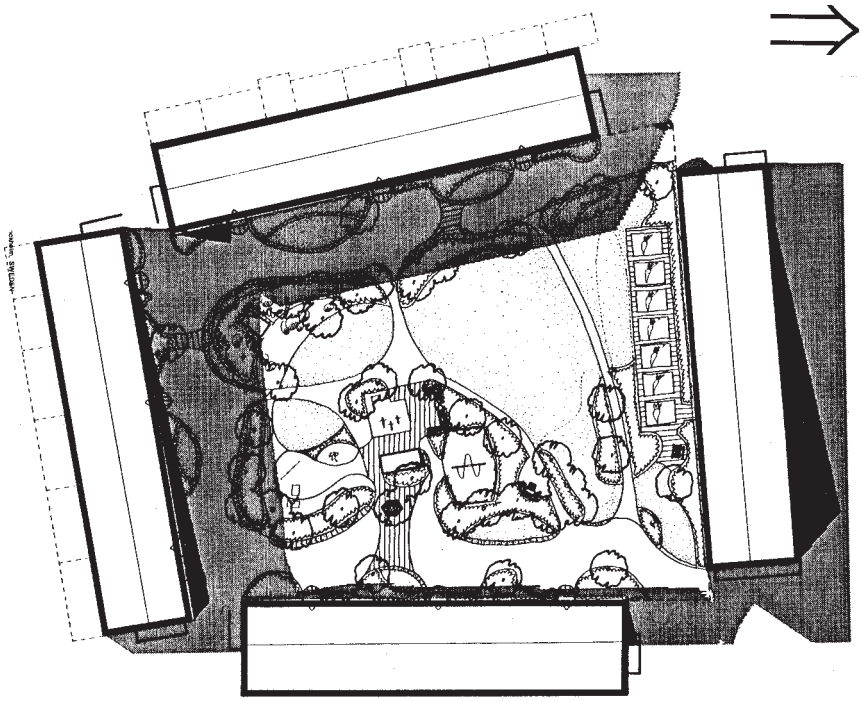

Figur 12.6 *Analys av solförhållanden på gården i Västerberga. Svart färg anger 0–1 soltimmar, grå färg 1–5 soltimmar 9.00 – 17.00 vid vår- och höstdagjämningen. Övriga delar av gården har minst fem timmars sol. Skala 1:1000.*

Tabell 12.1 - 12.3

12.1 Gårdens vuvna invånare

Åldergrupp/ hushållstyp	*20-29*	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60-69*	*70-79*	*80-89*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. man utan barn	4	6	1	1	1	1	-	14
Ensamb. man med barn	-	-	-	1	-	-	-	1
Ensamb. kvinna utan barn	3	2	-	3	2	-	1	11
Ensamb. kvinna med barn	-	3	2	1	-	-	-	6
Samboende utan barn	3	1	-	2	8	3	-	17
Samboende med barn	2	4	5	1	-	-	-	12
Totalt	12	16	8	9	11	4	1	61

12.2 Gårdens barn och ungdomar

Åldersgrupp	*0-6*	*7-12*	*13-15*	*16-19*	*Samtl. åldrar*
	5	8	7	4	24

12.3 Intervjupersonerna

Åldergrupp/ hushållstyp	*16-19*	*20-29*	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60-69*	*70-79*	*80-89*	*Samtl. åldrar*
Ung man i familj	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Ensamb. man utan barn	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Ensamb. kvinna utan barn	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Ensamb. kvinna med barn	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Samboende utan barn	-	1	-	-	1	2	1	-	5
Samboende med barn	-	1	2	3	-	-	-	-	6
Totalt	1	2	3	4	3	2	1	-	16

Beskrivning av intervjupersonerna

Gårdens invånare

Den vanligaste lägenhetsstorleken på Pionjärgatan är tre rum och kök. De utgör nära hälften av lägenheterna.[55] En femtedel av lägenheterna är större och övriga är mindre. Samtliga intervjupersoner bodde i de tre hus som vänder sig mot gården. Totalt innehåller dessa tre hus 63 lägenheter, och 61 hushåll var mantalsskrivna där när gårdens undersöktes.

Gårdens invånare utgjorde en blandad grupp, när det gäller hushållsstruktur och åldersfördelning. Där bodde 18 barnfamiljer, varav 6 bestod av en ensamstående förälder. Där fanns också 25 ensamboende och tolv samboende hushåll. Av de 24 barnen på gården var 5 i förskoleålder, 11 var tonåringar och de övriga i mellanliggande åldrar. I ett av hushållen fanns ett vuxet barn mantalsskrivet. I de fall de båda makarna i ett samboende par inte tillhörde samma åldersgrupp, har ”parets ålder” räknats efter den yngsta personen.

Urvalet

Sexton hushåll intervjuades. Denna grupp bestod av

- en ung man som bodde hos sina föräldrar
- två ensamboende kvinnor och en ensamboende man
- en kvinna som var ensamstående förälder med ett barn boende hemma
- fem samboende par från tjugo- till sjuttioårsåldern
- sex barnfamiljer med två vuxna, med föräldrar i tjugo- till fyrtioårsåldern och med barn från två till arton år.

Till intervjugruppen hade jag sökt personer som bott minst två år på gården. De flesta inom intervjugruppen hade bott betydligt längre än så. Nära hälften hade tillbringat över femton år på gården. Det var bara fyra av hushållen som hade kortare botid än fem år. Tre barn, åtta, elva samt tolv år deltog i intervjuerna med deras föräldrar. Vid fyra av intervjuerna deltog båda makarna. Härigenom var det tjugo vuxna personer som gav synpunkter på gården.

55. Lägenhetsfördelningen för Pionjärgatan var följande: 14% 1 r o k samt 1 r o ks (rum och kokskåp), 20% 2 r o k, 47% 3 r o k, 15% 4 r o k samt 12% 5 r o k.

Livssituation

Huvuddelen av de intervjuade arbetade. De övriga var fyra ålderspensionärer, en förtidspensionär och två studerande personer. Hälften av de förvärvsarbetande kvinnorna hade lägre tjänster inom vård och omsorg som t.ex. vårdbiträde och barnsköterska. Bland kvinnorna förekom också städ- och industriarbete. Enstaka personer hade mera välbetalda arbeten. Männen arbetade som brandman, mentalskötare och lagerarbetare. De kvinnliga ålderspensionärerna hade i sitt yrkesliv arbetat som kokerska och inom barnomsorgen. Männen hade arbetat som industriarbetare och yrkesmilitär.

Tolv av de sexton hushållen hade tillgång till fritidshus, de hyrde, ägde eller hade god tillgång till nära släktingars fritidshus. Huvuddelen av fritidshusen låg relativt nära Linköping. Hälften av dem som hade tillgång till fritidshus var där ofta. Med det menar jag att man besökte fritidshuset i stort sett varje helg, när det var vackert väder. Ett äldre par använde sitt fritidshus även på veckodagar och vintertid. Tre hushåll hade kolonilott, två av dem hade både fritidshus och kolonilott. Huvuddelen av hushållen hade bil. En person hade en nära släkting på Pionjärgatan. Drygt hälften av hushållen hade vänner eller bekanta inom området. Fyra hushåll kände inte någon alls på Pionjärgatan.

Av de tjugo intervjuade personerna var hälften uppvuxna i lägenhet. Övriga var uppvuxna i villa eller i enfamiljshus på landsbygden. Som vuxna hade huvuddelen av intervjugruppen enbart bott i lägenhet.

Bostadsval, bostadsideal och passform

> Då var det ju så att man fick ju i stort sett vara tacksam för att man fick en större lägenhet för då var det verkligen bostadskö. När vi fick det här var det ju en ekonomisk fråga först, om vi skulle ta det eller ej, men vi bodde ju trångt. Vi hade två rum och kök 57 m². Så hamnade vi här, och jag fick närmare till jobbet också (äldre man).

Det var flera av hushållen, som hade flyttat in i de nybyggda lägenheterna 1966. Innan hade de bott trångt och omodernt. De hade också stått länge i bostadskö och var glada över att äntligen få en bostad. Valmöjligheterna hade varit små, och det hade varit naturligt att ta den lägenhet som de blivit erbjudna. En kvinna berättade att hennes familj stått i bostadskö i tretton år, innan de flyttat till Pionjärgatan.

För många av de intervjuade hade det varit något av en tillfällighet att de hamnade i Västerberga. Några hade haft en viss kännedom om området. En kvinna hade släktingar i Västerberga. Ett par fick överta släktingars lägenhet. Tre hushåll var nyinflyttade på orten, två hushåll var unga par som flyttat till sin första gemensamma lägenhet. Men för några av de intervjuade hade det varit ett mera medvetet bostadsval. De ville bo kvar i ett bostadsområde som de kände väl till. En medelålders kvinna hade sökt sig till tillbaka till den stadsdel, som hon tidigare bott i och som låg nära hennes uppväxtmiljö.

Det var ingen enhetlig grupp som intervjuades, vilket avspeglades i deras olika syn på bostaden. Tre skilda förhållningssätt framträdde. Den första gruppen gav intryck av att vara helt nöjda med sin bostad, och de hade inga planer på att flytta. Den andra gruppen framstod som mera tveksamma till den nuvarande bostaden. De uttryckte en önskan om att flytta tillbaka till födelseorten, närmare släktingar eller till en annan boendeform. Men de var inte på väg just nu. Den tredje gruppen kan illustreras med ett ungt par, som klart deklarerade att de såg den nuvarande lägenheten som en tillfällig bostad, ett första steg i boendekarriären. De sökte aktivt efter en annan bostad.

Även de som hade planer på att flytta visade att de trivdes rätt bra, men de önskade en typ av boendekvaliteter, som de inte kunde få i Västerberga. Det var framförallt en önskan om en egen trädgård som uttrycks. Några av de äldre i intervjugruppen berättade att de tidigare funderat på att skaffa villa. Ett pensionerat par menade att de hade tillräcklig tillgång till trädgård genom sina vuxna barn.

I intervjuerna framträder koloniträdgårdar och fritidshus som en kompensation för en egen trädgård. Flera av de intervjuade berättade, att de under årens gång funderat på att skaffa ”eget”. Men de hade kommit fram till att kombinationen av lägenheten och ett fritidshus relativt nära bostadsorten var en god lösning för dem. Denna kombinationsmodell, som flera valt, kan ha bidragit till intervjugruppens genomgående positiva värderingar av sin bostad. De var nöjda med sin totala boendesituation. En familj berättade att de i efterhand var glada över att de inte genomfört sina långt gångna villaplaner, utan istället bytt upp sig till en större lägenhet och långtidshyrt ett torp på landet. De beskrev fördelarna med en praktisk vardagsmiljö och ett fritidsboende till rimlig kostnad. Huset på landet var stort. Där hade de gott om utrymme för att umgås med sina vänner. Även en annan familj, som funderat på att skaffa eget hus, valde att bo kvar i lägenheten och istället ha fritidshus. Mannen och kvinnan var uppvuxna på landet, liksom paret i det tidigare exemplet. De hade en

livsstil där trädgård och natur var viktiga ingredienser. Kombinationen av lägenheten och fritidshus på landsbygden verkade passa dem väl. Kvinnans stora glädje över trädgården vid fritidsbostaden var tydlig.

Bland de hushåll som varken hade fritidshus eller koloni fanns två ensamboende personer, som troligen hade små möjligheter att förverkliga ett fritidsboende. Deras fritidsmiljö var den bostadsnära naturen. En av kvinnorna var ofta ute och promenerade eller åkte skidor i omgivningarna. Inom intervjugruppen fanns också personer som varken uttryckte någon villadröm eller verkade längta efter något fritidshus. Kvinnan i citatet nedan menar att den nuvarande bostaden passade bra för familjen i deras nuvarande livssituation, och att de inte heller planerade att skaffa fritidsbostad.

> Nej, det har vi faktiskt inte gjort. Vi tycker inte vi har tiden, och inte orken och inte pengarna. Nej, vi trivs så faktiskt. Och skall man bo i lägenhet så tycker vi att vi bor bra här. Nära till stan och nära till jobbet och nära till naturen (medelålders kvinna).

Att bo i Västerberga

> Nja, sa vi, för det hade vi ju inte tänkt oss. Men sen när vi kom hit och fick se den här tvåan och vi hade balkong utåt bäcken, så då vart vi ju helfrälsta med en gång. Så då flyttade vi hit direkt. Vi bestämde oss med en gång (medelålders kvinna).

Samtliga hushåll som intervjuades ansåg att de trivdes i området. De hade funnit sig väl till rätta, trots att det för många var tillfälligheter som styrt dem till detta område. Runt hälften menade att de trivdes mycket bra. Den allmänna inställningen var att Pionjärgatan var ett bra bostadsområde i en bra stadsdel. Huvuddelen av de intervjuade hushållen hade inga planer på att flytta.

> Det är ju en härlig utsikt och lugnt och skönt. Det är ju helt otroligt, man kan ju inte bo bättre än så här ... och det är ju så nära centrum också. Det tar inte många minuter att cykla ner, och ändå så fridfullt runt omkring (medelålders kvinna).

Det var en positiv bild av bostadsområdet som växte fram ur intervjuerna. Svaren, på frågan om de trivdes i bostadsområdet, handlade framför allt om områdets läge och omgivningar. Närheten till naturen framstår som en stor kvalitet, som i stort sett samtliga nämnde spontant. Nästan lika många påpekade spontant det centrala läget som en väsentlig

fördel. Med ”det goda läget” menade de närheten till stadens centrum, men också till ett stadsdelscentrum, till skolor och till en fritidsmiljö med pulkabacke, fotbollsplan och tennisbanor. Både barnfamiljer och hushåll utan barn visade att de uppskattade att det var grönt, lugnt, och relativt nära till många av vardagslivets målpunkter. Cykelvägen till centrum hade en vacker dragning längs med Tinnerbäcken och cykelvägnätet var väl utbyggt. Kombinationen av att ha ”rätt” nära till stadens centrum, och samtidigt ha naturen direkt in på knutarna, var uppskattat. Det var också en allmän uppfattning att Pionjärgatan hade en trevlig utemiljö.

Men en av intervjupersonerna verkade inte uppskatta det halvcentrala lägets fridfullhet i lika hög grad. Denna man, som var strax under tjugo år, var den enda person inom intervjugruppen som beskrev ungdomarnas syn på området. Han saknade en träffpunkt i stadsdelen. Det kunde t.ex. vara en pub. Nu fanns det inget som lockade i stadsdelen.

Det förekom få negativa synpunkter om området. Några spridda kommentarer berörde dåligt underhåll och dåligt bemötande från fastighetsskötselns personal. Men det förekom också motsatsen, att bostadsföretagets service fick beröm. En man i trettioårsåldern var kritisk till bebyggelsens utseende. Han hade svårt att känna sympati för miljonprogrammets arkitektur.

> Det är ju sextiotals... Det är inget vackert på det viset... Själva husen är ingenting (medelålders man).

Pionjärgatan beskrevs allmänt som ett bostadsområde utan sociala problem. Att det var få som berörde denna typ av problem inom området, stödde intrycket av att det var ett socialt sett ”lugnt” område.

Den nära naturen

> Man bor på landet, därför så trivs jag (femtioårig kvinna).

Många av de intervjuade deklarerade att de satte stort värde på den omgivande naturen. De uppskattade både utsikten och att använda markerna som strövområden. En medelålders kvinna sa att hon aldrig tidigare bott med en ”sådan utsikt”. Från sin balkong kunde hon se dammen och fågellivet där. Det var många som poängterade att just utsikten över vattnet var något särskilt. Att få bo nära naturen framträdde både som ett bostadsideal och som en positiv värdering av det område man bodde i.

> Jo, det är det, för det är en frihetskänsla. Där jag bodde förut, innan jag flyttade hit, då bodde jag mera mitt inne i stan kan man säga, centralt. Och jag tyckte väl att jag trivdes något så när, men sen när man kom hit så var det något helt annat. Jag skall aldrig mer flytta till ett sånt ställe (medelålders kvinna).

Den citerade kvinnan, som varken hade fritidsbostad eller koloniträdgård, berättade att hon ofta var ute i naturen kring bostadsområdet. I det följande citatet beskriver en pensionerad man hur han och hans fru använde omgivningarna.

> Vi har ju nära ut till strövområdena här. Det är ju faktiskt så att man bor lite halvvägs på landet här.. Det är naturligt att man går ut i dom här områdena i stället ... och vi går långa sträckor. Vi springer i skogen...Vi brukar ju cykla ut och ha termos med oss (äldre man).

Västerberga gränsar mot landsbygden. Här möter staden landet. En man beskrev hur han värdesatte detta läge. Det är en känsla av frihet som framträder.

> Går vi i den här riktningen, kan vi gå i skog ända ner till Vimmerby utan att träffa på ett hus. Vi kan gå Östgötaleden. Det är ju en frihet att ha dom här ytorna naturligtvis (medelålders man).

Grannar och grannkontakter

Att hälsa på dem som bor i samma trappuppgång, och att någon gång byta några ord med sina närmaste grannar, framstår som en självklar form av grannkontakt i intervjuerna. Det var en form av grundnivå som omfattades av alla inom intervjugruppen. Men därutöver förekom stora skillnader i förhållningssätt till grannar och grannkontakter. Som två motpoler kan man nämna det pensionerade par, som varken kände någon på gården eller i området, och det utåtriktade medelålders par, som kände många personer inom området och umgicks med ett tiotal familjer, varav flera bodde på gården. Det pensionerade paret hade bott i området sedan det var nybyggt. Både kvinnan och mannen var uppvuxna på landet, och de hade bott på landsbygden innan de flyttade in till Linköping. De visade att de saknade den granngemenskap som de varit vana vid under sitt liv på landet.

> Det är nog så att var och en har nog sitt... Det blir inte som på landet... Vi har inte [vänner och bekanta] på det här området. Vi har ju bekanta och umgänge på andra områden, på landet (äldre man).

Under de fem år som det medelålders paret hade bott i området hade de lärt känna många inom området, bl.a. genom barnens skolkamrater. Sannolikt hade också mannens engagemang inom den lokala hyresgästföreningen bidragit till de många kontakterna.

> Vi är ett tiotal familjer ungefär här som umgås kan man säga. Förr har vi haft en gemensam fest per år. Dels för barnen och dels för oss vuxna. Men sen har vi ett herrgäng, tio killar från olika gårdar. Vi träffas regelbundet, minst en gång om året och gör något gemensamt (medelålders man).

Runt en tredjedel av de intervjuade uppgav att de hade någon form av mera utvecklade grannkontakter. En gemensam nämnare för dem var att de hade barn. En annan grupp hade mera svaga grannkontakter. De hälsade på de grannar de kände och bytte några ord ibland. Dessa pratstunder var oplanerade. En tredje grupp kände inte någon närmare på gården alls.

Att ha bott länge inom området kunde både innebära att man med tiden hunnit knyta många kontakter, men också att kontakter som skapats under en mera aktiv period inte fanns kvar. Vännerna hade flyttat. En medelålders kvinna berättade att hon hade haft ett mera utvecklat umgänge med grannarna, när hennes barn var små. Nu hade många av hennes bekanta flyttat.

> Då var det ju något helt annat, för då var man ju ute med barnen. Vi samlades... den här parkleken som fanns härnere. Det var ju jättebra. Så då umgicks man ju mycket med... Många har väl flyttat, men det var väl också en period... för man håller ju ändå kontakten någon gång då och då, fast dom har flyttat (medelålders kvinna).

Samlivet med grannarna beskrevs som friktionsfritt. Ingen beskrev de nuvarande grannkontakterna som störande eller skrämmande.

Hur användes gården?

De intervjuades allmänna uppfattning av hur gården användes var samstämmig. De som vistades ute på gården var i första hand familjer med förskolebarn. Det hade hänt att någon äldre person varit ute med ett barnbarn eller suttit en stund på en bänk på gården. Men det var sällsynt. De var också en allmän uppfattning att det var ett begränsat antal familjer som använde gården ”flitigt”. Tre till fyra familjer utgjorde kärntruppen,

en av dessa familjer bodde på gården intill. En kvinna ansåg att det totalt var runt tio familjer inklusive kärntruppen, som använde gården. Bland dem fanns flera kvinnor med barn från andra gårdar inom Västerberga

Vid mina tillfälliga besök hade jag träffat fem kvinnor, som inte bodde vid gården, utan bara varit på besök. De tyckte att den här gården var den ”bästa” av de fem på Pionjärgatan. Under en majdag hade jag som mest sett tio vuxna samtidigt på gården. En av kvinnorna menade att detta antal var tämligen representativt för en skön sommardag utanför semestern. Det kunde vara runt tio vuxna och upp till femton barn samtidigt på gården. Det var huvudsakligen kvinnor som var ute med sina barn. Men det fanns också några pappor, som man ofta såg på gården. Det hände att några familjer grillade tillsammans på sommarkvällarna.

En uppskattad plats för de kvinnor som följde med sina barn ut var gräsmattan vid sandlådan med stenblocken. Där fanns också några träd som gav skugga. En man berättade att när det var vackert väder kunde man se barn och vuxna utomhus tidigt på morgonen. Under helger med fint väder var det relativt folktom, menade han. Men det fanns andra som ansåg att gården även utnyttjades mycket under lördagar och söndagar.

> Men jag vet ju dom som jämt [är] här. Varenda helg står dom här klockan nio. Sen är dom ute och så går dom in och äter och sen är dom ute hela dagarna (ung kvinna).

Gårdens roller

Det förekom stora skillnader i hur mycket de intervjuade var ute på gården. Mellan den grupp som använde gården mycket och den grupp som aldrig uppehöll sig där, finns en fallande skala i användningsfrekvens. Med att vistas *mycket* på gården menar jag att vara ute flera gånger i veckan under god utomhussäsong. Med ett *sporadiskt* bruk menar jag att gården besöktes någon eller några gånger i månaden. De som *sällan* vistades på gården var ute någon eller några gånger om året. De som *aldrig* var ute beskrev själva sitt bruk av gården på detta sätt. Runt en tredjedel av intervjugruppen vistades ”mycket” eller ”sporadiskt” på gården, runt en tredjedel använde gården ”sällan” och övriga menade att de ”aldrig” gick ut för att vistas på gården. Denna indelning har ingen absolut karaktär, även de intervjuade själva hade svårt för att uppskatta omfattningen av sitt utnyttjande av gården. Men det ger oss en uppfattning av det högst varierande förhållningssätt som fanns till gården som vistelserum.

En kvinna, som tillhörde kärntruppen av aktiva på gården, var dagligen ute med sina två barn. Kvinnan tillhörde den grupp som jag här kallar för *de nuvarande aktiva* på gården. Inom intervjugruppen fanns personer, som på motsvarande sätt, kan beskrivas som *de tidigare aktiva* på gården. Det var den grupp som hade sin småbarnsperiod på gården bakom sig. Några personer befann sig mitt emellan att vara ”nuvarande aktiv” och ”tidigare aktiv”. De hade sin aktiva period på gården på nära avstånd, och var vana vid att vara där. Nu behövde de inte längre övervaka sina lekande barn. Men de gick ändå ut ibland för att vara nära barnen, läsa tidningen eller prata med dem som de fortfarande hade en god kontakt med. Så här beskrev en fyrtioårig man hur hans familj tidigare tillhört de mycket aktiva på gården och det generationsbyte som skett sedan dess:

> Vi var nog sex familjer på den här gården som höll till här från morgon till kväll om man var ledig på dagarna, och helger och sånt och kvällar. Och satt härute på eftermiddagarna och fikade ihop med barnen. Men nu har vi och dom barn som har vuxit upp och sköter sig på ett annat sätt, och då har dom här yngre familjerna, som nyligen har flyttat hit, dom har barn i den åldern som kräver sin tillsyn och då blir det att dom står härute på kvällar och helger väldigt mycket (medelålders man).

Indelningen i ”de nuvarande” och ”de tidigare” aktiva ger ett perspektiv på det sociala livets dynamik. Som vi ser finns en koppling mellan att ha barn och att vara aktiv på gården. Att ha tillbringat en period på gården innebar att man var introducerad i gårdslivet. De som nu använde gården ”sporadiskt” var samtliga, med undantag för den person som hade en odlingslott på gården, ”tidigare aktiva” som hade sin barnpassarperiod på relativt nära avstånd. De hade fått en erfarenhet av att vistas på gården. Det var inte främmande för dem att gå ut. Bland dem som ”sällan” var ute på gården fanns både personer som hade sin ”tidigare aktiva” period på ännu lite större avstånd, och personer som aldrig haft en mera aktiv period på gården. Bland dem som ”aldrig” var ute på gården fanns ingen ”tidigare aktiv”.

Med tiden förändrades den sociala arenan. I de följande avsnitten kommer jag att beskriva de fyra förhållningssätt till gården som presenterats här, dvs. de som var på gården ”mycket”, ”sporadiskt”, ”sällan” respektive ”aldrig”.

De som var mycket på gården

Intervjuaren: Hur ofta är ni ute på gården?
Kvinnan: Ja, så här vardagar är vi ute när det är fint väder. Vi är ute dagligen.
Intervjuaren: Går ni ut hela familjen då?
Kvinnan: Ja, vi är ute hela familjen, det är vi.
Intervjuaren: Är ni här långa stunder? Går ni ut en kvart, en halvtimme eller?
Kvinnan: Nej, vi kan vara ute flera timmar. Jag slutar ju halv ett tre dagar i veckan, så då är det ju hela eftermiddagarna.
Intervjuaren: Och då sitter ni här ute?
Kvinnan: Ja, det gör vi om det är fint väder. Ja, är det för fint åker man ju badar eller gör något annat, åker till Valla, eller försöker hitta på lite annat, för ibland blir det ju trist att bara gå här på gården.

För dem som vistades ”mycket” på gården var tillsyn och samvaro med barnen huvudmotivet för att gå ut. Flera lyfte också fram den egna lusten att träffa andra och att vara utomhus, som ett motiv för att gå ut. För den kvinna som citeras handlade utelivet inte bara om att barnen behövde tillsyn, utan umgänget med de andra vuxna lockade också. Hon tyckte det var trevligt att mötas vid en gemensam ”fika” på gården. Hon beskrev sig själv både som ”lite pratsjuk” och som en ”utemänniska”, och uttryckte således både sociala motiv för att gå ut och uppskattningen av utomhusupplevelsen. Mannen deltog också i familjeumgänget på gården. Han brukade ansluta, när han kom hem från arbetet. Det hände att kvinnan gick ut själv, utan barnen eller mannen. Även mannen kunde gå ut på gården utan familjens sällskap. Ibland läste han tidningen utomhus.

> Oh ja, det är ju för ens egen skull med. Jag kan ju gå ut och sätta mig om inte (mannen) och barnen är hemma, kan jag gå ut och sätta mig och läsa här eller något... Jag är en sån där utemänniska, jag känner mig lite instängd ibland, och då går jag ut (medelålders kvinna).

En annan kvinna med småbarn kan exemplifiera ett mindre intensivt bruk. På helgerna var familjen sällan hemma, och även på vardagarna tyckte hon om att göra utflykter med sitt barn. Det var nog mera vanligt att de gav sig iväg någonstans, än att de var kvar på gården. Kvinnan kände inte sina grannar så väl. Gården använde hon ”några gånger i veckan”. Det var inte så långa stunder i taget.

En fyrtioårig man var en aktiv gårdsanvändare, trots att han inte längre hade små barn. Mannen var ibland ledig på vardagarna. Var det fint väder gick han gärna ut. Det kunde bli flera gånger i veckan. Mannen tyckte om att vara utomhus och att vara till hands för sina barn. Om han valde att sätta sig på gården eller på den egna uteplatsen, styrdes av vad som var praktiskt för barnen.

> Ja, jag använder gården... Jag spelar boll mycket och kastar frisbee med grabben då framför allt och andra ungar... När jag är ledig och kanske har sovit en stund på förmiddagen, vilat, då går jag hellre ut och sätter mig på gården än att jag sätter mig härute [vid uteplatsen] när jag har [barnen ute]. Men sen kan det ju vara så att man vill sitta på den här sidan lite grand och det beror på vad barnen gör... För är dom lite överallt så där då vet jag att dom vill gärna använda den här som entré,§ och då blir det att jag är där (medelålders man).

De som använde gården sporadiskt

För de personer som använde gården sporadiskt ingick inte gårdslivet i vardagsrutinerna på samma sätt som för de aktiva småbarnsföräldrarna. När barnen klarade sig själva fanns inte samma motiv att gå ut. Det menade flera av dem som använde gården sporadiskt. De betonade också generationsbytet på gården. Det var andra familjer som nu var ute på gården, än när deras barn var mindre. En kvinna beskrev hur hennes användning av gården förändrats i och med att barnen vuxit upp. Nu gick hon inte ut så ofta på gården. Hon kunde sätta sig där och läsa tidningen någon eftermiddag, när solen försvunnit från uteplatsen, eller stanna upp för en spontan pratstund. De helger då mannen arbetade, hände det att hon gick ut en stund. Övriga helger var de ofta i sitt fritidshus.

En kvinna berättade att familjen ibland utnyttjade grillplatsen på gården. Det hade också hänt att de suttit och ätit där med några vänner, som var kattallergiker. Eftersom familjen hade katt, blev det ett möjligt sätt att umgås. Det förekom också att hon och mannen gick ut och satte sig en stund på kvällen. Mannen gick också ut själv ibland och läste tidningen.

En annan kvinna uttryckte enbart sociala motiv för sina besök på gården. Hon gick ut för att prata en stund. För henne var gården en träffpunkt. En folktom gård var ointressant. Den egna uteplatsen använde hon när hon ville vara mera privat, t.ex. för att sola. Kvinnan tillhörde de ”tidigare aktiva” på gården. Hennes besök på gården var inte långa och de var underordnade andra vardagsrutiner.

De som besökte gården sporadiskt, gick ut en stund ibland för att sitta i solen, läsa, prata med grannarna och grilla. Det kunde vara mer eller mindre spontana möten med grannarna som gjorde att man dröjde sig kvar på gården. En kvinna gick ut för att sköta sin odlingslott.

De som sällan vistades på gården

En kvinna som var sällan på gården hade använt den mera aktivt när hennes barn var små. Barnen var nu vuxna. Men det hände ett par gånger om året att hon satte sig ner och pratade med någon granne. Hon och hennes man brukade också delta i den årliga fest, som hyresgästföreningen ordnade. De hade fritidshus, som de tillbringade helgerna och sommarledigheten i. På vardagskvällarna kunde de ta en promenad eller cykeltur i omgivningarna. De satt gärna på balkongen. Kvinnan tyckte det var skönt att sitta lite avskilt efter arbetet.

> Ja nu jobbar ju vi till fram emot fem båda två, och det är en avkoppling att sätta sig där [på balkongen] det är lugnt och skönt. Man har ju mycket med folk att göra på dagen och det är skönt med den avkopplingen också (medelålders kvinna).

En annan kvinna gick bara ut på gården när hon hade barnbarn på besök. Hon hade ingen aktiv period på gården bakom sig. Kvinnan och hennes man var ofta i sitt fritidshus, även på vardagskvällarna. Kvinnan visade att hon satte stort värde på balkongen. Därifrån hade hon kontakt med gårdslivet, och därifrån pratade hon också med sina grannar. Lägenheten låg nära infarten till gården, och de som var på väg till och från sina bostäder måste passera förbi.

> Sen vi som har balkongen här i början, vi har det jättebra. Då stannar alla och pratar här... Alla går ju förbi, dom som man känner alltså (äldre kvinna).

För de personer som sällan använde gården handlade det om tillfälliga besök. Det hände att man satte sig ner en stund med en granne som man oplanerat stött ihop med, följde med ett barnbarn ut eller deltog i de fester som hyresgästföreningen arrangerade.

De som aldrig vistades på gården

De som aldrig vistades ute på gården var en heterogen grupp. Där fanns bl.a. en ung man, en upptagen egenföretagare och en tillbakadragen sjukpensionär. Med ett undantag har denna grupp av intervjuade betraktats som ickebrukare.

> Gården är jag inte intresserad av att sätta mig på, absolut inte (äldre kvinna).

Den här pensionerade kvinnan menade att hon inte hade några behov av att gå ut på gården, och att hon inte heller var intresserad av det sociala livet där. Hon och hennes man använde sin uteplats mycket, och de tyckte om att ströva och cykla i bostadsområdets omgivningar. Paret hade också en stor vuxen barnskara och flera barnbarn. De hade tillräckligt med umgänge utanför bostadsområdet, enligt kvinnan. Hon ville försöka förklara för mig att hon därigenom inte diskvalificerade sina grannar. Hon hade bara inte behov av att knyta ytterligare kontakter. Men kvinnan upplevde troligen ett outtalat krav på att man bör vara social, eftersom hon ville motivera sitt handlande.

En annan kvinna levde ett mera tillbakadraget liv. Hon var sjukpensionär sedan många år tillbaka. Kvinnan hade varken tillgång till fritidsbostad eller bil. Helger och somrar tillbringade hon i bostaden. Som motiv för att gården inte lockade henne uppgav hon att hon inte ”var bekant” med grannarna. Hon brukade sitta på balkongen istället och njuta av utsikten. Även för en ung man var det en främmande tanke, att gå ut för att vistas och umgås på gården. Han tog sig till andra ställen.

> Ja, ner till stan eller ut till några kompisar som har en villa eller så... Man är ju inte här i alla fall (ung man).

Om han ville vara utomhus nära bostaden, valde han att gå ut på gräsmarkerna på baksidan av det hus han bodde i. Det hände att han tog med sig en filt och låg och solade och kopplade av i gräset. ”Fältet” hade blivit något av ungdomarnas revir. Han menade att det inte var några ”medelålders” som gick ut och umgicks på det sätt som han, hans bror och hans kamrater gjorde.

> Eller så går man ut och lägger sig på fältet, för då kan man ju nyttja solen hela dagen om man är ledig... Ja, och tar en bok eller något, man kan ta med sig radion också... Där hör man bara suset från bilarna och fåglarna och här inne är det en massa ungar som skriker och stojar..... Ligga och vila lite. Det är skönare att ligga här på baksidan. Och så fläktar det lite

> också... Ja det är väl lite kompisar och så där som man har med sig. Det är väl inte direkt några fler från huset (ung man).

Men han kunde inte tänka sig att göra samma sak på gården.

> Nej, det är liksom att vara lite exhibitionistisk... Det är skönare att ligga här på baksidan (ung man).

Denna kille tyckte om att sitta och se ut över gården inne från lägenheten, men annars var den en transportsträcka för honom. Gemensamt för de personer som aldrig använde gården var att de inte hade barn som bodde hemma. De hade inte heller tillhört ”de tidigare aktiva”. Killen och den ålderspensionerade kvinnan verkade ha många andra rekreationsmiljöer. Den sjukpensionerade kvinnan menade att hon inte kände sina grannar tillräckligt bra, för att ha lust att gå ut och sätt sig.

Gården som utsikt

För de intervjupersoner som menade att gårdens huvudsakliga värde var det man såg med sina ögon handlade det om både en estetisk och en social upplevelse. De tyckte om att se ut över den gröna gården, och det var också trevligt att se lite liv och rörelse där. Så här svarade ett pensionerat par på frågan om vilken glädje de hade av gården:

> Ja, jag vet inte. Vi går aldrig ut där, men vi tycker det är vackert att titta ut. Det är en fin gård. Och det är mycket trevligt att se dom unga mammorna med barnen, för jag har ju varit på dagis så jag är van vid barn. Jag tycker det är jätteroligt. Och om det inte är någon på gården, så är det faktiskt tyst (äldre kvinna).

> Men det är ju ett rätt så skönt blickfång när man tittar ut nu med den lummighet som finns så här års alltså. Så här års är det en ögonfägnad och jag tycker väl om att det är lite kuperat (äldre man).

Flera nämnde både människor och grönska i samma andetag när de skulle beskriva vad som var lockande i utblicken över gården. Lekande barn var en attraktion. Några betonade särskilt grönskans värde. Växtligheten gav liv åt en folktom gård. De tyckte om att titta på grönskan. Den hade en långsam dynamik med året som ram. De talade om färger, årstidsväxlingar och om hur grönskan förändrades med tiden. Under de senaste åren hade gården blivit allt mera lummig. Utsikten begränsades av svällande trädkronor. Många visade att det tyckte att gården var en tilltalande anblick.

Några använde ordet ”vacker”, andra mera vardagliga ord som mysig, fin och trivsam. Det var växtligheten, som förmedlade det njutbara i synintrycket av gården.

> Och att gården har blivit mycket grönare och vackrare. Den känns mer välkomnande. Det känns mer positivt att gå ut på den (medelålders kvinna).

Det fanns genomgående en positiv syn på gårdens utseende, oavsett hur man utnyttjade den. I stort sett samtliga intervjuade visade med någon kommentar att gården inte var oväsentlig för dem, även ”ickebrukarna”.

> Men man cyklar ju igenom och det är ju trevligt att sitta och kolla så här i köket (ung man).

Gården som lekmiljö

> Men det är så många småbarn där, så man känner sig lite utstött om man går ut där och sätter sig... Ja, det är massor som är där mellan tre till fyra år (tolvårig flicka).

Inom intervjugruppen fanns tio hemmavarande barn. De sju yngsta var mellan två till tolv år. Det verkade som om den tolvåriga flicka, som citeras här, hade vuxit ifrån gården. Flickan och hennes kamrater brukade mest ”gå omkring överallt” utanför gården. En elvaårig pojke berättade att han hade kamrater på flera gårdar på Pionjärgatan, och att de lekte på de olika gårdarna. Pojkarna var även utanför bostadsområdet och lekte vid ”bäcken”, ”dammen” och i en skogsbacke. De använde också hockeyrinken och klätterställningen på den gård som låg närmast intill. På den här gården lekte de mest kurragömma, datten (ta fatt) och spelade fotboll.

> Det är roligt med dom här stenarna som är därute. En gång tog jag med mig min motorcykel ut, när Fredrik var här, och så lekte vi att vi åkte motorcykel därpå (åttaårig pojke).

En åttaårig pojke berättade att han tillsammans med sina kamrater brukade leka med bilar i sandlådan eller med flygplan ute på gräsmattan. De tyckte också om att klättra upp på taket på lekstugan och på de stora stenarna som låg i sandlådan vid lekstugan. Ibland lekte de i buskagen, när de skulle gömma sig och smyga på varandra.

Det var tydligt att lekstugan hade fått en annan funktion än vad som var tänkt. Enligt en av papporna klättrade ”alla pojkar i åldern fem år och uppåt till fjorton” upp på lekstugans tak för att hoppa därifrån. Den lilla anlagda kullen verkade vara välanvänd. En av de elvaåriga pojkarna berättade att de även lekte på kullen på somrarna: ”Kullen kan vara till allt möjligt”.

Vid upprustningen av utemiljön fanns intentionen att lekutrustningen skulle variera mellan de olika gårdarna. Varje gård skulle ha en basutrustning av gungor och sandlåda. Därutöver skulle det finnas skillnader mellan de olika gårdarna. Tanken var att barnen härigenom skulle få ett mera varierat utbud, och samtidigt lära känna hela området. Både barn och föräldrar beskrev att de äldre barnen rörde sig mellan de olika gårdarna. Föräldrarna beskrev den studerade gården som särskilt anpassad för de yngre och gården intill som bättre utrustad för äldre barn. Småbarnsföräldrarna uppskattade vattnet, gräset, och skuggan från träden. De menade att det var lagom med lekredskap, och de såg en fördel i att lekutrustning var uppdelad i flera lekplatser. De trodde att det skulle ha uppstått mera konflikter om lekredskapen hade samlats på ett ställe. Gungorna, de stora stenarna, kullen och duschen nämndes som populära anläggningar.

Att också duschen var populär framgick tydligt av intervjuerna. Men duschen hade också skapat en viss irritation. Det hade hänt att barnen duschat även när det var kallt ute, och det fanns olika grad av tålamod för att ta hand om leriga barn.

Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket

Gårdens attraktionskraft framträder som ett sammansatt förhållande. Här sammanstrålar en rad olika aspekter. Hur gården uppfattades och användes verkade vara kopplat till de intervjuades livssituation och levnadsvillkor, till vilka relationer de hade till sina grannar och vad det fanns för traditioner för ett grannumgänge utomhus. Det handlade i hög grad också om gårdsrummets utformning och hur de nära omgivningarna såg ut.

Intervjuaren: Varför går man inte ut på gården?
Mannen: Ja, varför? Jag vet inte.

Den pensionerade mannen som svarade ”jag vet inte” på min fråga fortsatte att tillsammans med sin fru försöka förklara varför gården inte lockade.

Kvinnan: Nu är det absolut mycket för unga för vårat sällskap... Men det finns några stycken gamla som... Men det är nästan som om de skulle vara rädda. Jag vet inte vad det kan vara.
Intervjuaren: Ni sitter på balkongen då eller?
Mannen: Vi har ju kolonin också.
Intervjuaren: Hur ofta åker ni till kolonin?
Mannen: Nu blir det nästan varje dag.
Kvinnan: Och så åker vi till ån.... Det blir nästan ett par kilometer. Våran middagspromenad. Och där möter vi alltid bekanta.
Intervjuaren: Men att sitta på gården, lockar det eller?
Mannen: Det gör vi inte.
Intervjuaren: Tror ni att ni hade använt den mera om den hade varit annorlunda? Om det hade varit någon mysig berså eller?
Mannen: Nej det hade vi inte.

För det här äldre paret handlade gårdens attraktionskraft inte om den konkreta utformningen, utan det var det sociala sammanhanget som inte stämde. Dessa människor kände sig inte hemma i det yngre umgänget på gården. Som ram för deras utomhusvistelse fanns istället kolonilotten, balkongen och naturomgivningarna. Ett annat pensionerat par uttryckte också åldersskillnaden som motiv för att de inte kände sig hemma i gårdsumgänget. När en tjugoårig kvinna beskrev varför det inte lockade henne att gå ut själv, utan sitt barn, hänvisade hon till bristen på umgängestraditioner, både på den här gården och också i en mera allmän mening.

Intervjuaren: Kan du inte försöka förklara varför?
Kvinnan: Jag vet inte. Vi svenskar är väl lite konstiga kanske... Var och en sköter sitt och så där och det är nästan som att man skall ha en anledning att vara här ute på något vis.

Runt hälften av intervjugruppen uttryckte någon form av socialt motiv för att de inte vistades på gården. De menade att de inte kände sig hemma i den grupp som brukade vara ute, och de hänvisade också till att det inte fanns någon mera allmän tradition för ett gårdsliv. Ofta framskymtade en önskan om mera grannkontakt. Det var flera som visade att de saknade ett opretentiöst umgänge på gården.

I de följande avsnitten diskuteras två aspekter som har en stark knytning till det sociala sammanhanget, först känslan av att vara betittat, sedan uppfattningar om gårdens territorialitet.

Att känna sig betittad

För att man vet ju hur man är själv om man sitter i köket. Man registrerar vilka som är ute och vad dom gör (ung kvinna).

Flera av de intervjuade talade om känslan av att vara övervakad och ”betittad” på gården. Det framgick att denna känsla kunde vara ett betydande hinder för att använda gården. I den kollektiva utemiljön är man övervakad av sina grannar. Den unga kvinnan i citatet visar att hon var införstådd med att för många var det ett nöje att observera gårdens liv.

En medelålders kvinna berättade att hon fick övervinna sitt motstånd mot att vara på gården, när hon bestämde sig för att ta hand om en av odlingslotterna där. Obehagskänslan av att känna sig betittad när hon skötte odlingslotten försvann så småningom. Men hon tyckte fortfarande inte att det var lockade att gå ut och sätta sig gården.

Intervjuaren: Den här känslan att känna sig utsatt, är det från folk som också rör sig därute eller är det från fönster och balkonger?
Kvinnan: Dom som sitter inne. Det tyckte jag ju var så fruktansvärt först med odlingslotten, men det bryr jag mig inte nu, så det är ju en vanesak också.
Intervjuaren: Men hur kändes det första gången då?
Kvinnan: Det var lite retligt. Det var en kollega till mig, som bor här borta som var med i hyresgästföreningen och hon sa: ’Där är en odlingslott ledig på din gård, skall du inte ha den?’ ’Är du inte klok’, sa jag, samtidigt som jag är så sugen på att hålla på i jorden. Så gick jag och tänkte på det och, okey jag gör det. Jag fick svälja det där lite, för jag tyckte det var förargligt.

Vetskapen om att vara betittad och övervakad styrde handlingsmönstren för flera. En medelålders kvinna kunde inte tänka sig att sola i badkläder på den egna uteplatsen. Hon satt också hellre på balkongen, där hon kände sig mera skyddad för andras blickar, än på den lilla gräsmattan nedanför.

> Man känner sig så dum när man går ut och sätter sig, när man har folk som bor över sig... Jag tycker det. Jag sitter nästan aldrig ute på gräsmattan... Man känner sig iakttagen. Det är ovanan kanske... Känslan är den alltså att man är inte där själv och ... rätt vad det är kommer någon ut och skakar en grej när man ligger där (medelålders kvinna).

Kvinnans man var inte lika känslig för grannarnas blickar, och till sin hustrus förvåning berättade han att han även duschat ute på gården. Den kvinna, som berättat att familjen grillade på gården ibland, menade att de inte var störda av grannarnas blickar. Men hon kunde förstå att andra kunde vara mera känsliga, som t.ex. hennes egen tonåring, som inte ville följa med och äta utomhus.

De egna platserna utomhus

Tre av de intervjuade hushållen hade den större modellen av uteplats, som avgränsades av en låg friväxande häck. Det var ett pensionerat par och två barnfamiljer. För det äldre paret var uteplatsen både något att syssla med och en plats att vara på. De var dagligen ute och vattnade och såg till växterna. ”Vi bor ju här närapå.” Det framgick att de var mycket nöjda med sin uteplats.

Även barnfamiljerna var nöjda med att ha uteplatser. För dem handlade uteplatsen mer om en plats att vara på, än något att pyssla med. Det var praktiskt att ha en egen utgång. Det underlättade kontakten med barnen, när de var ute och lekte, även om uteplatsen inte vände sig mot gården. Bostaden kändes också lite rymligare med uteplatsen. Kvinnan i den ena familjen menade att det också fanns en negativ sida av att vara uteplatsinnehavare. Hon tyckte att det kändes mera otryggt med en trappa upp till balkongen. Men hon ansåg att de positiva egenskaperna med uteplatsen övervägde. Det fanns många praktiska fördelar, och det var en särskild känsla att kunna gå ut i gräset barfota.

Kvinnan i den andra barnfamiljen ansåg att de hade stor glädje av uteplatsen, och att den gärna kunde ha varit större. Så här beskrev hon hur familjen använde uteplatsen:

> Ja, vi sitter ute och äter med goda vänner och så på kvällarna när det är varmt. Man hänger tvätt. Ungarna sitter därute och har lite kalas för sina ... ofta satt jag ju med dagbarnen också och fikade ... Man har ju mer social samvaro med grannarna som bor på nedre botten också, när man börjar komma ut på våren och prata med varandra över häcken (medelålders kvinna).

Den trettioåriga man som hade den mindre typen av uteplats var mindre begeistrad. Han använde i stort sett bara sin utbyggda balkong. Balkongen var hans rökrum och en plats att sola, ”fika” eller ”bara sitta och läsa där” på. Han tyckte det var skönt att vara på balkongen på kvällarna. Mannen menade att ”gräsplätten” var mindre användbar än balkongen, genom att den var sämre skyddad för insyn. Han ansåg liksom kvinnan i det föregående exemplet att uteplatsen hade varit mera användbar, om han inte haft grannar ovanför.

Huvuddelen av de intervjuade hade inte tillgång till egen uteplats. Ett ungt par beklagade att de inte hade någon uteplats. De ville ha en lättillgänglig plats för det privata utomhuslivet och en bit mark att pyssla med. De planerade att flytta och sökte aktivt efter en markbostad. Kvinnan menade att om det haft en egen uteplats, hade de sannolikt inte varit lika angelägna om att flytta, eftersom de egentligen trivdes ”jättebra” med

lägenheten och grannarna. Några av de intervjuade var mera ambivalenta i sin inställning till att ha uteplats. De hänvisade först och främst till att de hade tillgång till andra fritidsmiljöer. Det förkom också att man medvetet valt en lägenhet som inte låg på bottenvåningen, eftersom det kändes mera tryggt att bo på de övre våningarna.

Huvuddelen av dem som hade balkong visade att de satte värde på detta uterum.

> Ja, oh ja, det gör vi... Ja, när barnen har gått och lagt sig då går man ut på balkongen och sätter sig (kvinna i yngre medelåldern).

> Jag är ju hemma lite ... jag jobbar ju lite konstiga tider, så jag ... nu när det är fint ute, då är jag ju på balkongen... flera timmar om dagen (ung man).

Många utnyttjade sin balkong i stort sett dagligen vid bra väder för att koppla av, sola, prata, dricka kaffe, röka, läsa, sy. Det förekom att man åt middag där, och att man använde den till att hänga ut tvätt och vädra kläder på. Balkongen var ett nära och lättillgängligt uterum, som kunde användas även för korta pauser i vardagsrutinerna. Från balkongen upplevde man gårdens grönska och vardagsnatur.

> Det är skönt och det är en avkoppling. Det är grönt och fint. Och på våren med fåglarna .. du skulle höra vilket liv det är. Det är ett helt skådespel (medelålders kvinna).

Gårdens utformning

Kvinnan: Och det var ju det första jag tänkte på när vi blev erbjudna den här lägenheten, 'Oh Gud den här härliga gården'... Vi tog den för gårdens skull alltså och det ångrar vi inte.

Intervjuaren: Försök att förklara för mig varför den lockar dig, varför du tycker den är trevlig!

Kvinnan: Ja den är ju trivsam, trevlig att se på. Det finns buskar och mycket grönt och ändå lite gräsmatta och kullar och... man kan sitta så här och det är så stor gård ...

Det var tydligt att den här kvinnan var nöjd med gården. De positiva egenskaper som hon nämner här, som en lummig växtlighet, rymligheten, och möjligheterna att sitta ute, var det fler än hon som berörde. Kritiken mot gården var sparsam. Men det förekom också en mera oengagerad inställning till gården. En pensionerad kvinna menade att även den ursprungliga utformningen hade varit bra. Det fanns också en person som

utgjorde en form av motpol till den entusiastiska kvinnan i det inledande citatet. Hon var ensam om att företräda en så utpräglad rationell syn på miljön:

> Nej, sånt lägger jag mig inte i ... Jag vill bara ha det funktionsdugligt.... Betala för någon lyx är jag inte intresserad av (medelålders kvinna).

Det var flera av de intervjuade som bott tillräckligt länge i området för att ha erfarenheter av den oombyggda gården. De verkade samtliga uppskatta att gården bytt karaktär, med undantag för kvinnan som inte ville betala för ”någon lyx”. Två män visade att de var särskilt nöjda med att sextiotalskostymen hade bytts ut. Gården hade blivit vackrare och fått en egen identitet.

> Den miljön är ju bra mycket trevligare... allt det här fyrkantiga strukturerande som har varit tidigare på dom här 60-talsgårdarna... förut var det så homogent liksom. Nu ser det lite olika ut på varje gård... Förut var det bara asfalt. Det ser vackrare ut helt enkelt... Ja, jag tycker det är jätteviktigt alltså... Ja det är större skönhet och det får en individuell prägel (trettioårig man).

De intervjuade uppskattade att gården var varierad och hade ett rikt utbud. Den mångfunktionella karaktären framstod som en kvalitet i sig, den utgjorde ett varierat miljöerbjudande. På gården fanns både lummiga delar och också öppna gräsmattor, där man kunde sitta i solen på en filt och där barnen kunde spela fotboll.

Det fanns en påtaglig och allmän uppskattning av grönskan. Vegetationen beskrevs som miljöskapande. Det var grönskan som gjorde gården ”mysig”, grön och lummig och gav skugga. Grönskans skönhetsvärden påtalades också mera direkt, som när de intervjuade kommenterade vackra träd, höstfärgerna eller en viss buskarts blomning.

Flera visade att de var glada över att det fanns bärbuskar och fruktträd, både för egen del och för gårdens barn. En kvinna berättade att fläderbuskarna var mycket populära. Det fanns rikligt med bärbuskar. Längs den sydvända fasaden hade man planterat över tjugo buskar med svarta vinbär. Det fanns även röda vinbär och björnbär.

Som framgått av intervjuerna uppskattades och användes gården av barnfamiljerna. Bland de intervjuade som inte hade barn i lekålder framskymtade en reaktion på detta förhållande. De upplevde att gården i första hand var tänkt för barnen och deras föräldrar. I intervjuerna med den här gruppen framträdde andra och även motsatta önskemål än hos barnfamiljerna. Småbarnsföräldrarna ville ha sittplatser med överblick över lekplatsen och med utrymme för det umgänge som skapades kring barntillsynen utomhus. Den andra gruppen prioriterade avskilda och

vackra platser, där de kunde sitta i lugn och ro. De befintliga sittplatserna framstår i deras version som både för exponerade och för nära knutna till lekplatserna. Det förekom många kommentarer som visade på ett behov av flera alternativ till barnfamiljernas sittplatser.

> Några syrenbersåer... även om man inte är skygg, så vill man ha lite enskildhet... då kan man gå ut och ha en pärla med sig också (äldre man).

> Jag skulle kunna tänka mej en liten skuggig plats med en liten fontän där man kan sätta sig... På gården är man ju ganska betittad (trettioårig man).

Den trettioårige mannen, som citeras här, menade att han hade uppskattat om det fanns någon trevlig plats på gården, eftersom balkongen kunde vara obehagligt varm på somrarna. Det skulle finnas ”en fin bänk” och ”ett litet bord”, så att han kunde sitta där och fika. Han hade också uppskattat något vackert konstverk eller ett vattenspel. En kvinna i yngre medelåldern ville gärna ha bänkar utanför entréerna. Eftersom hon inte hade småbarn hade hon inte lust att slå sig ner intill lekplatserna. Hon tyckte inte hon ”passade in” där. Att sätta bänkar vid entréerna trodde hon kunde vara kontaktskapande.

Den här gruppen visade ett större intresse för gårdens estetiska sidor, än barnfamiljerna. De uttryckte en skönhetslängtan och en förkärlek för en traditionell trädgårdskaraktär. Den äldre man som citerades ovan var inte bara intresserad av en skyddad sittplats. ”Syrenbersån” symboliserade också en särskild karaktär på miljön, som hans fru beskrev som ”lite mera gammaldags”. För många var utsikten över gården dess viktigaste roll. En medelålders kvinna, som också betonade gårdens estetiska roll svarade så här på frågan om hur hennes idealgård skulle se ut:

> Kvinnan: Ja då skulle det ha blivit som en större trädgård med damm och mycket växter omkring.

Kvinnan ville ha ”mer att titta på”. Stenar ingick i en annan kvinnas trädgårdsideal. Vid upprustningen hade det kommit fram en hel del sten i och med grävarbetet. Hon tyckte det var synd att den inte använts i anläggningen.

”Om du hade fått bestämma helt själv hur hade gården då sett ut?” Mitt motiv för att ställa denna typ av hypotetiska frågor var att ge de intervjuade lite friare ramar när de reflekterade över gården. I flera av förslagen uttrycktes indirekt deras kritik av en barninriktad gårdsutformning. Men det allmänna intrycket av samtalen kring förändringsförslag och hur en idealgård skulle kunna se ut, var ändå att de flesta var rätt nöjda med den nuvarande gården.

Intervjuaren: Hur ser din idealgård ut?
Den tolvåriga flickan: Så här!

Några av de intervjuade menade att de inte hade reflekterat närmare över några förändringsförslag, eftersom de inte använde gården aktivt. En pensionerad man visade en rätt anspråkslös syn på gården.

Vi hade nog inte haft så stora fordringar (äldre man).

Även bland ickebrukarna var den dominerande inställningen att gården var tillräckligt bra. Det var inget man direkt ville ändra på.

De synpunkter som handlade om befintlig utrustning och detaljutformning var koncentrerade kring två teman, sittplatserna och lekanläggningarna. En kvinna med två barn berättade att hon och hennes barn hade använt alla sittplatserna på gården. De använde mest de två som låg närmast småbarnssandlådan. Sittplatsen under tak hade kvällssol. Det var en skyddad och varm plats. Barnen hade flera gånger tagit skydd under taket när det kommit en skur. Ibland satte de sig borta vid odlingslotterna. Kvinnan uppskattade att grillplatsen låg lite avskilt med skyddande växtlighet, men möblemanget där fick kritik av henne. De två bänkarna var ställda i vinkel på ett sådant sätt att det bara var två personer som kunde sitta med bord nära, menade hon. En annan kvinna önskade att grillplatsen hade legat närmare de övriga sittplatserna så att många kunde samlas kring grillningen. Dessa två kvinnor hade olika krav på sittplatserna, men de visade båda på problemet med en fast och oflexibel möblering. Med lösa trädgårdsmöbler eller några extra bänkar som var flyttbara hade de kunnat anpassa sittplatserna. Nu gick inte sittplatserna att ändra efter aktuella behov, eftersom det var fast monterade i marken.

Kommentarerna om lekutrustningen innehöll några spridda önskemål om redskap som nu inte fanns på gården. En annan typ av kommentarer berörde säkerhetsrisker hos lekredskapen. I en tredje typ av kommentarer uppmärksammades de äldre barnens behov. En kvinnas önskemål handlade i första hand om en lokal för ungdomar med motorintresse, men hon tyckte också att man kunde sätta upp ställningar för basketboll. En tjugoårig man var inne på liknande tankegångar när han menade att det fanns rätt enkla insatser som man kunde göra för de lite äldre barnen.

Förhållningssättet till bostaden och utemiljön

I Västerberga förekom samtliga brukartyper, men inte alla boendestilar. Av den följande sammanställningen ser man att en stor del av de intervjuade har uppfattats som *förankrade* i sitt förhållningssätt till bostaden. Ett mindre antal har betraktats som *indifferenta*. Ingen inom intervjugruppen betecknades som *negativ* i förhållande till sin bostad. Fördelningen mellan aktiva och passiva brukare var jämn. Av de fyra ickebrukarna hade två personer enkelsidiga lägenheter och saknade utsikt mot gården.

Brukartyp/ boendestil	*Aktiv brukare*	*Passiv brukare*	*Icke-brukare*
Förankrad	**K** & **M, b,b** **K** & **M, b** **K** & **M, b,b** **K** & **M, b** **K** & **M, b,b** **K**	**K** & **M, b** **K** & **M** **K** & **M** **K** & **M** **K, b**	**K** **K**
Indifferent		**M**	**K** & **M** **M**
Negativ			

Figur 12.7 *Beskrivning av intervjugruppen i Västerberga utifrån boendestil och brukartyp. Beteckningarna* **K** *(kvinna)* **M** *(man) och* **b** *(barn) anger hushållets sammansättning.*

Boendestil

Den stora gruppen med *förankrade* bestod av samtliga aktiva brukare och, med ett undantag, även alla passiva brukare samt hälften av ickebrukarna. De förankrade trivdes i området. De funderade inte på att flytta inom den närmaste framtiden. Många hade bott över tio vid denna gård. Hälften hade vänner i området. Några var eller hade varit engagerade inom hyresgästföreningens lokala organisation på Pionjärgatan. Huvuddelen av de förankrade hade kombinerat sitt lägenhetsboende med fritidshus.

De tre *indifferenta* hushållen sa att de trivdes, men de hade samtidigt också tankar på att flytta. I denna grupp fanns bl.a. det unga paret som sökte efter en markbostad.

Brukartyp

Sex av hushållen har betraktats som *aktiva brukare*. Till denna grupp hörde inte de personer som *enbart* använde sina uteplatser, eftersom de privata uteplatserna låg på utsidorna av husen. De aktiva brukarna vistades på gården. Bland de sex aktiva hushållen förekom både familjer med förskolebarn och hushåll med lite äldre barn. Gemensamt för dem var att de, nu eller tidigare, hade varit ute på gården tillsammans med sina barn. Ett undantag fanns. Det var den kvinna, som hade en odlingslott på gården.

Bland de *passiva brukarna* fanns flera äldre par. Samtliga passiva brukare hade bott över tio år på gården. Förutom en ung man, var de passiva brukarna i medelåldern eller äldre, och de hade tillgång till fritidshus eller kolonilott. Några av hushållen tillbringade mycket tid i dessa fritidsmiljöer.

Bland *ickebrukarna* fanns både ”förankrade” och ”indifferenta”. De ”indifferenta” hade inte utsikt över gården. En av de förankrade ickebrukarna hade bott i lägenheten sedan den var ny. Hon trivdes bra men var en mycket upptagen person, som varken hade tid eller lust att engagera sig i gården eller i något gårdsliv. Det andra hushållet var ett ungt par som uppgav att de trivdes bra i sin nuvarande lägenhet, med att de sökte aktivt efter en bostad med markkontakt. Paret ansåg att de inte hade någon ”nytta” av gården, eftersom de inte hade barn.

Rymlighetens betydelse

> Dom har varit generösa med utrymmena här (äldre man).

Att området var rymligt framstod som en av dess stora fördelar. När rymligheten fördes på tal berördes både de rymliga omgivningarna och rymligheten inom området. Den pensionerade mannen i citatet visade i intervjun att han med ”generösa utrymmen” avsåg båda dessa former av rymlighet. Han menade också att det var just den rymliga karaktären som skilde Västerberga från flera nybyggda bostadsområden. Den upplevelse av rymlighet som han beskrev omfattade en känsla av frihet, en estetisk upplevelse av att gårdsrummet hade ”rymd”, att rymligheten innebar en hänsyn gentemot människors integritet. De långa avstånden mellan husen innebar att man slapp insyn i bostaden.

Nära sammankopplad med rymligheten var hans kommentarer om grönska och naturupplevelse. Naturen fanns direkt inpå knutarna, och i planeringen hade man gett gott om plats för en lummig grönska på gårdarna. Rymlighet, grönska och naturupplevelse var sammanflätade. Att göra en skarp gränsdragning mellan de olika aspekterna tycks inte vara möjligt. Så här beskrev en medelålders kvinna sin uppskattning av både ”den yttre” och ”den inre” rymligheten:

> Att det är så mycket grönt omkring. Att det är stora gårdar... Ja, när man jämför med andra bostadsområden med små gårdar och där man kan se precis vad grannarna gör. Ja att det får rum ... Att det blir mera rymd, mera växtlighet också och lite mer utsikt helt enkelt... Det är så mycket att göra omkring (fyrtioårig kvinna)

De personer som betonade rymligheten som en av bostadsområdets stora fördelar var ingen homogen grupp. De var av olika ålder och uppvuxna både i lägenhet, i villa och på landet. Det var ingen av de intervjuade som hade kritiska kommentarer om den aktuella rymligheten, varken att man önskade större avstånd mellan husen eller att man hade föredragit en tätare miljö.

Rymligheten, liksom den nära naturen, framträdde i intervjuerna både som ett bostadsideal och som en av det undersökta områdets stora fördelar. Det unga paret, som sökte efter en markbostad, hade varit ambivalenta i sitt bostadssökande. De var kritiska till de nybyggda mera trånga bostadsområden de sett, och de uppskattade den nuvarande gårdens rymlighet. En medelålders man beskrev också utrymmesstandarden på Pionjärgatan genom att jämföra med nybyggda bostadsområden som hade små gårdar. Där kändes gårdarna mera trånga och det blev en mera ”komprimerad” miljö, menade han. När man lagt ut gräset, buskarna och lekutrustningen var ”det fullt”. Här kunde man sprida ut gårdens innehåll på en större yta och få lite mera avstånd. I det följande citatet är det en ung kvinna, som visar sin uppskattning av områdets rymlighet, genom att jämföra med andra nybyggda bostadsområden.

> Det jag tycker är bra är ... dom nybyggda ligger med fem meter emellan husen, tätt, tätt, Men det här är ju en stor gård och det är fritt omkring. Det känns ju mycket friare så här, lite öppet, så man kan andas (ung kvinna).

Uppskattningen av gårdens rymlighet framträdde ofta indirekt, när de intervjuade beskrev omtyckta egenskaper, som förutsatte att det fanns tillräckligt med utrymme. En kvinna berörde rymligheten mera direkt när hon beskrev gården som lekmiljö för sina barn. Hon påpekar i det följande citatet att ”det finns ytor” och ”mycket gräsmatta” på denna

gård. Även denna kvinna kopplade ihop rymligheten med en lummig karaktär och berörde också rymligheten som en förutsättning för en varierad utemiljö. Man kunde t.ex. välja mellan soligare och mera skuggiga platser på gården.

Kvinnan: Ja, det är ju, det finns ytor, att det är mycket gräsmatta för det tycker jag är A och O, alltså.

Intervjuaren: Det här med storleken nämnde du, på vilket sätt är det bra?

Kvinnan: Ja, barnen har ju mer område att springa på... Ja, för det finns skugga om man vill sitta i skuggan och om man vill ligga och sola här och... Det är ju det här lummiga som gör att det blir mysigt på gårdarna.

Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion

Gården uppfattades som en barnvänlig miljö. Den hade planerats med sikte på barnen, barnfamiljerna använde gården i stor utsträckning, och det kom även kvinnor med barn på besök från andra gårdar. För en del av de intervjuade tillhörde det vardagsrutinerna att följa med sina barn ut, och att också träffa de andra föräldrar som var på gården. Gården framstod som en uppskattad och användbar tillgång för dem. Några hyresgäster med äldre barn hade fortsatt att gå ut på gården, men nu mera sporadiskt. En ny generation föräldrar höll på att ta över. Det fanns även en grupp som ”sällan” gick ut på gården. Det rörde sig om tillfälliga besök, oplanerade möten med en granne, att gå ut med ett barnbarn eller att delta i någon organiserad gårdsaktivitet.

Bland de intervjuade fanns också en grupp som menade att de inte kände sig hemma på gården, eftersom den var alltför inriktad på barnen och att det i första hand var barnfamiljerna som var där. Dessa människor, som inte hade barn i lekålder, var inte lockade av att slå sig ner i det etablerade familjeumgänget vid lekplatserna. Vid bänkarna, där barnen ibland dragit upp sand och grus, fanns inte heller den trädgårdsmiljö som de efterfrågade. Ur samtalen med dem framträdde en annan idealbild. De önskade mera avskilda sittplatser och något trevligt att titta på. Sittplatserna skulle vara avskilda från lekplatserna, men också skyddade för insyn. Syrénbersån användes som en symbol både för den lugna sittplatsen och för en eftertraktad karaktär.

En fråga som jag burit med mig under studien av denna gård i Västerberga, var om en sådan rymlig och innehållsrik gård som denna, kunde vara attraktiv som vistelsemiljö även för andra än barnfamiljerna. Frågan kom att framstå som både sammansatt, och svårbesvarad. Gårdens attraktivitet handlade inte bara om det konkreta miljöerbjudande som gården och de närmaste omgivningarna utgjorde, utan också i hög grad om de intervjuades livssituation i stort och om samspelet med grannarna.

Skulle det med fysiska medel gå att göra gården mer lockande för dem som ”sällan” eller ”aldrig” vistades där? Om de avskilda sittplatser och den mera trädgårdslika utformning som önskades hade kunnat locka ut fler på gården är dock oklart. För några var de lättillgängliga naturomgivningarna ett mera lockande alternativ än gården. Många hade tillgång till andra fritidsmiljöer. Tolv av de sexton hushållen hade tillgång till fritidshus. Några hade kolonilott. Fyra av de intervjuade hade uteplatser.

Det sociala samspelet mellan grannarna framstår som en central faktor för gårdens attraktivitet som vistelsemiljö. Att känna tillhörighet till ett socialt sammanhang på gården var viktigt, och att umgås med andra var en del av nöjet att gå ut. Några menade att det saknades en tradition för grannumgänge utomhus, även om det var tydligt att det fanns en grupp personer, som ofta vistades på gården. Men de som påpekade detta förhållande saknade ett grannliv, som de själva var lockade att delta i. Några av de äldre personerna talade längtansfullt om hur det var förr, när människor hade bättre tid att umgås, och om en mera kollektiv livsstil de upplevt på landsbygden. Även en medelålders man menade att det var mera gemenskap förr i bostadsområdena.

Ett socialt hinder för vistelsen på gården var känslan av att vara övervakad ute på gården. Det var en känsla som påverkade handlingsutrymmet. Det framgår också att det fanns stora individuella variationer i hur man starkt man upplevde denna känsla. Den kvinna som hade odlingslott på gården berättade att hon så småningom övervunnit sin känsla av obehag över att vara sedd när hon höll på med sina odlingar.

De intervjuade hade en övervägande positiv syn på gårdens utformning. De som använde gården aktivt hade konkreta synpunkter på utformning och utrustning, utifrån sin erfarenhet av att använda utemiljön. De påpekade bl.a. säkerhetsrisker i anslutning till lekutrustningen och hur sittplatsernas var organiserade. För en grupp var utsikten över gården dess centrala roll. Dessa personer visade att de uppskattade att gården var grön och rymlig. I deras önskemål för framskymtade hemträdgårdens välkända stilideal med den upplevelserika, prydliga och blommande trädgården.

Figur 12.8 *Den norra delen av gården i Västerberga innehåller en större gräsmatta och en minipulkabacke. Till vänster ser man den smala grusväg som avgränsar odlingsområdet. Till höger skymtar den del av gården dit lekredskapen har koncentrerats. Foto taget 900917*

Figur 12.9 *Till vänster om duschen ser man en av sandlekplatserna. Fotot taget 920813.*

Figur 12.10 *Lekstugan användes mest till att klättra på. Fotot taget 920813.*

Figur 12.11 *Det var på den här gräsmattan som kvinnorna med barn gärna slog sig ner. Här fanns det skugga och härifrån hade de god uppsikt över lekområdet. Foto taget 920813.*

Figur 12.12 *Gården i Västerberga innehåller fyra sittplatser. Den här ligger nära sandlådan för de minsta barnen. Fotot taget 920813.*

Figur 12.13 *Odlingsområdet. Mot den solvända husfasaden finns en lång rad med bärbuskar. Foto taget 900917.*

13 Tegelbruket

Det är en måndag i mitten av september. Det är fint höstväder och solen värmer skönt. Vid tiotiden på morgonen sitter jag på gården. Människor kommer sporadiskt ut från husen eller passerar över gården på väg in till sina hem. Ingen stannar upp och sätter sig ner en stund på gården. Från en av lägenheterna hörs högljudda röster. När jag efter lunch sätter mig igen på sittplatsen vid sandlådan, först vid tvåtiden och sedan också vid fyratiden, är gården fortfarande tom. Men rätt ofta är det någon som går förbi.

Dagen efter sitter jag där igen. Även denna dag är det behagligt väder. Även denna dag är det ingen som vistas på gården när jag är där, och även denna dag hörs högljudda röster från en av lägenheterna. Det händer relativt ofta att någon är på väg till eller från sin bostad. Det verkar vara många som är hemma på dagarna.

Under fyra höstdagar har jag av och till suttit på en av de två bänkarna vid sandlådan, gått omkring och även gjort en del inventeringar av växtligheten. Det enda folklivet på gården var de som passerade förbi. Den fjärde dagen blev jag inbjuden på kaffe hos en av de äldre kvinnorna på gården.

Femton trevåningshus formar områdets fem gårdar. Varje gård består av tre hus kring ett gårdsrum som öppnar sig mot sydost. På gårdarna finns bara en tredjedel av områdets friytor. Den övervägande delen ligger utanför gårdarna, som mellanrum mellan dem och som buffert mot omgivningarna. Dessa markutrymmen var före upprustningen ett öppet ingenmansland. Genom miljöförbättringen förändrades hela områdets karaktär. Omfattande planteringar utfördes på de tidigare gräsmattorna och Tegelbruksområdet bäddades in i grönska. De robusta naturlika planteringar som användes gav utöver vindskydd också en välbehövd grön struktur till detta tidigare mycket öppna område.

Även gårdarnas förändring var påtaglig. De fick ett stilfullt drag med klippta häckar och mycket marktäckande växter. All asfalt inne på gårdarna byttes ut mot betongplattor. Vid ett besök är det svårt att se att Tegelbruket är ett bostadsområde med tämligen låg status. Den gård jag studerat är tämligen överblickbar. Mitt på gården känner jag mig rätt

utsatt för blickar från de omgivande fönstren. Häcken som omger den gränsmatta som fyller ut en stor del av gårdsrummet är under en meter hög.

Tegelbruksområdet ligger relativt nära stadskärnan i Simrishamn, men gränsar också mot det öppna landskapet. Läget ger utsikt, men det kan också blåsa friskt mellan husen så här nära havet. Namnet påminner om att det tidigare fanns ett tegelbruk på den plats där de femton trevåningshusen byggdes i början av 1970-talet. Då låg bebyggelsen i stadens utkant. Men genom att Simrishamn har fortsatt att växa så har området fått ett mera centralt läge. ”Bruket” innehåller 282 hyreslägenheter. Mätt med ortens mått är det ett storskaligt område. Området tillhör det kommunala bostadsföretaget Simrishamns Bostäder AB. Vid undersökningstillfället förvaltades bostäderna av HSB.

Figur 13.1 *I Tegelbruksområdet finns rätt stora mellanrum mellan gårdarna. Vid upprustningen planterades växtlighet i dessa stråk. Fotot är taget i september 1990 fem år efter miljöförbättringsinsatserna och ett år innan invånarna intervjuades.*

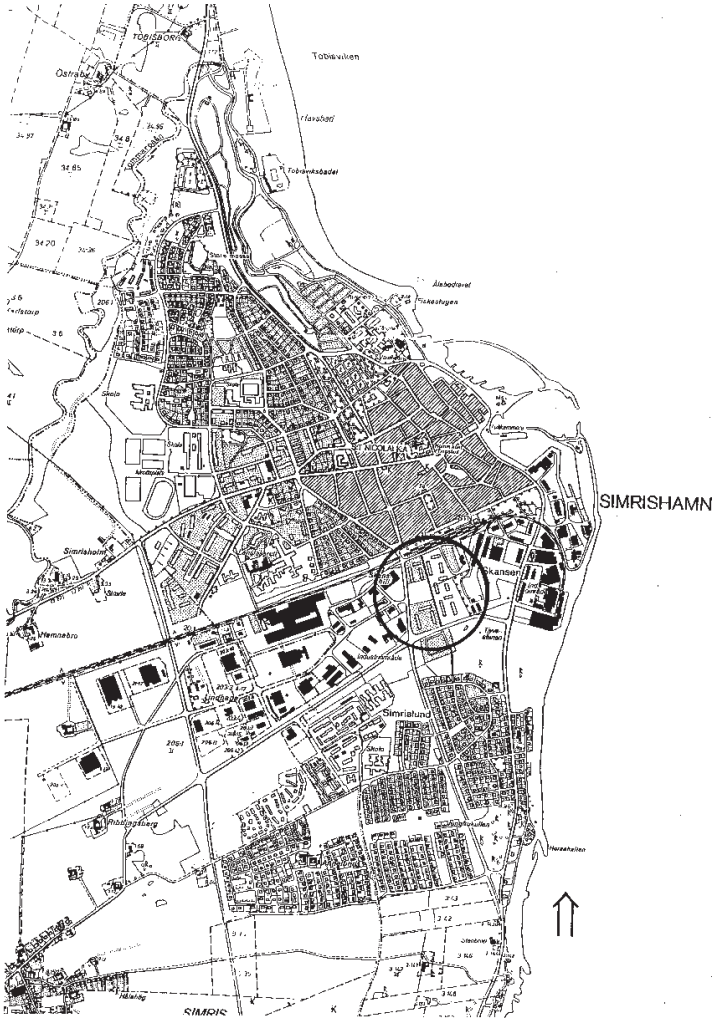

Figur 13.2 *Tegelbruksområdet i Simrishamn ligger inte så långt från stadskärnan, men på andra sidan om järnvägen.*

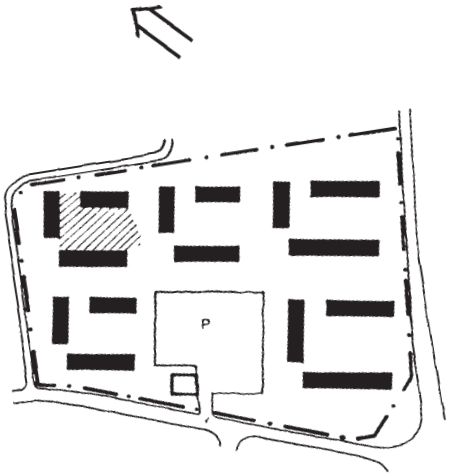

Figur 13.3 De fem gårdarna i Tegelbruksområdet. Skala 1:6 000.

Bakgrund

Det var områdets låga attraktivitet, många outhyrda lägenheter och en torftig utemiljö som var huvudmotiven för upprustningen av utemiljön i början av åttiotalet. Gårdarna var öppna och innehöll stora asfaltytor, växtligheten var också begränsad. Initiativet till att förbättra utemiljön kom från hyresgästföreningens kontaktkommitté, och startpunkten var en studiecirkel som de organiserade i början av åttiotalet. I den problembeskrivning som arbetades fram i studiecirkeln beskrevs utemiljön som ”otillfredsställande och otidsenlig”. Där påpekades otillräckliga lekplatser och en otillräcklig växtlighet. Hyresgästerna önskade bl.a. nya lekredskap, uteplatser i anslutning till lägenheterna i bottenvåningarna, gemensamma sittplatser och odlingslotter. Den landskapsarkitekt som anlitades hade tidigare arbetat med flera upprustningsuppdrag.

Intentioner för gården

> Ja, som jag såg det var ju hela området i väldigt dåligt skick, kan man säga, väldigt dålig standard. Det fanns ju ingenting. Jag ville skapa en fin rumslig trädgårdsmiljö, med många rum, lekrum, parkrum och göra det så innehållsrikt och mångfaldigt som möjligt, där man skulle få en massa fina upplevelser. Samtidigt som det skulle vara ett trivsamt område och samtidigt få bort trafiken från gårdarna. Vi hade höga målsättningar att göra ett bra område helt enkelt (landskapsarkitekten).

Enligt landskapsarkitektens mening fanns det inte något att ta till vara i den ursprungliga anläggningen. Hans ambition var att skapa en helt ”ny” utemiljö. På gården skulle det inte finnas någon asfaltbeläggning, utan bara betongplattor. Plattbeläggningen skulle både ge ett mera omsorgsfullt utseende och ge en anvisning om att där asfalten slutade upphörde bilens område. Vinden skulle dämpas med hjälp av kraftiga, naturlika planteringar runt gårdarna och med rikligt med vegetation och stora träd inne på gårdarna och i gatten mellan husen.

> Det man har framför sig när man ser ett sådant här område, det är ju att man vill bygga rumsliga parkrum, och vill göra så mycket intressant och vackert som möjligt, samtidigt som man vill få en viss helhet (landskapsarkitekten).

Det framgår att landskapsarkitekten såg som sin huvuduppgift att förbättra utemiljöns estetiska värden och göra den öppna utemiljön till en fin ”trädgårdsmiljö”. Att skapa en högre grad av ”rumslighet” framstod som grundläggande för hans arbete. Med vegetationen som material ville han forma ”rum” med olika karaktärer. Min fråga om hur utemiljön var tänkt att användas av de boende fick ett allmänt hållet svar. Landskapsarkitekten beskrev att gården var tänkt för olika åldergrupper.

> Jo, vi ville ju att gården skulle kunna användas av alla, både barn och äldre. Det skall finnas möjligheter för alla att vistas och aktivera sig. Vi har ju fått in lekplatser, frukt- och bärodlingar och samvaroplatser, uteplatser.

Vid vårt samtal verkade landskapsarkitekten vara i stort sett nöjd med resultatet. En ökad ”rumslighet”, lummighet och grönska var värdefulla kvaliteter som hade tillförts området, menade han. Enligt hans mening var det också en god satsning att samtliga bottenvåningslägenheter hade fått uteplatser.

I Tegelbruksområdet hölls inte boendemöten på varje gård som i Västerberga. Istället fick en person från varje gård företräda gårdens invånare på planeringsmötena. En enkät genomfördes också. Enligt landskapsarkitekten påverkade hyresgästernas medverkan i första hand valet och omfattningen av lekutrustning. I övrigt ansåg han att samarbetet med hyresgästerna hade satt få spår i upprustningsförslaget. Vid diskussionerna på boendemötena hade småbarnsföräldrarnas krav dominerat, menade han. De äldre hyresgästerna hade inte gjort sig hörda i samma utsträckning. De äldre hade önskat ”mera trädgård”, vilket han tolkat som att de ville ha en mera småskalig trädgårdsmiljö med mera blommor. Men han avvisade trädgårdskaraktären av två skäl. Han ansåg att den var svårförenlig med det krav på en rationell skötsel, som brukar ställas i bostadsområden med flerfamiljshus. Han ifrågasatte också karaktären utifrån estetiska skäl. Den passade inte in i de storskaliga gårdsrummen, menade han. Först måste man bygga upp en rumslighet. Inom denna ram skulle det kunna vara möjligt att tillföra en trädgårdsmässighet. En annan fråga som landskapsarkitekten och hyresgästerna hade haft motstridiga åsikter om var omfattningen av lekutrustningen. Enligt landskapsarkitekten hade hyresgästerna varit angelägna om att satsa mycket på lekplatser och lekredskap. Landskapsarkitekten argumenterade för att begränsa användningen av lekredskap. Han menade att de vindlande gångarna, gräsrummet och de naturlika planteringarna kunde användas som lekmiljö.

En bild av boendemiljön

Den följande bilden av Tegelbruksområdet som boendemiljö bygger på intervjuer med HSB:s förvaltningschef och två representanter för den lokala hyresgästföreningen.

Social miljö

I intervjun med förvaltaren framträder bilden av Tegelbruksområdet som något av ett ”genomgångsområde”. Det var till Tegelbruksområdet ortens yngsta hyresgäster flyttade. Där fanns små och billiga lägenheter. När de fått bättre ekonomi eller vuxit ur sin lägenhet flyttade de vidare. Men det fanns också hyresgäster som bodde kvar länge. Enligt förvaltaren låg omflyttningsfrekvensen på runt 20-25%. I området fanns också ett antal övernattningslägenheter för människor som hade sin permanenta bostad på annan ort. Allt flera äldre hyresgäster flyttade nu in i

Tegelbruksområdet. De uppskattade det relativt centrala läget och de lättillgängliga lägenheterna på bottenvåningen. De äldre tillsammans med unga hyresgäster utgjorde områdets dominerande boendekategorier, menade han.

Tegelbruksområdet hade tidigt fått dåligt rykte. Det betraktades som ett område med en hel del störningar. De intervjuade menade att området nu började få en mera stabil befolkning och en högre status på bostadsmarknaden. Både förvaltaren och hyresgästrepresentanterna ansåg att det hade varit svårt att engagera hyresgästerna i gemensamma frågor och aktiviteter. Något omfattande gårdsliv verkade det inte heller förekomma i området.

För- och nackdelar

Enligt förvaltaren var Tegelbruksområdets fördelar det centrala läget, den överkomliga hyran och ”bra lägenheter”. Hyresgästrepresentanternas positiva kommentarer handlade om rymligheten och grönskan. Till områdets goda sidor, menade de, hörde att det var ”rymligt och luftigt”, och att det kändes ”fritt” i den bemärkelse att man inte hade grannarna så nära inpå. De uppskattade också att det fanns plats för gott om grönska. De visade att de var nöjda med miljöförbättringen, och att de satte värde på den nuvarande utemiljön. De påpekade också att från en del av lägenheterna hade man utsikt över havet. Det som framstod som områdets negativa egenskaper var bebyggelsens skala och husens utseende. En av de två hyresgästrepresentanterna betonade hur ”jättestort” Tegelbruksområdet var utifrån ”Simrishamnsmått”. Skalan innebar en känsla av anonymitet. Denna person var också negativ till arkitekturen. Det var ”fyrkantiga tråkiga hus” Även förvaltaren kommenterade de likformiga husen:

> Det är ju så homogent alltihopa därnere (förvaltaren).

Beskrivning av gården

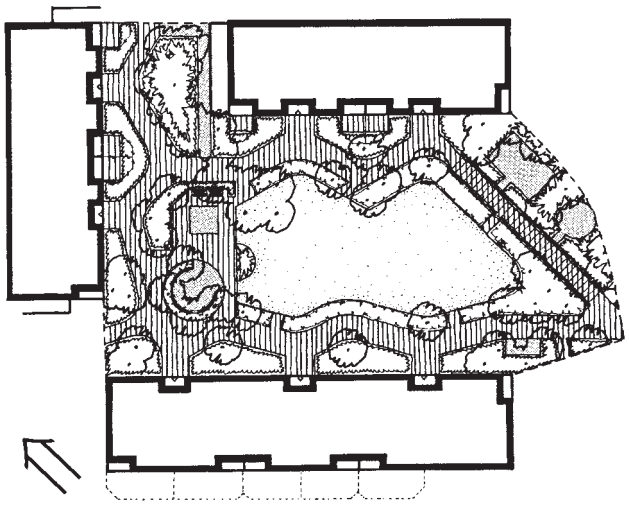

Figur 13.4 *Den studerade gården i Tegelbruksområdet, Simrishamn. Skala 1:1000.*

De tre husens entréer vänder sig mot gården. Entréerna fångas upp av entrévägen, som formar en ögla på sin väg förbi husen. I denna ögla finns ett grönt rum, en sammanhållen gräsmatta som inte splittras av korsande gångvägar. En bred häck av klippt avenbok ramar in denna gräsmatta. I häcken står spridda träd. En 25 meter lång pergola avslutar det gröna rummet och utgör en gång mellan angöringsplatsen för bilar och ett av husen. Vid pergolastolparna finns klätterväxter. De hade vid undersökningstillfället bara börjat med att klä in träkonstruktionen i grönska. Utanför pergolan och i en av öppningarna mellan husen finns naturlika planteringar som skydd för vinden och för att sluta gården.

Vid upprustningen hade landskapsarkitekten varit rätt återhållsam med lekredskap inne på gårdarna. På den studerade gården blev det en sandlåda för de minsta barnen och en gungplats insmugen i de robusta planteringarna som avgränsar gårdsrummet. Strax utanför gården ligger en av Tegelbruksområdets två gemensamma lekplatser, som vänder sig till lite äldre barn. Den innehåller en klätterställning med rutschkana.

Vid sandlådan finns två bänkar. De utgör gårdens enda sittplats. Vid sandlådan och bänkarna finns ett vindskyddande plank. I närheten finns en grill, i form av ett betongrör med galler.

De fjorton lägenheterna i bottenvåningen fick uteplatser. Fem av dem vänder sig in mot gården, de övriga ligger på andra sidor av huskropparna. Uteplatserna på gården är 10 m² och består av en plattsatt yta och en liten jordyta. De är omgivna av ett högt plank. På utsidan av ett av husen finns uteplatser som är mer än dubbelt så stora, 25-30 m². Mot två av husgavlarna har man placerat cykelskjul.

Vegetation

Efter ombyggnaden har gården en varierad och artrik växtlighet. Längs fasaderna finns blandade prydnadsplanteringar med flera lågväxande och även städsegröna arter som ger en lång säsong med grönska. I en botten av vintergröna växter sticker rosor, hybridolvon, narrträd och enstaka gudaträd upp som accenter. Denna varierade grönska står i kontrast till den strama karaktären hos den klippta häck som utgör en fast avgränsning av gårdens gräsrum. De naturlika planteringarna både avgränsar gårdsrummet och ger vindskydd. Grupper av träd hade placerats strategiskt i öppningarna mellan huskropparna tillsammans med de naturlika planteringarna. De naturlika planteringarna är en lekvänlig typ av växtlighet som barnen kan vistas i. Eftersom planteringsytorna var små syntes spåren av deras lek, i form av avbrutna grenar, rätt väl.

Robinia, gudaträd, skogs- och sykomorlönn utgjorde närmare 80% av de 55 träd som planterades på gården. De mera ”traditionella” planteringarna innehöll elva olika buskarter. De naturlika planteringarna bestod av robusta och härdiga arter och innehöll flera storväxande träd som ek, rödek, fågelbär, skogslönn och sykomorlönn. Där ingick också blommande arter som hägg och rosenapel.

När vegetationen inventerades hösten 1988 hade den vuxit i fyra växtsäsonger. Denna anläggning innehåller en hel del arter som inte är så vanliga i flerbostadsområden, t.ex. gudaträd, narrbuske och bambu. Inventeringen visade att delar av det planterade växtmaterialet hade klarat sig dåligt. Planutformningen tillsammans med valet av mindre härdiga och tåliga arter bidrog till detta förhållande, som påverkade anläggningens kvalitet. Vid inventeringstillfället var endast hälften av de träd som före-

slagits enligt planteringsplanen i god kondition, en tredjedel av träden saknades.[56] Flera av de storvuxna träden hade placerats så nära fasaderna, att det fanns risk för att de kommer att tas bort i framtiden. Gårdens stomme av träd skulle i så fall decimeras. Mindre än hälften av avenbokhäcken hade fått en god etablering. De naturlika planteringarna var runt tre meter höga. Övriga buskplanteringar var under två meter och mindre än hälften var slutna. Slitageskadorna i buskagen var relativt omfattande och förekom i huvudsak i anslutning till entrévägen.[57] Av de 23 föreslagna klätterväxter vid plank och pergolor återfanns bara elva. Gräset var däremot i god kondition och utan nämnvärt slitage.

Dimensioneringen

Den studerade gården är runt 60 meter lång och drygt 30 meter bred. Den delas av hyresgäster i 53 lägenheter. Gården är drygt 2000 m², vilket motsvarar ungefär 40 m² gårdsyta per lägenhet. Att detta värde är så lågt i förhållande till den låga exploateringsgraden i området beror på att två tredjedelar av friytorna ligger utanför gårdarna och omsluter de fem husgrupperna. Men gården vidgas också visuellt av det mellanrum som finns innan nästa husgrupp tar vid. Nettoexploateringsgraden för Tegelbruksområdet är 0,35.

56. Trädens överlevnad och kondition skilde sig starkt mellan olika arter. Av gudaträd och robinior återfanns 50% av det antal som angetts i planteringsplanen. Av gudaträden var knappt hälften av de överlevande träden i god kondition. Skogslönnarna hade trots utsatt läge klarat sig bra. Nästan samtliga återfanns vid inventeringen och de var i stort samtliga i god kondition. Dessa träd hade nått en genomsnittlig höjd på drygt tre meter och fått en genomsnittlig krondiameter på drygt 1,5 meter. Någon sedvanlig komplettering av växtligheten efter planteringen hade inte skett på grund av installation av fjärrvärme, vilket medförde omfattande markarbeten.

57. Den kurvade entrévägen gav de omgivande planteringarna en slitagekänslig form. De utskjutande partierna var skadade. Det syntes att det var vanligt att människor genade över hörnen. Även i anslutning till entréerna förekom en hel del slitage. Det var både i form av översneddade planteringshörn och som en följd av att cyklar parkerats direkt i planteringarna, eftersom det saknades cykelställ nära entréerna. Slitage förekom också i planteringsytor, som hade ett sådant läge att det lockade till genvägar. Ett sådant exempel var häcken runt grillplatsen. Den hade många luckor.

Baskvalitet

I detta avsnitt redovisas hur de två gårdarna uppfyllde den standardnivå som rekommenderades i *Gemensam trädgård*. Det är uteplats, gruppstorlek, sol och andel grönska som kommenteras, se också sammanställningen i kapitel 8. I Tegelbruksområdet har samtliga riktvärden i *Gemensam trädgård* uppnåtts utom för gruppstorlek.

På denna gård finns 12 m² av ”mångsidigt användbara uteplatser” per lägenhet, vilket kan jämföras med riktvärdet på 10 m²/lgh. Andelen av gården som har beräknats vara ”användbara uteplatser” är 28% (riktvärdet är 20%). Den centrala gräsmattan, sandlådan med sittgrupp, gungplatsen och grillplatsen har räknats in i dessa värden. För barnen finns också en områdesgemensam lekplats strax utanför gården. På lite längre avstånd kunde de också trafikfritt nå en större gräsplan och en hårdgjord kombiplan. Enligt *Gemensam trädgårds* riktvärde är gårdens 53 lägenheter en för stor grupp som enhet för de gemensamma uteplatserna. Gårdens enda sittplats består av två bänkar som ligger vid sandlådan. Utifrån att det bara fanns ett barn i förskoleålder vid undersökningstillfället var det knappast motiverat med mera lekanläggningar.

I stort sett hade samtliga markutrymmen som räknats som ”användbara uteplatser” tillräcklig solbelysning. För lekplatsen var riktvärdet på minst fem timmars sol mellan klockan nio och fem vid vårdagjämningen var helt uppfyllt. Sandlådan fick också lite lövskugga av de befintliga rönnarna. De vegetationsklädda markutrymmena utgjorde 60% av gårdens yta. Härigenom uppfylldes standardkravet för andelen växtlighet enligt *Gemensam trädgård*.

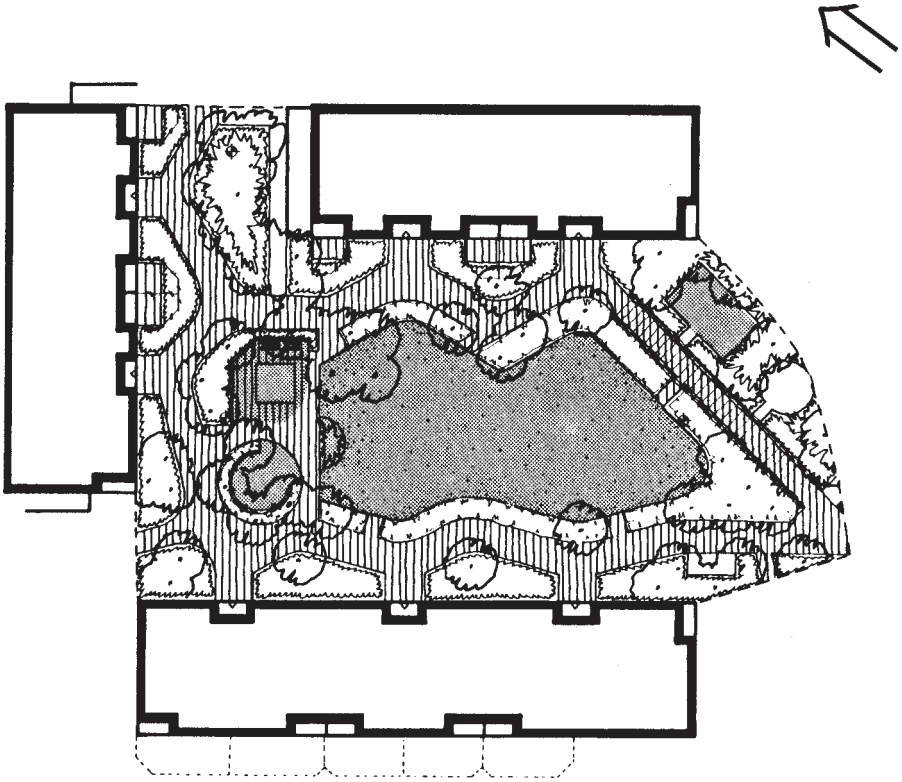

Figur 13.5 *Avgränsning av gemensamma "användbara uteplatser" på gården i Tegelbruksområdet. Skala 1:700.*

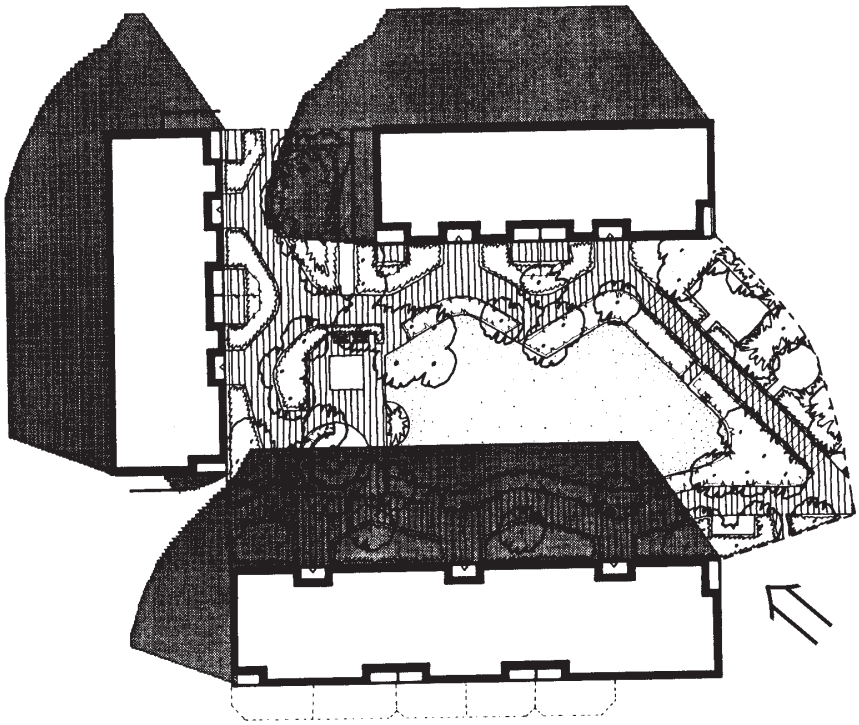

Figur 13.6 *Analys av solförhållanden på den undersökta gården i Tegelbruksområdet. Grå färg avser 1–5 soltimmar 9.00–17.00 vid vår- och höstdagjämningen. Övriga delar av gården har minst fem timmars sol.*

Tabell 13.1 – 13.3

13.1 Gårdens vuxna invånare

Åldergrupp/ hushållstyp	*20-29*	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60-69*	*70-79*	*80-89*	*Samtl. åldrar*
Ensam man utan barn	4	2	2	2	1	-	-	11
Ensam kvinna utan barn	4	1	1	1	2	5	2	16
Ensam kvinna med barn	1	1	4*	-	-	-	-	6
Samboende utan barn	1	-	-	1	1	1	1	5
Samboende med barn	-						-	-
Totalt	10	4	7	4	4	6	3	38

* I två av dessa hushåll fanns vuxna barn (20-24 år) mantalsskrivna.

13.2 Gårdens barn och ungdomar

Åldersgrupp	*0-6*	*7-12*	*13-15*	*16-19*	*Samtl. åldrar*
	1	-	-	4	15

13.3 Intervjupersonerna

Åldergrupp/ hushållstyp	*20-29*	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60-69*	*70-79*	*80-89*	*Samtl. åldrar*
Ensam man utan barn	1	-	-	1	1	-	-	3
Ensam kvinna utan barn	1	1	-	-	-	1	2	5
Ensam kvinna med barn	-	1	2	-	-	-	-	3
Samboende utan barn	-	-	-	1	-	-	-	1
Samboende med barn	-	-	-	-	-	-	-	-
Totalt	2	2	2	2	1	1	2	12

Beskrivning av intervjupersonerna

Gårdens invånare

I Tegelbruksområdet finns ettor, tvåor och lägenheter med tre rum och kök.[58] Den gård som studerades innehåller 51 lägenheter. Vid intervjuarbetets start var det bara tre fjärdedelar av hushållen i dessa lägenheter som var mantalsskrivna där.[59] Det är dessa 38 hushåll som redovisas. Bland dem utgjorde ensamboende den dominerande hushållstypen. I 27 av de 38 lägenheterna bodde enpersonshushåll, elva män och sexton kvinnor. Därutöver fanns sex ensamstående föräldrar, samtliga var kvinnor, samt fem sammanboende utan barn. Barnfamiljerna innehöll ett förskolebarn och fyra tonåringar. Det visade sig att bara en av de fyra tonåringarna bodde hemma. Den dominerande åldersgruppen bland gårdens invånare var 20–29 år. Men det var inte enbart unga och gamla som bodde på gården, utan det fanns också representanter för en mellangeneration. Två av lägenheterna vid gården var tomma.

Urvalet

Tolv hushåll intervjuades. Denna grupp bestod av

tre ensamboende män
fem ensamboende kvinnor
tre kvinnor som var ensamstående mödrar
ett samboende par (endast kvinnan deltog i intervjun).

Av de tre barn som fanns i barnfamiljerna var ett i förskoleålder och två var tonåringar. Tonåringarna deltog i intervjuerna med sina mödrar, men de visade ett mycket svagt intresse för gården. Fyra av de intervjuade hushållen var i åldrarna 20–39 år, fem var mellan 40–69 år och tre hushåll var över 70 år gamla. Nio av de tolv hushållen hade bott i sin nuvarande bostad i mer än tre år, varav fyra i mer än tio år. De intervjuade hushållen var spridda i samtliga hus, i sex av de sju trappuppgångarna och på samtliga våningsplan. Fem av de intervjuade hade privat uteplats.

58. Lägenhetsfördelningen var runt 20% 1 r o k, 40% 2 r o k samt 40% 3 r o k.
59. Mantalslängdens uppgifter var aktuella i mars 1991.

Livssituation

Det var bara tre av de intervjuade som förvärvsarbetade på den öppna arbetsmarknaden. Dessa tre heltidsarbetande personer, samt en vuxenstuderande ensamstående kvinna med barn, var människor med en vardagssituation uppbunden av arbete, studier och hushållsarbete. De övriga inom intervjugruppen hade skilda livssituationer. Gruppen innehöll tre ålders- och två förtidspensionerade personer, en arbetslös person samt två som arbetade halvtid på arbetsplats anpassad för arbetshandikappade. En av de äldre intervjupersonerna var på grund av rörelsehinder starkt bunden till bostaden.

Bara två av hushållen hade bil. Ingen av de intervjuade hade tillgång till fritidshus. En person hade en kolonilott utan hus i närheten av bostadsområdet. Några personer hade tillgång till fritidsmiljöer, som de besökte ofta. En kvinna reste varje helg till sina föräldrar på landet. En annan kvinna hade sin särbo i villa på annan ort. En man hade kontoret till sin rörelse i föräldrarnas villa och tillbringade mycket tid där. Tre personer hade en släkting i Tegelbruksområdet.

Huvuddelen av intervjupersonerna hade bott i ”enfamiljshus” som barn, antingen på landet eller i mindre tätorter. Det var bara en av de intervjuade som hade vuxit upp i lägenhet. De äldre berättade att de vuxit upp på ”torparställen” och i ”småbrukarhem”. Men de flesta av de intervjuade hade haft erfarenhet av att bo i lägenhet innan de flyttade in i Tegelbruksområdet. Sex av dem hade enbart bott i lägenhet som vuxna.

Bostadsval bostadsideal och passform

Varför hade dessa personer flyttat till Tegelbruksområdet? Hälften av de intervjuade uppgav olika familjeskäl, när de berättade om varför de sökt bostad. Det var i samband med makes eller makas död, i samband med skilsmässa eller för att flytta hemifrån till den första egna bostaden. Den övriga delen av intervjugruppen hänvisade till andra skäl till att det behövt bostad.

Några av de intervjuade hade haft en nära personlig anknytning till området när de flyttade dit och tre personer hade flyttat inom området. Men runt hälften hänvisade till de begränsade valmöjligheterna på hyresmarknad. De hade tagit den bostad de erbjudits. ”Det blev bara så” och ”det var bråttom”, var två kommentarer menade som förklaring. För några underlättades valet av att de såg fördelar med lägenheten eller området. Här nämndes egenskaper som närhet till arbetsplatsen, en lägre hyra eller att som rörelsehindrad få en lägenhet som kunde nås utan trappor.

För flertalet var det med andra ord något av en tillfällighet att de hade hamnat just i Tegelbruksområdet. Hur de sedan funnit sig tillrätta i sin bostad varierade. Det förkom en stor spridning i inställningen till bostaden, från att vara mycket nöjd till att vara direkt missnöjd. Bland speciellt de äldre hyresgästerna anade man ett drag av anspråkslöshet. En ljus lägenhet eller egen uteplats beskrevs som en hög och uppskattad kvalitet.

> Och jag trivs jättebra i denna lägenhet (äldre kvinna).

Den kvinna som citeras här uppskattade att lägenheten var rymlig, ljus och hade fin utsikt. Hon tillhörde den grupp som jag uppfattat som nöjda med sitt boende. Det var vissa lägenhetskvaliteter, en uppvuxen växtlighet på gården och den egna uteplatsen som beskrevs som kvaliteter man satte värde på. En annan kvinna visade att den enkla grannkontakt hon hade var värdefull för henne.

Det går att urskilja fyra förhållningssätt till bostaden. Den grupp som var ”nöjda” illustrerar det första. Det andra förhållningssättet representeras av den större grupp som inte var lika förbehållslöst nöjda. De såg den nuvarande bostaden mer som en acceptabel boendelösning i sin nuvarande livssituation. Till bostadens fördelar, menade de, hörde hyresnivån och närheten till arbete och centrum. Ett tredje förhållningssätt hade de två yngsta hyresgästerna. De betraktade lägenheten som en tillfällig bostad. Det var deras första egna bostad och de hade inga intentioner att bli kvar länge i Tegelbruksområdet. Till ett fjärde förhållningssätt räknar jag de två personer som var tydligt missnöjda med den nuvarande bostaden. Dessa människor hade med stor sannolikhet bott någon annanstans om de haft större resurser. En rörelsehindrad kvinna, som behövde en handikappanpassad lägenhet, ingick i denna grupp.

Ur samtalen framträdde olika boendeideal. Hur den nuvarande bostaden kunde tillmötesgå dessa skilda och mer eller mindre svåruppnåeliga ideal varierade starkt. I resonemangen kring bostadsidealen förtydligades deras syn på den nuvarande bostadens värden. Drömmar och önskemål omfattade både sociala och fysiska förhållanden i boendemiljön. Det handlade om ett eget hus, om mera grannumgänge och om att få bo på landet.

> Nej jag har föresatt mig att jag skall ha eget hus... Det dröjer kanske många år ännu men det är min förutsättning att jag skall skaffa eget (ung man).

Denna unga man var helt inställd på att så småningom bo i eget hus. En ung kvinna hade också ett boendeideal som var svårförenligt med den nuvarande bostaden. Kvinnan trivdes varken på gården, i området eller

på orten. Hon ville flytta ut på landet och ha mycket djur omkring sig. Den enda småbarnföräldern inom intervjugruppen längtade tillbaka till sin tidigare bostad, som hon lämnat för att få en lägre hyreskostnad. Hennes beskrivning av den tidigare bostaden utgjorde samtidigt en kritik av den nuvarande. Det hon saknade kan sammanfattas som ”ett mera barnvänligt boende”. I det andra bostadsområdet hade barnet haft kamrater och det hade funnits bättre lekmöjligheter på gården. Barnet hade också kunnat leka själv ute, då kvinnan haft bättre uppsikt över gården från lägenheten.

Att bo i Tegelbruksområdet

Bilden av bostadsområdet var sammansatt av både sociala och fysiska förhållanden. Som positiva sidor nämndes det centrala läget och den rymliga utemiljön. Även lägenheterna får ett övervägande gott omdöme. Några visade att de värdesatte den privata uteplatsen och balkongen högt. Intervjuerna innehöll få kommentarer om bebyggelsens utseende. De som förekom innehöll en kritisk inställning till det monotona draget hos de likformiga husen.

Den sociala miljön

Det var i huvudsak det sociala klimatet som upplevdes som problematiskt. Flera reflekterade över att de bodde i ett bostadsområde som hade låg status på ortens bostadsmarknad. De som var nöjda med sin bostad ville gärna framhålla att området var bättre än sitt rykte, eller att det som sagts om området inte längre var aktuellt.

> Det är klart här är lite ibland men de... Dom klagade mycket innan att här skulle vara så förfärligt här på Bruksgatan men jag har inte blivit störd.... Jag hörde mycket innan ju. Men det var inte sant allt, eller det har varit värre förr det vet ja inte. Så det har bättrat sig (äldre kvinna).

Men det fanns också en annan bild av den sociala miljön. En av de unga karakteriserade Tegelbruksområdets invånare som ”en massa alkoholister och gamlingar och ungdomar som flyr fältet”, och hon menade att de flesta av missbrukarna fanns på den här och en ytterligare gård. Kvinnan ansåg att alkohol- och narkotikamissbruket var påtagligt inom området. Hon klagade på att det var en stökig bostadsmiljö.

> Det är ingen ordning på... det är mycket liv på dessa gårdar egentligen. Det är ingen som håller ordning på tiden när det skall vara tyst. Och det är liksom ingen som bryr sig. Det är som att bo i ett [eget] hus. Man kan väsnas i stort sett hur mycket man vill (ung kvinna).

Vid vårt samtal hade Tegelbruksområdets förvaltare bekräftat att gården var den mest problembelastade i området. Där bodde flera missbrukare. Intervjuerna med de boende visade att missbrukarna präglade gårdens sociala klimat. Hur stark vikt de gav problemen varierade. Det kunde bero på lägenhetens läge, om de hade blivit personligen utsatta och på livssituation.

De två kvinnor som hade barn hemma var oroade för sina barns skull. En av dem ansåg att problemen var så omfattande, att det starkt påverkade trivseln och utemiljöns användbarhet. Hon funderade på att flytta. En äldre kvinna berättade om sin personliga kamp för att kunna bo kvar även om hon periodvis varit mycket utsatt. Hon berättade om nattliga telefonsamtal och försök till att sparka in hennes dörr. Kvinnan hade flyttat ut sin säng i köket för att få bättre nattro.

> Ja det var någonting fruktansvärt, och dom stod i brevlådan och skrek och kallade mig både för hora och mera ... Ja det har varit fruktansvärt. Folk kan inte tro hur jag har haft det (äldre kvinna).

Men det förekom också att missbrukarna inte nämndes alls av den intervjuade, eller att personen inte kände sig störd av problemen.

> De är väldigt lugna här. Det är ingen som bråkar eller är bråkig eller nånting. Fast här har varit alkoholister som bor och som bor nu också ... Dom kan vara så fulla och man undrar hur dom kan gå uppför trappan, men man hör dom knappt komma ner, man förvånas... Jag har sett poliserna kommer ibland och går in där, men de går därifrån igen. De pratar väl dom till rätta... Men man hör ju från de andra att det är väldigt oväsen... Man kan ju inte säga något när man inte behöver klaga (äldre kvinna).

Denna kvinna tyckte att hon inte hade någon anledning att klaga, eftersom hon inte blivit personligen störd. En annan kvinna uttryckte samma inställning till problemen, men erkände att det kunde vara lite liv på gården. Men det förekom en rädsla för missbrukarna, även bland dem som inte personligen blivit utsatta.

> Det här är ju något som kommer periodvis, så ibland är det lugnt och ibland är det inte lugnt, men man är aldrig säker ... Jag går inte gärna ner i tvättstugan själv efter klockan sju på kvällen. Så visst finns rädslan (medelålder kvinna).

Några berättade också att de kunna känna sig skrämda av de stora hundar som ibland förekom i missbrukarhushållen.

Rymlighet, utsikt och grönska

> Om jag går in i stora rummet så ser jag havet och det tycker jag är väldigt härligt (äldre kvinna).

En äldre kvinna visade att hon satte stort värde på utsikten från lägenheten. Hon hade en vid utsikt åt två håll.

> Jag har glädje av gården att jag har sån fri utsikt ... hela gården, och sen är det rakt igenom så har jag hela järnvägen och hela den gatan ner i stan. Här håller dom på att lägga om järnvägen så det är så mycket att titta på ... Jo det är ju mycket trevligare än att titta in i en annan husvägg (äldre kvinna).

Medan den sociala miljön angavs som ett motiv för att flytta ifrån området, framhölls bostadsmiljöns konkreta fysiska kvaliteter som motiv för att stanna kvar. En kvinna berättade att hon hade funderat på att flytta, men blivit övertygad om att hon ville bo kvar, efter besök i det tilltänkta bostadsområdet. I hennes jämförelse mellan det nybyggda Läderfabriken och Tegelbruksområdet framträdde de värden som hon uppskattade mest i den nuvarande bostadsmiljön. Skälet till att hon föredrog Tegelbruksområdet var dess rymlighet. Det var den kompakta miljön i Läderfabriken som hon vände sig emot:

> Ja, det är inbyggt och konstigt, så det är inte att undra på att dom inte trivs. Jag skulle inte vilja bo där. Jag är så glad för att jag behöll den här... det är inte så där inpå knutarna. Nej det är lite konstigt byggt där nere (äldre kvinna).

Även en yngre kvinna menade att utsikten tillsammans med områdets rätt centrala läge var argument för att stanna kvar. Miljöförbättringen fick mestadels positiva kommentarer. De intervjuade uppskattade den mera omsorgsfullt utformade gården och en allmänt grönare omgivning.

> Oh ja, det går inte att jämföra ... Ja här blev ju finare och här blev mer ombonat med allt detta här och just att här är tulpaner, påskliljor (medelålders kvinna).

Grannar och grannkontakter

> Här är inget umgänge på gården (medelålders kvinna).

> Ja, jag pratar ju med dom, när jag träffar dom (äldre kvinna).

Grannkontakterna verkade inte vara särskilt omfattande. Den kvinna som ansåg att det inte fanns något grannumgänge på gården konstaterade att man i varje fall hälsade på varandra. Av de intervjuade hade de flesta hälsningskontakt med sina grannar, kanske inte med alla, men åtminstone med dem som de delade trappuppgång med eller som tillhörde den egna åldersgruppen. För några var kontakten begränsad till ett igenkännande och en hälsningsfras. Andra småpratade med ett par av sina grannar, när de spontant stötte på varandra. Enstaka personer hade hjälpt varandra med småtjänster, som att vattna blommorna eller att tillfälligt passa ett husdjur. Inom intervjugruppen förekom också någon enstaka mera utvecklad bekantskap.
En medelålders kvinna visade tydligt att hon uppskattade sina grannkontakter. Samtidigt markerade hon att det inte rörde sig om några närmare relationer. Det kaffedrickande som berördes i några av intervjuerna hade försiggått i den trappuppgång där denna gladlynta och bakintresserade kvinna bodde. Både hon och en av hennes grannar menade, att för dem betydde ”att umgås” något mer än att någon gång ta en kopp kaffe tillsammans med en granne.

> Nej umgås gör vi inte ... Där är ju ett par stycken, ja vi pratar med dom här i trappan. Det är liksom det enda va. Men man har ju inte umgänge eller så med dom ... Vi tar en kopp kaffe och pratar lite hon och jag (medelålders kvinna).

Inom intervjugruppen fanns också personer som hade ytterst lite eller ingen kontakt alls med sina grannar. En heltidsarbetande ung man, med ett tidskrävande arbete och sin bekantskapskrets på annat håll, hade lite kontakt med sina grannar. Han menade att han i stort sett bara sov i lägenheten. Men att ha mycket tid i området innebar inte automatiskt utvecklade grannkontakter. Det fanns hyresgäster som, trots att de tillbringade mycket tid i bostaden, uttryckte en djup ensamhet.

Flera av de intervjuade beklagade de svaga grannkontakterna och några hänvisade till att de upplevt ett rikare umgänge i andra bostadsmiljöer de bott i.

Hur användes gården?

> Jag ljuger inte om jag säger aldrig. För ser man nån på gården, så går dom bara tvärs igenom, va. […] Men aldrig någon som sitter på gården ... Det är nån gång kanske man kan se en unge här, men det ju som vi sa, här är ju precis inte några barn på gården. Det är ju i så fall besökare som släpper ut barnen. Men vuxna ser man aldrig besöka gården i sällskapssyfte (ung kvinna).

Det förekom en total samstämmighet i uppfattningen att det var ytterst sällan som någon vistades på gården. Det kunde hända, att någon hade barnbarn på besök, som lekte på gården. Det hade hänt att ”A-laget” träffats på gården. Något grannumgänge utomhus existerade inte. Gården var något man passerade över på väg till och från lägenheten. Den användes även som genväg in till stadens centrum. Som förklaring till att gården inte användes aktivt, framhölls att här bodde många äldre, att det fanns få barnfamiljer, att de som hade en egen uteplats naturligtvis använde den och att de som bodde på andra och tredje våningen satt på sina balkonger. Missbrukarna nämndes också som en orsak till att gården var tom. Med risken för att hamna i otrevliga situationer följde att man inte använde gården.

Gårdens roller

> Jag tycker jag har glädje av att jag ser det här gröna ... Jag tycker att det är så trevligt med grönskan (äldre kvinna).

> Man går ju ut och går här och då är det ju trevligt att ha en trevlig omgivning. Nej gården använder jag praktiskt taget inte (äldre man).

> Ja när min lillebror hälsar på. Jag har liksom ingen nytta själv av gården (ung kvinna).

> Och skulle jag göra någonting så blir det ju utanför Brukets område... eller också åker man ut till någon som har ett hus och så sitter man där (ung kvinna).

De intervjuade berättade att de i stort sett aldrig använde den gemensamma delen av gårdsrummet. Det hade hänt att en av dem varit där med ett barnbarn. För uteplatsinnehavarna var det egna markutrymmet den självklara platsen utomhus, för de övriga var det balkongen. Några be-

sökte vänner eller släktingar med trädgård, när de ville vara utomhus. Flera av de intervjuade ansåg att en gård i första hand är en plats för samvaro. Om de skulle gå ut så var det för att prata med sina grannar, inte för att sitta själva där. Men eftersom det nu inte fanns någon tradition av att träffas ute, så lockade inte gården.

Av intervjuerna framgår att de boende inte vistades på gården. Den var ingen plats för samvaro. Att gården skulle kunna vara en plats för oplanerade möten var ingen funktion som betonades särskilt. Vilken glädje ansåg de intervjuade att de hade av gården? Det framgår att gården i första hand var något att titta på, en grön omgivning till husen. ”Gården är det man ser varje dag utanför fönstret, från balkongen och möts av vid entrén.” Den man som beskrev gårdens roll på detta sätt visade att den hade en viktig funktion för honom, även om han aldrig gick ut för att vara där.

Gården som utsikt

Det var flera inom intervjugruppen som påpekade att utsikten från lägenheten var betydelsefull för dem. De beskrev sin glädje över att ha en vid utblick, eller sin besvikelse över att utblicken var begränsad. De upplevelser som fanns i utblicken var att se andra människor, en tilltalande trädgårdsanläggning, himmel, ljus och rymd. En kvinna berättade att hon ofta stod i fönstret i förhoppning om att se människor på gården, i bästa fall lekande barn. Gården gav ”passiva” sociala upplevelser. En annan kvinna uppskattade utblicken över gården, även om det inte var något folkliv där:

En äldre kvinna som bodde på bottenvåningen uttryckte en stor besvikelse över att hennes utsikt hade blivit mera begränsad i samband med miljöförbättringsprojektet. Kvinnan var rörelsehindrad och hade svårt att ta sig ut. Utsikten genom fönstren var en viktig kontakt med omvärlden. Men plank och växtlighet skymde utsikten och minskade ljuset in i lägenheten från båda håll i den genomgående lägenheten.

En grupp visade en mera neutral inställning till utsikten över gården. Gården var en boendekvalitet, som de inte direkt brukade reflektera över. Men det innebar inte att det var oviktigt hur det såg ut där.

> Ja, det är ju trevligare att det ser ut som det gör än att det hade varit en stor plan bara, men jag har ingen nytta av det. Jag sitter där aldrig ute eller någonting sånt. Ja, hade trädgården inte funnits här så hade jag säkert tyckt att det hade sett för hemskt ut, men nu när det är som det är, så lägger jag liksom inte märke till det (ung man).

Gården hade ”trots allt en funktion att fylla”, som en kvinna uttryckte det.

Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket

Varför användes inte denna gård som ett vistelserum? I detta avsnitt diskuteras de förhållanden som har framstått som betydelsefulla för gårdens attraktionskraft.

De konkreta förutsättningarna

> Det finns ingenstans man kan sitta och vila. Här är säten men de står där barnen är och de springer och hoppar på dom. Här står ju inga säten annars ute någonstans. Det kunde ju vara lite trevliga buskar och så och där kunde stått ett säte som varit lugnt (äldre kvinna).

Intervjuerna innehöll rätt få kommentarer om vad det var i miljön som kunde göra gården mera lockande att vistas i. Några av de intervjuade påpekade att det saknades attraktiva sittplatser på gården. De enda bänkarna hade placerats intill sandlådan. För kvinnan i citatet var det inte lockande att sätta sig där. Inte heller lockade de träkubbar som ställts upp vid grillplatsen denna åttioåriga kvinna.

För uteplatsinnehavarna var det egna markutrymmet den självklara platsen på gården. ”Har man uteplats sitter man ju där”, var det svar jag fick från en äldre kvinna som såg det som en stor förmån att ha ett eget skyddat utrymme på gården. Kvinnan hade ingen tanke på att vistas på den gemensamma delen av gården. Den utgjorde en grön omgivning till hennes uteplats. Kvinnan uppskattade att hennes uteplats var avgränsad med högt plank.

Det sociala sammanhanget

Intervjuaren: Varför lockar det inte till att sitta på gården?
Kvinnan: Nej jag tycker liksom ... jag ser den från mitt fönster.
Intervjuaren: Och du tycker det räcker?
Kvinnan: Ja, och sen när man sitter där så kommer det en massa och ibland är det fyllehundar som kommer. Här är rätt så mycket sånt på dom olika gårdarna. Det är lite alkoholistproblem.

Intervjuaren: Om det var lite lugnare och inte såna problem på gården, tror du att du skulle sitta ute då eller?
Kvinnan: Ja det beror sig på. Det är inte roligt att sitta härute själv. Det är nästan aldrig någon som sitter härute... Men jag står mycket på sommaren och tittar i fönstren och det tycker jag att jag har glädje av. Men det är inte så mycket att titta ut för det är ju nästan aldrig någon ute.

Den citerade kvinnan anförde två skäl till varför hon inte använde gården på ett aktivt sätt dels bristen på tradition för ett umgänge på gården, dels missbrukarna. Missbrukarproblemen verkade ha betydelse för de användningsmönster som utvecklats. Rädslan för missbrukarna bidrog t.ex. till att mamman till det enda förskolebarnet på gården inte ville släppa ut sitt barn ensamt på gården. Den större lekplatsen utanför gården låg utom synhåll, men hon hade inte heller uppsikt över barnet i sandlådan p.g.a. av det vindskydd som omgav denna plats på två sidor.

Där är ett plank. Där ser man henne inte för det. Det är ju också egentligen en hemskt dum grej att sätta ett sånt plank på gården. För dom som håller på här på gården, dom brukar sitta på bänkarna där bak (medelålders kvinna).

Även en ung kvinna menade att bristen på tradition för ett gårdsliv var en anledning till att det inte var lockande att gå ut. Hon gjorde en jämförelse med det bostadsområde hon bott i som barn. I detta förortsområde till Malmö hade gemenskapen, både bland barn och vuxna, varit mera omfattande, menade hon.

Kvinnan: Jo men där var det liksom vanligt att man hade folk ute. Här är det mer vanligt att dom är instängda ... Jag tycker själv det skulle varit kul om man kunde samlas liksom på gården och försöka hitta på någonting gemensamt. Men det är ju rätt svårt faktiskt tror jag ... Sen är det ju mycket äldre folk också som inte orkar gå ut.

Denna kvinna påpekade också att hon kände sig övervakad på gården. I det följande intervjuutsnittet svarar hon på min fråga varför hon kände sig mera övervakad i Tegelbruksområdet, än utanför det åttavåningshus hon tidigare bott i, där förmodligen fler hade kunnat se henne på gården.

Intervjuaren: Men du tycker att det tar emot att gå ut och sätta sig och sola på gården?
Kvinnan: Ja det är mest för att så fort man gör någonting så är det ... precis varenda en står i fönstren och glor 'vad gör hon nu'. Känslan av att vara övervakad var ett tredje hinder för

> gårdens attraktivitet som vistelserum, som framträdde tydligt ur intervjuerna.

Som framgått fanns heller inga barnfamiljer som stomme i ett gårdsliv på denna gård.

De egna platserna utomhus – uteplatsen och balkongen

Av de intervjuade var det sex personer som hade egen uteplats. Huvuddelen av dem visade att de uppskattade sina uteplatser i hög grad. Men för några hade den inte ett lika stort värde. En kvinna menade att uteplatsen lätt fick ett för hett klimat för att vara en behaglig plats. Det var fler än denna kvinna som menade att de inbåsade uteplatserna kunde bli för heta. Kvinnan deklarerad också att hon inte var trädgårdsintresserad, så hon hade inte heller glädje av uteplatsen som trädgårdsodlare. Den lilla rabatten rensade hon pliktskyldigast när hon skulle få gäster, menade hon. För en äldre rörelsehindrad kvinna var uteplatsen en klar belastning. Det bekymrade henne att hon inte kunde sköta odlingsytorna, och hon fick ta hjälp av en släkting för detta arbete. Kvinnan hade föredragit att ha kvar den balkong som togs bort när uteplatserna anlades.

Men övriga innehavarna satte stort värde på den ”lilla altanen” eller ”terrassen”, som de kallade uteplatsen. De gav den delvis olika funktioner. I det följande citatet framskymtar en frihetskänsla, när en kvinna beskriver hur uteplatsen utvidgar hennes lägenhet.

> Det är kanske det som gör skillnaden mellan att sitta i en cell och att känna att man har en bostad, för att sitta, om du tänker dig, hur man byggde vanliga moderna hus va, så uppfattar jag ett halvfärdigt bygge som en bikupa, det är celler där va, sen så sätter man på ytterväggen och så stängs alltihopa inne, va. Och den cellen, det är skillnaden, det är att ha den här uteplatsen, ha en ordentlig balkong eller altan, att kunna få lite mer än bara bostadens fyra väggar (medelålders kvinna).

Kvinnan, och även hennes tonårige son, utnyttjade uteplatsen till att äta ute, sola och umgås. Uteplatsen kändes tillräckligt avskild för att hon skulle kunna utnyttja den till i stort sett vad hon ville, menade hon. Kvinnan odlade också lite i rabatten.

> Vi kan mycket väl sitta och spela kort en kväll. Vi umgås med gäster där ute. Vi kan bara sitta och prata. Vi gör det mesta. Vi lever ungefär som man lever i ett vardagsrum (medelålders kvinna).

En äldre kvinna betonade också den stora praktiska nytta hon hade av uteplatsen, eftersom hon vädrade kläder och torkade tvätt där. Hon hade också lite odlingar på sin uteplats.

> Jag hänger ut tvätt där. Den blir så frisk och skön för jag har själv tvättmaskin så jag behöver inte använda tvättstugan ... Och så har jag en sån här ställning som jag hänger ut mattor och sånt. Jag behöver inte gå till ... och jag hänger ut sängkläder. Jag tycker det är så skönt med det. Jag tycker jag har en väldig nytta av den på det viset (äldre kvinna).

Att en av hennes grannar hade ett stort odlingsintresse kunde man lätt se, om man kikade in över planket. Uteplatsen var helt fylld av växter, planterade i marken, i krukor och i hängande amplar. Den pensionerade mannen var en mycket engagerad odlare. Han hade också en odlingslott i ett näraliggande koloniområde. Mannen påpekade att han tyckte om att bo med markkontakt för att lätt kunna ta sig utomhus.

> Särskilt med den terrassen där, kan jag inte bo bättre än jag gör nu. Nej gården använder jag praktiskt taget ingenting. Jag har ju nog av terrassen så att säga. Man går ju ut och går här och då är det ju trevligt att ha en trevlig omgivning. (äldre man).

Bland de intervjuade som inte hade uteplats fanns både de som gärna bott i markplanet med uteplats, men också de som föredrog att bo på de andra våningsplanen. Kvinnan med förskolebarnet önskade en uteplats för barnets skull. Själv satt hon ute mycket på sin balkong på somrarna. En yngre kvinna hade velat ha uteplats, både för att kunna släppa ut sin hund där, men också för att sola och umgås med andra. På den inhägnade uteplatsen kunde man sola mera ogenerat än på balkongen, menade hon. En äldre kvinna menade att det kändes tryggare att bo högre upp i huset. Eftersom hon satte stort värde på utsikten, hade hon inte heller velat få den begränsad av ett plank.

> Nej jag vill inte bo nere på bottenvåningen ... Ja det känns mera otryggt och jag är faktiskt inte van vid det för jag har alltid bott på andra våningen. Jag tycker jag har mer utsikt, mera luftigt (äldre kvinna).

Balkongen var hennes plats utomhus. Hon använde den mycket. En annan kvinna visade också att hon uppskattade balkongen.

Gårdens utformning

De övergripande omdömena om gårdens utformning var övervägande positiva, och det var i första hand var den rika tillgången på växtlighet och rymligheten som lyftes fram. Att gården inte användes aktivt utgjorde sannolikt anledningen till att mycket av intervjugruppens synpunkter handlade om den visuella upplevelsen av gårdens miljö.

Intervjuaren: Vilken betydelse har utemiljön för att du trivs här?
Kvinnan: Jo den är viktig, mycket viktig tycker jag. Att det är uppväxt och så jag tycker det är så härligt.
Intervjuaren; Du tycker om grönskan då?
Kvinnan: Ja det gör jag. Både stort och smått, men jag tycker mycket om såna stora trän ... Jag tycker här är så vackert med träd och allting, rönn och akacia.

Gården karakteriserades ofta genom grönskan. Att det var ”uppvuxet” och att det fanns ”stora träd” var två positiv sidor hos grönskan som påpekades. I det följande citatet framträder grönskan som en estetisk upplevelse.

> Jag tycker faktiskt att det skulle vara så överallt i HSB. Här är trivsamt och man följer det ifrån våren och till hösten. Man ser skiftningar. Nu är det klart jag är väldigt glad för natur och sånt, men jag tror att vi tycker det alla... Titta här, när man ser här ... dom träden ... här är väl också fint. Åh, jag tycker här är fint och vi trivs (medelålders kvinna).

En mindre uppskattad konsekvens av de omfattande planteringarna var när vegetationen hindrade utsikten eller gav för mycket skugga. Flera av de intervjuade kommenterade denna sida av den rikliga grönskan.

Utöver de rätt omfattande resonemang som ibland fördes kring grönskan innehöll inte intervjuerna särskilt mycket av önskemål och förändringsförslag. Avsaknaden av förändringsidéer kunde både spegla ett oengagemang i dessa frågor eller att man var nöjd med gårdens utformning, som den här pensionerade kvinnan:

> Nej jag tycker den är bra. Jag är belåten med den (äldre kvinna)

I de kritiska synpunkterna uppmärksammandes funktionsbrister och skötselproblem. De omfattade i första hand växtligheten, men även entrévägar, framkomlighet och de arrangemang som skulle försvåra för trafik in på gården. De som uppskattade sin uteplats hade få synpunkter på den gemensamma gården. Deras önskemål berörde uteplatsen. Den trädgårdsintresserade uteplatsinnehavaren ville gärna haft mera odlingsutrymme.

Det förekom två diametralt skilda inställningar till gårdens utformning som trädgårdsrum. Den första tillhörde den grupp, som beskrev sig själva som ointresserade av trädgård. De hade inga åsikter om grönskan. En ung man deklarerade att eftersom han var så ointresserad av ”sånt”, var det svårt för honom att säga vad han tyckte om gården. Han var nöjd med den nuvarande anläggningen. Den andra inställningen var knuten till de personer som hade mycket bestämda uppfattningar om hur en trädgårdsmiljö borde se ut. Det var särskilt två äldre kvinnor som i sina synpunkter på gårdens växtlighet uttryckte ett annat trädgårdsideal.

Ett traditionellt trädgårdsideal

> Jag hade det så fint i min trädgård därhemma och jag hade buskar som blommade och hyacinter och jasminer. Det var så härligt att komma ut i trädgården. Så det skulle vara något som liknande det mer som skulle ... ja det skulle vara något som man kunde njuta av när man tittade på det, för detta njuter man inte av ... men detta, det är bara höga trän (äldre kvinna).

I två av de äldre kvinnornas negativa synpunkter på utemiljön avspeglades den traditionella hemträdgården, välskött och med mycket blommor i, som ett ideal för hur en trädgårdsmiljö bör se ut. De var båda mycket trädgårdsintresserade och båda hade haft egna trädgårdar tidigare i livet. Saknaden efter den egna trädgården lyste igenom när de beskrev vad de såg som brister hos gården i Tegelbruksområdet. Så här skulle den ena kvinnan vilja ändra på utemiljön:

> Jag tycker där är alldeles för mycket planterat. Det skall vara så det är luftigt emellan träden och buskarna och inte så hopträngt att man knappt kan komma fram på en del ställen ... Om det hade varit fler rabatter kanske, någon liten berså eller något sånt eller lite bord och stolar (äldre kvinna).

Den andra kvinnan ville ha trevliga sittplatser där hon skulle kunna sitta ute och dricka kaffe. De båda kvinnorna beskrev också glädjen med trädgårdsarbetet. Det skapande arbetet var invävt i deras trädgårdsideal. I deras bilder av den eftertraktade trädgården var blommorna det centrala elementet. En av kvinnorna uttryckte sin blomlängtan på följande sätt:

> Jag plockade blommor då på hösten när de var överblommade och hade frön och sen sådde jag dom fröna på våren och det blev hela häckar ... och man behövde aldrig köpa frön, man behövde inte snåla med dem. Jag hade blommor runtom huset. Blommor har varit mitt liv ... Här är ju

> inte, det är ju bara såna... grönt inga blomsterbuskar (äldre kvinna).

Det var flera i intervjugruppen som saknade blommor. När gården var nyupprustad planterades många tulpaner. Denna tulpanblomning, som nu minskat i omfattning, kommenterades av flera.

De naturlika planteringarna

Det förekom en hel del reaktioner på de ”naturlika planteringarna”. Denna vegetationstyp gav Tegelbruksområdet en annorlunda typ av växtlighet, som inte var vanlig i bostadsområdena på orten. Kommentarerna var både negativa och nyfikna.

De naturlika planteringarna utgjorde ett nytt tillskott till utemiljöplaneringen under 1980-talet. Vegetationstypen bygger på en filosofi, som mera grundar sig på biologi än trädgårdskonst. Genom att sätta unga plantor tätt underlättas etableringen. Växtligheten formas sedan till stor del genom en medvetet formande gallring av detta råmaterial. Men om skötselpersonalen inte har tillräcklig kunskap kan resultatet bli täta, risiga och oattraktiva buskage. ”Kan man verkligen sätta så tätt?” var i högsta grad en adekvat fråga. Frågan ställdes av den trädgårdsintresserade mannen. Det var ett nyfiket ifrågasättande. Den varierade anläggningen var stimulerande för hans växtintresse.

En av de trädgårdsintresserade kvinnorna hade mera kritiska kommentarer till de naturlika planteringarna. Hon såg dem som stora slumpmässigt blandade buskage, där den nakna jorden for omkring när det blåste kraftigt. Det var inget hon ville ha i sin närmiljö. I de naturlika planteringarna sätts olika arter tillsammans för att få en varierad sammansättning och en spontan karaktär. Är man van med en trädgård där den ordnande handen är tydlig kan detta kännas alldeles fel.

> Nej det är inget att titta på ... Och så inte ihoparört så. Det står ju i en röra tycker man. Ja här är ju till och med både plommon och ... nötter och sånt, hasselbuskar det tycker jag om, men så står det helt anat vid sidan om stora buskar med taggar runt omkring så man knappt kan röra vid dom (äldre kvinna).

Skötselns olika dimensioner

> Och så är här snyggt och här är prydligt och dom är duktiga till att hålla i ordning. Det tycker jag är a och o. Vi tycker vi har fint. Vi tycker om våra pågar (medelålders kvinna).

Ur intervjuerna framträdde uppfattningen att en gård skall vara välskött. Det framgår också att de flesta var i stort sett nöjda med hur gården sköttes. En kvinna gjorde mig uppmärksam på skötselns sociala betydelse. Med hennes ord var det ”hemskt deprimerande” att se spår av vandalisering. Hon uppskattade att fastighetsskötarna snabbt åtgärdade sådant som förstörts. En trevlig och välskött miljö hade ett symbolvärde i ett område med sociala problem, menade hon. Flera av intervjupersonerna kritiserade de grannar som bidrog till en skräpig utemiljö. Det gällde hundägare, som inte tog hand om sina husdjurs avföring, och de som slängde flaskor och annat skräp.

Min fråga om hyresgästernas intresse för att delta i skötseln av gården, var ett sätt att ta pulsen på deras engagemang i den gemensamma utemiljön. Av svaren framgick att ingen var förbehållslöst positiv, utan det var en mera negativ syn som dominerade. Argumenten mot gemensam skötsel hänvisade till en rad olika aspekter av frågan. Några personer deklarerade att de varken var intresserade av trädgårdsarbete eller hade tid. Några ville förklara sina nekande svar med den sociala miljön på gården. En kvinna menade att även om hon hade en allmän önskan om en större gemenskap med grannarna, så trodde hon inte att ett gemensamt skötselarbete skulle fungera på just denna gård.

Det fanns således ingen större tilltro till att kunna organisera ett gemensamt skötselarbete på denna gård. Men det framskymtade också ett visst intresse. En av de kvinnor som haft egen trädgård menade att det kliade i fingrarna när frågan kom på tal. Hade det sociala klimatet varit annorlunda, och hade det funnits bättre förutsättningar för spontant eller organiserat trädgårdsarbete, så hade hon nog gärna deltagit, menade hon.

> Det är likadant än, så gammal jag är så är det ... Jag ser gräsmattorna här. Det är så mycket mossa. Jag tänker, oh om man hade en räfsa och kunde räfsa upp allt detta här. Men det gör dom ju inte. Dom räfsa inte upp utan dom bara slår sån här gödning på eller vad det är ... Så det sitter i mig ännu ... fast jag är gammal så tror jag att jag skulle orka med att kratta lite grand. Det är visst roligt att ha någonting att göra (äldre kvinna).

Förhållningssättet till bostaden och utemiljön

Inom intervjugruppen förekom en stor spridning i förhållningssättet till bostaden och gården. Ingen av dem som betecknats som aktiva brukare vistades på den gemensamma gården, utan bara på sina egna uteplatser.

Brukartyp/ boendestil	*Aktiv brukare*	*Passiv brukare*	*Icke-brukare*
Förankrad		**K**	
	M	**K** & **M**	
Indifferent	**K**		
	K,b	**K**	**K,b**
			M
Negativ	**M**		**K**
		K	**K,b**

Figur 14.7 *Beskrivning av intervjugruppen i Tegelbruksområdet utifrån boendestil och brukartyp. Beteckningarna* **K** *(kvinna)* **M** *(man) och* **b** *(barn) anger hushållets sammansättning.*

Boendestil

De tre personer i intervjugruppen som jag har betraktat som *förankrade* var nöjda med sin bostad och hade inga planer på att flytta. Denna grupp innehöll en äldre kvinna som trivdes mycket bra med sin lägenhet, den odlingsintresserade pensionerade mannen och en tredje person som också funnit sig väl tillrätta på i sin bostad.

De *indifferenta* utgjorde runt hälften av intervjugruppen. De skilde sig från ”de förankrade” genom att inte verka lika känslomässigt knutna till den aktuella bostaden. Bland de indifferenta fanns bl.a. den unga man som deklarerade att lägenheten var den första anhalten i hans boendekarriär. Där fanns också en medelålders kvinna som reste mycket i sitt arbete.

Fyra personer har betecknats som *negativa*. Med andra resurser skulle de med stor sannolikhet ha bott någon annanstans. Deras önskemål handlade om en handikappanpassad bostad, en mera barnvänlig bostadsmiljö och om att få bo på landet.

Brukartyp

Tillgången till en egen uteplats var den gemensamma nämnaren för de fyra personer som jag betraktat som *aktiva brukare*. De fyra aktiva brukarna hade olika livssituation, två var pensionärer och två arbetade. En av de aktiva har betecknats som ”negativ”. Det var en man som ville flytta

till ett annat bostadsområde. Bland uteplatsinnehavarna fanns en person som betecknats som ”passiv”. Det var den kvinna som på grund av rörelsehinder inte kunde ta sig ut på sin uteplats.

De fyra *passiva brukarna* var människor med mycket tid i bostadsområdet, tre var pensionärer. För de passiva brukarna var det utblicken över gården från den egna lägenheten och balkongen som de satte värde på. Samtliga tre boendestilar fanns representerade i denna grupp. En av de ”förankrade passiva” brukarna var en medelålders kvinna som använde sin balkong mycket. Kvinnan berättade att hon tyckte om naturen, och att det var ett skäl till att hon uppskattade grönskan på gården.

Gemensamt för tre av de fyra *ickebrukarna* var att de hade begränsat med fritid. Två förvärvsarbetade heltid och hade tidsslukande jobb, och en var vuxenstuderande ensamförälder. För ickebrukarna var gården eller uteplatsen ingen viktig del av tillvaron. Det innebar inte att de var ointresserade av hur det såg ut utanför fönstren. Gården var en del av bostadsområdets helhetskaraktär. Men ickebrukarna hade få kommentarer om gårdens utformning utöver rent praktiska påpekanden. Två personer markerade att de inte hade något trädgårdsintresse. Två av ickebrukarna var indifferenta och två var negativt inställda till sitt boende.

Rymlighetens betydelse

Rymligheten var en aspekt som uttrycktes både som ett omdöme om hela bostadsområdet och om gården. Uppskattningen av rymligheten framträdde tydligast när de intervjuade jämförde Tegelbruksområdet med nybyggda bostadsområden. En kvinna använde Läderfabriken som jämförelseobjekt. Hon hade stått i kö för att få en lägenhet där, men ångrat sig, delvis för hyrans skull, men också för att hon upplevde området som alltför ”trångt”. Hon reagerade på att det var stor insyn i lägenheterna. ”Man ser rakt in till varandra.” En annan kvinna refererade till samma bostadsområde för att beskriva varför hon uppskattade rymligheten i Tegelbruksområdet.

> Ja jag trivs så ... När de byggde nu på Valfisken ... Min dotter var så envis, att jag skulle söka ... Nej, jag vet att jag kommer aldrig att trivas där, för jag har denna lägenheten och den vill jag ha. […] Ja, det är inbyggt och konstigt, så det är inte att undra på att dom inte trivs. Jag skulle inte vilja bo där. Jag är så glad för att jag behöll den här ... Ja. Mera fritt, det är inte så där inpå knutarna. Nej det är lite konstigt byggt där nere (äldre kvinna).

En tredje kvinna beskrev vilken betydelse avståndet mellan husen hade för henne. När hon kom hem från sitt arbete, satte hon sig ofta vid köksbordet. Trött, och med huvudet fullt av vad som hänt under arbetsdagen, såg hon ut över gården genom grenverket på det träd som stod nära fasaden. Trädkronan var tillräckligt gles så hon kunde se igenom den, samtidigt som den gav ett visst skydd. Hon uttryckte, på ett finstämt sätt, hur gårdens bredd tillsammans grenverkets slöja utgjorde en rumslig förutsättning för integritet i den kollektiva bostadsmiljön. Rymligheten var förutsättningen för den balans mellan närhet och distans till sina grannar, som hon menade fanns i denna bostadsmiljö. Hon letade ord för att beskriva detta subtila men för henne mycket viktiga förhållande. Avståndet till nästa hus medgav att hon kunde se himlen och uppleva en känsla av rymd.

> Hur skall jag uttrycka det? Jag känner mig inte som jag bor i ett höghusområde. Jag känner mig inte som jag har folket på mig, men samtidigt känner jag mig inte utanför. Jag känner mig inte isolerad om man säger så. Alltså nu menar jag inte från andra människor, utan jag menar i boendet. Jag finns i gruppen så att säga. Den här uteplatsen och gården framför köket den är tillräckligt stor för att ge mig himmel, lite, ja rymden och den är tillräckligt lummig för att ... ja det känns skönt att vara anonym i den här lummigheten (medelålders kvinna).

Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion

Det kärva sociala klimatet framstår som en viktig pusselbit för att förstå hur de intervjuade uppfattade gårdens användbarhet. En av de intervjuade kvinnornas beskrivning av problemen kring missbrukarna utgjorde en stark protest mot att inte få känna sig trygg i sin bostad. Om det fanns en rädsla för att prata öppet om dessa problem, är svårt att veta. En antydan om att detta kunde vara fallet visade en intervjusituation med en äldre kvinna. När intervjun var avslutad och bandspelaren avstängd gav hon en mera negativ version av problemen. Det visade sig också att en av de intervjuade kvinnorna, som hade klagat öppet och ihärdigt hos bostadsförvaltningen, polisen och hälsovårdsmyndigheterna, hade blivit trakasserad av den kritiserade missbrukaren. Den enda småbarnsföräldern inom intervjugruppen ville inte skicka ut sitt barn ensamt på gården bl.a. grund av missbrukarproblemen. Flera som uttryckte ett begränsat intresse för att engagera sig i ett grannumgänge och i ett eventuellt gemensamt ansvar för gårdens skötsel, hänvisade till det sociala klimatet.

Bristen på tradition för gårdsliv lyftes också fram som ett viktigt motiv för att man inte gick ut och satte sig på gården. Andra pusselbitar var att det var rätt svaga grannkontakter och att det fanns få barnhushåll på gården.

Att gården inte användes aktivt innebar inte att den var betydelselös för de boende. I mångas ögon var det en trevlig trädgårdsanläggning. Det framgick att en fin utemiljö, tillsammans med en uppskattad lägenhet eller en välanvänd uteplats, kunde utgöra en motvikt till den känsla av otrygghet som omgav missbrukarproblemen. För en kvinna var den privata uteplatsen en fredad zon på gården och en högt värderad utvidgning av den ”bikupecell” hon bodde i. Denna kvinna deklarerade att utan uteplatsen hade hon sannolikt inte bott kvar. För en åttioårig kvinna var den privata uteplatsen däremot ingen glädje. För henne var det enbart en belastning att ha en uteplats, som hennes anhöriga fick sköta. För denna kvinna som levde ett tillbakadraget liv, var istället utsikten från lägenheten en viktig kontakt med världen. Det var lätt att förstå att de träd och det plank, som begränsade hennes utsikt, upplevdes negativt.

Intervjugruppen hade ett positivt helhetsomdöme om gården. Även ickebrukarna satte värde på den gröna omgivningen. Det var en del av vardagsmiljön som de inte brukade reflektera över, men som därför inte var betydelselös. För de aktiva brukarna var gården en behaglig omgivning till uteplatsen. Det var i huvudsak de passiva brukarna som hade mer ingående synpunkter på gårdens utformning, framförallt om det gröna. Några av de passiva brukarna nöjde sig inte med den i deras tycke spartanska gröna stommen. De saknade den traditionella trädgårdens blommor. Det var småskalighet, färg och förändring över året som efterfrågades.

Figur 13.8 *Detta foto från 1985 ger en överblick över den nyplanterade gården. Foto från ansökningshandlingarna.*

Figur 13.9 *I Tegelbruksområdet prioriterade landskapsarkitekten att göra en grön miljö inne på gårdarna framför mycket anläggningar för lek. En lekplats som var gemensam för flera gårdar finns strax utanför denna gård. På andra sidan pergolagången, som syns bak i bilden, ligger en gungplats. Foto taget september 1991.*

Figur 13.10 *Bakom det plank som skymtade till höger i den förra bilden finns den här lilla lekplatsen med en sandlåda. Foto taget september 1991.*

Figur 13.11 *Gungplatsen omges av naturlika planteringar. Denna typ av planteringar, som ger en robust och frodig växtlighet, bäddar in gårdarna i Tegelbruksområdet. Foto taget september 1991.*

Figur 13.12 *Innanför planket till den här mannens uteplats fanns omfattande odlingar. Foto taget september 1991.*

Figur 13.13 *Den här uteplatsen som ligger strax intill används mer som en plats att sitta på. Foto taget 880926.*

14 Åkershus

Det är en måndagseftermiddag i slutet av augusti. Det blåser något och är lite molnigt, men när solen tittar fram är det riktigt hett. Vid tretiden kommer Fredrik ut från familjens uteplats och börjar leka med två småbilar. Jag frågar vad han brukar göra när han är ute på gården, och han svarar: ”Gungor och de båda taken.” Med ”taken” menar han de två små tak som finns högst upp på klätterställningen, och han demonstrerar genom att klättra upp och ställa sig på det ena. Nu kommer också hans lillebror, lillasyster och mamma ut. Vid fyratiden är det lite liv och rörelse på gården. Människor kommer och går. En pojke i tioårsåldern cyklar runt. Han frågar mig vad jag gör och retar sedan en yngre flicka, innan han ger sig iväg någon annanstans. Jag frågar denna flicka vad hon och hennes kamrater brukar leka, och hon berättar att de brukar ha picknick. Hon har också ett litet täcke med sej ut. Hennes mamma sitter och pratar på den sittplatsen vid lekplatsen. Fredriks faster, som bara bor några hus bort, kommer på besök med sina tre barn. Barnen får mjölk och kex. Sedan plockar de rönnbär, snöbär och nypon från buskarna och leker med bären. Strax efter klockan fem går de flesta in, utom Fredrik. Ett medelålders par är ute på sin uteplats. Deras välskötta blomsterrabatter göms bakom den höga häcken.

På gården intill är det helt tomt. I pergolan, som skall vara gårdens smycke, är det ogräs mellan betongplattorna, ogräs i finrabatterna, och det finns plattor som inte ligger på plats. Pergolan ser ovårdad och oanvänd ut.

De tjugofem gula tegelhusen står i ett regelbundet mönster. Omgivna av låg och blandad bebyggelse bryter de av med en för orten ovan storskalighet. Den stora samlade parkeringsplatsen, som är det första man möter när man kommer med bil till området, bekräftar att det är ett stort bostadsområde. Men mellan husen är det grönt och lummigt.

Åkershus har en tämligen låg exploateringsgrad och huvuddelen av friytorna ligger inne på gårdarna. De är därför rymliga. I den del av området som studerats omges gårdsrummen av tre huskroppar och de öppnar sig åt väster. Det finns inget mellanrum mellan gårdarna, utan de hus som skiljer dem åt, vänder sin entrésida mot den ena gården och sin baksida med uteplatserna mot den andra. Av de tre hus som omger varje

gård är det bara ett som har sina entréer mot gården, vilket leder till att det bara behövs angöringsväg till ett hus. Det aktuella planmönstret innebär att de gröna markutrymmena ansluter direkt till två av huskropparna. Längs dessa fasader finns privata uteplatser för lägenheterna i bottenvåningen.

I Åkershus studerades två gårdar. De ligger bredvid varandra och planerades som en enhet. Lekredskapen samlades på den ena gården, och den andra utformades enbart med tanke på de vuxna hyresgästerna. Denna funktionsuppdelning grundades på hyresgästernas förslag. Deras motiv var dels att få råd med en mera rejäl lekplats, dels att få en gård med en lugnare karaktär. Eftersom de två gårdarna, ”lekgården” respektive ”den lugna gården”, erbjöd så olika förutsättningar för gårdslivet valde jag att inkludera bägge i undersökningen.

En ytterligare gård berörs också. Två av de intervjupersoner som bodde vid ”den lugna gården”, dvs. hade sin entré från denna gård, kände en större tillhörighet till den nästföljande gården. Deras balkong respektive uteplats vände sig mot denna. De här personernas kommentarer om den tredje gården har också redovisats. Eftersom den tredje gården utmärkte sig genom ett livligt grannumgänge utomhus har den kallats för ”den sociala gården”.

Åkershus byggdes i början av 1970-talet. Området tillhör kommunens allmännyttiga bostadsbestånd. Det är med sin 450 lägenheter fortfarande bostadsföretaget *Staffanstorpshus* största område.

Figur 14.1 *Upprustningen av utemiljön i Åkershus gjordes till en låg kostnad. Åtgärderna var inte så omfattande. Denna bild visar ”lekgården” sex år efter att de utförts och samma år som boendeintervjuerna genomfördes. Fotot är taget i september 1991.*

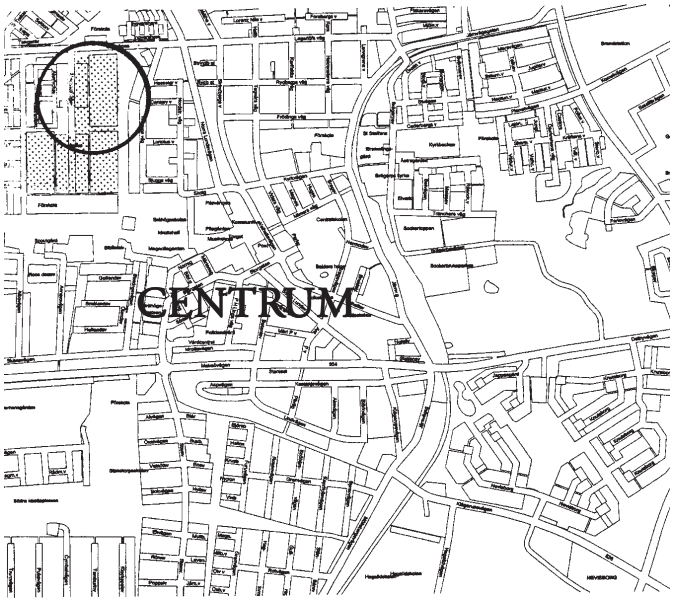

Figur 14.2 Undersökningsområdet Åkershus i Staffanstorp.

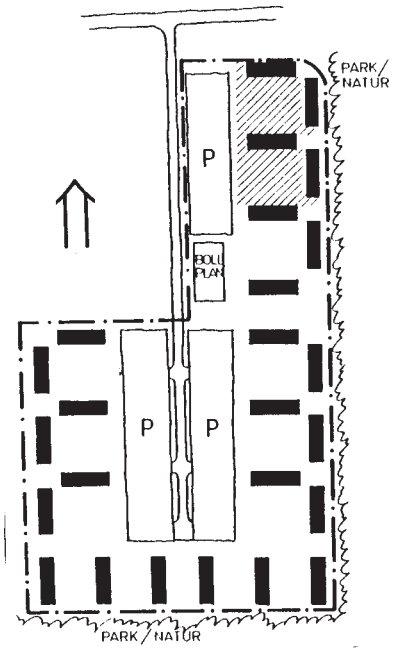

Figur 14.3 De två gårdar som studerats i Åkershus ligger i den norra delen av området. Skala 1:6 000.

Bakgrund

När miljöförbättringsprojektet startade hösten 1982 var Åkershus bostadsföretagets problemområde. Det hade låg status, hög omflyttning och där bodde många socialt belastade hushåll.[60] Utemiljön var tidstypisk – storskalig, enhetlig och detaljfattig. Den var också sliten. Liksom i Västerberga fanns en pådrivande kontaktkommitté som initierade upprustningen, och även i Åkershus var startpunkten en studiecirkel som hyresgästföreningen organiserat. Den landskapsarkitekt som var studiecirkelledare kom sedan att tillsammans med en kollega stå för projekteringen. De hade arbetat med liknande projekt tidigare. Kostnadsnivån för projektet var tämligen låg. Den var den lägsta bland de tre miljonprogramsområdena. Den landskapsarkitekt som intervjuades hade utformat de studerade gårdarna.

Intentioner för gården

> Bostaden börjar inte vid dörren utan när man kommer hem till sin trädgård, om det finns en trädgård. Då vill man och önskar att den här trädgården på något sätt skall hedra en. Tar man hem en gäst vill man att gästen skall reagera positivt på det han ser. En omsorgsfull entré är kanske det viktigaste. Det är viktigt med sådana saker som ger positiva reaktioner, behag, som t ex en bänk. Att sätta ut bänkar i soliga lägen, där man spontant skulle vilja sätta ut en stol och sitta en liten stund känns välkomnande och omsorgsfullt (landskapsarkitekten).

Utemiljöns brister skulle åtgärdas genom upprustningen. Man ville få bort onödig biltrafik från gårdarna, minska blåsigheten, förbättra vegetationen, förbättra lekmiljön och göra gårdarna mera attraktiva även för de vuxna. Men landskapsarkitekten betonade vid intervjun att de praktiska funktionerna måste inordnas i en behaglig och vacker miljö. Hon menade att miljöns estetiska värden var viktiga. ”Lugn utformning” och ”enhetlighet” var två nyckelord för gårdens karaktär som framträdde ur intervjun. Som framgår av citatet ovan poängterade hon också utemiljöns symboliska funktion. Bostaden börjar utomhus, och utemiljön skall ge en värdig omgivning till hyresgästerna.

60. När miljöförbättringsprojektet startade 1982 var omsättningen runt 35% och 5% av lägenheterna var outhyrda. 1991 låg omflyttningen på 16% (källa: bostadsföretagets statistik).

Landskapsarkitekten redovisade två inspirationskällor för utemiljön. Den ena var arkitekten Jan Gehl och hans betoning av territorialitetens betydelse. Det ledde till att hon ville ge särskild uppmärksamhet till de markutrymmen som hade den mest privata karaktären. Den privata uteplatsen, tillhör denna zon av gården. Där är man på hemmaplan och samtidigt i kontakt med omgivningen. Uteplatsen skulle ha en avgränsning så att den upplevdes som privat, men avgränsningen skulle inte vara så hög att den förhindrade kontakt. Området närmast entréerna var också ett sådant utrymme, som det var viktigt att ge en omsorgsfull utformning, menade hon. Entréerna är bostadens ansikte utåt, och de måste kännas välkomnande.

Den andra inspirationskällan var ett engelskt stadsförnyelseprojekt som hon deltagit i. Erfarenheterna från stadsdelen Byker i Newcastle hade lärt henne betydelsen av att samarbeta med de boende. I detta projekt hade projektörerna haft en ”otroligt intim kontakt” med de boende. Enligt landskapsarkitekten hade samarbetet med de boende i Åkershus gett kunskap om området och en större säkerhet i arbetet. I en mera konkret mening hade deras synpunkter främst påverkat utformningen och utrustningen av lekplatserna. De hade också påverkat sittplatsernas läge.

> Alla tillfällen som vi hade för att samla folk och få dem att agera tog vi också. Ett exempel är uteplatserna. Vi gick ut med extra flygblad när de boende skulle bestämma om de skulle ha trappa eller inte (landskapsarkitekten).

Hur var det tänkt att gården skulle användas av de boende? Jo, gården skulle vara en plats där de gärna slogs sig ner. Den skulle vara något av en villaträdgård för hyresgästerna, där de kunde koppla av i lugn och ro. Som brukare av gården såg hon i första hand förskolebarnen och deras föräldrar. För de äldre hyresgästerna var det viktigt att ha en trevlig utsikt från lägenheten och någonstans att sitta utomhus.

> Gården är tänkt att kunna användas av alla. Man skall kunna gå på ett vettigt sätt, hitta platser att sitta ner ute och koppla av [...]. Gården är tänkt att fungera som en trädgård, en villaträdgård kan man nästan säga. Vill man gå ut skall man lätt kunna göra det. Det skall finnas en plats, där man kan sitta i fred på nära håll (landskapsarkitekten).

Lekmiljön var i första hand utformad med tanke på yngre barn med gungor, sandlåda m.m. Landskapsarkitekten hade varit mera osäker på hur man planerar för de äldre barnen, och utgick delvis från att de sökte sig till andra miljöer. Det var en medveten princip att ordna många sitt-

platser på gårdarna. Härigenom ville hon undvika att det blev konkurrens mellan olika brukargrupper, t.ex. mellan småbarnsföräldrar och de hyresgäster som inte hade barn.

> För äldre människor finns det sittplatser, där de kan känna att de inte tränger sig på, en vacker utsikt från balkongerna. Den egna uteplatsen är viktig för de äldre. Det är lätt att ta sig ut den vägen och uteplatsen kan vara kontaktskapande (landskapsarkitekten).

De privata uteplatserna skulle ge en möjlighet för några av hyresgästerna att få något av en ”egen trädgård”. Den trädgårdskaraktär som förhoppningsvis utvecklades där, menade hon, skulle komma hela gården till godo.

Landskapsarkitekten konstaterade att förbättringen av utemiljön i Åkershus hade varit ett lågbudgetprojekt, och att de begränsade kostnadsramarna styrt utformningen i hög grad. Men hon verkade i stort vara nöjd med resultatet. Utemiljön hade fått ”rätt funktioner” och gav ett ”vänligt” intryck, menade hon. Vidare kostnadsramar hade i första hand inneburit en större gestaltningsmässig frihet. Utifrån den begränsade ekonomin hade hon prioriterat att ge gårdarna en stomme av vegetation, som skulle rama in och avgränsa gårdsrummen.

En bild av boendemiljön

Intervjuerna med kontaktkommitténs ordförande och bostadsföretagets förvaltare förmedlade en bild av ett område med både förtjänster och brister. Dessa personer betraktade områdets låga status som ett historiskt arv, som det var svårt att bli av med. Under 1970-talet hade det funnits många problemhushåll i Åkershus. Sedan dess hade bostadsföretaget skärpt sin inställning till problemhushållen inom området. De negativa sidorna av boendemiljön handlade också om bil- och cykelstölder, om inbrott i bilar och i källarförråden och om missbrukarproblem. Förvaltaren ansåg att 450 lägenheter var en alldeles för stor enhet. Han menade att stora bostadsområden lätt blir anonyma. Kontaktkommitténs ordförande tyckte att man nog kände varandra rätt väl i området, men att grannumgänget varierade mellan de olika gårdarna.

Social miljö

Lägenhetsfördelningen styrde vilka boendekategorier som flyttade in. Det fanns över hundra enrumslägenheter i området. I dessa bodde övervägande ungdomar. I tvårumslägenheterna bodde pensionärer. Hyresgäst-

föreningens representant ansåg att det var generationsväxling på gång i Åkershus. De första inflyttarnas barn hade vuxit upp. Det var rätt många av dessa ungdomar som nu ville ha egna lägenheter. Två stora boendekategorier i Åkershus var ”yngre” och ”ensamstående”.

För- och nackdelar

> Jag tänker ibland att jag skall flytta. Så tänker jag vad i jesse namn skall jag in i stan och göra. Det är mysigt, fåglarna kvittrar därute. Man vaknar och det är ljuvligt. Det är ändå lite friare (representanten för hyresgästföreningen).

Hyresgästföreningens representant ansåg att Åkershus vunnit mycket på miljöförbättringen. Det tidigare öppna, kala och blåsiga området hade bäddats in i grönska. Förutom grönskan och rymligheten utgjorde det goda läget, med ”nära till bussar, affärer och allting”, områdets främsta fördelar, menade hon. Till de goda sidorna hörde också ”hyfsade hyror”, vilket gjorde lägenheterna eftertraktade. Det var den stora utbyggnadsenheten och de likformiga lådliknande husen som hon såg som de mest negativa sidorna av bostadsmiljön. Även förvaltaren menade att de platta taken fick husen att se ut som ”lådor”.

Beskrivning av gårdarna

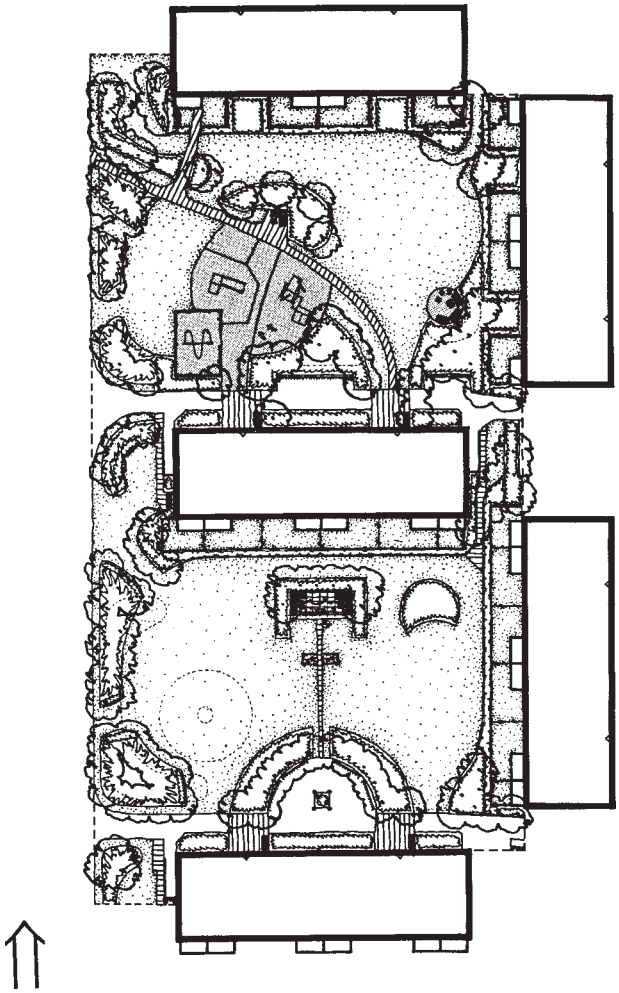

Figur 14.4 *De studerade gårdarna i Åkershus, Staffanstorp. Skala 1:1000.*

Vid upprustningen fick *lekgården* förhållandevis mycket lekutrustning med klätterställning, rutschbana, gungor och sandlåda. En sittplats placerades i anslutning till lekplatsen, en ytterligare sittplats lite vid sidan om. På *den lugna gården* finns ingen lekutrustning. Huvudanläggningen är en pergola med bänkar och bord och några blomsterrabatter. *Den sociala gården* fick ett liknande innehåll som ”lekgården”, dvs. en lekplats med bänkar intill och ytterligare en sittplats. Lekplatsen innehåller sand-

låda, gungor och en mindre klätterställning med rutschkana. Utöver de beskrivna sittplatserna finns också bänkar vid varje entré och i ett skyddat läge vid de västvända husgavlarna. Samtliga lägenheter i bottenvåningen, med undantag för den minsta lägenhetsstorleken, fick uteplatser som nås via en öppning i balkongräcket. De är i genomsnitt 25 m² och består av gräsmatta.

Landskapsarkitektens ambitioner om en skötselanpassad utformning framskymtar i utemiljön. Gräsmattor och planteringar är sammanhållna, inga träd står fritt i gräsmatta och träkonstruktioner, som plank och staket, har använts sparsamt.

Vegetation

Den följande beskrivningen av vegetationen omfattar enbart ”lekgården”. De tre huvudfunktioner som växtligheten fick var att vara rumsskapande, ge vindskydd och ha ett prydnadsvärde. Robusta buskage användes för att sluta gårdsrummet mot parkeringsplatsen och för att rama in lekplatser och sittplatser. De privata uteplatserna avgränsades med klippta bokhäckar.

Sexton buskarter ingick i tre olika artblandningar. De låga blommande kantplanteringarna vid sittplatser och entrévägen innehåller arter som rosenkvitten, benved och kerria. De medelhöga planteringarna kring lekplatser och sittplatserna innehåller bl.a. sibirisk ärtbuske, dvärgpurpurvide, snöbär och skogsolvon. Den tredje typen, de robusta naturlika planteringarna, innehåller både träd- och buskarter. Här finns t.ex. hassel, fläder, bok, hägg och sälg. Det är genomgående tåliga arter som använts.

Nära 60 träd av 10 olika arter planterades på den tidigare helt trädlösa ”lekgården”. Robusta och snabbväxande arter står i de planteringar som avgränsar gårdsrummet, sykomorlönn och häckpoppel mot parkeringsplatserna och blodlönnar, popplar och pilar i gatten mellan husen. Inne på gården finns mindre träd, fruktträd och prydnadskörsbär, vilka placerats vid entréer och sittplatser.

Vegetationen inventerades fyra år efter att gården planterats. Inventeringen visade att träden hade fått en dålig etablering och att det var en hel del slitage i buskplanteringarna, men att gräsmattorna var i god kondi-

tion. Vid detta tillfälle hade de naturlika planteringarna nått en höjd på 2,5–3,5 meter och avgränsade gården rumsligt. Övriga planteringar var under 2,5 meter.[61]

Dimensioneringen

”Lekgården” och ”den lugna gården” är båda runt 2500 m². Det innebär i genomsnitt 70 m² gårdsyta per lägenhet. Nettoexploateringsgraden för Åkershus är 0,35.

Baskvalitet

I detta avsnitt redovisas hur de två gårdarna uppfyllde den standardnivå som rekommenderades i *Gemensam trädgård*. Det är uteplats, gruppstorlek, sol och andel grönska som kommenteras, se också sammanställningen i kapitel 8.

I Åkershus finns 26 m² av ”mångsidigt användbara uteplatser” per lägenhet, vilket motsvarar mer än 2,5 gånger riktvärdet på 10 m²/lgh. Även *andelen* ”användbara uteplatser” av gårdarnas totala yta uppfylls med god marginal. Däremot överskrids riktvärdet om max 30 lägenheter för den enhet som uteplatserna har planerats för. Det finns 36 lägenheter kring varje gård. Uppdelningen i en gård med och en gård utan lekanläggningar leder till att 72 hushåll delar på lekplatsen.

Alla sittplatser, utom bänkarna vid entréerna, har tillräcklig med sol. I stort sett uppfylls riktvärdet på minst fem timmars sol mellan klockan nio och fem vid vårdagjämningen i alla lekutrymmen.

Standardkravet för andelen växtlighet enligt *Gemensam trädgård* är uppfyllt. Runt 80% av gårdarna består av vegetationsklädd mark, vilket är det högsta värdet bland de sex studerade fallen. De stora gårdarna har gett gynnsamma förutsättningar för att uppfylla riktlinjerna för uteplats, vegetation och solbelysning.

---

61. Vid inventeringstillfället var mindre än 50% av de planterade träden i god kondition, och 30 % av träden saknades helt. Många av de träd som saknades hade stått i slitageutsatta lägen i anslutning till entréväg, cykelställ eller lekplats. Efter fyra år hade de överlevande träden en genomsnittlig höjd på 2,5 meter och en genomsnittlig krondiameter på 1,3 meter. Två vitpilar hade nått en höjd över 5 meter. Det var relativt små trädstorlekar som hade planterats.

Slitaget i planteringsytorna var koncentrerat till utsatta lägen i anslutning till cykelställ, sittplatser och lekplats. Relativt mycket av slitaget kunde kopplas till planutformningen och bestod av skadade buskagehörn i utsatta lägen.

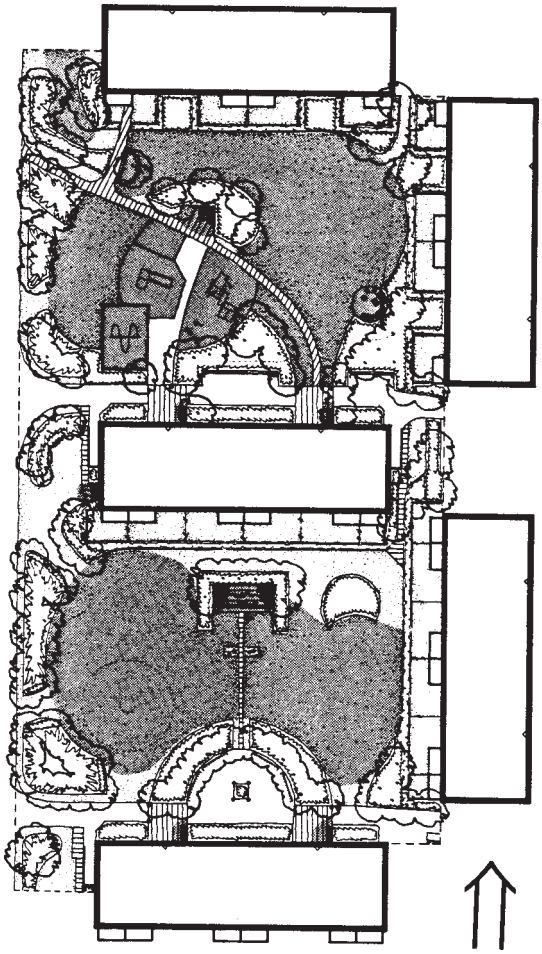

Figur 14.5 *Avgränsning av gemensamma "användbara uteplatser" på gårdarna i Åkershus. Skala 1:1000.*

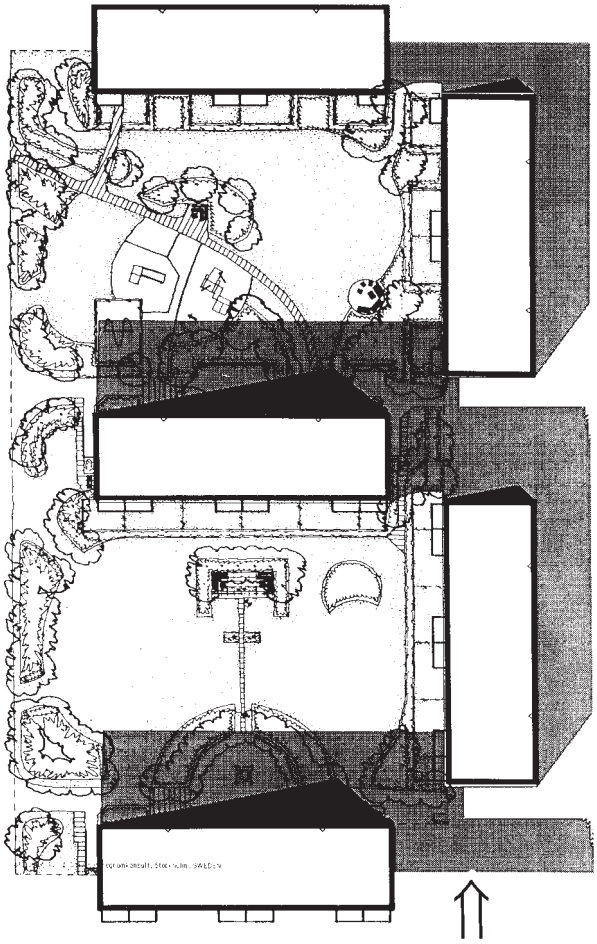

Figur 14.6 *Analys av solförhållanden i Åkershus. Svart färg anger 0–1 soltimmar, grå färg 1–5 soltimmar 9.00–17.00 vid vår- och höstdagjämningen. Övriga delar av gårdarna har minst fem timmars sol. Skala 1:1000.*

Tabell 14.1 - 14.3

14.1 De två gårdarnas vuxna invånare

Åldergrupp/ hushållstyp	*20-29*	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60-69*	*70-79*	*80-89*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. man utan barn	12	3	2	1	2	2	-	22
Ensamb. kvinna utan barn	1	2	3	1	-	2	1	10
Ensamb. kvinna med barn	3	2	2	-	-	-	-	7
Samboende utan barn	2	-	-	3	4	3		12
Samboende med barn	2	-	1	-	-	-	-	3
Totalt	20	7	8	5	6	7	1	54

14.2 Gårdarnas barn och ungdomar

Åldersgrupp	*0-6*	*7-12*	*13-15*	*16-19*	*Samtl. åldrar*
	8	2	-	3	13

14.3 Intervjupersonerna

Åldergrupp/ hushållstyp	*20-29*	*30-39*	*40-49*	*50-59*	*60-69*	*70-79*	*80-89*	*Samtl. åldrar*
Ensamb. man utan barn	1	-	2	-	-	1	-	4
Ensamb. kvinna utan barn	-	1	1	-	1	-	-	3
Ensamb. kvinna med barn	2	1	-	-	-	-	-	3
Samboende utan barn	-	-	-	2	1	-	-	3
Samboende med barn	2	-	-	-	-	-	-	2
Totalt	5	2	3	2	2	1	-	15

Beskrivning av intervjupersonerna

”Lekgårdens” och ”den lugna gårdens” invånare

De fem hus som avgränsar de två studerade gårdarna innehåller tillsammans 90 lägenheter. Liksom i hela Åkershus är lägenhetsstorlekarna i dessa hus 1:or, 2:or och 3:or.[62] Den följande beskrivningen av åldersfördelning och hushållsstruktur omfattar de 54 hushåll som var mantalsskrivna i dessa hus när boendeintervjuerna förbereddes våren 1991, se även tabell 1. De 54 hushållen innehöll 70 vuxna personer, varav 31 var sammanboende, 22 var ensamboende män och 17 var kvinnor som bodde själva eller med barn. Bland de 54 hushållen fanns bara 3 barnfamiljer med två vuxna. Den största ålderskategorin räknat i tioårsintervaller var 20–29 år. Tretton barn var mantalsskrivna på de två gårdarna, varav åtta var i åldern 0–6 år. Av de tre tonåringarna som var mantalsskrivna på gårdarna var det två som bodde där vid intervjutillfället. I de fall de båda makarna i ett samboende par inte tillhörde samma åldersgrupp, har ”parets ålder” räknats efter den yngsta personen i tabell 1 och 3.

Urvalet

Femton hushåll intervjuades. Intervjugruppen bestod av

- fyra ensamboende män
- tre ensamboende kvinnor
- tre kvinnor, som var ensamstående med barn
- två par med barn i förskoleålder
- tre par 50–70 år utan hemmaboende barn.

Tio av de intervjuade hushållen bodde i de tre hus som omger ”lekgården” (inklusive det hus som skiljer de båda gårdarna åt) och fem bodde i de två hus som formar ”den lugna gården”. Intervjupersonerna var spridda i samtliga fem hus och i åtta av de tio trapphusen. De bodde också på olika våningar i husen. Till intervjugruppen hade jag sökt personer som bott minst två år vid de gårdar som undersöktes. Nio av de femton hushållen hade bott mer än fem år i området. Tre hushåll hade flyttat in i de nybyggda lägenheterna 1973. I några av intervjuerna med samboende par var endast den ena av de två makarna närvarande.[63]

62. 14% av bostäderna var på 1 r o k, 12% var 1r o kv, 37% var 2 r o k samt 37% av lägenheterna var 3 r o k.

63. Det förekom också att samtalet dominerades helt av en av makarna, även om båda var närvarande.

Livssituation

I de femton hushållen ingick 21 vuxna personer. Tolv av dem förvärvsarbetade. Männen arbetade inom industrin eller med kropps- och servicearbete. Kvinnorna var anställda inom vård och omsorg eller hade kontors-, städ- eller industriarbete. Av de övriga nio studerade en person, tre var ålderspensionärer, en förtidspensionär och fyra saknade arbete. Huvuddelen av intervjupersonerna var födda och uppvuxna i Skåne, många relativt nära eller i Staffanstorp. Flera hade någon form av lokal förankring på orten. Sex av hushållen innehöll personer som var födda i eller hade bott i Staffanstorp som barn. En yngre kvinna hade som barn bott i Åkershus. Fem av hushållen hade någon släkting i Åkershus. I intervjugruppen ingick ett syskonpar. Deras far bodde också i området.

Några av de intervjuade tillbringade mycket av fritiden hos föräldrar som bodde i villa eller på landet. Ett äldre par hade en odlingslott. Två hushåll hade tillgång till fritidshus som låg relativt nära Staffanstorp, och de tillbringade en stor del av sommarhalvåret i sina fritidshus. Men huvuddelen av de intervjuade hade inte tillgång till fritidshus och många saknade också bil.

De yngre intervjupersonerna var uppvuxna i villa eller i lägenhet. Av de medelålders och äldre var däremot de flesta uppvuxna på landet. Föräldrarna hade varit lantarbetare eller haft lantbruk. Många hade också som vuxna bott lantligt i hyrd bostad, tjänstebostad eller eget hus.

Bostadsval bostadsideal och passform

Intervjupersonerna uppgav en rad olika skäl för att de sökt bostad när de flyttade till Åkershus. För fyra av de intervjuade hushållen hade det varit deras första egna lägenhet, när de flyttade hemifrån, och en man hade flyttat ihop med en kvinna, som bodde i området. Några hade flyttat hit när de fått arbete på orten och två av de intervjuade uppgav att de inte fått tag i en lämplig bostad i den närbelägna stad de arbetade i. Ett äldre par flyttade till Åkershus, när de inte längre orkade ta hand sitt hus.

Varför hade de flyttat just till Åkershus? Av intervjuerna framgår att valsituationen på hyresmarknaden varit starkt begränsad när de sökte bostad. Var man ung i Staffanstorp flyttade man till Åkershus därför att det var ”det billigaste” området på orten, påpekade en av de unga kvinnorna. Flera av intervjupersoner deklarerade att en lägenhet i Åkershus var det enda alternativ som funnits. En kvinna menade att hon i det längsta försökt undvika Åkershus, men inte lyckats. Trots att ingen av de intervjuade verkade ha medvetet sökt sig till Åkershus, var det bara en av

de intervjuade som var klart negativ till sin bostad. Huvuddelen av intervjugruppen ansåg att de trivdes rätt bra. Det gällde både för yngre och äldre. De som deklarerade att de trivdes bra beskrev olika aspekter i det positiva omdömet. För en ung ensamstående kvinna var närheten till barnets daghem en viktig kvalitet. Den kvinna som citeras här, och som bott många år i området, verkade ha funnit sig väl tillrätta:

> Så höll dom ju på och bygga detta området då, så fick vi det här. Vi fick här uppe i denna ändan, och här har vi ju trivts väldigt bra. Fritt och bra häruppe i denna hörnan, lugnt och fridfullt har det varit hela tiden. Det har ju varit sämre längre neråt, mera störigt (medelålders kvinna).

Bland dem som visade en större tveksamhet fanns en trångbodd ung man med en enrumslägenhet på 32 m², några yngre hushåll som var inställda på att flytta till eget hus och en man som tyckte det var dags att se något nytt efter att ha bott i området i nästan tjugo år. En av de intervjuade var uttalat negativ. Denna kvinna deklarerade tydligt att det berodde på bostadsformen. Hon ville inte bo i flerbostadshus utan i eget hus med trädgård.

> Jag ville inte bo på Åkershus. Jag hade alltid sagt: 'Aldrig Åkershus' (medelålders kvinna).

Hur motsvarade bostaden deras olika önskemål och bostadsideal? Som framgått innehöll intervjugruppen människor med olika bakgrund och livssituation. Här fanns en medelålders man som var född i en lantarbetarfamilj. Han hade också själv arbetat som lantarbetare, innan han flyttade in till Staffanstorp till industriarbete och lägenhet i Åkershus. Här fanns också en ung kvinna som vuxit upp i Rosengård i Malmö och sedan flyttat till den lilla tätorten Staffanstorp och det, i förhållande till Rosengård, "lilla" området Åkershus.

Det var en rad olika ideal kring boendet som framträdde ur intervjuerna. Flera av de intervjuade uttryckte en önskan om mer gemenskap. Ett medelålders par, som hade flyttat till Åkershus när området var nybyggt, hade ljusa minnen från den tid då barnen varit små och barnfamiljerna träffades ute på gården. De saknade den gemenskapen.

> Javisst var det trevligare. Vi hade ju mycket roligt alla vi som bodde i denna trappan. Så vi var ju många som satt ute. Men det är klart vi hade barn alla och dom var ju ute och sprang och så skulle vi vara ihop med dom och så blev det att vi samlades hela gänget. Nu är det ju många som kommit upp i åren, barnen är komna ut, och många mer än vi som har bott här länge är ensamma (medelålders kvinna).

Det egna huset var ett bostadsideal för flera av de intervjuade. Ett par i äldre medelåldern beklagade att de inte hade skaffat hus när de var yngre. Nu var det för sent, menade de. För ett av de unga paren var situationen annorlunda. De var helt inställda på att så småningom flytta från Åkershus till ett eget hus. För dem var villan den självklara boendeformen för en familj. De hänvisade också till ekonomiska argument, villan var en investering. Det egna huset som ideal hade också de två kvinnor som själva var uppvuxna i villa. Det var särskilt trädgården och möjligheten till en enkel och omedelbar utomhuskontakt, som de saknade hos den nuvarande bostaden. Ingen av dem hade uteplats.

> Det är väl det som jag trivs sämst med i hyreshus, att man inte kan gå ut. Man kommer ut för lite, det här dagliga... Är man uppvuxen i villa ...(ung kvinna).

De saknade också den integritet som enfamiljsbostaden erbjuder. Den ena kvinnan värjde sig mot den påtvingade kollektiviteten. När hon valde lägenhet i området hade hon önskat en av dem som låg så fritt som möjligt.

Ett äldre par hade flyttat till Åkershus, när de inte längre orkade med sitt hus på landet. Kvinnan saknade sin trädgård, samtidigt som hon tyckte det var en lättnad att slippa sköta den.

> Det gör man väl emellanåt, men sen tycker man också det är skönt att slippa det. Ett stort hus och en stor jätteträdgård och ett och ett halvt tunnland jord att sköta. Så det var lite jobbigt och sen när man inte orkar, så är det skönt att slippa. (äldre kvinna).

För mannen hade flytten från det egna huset varit mera smärtsam. Det hade inneburit något av en kulturkrock. Han hade svårt att anpassa sig till lägenhetsboendet och tillbringade så mycket tid som möjligt i deras fritidshus.

Intervjugruppen i Åkershus innehöll flera personer som hade starka band till ett lantligt liv. Huvuddelen av dem som var i äldre medelåldern och äldre hade vuxit upp och även som vuxna bott på landet. I samtalen med flera av dem framträdde deras känslomässiga förankring i livet på landet. En man berättade att han ofta gjorde utflykter till olika naturområden. Tillsammans med några vänner gav han sig ”ut i skogen”. De besökte hellre dansställen på landsbygden än i städerna. Mannen hade gärna haft en uteplats, och han önskade också att han haft utsikt ”över åkrarna och ängarna” från sin bostad.

Att bo i Åkershus

> Det är tur att det finns just sådana här hus också med billig hyra. För dem som inte har en chans att bo i dom här statuslägenheterna, så är det ju bra att bo här. Men det som är bra med Åkershus är ju att det är så centralt. Det är väldigt positivt. Att man har nära till allting. Man behöver inte ta bilen. Man kan ju gå ner i centrum. Man kan gå till posten till affären och till banken. Om man bor på Nevisborg, det är ju långt ute. Att man har allt runt omkring sig. Nära till bussen. Det är ju bara utanför Lundavägen. Slippa cykla till bussen. Man kan ju gå ner (medelålders kvinna).

Detta citat innehåller flera av de positiva omdömen som förekom om Åkershus. En överkomlig hyra och ett centralt läge var särskilt viktigt för hushåll med begränsade ekonomiska resurser. ”Flytta in i en ny lägenhet kan jag ju inte”, påpekade en ensamboende kvinna. För en trebarnsfamilj var också hyran ett starkt motiv för att stanna kvar i området, även om de önskade en större lägenhet.

Det övergripande omdömet om Åkershus var även utöver dessa aspekter genomgående positivt. Att bostadsområdet uppfattades som rymligt och grönt och att dessa egenskaper uppskattades framträdde tydligt. Det förekom också positiva kommentarer om att det var nära till större grönområden från Åkershus.

Grönt och rymligt

En kvinna svarade på följande sätt på min fråga om vad hon tyckte var bra i Åkershus:

> Att här är så mycket grönska och ändå så fina öppna områden, planteringarna och grönskan. Man kommer inte ut och bara ser husväggar utan man möter grönskan. Där är olika ... träd, det blommar olika, där är alltid någonting att titta på och prata om när man kommer ut... Det är den grönskan man söker... Ja, och det blir inte trångt. I och med att där är grönskan emellan så ser det ut som det är dubbelt så stort mellan husen... Sen är det en väldigt fin syrekälla också, med buskar och träd (äldre kvinna).

Sex år efter miljöförbättringen hade Åkershus hunnit bli lummigt. Det förekom en allmän uppskattning av grönskan. I citatet ovan framstår de gröna kvaliteterna som grundläggande för områdets attraktivitet. Grönskan beskrivs som miljöskapande. Grönskan ger positiva upplevelser.

Kvinnan uttrycker också ett samband mellan grönska och rymlighet. Grönskan får uterummet att upplevas som rymligare. Som svar på samma fråga hänvisade också en yngre man spontant till grönskan.

> Du ser grönområdet på andra sidan [huset]? Bara det liksom. Man bor mer eller mindre i naturen. Det har funnits länge det här området. Det är ingen grushög. Det är träd och buskar och allting har liksom satt sig. Det är inte betong ...detta längre (ung man).

Flera av de intervjupersoner, som bott på gården före upprustningen, hade den ursprungliga miljön som jämförelseobjekt.

> Asfalten som det var förr, det var fruktansvärt. Det var ju varmt och hett, ingenstans att vara. Här är ju faktiskt platser överallt om de vill gå ut och sätta sig ute (äldre man).

Den sociala miljön

> Alla säger att det är det lugnaste stället detta, från 7:an och uppåt (medelålders man).

Flera av de intervjuade påpekade nöjt att de bodde i den lugnare delen av området. Runt hälften av de intervjuade hushållen menade att det inte var några stora sociala problem där de bodde och att detta förhållande var en viktig del av trivseln. Boendet upplevdes inte som otryggt, även om man kände till att det förekom inbrott i källarna och i bilarna och att cyklar vandaliserades utomhus. Någon tyckte att det kunde kännas lite otryggt att passera förbi den höga växtligheten på kvällstid. En kvinna berättade att hon varit förberedd på större problem när hon och hennes man flyttade till området.

> Så utgalet som det var, när vi hörde och de sa: 'ni skall väl i alla fall inte flytta dit'. Alla människorna talade om det 'gettot'. Det har vi aldrig hittat (medelålders kvinna).

Men några uppfattade de sociala problemen som större. Till dem räknade de en allmän stökighet, inbrotten, områdets låga status och den höga omflyttningen. Några hade drabbats själva. En man berättade att han hade haft inbrott i sin bil tre gånger.

> Sen klassas det väl på något sätt som Rosengård (ung kvinna).

Även bilden av Åkershus som ett problemområde kan vara betungande. En ung kvinna berördes illa när hon fick nedsättande kommentarer om det område hon bodde i. Det dåliga rykte, som hon menade att området hade, fick henne att överväga att flytta, trots att hon tyckte att bostaden fungerade bra på många sätt. En annan kvinna beklagade den höga omflyttningen och att många unga familjer flyttade ifrån området. Hennes bekantskapskrets i Åkershus minskade successivt.

Grannar och grannkontakter

Husens placering medförde en oklar gårdstillhörighet. Utifrån planmönstret var det inte förutsägbart vilken gård som hyresgästerna uppfattade som ”sin”. Av intervjuerna framgick att det inte heller fanns någon entydig uppfattning om detta förhållande och att uppfattningen också kunde förändras. En kvinna, som vid intervjutillfället bodde på andra våningen, ansåg hon att hon tillhörde den gård som trapphuset vände sig mot. När hon tidigare bodde på bottenvåningen i samma hus, och hade sin uteplats vänd mot nästa gård, kände hon tillhörighet till båda gårdarna. Ett medelålders par i samma hus menade att deras gård var den som husets entréer vände sig emot, medan två andra personer helt klart identifierade sig med den gård som låg på baksidan av huset. Det var med dessa grannar de utvecklat en gemenskap. Känslan av gårdstillhörighet var också olika stark.

Det förekom olika förhållningssätt till grannarna. Samtliga intervjupersoner hälsade på sina närmaste grannar. Det hände också att man bytte några ord med någon. För en grupp var detta den nivå man hade på grannkontakterna. Till dem hörde den unga man som citeras här:

Intervjuaren: Känner du dom andra i huset?
Mannen: Njae, jag brukar hälsa på dom.
Intervjuaren: Dom andra på gården?
Mannen: Nja, folk är väl inte så sociala av sig i Sverige direkt. Man känner igen dom men säger inte hej till dom.

Men många hade en tämligen god uppfattning om vilka som bodde i den egna trappuppgången, huset och på gården. En kvinna berättade att hon hälsade på många i Åkershus, inte bara på den egna gården utan i hela området. Hon hade bott i området i tre år. Några av de intervjuade hade starka personliga band till andra invånare i området, de var t.ex. släkt eller gamla skolkamrater.

Vi har ett trevligt par, som bor här i lägenheten bredvid. Det är en gammal tant och farbror. Våra barn pratar alltid med dom, hjälper dom i

> trädgården, springer i vägen för dom (medelålders kvinna).

Barnen gav tillfällen till sociala kontakter. Två av de intervjuade kvinnorna tillhörde en grupp unga småbarnföräldrar, som brukade träffas på ”lekgården” tillsammans med sina barn. Bland de intervjuade fanns också småbarnsföräldrar som inte tillhörde denna gemenskap kring barnen utomhus. Men utemiljön kunde vara en arena för grannkontakter, även för dem som inte hade barn som de följde med ut. Av samtalet med en medelålders man framgick att uteplatserna och deras skötsel kunde ge tillfällen till kontakt.

> Jag har en gräsmatta. Den är på två och en halv gånger en meter. Den kör jag med motorgräsklippare... Jag har köpt den begagnad. Jag klipper hans [grannens] med. Jag har fem [uteplatser] som jag klipper (medelålders man).

Grannsämjan verkade vara god vid undersökningstillfället. Goda grannar nämndes också som en del av trivseln med bostaden. I en av trapphusen vid ”lekgården” var det några äldre personer som hjälpte varandra med små tjänster. Det var inget omfattande umgänge som utvecklats där, men kontakten verkade vara mycket uppskattad.

Hur användes gården?

Hur uppfattade de intervjuade att gårdarna användes? De intervjuade utnyttjades som ”informanter”, när jag bad dem om att beskriva hur utemiljön användes av deras grannar. Det framgick att gårdslivet skiljde sig mellan de tre olika gårdarna. På ”lekgården” dominerade barnen och mammorna, på ”den lugna gården” såg man i stort sett aldrig människor ute på gården, och på ”den sociala gården” verkade det finnas ett uppskattat och livaktigt umgänge, som även hushåll som inte hade barn deltog i. Även på ”den sociala gården” fanns lekutrustning.

> Ja, det är dom mammorna som har små barn. Dom är därute ju. Men dom andra är där inte mycket. De blir på sina uteplatser. Alla har ju stolar och bord på sina uteplatser och sitter där (äldre kvinna).

Det var en allmän uppfattning att ”lekgården” inte användes i någon omfattande utsträckning av vuxna. Det verkade vara en mindre grupp av småbarnsmammor, man menade att det var tre kvinnor, som träffades där med sina barn. De äldre hyresgästerna syntes inte ute på den gemensamma delen av gården. De använde sina uteplatser eller balkonger.

Det fanns en samstämmig uppfattning att det i stort sett aldrig vistades någon på den ”lugna gården” Vid något enstaka tillfälle hade sittplatsen i pergolan använts. Det hade också hänt att något barnbarn som varit på besök hade lekt på gården. Flera av de intervjuade ansåg att anledningen till att ”den lugna gården” inte användes var att det saknades en lekplats där.

> Jag tror inte det funkar att dela upp det så... Hade jag bott där så hade jag varit besviken... Ja, jag kan inte förstå att dom har gjort så (medelålders kvinna på ”lekgården”).

Den man som föredrog ”den sociala gården” som sin utemiljö påpekade att ”den lugna gården” inte var lockade, eftersom det aldrig var någon ute där. Hans motiv för att gå ut var att få en pratstund med grannarna.

> Mannen: Här har aldrig suttit en människa.
> Intervjuaren: Du har aldrig tänkt att vad trevligt det skulle vara att gå ut och sätta sig där?
>
> Mannen: Nej, då får man sitta där ute själv [skratt] och det tycker jag inte om.... Hade det funnits en gunga, en lekplats, då tror jag att man suttit där, barnfamiljer.

Den grupp som träffades på ”den sociala gården” var både större och mera blandad, än den som fanns på ”lekgården”. De intervjuade ansåg att denna gård utmärkte sig i hela området genom det omfattande umgänget på gården. Det verkade vara runt tio hushåll, inte bara barnfamiljer, som deltog i detta gårdsliv. De träffades ofta, dagligen när det var hyggligt väder. En kvinna berättade att gården hade varit känd som en ”trevlig gård”, redan när hon för tre år sedan flyttade till Åkershus.

> Denna gården är den som används mest. Alla som bor här går ner på gården och sitter och snackar och dricker kaffe... Jag tror det är den enda gården där det är så... Nej, här har alltid varit så, även när jag flyttade hit, så sa dom att det var så... att det var en trevlig gård... Och så är det en fin lekplats, så barnen vill alltid leka därnere (ung kvinna).

Gårdarnas roller

Nät intervjupersonerna berättade om sitt eget sätt att använda gården, dvs. när de hade rollen av ”respondenter”, framträdde gårdens användning på ett likartat sätt som i den allmänna bild som presenterades i det föregående avsnittet. Det var på ”lekgården” och på ”den sociala gården”

som människor gick ut. Dessa gårdar användes både som lekmiljö och som en arena för grannkontakter utöver att vara ett nära uterum i en mera allmän mening.

Det var inte ovanligt att de intervjuade tillbringade mycket av sin lediga tid på andra platser än i bostadsområdet. En kvinna besökte i stort sett dagligen sina föräldrar. Deras villa med trädgård var hennes huvudsakliga fritidsmiljö. En annan kvinna reste ofta hem till sina föräldrar, som bodde på landet i en naturskön trakt. Två av de intervjuade hushållen hade fritidshus där de i stort sett var permanentboende sommartid. Ett medelålders par hade en odlingslott i ett koloniområde. De intervjuade umgicks med vuxna barn, syskon och vänner som bodde på annat håll. Flera berättade att de gjorde bilutflykter på helgerna. Men inom intervjugruppen fanns också människor som tillbringade mycket tid i bostadsområdet, såväl vardagar, som helger och hela somrarna. Som tidigare framgått saknade huvuddelen av de intervjuade fritidshus och många saknade också bil.

Med utgångspunkt i intervjupersonernas version av hur de använde utemiljön beskrivs först de tre olika gårdarnas användningsmönster, därefter diskuteras några olika aspekter av gårdarnas bruk.

”Lekgården”

Kvinnan: När vi går ut tillsammans allihop så sitter man på bänkarna tillsammans med de andra mammorna som också dyker upp då.
Intervjuaren: Ringer ni runt först och?
Kvinnan: Det är lite både och. Ibland går en ut och så ser dom andra ... sen ibland så planerar man.
Intervjuaren: Att du går ut är det bara för barnens skull eller tycker du det är skönt att gå ut själv?
Kvinnan: Ja, om det är fint väder är det skönt att gå ut själv.

Kvinnorna som använde ”lekgården” gick ut för att barnen måste komma ut. Men de menade att de också gick ut för sin egen skull, för att få umgås med andra vuxna och för att det var skönt att vara utomhus. Det var också praktiskt att kunna hjälpas åt med barnen. De småbarnsmammor som intervjuades arbetade, ett par av dem på heltid. En av kvinnorna studerade. Det var således under sin fritid på vardagarna och helgerna som de var ute med barnen på gården. En av dem berättade att hon ofta gick ut på gården med sitt barn, som var drygt ett år gammalt. Kvinnan poängterade att det var minst lika mycket för sin egen skull, som hon gick ut.

> Dels för [barnets] skull är det ju bra. Fast det är ju inte så mycket för honom att göra. Och sen är det ju så man kan sitta därnere och ta med fika ut och man träffas några stycken och sitter där samtidigt som ungarna leker (ung kvinna).

De kvinnor som arbetade deltid berättade att de var ute en stund varje dag eller några gånger i veckan. På semestrarna reste familjerna ofta iväg. En ensamstående kvinna, som arbetade heltid, menade att det var i huvudsak på helgerna som hon var ute med sitt barn. De var ofta hemma under helgerna. Barnet lekte på gården, och själv satt hon på sin uteplats och övervakade barnets lek. Kvinnan verkade vara mycket nöjd med gården som lekmiljö för hennes femåriga dotter. Barnet lekte överallt, på lekplatsen, gräsmattan och i buskarna.

> Ja, då springer dom och gömmer sig i buskarna och springer och busar, cyklar... Jo hon använder hela gården. Hon har inte klagat på någonting. Dom är överallt ju i buskar och på lekplatsen och på gräsmattan, så dom utnyttjar nog den. När hon leker på lekplatsen så gungar hon mest faktiskt. Det gör hon, eller hon sitter inne i huset. Där kan dom sitta några stycken (ung kvinna).

”Den sociala gården”

> Det är vänskap här i alla fall på denna gården, mycket vänskap. Det är så jag tycker det skall va... Man skall kunna skoja och prata (medelålders man).

Den bild vi får av grannumgänget på ”den sociala gården” förmedlades av två personer, en ung kvinna med barn och en medelålders man. Båda två satte stort värde på umgänget på ”den sociala gården”. Kvinnan gick ut på gården för att barnen skulle få leka, men också för att kontakten med grannarna lockade. Hon tyckte att det var tråkigt att sitta själv på gården.

> Ja barnen vill, och grannarna vill också att jag ska gå ut. Tjatar på mig när jag inte är ute så mycket... Jo, jag tycker att sitter man där nere själv är det jättetråkigt, men så kommer det alltid någon (ung kvinna).

Kvinnan var nöjd med vad gården kunde erbjuda som lekmiljö. Hon tyckte att lekplatsen var bra och säker, och menade att hennes två barn uppskattade den. De använde gungorna, rutschkanan och sandlådan. Barnen lekte lika mycket utanför lekplatsen. Då sparkade de fotboll, sprang på kullarna och var inne i buskagen.

> Det är en bra lekplats med bra leksaker, och den är vänlig, det är den. Och det är mycket grönt. Man har uppsikt över barnen också... Så är det bra att dom här lekplatserna är inte så svåra heller så den lille kan också klättra. Man behöver inte vara rädd (medelålders kvinna).

Kvinnan tillbringade en stor del av sin fritid i Åkershus. Hon var oftast hemma helger och sommartid. Hon brukade gå ut med sina barn flera gånger i veckan, och de kunde vara ute flera timmar i taget. Eftersom hon och hennes barn inte bodde på bottenvåningen, måste de gå via trapphuset och sedan runt huset för att komma ut på gården. Mannen som bodde på bottenvåningen hade en direkt utgång till gården, genom sin uteplats. Så här beskrev han umgänget på ”den sociala gården”:

> Mannen: Sitter därnere vid sandlådan. När det är fint väder, då sitter det fullt... Det är fullt då va. Jag säger väl, dom kunde väl sätta upp ett bord till. Det kostar väl inte så mycket.
> Intervjuaren: Om det är fullt vid sandlådan, då går du inte och sätter dig själv på den andra sittgruppen och väntar på att någon annan kommer?
> Mannen: Nä, då kommer grannen ut, och då går vi in på hanses tomt och sitter. Är det så att det är fullt och solen skiner, är det bara att gå in och sitta där. Han har mycket större trädgård än jag, så brukar vi sitta där, ha kaffe och snacka.
> Intervjuaren: Men det är inget annat ni gör på gården?
> Mannen: Nej. Sen leker vi lite med barnen, sparkar boll ... på gräsmattan eller på tennisbanan.

Den här mannen satte stort värde på umgänget på gården. Han hade varken tillgång till fritidshus eller bil och tillbringade största delen av somrarna hemma. När det var fint väder gick han ofta ut på gården ”nästan varenda dag”. Han kunde vara ute i flera timmar.

> Sitter det nån brukar jag alltid gå ut och prata me’n. Och det är synd att det inte är så på alla gårdar. Det måste jag säga (medelålders man).

”Den lugna gården”

För de två intervjupersonerna som föredrog att använda ”den sociala gården” var ”den lugna gården” ointressant. En annan av intervjupersonerna vid ”den lugna gården” visade en mera ambivalent inställning till bristen på uteliv på hennes gård. Denna kvinna som arbetade heltid och kunde uppskatta att det var lugnt när hon kom hem från arbetet, samtidigt som hon ibland kunde sakna ett gårdsliv.

> Ja både och. Ibland kan jag tycka att det är skönt att det inte är så mycket liv och sånt, men det är ju beroende på hur trött man är, hur störd man blir. Ibland skulle man ju tycka att det var trevligt med lite liv och rörelse (medelålders kvinna).

Att vilja vara utomhus

> Jag tycker det är skönt, ja. Jag får så ont i huvudet när jag sitter inne hela dagen. Jag blir så trött. Man känner att det är något som fattas (ung kvinna).

Flera av de intervjuade, både yngre och äldre, visade att det tyckte om att vara utomhus. De motiv som redovisades handlade om att de var vana vid att vara utomhus, att det tyckte det kändes hälsosamt att få frisk luft och att de mådde bättre om de fick vara ute. En äldre kvinna beskrev sig själv som ”utemänniska”. Det tillhörde hennes livsstil att vara utomhus, och hon tyckte det var skönt att kunna gå ut på sin uteplats. Kvinnan ville också ha ett öppet hem i en symbolisk mening, som hon hade varit van vid när de bodde på landsbygden.

> Det är för att få frisk luft. Man är utemänniska. Jag blir tossig när man fäller persiennerna. Jag tycker det är fruktansvärt, fast jag bor på första våningen. Jag vill ha öppet och ... jag tycker det är hemskt när man stänger om mej. Man har aldrig låst på landet. Där stod alltid öppet fönstren, dörrarna, alla var välkomna. Jag tror att det följer en hela livet (äldre kvinna).

En medelålders kvinna som också var uppvuxen på landsbygden menade att eftersom hon hade ett inomhusarbete ville hon gärna vara utomhus på fritiden.

Gården som utsikt och naturupplevelse

> Ja, man kan gå ut där och när man sitter där ute är det alltid någonting som rör sig därute. Man kan sitta och titta på ungarna och man kan titta på... Ja, man njuter bara man sitter och tittar där ute, i och med att där är så fint. Nu har vi byggt tak över, så vi kan sitta där tidigt på våren och sent på hösten... Vi har ju solnedgången där, så det är toppen (äldre kvinna).

För detta äldre par var gårdens roll mest att var en trivsam omgivning till deras uteplats. De betraktade gårdslivet från sin uteplats. För flera av intervjupersonerna var gårdens huvudsakliga roll det man upplevde med sina ögon. Att kvinnan i det följande citatet uppskattade utblicken från balkongen är tydligt.

> Det är ju kul när man kommer ut på balkongen att se alla dom granna buskarna och det doftar så gott av blommorna. Det är ju tråkigt om det bara är asfalt. Så visst är ju grönskan fin härute. Så framsidan är ju hemskt fin med gången här ... och så när man går ut och går så är det lummigt och fint (medelålders kvinna).

Även en ung man gav uttryck för att utsikten över gården var en positiv estetisk upplevelse.

> Jag tittar på den. Jag tillfredsställer ett av min fem sinnen, vilket är en mänsklig förutsättning för att trivas... Ja, jag hade varit lessen om det hade varit garagenedfarter, stoppskyltar och betong (ung man).

Det var framför allt en kvinna vid ”den lugna gården” som visade på gårdsgrönskans roll som förmedlare av en känsla av natur. När hon beskrev utsikten över gårdens lummiga grönska och djurliv framträdde tydligt en naturupplevelse.

> Det här med trädens skiftningar och det som händer där ute. Hade där legat ett hus tror jag inte ens jag hade suttit på balkongen. Då hade jag nog varit mer härinne. För det är ju ändå en rymd man har när man går ut på balkongen. Så den har ett stort värde. Ja du skulle höra fågelsången här på vårarna... Ja här är mycket fint fågelliv, och vi har en igelkott härute också. Och när man har dom fönstren öppna så hör man dom på kvällarna... Men det är mycket det här med naturen, luften, fågelkvitter tycker jag är underbart (medelålders kvinna).

Kvinnan var inte den enda av intervjupersonerna som berörde denna aspekt. Det verkade vara grönskan tillsammans med djurlivet och en fri utsikt som gav denna uppskattade naturupplevelse. En medelålders uttryckte det som att grönskan gav ”lite lantstämning”.

Gårdsrummet och grannarna som ram för bruket

Det var flera av de intervjuade som berättade att de tyckte mycket om ”att vara utomhus”. Men av intervjuerna har det framgått att det var tämligen många som inte använde gårdarna aktivt. Det har också framgått att användningsmönstren skilde sig mellan de tre gårdarna på ett markant sätt. Hur skall dessa förhållanden tolkas? Varför var det inte mer lockande att gå ut på dessa väl tilltagna gårdar, och vad var det som gjorde dem mer eller mindre lockande?

Tre olika typer av förhållanden framträder som betydelsefulla för utemiljöns attraktionskraft. Den första kan knytas till individ och hushåll. Flera av de intervjuade menade att de inte hade något behov av gården *som en miljö att vara i*. Den andra typen av förhållande är sammankopplade med interaktionen med grannarna. Gårdarna var ett kollektivt rum, där inte alla kände sig hemma. Intervjupersonerna önskade antingen en mera intim och privat utemiljö, eller motsatsen – en gemenskap på gårdarna som de också kunde delta i. Den tredje typen av förhållanden är sammankopplade med utemiljöns konkret form och innehåll. I de följande avsnitten diskuteras dessa olika typer av förhållanden.

Gården är inte till för mig

Några av de intervjuade visade att de var helt ointresserade av gården som vistelserum. De verkade inte ha någon längtan efter gårdsliv. I ointresset för gården avspeglades många gånger en svag förankring i miljön. Till den här gruppen hörde t.ex. en ung man, som arbetade mycket och hade många fritidsintressen.

> Nej, vad skall jag göra. Jag skulle i och för sig sätta mej och gunga lite [skratt] men då skulle grannarna ringa efter... Nej, jag har fan inget där att göra... Det är ju inte meningen att den skall vara avsedd för mig... Framsidan [gården] är till för prydnad och för barnen, ingenting annat. Det är helt okey. Därför allting måste inte ha ett syfte. Det tycker jag är fel. Vill jag kasta frisbee, kan jag gå på baksidan. Jag skulle inte ha velat haft det som en frisbeeyta framför (ung man).

Den här killen tyckte inte att gården var till för honom, och att den inte heller behövde vara det. Han kände inte någon större samhörighet med miljön eller med sina grannar.

En medelålders kvinna verkade också vara helt ointresserad av gården som ett ställe att vara på. Kvinnan kunde inte tänka sig några förändringar i utemiljön som skulle göra den mera lockande för henne.

En annan kvinna menade att det dels var mera praktiskt att sätta sig på balkongen om hon ville vara ute en stund, dels att hon tillbringade en stor del av sin fritid hos sina föräldrar på landet. Kvinnan har aldrig suttit ute på gården fast hon bott i området sedan det nästan var nybyggt. På min fråga om varför gården inte lockade henne svarad hon på följande sätt:

> Nej jag har själv funderat på det varför man inte går ner, för nu är det trevligt. Innan [miljöförbättringen] var det inte trevligt. Det är väl mer praktiskt att sätta sig på balkongen, om man sitter och gör någonting. Man har bara att gå in och hämta och ut igen. Sitter man därute har man längre väg upp och sen tillbaka igen. Jag tror det hade varit lättare om man hade haft altanen därnere (medelålders kvinna).

En annan kvinna menade att hon viss kontakt med gårdslivet när hon satt ute på balkongen.

Det sociala sammanhanget på gården

Det sociala sammanhanget för utevistelsen verkade ha stor betydelse för lusten att använda utemiljön. För en medelålders kvinna var det den kollektiva karaktären på gården, och att det var så många som delade den, som hade avgörande betydelse för dess attraktivitet. Kvinnan hade tidigare bott i bottenvåningen i samma hus. Nu saknade hon den uteplats hon haft där. På den hade hon odlat grönsaker, lite jordgubbar och blommor. Ville hon vara ute använde hon sin balkong, promenerade eller gjorde utflykter med bilen. Kvinnan var från sin uppväxt van med en villaträdgård. Det var en egen plats ute som hon ville ha:

> Det har väl mest att göra med att man vill ha sitt lilla egna. Det är för stort om man jämför med sitt eget (medelålders kvinna).

Detta var den ena sidan av myntet, att flera önskade sig en egen och mera avskild plats för sin utevistelse. Den andra sidan av myntet handlade om tillhörigheten till de grupper som umgicks på gården. Om man inte känner de människor som träffas och umgås på gården, är det kanske inte så lockande att gå ut. En av de kvinnor som tillhörde mammagruppen på ”lekgården” kunde förstå ”de andras” situation. För en kvinna som hade

barn, men inte tillhörde den etablerade kvinnogemenskapen, var detta förhållande ett starkt hinder för att använda gården. Hennes tveksamhet berodde inte på hur gården var utformad, menade hon, utan det bar emot att gå ut och sätt sig på gården, om man inte kände dem som var där.

> Nej det tror jag inte har någon betydelse. Nej jag tror det har att göra med det... Är man ett par stycken som går ut och sätter sig så tror jag det är mer ok. Men gå ut och sätta sig själv, det tror jag inte man gör. Då spelar det nog ingen roll hur gården ser ut. Den är ju fin gården, så det är ju inte det att den är tråkig (ung kvinna).

En äldre kvinna, som också tyckte att det kändes främmande att sätta sig på gården, berättade att när hennes barnbarn var på besök hände det att hon gick ut tillsammans med barnet. Då kändes det på något sätt mera legitimt att använda den. Kvinnan tyckte om att vara utomhus, men motståndet mot att gå ut på gården var starkt. Det var tydligt att det även för henne saknades ett socialt sammanhang för utevistelsen.

> Ja, det vill jag – jag vill ut. Men jag går inte ner och sätter mig där nere. Det har jag aldrig gjort... Jag vet inte, det blir bara inte att man går ner och sätter sig. Har jag mitt barnbarn här och vi skall leka, så kan jag sätta mej, men det är inte så ofta... Jag har aldrig liksom gått ut och satt mej så, inte ena. Då skall man liksom ha nån med sej (äldre kvinna).

”Lekgården” var helt klart barnens och några småbarnsmammors revir. Även mannen till en av de kvinnor som träffades på gården saknade ett socialt sammanhang för att vistas på gården. Han gick inte gärna ut och satte sig med kvinnorna. Det framgick att han saknade ett familjeumgänge, där även männen deltog. Mannen påpekade att det även fanns konkreta hinder. Det fanns inte tillräckligt med utrymme i sittgruppen om även papporna anslöt.

> Nej, sällan... nej det är mest en massa kärringar därute. Nej det är ju inte roligt för mig att sitta där.. Jag tycker man kunde gå ut hela familjerna. Men som det är nu så är det ju inte plats för det. Går vi ut och dom [en annan familj] går ut så finns det knappt plats... Men vi vill sitta tillsammans ju... Nej, den kunde ju varit större (medelålders man).

I några av intervjuerna med hushåll, som inte hade barn i lekålder, avspeglades ett starkt önskemål om en gemenskap som även de kunde vara delaktiga i. En äldre man föreslog att en av gårdens två sittplatser skulle flyttas. Bakom detta förslag fanns en förhoppning om att sittplatsen i ett annat läge skulle kunna utvecklas till en träffpunkt för dem som inte kände sig hemma bland småbarnsmammorna.

> Denna här ute tror jag nog hade blivit mera utnyttjad om den legat mitt i, denna sittplatsen. För då hade man säkert gått ut där och snackat med de gamla som bor på 1:an på den första våningen. Men i och med att den är placerad ända där nere så blir det inte [så] (äldre man).

En medelålders man hade också en vision om en mera allmän mötesplats, där man kunna träffas och t.ex. grilla korv. Dessa förslag utgjorde tydliga uttryck för en önskan om mera grannumgänge på gården.

> En uteplats för alla med tak, så man kunde sitta även i dåligt väder. Man skulle kunna sitta därute och ha skoj (medelålders man).

En kvinna som haft en period på gården när hennes barn var små, gick inte längre ut på gården. Även de som hon då hade umgåtts med hade slutat att vara på gården. Men utan att visa någon större saknad konstaterade hon att det inte låg lika nära till hands att gå ut, ”det blir inte detsamma”. Hon hänvisade också till att hon arbetade hela dagarna.

Att känna sig övervakad

> Äsch, jag tycker inte om det att gå ut så. Jag tycker, kommer man ut bara blänger di. Va fan ska en gå ut här för att göra? Nej Jag har aldrig suttit på den gården, aldrig gjort det på de sexton år jag bott här (medelålders man).

Gården övervakas från de omkringliggande husen. Flera uttryckte spontant att detta förhållande kunde upplevas som obehagligt. Ett medelålders par hade innan de flyttade till Åkershus bott i ett enfamiljshus. Att gå ut på den gemensamma gården i Åkershus lockade inte. De andras blickar avskräckte. Även en man som var rätt ofta ute på gården uttryckte de outtalade regler som fanns kring umgänget. Man kunde t.ex. inte sola lättklädd, menade han.

> Mannen: Det går inte att sola här ute.
> Intervjuaren: Är det ingen sol?
> Mannen: Jo sol är det väl, men det är ingen som kan va här ute.
> Intervjuaren: Vad menar du med det?
> Mannen: Folk de snackar och de glor som fan en del.

En kvinna hade också känslan av att vara betittad när hon var inne i sin lägenhet.

Platser för spontana möten

> Snackar man och träffar någon därute, så blir det i regel vid dom bänkarna som står här vid dörrarna. Vi sitter och snackar mycket där. Och grannarna här och på tredje våningen brukar sitta och snacka eller stå och snacka... Sen när man går ut så kommer man ut denna vägen, så träffar man liksom folket här utanför och då står vi och snackar här och sen ... och sen går dom och gör sina ärenden och jag gör mina (medelålders man).

Husen vänder sina entréer mot norr, och mot öster. Vid samtliga entréer står bänkar. Det finns också bänkar vid husgavlarna i västläge. Det visade sig att dessa bänkar hade blivit uppskattade platser för mera spontana möten. De utgjorde ett alternativ till sittplatserna inne på gårdarna. En kvinna tyckte om att sätta sig på bänken vid entrén. Hon menade att det kändes ”mera naturligt” att sätta sig där än att gå ut på gården, som låg på den motsatta sidan av huset. Där har hon aldrig suttit. Hon satt ofta på den här bänken:

> Det är nog dagligen... Jag sätter mig där själv också, solar, tittar på folk... Det kan hända när jag har varit ute och gått, för jag är ute och går rätt mycket. Innan och efter jobbet, och då när jag kommer tillbaka brukar jag sitta där (medelålders kvinna).

Flera av de intervjuade menade att sittplatserna vid gavlarna var attraktiva. De låg soligt och vindskyddat här. Som svar på frågan om vad han hade för glädje av gården, hänvisade en äldre man till en av dessa sittplatser. Det var den enda plats på gården som han använde. Den här mannen hade bott i huset sedan det var nybyggt och kände sina grannar i huset, men han hade aldrig gått ut och satt sig på gården. En kvinna berättade att gavelbänkarna också var hundägarnas ställe.

> Men sitter här folk nån gång så sitter de vid den gaveln där borta... Det är ofta när man kommer där, någon kallar och säger kom och sätt dig en stund. Där vid ettan är det lä. Är här folk sitter de där... Men där är skönt att sitta vid den gaveln. Det är den enda platsen som är nåt så när neutral att sitta, annars blåser det överallt (medelålders kvinna).

De egna platserna utomhus – uteplatsen och balkongen

De privata uteplatserna kunde nås direkt via balkongen utan nivåskillnad utom för de hus som hade källare. Där förmedlades markkontakten med hjälp av en trappa. Mot ”lekgården” fanns åtta uteplatser, mot ”den lugna gården” tolv och mot ”den sociala gården” tio. Fem av de intervjuade hushållen hade uteplats. Samtliga visade att de uppskattade detta tillskott till bostaden. Två av hushållen hade bytt lägenhet inom området för att få tillgång till uteplats.

Det fanns en stor variation i hur dessa uteplatser utnyttjades. Några hade lagt ner mycket tid på det egna markutrymmet. Ett av de intervjuade paren hade satt upp vindskydd, bytt jord och gödslat. De odlade markplätten intensivt och hade blommor, bär och grönsaker där. De hade också gjort i ordning två sittplatser, en på balkongen och en utanför. De utnyttjade sin uteplats mycket. Ett annat par hade också satsat på vindskydd, men byggt en veranda med tak som de planerade att glasa in.

Den man som hade uteplats mot ”den sociala gården” uppskattade att uteplatsen gjorde det lättare för honom att ta sig ut på gården. Men det var framförallt barnfamiljerna som beskrev hur värdefullt det var med denna direkta länk till gården. En kvinna poängterade hur praktiskt det var att barnen kunde gå ut på gården via uteplatsen. De behövde inte gå via trapphuset, med den tunga entrédörren som de yngre barnen inte orkade öppna, och springa runt huset för att komma till lekplatsen. Uteplatsen underlättade också uppsikten över barnen. Med några steg kunde hon snabbt komma ut på gården. Kvinnan menade att den inhägnade uteplatsen också var en trygg plats för hennes yngsta barn. Familjen hade gjort i ordning en sittplats med betongplattor som underlag. De hade också en liten gräsmatta och lite blommor och bär. Det var en trädgård i miniatyr. Kvinnan berättade att familjen använde uteplatsen mycket:

> Vi går ut på vår uteplats så fort solen skiner. Min svägerska går hit när solen skiner och sätter sig här hos oss... Dom flesta som har barn bor ju där nere. Vi bodde ju där uppe innan, det var ett helsike för ungarna kom ju knappt ut, för man drar ju sig i det längsta för att ta på ungarna och gå upp och ner och upp och ner. Rätt som det var så skulle dom ju upp och kissa. Det är rent hemskt... Man kan ju själv vara inne och göra någonting och sen bara gå ut genom balkongdörren och kolla (medelålders kvinna).

En annan kvinna hade också bytt lägenhet för att få ”trädgård”. Även den här kvinnan, som var ensam förälder, berättade vilken stor betydelse uteplatsen hade i hennes vardagsliv. Även hon påpekade att uteplatsen var

en praktisk länk till gården för hennes barn. Men den var också en plats för henne på kvällarna när barnet sov. Kvinnan tyckte om att sitta ute och grilla där.

Bland de hushåll som bodde på andra och tredje våningen fanns det lika många som skulle vilja ha en uteplats, som de som var ointresserade. En medelålders man som var uppvuxen på landet hade gärna haft egen uteplats. Han hade varit van vid att ha grönska omkring sig, och en uteplats skulle ha underlättat för honom ”att sitta ute”. Tre kvinnor önskade en uteplats främst för barnens och besökande barnbarns skull. De som inte var intresserade av uteplats hänvisade till att det kändes mera tryggt att bo på de övre våningarna. En kvinna ansåg att hon var mera skyddad för andras blickar på sin balkong på den andra våningen än på en uteplats i markplanet.

> Men jag trivs rätt bra med balkongen och att bo på andra våningen. Jag kan tycka att det är rätt jobbigt med alla människor som går och tittar in. Jag bor hellre fritt här. Jag kan gå precis som jag vill här utan att någon ser mig (medelålders kvinna).

Gårdarnas utformning

I kommenterarna om gårdarnas utformning avspeglades de intervjuades skiftande förväntningar på utemiljön. Barnhushållen kommenterade lekutrustning, trafiksäkerhet och taggiga buskar. En kvinna som var dagbarnvårdare gav en beskrivning av miljön, som färgades av hennes yrke. En man med yrkesmässiga kunskaper om odling hade mycket ingående synpunkter på ”lekgårdens” grönska. Kommentarerna om gårdarna innehöll både övergripande omdömen och konkreta synpunkter. De helhetsomdömen som utemiljön fick var övervägande positiva.

> Ja det är väl att dom verkligen har satsat lite på dom vuxna som sitter därute med bord och bänkar. Och att man kan sitta och fika med ungarna ute. Det är nog det allra bästa. Och så en lampa. Den funkar inte så ofta men... Sen har dom gjort det fint med buskar och sånt också (medelålders kvinna).

Den småbarnsförälder, som citeras här, tyckte att ”lekgården” inte bara var planerad för barnen utan även för de vuxna och visade att hon uppskattade detta förhållande. Men flera av de intervjuade hade inte särskilt mycket kommentarer om utemiljön. Ibland var det ett uttryck för att de var rätt nöjda med sina gårdar. Det förekom även en mera ointresserad och neutral inställning till gården: ”Den ser väl bra ut, jag vet inte.” Få

synpunkter kan också vara en konsekvens av ett lågt engagemang. I svaret från den kvinna, som gärna ville flytta från området, avspeglades hennes ointresse för en bostadsmiljö hon inte kände sig förankrad i.

> I och med att jag inte bryr mig så mycket så har jag inte tänkt på det heller. Det är bra som det är nu och jag tänker inte bo här i all evighet heller så då bryr jag mig inte om det (medelålders kvinna).

De negativa helhetsomdömena handlade dels om ”den lugna gårdens” utformning, dels om andra trädgårdsideal. De två intervjupersonerna som använde ”den sociala gården” hade bara kritiska kommentarer om den ”den lugna gården”. Vad de efterfrågade hos utemiljön var dels grannumgänge, dels en lekmiljö, och ”den lugna gården” saknade båda dessa komponenter. Här fanns ingen anlagd lekmiljö och här fanns inget folkliv. De personer som såg ”den lugna gården” i första hand som utsikt, uppskattade däremot gården som den var. En kvinna visade tydligt att hon satte stort värde på den grönska som upprustningen tillfört gården. I hennes ögon var gården inte tom. Den nya växtligheten hade skapat en större intimitet på gården än tidigare. Kvinnan antydde också att det gjorde gården mera lockande att vistas på. För henne var det ingen nackdel att det inte fanns någon lekplats på gården. Hon ansåg att det kunde vara bra med en gård där det var ”lugn och ro”.

> Det blev bra, innan var här inga träd och inga buskar, bara grönt. Ja man har ju satt in dom här träden och buskarna som gör att det blir lite mer liv och rörelse på gården. […] Det blir nog lite mer sen när det har vuxit upp runt den här pergolan, så man nog kanske kan utnyttja lite mer... För innan var det ju ... kunde man se ut över allt vad dom gjorde (medelålders kvinna).

Bakom förändringsförslag och önskemål framskymtade olika idealföreställningar om bostadsgården. Två önskemål var särskilt starka. Den första handlade om den traditionella hemträdgårdens karaktär, den andra var en dröm om mera granngemenskap.

Grönskan

De övergripande positiva kommentarerna om gårdarnas konkreta miljö handlade först och främst om rymligheten och om att det fanns en lummig grönska. I de två följande citaten är det två unga kvinnor som beskriver grönskan som miljöskapande och som en tillgång för barnen.

> Jo, jag tycker här är jättefint. Det är inte så kalt... Här är gräs, grönt och buskar... Jag tycker det är jättefint på gården på våren och sommaren (ung kvinna 1).

> Det tycker jag bara gör det mysigt. När det är mycket grönska. Ungarna älskar det ju, för dom bygger ju kojor och har skoj i buskarna också (ung kvinna 2).

De konkreta synpunkterna om grönskan berörde i första hand växtval, skötselstandard och vegetionens skuggande effekt. Några personer var missbelåtna med att få balkongen eller lägenheten skuggad av träd, och att utsikten skymdes av växtligheten. En kvinnas kommentarer gällde de snabbväxande träd som planterats nära fasaden vid upprustningen. Det var flera av de intervjuade som berättade att de på egen hand röjt bort oönskad vegetation utanför sina uteplatser eller skurit ner höga buskage framför sina fönster. Mot parkeringsplatsen planterades kraftiga buskage. Några av hyresgästerna hade vid ett tillfälle på eget initiativ gjort en rejäl beskärning av dessa buskage, för att få bättre uppsikt över sina bilar. Det var en oro för inbrott och stölder i bilarna som hade föranlett deras insats.

> Det händer ju nästan varje vecka att dom slaktar bilar däruppe. Det är många som kommer ut och inte har några hjul på bilarna och det är än det ena, än det andra (medelålders man).

Från föräldrarnas sida förekom kritik mot buskarter med taggar. I den rikliga grönskan fanns en rad buskarter som satte bär. Det fanns också en oro för att barnen skulle äta bär som inte var hälsosamma för dem, en oro som bottnade i att föräldrarna själva inte hade tillräcklig kunskap om vad det var för buskarter som planterats.

Andra trädgårdsideal

> Det säger jag rent ut att de har fördärvat mycket av utemiljön... Sen var här mycket finare träd och buskar än vad är här nu (medelålders man).

En man med yrkesmässiga trädgårdskunskaper hade många kritiska kommentarer om växtligheten på ”lekgården”. Det var tydligt att hans missnöje var ett uttryck för att han hade ett annat trädgårdsideal än det som präglat denna 80-talsanläggning. Mannen reagerade mot tidens sätt att använda oförädlade arter för att få robusta planteringar med en naturliknande karaktär. Hans hemträdgårdsideal hamnade också i konflikt med hyreshusträdgårdens rationella planering och skötsel. Mannens inställning aktualiserar frågan om vad som är möjligt att tillmötesgå av önskemål om en mera intensiv och blomrik trädgårdskaraktär.

Den traditionella hemträdgården, till prydnad och nytta, med frukt och bär och prunkande blommor, framträdde som ett ideal i flera av samtalen. De intervjuade ville ha ”mera blommor i stället för alla buskarna”. I den trädgårdsintresserade mannens idealgård fanns mycket blommor. Där skulle finnas små rabatter med en successiv blomning från vårlökarna och framåt. I Malmö hade han sett en gård som han nämnde som förebild.

> Jag har sett en gårdsplan och uteplatser i Malmö som är någonting enastående. Där är rabatter och där är planteringar och där är uteplatser. De har gjort en lekplats mitt i. Det är uppbyggt med sten och kakel och grejer. Och där är plattor och gångar och blomsterrabatter och plantering med små låga buskar runt omkring med blommande buskar och bärbuskar. Och sen då en lekplats och sandlåda mitt i, och sen bänkar och bord och en mur runt om. Och där kan de sätta sig var dom vill och ha sina barn (medelålders man).

Ett återkommande önskemål var mera fruktträd och bärbuskar. Både personer med och utan barn önskade bärbuskar och fruktträd. Bärbuskarna skulle växa inne på gården, där man hade bättre kontroll över dem. Frukt och bär symboliserade en riktig trädgård.

Planering för lek

> Det mest negativa tycker jag nog är att folk kör in (medelålders man med barn).

Några av föräldrarna till förskolebarnen på ”lekgården” hade många synpunkter på lekmiljön. De handlade både om en mera säker och stimulerande lekutrustning anpassad till de egna barnens ålder, men också om att underlätta övervakningen av barnen och reducera eventuella risker. Det man oroade sig för var inspringningsolyckor vid gungorna, trafik inne på gården, giftiga bär och taggiga buskar som barnen kunde skada sig på. Kommentarerna om trafiken handlade om sopbilen och de hantverkare och hyresgäster, som var oförsiktiga när de körde in på gårdarna. Ett annat orosmoment var att den stora gemensamma parkeringsplatsen låg rätt nära och var skymd av kraftiga buskage.

En typ av kommentarer var kopplade till barnens ålder. En barnfamilj ansåg att lekplatsen inte var tillräckligt stimulerande för deras äldsta barn. Den sexårige pojken ville gärna gå till kvarterslekplatsen, men var för liten för att göra det själv. En kvinna med ett litet barn hade andra krav på lekplatsen. Hon önskade lekredskap som vände sig till de allra minsta, bl.a. en babygunga och ett bord i sandlådan. Kvinnan arbetade som dag-

barnvårdare, och i de många kommentarer hon hade om lekmiljön avspeglades hennes yrkesmässiga syn på utemiljön. Hon kritiserade underhållet av lekredskapen och önskade en inhägnad lekplats för att underlätta övervakningen av barnen.

Den kvinna som kritiserade ”den lugna gården” visade att hon var nöjd med utemiljön på ”den sociala gården”, både för sin egen del och för sina barn. I hennes positiva omdöme vävs grannkontakterna och den konkreta miljön ihop.

> Ja jag tycker vår gård är bäst på bostadsområdet... Den är nog själva stämningen också på hela gården, att alla bryr sig. Och så är det en fin lekplats, så barnen vill alltid leka därnere... Även barn från andra gårdar går nästan alltid hit... Ja den är lagom stor... Det är precis så man kan se var dom blir av (ung kvinna).

Sittplatserna

Bänkarna och borden var, som vi sett, inte bara en praktisk angelägenhet utan utgjorde även den sociala arenans möblering. Eftersom bänkarna och borden inte var flyttbara, var det inte möjligt för de boende att ordna de sittkonstellationer som de önskade vid olika tillfällen. Det fanns synpunkter på utökade sittplatser, flera sittplatser och annat läge på sittplatserna. På både ”lekgården” och ”den sociala gården” ville man ha flera bänkar vid lekplatserna. Även om det fanns sittgrupper på andra ställen på dessa gårdar ville man kunna sitta tillsammans. En man på ”lekgården” menade att det inte fanns plats för ”papporna” där och på ”den sociala gården” var verkade det vara fullt ibland på sittplatsen vid lekplatsen. Umgänget var platsbundet. Var det fullsatt på den sociala gården gick man t.ex. inte och satte sig i pergolan på ”den lugna gården”.

En välvårdad gård

Skötseln framträder som betydelsefull för utemiljöns attraktivitet. Gårdarna skulle vara välvårdade. Det förekom både nöjda och missnöjda kommentarer om skötselns standard. Kommentarerna handlade dels om renhållningen, dels om hur växtligheten sköttes. Det var flera som tyckte att skötseln av buskagen var eftersatt. Det är troligt att denna uppfattning färgades av att det var flera inom intervjugruppen som bott med egen trädgård. Vården av de omfattande gemensamma grönytorna i Åkershus grundades på en annan skötselrationalitet. Men uppfattningen om att skötseln var eftersatt var sannolikt också en följd av att det fanns ett stort skötselbehov inbyggt i det sätt som grönskan hanterats vid

upprusningen. I enlighet med landskapsarkitektens föreslag hade man planterat många träd, utifrån hennes insikter om att det finns en stor risk för att alla inte klarar av etableringsfasen. Etableringsfilosofin för de naturlika planteringarna är att plantera tätt med unga plantor. Landskapsarkitekten hade också föreslagit snabbväxande arter för att på kort tid få upp en påtaglig grönska. Dessa strategier för vegetationen kräver en fackmannamässig uppföljning i form av en kontinuerlig och kraftig gallring av planteringsytorna, vilket inte skett i tillräcklig utsträckning.

Det förekom också en irritation över uteplatser som inte sköttes och över att häckarna kring uteplatserna inte klipptes. Den betydelse som många gav en välvårdad boendemiljö, visade sig i alla kommentarer om katter och hundar som kissade på gården, om glasskärvor i sandlådorna, sandlådesand som borde bytas mera ofta, om utkastade fimpar från balkongerna och annat som man skulle vilja slippa. Som framgått var det flera av de intervjuade som tagit saken i egna händer, när de ansett att bostadsförvaltningens skötsel varit otillräcklig.

> Och sen bryr dom sig om trädgården härnere också. Han som bor på första våningen brukar klippa ner häckarna och sopa upp löv och sånt... Men det tycker jag är jätteroligt att dom bryr sig. Det borde vara mer så över huvud taget. Det är mycket man kunde hjälpas åt med (ung kvinna).

Hyresgästerna hade gjort både tillfälliga och kontinuerliga insatser för att få en högre skötselstandard. En man på ”den sociala gården” bidrog spontant till en mera välskött miljö på ”den sociala gården”. I citatet ovan är det en kvinna som visar sin uppskattning av denna grannes insatser. Några andra personer hade, efter överenskommelse med fastighetsskötseln, tagit över ansvaret för de entrénära rabatterna vid det hus de bodde i. Inom intervjugruppen fanns personer från två hushåll som delade på skötseln av rabatterna vid ett av husen. De hade tagit bort buskarna och planterat blommor på egen bekostnad. Det visade sig att det förekom en tveksamhet till de här grannarnas lust att försköna utemiljön. Några barnhushåll ville i första hand ha en robust miljö, där de inte behövde hålla efter sina barn. De menade att mera de mera känsliga inslagen i miljön kunde ge upphov till konflikter med lekande barn.

Min fråga om de intervjuade skulle vara intresserade av att ta ett större ansvar för skötsel av utemiljön var tänkt att mäta deras engagemang för den gemensamma miljön. Svaren visade en stor skillnad i förhållningssätt till denna fråga. Bland hälften av dem som använde gården aktivt fanns en positiv syn på ett ökat skötselansvar. Deras motiv var att utemiljön skulle bli bättre skött, att det skulle vara roligt och kontaktskapande och att det skulle kunna ha effekter på hyran. De övriga inom intervjugruppen var mera tveksamma eller negativt inställda till en sådan skötsel-

form. Det fanns en rad motiv för denna ståndpunkt, som att inte ha tid eller inte var tillräckligt frisk. Några tvivlade på att det skulle fungera med gemensam skötsel i ett hyreshusområde, någon var orolig för att det inte skulle bli kunnigt gjort om hyresgästerna tog över skötseln och att skötseln var bra som den var. Ett motiv var också att man helt enkelt inte hade någon lust att lägga ner tid på detta arbete.

> Nej, jag orkar inte, har inte lust, glad för att slippa det helt enkelt. Jag förmodar att den hyra jag betalar bl.a. deras löner som förvaltar. Och de som sköter om det gör ett bra jobb (ung man).

Förhållningssättet till bostaden och utemiljön

Inom intervjugruppen fanns samtliga boendestilar och brukartyper företrädda. Vi ser i översikten över intervjugruppen att det fanns en tyngdpunkt i förankrade och aktiva brukare. En person har betraktats som negativ i sitt förhållningssätt till boendet.

Brukartyp/ boendestil	*Aktiv brukare*	*Passiv brukare*	*Icke-brukare*
Förankrad	**K** & **M** **K** & **M** **M** **M** **K** & **M, b,b,b** **K, b,b** **M** **K** & **M, b** **K, b**	**K**	
Indifferent		**K** **M**	**K** & **M** **K** & **M**
Negativ			**K, b**

Figur 14.7 *Beskrivning av intervjugruppen i Åkershus utifrån boendestil och brukartyp. Beteckningarna* **K** *(kvinna),* **M** *(man) och* **b** *(barn) anger hushållets sammansättning.*

Boendestil

Samtliga av de aktiva brukarna och en av de passiva har betraktats som *förankrade*. De utgjorde två tredjedelar av de intervjuade hushållen. Med ett undantag var det människor som vid intervjutillfället uppgav att de trivdes och inte hade några planer på att flytta. Huvuddelen hade någon form av utvecklad grannkontakt. Flera hade släktingar i området. De fyra hushåll som betraktats som *indifferenta* ansåg att de trivdes rätt bra. Men de framstod inte som lika nöjda med sin bostad som de förankrade. Huvuddelen av denna grupp planerade att flytta. För ett äldre par var lägenheten i Åkershus en reträttplats från ett boende på landet som hade blivit för arbetskrävande för dem. De tillbringade mycket tid i sin fritidsbostad. Den person som betraktats som *negativ* var den kvinna som inte trivdes med att bo i lägenhet.

Brukartyp

Av de nio *aktiva brukarna* hade fem uteplatser. Samtliga uteplatsinnehavare visade att de uppskattade sitt egna trädgårdsrum. Bland de aktiva brukarna fanns också de kvinnor som följde med sina barn på gården. Kvinnorna gick ut för att barnen skulle leka. Men de uppskattade även själva att få frisk luft och att träffa andra vuxna. En av småbarnsmammorna gick ofta ut med sitt barn på gården. Hon tyckte om att vara utomhus. Kvinnan var uppvuxen i området och även hennes syster bodde i Åkershus. Hon hade också några väninnor och flera gamla skolkamrater på gården. Till de aktiva har också räknats två ensamboende män som tämligen ofta satt på bänkarna vid en av de soliga västgavlarna.

De tre hushåll som jag betraktat som *passiva brukare* hade inte uteplats och vistades inte heller ute på gården. Av samtalen med dem framgick att de satte stort värde på utblicken över gården. En kvinna som bott över femton i området, och som under dessa år aldrig gått ut och satt sig på gården, beskrev med inlevelse den naturupplevelse hon fick när hon satt på sin balkong med utblick över gården.

I Åkershus har det varit relativt svårt att dra gränsen mellan passiva brukare och ickebrukare. De tre hushåll som betraktats som *ickebrukare* har i mindre grad än de passiva brukarna visat att de uppskattat att gården funnits som utsikt från fönster och balkong. Utblicken över gården framstod inte heller som lika betydelsefull. Två av dessa hushåll tillbringade mycket av sin fritid utanför bostadsområdet. Två av ickebrukarna har

betraktats som indifferenta och en som negativ. Den ”negativa” personen önskade att bo i eget hus, eller i någon form av markbostad där hon kunde få trädgård. Kvinnan saknade att inte ha en trädgård att gå ut i.

Rymlighetens betydelse

> Det finns ju fina, rätt så stora öppna platser med gräsmatta. Man kan ju göra mycket här. Det är ju stort och fint. Det är en stor lekplats och ändå en stor gräsplätt (ung kvinna med barn om ”lekgården”).

Ett övergripande omdöme om gårdarna var att de var rymliga. Rymligheten framstod tydligt som en uppskattad egenskap hos utemiljön. De intervjuade använde ord som: ”stort och fint”, ”öppet och fint” och ”fri sikt”. Hälften av de intervjuade uttryckte på olika sätt att de satte värde på rymligheten i Åkershus. Att gårdsrummen hade rymd och att avstånden mellan husen gav integritet var några av de aspekter av rymligheten, som berördes. De intervjuade påtalade också rymligheten som en förutsättning för vad man kan göra i utemiljön, en aspekt som illustreras av det inledande citatet.

Rymligheten gav också förutsättningar för en uppskattad grönska, och rymlighet och grönska framträdde som två sammankopplade positiva egenskaper hos miljön. Grönskan beskrevs som miljöskapande och som en estetisk upplevelse. En kvinna som var uppvuxen på landet betonade sitt behov av naturkontakt. Hon menade att det måste finnas plats för grönska mellan husen.

> Jag tycker att när dom bygger bostadsområden så skall det inte vara för tätt mellan husen utan lite lummighet.... Det tror jag är något folk behöver, dom behöver det här med naturen inpå sig, för att luften skall må bra (medelålders kvinna).

En ung man betonade särskilt avstånden mellan husen. Vad som är ett tillräckligt avstånd är relativt, menade han. Det var mera motiverat att bo tätt i de centrala delarna av en stad än i bostadsområden med förortsläge. I staden är stämningen mera anonym. Åkershus var enligt honom ett bra exempel på ett bostadsområde med ”lagom” avstånd mellan husen. För honom var det viktigt att ha integritet i sitt boende. Han förklarade detta med att han bott på landet. Han tyckte inte om att ha ”vilt främmande människor mitt framför ögonen”. Därför uppskattade han rymligheten i Åkershus.

Det var flera som förtydligade sin uppskattning av dessa värden genom jämförelser med nybyggda bostadsområden på orten.

> Ta Kyrkbyn härnere som är relativt nybyggt. Där tror jag inte jag skulle kunna trivas. Där ligger husen för tätt. Där är det alltså inte den här luften, grönskan och lummigheten... Men det är behagligt att bo [i Åkershus]... man har inte grannarna ända inpå sig... Ja jag tycker husen ligger hemskt fint ... Det ligger ju inte nära inpå varandra. Man har ju inte den direkta insynen till varandra (medelålders kvinna).

De jämförelseobjekt som nämndes hade präglats av andra stadsbyggnadsideal än Åkershus. ”Tätt och lågt” och ”stadsmässighet” var förebilder till de bostadsmiljöer, som lyftes fram.

> Nu bygger man nästan som på 1500- och 1600-talet. Man bygger för tätt (äldre man).

Men en av de intervjuade menade att inte heller i Åkershus var avstånden tillräckliga. Hon var besvärad av den insyn som fanns mellan lägenheterna. Kvinnan hade en grundläggande negativ inställning till flerbostadshuset som boendeform.

Inom intervjugruppen fanns flera personer som hade starka band till landsbygden. De var uppvuxna och hade även som vuxna bott på landet. Här framträdde ett nytt sammanhang för rymlighetens betydelse. Det var särskilt två medelålders män som belyste detta förhållande. En av männen sa att han uppskattade att Åkershus var rymligare än många av de nybyggda bostadsområdena. Att bo i Åkershus var enligt honom annorlunda än att bo ”i stan”. I det följande citatet reflekterar han över ett sätt att bygga som han inte kunde känna någon sympati för:

> De nya områdena – de bygger så konstigt. Herregud, när man kommer ut har man grannen fem meter ifrån sig, man bygger så tätt. Jag skulle inte kunna bo så. Jag har bott på landet, då har man grannar 7-800 meter bort. Det är klart att det är kul att man träffas, men lite privat måste man ha det... Här på Åkershus är det bredare (medelålders man).

Den andra mannen upprepade vid flera tillfällen under vårt samtal att han uppskattade att det var fritt och rymligt runt husen i Åkershus.

> Jag tycker om det. Sitta och titta på en husvägg. Jag förstår inte hur man kan bo i stan. (medelålders man).

Det fanns i Åkershus värden som kunde tillmötesgå en del av de här två männens bostadsideal, som hade sin grund i deras erfarenheter av att bo på landsbygden. Dessa värden handlade om rymlighet, integritet i den kollektiva miljön och att det fanns plats för grönska.

Vid undersökningstillfället fanns planer på att komplettera Åkershus med cirka 190 ytterligare lägenheter. Förtätningen av bebyggelsen skulle ske på två sätt. Det första var att bygga igen det utrymme som fanns mellan husens gavlar. Tanken var att utöka de befintliga gavellägenheterna och härigenom skapa några av de eftertraktade större lägenhetsstorlekarna. Det andra sättet att komplettera bebyggelsen var att placera ett antal radhus i kanten på gårdarna. De intervjuade visade ett utbrett missnöje över planerna på att lägga kompletterande bebyggelse på gårdarna, och det var många av de intervjuade som spontant förde förtätningen på tal. Rymligheten och grönskan hotades och de boende värnade om de kvaliteter man hade. Det var planerna på att lägga ett antal radhus inne på gårdarna som de speciellt vände sig emot. Det fanns många och starka reaktioner mot förslaget.

> Och det tycker vi är vansinnigt för vi flyttade hit för att det är så pass öppet och grant. Det kommer att försvinna om de bygger så mycket (man i trettioårsåldern).

> Ja det är ju ingenting man vill ha, hus framför balkongen ... Det är ju mycket trevligare att titta på trän... Det är så skönt på morgnarna att vakna till fågelkvittret (medelålders kvinna).

Huvuddelen av de intervjuade var oroade över planerna. Man var rädd för att det skulle bli ”mera instängt”. Naturupplevelsen var hotad. Byggplanerna uppfattades som ett starkt intrång i hemmiljön. En åsikt var också att Åkershus var tillräckligt stort som det var. Inte heller borde det antal hushåll som bodde kring varje gård få bli större. En kvinna var rädd för att ett utökat antal lägenheter kring gården skulle få sociala följder. Enligt henne kunde det leda till att det var fler som inte vågade sig ut.

> Det skulle vara fruktansvärt. Vi kommer att protestera högljutt allihop ... 450 lägenheter räcker gott och väl här, annars blir det ett getto. Då skulle de gå in på vår gård. Det är ju vår mark. Den betalar vi för i vår hyra. Det är vår mark. Det är våra buskar kan man ju säga. Vi betalar ju för allt (äldre man).

Planerna på att förtäta området aktualiserade utemiljöns värden. De intervjuades kommentarer om förtätningsplanerna innehöll enbart ett försvar av befintliga värden. Det var ingen som påpekade att det kunde vara positivt för området att det kompletterades med större lägenhetsstorlekar. Den massiva kritiken måste tolkas som ett uttryck för att den rymliga utemiljön betraktades som en stor kvalitet i boendemiljön.

Gårdens användbarhet – en sammanfattande diskussion

Ur intervjuerna framträdde olika användningsmönster för de tre gårdar som berördes i intervjuerna. ”Lekgården” var småbarnsmammornas revir. Det var en tämligen liten grupp kvinnor som hade en gemenskap kring barnen ute på gården. Det var flera av de intervjuade som visade att de inte kände sig hemma i denna fasta och homogena grupp, och att de saknade ett gårdsliv som de kunde vara delaktiga i. Denna uppfattning förekom dels hos andra kvinnor med småbarn som inte tillhörde den etablerade gruppen, dels hos hushåll som inte hade barn i lekålder. Men även en av männen till de kvinnor som träffades påpekade att han inte kände sig lockad av att sätta sig med kvinnorna, utan efterfrågade ett familjeumgänge som även papporna deltog i. Han påpekade också att ett hinder för ett sådant utvidgat umgänge på gården var att den sittplats där kvinnorna träffades var för liten. Med bänkar som var fast förankrade i marken kunde de inte själva möblera en sittplats av lämplig form.

På ”den lugna gården”, saknades lekredskap helt. Det fanns en samstämmighet om att den gården aldrig användes aktivt. Två aktiva brukare, som bodde i det hus som vände sina entréer mot ”den lugna gården” använde istället den gård som låg på baksidan av deras hus. Dessa två personer, en ensamboende medelålders man och en kvinna som var ensamstående förälder, deltog i det livliga grannumgänget där. På ”den sociala gården” fanns lekplats. Här fanns också en tradition av att umgås utomhus. Detta umgänge på gården verkade omfatta ett tiotal hushåll av olika karaktär.

Intervjuerna belyste den frågeställning som utgjort motivet för att låta två gårdar ingå i studien, dvs. konsekvenserna av att en funktionell uppdelning av utemiljön i en lekgård och en lugn gård. ”Den lugna gården” blev inte den planerade mötesplatsen för hyresgäster som inte hade barn i lekåldern, utan den blev istället en folktom gård. Där var lugn och ro. Barnen lekte bara på lekplatserna på ”lekgården” och på ”den sociala gården”. Några såg det som en brist för alla, att det inte fanns någon lekplats och något folkliv på ”den lugna gården”. Men det framgick också att de passiva brukarna vid ”den lugna gården” uppskattade den gröna anblicken av gården och njöt av den naturkontakt som den förmedlade.

I Åkershus fanns bänkar placerade vid samtliga entréer och vid de soliga västvända husgavlarna. Dessa bänkar hade blivit informella mötesplatser för några hyresgäster som inte kände sig hemma i det mera etablerade umgänget vid lekplatserna. Det var olika kategorier av hyresgäster som satte sig där. En medelålders kvinna menade att det kändes ”mera

naturligt" att sätta sig på bänken vid entrén, än att gå ut på gården. Entrébänkarna var en opretentiös vilo- och mötesplats. Sittplatserna inne på lekgården uppfattades som en mindre grupp av kvinnors territorium. Den sociala kodning som sittplatserna fått begränsade deras användning. Att det fanns alternativa sittplatser ökade utemiljöns användbarhet, och gjorde den i en mening mera rymlig. Det fanns på detta sätt plats för flera kategorier av användare. De många bänkarna var en följd av en medveten tanke. Den landskapsarkitekt som ritat miljöförbättringen ansåg att det såg välkomnande ut med många bänkar.

Några av de intervjuade visade att de var helt ointresserade av gården som vistelserum. De visade inte heller någon längtan efter en mera utvecklad granngemenskap på gården. Deras sociala kontakter fanns på annat håll. Bland dem som hade uteplats förekom inställningen att de inte hade något behov av gården eftersom de hade sin egna lilla trädgård.

De privata uteplatserna uppskattades av samtliga uteplatsinnehavare inom intervjugruppen. Det var särskilt två äldre hushåll som lagt ner mycket arbete på sin uteplats. Speciellt för barnhushållen var uteplatsen en praktisk länk mellan lägenheten och gården. Det var mycket lättare att släppa ut barnen denna väg.

Det var grönskan tillsammans med lekmiljön som de intervjuade hade mest synpunkter på. Flera av dem var uppvuxna på landet och hade erfarenheter av trädgård och odling. Växtligheten kommenterades också när den skymde utsikten eller skuggade. Den traditionella hemträdgården, till prydnad och nytta, framträdde som ett ideal bakom beskrivningarna av saknade och önskade kvaliteter. Vad de önskade var blommor och blommande växter, fruktträd och bärbuskar i en mera välskött anläggning. Grönskan kunde också förmedla en upplevelse av "natur". Det handlade om den vardagliga naturupplevelse som även den urbana grönskan kan ge.

Figur 14.8 *Översikt över ”lekgården” i Åkershus. Foto taget 900917.*

Figur 14.9 *Bänkarna vid entréerna användes av andra grupper än bänkarna inne på gårdarna. Foto taget 1995.*

Figur 14.10 *Uteplatsen var både en praktisk länk till gården och en länk till grannarna. Här var man mera tillgänglig än på balkongen. Foto taget september 1991.*

Figur 14.11 *Med rätt enkla medel förbands balkongerna med marknivån. Foto taget 910914.*

Figur 14.12 *Sittplatsen på ”den lugna gården” hade fått en mera representativ karaktär än inne på ”lekgården”. Foto taget 900917.*

Figur 14.13 *Den kvinna som hade denna utsikt från sin balkong använde ordet ”natur” när hon beskrev vad hon såg. Foto taget i september 1991.*

Del III

Rymlighetens betydelse

15 Rymligheten och gårdens roller

I denna del av avhandlingen skall jag återknyta till de frågeställningar som redovisades i kapitel 2. I detta första av tre kapitel diskuteras den första och mest centrala: Vilken betydelse har tillgången på markutrymme för hur gårdarna används? Diskussionen tar sin utgångspunkt i de olika sätt att använda gårdarna som framträdde ur boendeintervjuerna samt de fyra grundläggande roller som jag tilldelat utemiljön. Med roll menar jag en kategori av användningssätt med gemensamma drag.

Kapitlet inleds med en sammanfattning av hur gårdarna användes i de sex fallstudierna. Avsikten är att ge en mer lättöverskådlig bild av fallstudierna i denna fråga. Hur skilde sig bruket av nittiotalsgårdarna från de mer rymliga miljonprogramsgårdarna? Som framgått fanns inte bara skillnader mellan dessa två grupper av gårdar, utan också inom respektive grupp av gårdar. Detta förhållande, att det kan finnas mycket stora variationer mellan olika gårdar, framgår också av andra studier (Berglund m.fl. 1985, Berglund & Jergeby 1988, Olsson m.fl. 1997).

Hur användes miljonprogramsgårdarna?

På miljonprogramsgårdarna var det i första hand de hyresgäster som följde med sina barn ut och de som hade en egen uteplats på gården som var de aktiva brukarna. För familjer med barn i lekåldern var det viktigt hur gården fungerade som lekmiljö. Hur de uppfattade lekmiljön hade stor betydelse för deras värdering av gården. Gårdarna i Västerberga och i Åkershus användes i högre grad som lekmiljö än gården i Tegelbruksområdet där det fanns få yngre barn. Många av småbarnsföräldrarna uppskattade själva att vara ute, både för att ”få luft” och för umgänget med de andra föräldrarna. Man kunde också få lite hjälp med barnen. Att en tradition för ett gårdsliv även kunde omfatta hushåll utan barn visade särskilt umgänget på den ”sociala gården” i Åkershus. Men för de flesta

som varken hade barn i lekåldern, eller egna uteplatser, så var gården ingen självskriven vistelsemiljö. Istället var det utsikten över gården som framstod som dess främsta värde. Det var genomgående grönskan som beskrevs som det positiva värdet i utblicken.

Ett upprepat önskemål från dem som varken hade egna uteplatser eller vistades på gårdarna var en mer avskild och privat utemiljö. En kvinna hänvisade till sin uppväxt i villa för att förklara varför den gemensamma gården inte lockade. Hon saknade en mer intim utemiljö och hon ville också kunna få utlopp för sitt trädgårdsintresse. Att kunna gå direkt ut i en egen trädgård, att få förfoga över och forma en egen plats och möjligheterna till att odla framträdde som eftertraktade boendekvaliteter.

Det förekom också önskemål om mer avskilda och trevligt utformade sittplatser i den gemensamma delen av gården. Den gängse sittplatsen vid sandlådan brukar vara tänkt som en gemensamhetsskapande mötesplats, det som efterfrågades var en ombonad plats för enskilt bruk. Platserna skulle vara vackra och de skulle utformas på ett sätt som motverkade känslan av att vara exponerad för allas blickar. Att hänvisa till ”syrenbersån” var ett sätt att illustrera detta önskemål om en avskild sittplats. Syrénbersån symboliserade samtidigt ett efterlängtat stilideal.

Men det förekom inte bara en önskan om mer avskilda och rofyllda platser, utan också om det motsatta. Det var tydligt att bostadsgården också betraktades som en plats för gemenskap. Att en tom gård inte var lockande var det flera som påpekade. I många av intervjuerna uttrycktes också en önskan om mer granngemenskap på gården. Gårdens attraktivitet handlade inte bara om hur den såg ut, utan den var också i hög grad knuten till sociala förhållanden. Det kollektiva rummets villkor präglade bostadsgårdens uteliv. De sociala förhållandena kunde både utgöra förutsättningar och hinder för utevistelsen. Att ha barn i lekåldern utgjorde ett incitament för att vara på gården. Men att ha barn var inte en tillräcklig inträdesbiljett för att ingå i en gemenskap på gården. Det var inte alla av de intervjuade småbarnsföräldrarna som tillhörde något etablerat föräldrarumgänge. Som saknade förutsättningar nämndes att det inte fanns någon tradition för att umgås på gården, att man inte kände sig hemma i eller var introducerad i den grupp som umgicks på gården. Till hindren hörde den negativa känslan av att vara övervakad eller ”betittad” på gården.

Vi vet inte om mer avskilda sittplatser respektive ett livligare gårdsliv hade lockat ut de intervjuade som inte använde gården aktivt. Det är oklart om det hade varit ett tillräckligt incitament för de tveksamma att gå ut, men det var de aspekter som de intervjuade lyfte fram som motiv för att de inte vistades på gårdarna.

Västerberga

Bland de intervjuade i Västerberga fanns en grupp föräldrar som använde gården mycket. Det ingick i deras dagliga rutin att vara på gården med sina barn. De beskrev den som en barnvänlig miljö. Övriga intervjuade använde gården i en mer begränsad omfattning, från sporadiska besök till att i stort sett aldrig vistas där. Deras besök på gården kunde handla om en spontan pratstund med någon granne, att man läste tidningen där, följde med ett barnbarn ut eller deltog i någon organiserad aktivitet. Det var flera som visade att de inte kände sig hemma i det barnorienterade umgänget vid lekplatserna.

Intervjugruppen i Västerberga gjorde mig uppmärksam på den centrala roll som barnen kan ha för de vuxnas användning av gården. De som var ”ofta” ute på gården hade mindre barn. Ett gemensamt drag för dem som använde gården ”sporadiskt” var att de tidigare haft en period när de hade varit ute på gården med sina barn. Även om barnen inte längre behövde deras sällskap fortsatte flera att gå ut. De som ”sällan” var på gården hade en ”barnpassarperiod” på längre avstånd. Genom barnen hade dessa människor introducerats i gårdslivet. För dem som inte hade denna form av anknytning till gården verkade det vara mer främmande att gå ut på de gemensamma delarna av gårdarna. Det var balkong och uteplats som användes som uterum.

Tegelbruksområdet

I Tegelbruksområdet användes inte den gemensamma delen av gården aktivt av någon av de intervjuade. Det sociala klimatet vid undersökningstillfället verkade ha stor betydelse för inställningen till utemiljön. Det var flera som hänvisade till de missbrukare som bodde vid gården, när de motiverade sitt begränsade intresse för att engagera sig i boendemiljön. Flera betonade att deras svaga intresse för gården inte var knutet till den konkreta utformningen. Gården var bra som den var. Intervjupersonerna hänvisade också till att det saknades traditioner för ett gårdsliv. Vid denna gård bodde få barn, vilket innebar att gårdslivet saknade den motor som barnfamiljerna ofta utgör. Gårdens funktion som en tilltalande utsikt och en värdig omgivning till en socialt belastad boendemiljö framstod däremot som väsentlig. Flera av de intervjuade visade att de satte stort värde på anblicken av gården och särskilt dess grönska.

Att de privata uteplatserna var rejält avskärmade uppskattades. Uteplatserna utgjorde en lugn och avskild plats för sina innehavare. Eftersom inga av de intervjuade använde den gemensamma delen av gården aktivt, saknades synpunkter som var grundande i en konkret användning av miljön i denna fallstudie.

Åkershus

I Åkershus visade skillnaderna mellan ”lekgården”, ”den lugna gården” samt ”den sociala gården” på de stora variationer i gårdsliv som kan finnas inom ett bostadsområde. De olika sätt som gårdarna togs i anspråk på belyste också utformningens betydelse. Den relativt välutrustade ”lekgården” var i första hand de yngre barnens och deras medföljande mammors gård. På ”den lugna gården”, som helt saknade lekredskap, var varken barnen eller de vuxna ute. På den ”sociala gården” fanns en tradition för ett grannumgänge utomhus, som inte enbart omfattade barnhushåll. Här fanns också lekutrustning.

I Åkershus fanns många olika sittplatser placerade i olika lägen. Sittplatsernas läge visade sig ha en strategisk betydelse för vem som använde dem. Det varierade utbudet lockade olika boendekategorier. En medelålders kvinna, som aldrig suttit ute på gården, berättade att hon ofta satte sig på en bänk direkt utanför entrén. Vid dessa bänkar och de som fanns vid de solvända husgavlarna träffades andra grupper av hyresgäster, än vid sittplatserna inne på lekgården, som var en grupp småbarnsmammors samlingsplats. Både i Åkershus och i Västerberga visade intervjuerna på de uppenbara nackdelarna med fast förankrade bänkar och bord. Det var inte möjligt för hyresgästerna att själva forma lämpliga sittplatser och att förändra dem när de så ville. Liksom både i Västerberga och i Tegelbruksområdet visade de intervjuade att det passiva bruket var en väsentlig del av gårdens funktion. Det var grönskan som framstod som utemiljöns främsta värde. Ur intervjuerna i Åkershus framträdde således gårdens möjligheter att förmedla en naturupplevelse.

Hur användes nittiotalsgårdarna?

I nittiotalsområdena var de aktiva brukarna, med ett undantag, personer som hade uteplats eller som följde med sina barn ut. Detta förhållande att det i stort sett *enbart* var dessa två grupper, bland de intervjuade, som vistades ute på gårdarna utgör en skillnad gentemot miljonprogramsgårdarna. De privata uteplatserna hade gett ett antal hushåll ett eget uterum på gården och det var tydligt att man satte värde på den. En annan

och mer genomgripande skillnad mellan dessa två grupper av gårdar var att lekmiljön var mer begränsad på nittiotalsgårdarna. I samtliga nittiotalsexempel kritiserades lekmiljön.

I samtliga tre områden påpekades också bristen på trevliga sittplatser på gården. Att det inte fanns någonstans att ta vägen på gården angavs som ett motiv för att man inte gick ut. Men samtidigt påpekades de begränsade möjligheterna att ordna attraktiva sittplatser på grund av de begränsade utrymmena. Att det inte fanns någon allmän tradition att gå ut på gården, och att det kändes främmande att sätta sig vid sandlådan, var två motiv av social karaktär, som de intervjuade hänvisade till när de ville förklara varför gården inte var lockande att gå ut på. Det var framför allt i T1 och Nevisborg som flera önskade att gården hade kunnat vara mer av en mötesplats. I T1 var det i första hand personer som tillbringade mycket tid i bostadsområdet, ålderspensionärer, sjukpensionärer och hemmavarande föräldrar med barn, som visade detta intresse för gården som en social arena. Men det förekom även att yngre personer önskade mer av grannkontakter.

Det var främst i Läderfabriken som de intervjuade visade att de uppskattade anblicken av gården.

T1

Det förekom inget omfattande ”aktivt” bruk av de två studerade gårdarna på T1. Samtliga intervjuade på den mindre gården har betecknats som ”ickebrukare”, dvs. de varken vistades på gården eller visade något större intresse för utsikten över den. Några använde den större gården sporadiskt, men ingen vistades där ofta. De sporadiska brukarna var: en kvinna som ibland gick ut för att läsa, två kvinnor som följde med sina barn ut och en uteplatsinnehavare. Samtliga hushåll med förskolebarn kritiserade gårdarna som lekmiljö. Den mindre gården uppfattades inte som en möjlig lekmiljö, och den större gården ansågs vara dåligt utrustad för barnen. Det förekom också en oro för trafiken på de gator som omgav kvarteret. Föräldrarna ville inte släppa ut de yngre barnen själva på gården. När föräldrarna följde med barnen ut föredrog de att gå till andra lekmiljöer. Gården utgjorde något av en reservmiljö vid tidsbrist för barnfamiljerna med yngre barn. Det var de lite äldre barnen, de som kunde vara ute själva och sysselsätta sig själva, som använde den större gården. Barnen använde egen lekutrustning som cykel, rullskridskor och fotboll. Vad gården erbjöd var ett ”golv” för aktiviteter. Det studerade kvarteret på T1 innehöll en liten idyll. Utanför den mindre gården låg en grön miljö som innehöll tre uteplatser. Det avskilda läget uppfattades som en stor kvalitet av de intervjuade uteplatsinnehavarna.

Det var det prydliga helhetsintrycket som framstod som gårdarnas främsta värde. Flera påpekade att utöver den rätt tilltalande utsikten hade de föga nytta eller glädje av gården. Utemiljön beskrevs som ”snygg”, ”välskött” och ”prydlig”. Men bara ett av de intervjuade hushållen har betecknats som ”passiva brukare”. Det var personer som tydligt visade att de uppskattade anblicken av gården.

Läderfabriken

I Läderfabriken hade samtliga lägenheter egen entré. Från drygt hälften av dem kunde man gå rakt ut på gården. Övriga lägenheter hade sina entréer från loftgångarna en trappa upp från gården. Denna nivåskillnad i entréförhållanden avspeglade sig i invånarnas relation till gården. Det förekom en allmän uppfattning att gården i första hand var till för dem som bodde med utgång i gårdens nivå. Den lilla uteplats som fanns utanför varje dörr förstärkte bostädernas koppling till gården. I det grannumgänge som fanns på gården ingick enbart personer som hade sin entré i detta läge. För de intervjuade som bodde med ingång från loftgångarna var gården ingen vistelsemiljö, utan enbart något man passerade över och hade som utsikt. Flera poängterade att man inte hade någonstans att ta vägen på gården. Den gemensamma sittplatsen på gården låg öppet och exponerat.

I Läderfabriken var det drygt hälften av de intervjuade som använde gården. Men det var inte den gemensamma delen av gården som utnyttjades, utan enbart de privata uteplatserna. Vi kan göra en ytterligare uppdelning av det aktiva bruket utifrån dels de ensamboende pensionärernas, dels de medelålders vuxna i barnfamiljerna. Huvuddelen av de intervjuade pensionärerna använde gården dagligen, när vädret var gynnsamt. För dem var både möjligheten att få en pratstund med en granne och det välbefinnande som man förknippade med att vara utomhus viktiga motiv för att använda gården. De satte värde på gårdens funktion som mötesplats. De medelålders gick i första hand ut för att ”koppla av”, det var för att sitta ute en stund med en tidning, bok eller korsord eller för att sola. Deras gårdsbruk var mer sporadiskt. Platsen för de vuxnas uteliv var de privata uteplatserna. Även de äldre kvinnor som umgicks på gården föredrog att vara på de egna uteplatserna. Liksom på T1 kritiserades lekmiljön. Lekplatsen var minimal. Barnens lek inne i det lilla gårdsrummet kom också i konflikt med de hyresgäster som önskade mer lugn och ro. Huvuddelen av de intervjuade var nöjda med gårdens utseende, och det var tydligt att det var grönskan som var central i det positiva omdömet. De estetiska värdena formulerades tydligast av de intervjupersoner som jag betraktat som passiva brukare. ”Man blir glad så fort man kommer in här”, var en kommentar.

Nevisborg

I Nevisborg kan intervjugruppen delas in i tre huvudkategorier utifrån hur de använde gården. Den första var uteplatsinnehavarna. De två intervjuade hushåll, som hade uteplats mot gården, använde regelbundet detta privata uterum, men inte den övriga delen av gården. Den andra kategorin var de kvinnor som följde med sina barn ut. De deklarerade att de enbart gick ut för att vara sällskap till sina barn, och de påpekade att gården inte var tillräckligt lockande för att de skulle gå ut på egen hand. Den tredje kategorin bestod av de personer som aldrig gick ut för att vistas på gården. Men det hände att de kunde stanna upp och prata en stund med någon av grannarna när man stötte ihop på gården. Det var ett ”stående” umgänge som markerade kontaktens spontana och relativt ytliga karaktär.

Det var i första hand de yngre barnen som använde gården aktivt. De äldre barnen sökte sig utanför gården. Även i Nevisborg kritiserades de begränsade lekmöjligheterna. Gården beskrevs som otillräcklig och dåligt utrustad. Detta förhållande gällde särskilt för de barn som var för stora för sandlådelek, men som inte fick ta sig till lekplatsen i stadsdelens park på egen hand. En kvinna beklagade att gatan utanför gården gjorde gården till en mindre trygg lekmiljö. Det hade hänt en del olyckstillbud vid denna gata. Gården funktion som utsikt var nedtonad. Flertalet av de intervjuade hade kritiska kommentarer om gårdens upplevelsevärden. I Nevisborg har ingen inom intervjugruppen betraktats som passiv brukare.

Fyra sammanhang för rymligheten

Hur visade sig rymligheten i gårdarnas användning? Det var i första hand i det aktiva bruket, när hyresgästerna befann sig på gården, som tillgången på utrymme framträdde som en betydelsefull egenskap. På nittiotalsgårdarna fanns mindre utrymme för det aktiva bruket, vilket avspeglade sig i hur de användes. I det passiva, dvs. upplevelseinriktade bruket, framträdde inte tillgången utrymme lika påtagligt. Både större och mindre gårdar kan vara mer eller mindre behagliga att se ut över. Den centrala skillnaden mellan de två studerade grupperna av gårdar är att utrymmet för det aktiva bruket framstår som otillräckligt på de mindre rymliga nittiotalsgårdarna. Detta resultat kommer att förtydligas i de följande avsnitten, där rymligheten diskuteras i förhållande till de roller som utemiljön kunde ha för de boende.

De fyra rollerna kan formuleras på följande sätt: gården är ett *bostadsnära uterum,* den kan också fungera som en *mötesplats*, en arena för grannkontakter och gemensamma aktiviteter; gården är *barnens lekmiljö* och slutligen också en *plats för sinnesupplevelser och naturkontakt*. Den förstnämnda kategorin, gården som bostadsnära uterum, har en överordnad karaktär. De övriga omfattar en särskild aspekt. Det har varit lätt att inordna samtliga användningssätt, från båda grupperna av fallstudier, i de fyra kategorierna.

Rollerna har identifierats både utifrån de konkreta aktiviteter, som de intervjuade beskrev och utifrån den mening som framträdde i deras beskrivningar. Den form av ”mening” med aktiviteterna som avses här är en tämligen näraliggande innebörd. Det har inte funnits möjligheter att inom ramarna för detta arbete fånga en djupare förståelse av handlingarnas meningssammanhang. De fyra kategorierna är inte sinsemellan uteslutande, utan de överlappar varandra i varierande utsträckning. Jag vill också framhålla att det handlar om en analytisk uppdelning av gårdslivet. Ofta var flera roller verksamma samtidigt i vistelsen på gården.

Den följande beskrivningen av de fyra rollerna följer samma mall. Först presenteras respektive roll, därefter hur den framträdde i fallstudierna och slutligen diskuteras den i relation till rymlighetens betydelse.

Gården som ett bostadsnära uterum

Det var en rad olika aktiviteter som de vuxna kunde ägna sig åt i detta bostadsnära uterum. Det var främst enkla, välkända aktiviteter. De kunde sitta ute för att koppla av en stund, för att få sol och frisk luft och samtidigt kanske läsa tidningen eller en bok, lösa korsord, dricka kaffe eller ta ett glas öl. De kunde också sitta och prata med grannar, familjemedlemmar eller besökande vänner och bekanta. Det förekom att de grillade och åt utomhus. En annan typ av aktiviteter var pysslandet med odlingar i krukor, balkonglådor och på uteplatser. På gården i Västerberga fanns odlingslotter. En särskild grupp av aktiva brukare var de föräldrar som följde med sina barn ut.

En stund av rekreation – ett perspektiv på de vuxnas utevistelse

Varför gick man ut på gården? De föräldrar som följde med sina barn ut hade ett tydligt motiv för besöket på gården. De ville inte släppa ut de mindre barnen själva, utan vara till hands och ha ett övervakande öga på

deras lek. Det fanns här en tydlig instrumentell avsikt med närvaron på gården. Men dessa föräldrar visade, i mer eller mindre hög grad, att de även för egen del uppskattade stunden ute. För dem och för övriga vuxna, som var ute på gården, framträdde ofta ett vidare syfte med utevistelsen, än just den konkreta observerbara aktiviteten, som barnpassandet, tidningsläsandet eller småpysslandet med växterna på uteplatsen. Stunden ute kan betraktas som en rekreationssituation.

Gården är en miljö, som man i första hand vistas på under sin lediga tid. Den skiljer sig från andra fritidsmiljöer genom att den ligger nära bostaden. Forskning om fritid och rekreation har i första hand handlat om miljöer på större avstånd från hemmet, särskilt om den naturanknutna rekreationen. Vad menar man med rekreation? En grundläggande definition är ” nonwork behavior in which people engage during free time” (Murphy 1974 i Mercer 1976, s. 126). Rekreation kan alltså förstås som ”icke–arbete”, som vi utför på vår fritid. Men Mercer poängterar de stora svårigheterna att fånga detta komplexa fenomen och utveckla ett teoretiskt förhållningssätt till rekreation. Både begreppen ”arbete” och ”fritid” är mångtydiga och svårfångade. Mercer ser det också som en brist att forskningen i så liten utsträckning behandlat rekreation utifrån en vidare social kontext, utan att den mer handlat om statistiska kartläggningar av rekreationsvanor. Han pekar på ett behov av en större förståelse för den individuella rekreationsupplevelsen.

Ett sådant vidare perspektiv på rekreationsupplevelsen har landskapsarkitekten Christina Axelsson Lindgren när hon beskriver rekreation som en ”process” och ser alla de aktiviteter vi utför som en form av ”service” till rekreationsprocessen. Att bara notera aktiviteten, t.ex. att någon sitter på en bänk, fångar inte handlingens innebörd. Axelsson Lindgren menar att varje människa har sin egen bild av vad rekreation innebär, eftersom det är den inre motivationen som är avgörande för verksamheten. ”Rekreativ verksamhet måste beskrivas genom den relation individen har till aktiviteten” (Axelsson Lindgren 1990, s. VI: 40). Att betrakta utevistelsen som en rekreationssituation kan ge en djupare förståelse av innebörden i många av de aktiviteter som de vuxna utförde på gården. Rekreationsaktiviteten är knuten till den individuella kontexten och tar sig olika uttryck.

Axelsson Lindgren har intresserat sig för rekreationsprocessen i skogsmiljöer. Hon konstaterar att: ”lokaliseringen av platser, deras storlek och miljökvaliteter avgör möjligheterna till rekreation” (Axelsson Lindgren 1990 VI: 30 med hänvisning till Kelly 1983). Vi ser att Axelsson Lindgren ger miljön en självständig betydelse i förhållande till rekreationsupplevelsen. Den är inte bara en ram eller arena för aktiviteter, utan miljöns egenskaper avgör förutsättningarna för aktiviteterna och för själva rekreationsvärdet. Axelsson Lindgren betonar rekreationsprocessens

identitetsskapande och personlighetsutvecklade sidor i sin forskning om rekreation i skogsmiljöer. Hon betonar också det sociala perspektivet, att friluftslivet ofta sker under lekfulla former tillsammans med andra människor. Det är ett sätt att umgås.

Jag menar att detta grundläggande synsätt på rekreation också kan appliceras på den bostadsnära utemiljön, även om den utgör en helt annan typ av miljöer än de skogsområden som Axelsson Lindgren behandlar. Ur intervjuerna framträdde tydliga uttryck för en lust att vara utomhus. Detta fenomen som är knutet till utomhusmiljön har jag gett det preliminära begreppet ”utomhusupplevelsen”. I intervjuerna uttrycktes utomhusupplevelsen i termer av ”att få frisk luft”, ”att sitta i solen” eller ”att bara vara ute”. Vad kan gårdarna erbjuda för de boendes ”rekreationsprocesser”? Man kan anta att deras förutsättningar som rekreationsmiljö är viktigt för deras attraktivitet. Rekreationsaspekten är inte bara central i gårdarnas roll som ”nära uterum”, utan även i deras roll som mötesplats och utsikt. Att sola en stund, att prata med sina grannar, eller att njuta av en fin trädgårdsmiljö kan betraktas som några olika rekreationsaktiviteter.

Någonstans att vara

När man betraktar rekreation i den bostadsnära utemiljön är det grundläggande att det finns platser som stödjer rekreationsprocessen. Av intervjuerna framgår att det verkar vara svårt för de boende att hitta en lämplig omgivning till den typ av opretentiösa vardagsaktiviteter som just diskuterats. Detta förhållande gällde både för miljonprogramsgårdarna och för nittiotalsgårdarna.

Hushåll med en egen uteplats hade någonstans att vara. De hade en egen plats, där rätten att vistas inte behövde förhandlas med de övriga. Uteplatsen var ett klart avgränsat territorium för det enskilda hushållet. Huvuddelen av uteplatsinnehavarna visade att de satte stort värde på det egna uterummet. Det tycks genomgående vara en uppskattad boendekvalitet.[64] Samma reflektion gör även Ulla Berglund och Ulla Jergeby utifrån sina gårdsstudier (Berglund & Jergeby 1998, s. 16–17).

I första hand var uteplatsen ett lätt tillgängligt uterum för den privata utevistelsen. Bland flera av uteplatsinnehavarna förekom inställningen att de inte hade något ”behov” av gården, eftersom de redan hade en egen ”trädgård”. Ur intervjuerna framträdde även andra funktioner för den

64. Det fanns hushåll som medvetet valt att inte bo i bottenvåningen och därmed valt bort möjligheten att få tillgång till uteplats. Deras motiv handlade i första hand om trygghet och säkerhet, men också om att insynen ofta är större i lägenheter i bottenvåningsläge.

privata uteplatsen. Den var en plats som kunde formas av den enskilde. Här fanns det möjlighet att utöva ett trädgårdsintresse. På uteplatserna förkom också verandabyggen och annan kreativ verksamhet. Särskilt barnfamiljerna betonade uteplatsens funktion som praktisk länk mellan lägenheten och gården. Även uteplatsens strategiska roll i det sociala livet framträdde ur intervjuerna. På ”den sociala gården” i Åkershus kunde grannumgänget ske både på den gemensamma sittplatsen och på de privata uteplatserna. Genom skötseln av uteplatserna fanns också ett incitament till kontakt mellan uteplatsinnehavarna.

Flertalet av de intervjuade hyresgästerna hade inte uteplats. Det förekom också lägenheter utan balkong. De uteplatser och balkongerna som låg i norrläge hade klara begränsningar som uterum. Att skapa attraktiva platser för de hyresgäster som inte hade ett eget tillräckligt lockande uterum framstår som en angelägen planeringsuppgift. I bostadsstyrelsens normskrift *God Bostad 1964* (Kungliga Bostadsstyrelsen 1964) beskrevs bostadsgården som ”flerfamiljshusets kompensation för småhusets egen trädgård”. Detta kan man tolka som att gården är tänkt att kunna användas på ett liknande sätt som en egen trädgård. De egenskaper som brukar förknippas med den egna trädgården, som en intim och avskild miljö, verkar vara svåra att skapa på den gemensamma gården. Samtidigt var det dessa egenskaper som ofta efterfrågades.

Rymlighet och gården som nära uterum

Rymlighetens betydelse i relation till gårdens roll som nära uterum kan diskuteras utifrån två olika sammanhang. Det första handlar om hur tillgången på markutrymme påverkar vad det är för verksamheter som det finns plats för på gården, och vad det är möjligt att göra samtidigt på gården. Det andra handlar om avstånden i rummet och konsekvenser av ”rumslig närhet”.

Gårdarna i Nevisborg och Läderfabriken samt den mindre gården på T1 hade samtliga en storlek som motsvarade en liten villatomt. Vi kan betrakta gården i Nevisborg. Den var runt 600 m² och gemensam för 33 lägenheter. Den gräsmatta som fyllde ut huvuddelen av gården utanför uteplatserna var 18 x 14 meter. Det var ett mycket litet utrymme som erbjöds gårdens barn och vuxna. När de intervjuade skulle förklara varför de inte använde dessa gårdar på ett aktivt sätt var huvudmotivet ”att det inte fanns någonstans att ta vägen”. Att begränsade markutrymmen kan innebära en prioriteringssituation var tydligt här. I Nevisborg framträdde två skilda förhållningssätt till gården hos uteplatsinnehavarna respektive de övriga. De två intervjuade uteplatsinnehavarna var nöjda med gården och beskrev den som en trevlig omgivning till uteplatsen. Huvud-

delen av de övriga var däremot missnöjda. Deras kritik gällde både förutsättningarna för att vistas på gården och hur gården var utformad. För dem var gårdsrummet otillräckligt.

Det är framförallt på nittiotalsgårdarna, och särskilt i Läderfabriken och i Nevisborg, som konflikten mellan det enskilda och det gemensamma utrymmet på gården framträder. Utrymmet är begränsat och det blir än mer begränsat genom de privata uteplatserna. Uteplatserna upptar utrymme och flyttar också ut den zon som kan upplevas som privatiserad närmast huskropparnas fönster. Den kvalitet som den enskilda lägenhetsinnehavaren får måste vägas gentemot vad som blir kvar av gemensamma utrymmen.

I miljonprogramsexemplen verkade inte markutrymmets storlek vara avgörande för om gården upplevdes som en lockande vistelsemiljö eller inte. I motsats till nittiotalsgårdarna förekom både i Västerberga och i Åkershus användningssätt som inte var sammankopplade med att övervaka barn eller med den egna uteplatsen.

Rymlighetens betydelse framträdde också i relation till avstånden på gården. Den rumsliga närheten upplevdes i många fall som påträngande. Flera av de intervjuade önskade en mer skyddad och avskild utemiljö för familjelivet. I Läderfabriken var det flera av de medelålders intervjupersonerna som uppfattade den rumsliga närheten som påträngande även på de egna uteplatserna. Uteplatserna på denna gård var mycket små, runt 3 m². De låg också nära varandra och var svagt avskärmade mot de gemensamma delarna av gården. Varken på gården eller i loftgångarna kunde uteplatserna erbjuda en avskild plats. I loftgångarna passerade grannarna förbi uteplatserna på väg in och ut ur sina lägenheter. Men känsligheten för den rumsliga närheten varierade. För de äldre kvinnor, som umgicks ute på gården i Läderfabriken, verkade inte den rumsliga närheten ha denna negativa sida. De var vana att vara på gården och hade ett etablerat socialt sammanhang för sin vistelse där. Den rumsliga närheten verkade också påverka användningen av den gemensamma sittplatsen på gården. Den låg nära fönster och uteplatser.

Även i studien av miljonprogramsgårdarna framträdde den negativa känslan av att vara ”betittad” ute på gården, och flera av de intervjuade deklarerade att denna känsla bidrog till att de inte vistades på gården. Men på miljonprogramsgårdarna verkade inte känslan av att vara övervakad vara lika direkt relaterad till den rumsliga närheten som på nittiotalsgårdarna. Den framträdde mer som en allmän känsla av att vara exponerad ute på gården.

Gården som lekmiljö

Det var i förhållanden till rollen som lekmiljö som skillnaderna mellan miljonprogramsgårdarna och nittiotalsgårdarna var mest uppenbara. Tillgången på markutrymme framträdde som en tydlig restriktion för vad barnen kunde göra på nittiotalsgårdarna. Leken hade också fått en underordnad roll i deras utformning.

Vi kan jämföra gården i Västerberga, som var den största av miljonprogramsgårdarna, med gården i Läderfabriken. I Västerberga var ytan närmare 3800 m², och nästan sju gånger så stor som i Läderfabriken. Men denna gård skulle också delas av tre gånger så många hushåll. Om vi ser till rymligheten uttryckt i m²/lgh så blir skillnaden mellan Västerberga och Läderfabriken 61 mot 25 m². Gården i Västerberga framträdde i intervjuerna som en bra miljö för barnen. Vid undersökningstillfället bodde nitton barnhushåll med totalt 24 barn vid gården. Vid ett av mina besök var det samtidigt femton barn ute. Med de tämligen stora markutrymmena och den omfattande lekmiljön tycktes det inte vara någon trängsel. Det verkade också finnas gott om plats för de tio vuxna personer, som övervakade dessa barn.

Gården i Läderfabriken var den minsta av nittiotalsgårdarna. Den var strax över 500 m². Vid undersökningstillfället bodde tolv barnfamiljer vid denna gård. Huvuddelen av de drygt tjugo barnen i dessa hushåll var dock tonåringar och där fanns inga förskolebarn. På gården fanns inte mycket lekutrymme, när uteplatserna, buskplanteringarna, sittmöbeln och cykelställen räknats bort. Lekutrustningen var minimal. Av intervjuerna framgick att lekande barn kunde upplevas som störande. För barnens del var problemet i första hand att det fanns dåligt med utrymmen. För dem som stördes var det de korta avstånden mellan de lekande barnen och deras lägenhet och uteplats, tillsammans med en hög ljudnivå på gården, som var problemet. Barnen från denna gård sökte sig till de övriga gårdarna i området och ut i staden i jakt på lekmiljöer.

När intervjuerna genomfördes i Nevisborg var 28 barn mantalsskrivna på gårdens adress, varav tretton var under tio år. Gårdens lekutrustning var begränsad till en liten sandlåda. Den minsta gården på T1 innehöll ingen lekutrustning alls och uppfattades inte heller som någon lekmiljö. På den större gården fanns en minimal sandlåda och två gungdjur. Sju av de sjutton intervjuade hushållen på T1 hade barn. I fyra av dessa var någon i familjen hemma med barnen på dagarna. Samtliga hushåll med förskolebarn kritiserade gårdarna som lekmiljö och de föredrog andra platser när de gick ut med sina barn. Några småbarnsföräldrar hade planer på att flytta och de menade att motivet för att byta bostads var att få en mer ”barnanpassad” miljö.

Rymlighet och lekmiljö

Barnen brukar betraktas som huvudanvändarna av bostadsområdets utemiljö. I en studie av nio gårdar i Göteborg drog forskargruppen, sociologen Sören Olsson, arkitekten Gerd Cruse Sondén och etnologen Marianne Ohlander, slutsatsen att gården var en viktig angelägenhet för i stort sett alla barnfamiljer (1997, s. 107). De konstaterade att barnfamiljerna utnyttjade gårdarna mycket i förhållande till övriga kategorier. Även i Ann Skantzes studie av bostadsområdet Skarpnäck i Stockholm ansåg småbarnsföräldrarna att gårdarna var en viktig del av bostadsmiljön (Skantze 1996, s. 73–74). Att husen grupperats på ett sätt som skapade gårdar uppfattades som positivt. Barnen kunde känna sig trygga på gården, och föräldrarna tyckte det var viktigt med ”lättillgängliga kompisar” till barnen. Skantze menade också att gården verkade ha en stor roll för föräldrarnas känsla av samhörighet.

Skantze påpekar att barn har ett konkret förhållningssätt till miljön. För dem utgör miljön möjligheter till handlingar och verksamheter (a.a., s. 99). Utemiljön är ett *möjlighetsrum* för barnen (a.a., s 46). Skantze menar att det är viktigt hur miljön ser ut, att barn är ”sparsmakade” när det gäller val av platser som de tycker om, att platser kan inspirera till lekar men att man också sannolikt kan säga ”att lekar söker sin plats” (a.a., s. 44-45).

Utifrån ett sådant perspektiv på lekens rumsliga ramar finns en tydlig koppling mellan utrymme och en god lekmiljö. Med små utrymmen finns sämre möjligheter för en miljö som kan stimulera till utforskande och utvecklande lek. Inom nittiotalsgårdarnas begränsade ramar accentuerades också motsättningen mellan barnens behov av lekutrymmen och möjligheterna att skapa lugn och ro och en prydlig miljö för andra kategorier. I Läderfabriken och i Nevisborg framträdde en konkurrenssituation mellan barn och vuxna, men den hade inte lett till uttalade konflikter.

Gården som social arena

> Gården är […] en social arena som, till skillnad från den egna lägenheten, erbjuder möjligheter att skapa grannkontakter utan att dessa blir för närgångna eller privata (Olsson m.fl. 1997, s. 108).

Att gården kan utgöra en ”social arena” framgår av intervjuerna. Det är en roll som ofta framträder i studier av den nära bostadsmiljön (Berglund m.fl. 1985, Berglund och Jergeby 1988, 1992, Ehn 1996, Olsson m.fl. 1997). Hur människor identifierar grannar och grannskap, vilka

former av grannkontakter som förekommer och de sociala nätverkens betydelse är några centrala teman inom grannskapsforskningen. Inom detta forskningsområde har gården identifierats som grannskapets viktigaste sociala arena (Modig 1985, Olsson m.fl. 1997).

I den tidigare nämnda Göteborgsstudien konstaterade forskargruppen att en gård som uppfattas som användbar av barn och vuxna har stor betydelse för socialt liv i grannskapet (Olsson m.fl. 1997, s 210). Begreppet ”det lilla grannskapet”, som Olsson myntade i början av 1990-talet, beskrivs som ”ett orienterande begrepp som försöker skilja ut en nivå i bostadens/hemmets omgivning” (a.a., s. 12). Det lilla grannskapet är en fysisk och social enhet som omfattar de människor som bor nära varandra, den fysiska miljön och de funktioner som ligger nära bostaden. När bebyggelsen är samlad kring gårdar, utgör gården och dess befolkning en tydlig avgränsning av grannskapet. I andra fall kan det lilla grannskapet ha mer vaga fysiska gränser.

Med utgångspunkt i de egna fallstudierna och med stöd av beteendevetenskaplig teori diskuterar forskargruppen ett teoretiskt perspektiv på det lilla grannskapets sociala liv (a.a., s. 36). Denna tankemodell, som de kallar för *ett dominerande förhållningssätt,* bygger på två grundläggande antaganden. Det första är att människor vill upprätthålla en gräns kring det privata livet. Forskargruppen menar att i en kollektiv miljö finns det ett uppenbart behov att förhålla sig till gränsen mellan privatlivet och grannarna. Människor skyddar sig för en alltför påträngande närhet. Det andra antagandet är att många människor samtidigt omfattar grannskapets ”sociala idé”. En övervägande majoritet av de människor som de intervjuat tyckte att grannar var viktiga. De ansåg att grannkontakter och gemenskap skapade trygghet, trivsel och identitet. Grannkontakterna utgjorde också en grund för ett gemensamt agerande i frågor som rörde bostäderna. Den typ av grannkontakter som dominerade var relativt ytliga, och forskargruppen hänvisar till sociologen Mark Granovetters begrepp ”weak ties” för att beskriva deras karaktär (a.a., s. 52). Trots de associationer som begreppet ger, menar Granovetter att de ”svaga banden” kan ha stor betydelse för människors vardagsliv. Denna typ av mer ytliga och opretentiösa kontakter framträder som en karakteristisk form av grannkontakter i många studier.

> Strävan efter oberoende och önskan att skydda privatlivet från oönskat intrång måste ses som en oåterkallelig del av den moderna människans tillvaro och som därför präglar hennes möten med andra. Känslan av att till exempel grannarna utgör ett hot mot den egna integriteten kan nog bara skingras genom att hon vinner tillträde till ett lokalt socialt sammanhang där hon känner sig någorlunda trygg och accepterad (Ehn 1996, s 92).

Även Siv Ehns bild av bostadsområdets sociala liv rör sig i spänningsfältet mellan autonomi och gemenskap, och hon lyfter fram både människors längtan efter gemenskap och tydliga markeringar av hur nära och intima man vill att grannkontakterna skall vara. Ehn diskuterar människors önskan om att ha kontroll över grannkontakterna utifrån den moderna människans förändrade livssituation. Hon kontrasterar det sociala livet i moderna bostadsområden mot förhållandena förr i äldre svenska arbetarstadsdelar och också mot livet i en serbisk bondestad. I relation till de livsmönster, som fanns i de kontakttäta äldre arbetarstadsdelarna och den serbiska bondestaden, tycks det moderna bostadsområdets sociala liv vara präglat av osäkerhet och främlingsskap. Samtidigt framgår att ungefär hälften av de intervjuade hade faktisk erfarenhet av samarbete och utbyte av grannar. För en del hade grannkontakterna också lett till vänskap (Ehn 1987 s.76).

Denna samtidiga önskan om autonomi och gemenskap, som diskuterats här, erbjuder ett perspektiv på de motsatta önskemålen om en mer avskild miljö och en längtan efter en större boendegemenskap, som framträder även i den här avhandlingens empiri.

I Läderfabriken framskymtade en funktion för grannkontakterna som inte berördes i Göteborgsstudien. Att grannarna kände varandra menar jag kan vara en grund för den tolerans som verkade vara nödvändig i en boendemiljö som präglades av rumslig närhet. På en av de andra gårdarna i Läderfabriken hade det förekommit en djup konflikt mellan de barnfamiljer, som värnade om barnens rätt att leka på gården, och hyresgäster som ville ha en lugnare och prydligare utemiljö. Även på den studerade gården framskymtade en sådan konflikt mellan olika gruppers krav. Men här tycks man ha kunnat hantera konkurrensen om gårdens utrymme på ett bättre sätt. De till synes goda grannkontakterna, har jag uppfattat som en form av *socialt smörjmedel*, som minskade friktionen mellan de boende på gården.

I Göteborgsstudien diskuterades också ”gemenskaper” (Olsson m.fl. 1997, s. 179). En gemenskap är en grupp av grannskapets invånare som umgicks mer frekvent än andra. I deras fallstudier utgjorde gemenskaperna enbart delar av det sociala grannskapet, och i inget av fallen hade en gemenskap omfattat samtliga i det lilla grannskapet. Det var också en mindre andel av de intervjuade som tillhörde någon gemenskap. Enligt forskargruppen fanns en ”likhet i livssituation och värderingar” bland medlemmarna i en gemenskap. Något som också utmärkte gemenskaperna var att de träffades utomhus. Forskargruppen poängterade detta förhållande. Om man förbehåller hemmet för familj och nära vänner, men samtidigt vill ha ett lagom grannumgänge, då blir gården en viktig plats

för grannkontakterna. Gården utgör ”en neutral arena”, där människor kan välja själva om de vill delta och när de vill dra sig tillbaka, och härigenom behålla ett oberoende (a.a., s. 184).

De äldre kvinnorna i bottenplanet i Läderfabriken, mammorna i Nevisborg, kvinnorna på ”lekgården” i Åkershus, det mer blandade umgänget på den ”sociala gården” i Åkershus och den grupp kvinnor som träffades på gården i Västerberga kan betraktas som ”gemenskaper”, som hade gården som arena.

Rymlighet och gården som social arena

Vad betydde tillgången på markutrymme för gårdens roll som social arena? Något entydigt svar kan inte ges på denna fråga, men den kan diskuteras utifrån två olika sammanhang som framträdde i boendeintervjuerna.

Det första sammanhanget handlar om själva utrymmet. Finns det plats för mötesplatser? Spontana möten behöver inte vara särskilt utrymmeskrävande. Människor stöter ihop i trapphus, tvättstugor, på parkeringsplatser och på andra ställen. Men på den typ av mötesplatser där människor uppehåller sig längre stunder ställs andra krav. Frågan blir då om det finns attraktiva platser där man gärna slår sig ner och umgås, sitter och pratar, kanske dricker kaffe tillsammans. Bostadsgårdens traditionella mötesplats är sittplatsen vid lekplatsen. På runt hälften av de totalt nio gårdar som behandlats i denna undersökning har sittplatserna i anslutning till gårdens lekanläggningar utgjort träffpunkt för en grupp av hyresgäster. Men det har inte varit någon självklar mötesplats för alla på gården. Sittarrangemangen vid lekplatsen uppfattades ofta som avsedd för barnfamiljerna. Som framgått hade de många sittplatserna i olika lägen i Åkershus lockat andra grupper av hyresgäster.

När någon eller några vistas på en liten gård, så kan man anta att den lättare uppfattas som upptagen, än en större gård. Finns där bara en sittplats, och det redan sitter människor där, är den också upptagen i en konkret mening. En liten gård har svårt att inrymma flera grupper av människor samtidigt. Att inte tillhöra den grupp som använde gården utgjorde ett av de sociala hindren för att gå ut på gården, som framträdde ur intervjuerna från både miljonprogramsgårdarna och nittiotalsgårdarna.

> Det ’sociala rum’ som skapades när, till exempel, en grupp hemarbetande kvinnor med barn intog bänkarna kring sandlådan eller slog sig ner på gräsmattan kunde uppfattas som ointagliga för de mödrar som kände att de inte hade tillträde till gruppen. Många önskade därför en ’neutral plats’ där man kunde möta andra i området (Ehn 1996, s. 43–44).

Även Siv Ehn diskuterade denna problematik, att människor som var socialt förankrade mutade in den gemensamma utemiljön. Ehn menade att det krävs stora sociala talanger för att få tillgång till en etablerad gemenskap. I de studier hon refererade till efterfrågades en ”neutral plats”, vilket kan tolkas som ett uttryck för att människor inte fått tillträde till de etablerade gemenskaperna.

På nittiotalsgårdarna var möjligheterna att ordna alternativa mötesplatser starkt begränsade inom gårdarnas ramar. Det fanns dåligt med utrymme för att flera enskilda personer, olika brukarkategorier, ”gemenskaper” eller funktioner skulle få plats samtidigt. Man kan härigenom hävda att rymligheten gav begränsade förutsättningarna för ett gemensamt gårdsliv. Om gården är liten, det bara finns en sittplats och man inte känner de som sitter där, så är gården upptagen i både en social och konkret bemärkelse. Därmed inte sagt att gemenskaperna frodas bara gårdarna är större. Av boendeintervjuerna framgår att gårdens roll som social arena i hög grad är beroende av det sociala samspelet på gården. Men det framgår också att utrymmet utgör en viktig rumslig förutsättning för människors möten.

Det andra sammanhanget som rymligheten kan diskuteras utifrån handlar om rumslig närhet, dvs. det fysiska avståndet mellan människor. Det finns undersökningar som visar att rumslig närhet kan vara gynnsam för sociala relationer. Närheten utgör den elementära förutsättningen för kontakt. Om en miljö har utformats så att den ger många tillfällen till att man stöter på varandra, så ger det gynnsamma förutsättningar, flera chanser, till kontakt. Men denna uppfattning är också omdiskuterad. Mot betydelsen av rumslig närhet ställs de sociala förutsättningarna för kontakt, som t.ex. likhet i livssituation. Jag kommer inte att fördjupa mig i denna kontroversiella fråga, utan nöjer mig med att redovisa detta antagande om att närhet är gynnsamt för grannkontakter, och också att det är omdiskuterat (Gans 1971).

För de spontana pratstunderna, när människor stötte på en granne på gården, var rymligheten en ointressant faktor. Gården i Läderfabriken verkade inte heller vara för trång för den grupp pensionärer som umgicks i Läderfabriken, vid undersökningstillfället. I förhållande till deras umgänge framstår de korta avstånden som en positiv faktor. Eftersom de bodde på bara några stegs avstånd från varandra kunde de prata med varandra, även när var och en satt på sin egen uteplats. För denna ”gemenskap” fanns också gynnsamma sociala förutsättningar i form av en likhet i livssituation. Denna grupp hade inte känt varandra innan de flyttat till den nuvarande bostaden.

Gården som utsikt

Den fjärde roll som framträdde tydligt ur intervjuerna är knuten till det upplevelseinriktade bruket av gården. Det var särskilt ”de passiva brukarna” som beskrev gårdens upplevelsevärden på ett mer ingående sätt. Detta gällde både för vad de satte värde på och för vad de kunde sakna i utblicken.[65] I Tegelbruksområdet tillbringade samtliga passiva brukare mycket tid i bostadsområdet. I Åkershus och Västerberga utgjorde förvärvsarbetande personer huvuddelen av de passiva brukarna. De satte sig gärna en stund på balkongen efter arbetsdagens slut för att koppla av och få vara utomhus. Bland de intervjuade från nittiotalsgårdarna fanns endast få passiva brukare.

Hur framträdde denna roll? I miljonprogramsexemplen visade de intervjuade att de uppskattade en uppvuxen och lummig vegetation. Det var självklart att gården skulle vara ”ett grönt rum”. Grönskan var central i den estetiska upplevelsen. Orden grönt och vackert kopplades ihop. Gårdens upplevelsevärden omfattade också det folkliv som man kunde se där. Både ett folkliv och en föränderlig grönska gav innehåll till anblicken av gården. De kritiska kommentarerna handlade i första hand om att man saknade en mer traditionell trädgårdskaraktär.

På nittiotalsgården i Nevisborg fanns ingen som jag uppfattade som ”passiv brukare”, och på T1 fick bara ett hushåll denna beteckning. Det trädgårds- och naturintresserade paret uppskattade i första hand de äldre träd som sparades när området bebyggdes. Den ”mjuka” och småskaliga karaktär som gården i Läderfabriken fått var uppskattad av intervjupersonerna. Grönskan var också central i de positiva omdömena om gården i Läderfabriken. I de kritiska kommentarerna var det framför allt mer blommor som efterfrågades.

Skönhetslängtan, trädgårdstradition och en gård att visa upp

Att gårdens skönhetsvärden är kopplade till grönskan kan uppfattas som ett rätt uppenbart förhållande, eftersom det är ett trädgårdsrum som diskuteras, och det är grönskan som formar detta rum i hög grad. Även i den tidigare nämnda Göteborgsstudien knyts gårdens estetiska värden till grönskan (Olsson m.fl. 1997, s. 141).

65. Diskussionen i detta avsnitt har inte den tydliga geografiska begränsningen som definierar ”den passiva brukaren”, dvs. det bruk som inte sker *på* gården, utan från fönster och balkonger. Här behandlas gårdens upplevelsevärden utifrån en mer allmän utgångspunkt.

I vår kultur är trädgården ett djupt rotat inslag. Den traditionella hemträdgården skymtar fram bakom många av de kommentarer som miljonprogramsgårdarna fick. Den fanns också i den idealbild som framträdde när intervjupersonerna beskrev vad gården saknade och hur de ansåg att en riktigt bra gård skulle se ut. Idealbilden var en välskött, småskalig och blomrik trädgård, där det alltid fanns något att titta på. Speciellt blommande växter var eftertraktade. Även på nittiotalsgårdarna förekom denna typ av önskemål. Den större gården på T1 verkade vara för sparsmakad i de boendes ögon. Framför allt efterfrågades ”mer färg” och mer blommor. Även i Nevisborg var det tydligt att gårdens återhållsamma utformning skilde sig från intervjugruppens estetiska uppfattning och de intervjuades egna trädgårdserfarenheter. De önskade en mer upplevelserik anblick med mer blommor och blommande buskar.

> Det är välskött. Dom klipper jämt och det är aldrig smuts och påsar slängt överallt, utan det är liksom jämt rent och snyggt här. Och det uppskattar man ju, för man är ju liksom i den åldern att man ändå vill, ja man vill ju ha någonting som man kan visa upp liksom, man vill, ja inte skryta, men man vill visa att man har ett snyggt hem (ung kvinna på T1).

De positiva kommentarerna om utemiljön på T1 handlade främst om att den var ”snygg”, ”välskött” och ”prydlig”. Även det lite stiliga, representativa, draget i miljön fick positiv uppmärksamhet. Det framgick att denna typ av upplevelsevärden hade två olika sidor, dels att anblicken var behaglig för betraktaren, dels att man uppskattade det intryck som bostadsmiljön gav åt besökare. Det var särskilt ett ungt par som gjorde mig uppmärksam på denna aspekt av gårdens upplevelsevärden. För dem var det viktigt att kunna visa upp att de bodde i en attraktiv boendemiljö. Även i Läderfabriken berördes denna symboliska betydelse av en trevlig omgivning till bostaden. Gården tillhör hemmets närmiljö och har identitetsskapande betydelse. Det är inte oviktigt hur boendemiljön uppfattas av andra.

> Man hör ju på folk som kommer hit också, det är ju många som blir alldeles begeistrade. ‘Oh så fint här är’, säger dom. Men det är ju så. Det är det här med betonggettona, det är ju långt ifrån detta, med plank och färg och lite gräsmatta på mitten (medelålders man i Läderfabriken).

Gården som vardagsnatur

Ur intervjuerna på miljonprogramsgårdarna framträdde också en naturupplevelse. Flera använde ordet ”natur” när de beskrev den tämligen omfattande grönskan i dessa områden. Grönska förmedlade en naturupplevelse i årstidsväxlingarna, i vegetationens växtkraft och i det djurliv

som även en urban grönska kan innehålla. Denna aspekt, gården som vardagsnatur, var inte lika tydlig på nittiotalsgårdarna. Det var ingen av de intervjuade på nittiotalsgårdarna som tog ordet ”natur” i munnen för att beskriva gårdarna, och ingen berörde gårdens djurliv.

I flera av de utemiljöstudier som jag refererat till tidigare i detta kapitel lyfts de gröna områdenas funktion som vardagsnatur fram. Att ”naturen” i staden värderas högt av människor är en av de centrala slutsatser som Ulla Berglund och Ulla Jergeby drar utifrån en rad utemiljöstudier (Berglund & Jergeby 1998, s. 13). När Ann Skantze tolkar den urbana naturens roll, ger hon den en innebörd som går långt över miljöns praktiska värden. Det handlar om skönhet, hälsa, identitet, och att naturen symboliserar existentiella livsfrågor.

> Träd, skog, grönskande gårdar med buskar, blommor och andra planteringar spelar stor roll för de boende. Dels är det de sinnliga upplevelserna som förs fram, glädjen med skönheten. Flera knyter an till barndomsupplevelser och minnen (Skantze 1996, s 106).

Rymlighet och utsikten

Grönskans och naturens roll för människor är ett vittomfattande tema. I mina intervjuer framträder grönskan, vardagsnaturen och upplevelsen av att vara utomhus som ett mångfacetterat tema, och av stor betydelse för boendekvaliteten. Att tillgången på markutrymme har betydelse framgår genom kontrasteringen mellan de rymligare miljonprogramsgårdarna, som är rika på grönska, och nittiotalsgårdarna, där begränsade utrymmen i flera fall kombinerats med en förhållandevis återhållsam utformning. Givetvis kan en liten trädgård vara en stor skönhetsupplevelse och en oväntad planta som tränger sig upp mellan gatstenarna kan ge en naturupplevelse. Men det är otvetydigt att ett större utrymme ger ökade möjligheter att skapa förutsättningar för en differentierad upplevelse av grönska och natur.

Vilken betydelse som rymligheten har för det upplevelseinriktade bruket är dock en ytterst komplex fråga, och jag kommer att i detta avsnitt helt kort beröra de tre infallsvinklar som framträtt i intervjuerna. Den första omfattar den positiva värderingen av rymligheten som framträdde i miljonprogramsexemplen. Den andra omfattar de positiva kommentarerna om den begränsade storleken hos gårdarna i Läderfabriken i Nevisborg. Den tredje omfattar de negativa omdömena om storleken hos den mindre gården på T1.

För miljonprogramsområdena framträdde rymlighet och grönska genomgående som centrala kvaliteter hos utemiljön. Rymligheten beskrevs med uppskattande ord som ”rymd”, ”frihet” och ”fri utsikt”. I de posi-

tiva värderingarna var rymlighet och grönska ofta sammankopplade. Tillräckliga markutrymmen gav plats för grönskan, och grönskan var miljöskapande. Grönt och vackert var också en ordkombination som användes. Växtligheten var central i den estetiska upplevelsen. Det var också tydligt att grönskan kunde förmedla en känsla av natur. Det var ingen av de intervjuade som antydde att gårdarna var ”för stora”.

> Ja, jag trivs i området överhuvudtaget. Och det är många skäl va. Jag tycker hela bostadsområdet är mycket trevligt. Det ser trevligt ut va. Framför allt den här lilla gården tycker jag är härlig, även om jag inte direkt utnyttjar, men man har ändå en känsla av att det är något litet, litet och mysigt faktiskt (medelålders man i Läderfabriken).

Den man i Läderfabriken som citeras här ansåg att den gård han bodde vid hade en behaglig storlek. Här ser vi således att också ett litet gårdsrum kan uppfattas positivt. Men det framgick att denna värdering också innehöll en social dimension. Den intima karaktären beskrevs också som en följd av de förhållandevis få hushåll som delade dessa gårdar. Även i Nevisborg berördes den begränsade storleken med uppskattande ord.

Men motsatsen förekom också. Av andra personer beskrevs gårdsrummet i Nevisborg också som trångt. En kvinna menade att denna gård gav henne en känsla av ”instängdhet”, och att den var som ”ihoptryckt”. Det var framför allt den mindre gården på T1 som fick denna typ av omdöme. Gården uppfattades som ”för trång” och att husen stod ”för tätt”. Några ansåg att den inte var någon riktig gård, utan mer en ”passage” eller ”cykelväg”. ”Ja, allting hänger ju på platsbristen här”, menade en man som också påpekade att om gården varit större hade den kunnat se trevligare ut. ”Den är så pass liten, så det finns ju inte mycket att titta på direkt”, var en annan kommentar.

Man kan reflektera över i vilken grad den aktuella utformningen av den mindre gården på T1, med den centralt placerade och visuellt dominerande cykelvägen, påverkade upplevelsen av rymligheten. Detta markutrymme skiljer sig inte i storlek från gården i Läderfabriken, och de omges båda av hus i två till tre våningar. Även gården i Läderfabriken beskrevs som liten, men utan den negativa laddning som denna kommentar innehöll. Man kan på goda grunder anta att det inte bara är den mätbara rymligheten, utan även hur miljön är utformad, som påverkade upplevelsen av rymligheten. Detta förhållande har diskuterats tidigare i kapitel sex. En hypotetisk fråga är om en mer innehållsrik anläggning, där kommunikationssystemet tonats ner, hade upplevts mer som ”gård”. Genom en mer intensiv och detaljrik utformning hade man kunnat bidra med ”mer att titta på” och möjligen kunnat påverka upplevelsen av ”liten”.

Att en liten gårds storlek kan uppfattas både på ett positivt och på ett negativt sätt, visar att rymlighetens betydelse i förhållande till rumskänslan är tämligen sammansatt. Det finns en rad skillnader i entréförhållande, fasadutformning, gårdsrummets form, disposition och utformning, som kanske skulle kunna belysa de skilda uppfattningarna av den mindre gården på T1 och gården i Läderfabriken, om man gjorde en inträngande analys av uppbyggnaden av dessa gårdsrum. Man skulle också kunna framhålla det individuella i rumsupplevelsen och tränga djupare in i de intervjuades tidigare boerfarenheter och preferenser. Slutligen skulle man också kunna lyfta fram de två olika rumsideal som inredningsarkitekten Mikael Löfström beskriver på följande sätt:

> Det ena är det ljusa, luftiga ateljérummet med enorma glasytor, rena släta ytor och högt i tak. Kristallklart och fräscht.
>
> Det andra är det lilla ombonade och trånga vindsrummet med snedtak och kanske en vindskupa som bjuder på utsikt över hustaken. Trångt, mysigt och inbott.
>
> Nästan motsatta i sina uttryck finns de ständigt med, som ideal och förebilder och som rum att längta till.
>
> Naturligtvis tycker vi om, och har behov av, båda två, vare sig de dyker upp som tydliga och bestämda rum eller som kompromisser någonstans på skalan mellan polerna.
>
> *Vill vi ha frihet eller trygghet, eller både – och* (Löfström 1989, s 11-12).

Dessa två tydliga motpoler när det gäller rumskaraktärer visar på komplexiteten när det gäller den visuella upplevelsen av rymligheten. Översatt till den här undersökningens sammanhang så skulle man kunna säga att intervjuerna visade det tämligen självklara förhållandet att människor kan uppskatta både större och mindre gårdsrum. Men i de studerade bostadsmiljöerna förekom en mera omfattande uppskattning av rymligheten, än den intima skalan. Någon negativ kommentar om en eventuell ”överrymlighet” förekom inte, men däremot var det flera av de intervjuade i nittiotalsområdena som beskrev en negativ rumskänsla med utgångspunkt i de begränsade markutrymmena. De tyckte att gården kändes trång och instängd.

Rymlighet och gårdens bruksvärden

Som framgått erbjuder de olika gårdarna olika förutsättningar för de fyra roller som identifierats för gårdarna. Som framgått har rymligheten också olika betydelser i relation till dessa fyra roller. På miljonprogramsgårdarna uppfattades de generöst tilltagna markutrymmena genomgående som en

positiv egenskap. Rymligheten utgjorde en tillgång för lekmiljön och för de vuxnas vistelse på gården. Den gav förutsättningar för en rik grönska och möjligheter till naturkontakt i vardagsmiljön. På nittiotalsgårdarna har vi sett att otillräckliga markutrymmen begränsade lekmiljön för barnen och gjorde det svårt att ordna attraktiva platser för de vuxna som inte hade egna uteplatser.

För att knyta dessa resultat till en mer allmän diskussion om boendekvaliteter kopplar jag de fyra rollerna för gården till ett begreppssystem, som bostadsforskaren Jan Eriksson utvecklat i boken *Bostadens värden* (Eriksson 1993). Erikssons tar utgångspunkt i en diskussion om vad det är för värden som har uppmärksammats inom bostadsforskningen.[66]

Erikssons begrepp bygger på en grundläggande indelning i *bruksvärden*, och ”andra värden” som t.ex. antikvariska värden och bytesvärden. Det är enbart ”bruksvärdet”, värdet för användarna, som är av intresse i detta sammanhang. Eriksson skiljer ut tre olika huvudtyper av bruksvärden: *praktiska, estetiska* och *symboliska*. De praktiska och de symboliska ger han en vidare uppdelning. Av de praktiska värdenas undertyper handlar de *handlings–rationella* om att ”göra saker så enkelt och bekvämt som möjligt”; de *fysiologiska/rekreativa* motsvarar ”vissa fundamentala biologiska behov” och de *psyko–sociala*, har att göra med ”människans behov av privatliv, social interaktion och kollektivt handlande” (a.a., s. 53).[67] De estetiska och de symboliska värdena, menar Eriksson, har båda att göra med det visuella intrycket av omgivningen, och de kan ofta vara sammanflätade. Av de tre symbolvärden som Eriksson urskiljer är det enbart det *demonstrativa*, som berörs här. De två övriga är *emotiva* och *informativa* symbolvärden. Det demonstrativa symbolvärdet handlar om hur människor relaterar till andra människor, om den hänsyn vi tar till vad vi ”tycker är passande, för att markera vår ekonomiska ställning eller för att ange vår grupptillhörighet” (a.a., s. 76). Eriksson menar att de demonstrativa symbolvärdena alltid kräver en avsikt, någon vill demonstrera sin sociala position, men att avsikten inte alltid behöver vara helt medveten (a.a., s. 46).

Som framgått är det främst i förhållande till det aktiva bruket som tillgången på markutrymmen framträtt som betydelsefullt. När nittiotalsgårdarna kontrasteras mot miljonprogramsgårdarna är det i första hand

66. Eriksson anger att han använder begreppet ”värde” i stort sett synonymt med begreppet ”kvalitet”. Valet av värde har gjorts för att undvika den flertydighet som kvalitet har (Eriksson 1993, s. 18–19).

67. En fjärde underkategori av praktiska bruksvärden infördes i den andra upplagan av boken, de ”ekonomiska/ekologiska”. Med dessa värden avses ”människans förmåga att vara förutseende och kunna planera” (Eriksson 1993, s. 53).

förutsättningarna för det aktiva bruket som skiljer dem åt. Det aktiva bruket motsvaras här av ”de praktiska bruksvärdena”. Lekmiljön kritiserades genomgående av förskolebarnens föräldrar och gårdarna användes i begränsad utsträckning av barnen. Det var enbart de privata uteplatserna som användes för familjesamvaro och de vuxnas avkoppling, inte de gemenensamma delarna av gårdarna. Brist på sol och hög ljudnivå kan också relateras till små gårdsrum. Komplexiteten ökar i förhållande till underkategorin ”psykosociala” värden. Att rymlighetens roll kan vara sammansatt i förhållande till gårdens roll som ”mötesplats” har redan diskuterats.

Rymlighetens betydelse framträdde också som sammansatt i förhållande till det upplevelseinriktade bruket, vilket här motsvaras av Erikssons ”estetiska” och ”symboliska värden”. Det förekom två typer av negativa kommentarer om storleken. Den första var främst riktad till den mindre gården på T1 och innebar att där fanns för lite plats för en attraktiv gård. Den andra, som också omfattade gården i Nevisborg, var att gårdsrummet kändes ”trångt”, dvs. att den begränsade storleken innebar en negativ visuell rumsupplevelse.

I Läderfabriken förekom ingen negativ koppling mellan utrymme och estetisk värde. Som framgått förekom en positiv bedömning av gårdens storlek, när den beskrevs som intim, en uppfattning som även antyddes av en av de intervjuade i Nevisborg. I miljonprogramsexemplen förkom enbart positiva värderingar om rymligheten utifrån ett estetiskt perspektiv.

I förhållande till de ”demonstrativa symbolvärdena” framstod tillgången på markutrymme som en neutral egenskap. Till de demonstrativa symbolvärdena räknar jag den uppskattning som utemiljön fick när den uppfattades som välskött och fin, när denna uppskattning var relaterad till hur bostadsmiljön uppfattades av andra.

Ett reducerat miljöerbjudande – en sammanfattande diskussion

Som framgått är det i förhållande till de praktiska bruksvärdena, när barn och vuxna var ute på gårdarna, som tillgången på markutrymme framstod som mest betydelsefull. Den aktuella tillgången på utrymme gav antingen plats åt olika aktiviteter och funktioner eller begränsade, försvårade och förhindrade dem. Tillgången på utrymme har härigenom betydelse för hur gården kan användas och vilka roller den kan få för sina invånare. Det var också i förhållande till de praktiska bruksvärdena, som

markutrymmen framträdde som otillräckliga i nittiotalsområdena. Detta gällde i första hand för barnens behov av lekutrymmen, men även för de vuxnas stunder av rekreation på gården. Rymlighetens betydelse var inte lika påtaglig i förhållande till utemiljöns estetiska och symboliska värden.

En särskild aspekt av rymligheten poängterades av intervjugruppen i Västerberga. Den mångfunktionella karaktär, som framträdde som en av gårdens stora fördelar, kan relateras till tillgången på utrymme. Att gården uppfattades som varierad och innehållsrik, att där fanns utrymme både för öppna gräsmattor och för lummiga buskage, för sol och skugga, för lekplatser för både de yngre och de lite äldre barnen framstod som en stor kvalitet i sig. Det gav förutsättningar för olika typer av aktiviteter och det fanns utrymme för olika samtidiga verksamheter. Gården utgjorde på detta sätt ett rikt miljöerbjudande. I jämförelse med Västerberga framstår också nittiotalsgårdarna som mindre mångfunktionella.

De studerade nittiotalsgårdarna utgör inga extrema exempel på trånga gårdar. Men de skillnader som framträder när dessa gårdar kontrasteras mot miljonprogramsgårdarna innebär att en tidigare gängse bild av bostadsgården ifrågasätts. I avhandlingens inledande del presenterades ”folkhemsgården” som en referens för detta arbete. Folkhemsgården är en tankemodell. Den illustrerades med de inledande orden i ”*Gemensam Trädgård*”, den sista normskrift om utemiljön, som Bostadsstyrelsen gav ut i slutet av 1980-talet. Vi kan konstatera att nittiotalsgårdarna har svårigheter att leva upp till ”folkhemsgårdens” bild av den bostadsnära utemiljön som en följd av otillräckliga markutrymmen.

Nittiotalsgårdarna kan härigenom beskrivas som *en reducerad form av folkhemsgården*. Detta uttryck utgör vad jag i kapitel sju beskrivit som en ”formell generalisering”. Med ”reducering” avser jag ett gemensamt strukturellt drag hos nittiotalsgårdarna. Fallstudierna visar att det finns starka kopplingar mellan tillgång på utrymme och gårdens roller för de boende.

16 Bostadsgården som kontext

I detta kapitel, där enbart gårdens vuxna invånare figurerar, diskuteras den andra av den här avhandlingens grundläggande frågeställningar: Vad har rymligheten för betydelse i just bostadsgårdens sammanhang? Det är två aspekter som kommer att behandlas här dels gårdens bostadsnära läge, dels att gården utgör ett gemensamt utrymme för sina invånare. Dessa två aspekter berör förhållande kring bostaden och hemmet, social interaktion i småskaliga miljöer, rumslig närhet och territorialitet. Den forskning som bedrivits kring dessa frågor är i hög grad flerdisciplinär. Av samhällsvetare betraktas området som en samhällsforskningens mikronivå. Centralt ligger det socialpsykologiska forskningsområdet, som kan beskrivas som en gränsvetenskap influerad av psykologi, sociologi och socialantropologi (Johansson 1996, s.12).

Gården som bostadsnära uterum

> Home is the most important place in our lives (Gifford 1997, s. 194).

Att hemmet är en viktig miljö är ofta en underförstådd utgångspunkt i forskning om hem och bostad. Hemmet betraktas som en plats vars betydelse går långt utöver dess praktiska funktioner. Den starka emotionella laddningen i begreppet visar sig också i dess motsats – hemlöshet. Att vara hemlös innebär en stor förlust av trygghet. Bland bostadsforskare är det vanligt att göra en distinktion mellan ”bostad” och ”hem”. Kimberly Dovey ser bostaden som ett *objekt* och hemmet som en känslomässig *relation* mellan människan och bostaden (Dovey 1985, s 34). Tomas Wikström beskriver i sin avhandling att han som ombyggnadsforskare blev överraskad över styrkan i dessa relationer, hos människor som bodde i de flerbostadshus från 1940- och 1950-talen, som han studerade. Han konstaterar också att hemmet hade en innebörd som sträckte sig långt

utanför bostadens väggar (Wikström 1994, s 17). För dessa människor slutade det inte vid ytterdörren, utan i ”hemkänslan” inkluderades grannarna och husens omgivningar. Utemiljöns stora värde tydliggjordes i den ”starka” och ”samstämmiga” kritik av de förtätningsplaner som fanns för bebyggelsen.

”Centralitet” är ett miljöpsykologiskt begrepp som kan användas för att karakterisera den särskilda ställning som det bostadsnära uterummet har i sin egenskap av att ligga nära hemmet och den privata sfären. Begreppet är kopplat till psykologen Kurt Lewins teori om ”lifespace” och hänvisar till hur viktig en speciell miljö är som en stödjande omgivning till det dagliga livet. Den högsta centraliteten har hemmet. Hög centralitet har också hemmets nära omgivningar (Taylor 1988, s. 11). De är en miljö som vi möter varje dag och som är kopplad till bostaden i både en fysisk och en psykologisk mening (a.a., 166). Detta perspektiv ger en förståelse för bostadsnära utemiljöns särställning och de handlingsmönster som kan utvecklas i denna typ av omgivning.

Den zon på gårdarna som ligger närmast husen (och hemmen) har en potential för en högre centralitet än övriga delar. I samtliga av de studerade områdena förkommer privata uteplatser i dessa lägen. Att denna typ av markutrymmen uppfattades på ett helt annat sätt än den gemensamma delen av gården framgår med all tydlighet av intervjuerna. Det är uppenbart att den privata uteplatsen erbjuder mera gynnsamma förutsättningar för det enskilda utelivet. De intervjuade poängterade betydelsen av att det var ett ”eget” utrymme, där användningen inte måste förhandlas med kollektivet. Uteplatsen rår man över själv. Genom att avgränsa uteplatser och ge hushållen i bottenvåningslägenheterna besittningsrätt skapades uterum med en högre centralitet. Detta förhållande avspeglade sig i det arbete som många uteplatsinnehavare lade ner för att göra detta uterum så attraktivt som möjligt. På samtliga studerade gårdar visade huvuddelen av de intervjuade att de uppskattade uteplatserna och använde dem ofta. Av intervjuerna i Läderfabriken i Simrishamn framgick att också mycket små privata uteplatser kan behålla flera av uteplatsens värden. På denna gård var uteplatserna endast 3 m² stora, men de verkade vara tillräckliga för de äldre enpersonshushåll som intervjuades. Däremot framstod de som otillräckliga för barnfamiljerna och för de personer som ville ha mera avskildhet.

Men det finns också en problematik kring uteplatserna, särskilt på gårdar med begränsade markutrymmen. Huvuddelen av de intervjuade i de sex bostadsområdena hade inte tillgång till privat uteplats, eftersom de inte bodde på bottenvåningen. En viktig fråga är om det blir tillräckligt med utrymme kvar för att den gemensamma delen av gården skall kunna uppfattas som ett självständigt uterum och inte bara som en om-

givning till uteplatserna. I de båda nittiotalsområdena Nevisborg och Läderfabriken uppfattades inte den gemensamma delen av gården som ett självständigt vistelserum av de vuxna. I den norska undersökningen *Fortetting med kvalitet* (Guttu m.fl. 1997a, 1997b) påpekades att i trånga utrymmen kunde de privata uteplatserna även ”privatisera” de gemensamma utrymmena eftersom de låg så nära. Även i den här avhandlingens fallstudier framträder detta förhållande. De gemensamma markutrymmenas användbarhet minskade om de låg för nära fasader och privata uteplatser.

I inledningen till Bostadsstyrelsens skrift *Gemensam trädgård* (Bostadsstyrelsen 1987) tecknas en vision av en utemiljö som är mångsidigt användbar, och där det finnas plats både för en enskild och för en gemensam användning av gården. Om en gård erbjuder möjligheter för denna dubbla funktion har den en större användbarhet än om den bara är attraktiv för den ena typen av användning. Med större markutrymmen ökar förutsättningar för både en enskild och en gemensam användning av gårdarna. Avstånden till de zoner som uppfattas som privata blir större. Något som ökar komplexiteten i detta resonemang är att det också finns ett samband mellan gårdarnas storlek och antalet lägenheter kring gården. Kring t.ex. miljonprogramsgården i Västerberga bodde drygt sextio hushåll. Man kan anta att boendegruppens storlek är en viktig faktor när det gäller människors möjligheter att lära känna sina grannar, och att en gård som omges av många lägenheter lättare känns anonym.

Mellan hemmet och gatan

Gården kan beskrivas som en övergångszon mellan hemmets privata sfär och stadens offentliga rum, den ligger ”mellan hemmet och gatan”.[68] Gården kan således positioneras som ett stadsrum som ligger *mellan* det privata och det offentliga. På gården är man varken privat som i den egna bostaden eller en i mängden som i de offentliga stadsrummen, utan man tillhör det löst sammanfogade kollektiv som utgör gårdens invånare. I en mera detaljerad skala kan vi tala om en intrikat zonering från hyresgästernas egna uteplatser till öppningarna mot omgivningarna. En kvinna i Nevisborg gjorde mig uppmärksam på denna offentlighetsgradient genom att påpeka att när människor satt på sina uteplatser ville hon inte störa, men om de befann sig ute på gården hade hon inte samma känsla

68. Detta uttryck har jag lånat från sociologen Björn Anderssons avhandling *Öppna rum*, som behandlar hur ungdomar förhåller sig till stadens offentliga rum (Andersson 2002).

av att tränga sig på. Då betraktade hon sina grannar som mera tillgängliga för kontakt. Hennes uppfattning av markutrymmenas skilda grad av privat karaktär påverkade hennes beteende.

I planeringen av de studerade gårdarna på T1 i Linköping fanns idéer som bryter mot det mönster av privat–offentligt, som traditionellt finns i kvartersstaden, med det privata eller halvprivata gårdsrummet i kvarterets inre och den offentliga gatan utanför. Att uppmuntra till passage över gårdarna för andra än invånarna skapade en mer offentlig karaktär som påverkade möjligheterna att uppfatta gården som ett skyddat gemensamt rum för invånarna. Härigenom kan man förmoda att utemiljön tappade i centralitet. Denna utformningsprincip verkar ha haft betydelse för hur gårdens användbarhet uppfattades.

Det kollektiva uterummet

I sina reflektioner över ”det sociala livets elementära former” utgår socialpsykologen Johan Asplund ifrån att människan är en aktiv och socialt responsiv varelse. Han menar att det är ett elementärt socialt beteende att visa gensvar gentemot andra människor och ibland föregripa en interaktion genom sitt eget handlande. Det är alltså naturligt att låta sig påverkas av de människor som finns omkring en. Asplunds nyckelbegrepp är ”social responsivitet”. Det är konstruerat utifrån ordet ”respons” med dess betydelse ”svar” och ”gensvar” (Asplund 1987, s.11). Att se människan som en i grunden responsiv varelse innebär att vistelsen på gården utgör en social handling i den mening att den handlande individen låter andra individers beteenden påverka sitt handlande.

För att förtydliga sitt begrepp responsivitet kontrasterar Asplund det mot dess motsats – ”asocial responslöshet”; och han beskriver det sociala livets elementära former som en dialektik mellan social responsivitet och asocial responslöshet. Det spänningsfält som Asplund tecknar med detta begreppspar knyter an till den i kapitel 15 förda diskussionen om motsättningen mellan autonomi och gemenskap. Dessa två teoretiska konstruktioner belyser de samtidiga och motsatta önskemålen om å ena sidan en mera privat, avskild och kontrollerbar miljö och om å andra sidan kontakt, umgänge och gemenskap, som varit ett framträdande drag i förhållningssättet till gårdarna i fallstudierna. Detta spänningsfält mellan det privata och det gemensamma framstår som ett viktigt tema i det samlade intervjumaterialet.

Att det var långt ifrån alla som uppfattade gårdarna som en lockande plats att vistas på väckte en rad frågor kring förutsättningarna för det aktiva bruket. Samtidigt var det förhållandevis många av de intervjuade

som deklarerade att de uppskattade att vara utomhus. Det ingick i deras livsstil att vara ute, och de menade att det kändes skönt och hälsosamt att få frisk luft. Vi har också sett att huvuddelen av uteplatsinnehavarnas satte stort värde på det lättillgängliga och bostadsnära uterum som uteplatsen utgör.

Men varför var det så förhållandevis få som använde den gemensamma delen av gården på ett aktivt sätt? Det var tre typer av motiv som upprepades i intervjuerna. Det första var att inte känna sina grannar tillräckligt eller inte tillhörde den grupp som brukade umgås på gården. Det andra var att det inte fanns tillräckligt avskilda platser för den enskilda utevistelsen, när människor vill vara ute själv eller med familj och vänner. Det tredje var att det saknades tillräckligt trevliga platser på gårdarna.

Att den kollektiva karaktären i hög grad påverkade uterummets användning framgår klart av fallstudierna. Den kvalitativa skillnaden mellan *det egna uterummet* och *den gemensamma gården* framstår som en avgörande faktor. Aktiviteter som att sola, äta middag, läsa och sitta och prata med familjen överskred sällan gränsen för hyresgästernas privata sfär. Det gemensamma utrymmet verkade ha svårt att ”ta över” de användningsmönster som var knutna till uteplatser och balkonger.

Rumsligt beteende

Under sextio- och sjuttiotalet utvecklades det forskningsområde som ibland kallas för *proxemics,* och som handlar om rumslig närhet som strukturell förutsättning för socialt samspel och individuella handlingar. Begreppet myntades av antropologen Edward T. Hall, som var influerad av etologernas kunskap om djurs territoriella beteenden. I boken *The Hidden Dimension* (1969) diskuterar Hall de typer av rumsliga avstånd, som han menar att människors använder sig av för att reglera sin relation till andra människor. Hans ambition var att denna kunskap skulle kunna användas inom den fysiska planeringen.

Psykologen Irwin Altman diskuterar i boken *The Environment and social behaviour* de centrala begrepp som utvecklats inom forskning om ”rumsliga beteenden”. Hans ambition är att visa hur de fyra begreppen ”privacy”, ”personal space”, ”territory” och ”crowding” kan förstås i relation till varandra. Begreppet ”privacy” är, i Altmans mening, det mest centrala genom att det binder ihop de fyra begreppen. ”Privacy” definierar han som den reglerande process i vilken en människa (eller grupp) gör sig mer eller mindre tillgänglig. ”Personal space” och territoriella beteenden ser han som mekanismer som är verksamma för att uppnå önskad grad av avskildhet (privacy). ”Crowding” beskriver han som ett socialt förhållande som innebär ett överskott av oönskad social kontakt (Alt-

man 1975, s. 3). Nyckelbegreppet ”privacy” har inte någon självklar svensk översättning, men det avser det privata livet eller den privata sfären. Psykologisk forskning inom detta område har i första hand behandlat om ”personal space”. Personal space–beteende beskrivs som en dynamisk aktiv process av att närma sig eller dra sig tillbaka för att göra sig mer eller mindre tillgänglig för andra. Empiriska studier har visat att människor reagerar när främlingar kommer för nära och att det finns olika personal space–mekanismer för män och kvinnor och olika sociala grupper (Altman 1975, s. 208).

Utan att fördjupa mig i den beteendevetenskapliga diskussion som utvecklats kring dessa fenomen vill jag göra en koppling till denna begreppsvärld. Som framgått framstår den rumsliga närheten och de begränsade möjligheter som står till buds för att uppnå en önskad grad av avskildhet som ett hinder för att använda gårdarna. På särskilt de små gårdarna var det svårt att dra sig tillbaka och inte vara ”tillgänglig”. I detta sammanhang är rymlighetens betydelse framförallt kopplad till *avstånd*, och en samverkan mellan avstånd och avskärmning.

Att sitta som på en scen – om känslan att vara betittad

Ett fenomen som är kopplat till det kollektiva rummet och de begränsade möjligheterna till avskildhet är den negativa känslan av att känna sig ”betittad” och övervakad på gården. Detta fenomen förekom både på miljoprogramsgårdarna och på nittiotalsgårdarna, och det var något som verkade ha avgörande betydelse för vistelsen på gården. Det var flera av de intervjuade, som använde ordet ”scen” när de beskrev hur det var att befinna sig på gården och den känsla som det väckte hos dem. Som framgått av fallstudierna varierade känsligheten för att vara ”betittad” starkt, även inom familjerna. Men det var förhållandevis vanligt att människor menade att känslan av att vara sedd och övervakad hindrade dem från att över huvud taget reflektera över gården som vistelsemiljö. Det visade sig att denna känsla också inskränkte uteplatsinnehavarnas användning av det egna uterummet.

Det tillhör det kollektiva rummets villkor att vara sedd av andra. Beroende på markutrymmenas omfattning, disposition och utformning kan en människa på gården vara mer eller mindre exponerad. Fullständig avskildhet är knappast möjlig att ordna på en gemensam gård. En teoretisk infallsvinkel på detta förhållande erbjuder Erving Goffmans ”dramaturgiska perspektiv”. Goffmans utgångspunkt är att när en individ framträder inför andra människor så har hon många motiv för att försöka kontrollera det intryck som de andra får av situationen. Goffman hävdar att varje ”social inrättning” med fördel kan studeras ur detta perspektiv, dvs.

det han kallar för ”intrycksstyrningens aspekt”. Med ”social inrättning” menar han ”varje plats som omges av bestämda gränser för varseblivningen och där en speciell aktivitet regelbundet äger rum” (Goffman 2000, s. 207).

Goffmans metaforiska ram är teaterföreställningen. I detta fall är det gården som är den konkreta inramningen för teaterföreställningen. Den är platsbunden och avgränsad till det vi kan varsebli med våra sinnen. På gården är man ”på scenen” (on stage). Men det framträdande som görs där är beroende av det som pågår i kulisserna, den bakre regionen (back stage), det som här motsvaras av hemmen. Uppdelningen mellan den främre och den bakre regionen är grundläggande i det dramaturgiska perspektivet (a.a., s. 207). De som agerar är ”aktörer” och ”publiken” observerar de framträdande som görs på scenen. Från köksfönstret, balkongen eller från en bänk på gården kan man uppleva det skådespel som försiggår där. I den nära interaktion som sker på gården förändras rollerna snabbt och aktören blir publik och publiken aktör.

Utifrån det dramaturgiska perspektivet kan man beskriva känsligheten för att vara ”betittad” på gården som en följd av att leva sitt privatliv inför öppen ridå. Att t.ex. sola lättklädd, äta utomhus eller att ta en liten pärla i bersån var situationer som beskrevs som allt för privata för att göras inför öppen ridå. Att följa med barnen ut, småprata med en granne, ingå i en ”gemenskap” på gården eller att påta i jorden på uteplatsen var däremot en typ av aktiviteter som inte krävde samma avskildhet. I flera fall förutsatte de istället att man satte sig ”på scenen”. Härigenom signalerades en önskan om umgänge. Genom fönstret kunde andra se om det var någon på gården som gjorde det värt att gå ut.

Gårdarnas territorier

> Territorial behaviour is a self/other boundary-regulation mechanism that involves personalization of or marking of a place or object and communication that is ”owned” by a person or a group. Personalization and ownership are designed to regulate social interaction and to help satisfy various social and physical motives. Defence responses may sometimes occur when territorial boundaries are violated (Altman 1975, s. 107).

Begreppet territorialitet har använts inom en rad olika sammanhang och om både djurs och människors beteenden. Altmans definition inleds med att territoriella beteenden är något som reglerar gränsen mellan ”jag och andra” och att det också omfattar en referens till plats eller geografisk yta (Altman 1975, s 105). Det förekommer olika specifikationer för territorialitet beroende på i vilket sammanhang begreppet används.

Inom beteendevetenskaperna är målet att förstå mänskligt territoriellt beteende. Arkitekturforskaren, som vill förstå vilket betydelse det har hur rummet utformas, har en annan infallsvinkel på detta fenomen. En forskare vars kunskapsintresse utgår ifrån den konkreta miljön är arkitekten Mattias Kärrholm (2002). Istället för territoriella beteenden diskuterar han hur territoriet kan uppstå eller ”produceras” och använder begreppet *territoriella produktionsformer*. Kärrholms konstruktion tar sin utgångspunkt i de materiella tingens betydelse som ”aktörer”, och den vilar på Bruno Latours aktör-nätverksteori (ANT). Centralt i hans förhållningssätt till territorialitet finns intresset för det konkreta rummets ”maktutövning” på människor. Kärrholm förslår fyra olika produktionsformer som han använder som analytiska redskap för att beskriva olika typer av maktrelationer. Dessa fyra är: territoriell strategi, territoriell taktik, territoriell association och territoriell appropriation. Med hjälp av Kärrholms modell får vi ett teoretiskt sammanhang för den rad av olika uttryck för territorialitet som framträtt i fallstudierna.

Kärrholms första begrepp är *territoriell strategi.* Med detta avser han försök att ”utse, markera och klassificera det *officiellt* riktiga för ett område”. Territoriell strategi är en formaliserad kontroll som kan skiljas från ett mera personligt revirhävdande. På gården motsvaras denna territoriella produktionsform av uppdelningen i gemensamma markutrymmen och de tydligt markerade privata uteplatserna. Till denna form räknar jag också odlingslotterna inne på gården i Västerberga i Linköping. Denna typ av uppdelning av gårdens yta utgör starka territoriella markeringar. Den enskilda hyresgästen kan knappast hävda att hela gården är hennes revir eller ta över någon annans uteplats. Att uteplatserna var en officiellt sanktionerade territoriell markering verkar inte ha ifrågasatts av någon.

Kärrholms andra begrepp är *territoriell taktik*. Med territoriell taktik avser han: ”ett ofta tillfälligt och icke officiellt upprättande av ett territorium”. Territoriella taktiker kan ha olika grad av permanens, från filtarna som kvinnorna la ut på gräset under ett skuggande träd i Västerberga i Linköping till de staket som växte upp på ”baksidan” i Nevisborg i Staffanstorp.

Med det tredje begreppet, *territoriell association,* menar Kärrholm att en viss funktion på ett tydligt sätt kan kopplas eller associeras till ett visst område. I territoriell association inbegriper Kärrholm inte enbart association till en *funktion* utan också till en persons eller grupps *tillhörighet.*[69] Det associerade territoriet representerar en *uppfattad* men inte officiellt markerad tillhörighet. Denna produktionsform är kanske särskilt

69. Muntlig uppgift 030808.

intressant att uppmärksamma i den här undersökningens sammanhang, eftersom den, utan att ta sig materiella uttryck, tycks ha stor betydelse för gårdarnas användningsmönster. Den utgjorde en klar restriktion för hur de intervjuade menade att gården kunde tas i besittning. Det förekom ett stort antal uttryck för territoriell association. Ett exempel på denna produktionsform utgör den kvinna på T1 som ansåg att den enda sittplatsen låg i ”fel del av gården” och att den därför inte var till för henne. För henne var också markutrymmen som låg i närheten av fasader och uteplatser diskvalificerade som platser att vara på, eftersom de låg ”för nära” och gav henne en känsla av att göra intrång. Ett annat exempel utgör den man på T1 som inte ville sätta sig på bänken vid sandlåda, eftersom han menade att den var avsedd för barnfamiljerna. I Läderfabriken spelade också territoriell association en betydelsefull roll. Gården förmedlade ett intryck av att enbart vara till för dem som bodde med direkt utgång mot den. Det förekom också en uppfattning att den gemensamma sittplatsen egentligen tillhörde dem som bodde i den lägenhet som låg närmast.

Med den fjärde produktionsformen, *territoriell appropriering*, avser Kärrholm när en person eller grupp upprättat en särskild tillhörighet till ett område eller en plats, men inte avsiktligt *markerat* platsen som sin. Denna territoriella produktionsform menar han ofta är beroende av att människor har vistats mycket på platsen eller har särskilda känslomässiga bindningar till den. Ett exempel var den kvinna på T1 som ofta satte sig på en bänk intill trapphusets entré, men inte någon annanstans på gården. Bänken var hennes plats utomhus. Man kan sannolikt också tala om territoriell appropriation i samband med de ”gemenskaper” som träffades på gårdarna, t.ex. den grupp av kvinnor som använde sittplatsen vid ”lekgården” i Åkershus i Staffanstorp.

Rymlighet och territorier

Territorialitet framstår som en viktig faktor för att förstå hur gårdarna togs i anspråk. Men vad har denna faktor för betydelse i förhållande till rymligheten? Jo, när vissa utrymmen uppfattades som uppbundna, antingen till en viss funktion eller till ett visst hushåll eller en viss grupp, minskade den del av gården som upplevdes som tillgänglig och möjlig att använda. På särskilt nittiotalsgårdarna framträdde de territoriella förhållandena som en väsentlig bricka i användningsmönstren. Genom uppfattningen att vissa delar av markutrymmet inte var tillgängligt minskade de begränsade utrymmenas användbara delar ytterligare. Det fanns mindre utrymme att spela på. På nittiotalsgårdarna är man nära den privata sfären på i stort sett hela gården. I Nevisborg, liksom på T1, fanns vid

undersökningstillfället bara en sittplats och den låg i anslutning till lekplatsen. Flera av de intervjuade uppfattade att sittplatsen härigenom bara var avsedd för de föräldrar som följde med sina barn ut.

Ett gemensamt bostadsnära uterum – en sammanfattande diskussion

Ett av bostadsgårdens kännetecken är att den ligger direkt intill bostaden och hemmet. Närheten till bostaden har inte bara en praktisk betydelse, utan utemiljön tillförs också en särskild betydelse av att vara hemnära. Av fallstudierna har framgått att de privata uteplatserna gav de mest gynnsamma förutsättningarna för den enskilda utevistelsen, och att de genomgående betraktades som en väsentlig bostadskvalitet. På uteplatserna utvecklade ett mera familjeorienterat uteliv. Men på en begränsad gård kan det finnas en uttalad konflikt mellan möjligheterna att skapa privata uteplatser för den enskilda utevistelsen och en gemensam gård för alla.

Den kollektiva karaktären är ett av bostadsgårdens kännetecken, och som framgått avtecknar sig denna egenskap i hur de studerade gårdarna har använts. Det är uppenbart att användningen har varit relaterad till det sociala sammanhanget, i form av de andra som vistade på gården, passerade över den eller överblickade den från fönster och balkong. För att kunna förstå vilken betydelse de konkreta egenskaperna har för gårdarnas användbarhet har det varit nödvändigt att ha tillräckligt god inblick i hur de sociala förhållandena inverkat på gårdarnas attraktivitet som vistelserum.

Ofta var sociala förhållanden och konkreta fysiska egenskaper sammanflätade i bruket av gården, och det kunde ibland vara svårt att se vad som var viktigast – eller om det just var kombinationen som var avgörande i sitt sammanhang. För t.ex. en pensionerad ensamboende kvinna var förutsättningarna varken gynnsamma för det ena eller det andra. För det första saknade hon det gårdsliv som funnits på det ställe hon nyligen flyttat ifrån. För det andra undrade hon var hon skulle ta vägen på en gård som var öppen och genomkorsad av kommunikationsstråk. Både de sociala och de materiella förutsättningarna framstår som otillräckliga i denna situation. I hennes ögon fanns ingen trevlig plats att slå sig ner på, och det var sällan någon som vistades på gården.

Det var ett rätt stort antal av de intervjuade som, liksom den här kvinnan, definierade utevistelsen som att sitta och prata med grannar i en grön omgivning – vilket innebar att det måste finnas både människor

och någonstans att vara på gården. Men en minst lika vanlig uppfattning hos de intervjuade var att utemiljön inte var attraktiv just för att det saknades möjligheter att kunna vara lite mer privat utomhus – det fanns en önskan om ”enskildhet” i utevistelsen. Även i denna ståndpunkt var samspelet mellan sociala och fysiska förhållanden påtaglig.

Gårdens kollektiva karaktär har framstått både som ett hinder och som en möjlighet. Å ena sidan framträder den kvalitativa skillnaden mellan ett gemensamt och ett privat utrymme tydligt. Den möjlighet till avskildhet, kontroll över ett territorium och möjligheter till att forma miljön själv, som de privata uteplatserna erbjuder, är mindre eller saknas på den gemensamma delen av gården. Å andra sidan ger den gemensamma gården förutsättningar för kontakt. Där kan både barn och vuxna träffas. Det var tämligen många av de intervjuade som betraktade gården som en social arena. För några av dem var den en reell mötesplats, för andra handlade det om en önskan om mera grannkontakt. Flera hade positiva erfarenheter av ett uteliv med grannarna från andra områden och de förväntade sig gården skulle ha en sådan roll av gemensam mötesplats utomhus.

Att möjliggöra för denna dubbla funktion, dvs. att gården både kan vara en plats för gemensam och för enskild rekreation har stor betydelse för dess användbarhet. Att ge förutsättningar för mötesplatser och utrymmen för olika aktiviteter är en lika viktig uppgift som att skapa avskildhet. Med begränsade utrymmen reduceras förutsättningarna för gårdens möjligheter att tillmötesgå båda dessa typer av användningssätt.

I förhållande till det perspektiv på bostadsgårdens rymlighet som diskuterats i detta kapitel framstår dess betydelse som både kopplad till *utrymme* och till *avstånd.* Utrymmet handlar om att vad det finns plats för av olika funktioner och aktiviteter. Avståndet handlar om avstånd mellan människor, och att det finns sådant som vi vill göra, där vi önskar ett visst avstånd. Dessa två täthetsrelaterade egenskaper samverkar med utformningen i det miljöerbjudande som gården utgör för sina invånare. I utformningen finns möjligheter att påverka gårdens ”yteffektivitet”, vad den kan ge utrymme för. Genom huskropparnas placering, markutrymmenas disposition och olika former av avskärmning kan följderna av korta avstånd modifieras. Men det tillgängliga utrymmet skapar alltid den absoluta ramen för vad som är möjligt att åstadkomma.

17 Bostadsgården som abstraktion och verklighet

Fenomenet ”trånga gårdar” började dyka upp i samband med att den slutna kvartersformen återintroducerades under 1900-talets sista decennier. Tidigare förknippades trånga gårdar i första hand med de innergårdar som fanns i det sena 1800-talets stenstadskvarter, de var en historisk företeelse. Men nu kunde man se nya gårdar som var ett mellanting mellan de gröna gårdar, utformade för lek och rekreation, som vi vant oss vid i efterkrigstidens bostadsbyggande, och de gamla stenstadskvarterens gårdsrum. Det var gårdar med krympta mått. I många fall nådde den nya bebyggelsen upp till 1800-talstadens täthetsvärden.

Bostadsgården tillhör, liksom parken, torget och gatan, de traditionella stadsrum som tillsammans med bebyggelsen formar staden. Det finns gemensamma föreställningar om dessa stadsrum och om de handlingsmönster som är knutna till dem. Men definitionen av stadsrummen är en ständigt pågående process. Innebär krympande markutrymmen en genomgripande förändring av bostadsgården som stadsrum? Kan vi tala om att det är en ny typ av gårdar som håller på att introduceras? Schmidt och Halvorsen Thorén (2001, s. 60) ställer frågan om vi är på väg mot en ny boendeform. De karaktäriserar *byboligen* med utgångspunkt i hög täthet och centralt läge. Något motsvarande begrepp för gårdsrummet i tät och central stadsmiljö innehåller inte deras diskussion. Jag väljer här begreppet *innerstadsgården* för att beskriva detta stadsrum. Jag låter det också omfatta *en typ av gårdar*, de som är vanliga att se i innerstadslägen, men som inte med nödvändighet måste ha en sådan lokalisering. På detta sätt får vi ett begrepp som även kan beskriva gårdar med begränsade markutrymmen i ytterstadslägen. ”Innerstadsgården” har andra förutsättningar än den utemiljö som de svenska utemiljönormerna avsåg. Ordet förekom också i intervjuerna med markprojektörerna för T1 och Nevisborg. Det användes för att beskriva en förebild som hade legat nära till hands när de skulle hantera dessa gårdar med begränsade markutrymmen. De nittiotalsgårdar som studerats här kan betraktas som representanter för den nya

typ av gårdar som successivt har introducerats i takt med ett tätare stadsbyggande, ifrågasättandet av de funktionalistiska idéerna och det urbana stadsbyggnadsidealet framväxt.

Vilken betydelse har rymligheten? Hur är det att bo med mera begränsade markutrymmen? Syftet med det urval av gårdar som studerats har varit att försöka belysa denna fråga genom att kontrastera gårdar i bostadsmiljöer av olika täthet. I detta avslutande kapitel ställs de insikter som boendeintervjuerna har gett mot den syn på gårdarna och deras dimensionering som kom att prägla dem, när de planerades. Diskussionen knyts således närmare den planeringens värld, som var startpunkten för avhandlingsarbetet. Den behandlar härigenom den tredje av de inledande frågeställningarna, dvs. planerarnas intentioner för utemiljön. Vilka utgångspunkter styrde dimensioneringen av friytorna, vilka föreställningar fanns kring hur gården var tänkt att användas, och vad var det för värden som prioriterades?

Det är således två olika bilder av bostadsgården som sammanförs här dels ”den tänkta gården”, dels ”den levda gården”. De innehåller också två skilda perspektiv på rymligheten. Det första omfattar den abstrakta rymligheten, mätbar i form av bebyggelsens exploateringstal, gårdarnas längd, bredd, totala yta osv. Det andra omfattar vilken betydelse tillgången på utrymme hade i den vardagsverklighet, som framkom i boendeintervjuerna.

Bostadsgården som planerings- och utformningsuppgift

Som framgått är det enbart nittiotalsbebyggelsens tillkomst som studerats. Min diskussion om synen på bebyggelsens täthet och utemiljöns dimensionering i planeringsprocessen handlar därför enbart om nittiotalsgårdarna. Den omfattar således gårdarna på *T1* i Linköping, i *Läderfabriken* i Simrishamn och i *Nevisborg* i Staffanstorp. Men beskrivningen av detaljutformningen av utemiljön omfattar båda grupperna av gårdar. Miljonprogramsgårdarna rustades upp på 1980-talet. I dessa exempel var det de landskapsarkitekter som hade huvudansvaret för miljöförbättringsförslagen som intervjuades.

Byggandet är en process med många aktörer, där ursprungliga idéer genomförs och modifieras i varierande utsträckning under projektets gång. Mellan ritning och det byggda resultatet kan mycket hända. Min avsikt med att behandla bostadsområdenas bakgrund har inte varit att teckna

en fullständig tillkomsthistoria, utan att lyfta fram idéer och målsättningar som kan belysa planerarnas förhållningssätt både till utemiljöns utrymmesbehov och till vad en gård bör innehålla.

Nittiotalsgårdarna

> Det gick nog hand i hand kan jag säga. Det kom direktiv från kommunstyrelsen osv. att det skulle vara relativ hög exploatering och jag undrade om inte t.o.m. dom tog det ordet i sin mun, att det skulle vara 'stadsmässigt'. Och stadsmässigheten och hög exploatering det gick ju hand i hand, och det passade politikerna mycket att få in rätt mycket lägenheter, så att om det någonstans visade sig att vi fick in lite mer, så var det bara bra, om vi kunde klara parkering och sånt (planarkitekten för T1).

Vad var det för huvudsakliga utgångspunkter som styrde avvägningen av bebyggelsens täthet? Ur den här studiens perspektiv är det aspekter knutna till bostadsmiljöns karaktär och bruksvärden som är intressanta. Av dem framstår den stadsmässiga ambitionen och hur den tolkades som en av de mest betydelsefulla.

Att det finns en koppling mellan stadsmässighet och täthet var en uppfattning som i första hand framträdde i samband med planeringen av T1:området. Om denna koppling mellan ett formideal och bebyggelsens täthet har varit en dominerande drivkraft eller mer en legitimering av en exploateringsgrad som drevs på av politiska och ekonomiska motiv för att få plats med många bostäder i området är svårt att avgöra, och frågan är kanske inte heller nödvändig att klargöra i detta sammanhang. Vi kan konstatera att bebyggelsetätheten motiverades med stadsmässiga anspråk och att det handlade om upplevelsen av en urban och ”tät” bebyggelse.

”Stadsmässighet” är ett vagt uttryck som kan referera till en urban karaktär av skilda slag. Vid planeringen av T1 var stadsdelen Skarpnäck i Stockholm en av förebilderna. När områdets täthet diskuterades användes också centralt belägna kvarter i den egna staden som jämförelseobjekt. Ur intervjuerna framskymtade att de arkitekter som anlitades av de olika byggherrarna hade olika föreställningar om hur tät bebyggelsen måste vara för att få en stadsmässig karaktär. Stadsmässigheten var ett stadsbyggnadsideal i tiden, som här fick en lokal uttolkning. Den stadsmässiga karaktären hade också valts som ett sätt att formmässigt foga den nya bebyggelsen till den befintliga i stadens centrum. Ett verktyg i arbetet var det ”miljöprogram” som utvecklades för utbyggnaden av denna nya stadsdel i Linköping.

Läderfabriken ligger centralt i Simrishamn. I detta projekt motiverades den stadsmässiga karaktären i första hand utifrån hänsyn till den omgivande gamla bebyggelsen. Här fanns ett uttalat antikvariskt intresse för en småstadsmässig karaktär. Diskussionen om Läderfabrikens täthet handlade i första hand om en avvägning mellan exploateringsekonomi och en anpassning till stadsbilden. Det var komplicerade byggförhållanden på den gamla fabrikstomten och från kommunalpolitiskt håll förekom uppfattningen att i detta centrumnära läge borde marken utnyttjas effektivt. Hänsyn till de kulturhistoriska värdena i stadskärnan tycks ha haft en dämpande inverkan på exploateringsgraden. När området planerades fanns en medvetenhet om att lekutrymmena skulle bli begränsade med den exploateringsgrad som föreslogs, och i diskussionen hänvisades barnen till andra friytor i kvarterets omgivningar.

I Staffanstorp hänvisade stadsarkitekten till inspiration från bomässan 1985 i Upplands Väsby, och den relativt småskaliga stadsmässighet som förekom där. Områdets stadsmässiga karaktär var också en symbol för brottet mot den funktionalistiska planeringsmodell som under många år präglat utbyggnaden av orten. Den nya bebyggelsen skulle ansluta till den lokala byggnadskulturen.

Det fanns inget uttalat direktiv om en hög täthet i planprogrammet eller tävlingsprogrammet för stadsdelen Nevishög, där Nevisborg ingår. Riktvärdet för Nevishög var en bruttoexploateringsgrad på 15 lägenheter per hektar. I T1:området i Linköping var motsvarande värde tre gånger så stort. Men tanken att koncentrera bebyggelsen i stadsdelens delområden, för att spara mark till en gemensam stadsdelspark, gav en förhållandevis hög täthet inom bebyggelsen. En central utgångspunkt var att återupprätta gatan som ett stadsbyggnadselement, och bebyggelsen strukturerades med utgångspunkt i den ”stadsmässiga gatan”. De förhållandevis små gårdarna var således snarare en följd av de idéer som styrt stadsdelens övergripande planmönster än av begränsade markutrymmen.

Utrymme och utformning

> För ibland tycker jag nog att vissa innerstadsgårdar, där kravet har funnits på stora lekplatser, då blir det ingenting annat, och dom tycker inte jag blir bra (landskapsarkitekten, T1).

Även om det inte framträder någon enhetlig bild av gården som planerings- och utformningsuppgift för nitttotalsgårdarna, kan vi se gemensamma drag. Ett av dem var att de begränsade markutrymmena frammanade en prioriteringssituation. Enligt landskapsarkitekten på T1 hade det inte funnits tillräckligt med plats för att både utveckla en lekmiljö och åstad-

komma en gård som var trevlig att se ut över. En gård belamrad med skrymmande lekutrustning ansåg han inte vara attraktiv. Den lekplats han ritade in var i stort sett symbolisk. De äldre barnens behov av lekutrymmen fick enligt landskapsarkitekten tillfredsställas utanför gårdens gränser. Det framgår att landskapsarkitekten hade en klar uppfattning om att det sannolikt skulle bo barnfamiljer på de två studerade gårdarna på T1; det var en tydlig prioritering av den visuella upplevelsen av gårdsrummet som gjordes. Även i Nevisborg menade landskapsarkitekten att det begränsade gårdsrummet innebar en prioriteringssituation, som ledde till att lekmiljön tonades ner och lekutrustningen minimerades. Gården skulle i första hand ge ett behagligt intryck. Hur den tämligen trånga gården skulle användas av de människor som hade den som sitt gemensamma uterum framstår som mera oklart.

Ett annat gemensamt drag i beskrivningarna av dessa gårdsrum var att referera till innerstadsmiljöer. Det framgår att den stadsmässiga ambition som genomsyrat planeringen av T1 även påverkat landskapsarkitektens syn på gårdarnas utformning. När han beskrev sina utgångspunkter för kvarterets utemiljö hänvisade han till den allmänna målsättning om en stadsmässig karaktär som fanns för stadsdelens utbyggnad. Området skulle bli ”innerstadsmiljö”, och i innerstadsmiljö, menade han, ”ska det vara lite trångt”. Trånga gårdar hörde, så att säga, ihop med den övergripande ambitionen för området. Det framgår dock inte om landskapsarkitektens intresse för att tolka in en stadsmässig karaktär för gårdarna i första hand vilade på en önskan om att genomföra en formidé, eller om han snarare gjorde en dygd av nödvändigheten och sökte en motivering för utformningen av trånga gårdar. Även detta resonemang handlar, som vi ser, om den visuella upplevelsen av bebyggelsen och gårdsrummet.

> För det var ju sagt från början. […] så där formulerades ju i programstadiet kravet att det skulle vara en väldigt hög, ett väldigt högt exploateringstal. […] Och vet man om det, så får man ju försöka göra det bästa av det, och jag måste säga, att själv tycker jag det, att i en innerstadsmiljö, så ska det vara lite trångt. Det hör till tycker jag. Det vete tusan om jag skulle velat haft några fotbollsplaner här inne. Då tycker jag att man hade tappat det som stod i programmet, att man skall skapa en innerstadsmiljö, med små gränder, små ganska högt exploaterade gårdar också (landskapsarkitekten, T1).

Även den landskapsarkitekt som ritade utemiljön i Nevisborg refererade till ”innerstadsgården”, när hon diskuterade gårdens karaktär i Nevisborg. Det framgår att efterkrigstidens gängse modell av gårdar antingen var svår att applicera i dessa sammanhang, eller att den förkastades som före-

bild. Trots att Nevisborg inte låg särskilt centralt är det uppenbart att den tidigare modellen inte kändes angelägen att applicera i denna nya bebyggelse, utan att ”innerstadsgården” låg närmare till hands som förebild.

Simrishamn är en småstad i förhållande till Linköping, vilket innebär andra referensramar för exploateringsgraden. Men det är tydligt att det också finns stora skillnader i synen på bostadsmiljöns karaktär i dessa två projekt. I planeringen av T1 framskymtade den större stadens innergårdar som förebild, i Läderfabriken var det istället den omgivande småstadens mera intima trädgårdsmiljöer, som inspirerat landskapsarkitekten. De tankar om att luckra upp gränsen mellan gård och gata och att de offentliga stadsrummens karaktär skulle färga av sig på gårdarna, som satt spår i det studerade kvarteret på T1, hade inte sin motsvarighet i Läderfabriken.

Gårdarna skulle istället ha en ”mjuk” karaktär i kontrast mot de stenlagda markutrymmena utanför. Med den projekterande arkitektens äppelmetafor skulle gården vara som det mjuka fruktköttet innanför det hårda skalet. I utformningen av gården i Läderfabriken framskymtar efterkrigstidens modell, ”folkhemsgården”. Denna modell förutsätter egentligen större utrymmen. Här kan man tala om en kompaktversion. En förutsättning för den småskaliga utformningen var att det i motsats till utemiljön på T1 inte funnits några krav på framkomlighet för utryckningsfordon på gården. Den landskapsarkitekt som ritade Läderfabriken tillhörde en äldre generation än kollegan i Linköping. I intervjun hänvisade han i en bisats till att han nog var ”funktionalist”. Han diskuterade vad det var för funktioner som gården skulle utformas för och poängterade att han fått in en liten lekplats.

Den bild vi får av nittiotalsgårdarna som planerings- och utformningsuppgift är som synes splittrad. Det framträder ingen gemensam modell för hur en gård bör se ut. Här antyds spänningsfältet mellan att följa de stadsmässiga ambitionerna (särskilt T1) och att hålla fast vid efterkrigstidens funktionalistiskt präglade ideal, även om sammanhanget är annorlunda (Läderfabriken).

Miljonprogramsgårdarna

Miljonprogramsexemplens exploateringsgrad har berörts i kapitel 8. Där framgick att tätheten låg under den ”normalexploatering” som presenterades i handboken Bygg (1962). De tre bostadsmiljöerna bestod av miljonprogrammets vanligaste hustyp, lamellhuset i tre våningar. På miljon-

programsgårdarna var friytetillgången betydligt högre än på nittiotalsgårdarna, den låg på 42-70 m²/lgh i jämförelse med nittiotalsgårdarnas 16–25 m²/lgh.

Arbetssättet hos projektörerna för miljonprogramsgårdarna kan beskrivas som ”åtgärdsinriktat”. En viktig bakgrund till detta förhållande var upprustningssituationen. I samtliga områden var det hyresgästerna, genom den lokala hyresgästorganisationen, som tog initiativet till miljöförbättringarna. Det var en rad brister i den befintliga utemiljön som föranledde deras engagemang. I samtliga tre områden gjordes problembeskrivningar som låg till grund för förbättringsförslagen. Det var dessa problem och brister, definierade både av de boende och av projektören, som skulle åtgärdas.

Att förbättra utemiljöns visuella karaktär var också en aspekt som betonades. Den skulle bli mjukare, lummigare och vackrare i kontrast till den ursprungliga utformningen. Särskilt i *Åkershus* i Staffanstorp och *Tegelbruksområdet* i Simrishamn betonades estetiska och symboliska värden. Miljön skulle vara en behaglig och värdig omgivning till hemmen. I *Västerberga* i Linköping motiverade markprojektören den relativt omfattande lekmiljön utifrån att det var ett barnrikt område. Men han menade också att samarbetet med de boende hade påverkat resultatet i denna riktning.

Den gemensamma nämnaren för upprustningsprojekten var brukarmedverkan, det åtgärdsinriktade arbetssättet och fokuseringen på utemiljön. Gårdarnas bruksvärden betonades. Lekmiljön uppmärksammades, men också de vuxnas miljö, gårdens klimat, grönska och skönhetsvärden. Som tidigare påpekats hade det utvecklats en praxis, ”en miljöförbättringsarkitektur” genom den omfattande arbetsuppgift som upprustningen av rekordårens utemiljöer utgjorde för landskapsarkitektkåren.

Även i miljonprogramsgårdarna möts skilda planeringsideal. Bebyggelse och planmönster är typiska för efterkrigstidens byggande med starka funktionalistiska drag. Utbyggnadsmodellen bygger på grannskapsenheten. Men miljöförbättringsförslagen uttrycker en kritik mot den sena efterkrigstidens långt drivna produktionsrationalism. Här finns drag av de övergripande idéer som skiljer nittiotalsbebyggelsen från miljonprogrammets bostadsbestånd. Man kan spåra en återkoppling till en mera traditionell utemiljö och ett större intresse för estetik och miljöns symbolvärden. Samtidigt finns en förankring i ett funktionsinriktat sätt att planera och en betoning av utemiljöns bruksvärden som kan härledas till den funktionalistiska planeringen.

Föreställningar och praktisk användning

Intervjuerna med de boende visar med all tydlighet att de stadsmässiga idéerna för gårdsmiljön på T1 utmanade deras föreställningar om vad en bostadsgård ska vara. Deras kritik riktades i första hand mot den praktiska användbarheten. Kontrasten var stor mellan å ena sidan föreställningen om att alla barn är på dagis, och att gårdens funktion som lekmiljö därför kan tonas ner, och å andra sidan barnfamiljernas starka kritik av lekmiljön. Ett annat illustrativt exempel är den man som beskrev den större gården på T1 som mera lik en ”park” än en ”gård”. En gård är något man ”dröjer kvar i” eller ”samlas i”, men den här gården, menade han, är något man bara passerar igenom. Några beskrev den mindre gården som en ”passage” eller ”cykelväg”. En kvinna beskrev konflikten mellan idéerna om genomsläppliga kvarter och en mera skyddad miljö. Hon menade att cykeltrafiken över gården bidrog till att utemiljön kändes ”mindre som gård” och att hon kände sig mindre ”trygg” i ett rum som var öppet på detta sätt. Vad de intervjuade önskade var mera intima platser och en mer trädgårdslik karaktär. De mer påkostade och representativa dragen i anläggningen, som också var en ambition knuten till den stadsmässiga karaktären, uppskattades däremot. De hade också ett symbolvärde, det var ett tecken på att T1 inte var något lågstatusområde.

Läderfabriken var det tätaste området i bostadsföretaget bestånd. Trots att utemiljön erbjöd begränsade lekmöjligheter var det många barnfamiljer som valt att bo i detta område. Enligt den administrative förvaltaren hade detta förhållande ett samband med att Läderfabriken innehöll många stora lägenheter tillsammans med att utbudet av stora hyreslägenheter var begränsat i staden. I boendeintervjuerna var det just lekmiljön som framträdde som en av den studerade gårdens största brist. Att den förhållandevis slitagekänsliga trädgårdsanläggningen hade klarat sig från mera omfattande skador, berodde sannolikt på att gårdens barn utnyttjade de två övriga gårdarna i området, vilket flyttade över belastningen dit. Särskilt en av dessa gårdar var påtagligt påverkad av slitage. Den ”mjuka karaktären” på utemiljön kommenterades i övervägande positiva ord. Gården beskrevs som ett behagligt uterum att se ut över.

Till skillnad från den omfattande kritiken av nittiotalsgårdarna visade de intervjuade i miljonprogramsexemplen genomgående en uppskattning av rymligheten och grönskan. I deras omdömen var rymlighet och grönska sammankopplade. Rymligheten gav plats för grönskan och grönskan beskrevs som miljöskapande och som en estetisk upplevelse. Det förekom också kommentarer som visade att grönskan tillsamman med ett visst djurliv förmedlade en upplevelse av natur.

I Västerberga och i Åkershus var det i första hand barnen och de yngre barnens föräldrar som befolkade utemiljön. Det var särskilt den varierade lekmiljön på den stora gården i Västerberga som framstod som mycket attraktiv för barnfamiljerna. Barnen och barnfamiljernas uteliv utgjorde i sig en attraktion. Att se människor och lekande barn på gården var en viktig del av det passiva bruket av utemiljön.

De kritiska kommentarerna kom i första hand från de hushåll som inte hade barn. De önskade en utemiljö som var lockande även för dem. Det var både andra mötesplatser, där de kunde känna sig hemma, och mera avskilda sittplatser som efterfrågades. Att det enbart var de privata uteplatserna som användes på gården i Tegelbruksområdet kan sannolikt förklaras både med det sociala klimatet vid undersökningstillfället och att det i stort sett saknades yngre barn vid denna gård. Informationen om denna gård är därför begränsad till uteplatsbruket och gårdens roll som utsikt.

Bostadens läge

Läderfabrikens utemiljö kan beskrivas som en trång gård i ett centrumnära läge och utemiljön i Nevisborg kan beskrivas som en trång gård i ett ytterstadsläge. Den distinktion som Saglie (1998) gör mellan täthetsfrågans två kontexter är viktig. Den har berörts tidigare i avhandlingen. Eftersom det är möjligt att skapa bostadsmiljöer med hög täthet i olika lägen i staden, så är det nödvändigt att skilja mellan att bo i innerstadslägen med urbana kvaliteter och att bo i ”enbart” täta bostadsområden. Det är oklart vad intervjupersonerna hade för preferenser för det urbana livets nöjen. Det är en fråga som ligger utanför denna studies avgränsningar. Ett antagande som man kan göra är att ett intresse för stadens nöjen inte behöver innebära att man också vill bo centralt. Bostaden kan vara en reträttplats från andra mera intensiva arenor i livet.

Saglies polarisering mellan att bo centralt och att bo i utkanten av staden förekom inte i de boendes bostadspreferenser. Det var istället det *halvcentrala* läget som framstod som mest attraktivt. Det optimala tycks vara att ha nära både till centrum och till grönområden. Det var särskilt i de två Linköpingsexemplen som det framgick att man gärna ville bo nära de centrala delarna av staden, men ändå inte ”inne i smeten”. Det fanns många uttryck för att en lugn, grön och trafiksäker boendemiljö uppskattades. I Nevisborg var det flera av de intervjuade som medvetet valt att både bo i ett mera perifert läge och att bosätta sig på en mindre ort.

> Grönska, jag älskar grönska. Min dröm det är att ha ett litet hus i närheten eller helst i en bokskog till exempel, där det ligger en liten sjö (medelålders kvinna i Nevisborg).

Det var i Läderfabriken i Simrishamn som uppskattningen av att bo i stadens centrala kvarter lyftes fram. I Läderfabriken bor man centralt. Det framgår av intervjuerna att läget tillhörde områdets goda sidor. Möjligheterna att ta en promenad i de gamla kvarteren, att sätta sig på en servering eller att gå ner till hamnen och träffa folk, beskrevs som en stor kvalitet av flera.

Av de boendeintervjuer som ingått i den här undersökningen framgår att i inställningen till bostaden vägs även omgivningen in, men att *oavsett bostadsbebyggelsens läge i staden är gårdens praktiska brukbarhet väsentlig för de boende*. Även för barnfamiljerna i Läderfabriken var en bostadsnära lekmiljö en efterfrågad bostadskvalitet.

Bostadsgårdens förändrade ramar

Miljonprogramsgårdarna och nittiotalsgårdarna är byggda under skilda tidsperioder. Att de representerar skilda stadsbyggnadsideal är mycket tydligt. De intervjuade använde deras olikheter för att förtydliga vad de tyckte om i den egna bostadsmiljön. När invånarna i nittiotalsområdena ville framhäva det egna områdets fördelar markerade de att de inte bodde i ”höghus” eller i ”betonggetton” och att miljonprogramsområden utstrålade en mera torftig och fattig bostadsmiljö, även om de var upprustande. De menade att husen i deras nittiotalsområde var trevligare och mera varierade. De intervjupersoner som ville försvara sitt miljonprogramsområde menade att de nya områdena var byggda på ett ”konstigt sätt”, att det var trångt, att man hade en husvägg direkt utanför fönstret eller såg rakt in till grannen. Det egna området var däremot rymligt och grönt, där fanns utsikt och större avstånd mellan husen.

Om vi koncentrerar oss på den yttre bostadsmiljön var det framförallt en varierad bebyggelse som uppskattades i nittiotalsområdena tillsammans med den högre status som man menade att dessa områden hade i förhållande till miljonprogramsbostäderna på orten. I miljonprogramsområdena var det rymligheten och grönskan som genomgående beskrevs som dessa miljöers främsta värden.

Vi ser att det är olika typer av värden som betonas i dessa två grupper av bostadsmiljöer. Bostadsmiljöns form är inte bara en följd av praktiska överväganden. Här avspeglas också olika värdeståndpunkter knutna till

olika synsätt på staden. Fråga om rymlighetens betydelse för den bostadsnära utemiljön kan, när den ges en vidare kontext, kopplas till en rad olika urban- och arkitekturteoretiska diskussioner.

En av dem handlar om de olika stadsbyggnadsideal som har präglat efterkrigstidens bostadsplanering och synen på stad. Begreppsparet *grannskapsideal* och *stadslivsideal* kan åskådliggöra förändringen i synsätt (se Bergman, Hjärne & Olsson 1991). ”Grannskapsidealet” har sina rötter i 1940-talets grannskapstankar. Det är inriktat på det lokala sammanhanget med nyckelord som gemenskap, inflytande och demokrati. I ”stadslivsidealet” är det andra aspekter som lyfts fram. Den urbana livsstilen utgår från föreställningen att de offentliga stadsrummen i den traditionella staden ger goda möjligheter till kontakter och därigenom erbjuder en överlägsen miljö för att utveckla social kompetens.

Dessa begrepp kan belysa skillnaderna mellan nittiotalsgårdarna och miljonprogramsgårdarna. Men det betyder inte att jag betraktar nittiotalsgårdarna som utpräglade representanter för stadsrum påverkade av stadslivsidealet. Detta brukar i första hand förknippas med de offentliga stadsrummen. Bostadsgården är ett stadsrum som är knutet till hemmet och definieras genom sitt läge som en del av bostadens grannskap. Men begreppsparet åskådliggör ett spänningsfält där de två grupperna av gårdarna har olika positioner. Grannskapsidealet uttrycker en idealisering av det lokala sammanhanget och i stadslivsidealet finns en idealisering av det urbana livet. I boendeintervjuerna framträdde ett intresse för båda dessa dimensioner. Det optimala tycks vara en kombination av båda.

Ett annat begreppspar är *modernism* kontra *postmodernism*. Intresset för miljöns estetiska och symboliska värden, t.ex. för traditionella trädgårdsideal och lokal byggnadskultur, tolkas ofta i termer av ett ökat postmodernt inflytandet inom stadsbyggandet. Begreppet ”postmodernism” började användas inom arkitekturen på 1970-talet. Som ett alternativ till modernismens avskalade formspråk ville man skapa en symbol- och associationsrik arkitektur och centralt i postmodernismens teori är byggnaden som bärare av budskap (Nationalencyklopedin, 1994, s. 241). Den postmoderna kritiken kan i första hand förstås som en reaktion mot modernismens universella stil och därigenom avkontextualiserade miljö. I kritiken poängteras att modernismens miljöer är identitetslösa, i den mening att de är frikopplade ifrån det historiska och kulturella sammanhang de tillkommit i. Detta förhållande karakteriseras med termer som ”platslöshet” och ”deterritorialisering” (Ellin 1999 s. 13). I detta resonemang avspeglas dualismen mellan modernism och tradition. Utmärkande för den europeiska postmoderna rörelsen är ett återvändande till den tra-

ditionella förindustriella europeiska staden (a.a., s. 23). Svenska nyckelord för det nyurbana idealet är ”stadsmässighet”, ”kvartersstad”, ”närhet” och ”täthet”.

”Platsen” är central i den postmoderna arkitekturdiskursen. Varje plats är unik och inte utbytbar. Men förutsättningarna för att ställen skall kunna uppfattas som meningsfulla platser är inte enbart knutna till en traditionsimpregnerad miljö eller till en specifik arkitektonisk form som anspelar på ett gemensamt kulturellt arv. Platser skapas i alla de sammanhang där en miljö får mening och innebörd. Den amerikanske filosofen David Kolb menar att något som karakteriserar platsen är att den ”öppnar upp möjligheterna” och ”stödjer vårt sätta att leva”(Kolb 1990, s. 146).

För att vardagens platser ska bli meningsfulla bör de upplevas som *användbara* i vid mening. Det måste finnas möjligheter för handlingsmönster att utvecklas. I det postmoderna förhållningssättet till stadens form finns ett starkt intresse för arkitekturen som kommunikation, ett språk som talar till betraktaren. Med en betoning av ett sådant perspektiv försvagas intresset för den vardagsnära användbarheten, för funktioner och aktiviteter. Men om man betraktar miljön med ett handlingsinriktat perspektiv, framstår intresset för det fysiska rummets konkreta utformning däremot som nödvändigt.

I kritiken av det postmoderna stadsbyggandet är det bristen på intresse för de sociala målen och ett vardagsnära perspektiv på arkitekturen, som uppmärksammas. Roman Cybriwsky talar om “landscapes of consumption”, när han pekar på hur det postmoderna inflytandet visat sig. Det ”goda livet” i staden har ofta handlat om nöjen, kommers, sportarenor och att göra staden mera estetiskt tilltalande. Men han betonar att dessa insatser stämmer dåligt överens med många av de svåraste stadsproblemen i dag, som ökande etniska klyftor, ökande inkomstklyftor och en oacceptabelt låg kvalitet i områden som blivit glömda av både det offentliga och privata kapitalet (Cybriwsky 1999).

Den engelske geografen David Harvey betonar att hur man ser på ”rummet” utgör en central skiljelinje mellan det moderna och det postmoderna förhållningssättet till staden. Harvey menar att medan modernisterna formade stadsrummet utifrån en social målsättning, och det var därför alltid underordnat konstruktionen av det sociala projektet, så betraktar postmodernisterna rummet som något självständigt och autonomt, som formas i förhållandet till estetiska mål och principer som inte nödvändigt behöver relateras till övergripande sociala målsättningar (Harvey 1989).

I Sverige är modernismen knuten till en ”socialreformatorisk planeringstradition”.[70] Inom denna planeringstradition betraktas staten som det givna instrumentet för styrning av samhället. ”Folkhemsgården” är ett barn av denna anda. På 1980-talet överges den socialreformatoriska inriktningen till fördel för en ”policyanalys”, då experterna lämnar det ”sociala patoset” bakom sig och ser sitt arbete som en ”opolitisk verksamhet”; decentralisering, avreglering och utvärdering är några av nyckelorden för planeringen (Elander 1991, s. 85). Denna förskjutning kan ses som ett uttryck för att ramarna för samhällsplaneringen har förändrats. I dag är inte planeringen självklart i samhällets händer utan ”marknaden” har blivit en allt starkare aktör. Med övergången från modernism och socialreformism till postmodernism och policyanalys förskjuts ansvaret för stadsutvecklingen från samhället till marknaden. Välfärden görs till ett individuellt projekt (jmf. Lövgren 2002, s. 27–28).

En viktig fråga för bostadsgårdens framtid är vad det innebär att makten inflytandet över stadens form har förändrats. Vardagsmiljöernas kvalitet blir viktigare i ett samhälle där individens välfärd i högre grad läggs i den enskildes händer. Bostadsgården kan betraktas som en gemensam tillgång vars tillgänglighet inte är beroende av hyresgästernas skilda ekonomiska resurser.

Bostadsgårdens förändrade roll – en sammanfattande diskussion

Bakom avhandlingens tema finns den grundläggande frågan om förhållandet mellan kvantitet och kvalitet. Att sträva efter en förståelse för bebyggelsens kvalitet är en generell ambition i mycket av bostadsforskningen. Kvalitet är ett mångtydigt begrepp. Jag avser här en ”performance–kvalitet”, dvs. kvalitet betraktad utifrån brukarnas önskemål och krav (jmf. Lehtonen 1993, s. 19).

Av fallstudierna framgår att begränsade markutrymmen innebär andra förutsättningar för gårdarnas användning än när det finns större tillgång på utrymme. Jag vill hävda att detta förhållande har betydelse för utelivet på gårdarna. Med det avses ingen naiv tro på att en rymlig gård

70. Statsvetaren Ingemar Elander hänvisar till John Friedmanns begrepp, när han diskuterar efterkrigstidens samhällsplanering i Sverige. Enligt Friedmann har den ”socialreformatoriska traditionen” som utvecklades i början på 1800-talet varit dominerande både inom teori och inom praktik under huvuddelen av 1900-talet (Friedmann, 1987 s 134, citerat ur Elander 1991, s. 84).

alltid används mer och på ett mera differentierat sätt, utan endast att *den ger möjligheter för en mera differentierad användning*. Planerarna kan inte styra människors liv, men att de kan skapa olika förutsättningar för vardagslivet framgår tydligt av boendeintervjuerna.

Begreppsparet *utrymme* och *utformning* är centralt i diskussioner om täthetens betydelse. Även i den här undersökningen framträder utrymme och utformning som ömsesidigt beroende av varandra för att uppnå en god miljö. Men det framgår också att kvantitet inte kan ersättas med en god utformning. I sammanhang då det finns direkta krav på tillräckliga markutrymmen räcker inte en ambitiös utformning. Därmed inte sagt att en god utformning inte är viktig för användningsmönstren. Undersökningen illustrerar även detta förhållande. Den visar också att en rymlig gård inte behöver uppfattas som en användbar miljö enbart utifrån att den är rymlig.

Fallstudierna har utformats för att belysa den materiella konkreta miljön och hur de boende förhåller sig till den och använder den. Jag har inte haft för avsikt att föra en fördjupad diskussion kring rymlighetens betydelse för olika brukarkategorier, livsformer eller livsstilar. Det är i första hand variationen i *användningssätt* som jag försökt att fånga. Resultaten pekar dock på behovet av att i vidare studier uppmärksamma denna infallsvinkel. För vem är gården viktigast? Det är uppenbart att möjligheterna att kompensera knapphet på bostadsnära utrymmen är förbundna med ekonomiska resurser. Med bil, fritidshus och möjligheter till semesterresor, öppnas flera arenor för fritiden på ett enklare sätt. För barnen och för de vuxna som av olika skäl är starkt knutna till bostaden på grund hälsa, olika former av funktionshinder, ekonomiska resurser, sociala nätverk osv. är bostadskvaliteter sannolikt viktigare än för andra. Att tillbringa mycket tid hemma kan också vara en följd av att ha sin arbetsplats hemma, vara hemma med barn eller att studera. Rymlighetens betydelse är i ett vidare sammanhang sammankopplade med bostadens betydelse.

Den fysiska miljöns betydelse för stadens roll som uppväxtmiljö har åter börjat uppmärksammas som samhällsfråga och forskningsuppgift. Barnsäkerhetsdelegationen, som tillsattes 2001, betonar i sitt betänkande att barns rätt till ”utvecklande” miljöer skall väga lika tungt som att det är ”säkra” miljöer utan också (SOU 2003:19). Att vara en skyddad lekmiljö är en traditionell roll för bostadsgården. Bodil Rasmusson (1998) konstaterar i sin avhandling *Förortsbarndom* att den ”moderna ytterstadsdel” som hon undersökt haft goda sidor för barnen. Det fanns inslag i den funk-tionalistiskt präglade planeringen som hon menade varit gynnsamma för barnen utveckling. Det var de tankar om barnens behov av rörelsefri-

het, möjligheter till lek och säkra trygga omgivningar. Barnens var centrala i de planeringsidéer som präglade efterkrigstidens bostadsbyggande. Det urbana idealet vänder sig i första hand till stadens vuxna invånare.

Vad det finns för föreställningar om bostadsgården inom planeringsprocessen torde ge konsekvenser för den uppmärksamhet som frågan om dess utrymmesbehov får. Om huvudintresset är inställt på den praktiska brukbarheten av uterummet uppfattas dimensioneringen sannolikt som en viktig uppgift. Det finns ett logiskt intresse för den faktiska rymligheten, när utrymmesbehovet för olika funktioner och anläggningar bedöms. Om huvudintresse handlar om bebyggelsens karaktär och utemiljöns visuella intryck kan rymligheten uppfattas som en mindre angelägen fråga. I de studerade nittiotalsområdena har ett intresse för stadsmässighet gått hand i hand med att gårdens praktiska bruksvärden fått begränsad uppmärksamhet Det praktiska brukets krav på gårdarna blir då ingen huvudfråga. Frågan om friytornas dimensionering blir mindre central.

Det är viktigt att planerarnas och användarnas bilder av bostadsgården stämmer något så när överens. Bostadsgårdarna bör formas utifrån de värden som är viktiga i människors vardagsliv. Det innebär inte bara att de skall vara användbara i en praktisk mening som lekmiljö, mötesplats och de vuxnas rekreationsrum, utan också förmedla skönhetsupplevelser, naturkontakt och ge möjligheter för att kunna identifiera sig med sin bostadsmiljö.

Rymlighetens huvudbetydelse är knuten till den praktiska användbarheten. Denna betydelse bör inte tolkas enbart i en instrumentell mening, dvs. att olika tillgång på utrymme möjliggör olika funktioner och aktiviteter. Vistelsen på gården och utsikten över den ingår i ett meningssammanhang, som kan diskuteras utifrån boendekvalitet och livskvalitet i en vidare mening.

Nittiotalsgårdarna visar på en förändringssituation där mera begränsade utrymmen och ofta ett mera centralt läge utgör avsevärda skillnader gentemot huvuddelen av de bostadsmiljöer som finns i efterkrigstiden flerbostadshusbestånd. Ur intervjuerna med aktörerna inom planeringsprocessen framträder en tämligen oproblematisk syn på bebyggelsens täthet. Men det förekommer också reflektioner över de begränsningar som knappheten med utrymme innebär. ”Innerstadsgården” lyfts fram som referens, och utifrån denna referens motiveras att bostadsgårdens funktion som lekmiljö har tonats ned. Förvaltarintervjuerna innehåller mera vardagsnära reflektioner över en för bostadsbeståndet ovanligt tät bebyggelsemiljö, med problem i form av slitage och kritik från de boende.

Knappheten på utrymme innebär en mer krävande utformningsuppgift, genom behovet av att reglera den rumsliga närheten, göra adekvata prioriteringar och skapa förutsättningar för flexibilitet inom begrän-

sade markutrymmen. Begränsade utrymmen innebär också ett behov av kompletterande ytor. Om detta görs till en privat eller offentlig uppgift är en politisk fråga. För denna tämligen ”nya” planeringssituation saknas adekvata förebilder. ”Innerstadsgården” ger associationer till en intim miljö, men den förmedlar knappast någon information om vad det är för funktioner som bör inrymmas. Härigenom skiljer den sig från ”folkhemsgården”. ”Innerstadsgården” är i första hand en förebild för en visuell karaktär, ”folkhemsgården” innehåller en vision om vardagslivet.

Linn (1974, s. 255) menar i sitt stadsbyggnadshistoriska arbete att det är en normal företeelse ”att varje epok endast förmår utveckla vissa delar av det totalt möjliga fältet”, och vidare att det förekommer en dialektik mellan olika perioders värderingar genom att påpeka att ”dessa delar i allmänhet är andra än dem som den föregående perioden satsat på”. I förhållningssättet till bostadsgården är ett sådant växelspel mellan värderingar tydligt. Den stadsmässiga karaktären introducerades som en uppgörelse med miljonprogrammets ideal och formspråk. Vad man skulle önska sig i dag är en minskad polarisering, att i stället för att tänka i termer av ”antingen eller” få ett mera syntetiserande förhållningssätt till bostadsgården som planerings- och utformningsuppgift.

En kvalitativ forskningsansats har präglat den här undersökningen av de boendes förhållningssätt till sina gårdar. Den bild vi får av rymlighetens betydelse har härigenom inte en generell räckvidd i konventionell mening. Diskussionen och slutsatserna bygger på de sex studerade exemplen. Men jag menar att de ändå kan ha ett allmängiltigt värde, utifrån det resonemang om ”analytisk generalisering” som förts i kap 7. De unga barnfamiljer som letar lekplatser kan man på goda grunder anta förekommer i fler än dessa bostadsmiljöer. Den bild av hur dessa bostadsgårdar använts skiljer sig inte heller anmärkningsvärt från andra mera inträngande beskrivningar av hur bostadsgårdar av liknande typ används. Det finns t.ex. en tämligen god överensstämmelse mellan de fyra roller för bostadsgården som jag identifierat och de fyra kategorier av värden som redovisas i den tidigare nämnda studien av nio bostadsmiljöer i Göteborg (Olsson m.fl. 1997, s. 104–106). I Göteborgsstudien betonades särskilt gårdens betydelse som ”social arena”. I den här avhandlingen framträder samtliga fyra roller som mera likvärdigt väsentliga för en förståelse av utemiljöns värde för de boende.

> As is the characteristic of almost all knowledge, when some questions are answered, a host of others are raised (Jenks m.fl. 1998, s. 341).

Den här undersökningen av rymlighetens betydelse har en explorativ karaktär. Avsikten har varit att öka vår förståelse av denna rumsliga egenskap. Målsättningen har i första hand varit att problematisera. Med en

sådan utgångspunkt, är det fler frågor som väcks än som besvaras. Det är en mängd trådar som löper ut från frågan om bostadsgårdens rymlighet när kontexten vidgas. Det har naturligtvis inte varit möjligt att följa alla dessa trådar. I detta avslutande kapitel har jag velat lyfta fram de viktigaste som trängt sig fram i arbetet för att synliggöra frågans komplexitet.

Summary

The new interest in density displayed by professional town planners and town-planning researchers is related to the present densification of the urban environment in many towns and cities. Research on densification is primarily concerned with the link between urban form and sustainable development. The main issues focus on the strategic benefits of a more "compact city" rather than local impacts. The point of departure of this thesis is to consider what a denser housing environment will mean to people in their everyday lives. *My main purpose was to explore the significance of spaciousness to* open space quality in multi-family housing.

It is reasonable to assume that quantity is an important factor for open space quality and its user values. The question is *how* the use of open space differs between more and less dense housing developments. Is a cramped courtyard used less and in different ways than a more spacious one? Do more conflicts arise between users of different kinds? Will people compensate for scarcity of space by taking advantage of other places?

My main approach in this thesis is an empirical investigation of six cases. I have studied the significance of spaciousness by examining how the dwellers relate to and utilise their courtyards. Another approach is to put the concept of spaciousness into a context. Spaciousness is discussed and linked to the planning discourse. Attention is also devoted to the spatial context of the investigation, the courtyard itself.

This thesis is divided into three parts. The first part introduces and describes the subject matter in a wider context. It also describes the methodology and related research traditions. In the second part, the empirical investigation is presented. The final part contains a deeper discussion of my findings.

Part one (chapters 1–7)

The Swedish word *rymlig*, spacious, conveys several meanings. One basic meaning is "having room for a great deal", but it can also mean simply "large" or "extensive". In the post-war planning discourse in Sweden,

spaciousness – with few exceptions – was considered a very positive quality. A green and spacious town setting was the opposite of the congestion of the industrial town from the 19th century. Scarcity of space was associated with living in overcrowded conditions and considered a manifestation of poverty. Spaciousness was one of the features of Swedish welfare planning. This attitude to spaciousness contains the legacy of hygienism and the post-war interest in recreation as an aspect of Swedish planning. This attitude was reflected in the Swedish building standards for open space in residential areas. These quality criteria prioritized space for children's play. Based on the psychological significance of play to children's development, ample space stands out as an essential prerequisite for a good environment.

By the late 20th century, however, this conception had been redefined. In the planning discourse spaciousness was often associated with the modern way of planning, and criticized for leading to a dispersed and non-attractive city, in addition to being considered a "waste" of space. Together with the aim of sustainable urban building, the post-modern image of the city has brought about a radical change in the understanding of the concept of "spaciousness" as well of the concept of "density". Today density in town planning is no longer exclusively associated with overcrowding and poverty. Density often stands for vitality and access to a full range of urban entertainment.

The result of this change in attitudes is that the amount of space is no longer a key issue when planning residential environments. The post-modern interest in symbolic and aesthetic qualities means that other issues are considered more important. Considering the density of the city landscape, the last decades of the twentieth century can be described as a period of transition. Today we are beginning to see a new type of courtyard compared with the post-war model. It is primarily found in central or semi-central urban districts, but also occurs in more peripheral locations.

In this thesis the courtyard is described as an innovation in modern planning. As was the case with the public park, the yard was considered an instrument for improving the industrial city of the nineteenth century. The thesis also argues for the concept of "folkhemsgården" (a green yard as a self-evident aspect of housing in the construction of the welfare society) to describe the "ideal form" of the courtyard that could be extracted from the quality criteria reflected in the building standards.

Research on density indicates that there is not a simple relationship between building density and open space quality. Most researchers agree that the scope of space has a key role, but they also point out the importance of design, and emphasize the fact that open space in densely built

environments demands more skilful design. The research also indicates that scarcity of space can lead to competition between different categories of users, or result in less flexibility in the use of a place. Scarcity of space may also imply the need for supplementary space, for example when there is no space for older children in smaller courtyards.

The research approach of this thesis is action-orientated. This means that interest is focused on the *use* of the courtyards. This approach is inspired both by the social sciences and research on architecture.

Part two (chapters 8–14)

Three different issues were examined in the empirical investigation. The first is focused on people's activities and the functions courtyards serve for them. The principal question is how the scope of space influences its uses. In what functions and situations is the scope of space important and in what situations is it apparently less important? The second issue deals with the courtyard as the context of the investigation. The principal question is what the significance of spaciousness means in the context of the living environment. What kind of place is the courtyard? The third issue is more closely associated with the world of planning than the other two. The principal question is how the planners define the courtyard and especially how the scope of space is decided as part of the planning process. The purpose was to explore the correspondence between the abstract image of the courtyard in the planning process and how these courtyards are actually used by the dwellers in their everyday lives. How do the users define the courtyard through their actions and thoughts? What expectations do they have of a courtyard? And what is offered to them?

The investigation was performed as a case-study with six cases. Three cases involve housing of low or medium density built during the urban building explosion of the 1960s known as "the Swedish million-program era. They are typical of post-war multi-family housing with three-storey slab blocks. The open spaces in these three residential areas were upgraded during the 1980s. The other three cases are of higher density and were built during the late 1980s and early 1990s. This latter group embodies the post-modern influence in architecture. The houses have a more traditional block structure. These six housing settings are located in three different places in Sweden, with a more spacious and a less spacious case in each place. Linköping is a town with 95,000 inhabitants in inland Sweden, about 200 km south of Stockholm. It is the fifth largest municipality in Sweden. Both Simrishamn and Staffanstorp are located in the

very south of Sweden, Staffanstorp just outside Malmö, and Simrishamn by the coast in the east part of this region. Both Simrishamn and Staffanstorp are main population centres in municipalities with about 20,000 inhabitants each.

The investigation of the dwellers' uses of and attitudes towards their courtyards was done as semi-structured interviews with a selection of tenants. The investigation of the six different settings applied a set of data collection techniques, both quantitative and qualitative.

When analysing the interviews with the tenants, the use of open space stood out as an intricate pattern of the individual's preferences and life situations, social interaction between neighbours and the actual physical conditions of the open space. The social context was related to the degree of acquaintance between a person and his or her neighbours, and to the traditions of meeting one's neighbours in the yard. The social and physical qualities worked together in the dwellers' reactions to spatial proximity, conception of territoriality and the overall wish to safeguard their own privacy.

The spacious yard in Linköping seemed to be particularly favourable for households with children. Tenant families, both parents and children, used the yard extensively. They appreciated the well-equipped play areas and the variety of nice places available to rest or meet neighbours. Children and their parents dominated the outdoor life, and some of the people interviewed found it unfortunate that the yard was primarily designed for children and their parents. The vegetation was generally appreciated. The green appearance and the spaciousness were interrelated. The abundance of space meant that there was room for lush foliage. The vegetation was also connected to aesthetic appreciation. In this case the amount of space stands out as a basic prerequisite for the tenants´ satisfaction with the open space.

Compared with this yard, the other, less spacious case in Linköping stood out as a place that was not very actively used. The scope of the open space thus restricted its use. The two investigated yards in this second housing development served mainly as neat surroundings for the houses and the entrances. The smaller courtyard was really just used as a passageway, and there was no equipment for children to play on. A few children used the larger courtyard, but the parents of the younger children preferred other places. Some apartments had patios on the ground floor level. Some of these patios were highly appreciated by the interviewees. Compared to the more spacious yard in Linköping, these two yards had about half the area of open space per apartment.

In Simrishamn the smaller of the two investigated yards was often used by a group of elderly people, but they only stayed within their own patios. Each apartment had a separate entrance. Each entrance was adjoined by a small patio, about 3 m^2. The shared part of the yard was not extensively used, and there was not much space for children's play. It was evident that the children's play could be experienced as annoying. The distances between everything on the courtyard were short and the sound level could easily reach an unpleasant volume.

Several interviewees expressed their appreciation of good design. Some positive comments were made about how small and cosy the yard felt. Those reflections also contained a social dimension. Also, the yard was experienced as "small" in the sense that there were relatively few households sharing it. Other interviewees pointed out that the use of the open space was crucial since the small courtyard afforded no opportunities for privacy. This included the use of individual patios.

Part three (chapters 15–17)

What is the significance of density? In chapter 15 this issue is discussed in relation to the functions or roles of the open space as they appeared in the interviews. Four different roles are discussed: *the yard as open space close to the house and the home*; *the yard as a meeting place or social forum*; *the yard as a place for children's play*; and *the yard as a place to get aesthetic experiences and contact with nature*. The first role is comprehensive, the other roles each emphasise a particular aspect. These four roles of the open space constitute four different contexts for the significance of spaciousness.

When the courtyards of the 1990s are compared with those from the million-programme era, the significance of spaciousness stands out mainly in connection with the so-called active use of the courtyards. The scope of space becomes important when the inhabitants are outside in the yards, especially when the yards are used for children's play. The importance of space is more complex in relation to other aspects of outdoor pleasure. In the more spacious yards, spaciousness appears as a positive feature that evokes feelings of "volume" and "freedom", and also leaves room for much appreciated greenery. The size of the smaller yards was valued in positive terms such as small, cosy and intimate, but also in negative terms such as "cramped" and "shut-in". The different opinions are probably related to individual preferences, to the design of the yard and to the interplay

between the yard space and the surrounding houses. A complex picture of the significance of spaciousness also arises for the yard's role as meeting-place or social forum.

The empirical investigation showed that the scope of space was very important for active on–site use of the courtyards. I maintain that the smaller courtyards from the 1990s offer their residents a lesser degree of potential use than the more spacious ones do. The less spacious courtyards I will call a *reduced offer* in comparison to the model of "folkhemsgården".

In chapter 16 the courtyard as a context for the investigation is discussed. One basic condition of the courtyard is that it is linked to the house and home. The term "centrality", used in environmental psychology, refers to the importance of a particular environment as a support for everyday life. The home has the highest degree of centrality. The areas in closest proximity to the home also have a high degree of centrality. If the outdoor space near the home is considered to be a place with a high degree of centrality, it has consequences for the understanding of its potential for use and for the actual use examined in the investigation.

Patios were generally appreciated. They were used for various occupations in everyday life, including reading, doing crossword puzzle, having coffee, meeting family members, hanging the washing, etc. Patios were used for many unpretentious, everyday purposes that seemed to be more difficult or even impossible in the shared courtyard. Even the extremely small patios in the smaller yard in Simrishamn turned out to be appreciated. What the yard had to offer in terms of secluded places seemed to determine whether or not it was used for these kinds of activities.

The courtyard is shared space. This is another basic condition of the yard. But at the same time as it is shared space it is also associated with the private sphere of home. Opening up possibilities for both privately orientated outdoor stays and a shared use of the yards signifies versatility. Social interaction is of crucial importance to how the patios and the shared parts of the open space are used. In this respect spaciousness has various implications. The interviews make clear that a decisive factor in relation to use of courtyards is access to privacy of some kind. If this is offered by individual patios, it seems that people use the shared part less.

The concluding chapter describes the attitudes to the courtyards expressed in the planning processes. The landscape architects who designed the upgraded version of the courtyards in the three more spacious cases stressed both functional and aesthetic qualities. Their approach was oriented towards problem-solving. Their starting point was a compilation of the earlier shortcomings of the outdoor environment.

The planners and architects for the three more dense housing developments tended to be less interested in the *concrete use* of the open space. For example, the role as playground was not considered very much. In two of the cases the landscape architects expressly gave a low priority to children's play. They felt that a design dominated by considerations for play lessened the courtyard's aesthetic value. They also related these courtyards to the type that can be found in central urban districts. When this type of "urban model" for open space design is used, you would not expect the kind of open space qualities otherwise found in more suburban locations.

When considering the small courtyard as a design assignment, it becomes clear that new models are needed. The model that was earlier expressed in the building standards and associated guidelines has been abandoned. It is easier to utilise the type of courtyard found in central urban districts. This model is less demanding. On the other hand, using the "urban model" for the courtyard in new suburban developments means that there will be less scope for activities of different kinds.

The planners, architects and landscape architects of the housing developments of the 1990s had no common image of how to handle the spatial demands of outdoor environments close to the home. "Innerstadsgården", the urban model just discussed, gives associations to small and cosy settings but hardly conveys any information about what functions should be fulfilled. It differs from the attitudes reflected in the standard literature and expressed in the ideology underlying the "folkhemsgården". In this respect, "innerstadsgården" is mostly a model of visual quality, while "folkhemsgården" contains a vision about everyday life.

Litteratur

Adler, Peter (1995). *Bostadsbyggande på väg mot öppen industrialisering.* Svensk Byggtjänst och författaren. Stockholm.

Altman, Irwin (1975). *The environment and social behavior: privacy, personal space, territory, crowding.* Brooks/Cole Publishing Company. Monterey.

Alton, Peder (2002, 15 augusti). Med inslag av Medelhavssemester. *Dagens Nyheter.*

Andersson, Björn (2002). *Öppna rum: om ungdomarna, staden och det offentliga livet.* Skriftserien 2002:01. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet. Göteborg.

Andersson, Hans, Nuder, Ants (1977). *Rättighet eller handelsvara?: den bostadspolitiska debatten inför 1980-talet*. Tidens Förlag. Stockholm.

Asplund, Gunnar m.fl. (1931/1980). *Acceptera*. Berlings. Arlöv.

Asplund, Johan (1987). *Det sociala livets elementära former*. Bokförlaget Korpen. Göteborg.

Axelsson Lindgren, Christina (1990). *Upplevda skillnader mellan skogsbestånd: rekreations- och planeringsaspekter.* Stad & Land; 87. SLU. Alnarp.

Bauer, Walter (1948). Hyreshusets trädgård. I: G. Paulsson (red.), *Trädgårdskonst: den moderna trädgårdens och parkens form* (s. 425–462). Bokförlaget Natur och kultur. Stockholm.

Bengtsson, Jan (1988). *Sammanflätningar: Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*. Daidalos. Göteborg.

Berg, Per G. (red.) (1993). *Biologi och bosättning: naturanpassning i samhällsbyggandet.* Natur och Kultur samt Institutet för framtidsstudier. Stockholm.

Berglund, Ulla, Jergeby, Ulla, Kreutzfeldt, Ute (1985). *Ute till vardags.* R101:1985. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Berglund, Ulla, Jergeby, Ulla (1988). *Promenera till nytta och nöje: en studie av pensionärers utnyttjande och upplevelser av utemiljön i Aspudden och Gröndal i Stockholm.* Research reports from the Department of sociology, 1988:1. Sociologiska institutionen vid Uppsala universitet. Uppsala.

Berglund, Ulla, Jergeby, Ulla (1989). *Uteliv: med barn och pensionärer på gård och gata i park och natur.* T10:1989 Byggforskningsrådet. Stockholm.

Berglund, Ulla, Jergeby, Ulla (1992). *Ute i staden: en studie av människor och miljöer.* R31:1992. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Berglund, Ulla (1996). *Perspektiv på stadens natur.* TRITA-ARK; 1996:4. Institutionen för arkitektur och stadsbyggnad. Kungliga tekniska högskolan. Stockholm.

Berglund, Ulla, Jergeby, Ulla (1998). *Stadsrum – människorum: att planera för livet mellan husen.* T8:1998. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Bergman, Bosse, Hjärne, Lars, Olsson, Sören (1991). *Stadsliv och grannskap.* Statens institut för byggnadsforskning. Gävle.

Bergsjö, Ann, Nilsson, Kjell (1983). *Begrepp för utemiljö: begreppsanvändning i planering, projektering, byggande och förvaltning.* Stad & land;13. SLU. Alnarp.

Bergström, Hans (1992). Internationaliseringen kräver mer än bara anpassning. I: G. Lundahl (red.), *Ge rum för framtiden: nio perspektiv på morgondagens byggda miljö* (s. 6-34). T28:1992. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Björklid, Pia (1991), *Skolbarns trafikmiljö. Ett interaktionistiskt perspektiv på barn och trafiksäkerhet samt dess konsekvenser för metodval.* TFB-rapport; 1991:29. Transportforskningsberedningen. Allmänna förlaget. Stockholm.

Björklund, Eva & Edsjö, Elisabet (1992). *God bostad och boendemiljö i Norden: med särskild inriktning på de äldres behov.* Nordiska ministerrådet. Allmänna förlaget. Stockholm.

Blumer, Herbert (1969/1998). *Symbolic Interactionism: perspective and method.* University of California Press. Berkeley.

Boendeutredningen (1975). *Seminarium om bostadsmiljö.* Rapport från seminarium anordnat av boendeutredningen den 2-3 december 1974. Bostadsdepartementet. Stockholm.

Bostadsstyrelsen (1976). *God bostad 3: exempel på gemensamma uterum och lokaler*. Stockholm.

Bostadsstyrelsen (1977a). *God bostad 4: bra miljö*. Bostadsstyrelsen, Boendemiljödelegationen och Lekmiljörådet. Stockholm.

Bostadsstyrelsen (1977b). *God bostad 5: kollektivhus*. Stockholm.

Bostadsstyrelsen (1978). *God bostad 6: bilderbok om boendemiljön*. Stockholm.

Bostadsstyrelsen (1981). *God bostad 7: utomhus*. Stockholm.

Bostadsstyrelsen (1982). *God bostad 8: god bostad för äldre*. Stockholm.

Bostadsstyrelsen (1987). *God bostad 9: gemensam trädgård*. Stockholm.

Boverket (1999). *Gröna områden i planeringen.* Karlskrona.

Brembeck, Helene (1988). *Arbetarstadsdelarnas barn: livsmönster, uppfostran och skolgång i sekelskiftets Göteborg.* Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige; 4. Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Bygg: handbok för hus-, väg- och vattenbyggnad (3:e upplagan), Band 5 (1962). L. Forsby (red.). AB Byggmästarens förlag. Stockholm.

Chadwick, George F. (1966). *The Park and the Town. Public Landscape in the 19th and 20th centuries.* Frederick A. Praeger Publishers. New York.

Christophersen, Jon, Lorange, Robert (1992). *Nye boliger i byen: 28 boligprosjekter i indre Oslo.* Prosjektrapport 100:1992. Norges byggforskningsinstitutt. Oslo.

Cooper Marcus, Clare, Sarkissian Wendy (1986). *Housing as if people mattered: site design guidelines for medium–density family housing.* University of California Press. Berkely.

Cuff, E. C. & Payne, G. C. F. (red:er) (1979/1982). *Samhällsvetenskapliga perspektiv.* Bokförlaget Korpen. Göteborg. [Ursprunglig titel: Perspectives in Sociology].

Cybriwsky, Roman (1999). Changing patterns of urban public space: observations and assessments from the Tokyo and New York metropolitan areas. *Cities, 16,* 223–231.

Dahlgren, Lars (1996). Fältforskning: en distanslös eller distanserande verksamhet. I: P-G. Svensson & B. Starrin (red:er), *Kvalitativa studier i teori och praktik* (s. 79–99). Studentlitteratur. Lund.

Davies, Karen, Esseveld Johanna (1989). *Kvalitativ kvinnoforskning.* Arbetslivscentrum. Stockholm.

Daun, Åke (1974). *Förortsliv: en etnologisk studie av kulturell förändring.* Prisma. Stockholm.

Dovey, Kimberley (1985). Home and homelessness. I: I. Altman & C. Werner (red:er), *Human behavior and environment: advances in theory and research. 8. Home Environments* (s. 33–64). Plenum Press. New York.

Ehn, Siv (1987). *Grannar – behövs dom?: om samhörighet och splittring i modernt boende.* Rabén och Sjögren. Kristianstad.

Ehn, Siv (1996). *Familj och grannar i byggd miljö*. TRITA-ARK. Doktorsavhandling; 1996:2. KTH. Stockholm.

Elander, Ingemar (1991). Socialdemokratin och samhällsplaneringen. I: T. Hall (red), *Perspektiv på planering: frågeställningar och frontlinjer inom planeringshistorisk forskning* (s. 75–108). Urban Studies. HSFR.

Ellin, Nan (1999). *Postmodern Urbanism* (2:a upplagan). Princeton Architectural Press. New York.

Eriksson Jan (1993). *Bostadens värden* (2:a upplagan). Statens institut för byggnadsforskning. Gävle.

Gans, Herbert, J (1971) Planering och socialt liv: vänskapsförhållanden och grannrelationer i förortsområden. [Ursprunglig titel: Planning and social life: friendship and neighbour relations in suburban communities]. I: G. Lindberg (red), *Urbana processer: studier i social ekologi* (s. 225–236). CWK Gleerup bokförlag. Lund.

Gifford, Robert (1997). *Environmental psychology: principles and practice.* Allyn & Bacon. Boston.

Girouard, Mark (1989). *Cities & people: a social and architectural history* (4:e upplagan). Yale University Press. New Haven & London.

Goffman, Erving (1998). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik* (4:e upplagan). Prisma. Stockholm.

Gustavsson, Eva, Wahlström, Marianne (1979). *Den kollektiva trädgården: en historisk studie av flerfamiljshusens friytor.* Landskap; 44 (omtryck). SLU. Alnarp.

Gunne, Nina (2002a). Sett, läst, hört. *Arkitekten* (5), 28.

Gunne, Nina (2002b). Splittrat kring grönt. *Arkitekten* (5), 29.

Guttu, Jon, Nyhuus, Signe, Saglie, Inger-Lise & Halvorsen Thorén, Anne-Karine (1997a). *Boligfortetting i Oslo: konsekvenser för grønnstruktur, bokvaliteter og arkitektur.* Prosjektrapport; 1997:13. Norsk institutt for by- og regionforskning. Oslo.

Guttu, Jon, Nyhuus, Signe, Saglie, Inger-Lise & Halvorsen Thorén, Anne-Karine (1997b). *Boligfortetting i Skien: konsekvenser for grønnstruktur, bokvaliteter og arkitektur.* Prosjektrapport; 1997:14. Norsk institutt for by- og regionforskning. Oslo.

Guttu, Jon & Martens, Johan-Ditlef (1998). *Sentrumsnære byboliger: survey til beboere i sju norske byer.* Prosjektrapport; 1998:10. Norsk institutt for by- og regionforskning. Oslo.

Göransson, Jonas, Lagerqvist, Gunilla, Sjömar, Peter & Werne, Finn (1985). *Stadsbildens förändringar: med exempel från Göteborg.* Arkitekturens teori och historia; 1985:1. Charlmers tekniska högskola. Göteborg.

Hall, Edward T. (1969). *The hidden dimension.* Anchor Books. New York.

Hall, Peter (1990). *Cities of Tomorrow.* Basil Blackwell. Oxford.

Halvorsen Thorén, Anne-Karine, Guttu, Jon och Pløger, John (1997). *Utearealer i boligområder: bruk og betydning: en kunnskapsoversikt.* Notat; 1997:113. Norsk institutt for by- og regionforskning. Oslo.

Harvey, David (1989). *The Condition of Postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change.* Blackwell. Oxford.

Henriksson, Benny & Månsson, Sven-Axel (1996). Deltagande observation. I: P-G. Svensson & B. Starrin (red:er), *Kvalitativa studier i teori och praktik* (s. 11-51). Studentlitteratur. Lund.

Hietala, Marjatta (1987). *Services and urbanization at the turn of the century. The diffusion of innovations.* Studia Historica 23. SHS. Gummerus. Jyväskylä.

Holm, Lennart (1995). Förnuft eller förtrollning. Artikel ur tidskriften Arkitekten 1961. I: C. Engfors & E. Rudberg (red:er), *Han, hon och huset: om arkitektur och planering i vår kulturella omnejd skrivet under femtio år av Lennart Holm* (s. 57–61). Arkitekturmuseets skriftserie; 4. Arkitekturmuseet. Stockholm.

Hägerhäll, Bertil (red.) (1988). *Vår gemensamma framtid.* Rapport från världskommissionen för miljö och utveckling. Prisma/Tiden. Stockholm.

Jenks, Mike, Burton, Elisabeth, Williams, Katie (red:er) (1996). *The compact city: a sustainable urban form?* E & FN Spon. London.

Johansson, Bengt OH (red) (1993). *Stadsbruk. essäer till stadens försvar.* Stadsmiljörådet. Carlsson Bokförlag. Stockholm.

Johansson, Rune (1989). Bli bekant med Nybyggnadsreglerna. *Byggforskning* (3), 15.

Johansson, Thomas (1996). *Socialpsykologi och modernitet.* Studentlitteratur. Lund.

Kain, Jaan-Henrik (1999). Den hållbara staden: ett nätverk av urbana gränssnitt mellan ekologiska, ekonomiska och sociala aspekter". I: O. Wetterberg (red.), *Det nya landskapet: texter om kultur, arkitektur, planering* (s. 135-156). Institutionen för stadsbyggnad. Chalmers Tekniska Högskola. Göteborg.

Kolb, David (1990). *Postmodern sophistications: philosophy, architecture and tradition.*The University of Chicago Press. Chicago.

Kristensson, Eva (1994). *Fem förbättrade gårdar.* R29:1994. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Kristensson, Eva (1997). *Gröna kvaliteter och socialt samspel: en studie av hur några bostadsgårdar används av sina invånare.* R1:1997. Institutionen för byggnadsfunktionslära. Lunds universitet. Lund.

Kungliga Bostadsstyrelsen (1954) *God bostad.* Kungliga Bostadsstyrelsens skrifter nr 17. Stockholm.

Kungliga Bostadsstyrelsen (1960) *God bostad 1960.* Kungliga Bostadsstyrelsens skrifter nr 24. Stockholm.

Kungliga Bostadsstyrelsen (1964). *God bostad i dag och i morgon.* Stockholm.

Kungliga Byggnadsstyrelsen (1956). *Råd och anvisningar för generalplanering: allmänna synpunkter*. Stockholm.

Kungliga Byggnadsstyrelsen. (1965). *Ökade ytbehov i stadsbygden.* International Federation for Housing and Planning. Konferens i Örebro 1965. Stockholm.

Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun.* Studentlitteratur. Lund.

Kärrholm, Mattias (2002). Bostadsområdet som fetisch och faktisch. *Nordisk arkitekturforskning,* (3), 59–70.

Larsvall, Malena (1993). *Gård i stad: gårdens delar: samband och förändringar: med exempel från Lund.* R31:1993. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Lawton, M. Powell (1980). *Environment and aging.* Brooks/Cole. Monterey.

Lehtonen, Hilkka (1993). Om kvalitetsbegreppets meningsfullhet i arkitektur och byggande – på väg att omringa kvaliteten. *Nordisk arkitekturforskning,* (4), 19–23.

Liedholm, Marianne (1984). *Boinflytande: förutsättningar och hinder i ett bostadsområde med etnisk särprägel.* Rapport från Forskargruppen boende och bebyggelse; 4. Sociologiska institutionen, Lunds universitet. Lund.

Liedholm, Marianne (1991). *Boinflytande och deltagande som fenomen och process.* M. Liedholm. Lund.

Linn, Björn (1974). *Storgårdskvarteret: ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär.* T2:1974. Statens institut för byggnadsforskning. Stockholm.

Lundgren Alm, Elisabet (2001). *Stadslandskapets obrukade resurs: om grönstrukturens potential och synliggörande i en hållbar utveckling.* Doktorsavhandlingar vid Chalmers tekniska högskola; 1699. Arkitektursektionen, Chalmers tekniska högskola. Göteborg.

Lövgren, Sophia (2002). *Att skapa ett framtiden folk: governmentality och miljödiskurs i modern svensk bostadspolitik: miljonprogramsområdet Navestad.* Linköping Studies in Arts and Science; 259. Tema Hälsa och samhälle, Linköpings universitet. Linköping.

Löfström, Mikael (1989). *Det nya rummet: väggar, golv och tak.* Wahlström & Widstrand. Stockholm.

Mercer David C. (1976). Motivational and social aspects of recreational behavior. I: I. Altman & J. F. Wohlwill (red:er), *Human behavior and environment: advances in theory and research. 1.*(s. 123–161). Plenum Press. New York.

Modig, Arne (1985). *Grannrelationer i förort: en studie av bostadsområden med många problemhushåll.* R147:1985. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Nationalencyklopedin (1994). Band 15. Bokförlaget Bra Böcker. Höganäs.

Nolin, Catarina (1999). *Till stadsbornas nytta och förlustande: den offentliga parken i Sverige under 1800-talet.* Byggförlaget. Stockholm.

Nordiska ministerrådet (1992). *God bostad och boendemiljö i Norden: med särskild inriktning på de äldres behov*. E. Björklund & E. Edsjö (red:er). Nord 1992:21. Köpenhamn.

Nyström, Louise (1997). Från bostadsbyggande till stadspolitik. *Urban* (13), s. 1.

Olsson, Sören, Cruse Sondén Gerd & Ohlander Marianne (1997). *Det lilla grannskapet: gårdar, trapphus & socialt liv.* Centrum för byggnadskultur. Chalmers tekniska högskola/Göteborgs universitet. Göteborg.

Orrskog, Lars (1993). *Planering för uthållighet.* R57:1993. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Persson, Bengt, Persson, Agneta (1995). *Svenska bostadsgårdar 1930-59.* Byggforskningsrådet. Stockholm.

Planverket (1983). *Jordbruksmark i framtiden - brist eller överskott.* Meddelande om fysisk planering; dnr 1042/82. Stockholm.

Rasmusson, Bodil (1993). *Barn och byggd miljö: barnens perspektiv och krav i fysisk miljö och planering 1970-1993: en kunskapsöversikt.* Barnmiljörådet och Institutionen för byggnadsfunktionslära. Lunds universitet.

Rasmusson, Bodil (1998). *Stadsbarndom: om barns vardag i en modern förort.* Meddelanden från socialhögskolan 1998:7. Socialhögskolan, Lunds universitet. Lund.

Repstad, Pål (1987/1988). *Närhet och distans: kvalitativa metoder i samhällsvetenskap.* Studentlitteratur. Lund. [Ursprunglig titel: Mellom nærhet og distanse]

Rapoport, Amos (1982/1990). *The meaning of the built environment: a nonverbal communication approach*. The University of Arizona Press. Tucson.

Rogers, Richard, Burdett, Richard (2000, 27 maj). Let's cram more into the cities. *New Statesman.* [Elektronisk version].

Rudlin, David, Falk, Nicholas. (2000) *Building the 21st century home: the sustainable urban neighbourhood.* URBED. Architectural Press. Oxford.

Rådberg, Johan (1986) *Utrymme för förtätning: exemplet Västerås.* R77:1986. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Rådberg, Johan (1988) *Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975*. Rapport R11:1988. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Rådberg, Johan & Friberg, Anders (1996). *Svenska stadstyper, historik, exempel, klassificering.* TRITA-ARK; 1996:3. Institutionen för arkitektur och stadsbyggnad, Kungliga Tekniska Högskolan. Stockholm.

Rådberg, Johan & Johansson Rolf (1997). *Stadstyp och kvalitet*. TRITA–ARK; 1997:4. Kungliga Tekniska Högskolan. Stockholm

Saglie, Inger-Lise (1998). *Density and town planning: implementing a densification policy*. NIBR's PLUSS-series; 4-98. Norsk institutt for by- og regionforskning. Oslo.

Sandström, Ulf (1989). *Arkitektur och social ingenjörskonst: studier i svensk arkitektur- och bostadsforskning*. Linköping studies in arts and science; 47. Tema teknik och samhälle. Universitetet i Linköping. Linköping.

Sandström, Ulf G. (2001). Naturen i staden – grönområden och livskvalitet. I: I. Elander (red.), *Den motsägelsefulla staden: vardagsliv och urbana regimer* (s. 118–145). Studentlitteratur. Lund.

Schlyter, Thomas (1994). *Utemiljöförbättringar: en studie av 1980-talets miljöförbättringsprojekt.* Byggforskningsrådet R28:1994. Stockholm.

Schmidt, Lene & Halvorsen Thorén (2001). *Bebyggelsetyper og bokvalitet i by: en studie av storgårdskvartalet*. Prosjektrapport 2001:9. Norsk institutt for by- og regionforskning. Oslo

Skantze, Ann (1996). *Tillhörighet och främlingskap: en förorts arkitektur i de boendes meningssammanhang.* Seminariet om miljöpedagogik och kunskapsbildning; 25. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.

SAOB (2002) *Svenska akademiens ordbok.* [Elektronisk version]. Tillgänglig på Internet: http://g3.spraakdata.ge.se/osa/.

SOU 1970:1. *Barns utemiljö: betänkande av kommittén för barns utemiljö.* Civildepartementet. Stockholm.

SOU 1975:30. *Barnens livsmiljö: betänkande av barnmiljöutredningen: del 1.* Socialdepartementet. Stockholm.

SOU 1975:36. *Barnen och den fysiska miljön*. Rapport från barnmiljöutredningen. Socialdepartementet. Stockholm.

SOU 1975/76:1. *Redovisningen av programskedet i den fysiska riksplaneringen.* Bostadsdepartementet. Stockholm.

SOU 1981:99. *Stadsförnyelse och bostadsförbättring.* Delbetänkande från stadsförnyelsekommittén. Bostadsdepartementet. Stockholm.

SOU 1992:68. *Långsiktig miljöforskning. Betänkande av utredningen om vissa forskningsfrågor inom miljöområdet.* Miljö- och naturresursdepartementet. Allmänna förlaget. Stockholm.

SOU 1994:36. *Miljö och fysisk planering: delbetänkande av plan- och byggutredningen*. Fritzes. Stockholm.

SOU 2003:19. *Barns rätt till säkra och utvecklande miljöer: framtida huvudman: delbetänkande av Barsäkerhetsdelegationen.* Socialdepartementet. Fritzes. Stockholm. [Elektronisk version]. Tillgänglig på Internet: http://social.regeringen.se/propositionermm/sou/pdf/2003/sou2003_19.pdf

Statens planverk (1972). *Bostadens grannskap: råd och anvisningar för planering: remisshandling*. Rapport; 24. Stockholm.

Statens planverk (1973). *Remissvar på bostadens grannskap.* Rapport; 24a. Stockholm.

Statens planverk (1975a). *Bostadens grannskap: råd och anvisningar för planering av bostadsbebyggelse.* Stockholm

Statens planverk (1975b). *Svensk Byggnorm: SBN 1975.* Liber Förlag. Stockholm.

Statens planverk (1976). *Bostäder – nybyggnad.* Kommentarer till Svensk byggnorm; 1975:4. Liber Förlag/Allmänna förlaget. Stockholm

Statistiska centralbyrån (1998). *Markanvändningen i Sverige. Tredje utgåvan.* Stockholm.

Statistiska centralbyrån (2002) *Tätorter 2000.* Statistiska meddelanden MI 38 SM 0101. Stockholm. [Elektronisk version]. Tillgänglig på Internet: http://www.scb.se/sm/MI38SM0101.pdf.

Stockholms byggnadsordning: ett förhållningssätt till stadens karaktärsdrag. Ur Stockholms översiktsplan, utställningsförslag 1997. Stockholms stadsbyggnadskontor. Stockholm.

Strömberg, Thord (1989). Historien om bostadsmarknadens politisering: socialdemokraterna och bostadsfrågan. I: K. Misgeld, K. Molin & K. Åmark (red:er), *Socialdemokratins samhälle 1889-1989: 16 forskare om socialdemokratins politik och samhälle.* Tiden. Stockholm.

Svenska akademins ordbok. Tillgänglig på Internet: http://g3.spraakdata.gu.se/osa/index.html.

Söderlind, Jerker (1998). *Stadens renässans.* SNS Förlag. Stockholm.

Sörlin, Sverker (1991). *Naturkontraktet: om naturumgängets idéhistoria.* Carlssons. Helsingborg.

Taylor, Ralph B. (1988). *Human Territorial Functioning, an empirical, evolutionary perspective on individual and small group territorial cognitions, behaviors and consequences.* Cambridge University Press, Cambridge.

Taylor, Steven. J., Bogdan, Robert. (1984). *Introduction to qualitative research methods: the search for meanings* (2.a upplagan). John Wiley & Sons. New York.

Thomas, Keith (1988). *Människan och naturen*. Ordfronts förlag. Stockholm.

Thörn, Kerstin (1997). *En bostad för hemmet: idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889-1929.* Idéhistoriska skrifter; 20. Institutionen för idéhistoria. Umeå universitet.

Torseke Hulthén, Kerstin (2000) *Bra bostadsgårdar: här vill vi bo*. Stad & Land; 164. AB Svensk Byggtjänst. Stockholm.

Trost, Jan & Levin Irene (1996). *Att förstå vardagen: med ett symbolisk interaktionistiskt perspektiv.* Studentlitteratur. Lund.

Tuan, Yi-Fu (1977/2002). *Space and place: the perspective of experience.* University of Minnesota Press. Minneapolis.

Turner, Tom (1996). *City as landscape: a post-postmodern view of design and planning.* E&FN Spon. London.

Ulrich, Roger S. (1985). *Aesthetic and emotional influences of vegetation; a review of the scientific literature*. D22:1985. Byggforskningsrådet. Stockholm.

Walter, Göran (2002) *Ord och motsatsord: svensk antonymordbok*. Albert Bonniers förlag. Stockholm.

Westerberg, Ulla, Eriksson, Jan (1998). *Experter och boende om bostadskvalitet: en studie av användning och värdering av nya lägenheter: del 4*. Meyers. Gävle.

Westford, Pia (1999) *Bebyggelseförtätning som miljöstrategi*. KFB-Rapport; 1999:12. Forskningsgruppen för miljöstrategiska studier. Kommunikationsforskningsberedningen. Stockholm.

Vidén, Sonja (1999). Rekordårens bostadsbyggande. I: T. Hall (red.), *Rekordåren: en epok i svenskt stadsbyggande* (s. 31-58). Boverket och författarna. Karlskrona.

Wiklund, Tage (1995). *Det tillgjorda landskapet: en undersökning av förutsättningarna för urban kultur i Norden.* Bokförlaget Korpen. Göteborg.

Wikström, Tomas (1994). *Mellan hemmet och världen: om rum och möten i 40- och 50-talens hyreshus.* Symposion Graduale. Stockholm/Stehag.

Wohlin, Hans (1961). *Barn i stad: en studie i tre delar av barns utelek och trafiksäkerhet i nya bostadsområden*. Licentiatsavhandling. Kungliga Tekniska Högskolan. Stockholm.

Öhngren, Bo (1984). Urbaniseringen som forskningsobjekt: trender och problem. I: T. Hall (red), *Städer i utveckling* (s. 206–229). Stadshistoriska institutet. Stockholm.

Öresjö, Eva (1997). Stadsutveckling och välfärdsuppbyggnad i ett internationellt perspektiv. I: *Välfärdens operatörer: social planering i brytningstid* (s. 211-222). Boréa. Umeå.

Övriga källor

I den första delundersökningen, miljonprogramsgårdarna, genomfördes intervjuer med landskapsarkitekter, förvaltningspersonal och representanter för den lokala hyresgästföreningen under 1988. Runt fyra år senare, i samband med boendeintervjuerna, genomfördes ytterligare intervjuer med förvaltningspersonal samt representanter för hyresgästföreningen för att få aktuell information om området. Det är intervjuerna från denna senare omgång som refereras i detta arbete.

I den andra delundersökningen, nittiotalsgårdarna, genomfördes intervjuerna hösten 1997 och våren 1998.

T1, muntliga källor

Intervjuer med

- den planarkitekt, som utarbetade tävlingsprogrammet, var tävlingssekreterare och som var författare till områdesplanen och detaljplaner, augusti 1998
- den ledande arkitekten vid det arkitektkontor som vann arkitekttävlingen om T1:områdets planering och ritade bostadsföretaget Stångåstadens bostäder, augusti 1998
- den landskapsarkitekt, som projekterade utemiljön i Stångåstadens delar av T1, augusti 1998
- med fyra av Stångåstadens tjänstemän. I denna gruppintervju deltog den person som var områdeschef för T1 under utbyggnaden, nuvarande områdesansvarig samt två tjänstemän som var särskilt insatta i uthyrningsfrågor. Intervjun genomfördes i juli 1998. Bostadsföretagets ekonomiansvarige tjänsteman intervjuades separat i augusti samma år
- en av de tre fastighetsskötaren som skötte utemiljön inom det studerade kvarteret, augusti 1998.

I september 1997 genomfördes ett mera informellt och orienterande samtal med den tidigare stadsbyggnadschefen.

T1, skriftliga källor

- Programhandling för arkitekttävling, rapport 14:1986, fastighetskontoret och stadsbyggnadskontoret.
- Juryutlåtandet från arkitekttävlingen juni 1987.
- *Arkitekttävlingar,* SAR:s dokumentation av arkitekttävlingar, Ingick som bilaga till Arkitekttidningen nr 7 1987.
- Förslag till översiktsplan för T1:området, Linköpings kommun februari 1988.
- Detaljplan för del av stadsäga 2124 B m.fl. Antagen av kommunfullmäktige 5 maj, 1990.

Läderfabriken, muntliga källor

Intervjuer med:

- den landskapsarkitekt, som projekterade gårdarna och övrig mark inom kvarteret, sept. 1997
- dåvarande planarkitekten, som utarbetade tävlingsprogrammet, var tävlingssekreterare och författade detaljplanen, oktober 1997
- den projekterande arkitekten, som även vann arkitekttävlingen om områdets planering, september 1997
- den tjänsteman som var förvaltningsansvarig på Simrishamnsbostäder AB. Denna person, som anställdes i januari 1997, har i texten kallats för ”den administrative förvaltaren”.
- den tjänsteman inom HSB som var ansvarig för den upphandlade tekniska förvaltningen, augusti 1997
- den fastighetsskötare som hade hand om Läderfabriken, juni 1998.

Korta samtal hölls med den planarkitekt som var verksam vid stadsarkitektkontoret i Simrishamn vid undersökningstillfället i augusti 1997 samt fastighetsskötarens arbetsledare, i juni 1998.

Läderfabriken, skriftliga källor

– Stadsplan för kvarteret Valfisken V:a. Antagen av kommunfullmäktige 25 maj, 1987.
– Tävlingsprogrammet för Läderfabriken, Simrishamns kommun, 1984.
– *Arkitekttävlingar,* SAR:s dokumentation av arkitekttävlingar. Ingick som bilaga till Arkitekttidningen nr 4 1985. I detta nummer presenterades tävlingen om Läderfabriken.

Nevisborg, muntliga källor

Intervjuer med:

– dåvarande stadsarkitekten, som utarbetade planprogrammet och var medförfattare till detaljplanen, juni 1997
– den projekterande arkitekten, som tillsammans med stadsarkitekten utarbetade detaljplanen. Han var också ansvarig arkitekt för projekteringen av det undersökta området. Intervjun genomfördes i augusti 1997.
– den landskapsarkitekt som projekterade gårdarna inom området, augusti 1997
– den tjänsteman som var förvaltningsansvarig på Staffanstorpshus AB, juni 1997
– Den lokala hyresgästföreningens ordförande och vice ordförande. Den gemensamma intervjun genomfördes den i juni 1997.

Nevisborg, skriftliga källor

– Detaljplan för Nevishög 10:1 m.fl., Staffanstorps tätort, planbeskrivning, september 1988.

– Program för utbyggnad av Nevishög 10:1 m.fl., Staffanstorp, december 1986. Planprogrammet innehåller också ett kortfattat tävlingsprogram.

Västerberga, muntliga källor

Intervjuer med:

– den markprojektör som hade ansvar för miljöförbättringen, augusti 1988
– en av de två arbetsledare som arbetade inom detta förvaltningsområde. Han intervjuades istället för områdesförvaltaren som fått förhinder vid detta tillfälle, april 1992.
– den tidigare ordföranden för hyresgästföreningens kontaktkommitté vid Pionjärgatan, september 1992. Han ersatte den dåvarande ordföranden, som fått förhinder vid intervjutillfället.
– en av de tre fastighetsskötare som hade hand om bostäderna vid Pionjärgatan i Västerberga, april 1992. Under garantitiden hade anläggningen skötts av entreprenör.

Västerberga, skriftliga källor

Bostadsstyrelsens akt över ansökan om miljöförbättringsbidrag.

Tegelbruksområdet, muntliga källor

Intervjuer med:

– den landskapsarkitekt, som projekterade gårdarna och övrig mark inom området, juni 1988
– den lokala förvaltningschefen inom HSB, som var ansvarig för den upphandlade förvaltningen, oktober 1991. Vid denna intervju deltog också arbetsledaren för områdets skötselpersonal.
– ordförande och sekreterare i den lokala hyresgästföreningen, augusti 1991

– två av de tre fastighetsskötare som hade hand om Tegelbruksområdet, september 1988.

Tegelbruksområdet, skriftliga källor

Bostadsstyrelsens akt över ansökan om miljöförbättringsbidrag.

Åkershus, muntliga källor

Intervjuer med:

– den landskapsarkitekt, som projekterade gårdarna, maj 1988
– den tjänsteman som var förvaltningsansvarig på Staffanstorpshus AB, maj 1991
– ordföranden i den lokala hyresgästföreningen, april 1991.

Åkershus, skriftliga källor

Bostadsstyrelsens akt över ansökan om miljöförbättringsbidrag.

Bilagor

Bilaga 1
Begrepp och mått

I denna bilaga beskrivs kortfattat de vanligaste begrepp och mått som brukar användas för att redovisa täthet och rymlighet i byggd miljö.

Förtätning

Förtätning betecknar bebyggelseförtätning (jmf Westford 1999, s. 12). När befintlig bebyggelse kompletteras med nya hus förtätas den. Exploateringsgraden höjs. Guttu m.fl. (1997a, s. 21) definierar förtätning som all byggverksamhet innanför dagens tätortsavgränsning som leder till ett högre eller ett mera effektivt markutnyttjande. Bebyggelseförtätning kan ske på ett antal olika sätt som t.ex. komplettering med nya hus, rivning och nybebyggelse, till- och påbyggnad, tomtdelning med nybyggnad.

Bebyggelsetäthet

Exploateringstalet

Det finns några olika sätt att beskriva bebyggelsens täthet. *Exploateringstalet, ”e”*, anger hur den totala *våningsytan* (även kallad bruttoarea, BTA) förhåller sig till hela tomtarealen.

Exploateringstalet kan räknas ut för enstaka kvarter, men också för bostadsområden eller hela stadsdelar. När exploateringstalet används för större områden, så anger det ett ”bruttovärde”, där all mark, inte bara den som bostäderna är byggd på, utan också parker, skolor, daghem, gator osv. räknas in. Som regel blir detta värde avsevärt lägre än motsvarande för det enskilda kvarteret. Ofta används begreppet ”nettoexploateringgrad” för att markera att måttet avser att mindre område, det en-

skilda kvarteret eller husgruppen. Den metodbeskrivning som finns i *Handboken Bygg* (1962), är ett vanligt sätt att beräkna nettoexploateringsgraden.

En tät bebyggelse karakteriseras av ett högt exploateringstal. Men eftersom exploateringstalet bara anger hur mycket våningsyta det finns på en viss markareal är det oklart hur mycket obebyggd mark som sparats. Hur mycket friyta det finns på tomten beror på hur våningsytan disponerats. Om den staplats på höjden blir det mer av tomten kvar än om den läggs ut i ett plan. Ett litet räkneexempel kan ge en uppfattning av detta förhållande. Med ett nettoexploateringstal på 0,75 är tre fjärdedelar av markytan obebyggd i en trevåningsbebyggelse, medan det bara blir en fjärdedel av marken kvar med envåningshus.

Rymlighetstalet

Rymlighetstalet, ”r”, är ett mått som ger en mera direkt uppfattning om tillgången på friytor inom en viss markareal. Det definieras som förhållandet mellan den totala obebyggda marken och den sammanlagda våningsytan (Rådberg 1988, s 18). Om vi kompletterar det lilla räkneexemplet ovan med rymlighetstalet, så får det ett värde på runt 0,33 i envåningsbebyggelsen och runt 1,0 i trevåningsbebyggelsen. Till skillnad från i exploateringstalet avspeglas friytetillgången i rymlighetstalet.

Rymlighetstalet introducerades i Sverige av Uno Åhrén efter den tyske stadsplaneraren Anton Hoenig. Hoenig menade att rymlighetstalet ”r”=1 borde vara ett minimikrav (Rådberg 1988, s. 18). Ett rymlighetstal på 1,0 innebär att den obebyggda marken i stort sett motsvarar den totala våningsytan. Ett rymlighetstal under 1,0 anger att utomhusarealen är mindre än inomhusarealen. Ligger rymlighetstalet över 1,0 är utomhusarealen större än våningsytan. Rymlighetstalet används inte lika frekvent som exploateringstalet.

Disponibel friyta

Inom tidigare lagstiftning har det funnits en riktlinje för bostadsbebyggelsens rymlighet som överensstämde med Hoenigs förslag. I *Bostadens grannskap*, utgiven av Planverket 1975, utvecklades ett rymlighetsmått för den allra närmaste utemiljön. Det betecknades *disponibel friyta* och definierades som ”tillgänglig obebyggd yta som kan nås inom 50 meter från entré utan att passera yta avsedd för motorfordon”. Disponibel friyta var ett nettomått, friytor med låg användbarhet för utevistelse ingick inte in i detta värde. Till sådana räknades skyddszoner mot vägar,

bullerstörda och dåligt solbelysta utrymmen samt mark med stark lutning. Ett värde på 100 m² användbar friyta per 100 m² våningsyta skulle godtas. Enligt Rådberg motsvaras detta rymlighetsmått av ett rymlighetstal på 1,6 när man tar hänsyn till alla de oanvändbara markutrymmen som inte räknades in i den disponibla friytan. Han menar att de uppgår till ”minst 60%” av de disponibla friytorna. (Rådberg 1986).

I beräkningen av exploateringstalet, rymlighetstalet och disponibel friyta ingår ett mått på våningsytan. I en varierad bebyggelse och i stora områden kan det vara rätt arbetskrävande att ta fram ett sådant värde. Ett annat rymlighetsmått är ”friyta per lägenhet”. Det är ett mått som är betydligt enklare att få fram. Men det är samtidigt mindre precist än rymlighetstalet. Eftersom fördelningen mellan olika lägenhetsstorlekar kan variera starkt från mellan olika bostadsområden kan det vara missvisande om man använder det som ett jämförande mått.

Våningsyta

Våningsytan definieras som ”den sammanlagda ytan av samtliga våningsplan räknat till omgivande ytterväggars utsida” (Statens planverk 1975a, s. 6).

Friyta

Friyta är ett centralt begrepp i denna diskussion. Friyta är ”markområde som inte är avsett för byggnader eller trafikanläggningar” (Statens planverk 1975a, s. 6). I boken *Begrepp för utemiljö* sorteras friyta till de ”formella begreppen”. Det är ett begrepp som används i plandokument och som har en klar definition. Till friyta räknas också ”sådan yta ovan överbyggd gård eller parkeringsdäck som iordningställts för lek- och utevistelse” (Bergsjö och Nilsson 1983, s. 61).

Absoluta och relativa mått

Både exploateringstalet och rymlighetstalet utgör relativa mått. Som framgått beskriver rymlighetstalet tillgången på friyta *i förhållande till* den sammanlagda lägenhetsytan. Det vanligt att också absoluta mått anges. Hur stort ett gårdsrum är utgör en viktig upplysning om de rumsliga förutsättningarna för utemiljön.

Bilaga 2
Intervjufrågor

Delstudie I – miljonprogramsgårdarna

- Intervjuguide – boende
- Intervjuguide – markprojektörer
- Intervjuguide – förvaltare

Delstudie II –nittiotalsgårdarna

- Intervjuguide – boende
- Intervjuguide – markprojektörer
- Intervjuguide – till arkitekter
- Intervjuguide – planarkitekter, kommuner
- Intervjuguide – planarkitekter, konsulter
- Intervjuguide – förvaltare

Intervjufrågor gemensamma för delstudie I och II

- Intervjuguide – hyresgästföreningen
- Intervjuguide – fastighetsskötare

Intervjuguide – boende (miljonprogramsgårdar)

PERSONUPPGIFTER

Datum:……Kl:……Band nr:……

Namn:……

Adress: ……

Ålder:……Yrke/titel:……

Hushållstyp:……

Familjemedlemmar/samboende: ……

Förvärvsarbete/arbetstid: ……

Tillgång till fritidshus/trädgård el likn: ……

Tidigare bostadstyper: ……

Uppväxtmiljö: ……

Boendetid i området: …… På gården: ……

Våning: ……

Har uteplats/odlingslott: ……

Har du syskon, föräldrar eller andra släktingar i området: ……

Har du vänner, som bor i området: ……

Varför flyttade du till detta bostadsområde: ……

Bilinnehav: ……

Övrigt: ……

FRÅGOR OM IP:S ANVÄNDNING AV GÅRDEN

1. På vilket sätt tycker du att du har ha glädje av gården?

2. Hur ofta är du ute på gården? (uteplatsen/balkongen)

- På vardagar?
- På veckosluten?
- På semestern?
- Vid olika årstider?

3. Hur långa stunder i taget är du ute på gården?

- Vid olika årstider?
- Orsak till besökens längd?

4. Brukar du vara på de andra gårdarna i området.

- Vilken gård anser du är "din"?.

5. Vad gör du när du är ute på gården? (alt uteplatsen)

- Var på gården, beskriv, visa på planen.
- Är det en bra plats för att...
- Skulle platsen ha kunnat vara bättre för att..., i så fall på vilket sätt?
- Är du oftast ute själv eller tillsammans med någon annan?

6. Varför går du/ går inte ut på gården?

- Vara ute/frisk luft, sola
- Ute med barn
- Sociala motiv
- Sitter på balkongen/uteplatsen
- Andra miljöer som prioriteras

7. Tycker du det är lätt att ta sig ut på gården eller tycker du att det är krångligt?

8. Vad tycker du om gården?

- Om du jämför med andra bostadsområden du bott i
- Om du jämför med andra bostadsområden här i [orten]
- Tycker du om att vara utomhus/är du intresserad av trädgård?

9. Vad tycker du är bra på den här gården?

- Motivera

10. Vad är mindre bra/dåligt på den här gården?

- Motivera

11. Vad skulle du vilja ändra på?

- Specificera
- Motivera

12. Tror du att du skulle använda, uppskatta gården mera om gården gjordes om på ett sätt som du skulle vilja ha det?

- Hur skulle den då se ut?

13. Skulle du vilja kunna bestämma mera hur gården ska vara?

- Har du ändrat något, planterat något eller skött någon del av gården?
-Skulle du vilja vara med och ta hand om gården mera, och i så fall vad? (sköta gården tillsammans med andra, ha rabatter, ha trädgårdsland...)

14. Vad tycker du om:

- Uteplatserna
- Odlingslotterna
- Sittplatserna
- Lekplatserna
- Växterna
- Cykelparkering
- Piskplatserna

IP:S SYN PÅ GÅRDENS ALLMÄNNA KARAKTÄR

15. Hur mycket används gården (av de andra) ?

16. Vem använder gården?

17. Uppskattas gården?

18. Hur tycker du att gården har blivit efter ombyggnaden

IP:S SYN PÅ OMRÅDET

19. Trivs du i .....?

20. Vad är det som är bra i .....?

21. Vad är mindre bra eller dåligt i .....?

22. Varför flyttade du till....?

23. Planerar du/ni att flytta någon annanstans?

Intervjuguide – markprojektörer (miljonprogramsgårdarna)

A. UPPGIFTER OM PROJEKTET OCH OMRÅDET

Projektledare:
Områdesförvaltare eller motsvarande:
Vaktmästare:
Projektör för ursprunglig anläggning:
Finns ritningar för befintlig utformning, var?
Kontaktperson/-er för hyresgästerna:
Kontaktperson inom hyresgästföreningen/kontaktkommitté:
Färdigställande år/planteringsår:
Kostnadsberäkning:
Skötselkostnadsberäkning:
Protokoll, anteckningar från boendemöten:
Övrigt:

B. INLEDANDE FRÅGOR

1. Projektörens bakgrund

- Projektörens yrke och utbildning. Omfattning av tidigare erfarenheter av upprustningsprojekt.

2. Projektörens roll

- Hur värderar projektören sin roll och uppgift i projektet?
- Har projektören i hög grad påverkat den ekonomiska omfattningen av projektet, omfattningen och uppläggningen av boendemedverkan, projektets form och organisation, varit projektledare, kontrollant, besiktningsman?
- Har projektören varit initiativtagare till projektet?
- I vilket skede av projektet engagerades projektören?

3. Projektets karaktär

- Anser projektören att uppgiften kan betraktas som ett typiskt miljöförbättringsprojekt eller har det varit omfattande speciella förutsättningar/förhållanden för detta projekt?
- Vad karaktäriserar detta miljöförbättringsprojekt?

4. Projektets form

- Ge en grov beskrivning av miljöförbättringsprojektets omfattning, inriktning.
- Gjordes andra typer av insatser i området, fysiska, sociala, organisatoriska?
- Ge en grov beskrivning av projektets organisation.

C. GEMENSAMMA FRÅGOR

5. Utgångspunkter för förslagets innehåll och utformning

- Vilka utgångspunkter och idéer har legat som grund till utformningen?
- Vilka problem och brister har ansetts vara viktiga att åtgärda?
- Vilka prioriteringar har gjorts?
- Vilka kvaliteter har värderats och tagits till vara?

- Konkretisera intention - åtgärd, ge exempel till samtliga uppräknade punkter:

6. Förebilder och idéer

-Vilka förebilder, idéer, kunskap och information har påverkat utformningen?
-Myndigheternas krav och anvisningar, Bostadsstyrelsens information, kårens informella normer, egna tidigare utförda projekt eller andras miljöförbättrade områden?

7. Hur skall utemiljön användas av de boende?

- Hur har projektören tänkt att gårdarna och övriga friytor skall användas av hyresgästerna och av vem?
- Vilka boendegrupper finns med i planeringen: barn, ungdomar, vuxna, småbarnsföräldrar, äldre, personer med rörelsehinder?
- Hur har området planerats med tanke på barn, anpassning till äldre?

8. Vilken betydelse anser du att boendemedverkan haft i projektet?

-Har de boendes medverkan påverkat den faktiska utformningen av utemiljön? På vilket sätt? Ge exempel.
- Hur har du upplevt samarbetet med de boende?
- Har projekteringsrutinerna anpassats till boendemedverkan? Erfarenheter.
- I vilket/vilka skeden av projektet deltog hyresgästerna?
- Kan du karaktärisera brukardeltagandet, t.ex. information, deltagande, medbestämmande, medskapande.
- Boendemedverkans omfattning. Formen för boendemedverkan. Antal möten. Uppskattat antal besökare.
- Vad finns dokumenterat?

9. Övriga intressenter eller yttre faktorer som påverkat utformningen

- Har krav från beställaren, markentreprenören, skötselpersonal m.fl. styrt utformningen av utemiljön?
- Har andra förhållanden i hög grad påverkat utformningen, t ex: funktionskrav från t ex brandmyndigheter, fysiska förutsättningar som befintlig utformning, planmönster, markförhållanden, lokalklimat eller liknande?
- ekonomi?

10. Vad har påverkat det färdiga resultatet, anläggningen?

-Blev resultatet som intentionen? Eller har brister i anläggningsarbetet, skötsel eller projekteringsmissar minskat kvaliteten i anläggningen?
- Vilka hinder har funnits för att genomföra den planerade utformningen?

11. Hur blev resultatet – projektörens syn på den färdiga anläggningen?

- Vilka viktiga erfarenheter kan man få från det aktuella projektet?

12. Förvaltningen av miljöförbättringen och skötselaspekten i projekteringen

- Vilken uppfattning har du om hur ombyggnaden förändrat skötseln av området?
- Har skötselbehovet ökat, i så fall vilka moment?
- Har behovet av kunskap ökat?
- Hur har förslaget anpassats till befintliga resurser, kunskap?
- Har skötselaspekter styrt utformningen? Beskriv hur, ge exempel.
- Har skötselpersonalen deltagit i t.ex. projekteringsmöten, påverkat utformningen genom sina synpunkter?
- Har skötselansvarig/skötselpersonal informerats om planens innehåll?
- Finns skötselplan, skötselplanering?

- Deltar de boende i skötseln av området, spontant eller enligt överenskommelse?
- Har hyresgästernas deltagande i förvaltningen av utemiljön uppmuntrats?
- Hur är det tänkt att området skall utvecklas?
- Vilka möjligheter finns till förändring, flexibilitet och utveckling det nya förslaget?

13. Vilka tankar om förändring, flexibilitet och utveckling finns i det nya förslaget?

14. Projektkostnader

- Hur bestämdes den ekonomiska omfattningen på projektet?
- Hur anser du att kostnadsramarna har påverkat projektet?
- Har vad du anser vara viktiga brister eller önskemål inte kunnat åtgärdas p g a ekonomin?
- Vilka prioriteringar har gjorts ur kostnadssynpunkt?
- Har du en (grov) uppfattning om hur kostnaderna fördelats på olika åtgärder och delar av anläggningen?
- Vad har ur kostnadssynpunkt varit goda satsningar?
- Dina erfarenheter.

15. Hur skiljer sig ett miljöförbättringsprojekt från ett konventionellt ny- och ombyggnadsprojekt, med utgångspunkt i det konkreta projektet?

- Projektörens roll, projektets karaktär.
- Har du arbetat på ett annorlunda sätt? Vad har det lett till?
- Andra lösningar, annat innehåll?
- Kan du karaktärisera projektet som ett "typiskt" miljöförbättringsprojekt?

D. SPECIELLA FRÅGOR UTIFRÅN ANALYSEN AV OMRÅDET

Intervjuguide – förvaltare (miljonprogramsgårdarna)

Kommun:…… Område:……
Datum:…… Kl:……Sign:…… Band:……
Namn:…… Beteckn./titel:……
Ansvarsområde:…… Antal lgh:……
Bakgrund:……
Adress:……Tel:……
Övrigt:……

INLEDANDE FRÅGOR, BAKGRUND

1. Bakgrund till miljöförbättringen.

- Motiv för upprustningen.

2. Upprustningsbehov

- Bostadsområdets "problembild". Värdering av området i förhållande till det övriga bostadsbeståndet före ombyggnad.
- Vilka problem uppfattades som mest angelägna att åtgärda? (Kontrollera att de uppräknade problemen diskuteras under "Resultat" och/eller "Förvaltning" nedan.)
- Vem tog initiativet till upprustningen?

3. Mål, omfattning

- Mål för projektet.
- Projektets omfattning.
- Typ av insatser och åtgärder, fysiska, sociala, förvaltningsmässiga.

4. Resurser

- Ekonomi. Projektets ekonomiska omfattning.
- Finansiering, miljöförbättringspengar, andra medel.
- Vem bestämde kostnadsnivån? Motiv för kostnadsnivån?

5. Projektorganisation

- Hur organiserades projektet, kortfattat?
- Projektledare:
- I vilket skede av projektet engagerades projektören?
- Hyresgästernas deltagande. Hyresgästföreningens deltagande.
- Var detta den första miljöförbättringen som genomförts i området?

ALLMÄNNA FRÅGOR OM RESULTATET

6. Fysiska förändringar

- Förvaltarens syn på det fysiska resultatet, funktion, utseende, kommentarer från hyresgästerna.
- Anser förvaltaren att man har uppnått avsett resultat?

7. Sociala förändringar

- Förvaltarens syn på det sociala resultatet, omflyttning, trivsel, klagomål, kommentarer från hyresgästerna. Anser förvaltaren att man har uppnått avsett resultat?

FÖRVALTNING, UNDERHÅLL OCH SKÖTSEL

8. Resurser

- Hur har underhålls- och skötselsituationen förändrats efter ombyggnaden?
- Har skötselbehovet ökat, förändrats?
- Har man tillräckliga skötselresurser nu, efter förändringen?
- Har skötselresurserna ökat, förändrats?
- Hade man tillräckliga resurser då, före förändringen?
- Vilka resurser har man? Specificera.
- Förvaltarens syn på vilka resurser som skulle behövas.
- Vilka moment har tillkommit/utökats efter ombyggnaden?
- Vilka moment har minskat/försvunnit efter ombyggnaden?
- Skulle förändrade rutiner, nya maskiner, redskap underlätta, minska ett utökat skötselbehov?
- Har rutiner förändrats, har man skaffat nya maskiner, nya redskap?
- Finns det en uttalad målsättning för skötselnivån på anläggningen och anläggningens olika delar?
- Finns det tillräckliga resurser för att förvalta en anläggning med god kvalitet, efter förslagets intentioner?
- Har garantiskötseln ingått i entreprenaden?
- Har garantiskötseln lagts ut på annan entreprenör?
- Har garantiskötseln bekostats med miljöförbättringspengarna?
- Kommer det att ske någon större förändring av den nuvarande situationen, omorganisering, utökning av resurser, nya rutiner osv. inom den närmaste framtiden?
- Planeras fortsatta förändringar? Planeras kontinuerliga förändringar av utemiljön? Planeras högre underhållsnivå?
- Deltar de boende på något sätt i skötseln av utemiljön? Hur? Omfattning? Erfarenheter?

9. Vilket material finns om skötselkostnaderna?

- Finns kostnadsberäkning av skötseln (t ex KAB) eller egna beräkningar, sammanställningar.
- Jämförelse med kostnad före ombyggnad.
- Hur mycket har skötselkostnaderna ökat?
- Hur stor del av skötseln är utomhus? Utomhuskostnadernas del av driftskostnaderna?

10. Kunskap

- Har behovet av skötselkunskap ökat/förändrats i och med den nya anläggningen, och anser du att ni har tillräcklig kunskap för att sköta den nya anläggningen enligt förslagets intentioner?
- Hade man tillräcklig kunskap för att sköta den tidigare anläggningen?
- Vilken kunskap saknas, vilka moment upplevs som svåra, osäkra att utföra?
- Vilka konsekvenser har en ev. kunskapsbrist för anläggningens kvalitet?
- På vilken nivå i organisationen saknas kunskapen?
- Vilken trädgårdsutbildning finns hos den personal som sköter området?
- Finns det personer med trädgårdsutbildning inom bostadsföretaget, som kan användas som en resurs även i detta område? Vilken funktion har de, rådgivande eller utför de vissa moment?
- Förekommer någon fortbildning av skötselpersonalen i grönyteskötsel?
- Finns det någon skötselplan? Vem har upprättat den?
- Upplevs den som en hjälp i arbetet?

- Utnyttjas fackfolk i skötseln, som rådgivande eller för att utföra vissa besvärliga moment?

11. Problem

- Vilka förvaltar-, underhålls- och skötselproblem upplevs som svårast, mest omfattande? Konkretisera de nämnda problemen. Ange ev förändrings-, förbättringsförslag. Ange om problemen är knutna till den nya utformningen.
- Om man jämför skötseln före och efter ombyggnaden, vilka problem är nya, vilka kvarstår och vilka har åtgärdats/försvunnit?

12. Kommentera ev. problem, brister eller positiva erfarenheter i samband med följande punkter:

(Jämför situationen "före" och "efter" då det är möjligt. Ange om du har tankar/förslag om förändring av nuvarande situation)

- Sophantering
- Snöröjning (skador på anläggningen, utrustning, utformningens betydelse, hinder)
- Framkomlighet för utryckningsfordon
- Växtval (funktion, skötsel)
- Fruktträd och bärbuskar
- Vatten, dusch, pump
- Trafik på gårdarna
- Cykelparkering
- Övrigt

13. Påverkan

- På vilket sätt har skötselpersonalen och förvaltaren påverkat utformningen ur skötselsynpunkt? Konkreta exempel.
- Hur har projektörens intentioner om anläggningens utseende och funktion överförts till förvaltare och skötselpersonal, t ex skötselplan, instruktioner och information, kurs?

14. Sammanfattning

-Sammanfattande och övriga erfarenheter av miljöförbättringen.
- Försök värdera problemen. Vilket är det/de största/mest omfattande/mest kostnadskrävande förvaltarproblemet/-en i området?

15. Övriga frågor

Intervjuguide – boende (nittiotalsgårdar)

PERSONUPPGIFTER

Datum:…… Kl.:…… Band nr:……
Adress: …… Lägenhetsstorlek:…… Vån……
Hushållstyp:……
Namn:……
Född år:……(Ålderskategori):……
Yrke/sysselsättning (för pensionärer tidigare yrke)……
Arbetstid: (heltid, deltid, dagtid, nattarbete):……
Utbildning: (grundskola , gymnasieutb, universitet/högskola):……
Uppväxtmiljö: ……
Tidigare bostäder (bostadstyper, bostadsort:……

Make/maka/sambo:……
Född år:……(Ålderskategori):……
Yrke/sysselsättning (för pensionärer tidigare yrke)……
Arbetstid: (heltid, deltid, dagtid, nattarbete):……
Utbildning: (grundskola , gymnasieutb., universitet/högskola):……
Uppväxtmiljö: ……
Tidigare bostäder (bostadstyper, bostadsort:……
Barn:……
Barn:……

Tillgång till fritidshus/trädgård el likn.: ……
Har uteplats/odlingslott på gården (i området): ……
Boendetid i området: …… På gården: ……
Har du/ni syskon, föräldrar eller andra släktingar i området:……
Har du/ni vänner, som bor i området: ……
Känner du dina grannar (hälsa, prata med, utbyta tjänster, umgås/träffas i hemmen):……
Bilinnehav: ……
Övrigt: ……

FRÅGOR OM INTERVJUPERSONENS ANVÄNDNING AV GÅRDEN

1. På vilket sätt tycker du att du har ha glädje av gården (gårdarna)?

2. Hur ofta är du ute på gården? (uteplatsen/balkongen)
- på vardagar
- på veckosluten
- på semestrarna
- vid olika årstider

3. Hur långa stunder i taget är du ute på gården?
- Vid olika årstider?
- Orsak till besökens längd?

4. Brukar du vara på de andra gårdarna i området.
- Använder du båda gårdarna? (ange vilka som avses!)
- Vilken gård anser du är "din"?

5. Vad gör du när du är ute på gården (alt. den egna uteplatsen)?
- Var på gården? Beskriv, visa på planen!
- Är det en bra plats (för att göra det som beskrivits)?
- Skulle platsen ha kunnat vara bättre (för att göra det som beskrivits)? I så fall på vilket sätt?
- Är du oftast ute själv eller tillsammans med någon annan?

6. Varför går du/ går inte ut på gården?
- vara ute/frisk luft, sola
- ute med barn
- sociala motiv

- sitter på balkongen/uteplatsen
- andra miljöer som prioriteras

7. Tycker du det är lätt att ta sig ut på gården eller tycker du att det är krångligt.

8. Vad tycker du om gården?
- Om du jämför med andra bostadsområden du bott i?
- Om du jämför med andra bostadsområden här i .....(på orten)?

9. Vad tycker du är bra med den här/på den här gården?
- Motivera:

10. Vad är mindre bra/dåligt med den här/på den här gården?
- Motivera:

11. Vad skulle du vilja ändra på?
- Specificera
- Motivera

12. Tror du att du skulle använda, uppskatta gården mera om gården gjordes om på ett sätt som du skulle vilja ha det?
- Hur skulle den då se ut?

13. Skulle du vilja kunna bestämma mera hur gården ska vara?
- Har du ändrat något, planterat något eller skött någon del av gården? -Skulle du vilja vara med och ta hand om gården mera, och i så fall vad? (sköta gården tillsammans med andra, ha rabatter, ha trädgårdsland)

14. Vad tycker du om:
- uteplatserna
- odlingslotterna
- sittplatserna
- lekplatserna
- växterna
- cykelparkering
- piskplatserna

15. Frågor om omgivningen
- Använder du/ni dina barn andra näraliggande grönområden (t ex aktuell kvarterspark), vilka?
- Hur ofta använder ni den/dessa?
- Hur långa stunder i taget
- Vad gör ni/ du där
- Vad tycker du om dess utformning

16 Tycker du om att vara utomhus

17. Är du intresserad av trädgård?

FRÅGOR OM HUR GÅRDEN ANVÄNDS AV ANDRA
- Hur mycket används gården?
- Vem använder gården?
- Uppskattas gården?

FRÅGOR OM HUR INTERVJUPERSONEN SER PÅ OMRÅDET
- Trivs du i .....?
- Vad är det som är bra i .....?
- Vad är mindre bra eller dåligt i .....?
- Varför flyttade du till....?
- Planerar du/ni att flytta någon annanstans?

Områdesspecifika och övriga frågor

Intervjukommentar

Intervjuguide – markprojektörer (nittiotalsgårdar)

UPPGIFTER OM PROJEKTET OCH OMRÅDET

Datum:…… Kl.:…… Band nr:……..
Bostadsområde:……
Namn:……..
Adress:……Telefonnr:……..
Utbildning:……
När började du din yrkesverksamma period:……
Erfarenheter av projektering av bostadsområden:……..
På vilket sätt knöts du till projektet?……
Hur upphandlades arbetet, entreprenadform?……..
I vilket skede kopplades markprojektören in?……

FRÅGOR OM OMRÅDET

1. Projektörens roll och uppgifter
Beskriv din/-a uppgift/-er i projektet (projektering, kontroll, besiktning osv.):

2. Projektets karaktär
Har det funnits speciella förutsättningar för detta projekt?

3. Intentionerna för friytornas utformning
- Beskriv förutsättningarna för utformningen, t ex exploateringsgrad, planmönster osv:
- Beskriv gårdens utformning:
- Vilka utgångspunkter och idéer har har legat till grund för utformningen av gården:
- Vilka spår har detta satt i miljön?
- Motivet för dessa utgångspunkter, (erfarenhet, utbildning, forskningsresultat)?
- Vilka prioriteringar har gjorts?
- Hur har du tänkt att gården skall användas av sina invånare?
- Vilka boendegrupper har du planerat för?
- Har du haft några förebilder för utformningen?
- Hur skulle du karaktärisera friyteidealen?
- Finns det några tankar om förändringsmöjligheter i förslaget?
- Har andra aktörer (beställaren, entreprenören, arkitekten) styrt friytornas disposition och utformning inom området?
- Har andra förhållanden styrt utformningen t.ex. brandskydd och liknande?
- Har skötselaspekter påverkat utformningen?
- Finns skötselplan?
- Har några normer eller myndighetsrekommendationer påverkat planen?

4. Intentioner - verklighet
- Gjordes omfattande förändringar eller smärre bantningar av planen?
- Vilka förändringar gjordes?
- Fanns målsättningskonflikter i arbetet?
- Blev resultatet enligt dina intentioner eller har brister i anläggningsarbetet, skötsel eller omedvetna projekteringsmissar minskat kvaliteten i anläggningen?

5. Synpunkter på resultatet – din värdering av resultatet
- Goda sidor:
- Brister:
- Andra erfarenheter:

6. Kostnader
- Har du kunnat påverka kostnadsnivån på friyteplaneringen?
- Anser du att de ekonomiska ramarna styrt projektet i hög grad?

7. Områdesanknutna frågor

8. Önskat material

Frågeguide – arkitekt (nittiotalsområden)

Datum:…… Kl.:…… Band nr:……..
Bostadsområde:……
Namn:……..
Adress:……Telefonnr:……..
När började du din yrkesverksamma period:……
Erfarenheter av planarbete:……
Erfarenheter av friyteplanering:……
Utbildning:……
På vilket sätt knöts du till projektet?……..
Bostadsområde:……
Hur engagerades markprojektören:……

1. Arkitektens roll och uppgifter

2. Projektets karaktär

- Har det funnits speciella förutsättningar för detta projekt?

3. Beskriv planintentionerna

Beskriv planen:

- Vilka bärande idéer har funnits i planen:
- Vilka spår har detta satt i miljön?
- Hur skulle du karaktärisera planens stadsbyggnadsideal?
- Motivet för det valda idealet, (erfarenhet, utbildning, forskningsresultat)?
- Har du/ni haft några förebilder för utformningen?
- Vad har styrt planens utformning utöver era intentioner?
- Hur har exploateringsgraden bestämts? Aktörer, motiv?
- Hur mycket har ni påverkat de gemensamma friytornas utformning?
- Hur har trafikmodellen valts och av vem?
- Motivet för den valda trafikmodellen:

4. Beskriv intentionerna för utemiljön inom området

- Beskriv intentionerna för utemiljön:
- Vilka idéer har funnits kring gårdarnas användning och brukargrupper?
- Vilka andra krav och önskemål har styrt friytornas disposition och utformning inom området?
- Hur mycket har ni påverkat gårdarnas utformning?

5. Intentioner - verklighet

- Fick ni igenom era intentioner i planen?
- Vilka förändringar gjordes?
- Målsättningskonflikter vid planarbetet?

6. Synpunkter på resultatet

- Din värdering av den byggda miljön:
- Goda sidor:
- Brister:
- Andra erfarenheter:

F. Områdesanknutna frågor

G. Önskat material

Intervjuguide –planarkitekt, kommunen (nittiotalsgårdar)

Datum:…….. Tid, från:…….. till:…….. Band nr……Sign:…….....
Namn:……..…Befattning/Titel:……
Adress:……
Telefonnr……
Anställningstid:……
Utbildning:……

Kommun:……
Bostadsområde:…….. Stadsdel:…….....
Planförfattare, konsult:……..
Planförfattare, kommunen:……..
Arbetsfördelning kommun/konsult:……..
Markprojektör:……....
Anläggare:……..
Upphandlingsform även markarbeten:……
Invånarantal:……

1. Befintliga plandokument

(Ange planförfattare, direktiv, former för direktiv, tävling, upphandlingsform)
- Fördjupad översiktsplan
- Planprogram
- Detaljplan

2. Planintentioner

- Exploateringsgrad:
- Bevarandeintentioner:
- Landskapsanpassning:
- Stadsplaneideal:

3. Synpunkter på planen

- Intervjupersonens synpunkter
- Målsättningskonflikter vid planarbetet
  Sakkonflikter:
  Politiska konflikter

4. Synpunkter på resultatet

1. Intervjupersonens synpunkter
2. Offentlig debatt:

5. Kommunkaraktäristik:

6. Tätortskaraktäristik:

Intervjuguide – planarkitekt, konsult (nittiotalsgårdar)

Datum:…… Tid, från:…… till:…… Band nr……Sign:…….....
Namn:……
Adress:……
Telefonnr.:……
När började du din yrkesverksamma period:……
Erfarenheter av planarbete:……
Erfarenheter av friyteplanering:……
Utbildning:……
Bostadsområde:……
Hur engagerades markprojektören:……
Hur upphandlades marprojektören ……

1. Arkitektens roll och uppgifter i projektet

2. Projektets karaktär

- Har det funnits speciella förutsättningar för detta projekt?

3. Beskriv planintentionerna

- Beskriv planen:
- Vilka bärande idéer har funnits i planen?
- Vilka spår har detta satt i miljön?
- Hur skulle du karaktärisera planens stadsbyggnadsideal?
- Motivet för det valda idealet, erfarenhet, utbildning, forskningsresultat?
- Har du/ni haft några förebilder för utformningen?
- Vad har styrt planens utformning utöver dina intentioner?

4. Hur har exploateringsgraden bestämts?

- Hur mycket har ni påverkat de gemensamma friytornas (parkens) utformning?
- Hur har trafikmodellen valts och av vem?
- Motivet för den valda trafikmodellen?

5. Beskriv intentionerna för utemiljön inom området

- Beskriv intentionerna för utemiljön:
- Vilka idéer har funnits kring gårdarnas användning och brukargrupper?
- Vilka andra krav och önskemål har styrt friytornas disposition och utformning inom området?
- Hur mycket har ni påverkat gårdarnas utformning?

6. Intentioner - verklighet

Fick ni igenom era intentioner i planen?
Vilka förändringar gjordes?
Målsättningskonflikter vid planarbetet:

7. Synpunkter på resultatet

- Din värdering av den byggda miljön:
- Goda sidor?
- Brister?
- Andra erfarenheter:

8. Områdesanknutna frågor

9. Önskat material

Intervjuguide – förvaltare (nittiotalsgårdar)

BAKGRUNDSFRÅGOR OCH UPPGIFTSINSAMLING

(Bl.a. beståndets storlek, omflyttningsfrekvens, entreprenadform)

FRÅGOR OM OMRÅDET

1. Bostadsområdets karaktär

- Beskriv områdets karaktär, är det ett "typiskt" hyreshusområde?
- Hur uppfattar du områdets trivsel och trygghet?
- Vilka fördelar anser du att området har?
- Vilka nackdelar anser du att området har?
- Hur ser du på områdets status i förhållande till andra bostadsområden med hyresrätt i Staffanstorp?
- Hur förhåller sig hyreskostnaderna i området till övriga beståndet?

2. Vem bor i .....?

- Vem bor i ..... Vad är din uppfattning om hyresgästgruppens sammansättning.
- Har företaget någon befolkningsstatistik över invånarna i området?
- Vilka hyresgästkategorier dominerar?
- Problemhyresgäster: omfattning, vilka kategorier, problemens art?
- Har det skett betydande förändringar i omflyttningstalet. Upplever du omflyttningen som något problem?
- Hur stor är omflyttningen i genomsnitt för hela företagets bestånd? ____%

3. Hyresgästernas synpunkter på utemiljön

- Har det förekommit kritik och/eller önskemål om utemiljön från hyresgästerna? I vilken utsträckning? Vad berör hyresgästernas synpunkter?
- Har de boende tagit några initiativ vad gäller utemiljöns utformning, utrustning och skötsel?
- Tror du att hyresgästerna är nöjda med utemiljön?
- Din uppfattning av hur hyresgästerna använder utemiljön?

4. Utemiljöns förvaltning

- Hur sköts utemiljön: bostadsföretaget? entreprenör? hyresgästerna?
- Namn på ev. entreprenör:_____
- Vilka moment sköter förvaltningen?
- Vilka moment sköts på annat sätt?
- Hur ser förvaltningen på boendedeltagande i skötseln av utemiljön?

Om självförvaltning av utemiljön:

- Hur är självförvaltningen organiserad?
- Hur är skötselresultatet?
- Din uppfattning av hyresgästernas syn på självförvaltningen?
- Din/förvaltningens syn på skötselmodellen?
- Tycker du att de boende har tillräcklig kunskap för att sköta utemiljön?
- Får de någon utbildning?

Om inte självförvaltning:

- Finns någon skötselplan uppgjord?
- Finns det någon trädgårdsutbildad person inom bostadsföretaget som används som resurs även i detta område.
- Tycker du att ni har tillräcklig skötselkunskap inom förvaltningen för att sköta anläggningen?
- Tillförs grön kunskap på något annat sätt, t.ex. genom inspektion av fackman?
- Finns det några problematiska skötselmoment, vilka?

- Har man en lägre, genomsnittlig eller högre skötselkostnad i detta område än i övriga beståndet vad gäller utemiljön?

5. Vem påverkade utformningen av utemiljön?

- Påverkade bostadsföretaget planmönstret i området, husens placering, hushöjd, exploateringsgrad, utemiljön, gatumiljön, parkering?
- Vilka målsättningar hade bostadsföretaget vad gäller utemiljöns innehåll och utformning?
- Påverkade hyresgästföreningen utformningen på något sätt?
- Påverkade skötselpersonalen utformningen på något sätt?
- Vilka övriga aktörer förutom projektören har påverkat utemiljöns utformning (sophantering, uttryckningsfordon osv.)?

6. Ekonomi

- Vad kostade utemiljön, anläggningskostnad för kvartersmark?
- Hur bestämdes kostnadsnivån, "låg", "normal", "hög"?
- Gjordes några bantningar av den planerade utemiljön? I så fall, vad togs bort?

7. Förändringar

- Har några förändringar av utemiljön gjort sedan det byggdes? Vilka var motiven för dessa förändringar?
- Planeras några förändringar av utemiljön under de närmaste åren. Vilka är motiven för dessa planer?
- Vilka möjligheter har hyresgästerna att på eget initiativ förändra och komplettera gårdarna?

8. Bostadsföretagets syn på resultatet

- Din syn på Nevisborg som helhet.
- Din syn på de anlagda gårdarna, funktion och utseende.

9. Kommentera följande punkter vad gäller problem eller positiva erfarenheter:

- Sophantering
- Snöröjning
- Framkomlighet för uttryckningsfordon
- Växtval, funktion och skötsel
- Fruktträd och bärbuskar
- Vattenanläggningar utomhus
- Trafik på gårdarna
- Cykelparkering
- Övrigt

10. Önskat material

- Lägenhetsfördelning
- Skötselplan

K. Områdesspecifika frågor

Intervjuguide – hyresgästföreningen

BAKGRUNDSFRÅGOR

(Bl.a. Uppdrag inom HF, boendetid i området)

FRÅGOR OM OMRÅDET

1. Bostadsområdets karaktär

- Hur är det att bo i _____?
- Beskriv områdets karaktär, är det ett "*typiskt*" hyreshusområde?
- Hur uppfattar du områdets *trivsel*?
- Hur uppfattar du områdets *trygghet*?
- Vilka *fördelar* anser du att området har?
- Vilka *nackdelar* anser du att området har?
- Hur uppfattar du områdets *stabilitet* och omflyttning?
- Hur ser du på områdets *status* i förhållande till andra bostadsområden med hyresrätt i (……)?

2. Vem bor i (……)?

- Vem bor i (……)?
- Finns det någon eller några dominerande hyresgästkategorier i området? I så fall vilka?
- Finns det "problemhyresgäster" i området? I vilken utsträckning? Vilka är problemens art?

3. Egna synpunkter på utemiljön

- Vad tycker du om utemiljön i området?
- Vad uppskattar du hos utemiljön?
- Vad tycker du är brister eller dåliga sidor hos utemiljön?

4. Hyresgästernas synpunkter på utemiljön

- Vad tror du att hyresgästerna tycker om utemiljön i området?
- Har det förekommit kritik om utemiljön från hyresgästerna? I vilken utsträckning? Vad har kritiken omfattat?
- Har hyresgästerna haft önskemål om eller velat förändra utemiljön? I vilken utsträckning? Vad har dessa synpunkter handlat om?
- Tror du att hyresgästerna är övervägande nöjda eller missnöjda med utemiljön?
- Har de boende tagit några egna initiativ vad gäller utemiljöns utformning?
- Har de boende tagit några egna initiativ vad gäller utemiljöns skötsel?

5. Hur utemiljön används i området

- Din uppfattning av hur hyresgästerna använder sina gårdar?
- Finns det några större skillnader mellan de olika gårdarna i hur de används?
- Vilka boendegrupper använder gårdarna?
- Din uppfattning av hur den näraliggande parken används?

6. Utemiljöns förvaltning

- Hur tycker du att utemiljön sköts (skötselkvalitet)?

Om självförvaltning av utemiljön:

- Hur är självförvaltningen organiserad?
- I vilken omfattning sköter hyresgästerna utemiljön, allt eller vissa moment? Vilka? Finns en variation mellan olika gårdar?
- Hur många hyresgäster deltar?:_____
- Vilken ersättning får hyresgästerna?_____

- Vad tycker du om självförvaltning som skötselmodell?
- Vad tycker de boende om självförvaltningen som skötselmodell?
- Tycker du att de boende har tillräcklig kunskap för att sköta utemiljön?
-. Får de någon utbildning?

7. De boendes inflytande

- Vilken typ av boendeinflytande finns i området?
- Vad innebär det?
- Hur är förvaltningens allmänna intresse för boendeinflytande?
- Hur aktiva är hyresgästerna i boendefrågor?

8. Synpunkter på den utvalda gården

- Är den utvalda gården representativ för området eller skiljer den sig från de övriga på något sätt?
- Om det finns skillnader hur vill du beskriva/karaktärisera gården?

I. Informantens syn på bostadsområdet

- Trivs du i .....?
- Planerar du att bo kvar i området?

J. Områdesspecifika frågor

K. Intervjukommentar

Intervjuguide – fastighetsskötare

BAKGRUNDSFRÅGOR

(Bl.a. anställningstid, utbildning i fastighetsskötsel, "grön" utbildning)

FRÅGOR OM OMRÅDET

1. Utemiljöns förvaltning
- Vilka skötselmoment har du hand om?
- Vilka moment sköts på annat sätt?
- Har de boende hand om någon skötsel?
- Hur tycker du det är att sköta gårdarna, är det en speciellt lättskött eller svårskött anläggning?
- Finns det några problematiska skötselmoment, vilka?
- Finns någon skötselplan uppgjord?
- Tycker du att du har tillräcklig trädgårdskunnande för att sköta anläggningen?
- Finns det någon trädgårdsutbildad person inom bostadsföretaget som används som resurs även i detta område.
- Tillförs grön kunskap på något annat sätt, t ex genom inspektion av fackman

2. Hyresgästernas synpunkter på utemiljön
- Tror du att hyresgästerna är nöjda med utemiljön?
- Har det förekommit kritik och/eller önskemål om utemiljön från hyresgästerna? I vilken utsträckning? Vad berör hyresgästernas synpunkter:
- Vilka kompletteringar har gjorts i efterhand?
- Vilka förändringar har gjorts?
- Har de boende tagit några initiativ vad gäller utemiljöns utformning, utrustning och skötsel?
- Din uppfattning av hur hyresgästerna använder utemiljön?

3. Utformningen av utemiljön
- Påverkade skötselpersonalen utformningen på något sätt?

4. Förändringar
- Har några omfattande förändringar av utemiljön gjort sedan det byggdes? Vilka var motiven för dessa förändringar?
- Planeras några förändringar av utemiljön under de närmaste åren. Vilka är motiven för dessa planer?

5. Kommentera följande punkter vad gäller problem eller positiva erfarenheter:
- Sophantering
- Snöröjning
- Framkomlighet för uttryckningsfordon
- Växtval, funktion och skötsel
- Fruktträd och bärbuskar
- Vattenanläggningar utomhus
- Trafik på gårdarna
- Cykelparkering
- Övrigt

6. Bostadsområdets karaktär
- Beskriv områdets karaktär, är det ett "typiskt" hyreshusområde?
- Hur uppfattar du områdets trivsel och trygghet?
- Vilka fördelar anser du att området har?
- Vilka nackdelar anser du att området har?
- Hur är områdets status i förhållande till andra bostadsområden med hyresrätt i (.....)?

7. Vem bor i (.....)?
- Vem bor i (.....)? Vad är din uppfattning om hyresgästgruppens sammansättning?
- Vilka hyresgästkategorier dominerar?

Bilaga 3
Växter

Växtförteckningar nittiotalsgårdar

Antal växter enligt planteringsplan

T1

Träd

Art	Antal större gård	Antal mindre gård	Antal ”baksidan”
Rosenapel, Malus floribunda	2		
Rönn, Sorbus aucuparia	9	4	4
Oxel, Sorbus intermedia	3		
Syrén, Syringa vulgaris ’Andenken an L. Späth’	1		
Syrén, Syringa vulgaris ’Mme Lemoine’		1	
Glanslind, Tilia euchlora			1
Skogslind, Tilia cordata		1	1
Befintliga lönnar	6		
Flyttad stor lönn			3
Totalt antal träd	21	6	9

Buskar

Art	Antal större gård	Antal mindre gård	Antal ”baksidan”
Häggmispel, Amelanchier spicata	2	1	31
Aronia, Aronia melanocarpa	32	13	10
Hybridschersmin, Philadelphus ’Mont blanc’	19	15	6
Bukettapel, Malus sargentii	106	32	6
Sibirisk spirea, Spirea trilobata	10	9	5
Hybridsnöbär, Symphoricarpus chenaulti ’Hancock’	31	-	-
Rönnspirea, Sorbaria sorbifolia	37	23	30
Rosenspirea, Spirea bumalda 5 ’Anthony Waterer’	4	9	
Rosenspirea, Spirea bumalda ’Froebelli’	66	2	43
Lagerhägg, Prunus laurocerasus	43	16	10
Syrén, Syringa vulgaris	2	-	11
Svarta vinbär	3	2	12
Bergtall, Pinus mugo ’mughus’	1	-	-

Läderfabriken

Träd

Art	Antal
Rosenhagtorn, Crataegus oxyacantha ‘Paul Scarlett’	1
Fågelbär, Prunus avium	1
Hägg, Prunus padus	2
Pyramidek, Quercus robur ‘Fastigiata’	2
Äpple ‘Katja’	1
Äpple ‘Transparent blanche’	1
Äpple ‘Gyllenkroks Astrakan’	2
Totalt antal träd	10

Buskar och klätterväxter

Art	Antal
Buskros 'Aloha'	3
Buskros 'Schneewittchen'	3
Krypoxbär, Cotoneaster dammeri 'Coral Beauty'	129
Bok, Fagus silvatica	38
Brokschersmin, Philadelphus purpureo maculatus 'Belle Etoile'	9
Sinarundinaria murielae, Bergbambu	9
Indisk rönnspirea, Sorbaria aitchisonii	11
Norsk brudspirea, Spirea cineria 'Grefsheim'	17
Hybridolvon, Viburnum burkwoodi	10
Vinbär 'Öjebyn', svarta vinbär	17
Vintergröna, Vinca minor	150
Murgröna, Hedera helix	9
Klätterhortensia, Hydragea petiolaris	7
Klängros 'New dawn'	1
Klängros 'Polstjärnan'	1
Vildkaprifol, Lonicera periclymenum	4
Klättervildvin, Parthenocissus quinquefolia 'Engelmanni'	3

Nevisborg

Träd

Art	Antal
Ask, Fraxinus exelsior	7
Bergskörsbär, Prunus sargentii	2
Totalt antal träd	9

Buskar

Art	Antal
Häggmispel, Amelanchier canadensis	2
Avenbok, Carpinus betulus	445
Klätterhortensia, Hydrangea petiolaris	1

Växtförteckningar miljonprogramsgårdar

Antal växter enligt planteringsplan

Västerberga

Träd

	Antal enligt planterings-plan
Skogslönn, *Acer platanoides*	5
Blodlönn, *Acer platanoides 'Faassens black'*	1
Klotlönn, *Acer platanoides 'Globosum'*	1
Hästkastanj, *Aesculus hippocast*	2
Fågelbär, *Prunus avium*	2
Silverpil, *Salix alba 'Sericea'*	1
Fontänpil, *Salix elegantissima*	6
Rönn, befintliga, *Sorbus aucuparia*	9
Rönn, *Sorbus aucuparia*	2
Skogslind, *Tilia cordata*	2
Silverlind, *Tilia tomentosa*	2
Fruktträd	
Körsbär, allmän gulröd bigarrå	3
Plommon, Opal	1
Gråpäron	1
Äpple, Alice	1
Äpple, Aroma	1
Äpple, James Grieve	1
Äpple, Åkerö	1
Summa antal träd	33

Buskar och buskträd

	Antal enl planterings-plan
Naverlönn, *Acer campestre*	6
Ginnalalönn, *Acer ginnala*	11
Rysk lönn, *Acer tataricum*	4
Häggmispel, *Amelanchier canadensis*	35
Slånaronia, *Aronia prunifolia*	21
Vitbrokig kornell, *Cornus alba Argenteo-marginata*	1
Korallkornell, *Cornus alba sibirica*	5
Praktforsythia, *Forsythia intermedia 'Spectabilis'*	13
Paradisbuske, *Kolkwitzia amabilis*	3
Doftschersmin, *Philadelphus coronarius*	10
Ölandstok, *Potentilla fruticosa 'Goldfinger'*	128
Ölandstok, *Potentilla fruticosa,'Jackmanni'*	22
Blodplommon, *Prunus cerasifera nigra*	3
Måbär, *Ribes alpinum 'Schmidt'*	104
Gullribs, *Ribes aureum*	45
Rosenhallon, *Rubus odoratus*	37
Rödvide, *Salix purpurea*	26
Dvärgrödvide, *Salix purpurea 'Gracilis'*	28
Rosmarinvide, *Salix (repens) "Rosmarinifolia"*	16
Korgvide, *Salix viminalis*	15
Fläder, *Sambucus nigra*	15
Rönnspirea, *Sorbaria sorbifolia*	60
Rosenspirea, *Spirea bumalda 'Anthony Waterli'*	41
Brudspirea, *Spirea cineria 'Grefsheim'*	4
Ungersk syrén, *Syringa josikea*	2
Hängsyrén, *Syringa reflexa*	2
Syrén, *Syringa vulgaris*	28
Bärbuskar	
Björnbär, taggfria	8
Röda vinbär Red lake	35
Svarta vinbär Öjebyn	50
Barrväxter	
Svensk en, *Juniperus communis suecica*	2
Pelaren, *Juniperus virginiana'Skyrocket'*	1
Bergtall, *Pinus mugo mughus*	13
Smaragdtuja, *Thuja occidentalis 'Smaragd'*	2
Antal buskar	806

Kläng- och klätterväxter

	Antal enligt planterings-plan
Pipranka, *Macrophylla*	5
Alpklematis, *Clematis alpina*	6
Skogsklematis, *Clematis vitalba*	2
Vanligt vildvin *Parthenocissus vitacea*	4
	17

Perenner

	Antal enligt planterings-plan
Hjärtbergenia, *Bergenia cordifolia*	2
Toppklocka, *Campanula glomerata*	4
Gul nunneört, *Corydalis lutea*	5
Daglilja, *Hemerocallis hybrida*	5
Höstfunkia, *Hosta lancifolia*	3
	19

Tegelbruksområdet

Träd

	Antal enligt planterings-plan
Skogslönn, *Acer platanoides*	14
Sykomorlönn, *Acer pseudoplatanus*	1
Gudaträd, *Ailanthus altissima*	17
Robinia, *Robinia pseudoacacia*	12
Rönn, bef., *Sorbus aucuparia*	6
Narrträd, *Decaisnea fargesii*	3
Plommon, Viktoria	2
Summa antal träd	55

Buskar

	Antal enligt planterings-plan
Kameleontbuske, *Actinidia kolomikta*	5
Avenbok, *Carpinus betulus*	336
Klätterbenved, *Eonymus fortunei radicans*	49
Myrtentry, *Lonicera nitida elegant*	30
Lagerhägg, *Prunus laurocerasus 'Otto Luyken'*	34
Eldtorn, *Pyracantha coccinea 'Kasan'*	40
Gul klängros, *Rosa 'Royal Gold'*	6
Bergsbambu, *Sinarundinaria murielae*	5
Liten stefanandra, *Stephanandra incisa-crispa*	97
Dvärgsnöbär, *Symphoricarpus chenaultii 'Hancock'*	150
Hybridsnöbär, *Symphoricarpus chenaultii*	13
Hybridolvon, *Viburnum burkwoodii*	50
Summa antal buskar	815

Naturlika planteringar

	Antal enligt planterings-plan
Skogslönn, *Acer platanoides*	12
Sykomorlönn, *Acer pseudoplatanus*	35
Klibbal, *Alnus glutinosa*	24
Häggmispel, *Amelanchier canadensis*	12
Avenbok, *Carpinus betulus*	24
Skogskornell, *Cornus sanguinea*	11
Hassel, *Corylus avellana*	23
Rosenapel, *Malus floribunda*	12
Fågelbär, *Prunus avium*	12
Körsbärsplommon, *Prunus cerasifera*	12
Vejksel, *Prunus mahaleb*	12
Hägg, *Prunus padus*	12
Rödek, *Quercus rubra*	12
Syrén, *Syringa vulgaris*	12
Skogsek, *Quercus robur*	12
Summa antal träd	237

Kläng- och klätterväxter

Pipranka, *Aristolochia durior*	5
Bergsklematis, *Clematis montana 'Rubens'*	5
Klätterbenved, *Euonymus fortunei radicans*	3
Murgröna, *Hedera helix 'Hibernica'*	49
Vintertry, *Lonicera henryii*	9
Blåregn, *Wisteria sinensis*	4
Summa antal	75

Åkershus
(1 gård)

Träd

	Antal enligt planteringsplan
Blodlönn, *Acer platanoides 'Faasens Black'*	6
Sykomorlönn, *Acer pseudoplatanus*	9
Pyramidpoppel, *Pop nigra 'Italica'*	1
Häckpoppel, *Populus simonii f fastigiata*	18
Pyramidkörsbär, *Prunus serrulata 'Amanogawa'*	6
Japanskt prydnadskörsbär, *Prunus serr. 'Kanzan'*	2
Vitpil, *Salix alba*	2
Kaskadpil, *Salix x chrys*	1
Rönn, *Sorbus aucuparia*	7
Äpple, äldre flyttat träd	4
Summa antal träd	56

Buskar och naturlika planteringar

	Antal enligt planterings-plan
Syrénbuddleja, *Buddleia davidii 'Royal red'*	22
Sibirisk ärtbuske, *Caragana arborescens*	38
Liten rosenkvitten, *Chaenomeles japonica*	29
Hassel, *Corylus avellana*	30
Vårginst, *Cytisus praecox*	3
Japansk benved, *Euonymus japonicus*	26
Bok, *Fagus silvatica*	675
Kerria, *Kerria japonica*	31
Japansk magnolia, *Magnolia kobus*	1
Hägg, *Prunus padus*	30
Rosenmandel, *Prunus triloba*	7
Sälg, *Salix caprea*	30
Litet rödvide, *Salix purpurea f nana*	40
– " –	36
Fläder, *Sambucus nigra*	29
Snöbär, *Symphoricarpus rivularis*	44
Syrén, *Syringa vulgaris*	7
Skogsolvon, *Viburnum opulus*	44
Summa antal buskar	1122